

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Скупштина града Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30-31. X 2009)

Књига I
ЈЕЗИЧКИ СИСТЕМ И УПОТРЕБА ЈЕЗИКА

Издавачи

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Скупштина града Крагујевац

Уређивачки одбор

проф. Слободан Штегић
проф. др Бранка Радовић
проф. др Радмила Настић
проф. др Милош Ковачевић
проф. др Драган Бошковић

Одговорни уредник

проф. др Милош Ковачевић

Превод резимеа

Дејан Каравесовић
Јасмина Теодоровић

Рецензенти

проф. др Радоје Симић
проф. др Милош Ковачевић
проф. др Божинка Петронијевић

Коректура

мр Владимир Поломац

За издавача

проф. Слободан Штегић
декан ФИЛУМ-а

Технички уредник

Ненад Захар

Штампа

ГЦ Интерагент, Крагујевац

Тираж

300 примерака

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у
Крагујевцу
(30-31. X 2009)

Књига I

ЈЕЗИЧКИ СИСТЕМ
И
УПОТРЕБА ЈЕЗИКА

Крагујевац, 2010.

О ТРИ ТОМА ЗБОРНИКА С ЧЕТВРТОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ“

Четврту годину заредом на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу одржан је Међународни научни скуп «Српски језик, књижевност, уметност», у већ устаљеном термину, у последњем октобарском викенду, овога пута 30. и 31. 10. 2009. године. И четврту годину заредом, управо пред почетак наредног скупа – овог пута петог – појављују се зборник са штампаним радовима. И то зборник радова који доноси рецензиране реферате. Због тога број на скупу поднесених и број у зборнику штампаних радова не може бити подударан. Што су та два броја ближа, то је и квалитет скупа виши. Упореди ли се по том критеријуму овај са претходним трима зборницима, управо се такав закључак о вредности скупа готово силогистички намеће.

Из самог назива скупа види се да зборник доноси резултате из трију тематско-научних области: из лингвистике, из књижевности и из (музичке) уметности. А лингвистика, књижевност и уметност и јесу области што одражавају научно-наставно-уметничку суштину Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Тема лингвистичког дела скупа била је *Језички систем и употреба језика*, тема књижевног – *Империјални оквири књижевности и културе*, а тема музичког дела скупа: *Музика у медијима*. Ево трећу годину заредом реферати са скупа штампају се према датој тематици у трима томовима: у првом тому су лингвистички, у другом књижевнотеоријски и књижевноисторијски радови, а у трећем радови из музичке уметности. По томе је овај скуп јединствен не само на просторима Србије, него и шире. Он потврђује нужну интерференцију језичких, језичких и музиколошких тема, и на својеврстан начин изграђује и интерферирајуће критеријуме анализе. Зато реферати са овога скупа нису јединствени само по томе што сваки од њих доноси нови резултат о разматраној теми, него и по томе што из њиховог међуодноса изниче и нови методолошки поступак анализе трију комплементарних научно-уметничких области.

За скуп се пријавило више од стотину научника из различитих словенских земаља, од којих је готово трећина изван Србије. Зато овај скуп према свим критеријумима категоризације научних скупова Министарства науке Србије има карактер међународног научног скупа.

Одржавање овога и оваквога међународног научног скупа готово да би било немогуће да Филолошко-уметнички факултет у његовом организовању нема подршку Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије, а пре свега непроцењиву подршку Скупштине града Крагујевца и Универзитета у Крагујевцу. Зато им и овога пута изражавамо неизмерну захвалност.

УЗ ПРВУ – ЛИНГВИСТИЧКУ – КЊИГУ ОВОГА ЗБОРНИКА

На четвртном Међународном научном скупу „Српски језик, књижевност, уметност“, који је на Филолошко-уметничком факултету одржан 30. и 31. 10. 2009. године, лингвистичка тема скупа била је: ЈЕЗИЧКИ СИСТЕМ И УПОТРЕБА ЈЕЗИКА. Та тема део је проблематике пројекта *Српски језик и друштвена кретања*, који се изводи на ФИЛУМ-у, а финансира га Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Циљ је био да се дата лингвистичка проблематика што свестраније научно осветли, како би се неки предвиђени аспекти истраживања српског језика у контексту друштвених кретања могли заокружити, пошто се примиче крај овога пројектног периода.

У разради дате опште теме поднесено је 40 реферата, међу којима су учешће узели готово сви (њих 12 од 14) истраживачи са датог пројеката. Од поднесених 40 реферата њих 37 је нашло своје место у овоме зборнику.

У рефератима су, применом различитих лингвистичких метода, разматрани готово сви аспекти опште теме: а) дијалекатски и супстандардни, б) системсколингвистички и лексиколошки в) контрастивнолингвистички, г) социолингвистички и контактнолингвистички, тако да је постављена тема веома добро и вишеаспектно научно осветљена.

Реферати су показали, најпре, да се под утицајем друштвених кретања врше значајна померања у раслојавању и функционисању српског књижевног језика, а потом и да се већи број одавно постављаних питања мора преиспитати применом нових методологија, како иманентнолингвистичких, тако и интердисциплинарних.

Теме поднесених реферата (а овде штампаних радова) не само да су бројне, него су и научно врло изазовне. Оне подразумевају велики број питања, попут питања корпуса, обима и садржаја српског језика данас; глобализацијских процеса и српског језика; међуодноса српског књижевног (стандардног) и супстандардног језика; међуодноса стандардног језика и дијалеката; питања промене у функционалним стиливима српског језика под утицајем друштвених кретања; (међу)односа српског стандардног језика и језика српске књижевности данас; питања системских и нормативно нестабилних категорија у српскоме књижевном језику; питања утицаја страних језика на српски књижевни језик; значаја српског језика за очување националног идентитета у дијаспори; утицаја друштвених промена на структуру српског књижевног језика на свим његовим нивоима (фонетско-фонолошком, морфолошком, творбеном, лексичком, синтаксичком, прагматичком, комуникативном, когнитивном и стилском); контрастирање српског са страним језицима, и, на крају, питања везаних за проблеме превођења са српског и на српски језик.

Реферати са скупа су показали да се под утицајем друштвених кретања врше значајна померања у раслојавању и функционисању српског књижевног језика. Због тога ће, без сумње, готово да и не сумњамо, овај лингвистички збор-

ник, насловљен *Језички сисџем и ујошреба језика*, заједно с претходним трима зборницима са овога скупа – првим *Српски језик и друшћивена крешања*, другим *Српски језик у (кон)штексту*, и трећим *Српски језик у ујошреби* – бити незаобилазан у свакоме будућем разматрању актуелних и „хроничних“ питања српскога језика. Он је уједно најава и за лингвистички зборник са овогодишњег, петог ФИЛУМ-овог научног скупа „Српски језик, књижевност и уметност“, који ће се одржати 29. и 30. 10. 2010. године, а чији ће реферати из различитих аспеката осветљавати овогодишњу лингвистичку тему *Књижевни (сћандардни) језик и језик књижевности*, у оквиру опште теме пројекта „Српски језик и друштвена кретања“.

Крагујевац, септембар 2010. године

Уредник

САДРЖАЈ

- О три тома зборника с четвртог научног скупа
„Српски језик, књижевност, уметност“ / 5
Уз прву – лингвистичку – књигу овога зборника / 7
Јелица Стојановић
Српски језик и државно-национални пројекти у 19. и 20. вијеку / 11
Радоје Симић
О кондензацији и кондензаторима / 31
Милош Ковачевић
О изоморфности једног типа временских реченица и
поредбених реченица за неједнакост / 43
Јордана Марковић
Језик у судској теорији и пракси / 53
Драгана Вељковић-Станковић
Прагматичка функција узвика / 59
Јелена Јовановић
Конструкције са нумеричким квантификатором / 71
Димка Сааведра
Пасивне конструкције с партиципом и с повратним обликом глагола
у српском језику – конкуренција и допунска дистрибуција / 81
Јованка Радић
Род у граматици и савремене друштвене појаве / 95
Саша Ристић
Корпус „живог језика“ и његов значај за изучавање језичких појава / 109
Милица Радовић-Тешић
Лексика Исидоре Секулић са становишта савремене стандардизације / 115
Илијана Чуштура
Статус лексема са градијацијским значењем у процесима декомпоновања / 121
Славка Величкова
О једној врсти поредбених фразема у српском и бугарском језику / 135
Страхиња Степанов
О фразеолошким амалгамима у публицистичком стилу / 141
Сања Ђуровић
Творбени потенцијал позајмљеница у оквиру лексичко
– семантичке групе *кућа* и *њени делови* / 151
Ташјана Дункова и Биљана Васић
(Не)могућ(и) превод (на материјалу бугарског и српског језика) / 171
Видан Николић и Јоана Рекас
Јелен (*Cervidae*) и јеленак (*Lucanus cervis*) као симболи
у пољској и српској традицији / 183
Иван Чобанов
За србските и българските вокални хипокористични форманти,
участваши в деривацијата на производни от мъжки лични имена / 197
Радоивоје Младеновић
Антиципацијска палаталност у светлу балканистичког
смањења палаталности / 211

- Михај Н. Раган*
Деминуција у карашевским говорима / 235
- Миљана-Рагмила Раган*
Лексичка и граматичка средства за исказивање времена у карашевским говорима / 249
- Никола Рамић*
Акцент придјева у говору Богдаша / 257
- Драга Бојовић*
Дијалекатска фразеологија: лексичко-граматички аспект (Увод у класификацију) / 265
- Неђо Јошић*
Лексика оријенталног поријекла у српској воћарској терминологији: крушке *мишћеџинка*, *усеинбеђовача* и *буздованка* / 273
- Елена Николова*
Изражаване на демонстративност (деиктичност) чрез именната и местоименната система в българския и в сръбския език / 279
- Mirjana Mišković-Luković*
She Wants To Meet a Bachelor: Leksička konceptualna semantika kao pragmatički mit? / 289
- Nadežda Silaški*
Научна терминологија под најеждом англицизама – контрастирање српског и хрватског језика / 301
- Марина Јањић*
(Англо)српски књижевни језик у огледалу популарних женских часописа / 311
- Жељка Бабић*
Језик интернетских форума / 323
- Vesna Lopičić i Biljana Mišić Ilić*
Serglish: dekonstrukcija jezičkog identiteta iz perspektive Nebojše Milosavljevića / 333
- Јована Димитријевић-Савић*
Међугенерациске разлике и очување српског језика у Аустралији / 341
- Јулијана Вићо*
Културни и језички стереотипи у ставовима младих: Италија у јадранском огледалу / 351
- Ненад Крстић*
Неке напомене о скраћеницама у француском и српском језику / 359
- Тијана Ашић и Веран Стјанојевић*
Временске употребе кондиционала у француском и српском језику / 367
- Вера Јовановић*
Претеритална времена у Камидјевом *Стјранцу* и њихови преводни еквиваленти / 381
- Biljana Stikić*
Glagol razgrabiti на основу употребе у неслужбеним текстовима на интернету / 391
- Jelena Rajić*
Слођени футур у шпанском језику и његови преводни еквиваленти у српском / 399
- Кристијина Мирнић*
Глагол *werden* у епистемичкој употреби и његови еквиваленти у српском језику / 407

СРПСКИ ЈЕЗИК И ДРЖАВНО-НАЦИОНАЛНИ ПРОЈЕКТИ У 19. И 20. ВИЈЕКУ

У раду смо представили државно-националне процесе и пројекте у 19. и 20. вијеку (са почетка 21. вијека) на просторима које је покривао српскохрватски језик, а који су се директно тицали српског језика и битно задирали у његов идентитет и територијалну распрострањеност. Рад је подијељен у три дијела: први је везан за простор садашње Хрватске, други за Босну и Херцеговину, а трећи за дешавања у Црној Гори. У вези са 19. вијеком представљени су процеси који су довели до форсирања и стварања српскохрватског имена за језик; везано за почетак 20. вијека представљена је језичка ситуација у БиХ (вријеме Бењамина Калаја и тзв. земаљског/босанског језика, процеси везани за прихватање имена за језик – српскохрватски) и у Хрватској (распрострањање и прихватање Вукове реформе и идеја илирског покрета, те српскохрватског имена за језик); а у вези са последњим деценијама 20. и почетком 21. вијека представљени су процеси који су довели до „расформирања“ српскохрватског језика, као и покушаја стварања нових језика, односно нових имена за језик: хрватски, босански/бошњачки, црногорски.

Кључне ријечи: српски језик, српскохрватски, хрватски, бошњачки/босански, црногорски, историја српског језика, државно-национални пројекти, језичка политика, 19. и 20. вијек.

0. Деветнаести вијек је, поред много чега другог што је собом носио, и вијек стварања, отварања, усложњавања, па и решавања и реализације многих државних, националних, а везано за њих и језичких питања, проблема и пројеката. У овом вијеку дошло је и на јужнословенском језичком простору (посебно једном његовом дијелу) до стварања једне нове језичке ситуације (опет повезане са државним и националним питањима и изазовима), која је, чини се, мање него икад раније била усаглашена са унутрашњим (природним) током језика, односно, спољашњи фактори (прије свега, државни и национални) почели су битно да утичу на језичка кретања, да усмјеравају и креирају једну, у знатној мјери нову, језичку политику. Као производ и последица свега тога дошло је и до формирања (и форсирања) новог назива за језик, који до тада, као назив, није постојао: српскохрватски. Чега је он производ; шта је покривао (или требало да покрива); на што се односио; шта му одговара у језичком, системском и генетско-историјском смислу; које је он функције и опсег задобио (или требало да задобије); какав је (или како је замишљен, и/ли/ зацртан) његов територијални оквир и опсег; какве су језичке (и, везано за њих, изванјезичке) прилике у 19. вијеку, као и процеси и дешавања током 19. и 20. вијека, те последице и резултати свега тога данас, – покушаћемо да представимо у овом нашем раду.

На просторима на којима је у званичној употреби био српскохрватски језик, постојање и(ли) формирање различитих нација и држава доводило је до усложњавања језичке политике, што је неријетко доводило до потирања и(ли) занемаривања научних критерија зарад политичких (а и политикантских) пројеката (за што је језик служио као једно од најважнијих средстава). Ово се односи како на период и процесе који су довели до уопштавања и ширења назива за

језик – српскохрватски у 19. вијеку тако и на процесе након потискивања и(ли) укидања оваквог именовања (углавном последњих деценија). Језичком систему и научном вредновању надомјештају се задати и исконструисани политички државно-национални пројекти који (како се показало) имају за циљ стварање нових „језика“, односно нових имена за језик. Истовремено се јавља проблем – не само новог (на)именовања него и образложења новог имена. С обзиром на непостојеће научно и историјски јасних и утемељених критеријума за различита именовање једног (истог) језика, име језика покушава се оправдати и образложити некад националним некад државним предзнаком (често и према тренутној потреби и стицају околности), а често се покушава новоформирани и новонастала језичка ситуација пројектовати и на историјскојезички план.

О овим процесима и стању у 19. вијеку доста је писано и говорено, као и о новијим дешавањима у последњим деценијама 20. вијека, који су започети у Хрватској, настављени на простору БиХ. Међутим, о дешавањима у Црној Гори (која су добила на замаху последњих година) знатно је мање говорено. Зато ћемо посебну пажњу и акценат ставити на представљању процеса у Црној Гори и упоредити их и повезати са ширим (и давно започетим) пројектима изван Црне Горе.

1. Да бисмо боље разумјели ово што се данас дешава са српским језиком, неопходно је да се вратимо нешто уназад и вријеме предилирског и илирског покрета те прихватања Вукове реформе српског језика на просторима данашње Хрватске. У састав Хрватске, како је познато, ушле су различите територије (међусобно расцјепкане и удаљене), са различитим типовима језика и књижевности.¹ Простор садашње Хрватске је, како налазимо код Павла Ивића, дуго био подијељен државним границама и административно уситњен. У разним крајевима у употреби су били регионални књижевни језици, засновани углавном на завичајним дијалектима.² Почетком 19. вијека релативно најживље је било писање на кајкавском у сјеверозападној Хрватској, са Загребом као културним центром;

1 „Невоље у кругу католика у српскохрватској језичкој области биле су сасвим другачије од оних код православних. Ту су проблеми извирали из територијалне расцјепканости књижевног језика, као уосталом и саме књижевности. Постојала је једна кајкавска, једна славонска, једна бачка буњевачка, једна далматинска, једна дубровачка итд. И свака од тих ситних литерарних продукција, намењена пре свега публици завичајног региона, имала је властити тип књижевног језика. Тескоба амбијената на које су се ослањале те такозване покрајинске књижевности у другој половини 18. века осуђивала их је да заиста буду провинцијалне у сваком смислу речи, па и оном најгорем. Све је ово у зачараним круговима узајамних условљености испреплетено с одсуством заједничке народне свести... Разједињености овакве врсте код православних није било...“, Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 2001, 188.

2 „Сасвим недавно изражено је схватање (Далибор Брозковић) да 'хрватски језички стандард' не почиње од илираца или хрватских вуковаца већ од славонских или далматинских писаца 18. века, таквих као Рељковић или Качић Миошић, чији је језик близак данашњем књижевном језику. Наравно, овде реч 'хрватски' треба схватити у једном широком смислу јер већина писаца о којима је реч није осећала Хрватима и то је име примењивала на становнике одређених других крајева који су сами имали хрватску свест и свој, другачији, тип књижевног језика. Ипак, они који овако проширују значење речи 'хрватски' полазе од чињенице да су се етничке формације којима су припадали ови списатељи касније уклопили у хрватску нацију, као што су и даљи издаци литературе у њиховим регионима ушли у састав хрватске књижевности, утолико једноставније што су регионалне литературе католика српскохрватског језика биле повезане понекад конкретним везама... Међутим, слабост схватања истакнутог задарског лингвисте лежи у идеји о стандарду у језику, и то истом (реч је његова) од 18. века до данас... Језик ових писаца није ни 'нормиран', и то не само због тога што се није држао неких писаних норми, каквих тада није ни било, већ и због тога што између појединих писаца унутар далматинске или славонске скупине

богата је била и чакавска књижевност (писана различитим варијететима); писало се и на штокавском икавском у Славонији, Лици, Далмацији (Ивић 2001: 162).

1.1. Потребу **обједињавања** стварањем једног књижевног језика (али заснованог на мјешавини дијалеката) први је званично изнио Иван Деркос који каже: „Предлажем, дакле, спајање ових трију краљевстава: Хрватске, Далмације и Славоније с обзиром на њихова поднарјечја“ (Ивић 2001: 192). Прелазни период између три краљевстава (сва три укључена у назив: Краљевина Хрватска, Славонија и Далмација) са три наречја, различито именована, – било је узимање, форсирање и прихватање (иако накратко) неодређеног и онеодређеног **имена „илирског“**³ (које се раније, углавном, у Бечу односило на Србе, а које се показало неопходно /и јако подесно/ за прелазну фазу, када је исфорсирано и језичко и народносно заједништво са Србима⁴). Истовремено, промјеном назива часописа (1863. године) *Даница Хрватска, Славонска и Далматинска* у *Даница Илирска*, створени су услови за постепено обједињавање простора, које ће имати за циљ (временом, – што се данас рефлектује) уопштавање хрватског имена за државу, нацију, језик.

Што се тиче Дубровника, он је у почетку био романски град, попут већине градова на приморју, у коме се првобитно говорило далматским језиком, локалним дијалектом латинског језика. Дубровчани су се служили и другим романским језицима, а бројни писани споменици свједоче да су италијански и латински у Дубровнику били језици државне администрације и учености. Од најранијих времена у Дубровачкој републици је живјело и словенско становништво. Писани споменици показују да је већ од 12. вијека дубровачки језик био источнохерцеговачког типа, а током 14. и 15. вијека овај говор је сасвим преовладао (Ивић 2001: 298).⁵ О ширини и бројности употребе назива „*lingua serviana*“ у Дубровнику налазимо податке (као и дате текстове оригинала и на латинском и на словенском) код П. Ивића, *О значењу израза *lingua serviana* у дубровачким до-*

постоје крупне језичке разлике (да не говоримо о разликама између тих двају скупина)“ (Ивић 2001: 162-163).

- 3 „С кајкавским књижевним језиком препородни покрет је напустио, додуше привремено, и хрватско име, замјењујући га илирским, књишког порекла и неодређеног садржаја, али баш зато широким и широко прихватљивим... Прелазак на штокавштину и усвајање илирског имена укљонили су главне преграде које су могле стајати између Загреба и оних католика српскохрватског језика који нису имали хрватског опредељења. Свест о националном јединству почела се брзо ширити. Кад је доцније напуштено илирско име и поново пригрљено хрватско, подручје обухваћено тим именом било је већ знатно простране. Процес се наставио и даље кроз 19. век и прве деценије двадестог, местимично све до у међуратну епоху.“ (Ивић 2001:190-194).
- 4 „У Хрватској ступају на сцену Штросмајер, Рачки, Јагић: Ватрослав Јагић, познати хрватски лингвиста, који је поседовао велики ауторитет и његово је мишљење било од великог значаја, наступао је са позиција да су Срби и Хрвати један народ који треба да имају један језик; Рачки још 1861. године употребљава израз 'хрватски или српски језик', хрватски Сабор 1867. гласа огромног већином за законску основу по којој се 'језик хрватски или српски изјављује језиком службеним у троједној краљевини, а свакому је просто служити се писмом латинским или кирилским. У Србији и Црној Гори у правној употреби је и даље остао назив 'српски језик'... Југословенско име, и у односу на језик, често је у употреби. Оснива је Југословенска академија знаности и умјетности, у коју долази да ради, на позив из Загреба, највећи српски филолог Ђуро Даничић. Са разних страна се понавља да су Срби и Хрвати 'један народ' који има или бар треба да има 'један језик'... (уосталом, још 1861. била је издана Вуку Караџићу ћирилска диплома почасног грађанина града Загреба)“ (Ивић 2001: 195-203).
- 5 „По Вуковом суду 'у Дубровнику се говори српски' (Пантић 1983:126), и 'данашњи је дубровачки језик прави језик ерцеговачки (Копитар и Вук 1980:119)“ (Ковачевић 2009/2010: 94).

куменџима 15-18. века: „Овим није ниуколико исцрпен списак дубровачких докумената у којима долази израз *lingua serviana*, најчешће примењен на текстове који су писали Дубровчани за Дубровчане... Досад је нађено шездесетак примјера за означавање тог језика изразом '*lingua serviana*', најчешће у службеним списима... Подаци о сразмерно раној појави израза *lingua serviana* сугерирају идеју да је то име за српскохрватски језик продрло у Дубровник још знатно раније, паралелно са продирањем самог језика, још у доба док је залеђе Дубровника припадало српској држави и док се дубровачка територија постепено ширила на рачун те државе, уз стално присељавање бивших српских поданика и њихових потомака у сам град“⁶

1.2. Како налазимо код Павла Ивића: „Прелазак на штокавштину и усвајање илирског имена уклонили су главне преграде које су могле стајати између Загреба и оних католика српскохрватског језика који нису имали хрватско опредељење“ (Ивић 2001: 194). Или код Сњежане Кордић: „Formiranje hrvatske nacije potpomognuto je i vještini političkim potezom zagrebačkih filologa, koji su uzdigli u rang standardnog jezika štokavski, a ne teritorijalno bitno ograničeniji kajkavski... Da se Zagreb u 19. st. odlučio za kajkavski, ne samo da je upitno da li bi došlo do ujedinjenja Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u trojednu kraljevinu... Jedino je čakavska osnovica, koja je teritorijalno najograničenija, mogla poslužiti za izgradnju jednog Ausbau-jezika (tj. posebnor, J.C.), ali da se taj dijalekat uzeo za osnovicu standardiziranja, također je upitno da li bi došlo do ujedinjenja teritorija na kojem se danas prostire Hrvatska“⁷

Дакле, средином тридесетих година у Загребу се схватило да до уједињења може доћи напуштањем кајкавског па је 1835. године Људевит Гај (рођени кајкавац) прешао на штокавски.⁸ Илирци су напустили икавско писање, које је преовладавало код штокаваца католика у доба пред појаву илирског покрета.⁹ У раду: *Чије је коло?*, код Људевита Гаја налазимо: „Та n. p. sav svet znade i priznaје,

6 И даље: „Полазећи од чисто лингвистичких критерија, Решетар (најкомпетентнији познавалац језичке и културне прошлости Дубровника) је на крају живота, као резиме својих сазнања, понудио закључак да српско и хрватско не треба одвајати јер су једно, али 'ко дијели српско од хрватског мора признати да је Дубровник по језику увијек био српски“ (Ивић 2001: 279).

7 Snježana Kordić: *Mitovi jezičkih ideologa*, Književna republika 2003.

8 „Приклонивши се штокавштини, илирци су први изашли из уских оквира кајкавског 'хорватства'. Тиме су дали снажан импулс осталим хрватским крајевима да крену истим путем, али су утицали и на суседне народе. 'Zadržati kajkavštinu kao književni jezik – veli A Barac – značilo bi napustiti svaku pomisao na sjedinjavanje sa Hrvatima čakavcima i štokavcima, sa svim posljedicama koje bi u tom slučaju nanošle u hrvatskom narodnom životu i književnosti“; Радоје Симић: *О нашем књижевном језику*, НИП „Универзитетска ријеч“, Никшић 1991, 337.

9 „Вуков језик није наишао на топао пријем код српских интелектуалаца неспремних да напусте славеносрпски (...) Он је привукао велику пажњу у хрватским интелектуалним круговима. Хрвати су били у другачијем положају од Срба, кад је реч о употреби њиховог књижевног језика као симбола националног идентитета. Живећи у делу хабзбуршког царства којим се управљало из Будимпеште, Хрвати су претрпели знатан притисак после указа Јосифа II, 1790. године, којим се немачки језик проглашава повлашћеним предметом у свим школама.

Мађари су такође били врло осетљиви на питање језика као симбола националног идентитета, пошто ни мађарски језик још није био признат као званичан језик њиховог дела царства... Многим хрватским интелектуалцима постало је јасно да нешто мора брзо да се уради како би се обезбедио књижевни језик који би симболизовао национални идентитет, уколико не желе да буду асимиловани или од Мађара или од стране Аустријанаца.

Њихова почетна замисао била је 'илирска солуција'. Све је ово било засновано на теорији, углавном при том у вези са Јоханом Хердером, да су сви Јужни Словени једног народа... Првобитно је Људевит Гај планирао да стандардизује хрватско-славонски, кајкавски дијалекат са азбуком заснованој на чешкој, али је ускоро одустао од замисли да заснује књижевни језик на кајкавштини, па је прешао на штокавски дијалекат, прихватајући језик који је кодификовао Вук, али писан ла-

da smo mi književnost ilirsku podigli i uveli; nu nama još ni izdaleka nije naum palo ikada tvarditi, da to nije serbski već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikome, što mi Hervati s bratjom Serbljima sada jedan književni jezik imamo“ (Милосављевић 2000: 169).

Срби нијесу били спремни да се идентификују са илирским именом нити да напуште српско, ни за етнос ни за језик.¹⁰ Међутим, успостављене су многе везе између српске и хрватске стране, а од посебног су значаја биле везе илираца са Вуком, који је међу њима уживао посебан углед. Све је то резултирало потписивањем *Бечког књижевног договора* 1850. године. *Бечким књижевним договором* прихваћена су сва Вукова правописна начела (али о имену језика у самом Бечком договору нема ни ријечи).¹¹

Следећи корак, након одређења за штокавштину, било је и њено усвајање, као и усвајање имена за језик српскохрватски – иако закратко, али довољно за следећу фазу – актуелну од седамдесетих година 20. вијека – форсирање имена за језик – хрватски.

1.3. Не тако дуго након што је српскохрватски (односно хрваткосрпски, и сл.), и формалноправно (у Уставу и уставима, и законским актима) и нормативно-стандардолошки, задобио свој оквир, први су са њим „раскинули“ Хрвати, управо они који су исфорсирали језичко „заједништво“ преко илирског, затим српскохрватског назива за језик. Године 1967. појављује се (од широког круга хрватских лингвиста, књижевника, културних посленика) *Декларација о називу и положају хрватскога књижевнога језика* у којој се тражи да се хрватски језик уставом прогласи за самосталан те „досљедну примјену хрватског књижевног језика у школству, новинарству, јавном и политичком животу кад се год ради о хрватском становништву“, што, како налазимо код Павла Ивића, „значи и ван Хрватске – али истовремено ‘да службеници, наставници и јавни радници, без

тиницом. То је заправо, значило прихватање Вуковог језика од стране хрватских интелектуалаца и означило крај илирског покрета.

...Хрватски припадници Илирског покрета нису се много узрујавали због чињенице да се језик звао ‘српски’ и да је писан ћирилично азбуком – на крају, веровали су да ће то бити један језик који ће користити сви Јужни Словени. Њихова веза са Србима, са којима су се идентификовали, значила је да од њихове асимилације у Аустријанце или у Мађаре неће бити ништа и да ће сачувати своје словенско етничко биће. У том периоду наилазимо све чешће изјаве да су Срби и Хрвати један народ и да је њихов језик јединствен“, Кенет Нејлор, *Социolingвистички проблеми међу јужним Словенима*, Београд 1996, 18-19.

10 “Вуково схватање да су штокавци у ствари Срби... наслањало се на погледе тадашњег најистакнутијег слависте, бечког професора Франца Миклошича, Словенца (и не само њега, Ј.С.), који је до краја живота разликовао ‘српски језик’ (тј. штокавски) од ‘хрватског’ (тј. чакавског)... Вуку је (на такво виђење – Ј. С.) одговорио Богослав Шулек (хрватски филолог) 1856. године упозоравајући да нарече не може бити мерило народности јер постоје историјски докази да је и међу штокавским католицима одраније хрватско име **понегде** (истицање наше!) било у употреби. Истовремено је реалистично признао ‘да Славонци не зову свој језик хрватским, него славонским или шокачким’... За Миклошичем је пошао и његов ученик Даничић, објављујући 1857. расправу *Разлика између зика Србскога и Хрватскога*“, Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 1998, 195-203, 231.

11 “Тај документ који су од Срба потписали Вук и Даничић, а од Хрвата Иван Кукуљевић, Димитрије Деметар, Иван Мажуранић, Винко Пацел и Стјепан Пејаковић, а осим тога Словенац Франц Миклошич, садржи сажето изложане Вукове погледе. Договор је допуштао и екавско и ијекавско ‘нарече’, под условом да се у употреби не мешају али је препоручивао ијекавицу, имплицитно одбацујући знак Ѣ. Вуку је било поверено да напише *Главна правила за јужно нарече*... Ни код Хрвата ни код Срба договор није одмах остварен... Ипак, текст је остао делотворан као програмски манифест од пресудног значаја за правац развоја у наредним деценијама.“ (Милосављевић 2000: 130-131).

обзира откуд потјецали, службено употребљавају језик средине у којој дјелују¹² – што би, осим озакоњења нетрпељивости, очигледно обухватало и обавезу Срба у Хрватској да се служе 'хрватским' књижевним језиком... Истовремено је *Декларација* тражила пенетрацију 'хрватског књижевног језика' у Босну и Херцеговину. Другим речима, Хрвати ван Хрватске добили би оно што се ускраћивало другом народу у Хрватској“ (Ивић 2001: 227-229). Намјере овог типа, неколике деценије касније, испољиле су се и у случају „босанског језика“ (о чему ће ријечи бити даље у раду).

Почетком 1974. године, када су доношени нови уставни република у оквиру СФРЈ, једино Устав Хрватске посебно именује језик, и то на следећи начин: „У Социјалистичкој Републици Хрватској у јавној је употреби хрватски књижевни језик – стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској, који се назива хрватски или српски“. Даље је процес, у последњим деценијама, водио ка покушају вјештачког одвајања, те покушаја доказивања посебности (лингвистичке и сваке друге) хрватског језика (о чему је доста писано).

1.4. Хрвати су, такође, идући за Вуком, усвојили и **ијекавско наречје** (тј. /и/ јекавски изговор *јаџа*) а, заједно са њим, и све друге особености источнохерцеговачког дијалекта, иако, како констатује Павле Ивић: „На земљишту тадашње Хрватске ијекавски су говорили само Срби и, ту и тамо, Хрвати у њиховом суседству и под њиховим утицајем. Крајеви где католички живаљ аутохтоно у већој маси говори ијекавски – дубровачко приморје, делови централне и источне Босне итд. – били су далеко изван граница Хрватске. Па и у удаљенијим крајевима католици са ијекавским дијалектом нису нарочито бројни. Њихов удео међу католицима нашег језика не премаша једну десетину. Највећи део штокаваца католика има икавске говоре, па је и међу самим илирцима било таквих икаваца (Вјекослав Бабукић, Игњат Алојзе Брлић), али њихов говор није био узет као узор. Победили су, очигледно, други мотиви“ (Ивић 2001: 196). Прихватање ијекавског изговора, као превасходно српског, није било без противника. Анте Старчевић, кајкавац, залагао се за екавски изговор, и сам говорио екавски (...).¹² Круг око *Зоре далматинске* одбацивао је ијекавски изговор *јаџа* сматрајући га особином 'слидитељах одципљине Цркве источне'.¹³ Међутим, то није засметало Хрватима (макар једном дијелу) да (не)знатно касније (један вијек потом) иступе са новим пројектом према којем се све што је ијекавско, на овај или онај начин (јавно или скривено), почиње подводити под „хрватско“, а да се српском језику „оставља“ екавски изговор *јаџа* (односно – да се само екавско третира као српско). „Још 70-ih година у Хрватској је протурена теза да је ијекавски ('hercegovački') језички тип хрватски, а екавски српски, што је имало за циљ сјепанје и у самом српском корпусу, јер се српски књижевни језик у свим другим покрајинама осим Србије развијао на ијекавском изговору.“¹⁴ Тако се је још 1984. године у Минхену појавила „Карта

12 Управо је Анте Старчевић „Вукову ијекавштину називао 'блејањем', спотичући се о њу где год је стигао, остајао доследан екавштину коју ће Срби прихватити, као и он, док ће ијекавштина остати баштина Вукова и племенито наслеђе времена, када је Вук тако дубоко пустио корена у хрватском културном животу“, Виктор Новак, *Вук и Хрвати*, Београд САНУ, 1967, 346 (Преузето од: Ковачевић 2009/2010: 94).

13 „Још од 1844. трајао је спор са *Загарским списатељским кругом* окупљеним око *Зоре далматинске*. Ти браниоци традиционалног икавског књижевног језика Далмације, предвођени Антоном Кузменићем одбацили су 'рогато ђ', а поготово ијекавски изговор, за који су наглашавали да је особина 'слидитељах одципљине Цркве источне'“ (Ивић 2001: 196).

14 Miloš Okuka: *Srpski na kriznom putu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo, 2006, 45.

хрватског језика са додатком српског“ Тома Матисића гдје је све што је ијекавско подведено под Хрватско.¹⁵

У складу са таквом језичком политиком може се (бар донекле) „схватити“ и подржавање од стране Хрватске, и(ли) неких хрватских лингвиста и струја, „идеја и процеса“ везаних за тзв. босански и црногорски језик. Није тешко примијетити да се покривањем ових територија различитим именованима српског језика, српском језику (углавном) оставља само простор екавског изговора *јашиа*. Како се чини, важно је (макар за почетак) само да се не зове српски (– језик, а дијалекат – херцеговачки, односно – источнохерцеговачки).

1.5. Често се, такође, покушава и дијалекат именовати другачије од заживјелог и устаљеног – **херцеговачки** (уже: источнохерцеговачки) па се надомјештају разна наименовања за овај дијалекат, нпр. код Далибора Брозовића и Стјепана Бабића налазимо називе: *новоштокавски сусџав, сџандардна новоштокавиџина, средњејужнославенски сисџем*...¹⁶

2. Процеси започети у Хрватској добили су нове димензије и нове тенденције **на простору Босне и Херцеговине**.

2.1. Пројекат босанског језика, као „земаљског“ (тј. државног) језика на простору Босне и Херцеговине започет је (силовито) у тзв. **Калајево вријеме**. „Ubrzo su austrougarske vlasti, dolaskom na vlast novog 'Vrhovnog poglavara' Bosne i Hercegovine, Benjamina Kalaja (1883-1903), ustanovile ciljnu, konzistentnu jezičku politiku u svojoj novoj pokrajini: odlučno insistiranje na njegovanju i podsticanju bosanskog patriotizma, bosanske svijesti, bosanskog imena u svim dokumentima, tj. zvanično inaugurisanje nove bosanske nacije. U skladu s tim, austrougarska uprava je svjesno i planski izgrađivala jezičku politiku u Bosni i Hercegovini i djelovala na njenom prevođenju u praksi. Tako je godine 1890. i zvanično ustoličen i sankcionisan naziv – bosanski jezik“ (Okuka 2006: 83).

Већ од Берлинског конгреса започео је један други процес, – распарчавање велике српске државе Херцеговине чије су територије присаједињене различитим ентитетима, а и покушај потискивања и неутралисања назива Херцеговина и херцеговачки. На то је скренута пажња и након појављивања *Gramatika bosanskog jezika* 1890. године. У броју 17/1890. год. српски часопис *Bosanska vila* појаву граматике пропратио је иронично, уз опаску: „Иначе Hercegovci su u pravu da protestuju, zašto će oni učiti bosanski, a ne hercegovачки“ (Okuka 2006: 84).

Подршку за овај пројекат нашли су (не у Миклошичу) него у хрватском лингвисти Ватрославу Јагићу, који је и сам касније, на неки начин, признао своју грешку.¹⁷ Јагићев млађи колега на бечкој катедри, Милан Решетар (Србин като-

15 Видјети: Петар Милосављевић: *Идеја југословенства и српска мисао*, Књиготворница Логос, Ваљево 2007, 93.

16 Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, СКЗ – БИГЗ, Београд, 2003, 150.

17 „Izložen napadima sa svih strana Kalaj, stari prepređeni političar, vukao je tihe i mudre poteze... Mnoge stvari su mu išle na ruku, tako i činjenica da je odnedavno Vatroslav Jagić, naučnik svjetskog autoriteta, postao Miklošičev nasljednik na Bečkoj slavistici. Kalajev pokušaj da se Miklošič uvuče u njegovu politiku bosanstva i bosanskog jezika završio je fijaskom...“. Међутим, Јагић је, макар накратко, дао подршку оваквој политици: „Smatram za sasvim opravdano, što se mudra uprava zemlje služi izrazom, koji odgovara nazivu zemlje...“ Реакције на Јагићев говор биле су оштре и у српским и у хрватским новинама... Међутим, много година касније, у својим *Spomenima* (1934), Јагић се исповиједа и брани: 'Ja sam, davno me napastovao, ne da ugodim Kalaju već da osvetlim svu bedu i nevolju radi imena, progovorio nekoliko reči, kojih je bio smisao, da se nema pitati, kako on jezik zove, već kakavim se on jezikom služi, a u tom pogledu da je jezik čitave bosanske uprave, kao službeno glasilo, onaj isti lepi i pravilni jezik, koji vlada u Beogradu kao srpski, a u Zagrebu kao hrvatski jezik... Eto tako je bilo u stvari,

лик из Дубровника), остао је привржен научној истини. Наиме, Решетар је послан да прикупи дијалекатски материјал из БиХ, али му није било допуштено да презентује и употреби сакупљени материјал, и то „зато што се није сложио с мишљењем владиног саветника Хоровица да се дијалекат у тој области разликује од дијалеката у другим крајевима“ (Ивић 2001: 274-275). О томе Решетар (након што му је ускраћен материјал за научну одбрану) каже: „Ја mislim да је тому bio ovo uzrok: kad sam se vratio s puta (tj. iz Bosne, М.О.) у Већ, одсећни шеф Horovic razgovaraо је са mном о моме путу, те ме запита јесам ли се уверио да се у Bosни i Hercegovini govori једним дијалектом, који се разликује од свих суседних крајева, на што му čisto i bistro odgovorih, naprotiv да sam се уверио да је онако како smo ми filolozi и mislili i znali да је, то јест да се у Bosни i Hercegovini не govori једним дијалектом, već се дијалекти razних крајева БиН помало prelivaju и међају са дијалектима суседних zemalja’ (Jagić, Spomenici: 241)“ (Okuka 2006: 91).

Након неуспјеха своје политике, Калај је 1901. године изјавио да се неће више упуштати „у стару препирку, како треба да се зове језик земаљски, да ли српски или хрватски, или српскохрватски“ (Okuka 2006: 91), тако да је официјелно установљен термин српско-хрватски у БиХ, убрзо, 1907. године.¹⁸

2.2. Некадашњи Калајев пројекат поново је на дјелу у **новије вријеме у Босни и Херцеговини**. Само су му границе (од протагониста) постале још растегљивије и прилагођене новијим пројектованим потребама и приликама: Сада су „укрштена“ два параметра и аршина који се покушавају примјенити зависно од ситуације до ситуације, како протагонистима одговара: једном се протежу тзв. „државни“ предуслови за именовање језика: – име језика = називу једног дијела државе, – босански; други пут се потенцира име за језик изведено од назива једног дијела државе (Босна), сада проширено изван граница Босне и Херцеговине на све просторе гдје живе они који се национално изјашњавају као Муслимани/Бошњаци.

Како налазимо код Милоша Ковачевића: „Босански Муслимани су, наиме, током посљедње а ратне деценије 20. вијека своје дотадашње етничко име Муслиман замијенили етноимом (етничким именом) Бошњак, а истовремено су и за назив језика одабрали глотоним босански језик. Тиме су они узурпирали право на обје битне творенице (и етноним и ктетик) од именице Босна, насилно им мијењајући значење, или подводећи под њихово значење и нежељена значења која не само да задиру него и негирају уставна права Срба (а и Хрвата) као конститутивног народа у Босни и Херцеговини...

Термин босански језик тако се јавља термином за ’земаљски језик’, тј. термином за језик свих Босанаца, односно свих становника БиХ... Осим тога, Муслимани су избором етнонима Бошњаци и глотонима босански језик директно исказали тежњу ка унитарној БиХ“.¹⁹

no Kalajevi organi, tj. zapravo čitava službena korespondencija nije htela doneti svega što sam kazao, već samo što je išlo на Kalajev mlin, tj. да sam branio njegov ’bosanski jezik“ (Okuka 2006: 83-87).

18 „Једним другим актом исте године Влада је дозволела Muslimanima и даље да могу свој језик називати bosanskim у службеним spisима, školskim svjedočanstvима itd.“ (Okuka 2006: 93).

19 „Житељи, односно становници Босне (а назив *Босна* узима се и ако скраћено име за цијелу Босну и Херцеговину) нису само Муслимани, него, уз њих, још и Срби и Хрвати. Пошто су Муслимани етнику (становнику територије) *Бошњак* сада приписали значење етнонима (имена етничке скупине, народа) они су тиме заправо свјесно или несвјесно на двострук начин негирали равноправност Срба (и Хрвата) у БиХ. Најприје тиме што језичком везом топонима *Босна* и етнонима *Бошњак* свјесно натурају тезу о себи као једином аутохтоном народу у Босни и Херцеговини, што директно угрожава равноправни статус Срба као једног од конститутивног народа у Бос-

Наметањем имена за језик „босански“ и ван територије БиХ (свуда гдје живе Муслимани/Бошњаци – како се национално изјашњавају) показује се једна друга врста претензије. У књизи *Босански језик* (Сарајево 1991)²⁰ Сенахид Халиловић каже да (како је он назива) босанску варијанту конституишу „bosanskomuslimanski standardnojezički tip, bosanskosrpski i bosanskohrvatski standardnojezički tip... Bosanski Muslimani imaju zato neotuđivo pravo da svoj jezik nazivaju svojim imenom, koje se odnosi i na jezik u Sandžaku, Kosovu i Crnoj Gori, te u dijaspori (Makedonija i Turska) kad su u pitanju Muslimani“. О овоме налазимо код Милоша Окуке следеће: „Halilović je ovdje pomiješao lingvističke, geografske i sociolingvističke kriterijume. Vremenom se, naime, od nejasnoća i nekih formalnih obzira prema Srbima i Hrvatima prešlo na jasnu liniju: muslimansku komponentu u standardnom jeziku, koja se poistovjećuje sa bosanskom komponentom uopšte, kao da tamo i ne postoje Srbi i Hrvati. Tako Fahrudin Rizvanbegović u Ljiljanu od 18. do 25. 8. 1993. godine kaže da su se Muslimani konačno 'osvijestili' i увидјели да босански језик 'има вишестолјетну традицију, баš као и босанска државност', да су схватили да се 'назив босански језик сузавља на муслимански круг и то понајприје услед јачања српске и хрватске националне свијести као преовладавајуће код босанског католичког и православног становништва“ (Окука 2006: 314).

2.3. О намјерама, токовима и тежњама, у вези са „босанским језиком“, што видљиво што скривено, говори и тзв. *Повеља о босанском језику и Биљешке уз Повељу*. Али, она иде и корак даље – пројектујући садашње тежње и конструкције на **историјски план**. Тако се у *Повељи* „босански језик“ пројектује на „босанско средњовјековље“, гдје у другој тачки, између осталог, стоји: „Korišćenjem naziva *bosanski jezik* Бошњаци сlijеде номинацију свoga језика чiji се континуитет може pratiti од босанског средњовјековља. Друга је ствар што је код Бошњака било дошло до прекида свијести о томе да су и они баšтиничи књижевне баšтине босанског средњовјековља, коју чине црквене књиге, управно-правни списи и посебно босанска епиграфика... Simbolično је тај однос на згуснут и сликовит начин садржан у одјеку животних путања дјецe посљедње босанске краљице Катарине и Херцегова Стејпана Вукчића Косаче...“²¹

Нигдје се, наравно, не помиње херцеговачко „средњевјековље“ и то да су херцеговачки властелини себе називали „херцегом од Светог Саве“, и наследницима државне традиције српске династије Немањић (нпр. управо у *Повељи* поменути Стефан Вукчић Косача, који је ту титулу понио 1449. године). Наравно, нема ни помена о томе да су босански владари себе сматрали краљевима Србаља (нпр. краљ Твртко у својим повељама), нити да се краљ Твртко крунисао на гробу Светог Саве, те да кроз сва времена (чак и на турском двору) језик доминантно носи предзнак српски (понекад и босански у територијалном смислу, као и нпр. дубровачки, славонски...). „Босанство“ је, према *Биљешкама*, потиснуло

ни и Херцеговини. С друге стране, претварањем етника (имена територије) *Бошњак* у етноним (име народа), Муслимани онемогућавају Србима (и Хрватима) употребу дате имице у значењу етника, јер се то значење сада мијеша са значењем народа, тако да се при њеној употреби ствара језичка недоумица да ли се ради о становнику Босне или припаднику једног од народа у Босни. Муслимани су се побринули да Србима ускрате и могућност употребе другог синонимног, и много раширенијег, етника – *Босанац*“, Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, ФИЛУМ, Крагујевац 2007, 152.

20 Senahid Halilović, *Bosanski jezik*, Sarajevo 1998.

21 Bilješke uz *Povelju o bosanskom jeziku (1)*, 12. oktobar 2002. godine, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca KBI: BOŠNJACI I JEZIK BOSANSKI, Uvodničar: Munib Maglajić <http://vkbi.open.net.ba/>, везано за прву тачку – *Naš jezik bosanski*.

српско и хрватско „национално (па и националистичко)“ дјеловање²², те прекинуло овај „идеални континуитет“ назива „босански“ почев од „средњевјековља“.

2.4. О покушају пројекције назива за језик „босански“ на цјелокупни простор Босне и Херцеговине (а затим и шире) говоре и новије појаве књижења и **подвођења писаца под „босански језик“** са цјелокупног простора БиХ – свих националних опредјељења. Године 2007. дјела српских и хрватских писаца који живе и раде у БиХ, Народна и универзитетска библиотека БиХ каталогизирала је у *Коиперајивном онлајн библиографском систему и сервису (COBISS)*, као књиге на босанском језику, док старе картице преправљају под босански језик. У библиотеци у Сарајеву је Петар Кочић каталогизиран под босански језик, а и 54 књиге Ива Андрића.²³

22 „Naime, i kada je riječ o mogućim značenjima sintagme *bosanski jezik*, i kada je riječ o istom povodom sintagme *bosansko književno srednjovjekovlje*, nada je se potreba razmatranja odnosa baštine i baštinka i posljedica koje iz tih odnosa proističu. Međutim, dok je taj odnos u primjeru književne baštine bosanskog srednjovjekovlja i njezinih baštinka uokviren i statičan, odnos baštine i baštinka kada je riječ o jezičkom naslijeđu otvoren je i dinamičan i promjene društveno-političkih okvira u protoku vremena djelovale su na jezičku sliku u Bosni od pada Bosanskog kraljevstva do naših dana. Temeljno različit položaj baštinka jezika bosanskoga tokom četiri stoljeća osmanske vladavine bio je vododjelnica i za neke tokove u jezičkom razvoju, koji ipak nije vodio rastakanju bitnog zajedničkog jezgra. Međutim, narastajuća nacionalna (pa i nacionalistička) propaganda iz srpskih i hrvatskih matičnih središta već potkraj osmanske vladavine odsudno i ubrzano slabila je snagu bosanstva i kod Srba i kod Hrvata u Bosni. Kada takva kretanja u austrougarskom razdoblju dovode do odluke vlasti da službeni naziv za jezik više ne bude *bosanski*, nego od 1907. *srpskohrvatski*, dolazi do nekih promjena koje ovdje treba istaći. Za tok ove rasprave od bitne je važnosti odluka austrougarskih vlasti da Bošnjacima ostavi mogućnost da u svojim automnim djelatnostima koje se tiču vjere, vjerskog školstva i publicistike mogu i dalje svoj jezik imenovati *bosanskim*. **Dakako, pogubno je to i za Bosnu, koja bez dobrovoljnog bosanstva sva tri (konstitutivna) naroda koji je nastanjuju ne može postati država, i za Bošnjake, koji bez toga ne mogu imati državu.** (Истичање наме!) Dakako, Bošnjaci i da su politički svjesniji i jači ne mogu sami ostvariti rečeni san: moraju to u većini htjeti također Srbi i Hrvati, a oni to danas ne žele. Dakle, tek u promijenjenim odnosima snaga u Bosni, koji bi doveli do ostvarenja sna o Bosni kao normalnoj i djelujućoj, a ne frankenštajn-državi, moglo bi biti govora o proširenju i popunjavanju sintagme *bosanski jezik* drugacije nego to čini *Povelja*, za šta se zalaže I. Lovrenović, a posredno i M. Jeftić. Do tih željenih – da li i ostvarivih? – prilika dovoljna je prva tačka *Povelje*, koja glasi: 'Bosanski jezik jeste jezik Bošnjaka i svih onih koji ga pod tim imenom osjećaju svojim'...

...Naime, nakon dugog razdoblja imenovanja jezika *bosanskim*, sredinom XIX stoljeća počinje se ostvarivati vododjelnica u jeziku na koju je načelno već ukazano, pri čemu se nacionalne nominacije – vjerovatno pod uticajem djelovanja Vuka Karadžića – najranije dogoditi kod Srba, bosanski će se Hrvati, nakon prolaznog *ilirskog* imenovanja jezika, okrenuti ka *hrvatskom* imenovanju, dok će Bošnjaci *bosansko* imenovanje jezika još čvršće i prisnije vezati uz svoje narodnosno osjećanje“ (*Bilješke* 2002: bezano za prvu tачку).

23 „U NUB BiH ističu kako je njima veoma teško određivati jezik književnika koji svoja djela donose... Nečuvено je da su ljudi u NUB BiH u posljednjih godinu dana, pored toga što na novim karticama stavljaju srpskim i hrvatskim književnicima da pišu na bosanskom jeziku, i stare kartice prepravljaju u bosanski jezik, što je neprimjereno, jer ti pisci pišu svojim jezikom. NUB BiH po ovome što se tamo radi ne može više biti nacionalna, ona je nosilac jedne ideje i jedne politike i to je politika bosanske nacije i bosanskog jezika“, tvrdi Ranko Risojević, književnik i direktor NUB RS. 'Nekako ćemo se snaći sa savremenicima, ali šta ćemo sa klasicima? U Sarajevu je Petar Kočić katalogizovan pod kod bosanskog jezika, a on je bio glavni protivnik nekadašnjeg vještačkog pravljenja bosanskog jezika“, istakao je Risojević. Čak 54 knjige Ive Andrića su podvedene pod bosanski jezik, što je nelogično ako se zna da je on, osim rane poezije, pisao ekavicom“, istakao je Risojević, dodajući da je upoznat sa postojećom listom“, *Djela srpskih i hrvatskih pisaca zavedena pod bosanski jezik* (autori: Andrea Basara, Mirsada Lingo), *Nezavisne novine Beta*, 09.09.2007.

„Андрић је био за њега (тј. Демировића, Ј. С.) босанскохерцеговачки писац стога што је на првом месту Андрићево дело 'урођено у босанску традицију', док се Селимовић мора убројати у босанскохерцеговачке писце стога јер је писао ијекавски и то 'босанском' варијантом тог изговора. Док је у другом случају 'босанска' ијекавица пресудни критеријум за сврставање писаца по национално-регионалној припадности, у случају Андрића његова србијанска екавица не игра никак-

Овдје ћемо навести и један сегмент из рада Хасније Муратагић-Туне, у којем, цитирајући Радована Вучковића из 1977. године (издвојено из ширег контекста, и/ли/ доведено у нови) – у зборнику ЦАНУ у раду *О рјечницима као додацима књижевним дјелима*, даје цитат следеће садржине: „Књижевни критичари веома често успоређују Иву Андрића и Мешу Selimovića, те говоре о великој сличности када је језик у питању. Radovan Vučković пише: 'без сумње, ако се иде за утврђивањем избора етничко-историјске структуре дјела и лексичко-синтаксичког склопа језика Андрић и Selimović спадају у писце који морају имати заједничких својстава јер су своја главна романијска дјела, будући да су рођени у Босни, створили на бази заједничке историјске прошлости те земље и језика, који је често називан босански...“²⁴. Није тешко овај цитат уклопити и посматрати у контексту свега досад наведеног.

3. Политика и према језику у **Црној Гори** по апсурдним одлукама заиста премашују све остале, мада им се може наћи „заједничка линија“ са досад помињаним. Процеси на овим различитим територијама започињали су у таласима, најприје на подручју које је обухваћено границама данашње Хрватске, потом БиХ, у новије вријеме Црне Горе.

3.1. **Последњих неколико година** на дјелу је својеврстан експеримент у вези са статусом и идентитетом српског језика у Црној Гори.

а) У марту 2004. године државне и просвјетне власти у Црној Гори доносе одлуку да се промијени име наставног предмета у школама *Српски језик и књижевности у мајџерњи језик и књижевности*, а да на крају школске године (или школовања!?) ученици и родитељи могу да се одлуче за име језика по сопственој жељи (чак и према тренутном нахођењу).

б) Недуго потом, са почетком љетњег распуста, исто Министарство и Савјет доносе нову одлуку – да се наставни предмет зове *Мајџерњи*, а у заградама да стоји (*српски, црногорски, хрватски, бошњачки*), са образложењем да је то један језик са четири имена, при чему свако има право (према образложењу) да одабере на крају школске године име за „језик“ које хоће. Сада се ово спроводи у пракси.

в) Након што је „црногорски“, као име за језик, наметнут школском и образовном систему, са образовног и школског система прелази се на Устав и именовање службеног језика. Формалним (при)добивањем скупштинске већине, непостојећи језик (чак и непостојећи стандард – макар у облику најблажег отклона од постојеће нормe српског језика), проглашава се за службени језик у Црној Гори: постаје име без било каквог садржаја (чак ни покушаја одређивања садржаја). Наиме, у претходном Уставу, члан 9 (*Језик и писмо*) стајало је: *У Црној Гори у службеној употреби је српски језик ијекавског изговора. У новом Уставу стоји: Службени језик је црногорски... У службеној употреби су још и српски, бошњачки, хрватски и албански. У односу на претходни Устав, у новом Уставу уведена је једна необична и исфорсирана „разлика“: службени језик – језик у службеној употреби, да би се том назовидистинкцијом дао приоритет нечему („црногорском језику“) што нема никакву заснованост (ни језичку индивидуалност, ни историју, ни норму ни стандард).*

у улогу чак се и не спомиње од стране Демировића“, Владислав Б. Сотировић, *Судбина дејтонске БиХ и Република Српска. Босански језик, Бошњаци и Босна и Херцеговина*, Нова српска политичка мисао. Часопис за политичку теорију и друштвена истраживања, Београд, четвртак, 02. јул 2009.

24 Hasnija Muratagić-Tuna: *О рјечницима као додацима књижевним дјелима*, Седми лингвистички скуп „Бошковићеве дани“, САНУ, Подгорица 2008, 97.

г) Оно што пројекте „црногорског језика“ повезује са пројектима „босанског језика“ (и још одраније „хрватског“) јесте поистовјећивање „језика“ са државом. Прије референдума (након чега је Црна Гора добила државност) основно „образложење“ за новонаименовање било је да је именовање језика (некакво неодређено) демократско право (народа, нације, групе појединаца – од нпр. 20%). Најчешће се могло чути да свако има право да зове језик својим именом, да је то (свачије) демократско право (без појашњења шта то значи), затим да свака нација има право да свој језик зове тзв. својим именом (овдје чак и насупрот становницима Црне Горе који су се определијелили национално као Црногорци, а писали /чак 80%/ – језик српски). Након референдума, у Црној Гори је наступио (и у оптицају је) нови „аргумент“: „Име језика једнако је (треба или мора да буде једнако) имену државе“. Држава треба да „ојача“ језик, односно језик треба да „ојача“ државу, са „паролом“: „Држава даје снагу језику!“, и обрнуто²⁵.

д) Четири године потом, 22. фебруара 2008. године (објављивањем у *Службеном листу*), ступила је на снагу (већ раније најављивана) одлука Владе Црне Горе „...о образовању Савјета за стандардизацију црногорског језика“ „са обавезом“ да исти „*припреми: приједлог Правописа црногорског језика, приједлог Граматике црногорског језика, приједлог Рјечника црногорског језика*“. А у овом Савјету, осим понеког политички ангажованог или од политике ангажованог лингвисте (уз то „лингвисте за све језичке домене“), лингвиста и нема. (У Савјет су, у принципу, ушли сви лингвисти који су уопште пристали да буду саставни дио свега овога).²⁶ За почетак наредне школске године (2008/2009) најављено је да ће бити („ургентно“, „брзо“ и хитно) завршени правопис, граматика, уџбеници „црногорског језика“.²⁷ Међутим, са почетком школске године ништа од најављеног није се појавило.

ђ) Од марта 2008. године на Филозофском факултету, на разним инстанцама и институцијама (по налогу министра Бацковића, затим проректора Р. Глушица) долазе на ред предлози и налози о преименовању Студијског програма

25 „Језик иде са државом, дијели име са њом при чему му снагу и афирмацију даје управо држава, оцијенила је проф. др Рајка Глушица, професор Опште лингвистике на Филозофском факултету и проректор за друштвене науке на Универзитету Црне Горе... У низи аргумената који снажно подупиру предлог да црногорски језик постане уставна категорија Глушица издваја два, по њеном мишљењу, веома важна и то: постојање народа који свој матерњи језик сматра и назива црногорским и реалност независне и стабилне државе Црне Горе која ће народу који тако жели омогућити да у црногорској држави свој језик назива црногорским именом и која ће зрелом и мудром јежићком политиком тај језик подржавати и његовати“, Рајка Глушица, *Држава даје снагу језику, У жижи*, Црногорска дијаспора, Центар за исељенике 2004, интернет адреса: cgdijaspora@cg.yu.

26 Чланови Савјета (њих 13) су: Бранко Бањевић – предсједник, Рајка Глушица – замјеник предсједника, Милорад Стојковић, Мирко Ковач, Младен Ломпар, Рајко Церовић, Чедо Вуковић, Зувдија Хоџић, Миленко Перовић, Зорица Радуловић, Татјана Бечановић, Игор Лакић, Аднан Чиргић).

27 „Помоћник министра просвјете и науке Ђазим Фетаховић казао је јуче 'Дану' да се очекује да до почетка наредне школске године, односно за осам мјесеци, буде завршен правопис и граматика црногорског језика, који ће постати саставни дио јавно важећих образовних програма у установама васпитања и образовања. Он је појаснио да је 'Министарство просвјете, након комуникације са Универзитетом и неким другим институцијама, упутило Влади предлог за формирање Савјета за стандардизацију црногорског језика, чији су чланови именовани на прекјучерашњој сједници...

Професор Филозофског факултета и замјеник новоформираног Савјета др Рајка Глушица, рекла нам је да не жели да говори о томе, као и да је 'једино важно да тај посао одрадимо поштено, квалитетно и научно. Стандардизоваћемо оно што већ имамо, без гледања на остале. Очекујем да ћемо почети са радом врло брзо, јер је то ургентно. Вољела бих да нас оставе да на миру радимо свој посао', кратко је казала Глушица“, Дневни лист *Дан*, 26. јануар 2008. године, стр. 11.

за српски језик у „складу са Уставом“. Како у томе нијесу успјели, опстаје Одсјек за српски, али се отвара одсјек за „црногорски“ – на сједници Вијећа факултета одржаној 19. маја 2008. године, донесена је одлука да остане Студијски програм за српски и да се „отвори“ студијски програм за „црногорски“. (Наравно, на одсјеку за тзв. црногорски језик ради се у потпуности по плану и програму Студијског програма за српски. Самим тим долази до апсурдних ситуација да исти професор предајући предмет Савремени црногорски језик на једном, а Савремени српски језик на другом одсјеку предаје по истом уџбенику: Симић, Радоје – Остојић, Бранислав, гдје на корицама пише *Савремени српски језик, фонетика и фонологија*).

е) Пред почетак нове школске године (у августу 2008. године), најављени правопис и граматике нијесу се појавиле, али јесте „предлог правописа“.²⁸

ж) У току 2008. године, након 13. сједнице 13 чланова Савјета за стандардизацију „црногорског језика“, одмах након предаје и објелодањивања „предлога правописа“ (за који је Савјет задужио Аднана Чиргића), дошло је до подјеле и раскола (и тако је настао „дупли Савјет“), са два предлога „правописа“²⁹, који су достављени Министарству. До краја је остало нејасно која је разлика између њих: на крају се чини да је у питању једино борба за (не)славну превласт за неки (не)могући „црногорски језик“. У принципу, оба „правописа“ садрже тзв. „дублетне облике“: тј. у „црногорски језик“ треба да уђу и дијалекатски облици српског и облици стандардног српског језика и да паралелно егзистирају. То би значило да, на примјер, парови *шјераши-ћераши, дјевојка-ђевојка, сјекира-с’јекира...* буду равноправни, а то су, на неки начин, у овом домену два (под)система. Једна струја (предвођена Рајком Глушицом) „предвиђа“ егзистирање дублетних облика „дуго“³⁰ – а друга, предвођена Аднаном Чиргићем сматра да је „дублетно

28 Крајем августа 2008. године средства јавног информисања саопштавају да је Министарству просјете достављен правопис у коме је „испоштвано“ и примјено раније усвојених „7 начела“. Тих „7 начела“ подржало је 10 од 13 чланова „Одбора“. О „7 начела“ које је усвојио „Савјет за стандардизацију“ могли смо се информисати преко средстава јавног информисања 29.08.2008 19:48:40. (видјети, нпр., дневне новине: *Дан, Vijesti, Полишика*).

29 „Он је казао (тј. Баћевић, Ј. С.) да су чланice Saveta Rajka Glušica i Zorica Radulović u posljednjem trenutku odustale od pravopisa koji je već bio usaglašen i saopštile da će ponuditi svoju verziju tog udžbenika. „Nije, međutim, reč ni o kakvoj njihovoj verziji Pravopisa već o postojećem u koji su one unele izmene koje su protivne propisanim načelima“, tvrdi Banjević. On je ocenio da je očigledno da neki članovi Saveta „smatraju da normiranje crnogorskog jezika znači prepisivanje Pravopisa srpskohrvatskog ili srpskog jezika“. „Pitam ih ko bi to mogao da ovlasti kodifikatore jednoga jezika da prisvajaju naslede drugoga jezika kao svoje“, rekao je Banjević“, *Danas*, Podgorica, 30. avgust, 2008;

„Пре два дана, председник Савета Мирко Баћевић, који је уједно и председник Матице црногорске, доставио је Министарству просвете предлог новог правописа црногорског језика којим је, између осталог, предвиђено доследно поштовање јекавског јотовања, што претпоставља и проширење азбуке за две нове графеме „š“ и „ž“, настале стапањем сугласника „сј“ и „зј“... Не постоји званична верзија правописа црногорског језика, а документ који је Баћевић без сагласности Савета послао, представља ону верзију за коју Савет није гласао, и која, као таква, не може бити ни разматрана од надлежних у министарству“, тврди Лакић (члан Савјета, Ј.С.) у саопштењу за јавност“, *Политика*, 31. август, 2008. године.

30 „Veoma se vješto miješaju Načela za pravopis sa samim tekstom Pravopisa. Načela je potpisalo deset članova Savjeta, među kojima i ja, pod uslovom da se najspornija 4. tačka (normirati produkte ijekavskog jotovanja: č, đ, š, ž) riješi dubletima. U suštini, ostalih šest pravopisnih načela nijesu sporni... Kako su ona sprovedena u tekst Pravopisa, to je drugo pitanje. Najviše je zasmatalo to što su se produkti ijekavskog jotovanja propisali u najvećem broju slučajeva kao jedini ispravni oblici (*s’utra, s’ever, velepos’ed, pred’sednik, pred’sedništvo, predos’ečaj, s’eta, s’etiiti se, s’etnost, os’ečajan, os’etljiv, os’enčiti, detinjast, počernica, ponedjeljak, ovdje, onde, učerivač* i niz drugih) i naravno glas ž, kaže Glušica, profesorka opšte lingvistike na Filozofskom fakultetu u Nikšiću...

стање“ само прелазно решење те да дијалекатски облици (типа *ћераџи*, *с'есџи*, *ђевојка*, *из'есџи*) треба да потисну стандардне (типа *џераџи*, *дјевојка*, *сјесџи*).

з) Како се двије групације нијесу могле договорити, Министарство Црне Горе формира тзв. страну експертску комисију (групу), која „одлучује“ да усвоји „предлогак правописа“ заснован на „начелу“: „Пиши као што збориш, читај како је написано!“³¹ („начелу“ преузетом од Војислава Никчевића). Каква је „научна експертиза“ на дјелу довољно говори и састав „експертске групе“, коју сачињавају Хрват Јосип Силић (лингвиста у пензији редовни рецензент „црногорских правописа, граматика и историја“ Војиславу Никчевићу), Украјинка Људмила Васиљевна (о којој, с обзиром на постигнућа у науци о језику, не знамо – ништа, али знамо да је исти Војислав Никчевић проглашавао својим сарадником и првим доктором црногорског језика у Украјини) и филозоф/социолог из Новог Сада (поријеклом из Црне Горе) Миленко Перовић.

Како се истиче у саопштењу (Министра за просвјету и науку Сретена Шкулетића), узети су „страни експерти“ зато што „нијесмо имали домаћих употребљивих“, јер су сви „домаћи употребљиви“ „били у Савјету“.³² Колико су то два прилично идентична „предлошка правописа“, говори и то што је тзв. експертака група декларативно прихватила „правопис“ Аднана Чиргића, а „правописни рјечник“ Рајке Глушице. А, ваљда, правописни речник треба да буде усаглашен са правописом (мада, руку на срце, ни у „предлошку правописа“ ништа није усаглашено једно са другим, па не мора бити ни са „предлошком правописног рјечника“, – у коме такође ништа није усаглашено једно са другим).

Основни „мото“ свих свих ових одлука и дешавања заснован је на „начелу“ (тј. ултиматуму): црногорски језик мора да постоји, у складу са „образложењем“ које је на конференцији за штампу дао један од чланова „експертске групе“ Миленко Перовић – „**ако смо се цилитнули** (истицање наше!), морамо постићи циљ, да нам се душмани не свете и не сеире“³³.

А Силић је (према ријечима Миленка Перовића) „интервенисао на правопису“ идући „радикално у црногоризацију црногорског језика“, у коју се не би „усудио да иде ни он као Црногорац“. Шта се под тим подразумејева, – бесмислено је и постављати питање. И још – к томе: „да хрватски професор Силић познаје црногорски језик боље него било који Црногорац“³⁴ (!?!). Изгледа да ће, у складу са овим, свако ко „преферира“ експертски „правопис“ морати да набави по једног Хрвата за (п)одучавање.

Како сазнајемо од исте „експертске групе“, „**усвојили су два нова гласа**“, *с'* и *з'*. А *с* ће „постојати у научној и стручној литератури као фонема да би „магистарске и докторске **радње** (!?! – истицање наше) могле биљежити то слово“, а ми се питамо како, кад није фонема (осим ако „експерти“ немају „надстручне и над-

Glušica smatra da je današnji govornik crnogorskog jezika ‚obrazovana osoba koja se neće lako odreći pravopisnih navika naučenih kroz višegodišnji obrazovni sistem. ‚Treba shvatiti da je crnogorski jezik: *sjutra* i *s'utra*, *devojka* i *djevojka*, *s'ednica* i *sjednica*, *predsjednik* i *preds'ednik*. Jedna forma je nastala u narodnim govorima a druga je došla sa standardom, obje su naše crnogorske jer ih podjednako koriste crnogorski govornici. Koja će prevagnuti u budućnosti, vidjećemo. Dajmo objema pravo na život. Ne smijemo nijednu isključivati. U situacijama u kakvoj je danas crnogorski jezik dubleti su najbolje rješenje. Pokrivaju sve govornike i niko ne može biti ugrožen“, ELEKTRONSKE NOVINE, Objavljeno: 01. 09. 2008. 15:09, PRAVOPIS I GRAMATIKA VEĆ POSTOJE. Izvor: www.politika.rs.

31 Службени листи Црне Горе, бр. 49, Година LXV, 5.

32 Дневни лист Дан, 11. јул 2009, стр. 11.

33 Dnevnik RTCG 1, 10. јул, 2009. године.

34 Дневни лист Дан, 11. јул 2009, стр. 11.

научне“ способности да га „усвоје“ као фонему). Посебно је питање, које „експерти“ и не постављају, шта је глас, а шта фонема, и шта може да буде дио језика, – као система

А „збориће се“, према образложењу „експертске групе“, по „правилима“ – „**најшире могуће дублетизације**“ (?!?), да свако може да говори како жели, односно онако како је и до сад говорио“, према ријечима члана „експертског тима“ Миленка Перовића³⁵, дакле, „по правилима бабе Смиљане“, како би рекао Вук Стефановић Караџић. Тј., „представљеним правописом“ се, декларативно и формално, за „црногорски језик“ проглашавају и стандардни облици српског језика (типа: *дјевојка, шјераши, сјести, изјести*) и дијалекатски облици српског језика (типа: *ђевојка, ћераши, с’ести, из’ести*), па ће разне „експертске групе“ добити задатак да нађу начин – како спровести у пракси употребу „најшире могуће дублетизације“.

Прва је варијанта прихваћена, како саопшти М. Перовић, да би „они који су досад били језички писмени, остали то и даље“, а друга (судећи према првом „образложењу“), ваљда, да би они који су неписмени постали „писмени“ (или остали неписмени и даље, или...). А, како саопшти „протагониста“ тзв. црногорског правописа Аднан Чиргић: „постојање дублета (*ћег – дјед, ђевојка – дјевојка, шјераши – ћераши*) треба да буде само прелазно решење до доношења новог правописа који ће кодификовати само аутохтоне облике (тј. *ћег, ћераши*, а и *с’едница, из’ести*, – Ј.С.)“³⁶, ваљда да би тиме и „они први“ („који су досад били језички писмени“), постали неписмени (!?!), – опет у складу са образложењем „експертског тима“.

Наводи се да ће „дио нормe“ постати **сугласници *ћ, ђ, с’* и *з’* настали јекавски јотовањем** (дакле испред *је* од старог кратког вокала *јаи*). Да ли ће се (и у којој мјери) „уважити“ јотовање свуда гдје су се *ш, ђ, с* и *з* нашли испред кратког *јаи* (?!?) – о томе нема ријечи (а, наравно, нема никакве доследности у „предлошку правописа“ и „предлошку правописног рјечника“ – једном налазимо један облик, други пут други; трећи пут оба). То би подразумевало облике *ђевојка*, од *дјевојка, ћед* од *дјед*..., али и *ђевица* од *дјевица, ћело* од *дјело, поћела* од *идјела, прећели* од *идјели, ћеловање* од *дјеловање, ћелимичан* од *дјелимичан*, даље јотовање у *дјечак, дјешски, дјелић, дјечкић, дјева, дјевица, одјенући, надјенући, дјејство, дјелање, дјелотворан, дјелатељ, дјелитељ, дјелив, дјелимичан, дјелић*..., јер је у свим овим случајевима иза *д* било је од кратког *јаи*. Тако је и *ћераши* добијено од *шјераши*, али је је од *јаи* било иза *ш* и у *шјелести* (= *ћелести* – ?!), *шјелохранитељ* (= *ћелохранитељ* – ?!), *шјескоба, шјесченина* (= *ћесченина* – ?!), *шјеснац* (= *ћеснац* – ?!), *шјеме, шјемени* (= *ћемени* – ?!), *шјешити, ошјелотворити* (= *оћелотворити* – ?!), *ошјелотворење* (= *оћелотворење* – ?!)... Да ли би се и ту „спроводило јотовање“?! Осим у *с’ести* од *сјести*, и *из’ести* од *изјести*, је од *јаи* иза *с* и *з* било је и у *сјенка* (= *с’енка* – ?!), *бесједоваши* (= *бес’едоваши* – ?!), *сјешан, сјешности* (= *с’ешности* – ?!), *подсјешник, засјењујући*..., *разјести, разједен* (= *раз’еден* – ?!)... Или ће ово правило важити за један (мањи) проценат случајева (ко зна по ком критеријуму одабраних), а за остале неће, што би подразумевало навођење свих изузетака, којих би било неупоредиво више од облика који се уклапају у „правило“.

35 Јул 2009, 17:17 pm, МИНА.

36 *Вечерње новости*, 11. јул, 2009. године.

Таквих је изузетака било неупоредиви мање у вријеме Вука Караџића, али се он, ипак (осим што никад није био на становишту да дио језика као система буду, и могу бити, гласови *с'* и *з*) определио за облике *дјевојка*, *тијерати*... који су се (осим што их је чуо у појединим областима) много боље уклапали у систем. Иако се често наводило да се Вук определио за ове облике зато што их је чуо у једном дијелу говора, ипак је (као и за употребу *х*) на прихватање ових форми још више утицао критеријум, како налазимо код Вука, „опћените правилности“³⁷: „Кад се у народу једне ријечи двојако говоре, онда је, мислим, списатељ дужан изабрати оно, што је правилније, не гледајући, или га говори народа мање или више“³⁸. „Наиме, ако је Вук, због војвођанских 'граждана' и ставио ово 'варошки, господски', циљ му сигурно није био да истакне примат градским над сеоским народним говорима, него да војвођанским 'гражданима' покаже да и 'говедарски ерцеговачки' има своју готово идентичну 'варошку, господску' верзију, тј. да књижевни 'херцеговачки језик' мора уважавати и своје сеоске и своје 'варошке, гошподске' особине уколико су оне системског карактера“ (Ковачевић 2010: 92).

Како се, везано за прокламовање „монтенегринског језика“, много тога дешава **први пут у историји**, није необично, опет према ријечима портпарола за штампу „експертске групе“ М. Перовића, „да је ово први пут у историји језика да је правопис урађен прије граматике“, јер: „Савјет је понудио предлог граматике, али је експертска група процијенила да га не може дорађивати, него се у договору са појединим члановима тог тијела мора израђивати нова“ (Перовић 2009). И, засигурно је први пут у историји – да се то износи као похвала. Све у свему, нема граматике, а, осим у „експертским“ саопштењима и „предлошку“, нема ни правописа. Али, декларативно постоји „црногорски језик“ – и Студисјки програм – наравно, за исти.

3.3. Оно што Црну Гору може такође повезати са процесима везано за пројекат босанског језика (а, наравно, и са хрватском ситуацијом) јесте изостављање имена Херцеговина и херцеговачки. Покушава се пренабегнути чињеница да је Вук за основицу језика узео управо **источнохерцеговачки дијалекат**. То се у Црној Гори испољава у многим сегментима. (Познато је да „традиција“ изостављања именована дијалекта – источнохерцеговачки почиње са Војиславом Никчевићем.) Навешћемо само неке примјере. Савјет за нормирање „црногорског језика“, бјежећи од помена херцеговачки прокламовао је „прво начело“ „модела за црногорску стандардно-језичку норму“ проглашавајући да за основу „језика“ узима „општи језички слој који припада аутохтоним црногорским грађанима“.³⁹

37 „Већ 1821. Вук захтева од писаца да од облика који постоје у народним говорима изабере 'оно што је најправилније'. Потези од 1836. и 1839. представљају примену тог новог схватања. Новоуведени облици одликују се заиста особинама које их чине правилнијим. Односи као *сиромаш*, *сиромаша*, *сиромашу* : *сиромаси* или *дијетије* : *дјетијеша* много се боље уклапају у целину граматичког система него *сиромаш*, *сиромаша*, *сиромашу* : *сиромаси* или *дијетије* : *ђетијеша*. Уз то су новоприхваћене форме и архаичније од оних које је Вук напустио. Тим захватима Вук је приближио свој књижевни језик старијој српској традицији, а и свим осталим словенским књижевним језицима, укључујући ту и рускословенски“ (Ивић 2001, 203-204).

38 Вук Стеф. Караџић, *О језику и књижевности III*, Београд, Просвета, 2001, 17.

39 Тзв. прво начело које је усвојио Савјет за стандардизацију каже да је „модел за црногорску стандардно-језичку норму заједнички општи језички слој који припада свим аутохтоним црногорским грађанима“. Сваки сегмент овог „начела“ формулисан је тако да ништа не значи. Даље, посебно је дискутабилно (најблаже речено!) шта су (и ко су) то „аутохтони црногорски грађани“, – чиме се доказује или побија аутохтност (да ли тиме што су носиоци „заједничког општег језичког слоја“, или је посједовање „заједничког општег језичког слоја“ доказ да је неко „аутохтони црногорски грађанин“). Да ли су говорници српског језика, који су се определили да говоре језик

(Зар ово не подсјећа на период када је од Решетара очекивано да прикаже дијалекатску јединственост и аутохтоност босанскохерцеговачког простора!) Међутим, свака од предложених (па и дублетних) језичких црта, око којих се споре заговорници „црногорског језика“ (било да припадају стандардном српском језику или дијалектима српског језика), припада источнохерцеговачком дијалекту. Тако је „предложен“ четвороакцентски систем, систем од седам падежа, јекавско јотовање (типа *ђег, ћераићи, с'есћи...*)..., а то су све „аутохтони“ облици, прије свега, источнохерцеговачког дијалекта. „Реформатори“ нијесу узели (тј. покушали да узму) ни једну језичку одлику која припада само зетско-рашком дијалекту (дакле, и говорима Старе Црне Горе, – као што је двоакцентатски систем, редукован број падежа – најчешће на четири, итд...), а да та црта није заступљена у источнохерцеговачком дијалекту.

Илустративан примјер за ово јесте и *Уџбеник матиерњеџ језика за њрви разред оишће џимназије* („ауторке“: Рајка Глушица и Дејана Шеваљевић, Подгорица 2006). Наводимо само два примјера из овог уџбеника који то добро илуструју. 1) Познато је да источнохерцеговачки дијалекат, захвата и више од половине територије садашње Црне Горе, тј. стару Херцеговину. Али, источнохерцеговачког дијалекта, у овом уџбенику нема у номенклатури дијалеката којима се представља простор Црне Горе. У том уџбенику сретамо „неонаименовање“ дијалеката у Црној Гори, – простор Црне Горе се (чим га „отцијепе“ од цјелокупног штокавског дијалекта) дијели на два дијалекатска типа (затворена у границама Црне Горе): „говоре сјеверозападне Црне Горе“, (што је, заправо, дио источнохерцеговачког дијалекта – који припада данашњој Црној Гори), и „зетско-горњополимски“ (опет ново наименовање „дијалекта“, омеђен у границама Црне Горе). Шта се овим жели постићи, није потребно појашњавати. 2) На стр. 48. каже се: „Говори сјеверозападне Црне Горе припадају **јужном нарјечју** које је на Бечком књижевном договору 1850. узето за основу заједничког књижевног језика. Касније је у науци јужно нарјечје названо **источнохерцеговачки дијалекат**“. Овдје се поставља питање – зашто се истиче да је „касније у науци јужно нарјечје названо источнохерцеговачки дијалекат“. Из једноставног разлога, – зато што то није баш тако. Назив јужно нарјечје нити је примаран, нити искључује – „херцеговачко“ и „херцеговачки“. Истина је да се и прије (а и послјије) назива „јужно нарјечје“ користио и користи назив – „херцеговачки“ (а правила јужног нарјечја односе се, прије свега, на правила ијекавског изговора *јаџа...*). Тако Вук Караџић у *Писменици сербскога језика* из 1814. године (а 1814. година, ваљда, долази прије 1850. и Бечког књижевног договора) каже: „Сербски џезик“ раздјелује у три „предјелна нарјечја“: прво је „Херцеговачко“, „којему принадлеже сви Сербљи који живе по Херцеговини, по Босни (како Греческога, тако и Мухамеданскога вјероисповједанја), по Церној гори, по Далмацији, по Хорватској, и по Сербји, озго до Мачве, до Валјева, и до Карановаца“... Друго је „нарјечје Сремско“..., треће је „Славенско“... Осим тога, код Вука не тако ријетко сретамо и именовање – „ерцеговачки језик“, као и записано да је: „данашњи дубровачки језик

који заиста и говоре (којих је 64% према последњем попису) „аутохтони црногорски грађани“?!? Ако јесу, да ли су и они носиоци „модела за стандардно-језичку норму“?! И да ли неко планира да и њима наметне „модел за црногорску стандардно-језичку норму“. Или они нијесу „аутохтони црногорски грађани“?! Шта ако „аутохтони србијански грађани“ (а и многи други „аутохтони грађани“) имају овај исти „општи језички слој“, и шта ако неки „аутохтони црногорски грађани“ нијесу носиоци овог „општег језичког слоја“?!? (Видјети детаљније у дневним новинама 26. и 27. јануара 2008, нпр.: Дневни лист *Дан*, 26. јануар 2008. године, стр. 11).

прави језик ерцеговачки⁴⁰. Такође код Вука налазимо: „Најприје сам почео писати тијем нарјечјем, и то по Херцеговачкоме говору...“⁴¹. И: „Мени се ни једно ово нарјечје не чини љепше ни милије од другога, него су ми сва три једнака; а ову сам књигу (тј. *Српски рјечник*, а то је 1818. година, Ј.С) писао херцеговачким: што се тако говори онђе Ђе сам се ја родио, и тако сам најприје од мајке и од оца научио говорити“⁴².

3.5. И следеће, што се, опет, може повезати са процесима изван Црне Горе, јесте пројектовање исконструисане садашњице на (далеку) историју и прошлост. Као што се име босанске нације и језика (У помињаној *Повељи*) везује чак за име Херцега Стефана Косаче – херцега од Светога Саве, тако у Црној Гори у истом уџбенику „матерњег језика“ за први разред средње школе стоји – да *Мирослављево јеванђеље* припада зетској редакцији, из које се, потом, изводи „црногорски језик“, – упркос томе што је најстарији споменик српскословенског језика, *Мирослављево јеванђеље*, настало (највјероватније) у цркви Светог Петра и Павла (задужбини Немањића) на Лиму, дакле подручју које је тада припадало Хуму (а не Зети), потом Херцеговини све до Берлинског конгреса. Глигорије дијак је својом руком записао коме је јеванђеље посвећено: писано је за хумског кнеза Мирослава, сина Завидиног, брата Стефана Немање (који је и столовао у Благају, главном граду хумске области).

3.6. Следеће у низу што такође повезује ове процесе, тиче се сврставања писаца (идући у најдаљу историју), и са територија које су данас у саставу БиХ (као што смо претходно видјели), и са територије садашње Црне Горе (а историјски су припадале различитим просторима и формацијама), под „босански“, односно „црногорски“ језик (без обзира на њихово опредјељење за српски језик, етнос, културу, и припадност истом).

Тако у часопису *Riječ* (који ја покренуо Институт за српски језик прије више од десет година, затим је дошло до прекида у његовом раду, али је поново, сада са новим уредником и новом уређивачком политиком, п/ре/окренут, – и то сада у латиничком издању), у раду Зорице Радуловић (иначе члан Одбора за стандардизацију црногорског језика и професора на Филозофском факултету): *Povodom jednog pitanja: Ima li što na crnogorskom jeziku?*, налазимо – да, док је била загледа на наслове књига на улици чула је питање: *Има ли шио на црногорском језику?*, – и рад се састоји од одговора на ово питање: „Боже, па зар тај јадничак не зна шта све име на црногорском језику. Зар не зна да су још у 16. вијеку а поготово у 17. и 18. *Paštrovske isprave iz današnjeg* (sic!!!) *Crnogorskog primorja* писане на народном црногорском језику, да је владика Василије Петровић писао на црногорском народном језику средином 18. вијека, да је Петар I Петровић Нjegoш био Вуков претеча у Црној Гори пишући своје познате Посланице на чистом народном језику, да је генјални Петар II Петровић Нjegoш... своја капитална дјела написао на црногорском језику. Pored Нjegoша то су исто učinili два његова најзначајнија савременика Stefan Mitrov Ljubiša i Marko Miljanov Popović. Crnogorskim народним језиком писали су i Peraštanin Andrija Zmajević, vojvoda Anto Daković, Vuk Vrčević, Stevan Perović Cuca, Marko Car, Luka Jovović, Novica Kovačević, Savo Vuletić... Ne želim nabrajati sve druge pisce koji su своја дјела писали на црногорском језику.

40 *Копиштар* и Вук, приредио др Голуб Добрашиновић, Београд, Тршић, Рад, Вуков сабор, 1980, 119.

41 (Граматички и полемички списи III/1,37

42 Вук Стефановић Караџић, *Српски рјечник, исполкован Њемачким и Латинским ријечима. Скупио и на свијетш издао Вук Стефановић*. У Бечу 1818, VI-VII

У новије вријеме то више него испјешно раде Матија Бећковић и Миро Вуксановић. Ова два несумњиво велика писца, један pjesnik и други прозаиста, надарени духом малене Црне Горе, своја врхунска остварења пишу управо црногорским језиком... Без тог језика у коме је похранјена историја једног народа и којим је изречена визија колективне судбине питање је да ли би Матија и Миро били оно што јесу⁴³. И, ово нијесу појединачни случајеви, ово се уклапа у општу слику догађања на путевима „мон-тенегристике“.

(Н)овим замислима у Црној Гори покушавају да свему што је настало на подручју садашње Црне Горе ускрате предзнак српског језика и књижевности (и подведу, силом, и без икаквог основа, под „црногорски језик“ и књижевност). Тако у последње вријеме (углавном чланови бившег Савјета за стандардизацију, који раде на Филозофском факултету) покушавају (са позиција задобијених функција) да онемогуће да се за магистарске (и докторске теме) из области српског језика узимају теме писаца (и писана грађа) са простора Црне Горе (нпр. лозе Петровића), те, као и у цитираном раду, то пошто-пото хоће ретроактивно да преименују у „црногорки језик“. Ово су само наизглед „ситни детаљи“, али превише јасно и сурово показују шта се хоће (од садашње владајуће идеологије) постићи у Црној Гори и са Црном Гором.

4. Мислимо да је ово неколико сегмената из мноштва примјера, у последња два вијека (на почетку трећег), везано за пројекте нових језика (односно нових наименовања језика) илуструју како политика може да стави науку у своју службу; колико треба напора и фалсификата да се покуша сакрити (или прикрити) језички идентитет и реалност, – и колико се томе, уствари, одупире структурни, генетски и комуникативни код језика – од којег се, ипак, не може побјећи.

Цитирана литература

- Бањевић 2008: Интервју са Мирком Бањевићем, Побједа, 30. август 2008. године.
- Basara – Lingo 2007: *Djela srpskih i hrvatskih pisaca zavedena pod bosanski jezik* (autori: Andrea Basara, Mirsada Lingo), *Nezavisne novine Beta*, 09.09.2007.
- Bilješke 2002: *Bilješke uz Povelju o bosanskom jeziku (1)*, 12. oktobar 2002. godine, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca KBI: Бошњаци и бошњачки језик, Uvodničar: Munib Maglajlić <http://vkbi.open.net.ba/>.
- Glušica 2004: Rajka Glušica, *Država daje snagu jeziku, U žiži*, Crnogorska dijaspora, Centar za iseljenike 2004, интернет адреса: [cgdiaspora@cg.yu](mailto:cgdijaspora@cg.yu)
- Глушица 2008: Рајка Глушица (изјава), Дневни лист Дан, 26. јануар 2008.
- Glušica 2008: Rajka Glušica (izjava), *Pravopis i gramatika već postoje*, Elektronske novine, Objavljeno: 01. 09. 2008. 15:09.
- Добрашиновић 1980: Копитар и Вук, приредио др Голуб Добрашиновић, Београд, Тршић, Рад, Вуков сабор, 1980.
- Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад 1998.
- Ивић 2001: Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци-Нови Сад 2001.
- Караџић 2001: Вук Стеф. Караџић, *О језику и књижевности III*, Просвета, Београд 2001.

43 Zorica Radulović, Povodom jednog pitanja: Ima li što na crnogorskom“, *Riječ*, nova serija br.1, Nikšić, 2009, 9-10.

- Ковачевић 2009/2010: Милош Ковачевић, *Зашићо је Вук изабрао баш ијекавицу*, Часопис за књижевност и културу Нова Зора 24, 2009/2010.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, СКЗ – БИГЗ, Београд, 2003.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, ФИЛУМ, Крагујевац 2007.
- Kordić 2003: Snježana Kordić: *Mitovi jezičkih ideologa*, Književna republika 2003.
- Милосављевић 2000: Петар Милосављевић, *Српски филолошки програм*, Требник, Београд, 2000.
- Милосављевић 2007: Петар Милосављевић: *Идеја југословенства и српска мисао*, Књиготворница Логос, Ваљево 2007.
- Нејлор 1996: Кенет Нејлор, *Социolingвистички проблеми међу јужним Словенима*, Просвета Београд 1996.
- Новак 1967: Виктор Новак, *Вук и Хрвати*, Београд САНУ, 1967.
- Okuka 2006: Miloš Okuka, *Srpski na kriznom putu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Istočno Sarajevo, 2006.
- Perović 2009 (a): Milenko Perović (intervju), Dnevnik RTCG 1, 10. јул, 2009.
- Перовић 2009 (б): Дневни лист *Дан*, 11. јул 2009, стр. 11.
- Radulović 2009: Zorica Radulović, *Povodom jednog pitanja: Ima li što na crnogorskom?*, Riječ, nova serija br.1, Nikšić, 2009.
- Симић 1991: Радоје Симић: *О нашем књижевном језику*, НИП „Универзитетска ријеч“, Никшић 1991.
- Službeni 2009: *Службени лист Црне Горе*, бр. 49, Година LXV.
- Сотировић 2009: Владислав Б. Сотировић, *Судбина дејтонске БиХ и Република Српска. Босански језик, Бошњаци и Босна и Херцеговина*, Нова српска политичка мисао. Часопис за политичку теорију и друштвена истраживања, Београд, четвртак, 02. јул 2009.
- Tuna 2008: Наснија Muratagić-Tuna: *О рјечницима као dodacima književnim djelima*, Седми лингвистички скуп „Бошковићеви дани“, ЦАНУ, Подгорица 2008.
- Halilović 1998: Senahid Halilović, *Bosanski jezik*, Sarajevo 1998.
- Чиргић 2009: Аднан Чиргић (изјава), *Вечерње новости*, 11. јул, 2009. године.

SERBIAN LANGUAGE AND THE STATE AND NATIONAL PROJECTS IN XIX AND XX CENTURY

Summary

In this paper we present the state and national processes and projects in the 19th and 20th century (as well as the beginning of the 21st century) in the territories where Serbo-Croatian was spoken. These processes and projects directly affected the Serbian language and deeply penetrated its identity and territorial coverage. The paper is divided into three parts. The first one is linked to the territory of present Croatia, the second one to Bosnia and Herzegovina and the third one to the recent developments in Montenegro. Regarding the 19th century, the processes which produced the enforced creation of the name Serbo-Croatian are described. In relation to the 20th century, the linguistic situation in Bosnia and Herzegovina is presented (the period of Benjamin Kalaj and the so-called Bosnian state language and the processes related to the acceptance of the name for the language – Serbo-Croatian). The situation in Croatia is also covered – the spreading and the acceptance of Vuk Karadžić's reform, the ideas of the Illyrian movement and the term Serbo-Croatian for the name of the language. In relation to the last decades of the 20th century and the beginning of the 21st, the processes which brought about the deformation of the Serbian language, as well as the intents of creating new languages, actually giving new names for the existing language – Croatian, Bosnian/ Bosniak and Montenegrin - are presented here.

Jelica Stojanović

О КОНДЕНЗАЦИЈИ И КОНДЕНЗАТОРИМА

Аутор најпре објашњава појам кондензације као синтаксичке појаве, утврђујући да се она јавља у конструкцијама у којима више зависних јединица попуњава исту синтаксичку позицију коју отвара управни део синтагматске целине. Затим, примењујући аналитички метод, указује на неке симптоме кондензованости напоредног низа. Закључује да су појаве кондензације широко распрострањене у синтакси.

Кључне речи: кондензација, кондензатор, напоредна синтагма, зависна синтагма, супкоординација, супракоординација, еквикординација.

1. Неколике речи унапред

1. Једно од слабо обрађених синтаксичких питања јесте и оно које смо у *Српској синтакси* (Симић–Јовановић 2002) назвали кондензацијом. У овом раду приказаћемо теоријске поставке и анализу грађе која је тамо обављена¹.

а) Прилазећи тој теми прво ћемо размотрити Белићев став о 'синтагми' (1958: 98-99, 103). Белић је често и интензивно размишљао о томе, и покушавао је да синтагму објасни 'јединством' – на једној страни 'јединством представе' или 'појма'; а на другој страни – 'функције'. (а) Најпре, када пише о 'јединству представе', тј. 'појма', и 'јединству функције', каткад нам се чини да он то двоје изједначава: „Нема никакве сумње – вели он на једноме месту – да у свима синтагмама[,] које су или подметске или прирочке, имамо увек само један појам, ма како он био сложен, или једну функцију“. Субјекат или предикат представљени су као стожери око којих се формира синтагматска структура. Конструкцију: – *По пољу је пала светлуцава роса, по којој се преливају све боје сунчева спектра* – он најпре разлаже на две реченице, а ове сваку на по две синтагме: (1-1) По пољу је пала, (1-2) светлуцава роса; (2-1) у којој се преливају; (и 2-2) све боје сунчева спектра. 'Јединствена функција субјекта, односно предиката' обједињује речи у 'јединствен појам'. (б) Само пар страница даље Белић се пита: „Када синтагма представља јединство претставе (значења), а када само јединство функције?“ – Одговор, пошто је сада стриктно разграничио 'појам' од 'функције', покушава наћи опет у анализи примера. – „У реченици *Сељаци ору земљу плугом и ралицом* имају две синтагме (1) ору земљу; (2) ору плугом и ралицом“. Сада се предикатски сектор дели на две синтагме. И још више: те се синтагме сустичу у заједничком предикату, а разликују по саставу: „Очигледно је – мисли ту Белић – да је прва синтагма проста, а друга сложена. Првом синтагмом – *ору земљу* – представља се појам орања у потпуности јер се њоме открива латентни објекат који се увек садржи у појму 'орања'; дакле, у овој синтагми имамо потпуно јединство представе. Али синтагма *ору плугом и ралицом* представља већ нешто друго. Ис-

1 Грађа за овај рад, заједно са упутима на изворе, преузимана је из *Српске синтаксе* (2002).

тина, *ору плугом* или *ору ралицом* – те синтагме узете понаособ, представљале би две синтагме којима се открива латентни инструментал, оруђе којим се радња врши и којим се мора вршити. Дакле те синтагме узете понаособ представљају, свака од њих, унутрашње јединство као и *ору земљу*; али узете заједно (дакле *ору плугом и ралицом*); оне се узајамно ближе не одређују, али имају заједничку функцију ('инструментала') и заједничку зависност од глагола *ораши*, који је према њима управни члан синтагме, а оне су зависни чланови². Тек када размислимо о Белићевим разматрањима, могуће је његово 'јединство функције' разврстати у две категорије: глобалну, одн. 'функцију синтагматске конструкције као целине' (функција субјекта, предиката итд.); и парцијалну 'заједничку функцију' двају или више елемената, тј. чланова глобалне структуре (у Белићевом примеру инструментала 'плугом и ралицом'). Али томе треба додати и следеће: ако се две или више речи 'узајамно ближе не одређују, али имају заједничку функцију' – могу се сматрати (узајамно) напоредним².

б) Из Белићевих разматрања проистиче да напоредност постоји искључиво међу зависним члановима комплекснијих синтаксичких структура. То се ипак коси са његовим ставом о субјекту као члану реченице са 'самосталном' функцијом. Јер реченица практично може имати два и више субјеката који су у 'самосталном' положају, а међусобно су повезани напоредним односом: – *Млава, Пек и Поречка река уливају се у Дунав*. – Одавде следи да морамо раздвојити 'функцију' од 'положаја' или 'позиције' у глобалној структури. И да су 'функције' увек реципрочне, јер и управна реч може то бити само ако постоји и зависна, као што је и напоредност реципрочна. Разлика је свакако само у врсти реципроцитета. Друго је 'самостална' позиција: то је положај у којем облик речи, значење и синтагматска активност – нису условљени односима у глобалној структури; обрнуто – несамостална позиција значи условљеност јединице у сва три елемента о којима говоримо – односно у облику, значењу и синтагматској активности. Сада се можемо обратити Луису Хјелмслеву (1980) и сложити се с њим да функционална независност не значи и позициону несамосталност јединице, бар не значи потпуну несамосталност. И обрнуто. Напоредност се – сходно томе – успоставља и међу зависним члановима синтагматских конструкција.

2. Зауставићемо се мало подробније на Белићевим 'сложеним' синтагмама. Према његовим објашњењима могућност њиховог формирања дата је тиме што управна реч отвара позицију за употребу зависне речи, а ту позицију уместо једне попуњавају две или више речи, образујући 'јединство функција': *ору плугом и ралицом, ору по брежу и у равници*; те *купићемо свеске и оловке, плашићу се врага и ђавола* итд. Њима смо прибројили и случајеве када две или више управних речи имају заједничку зависну, јер зависним Белић сматра предикат у односу на субјекат. У таквом су односу и речи кад имају заједничку одредбу или допуну: *понижени људи и народи, поорашу и засејашу поља, шишати и има народа* итд. Дакле, било једна управна реч да обједињује две или више зависних у скуп, или да једна зависна тако обједињује две или више управних, у оба типа ради се о зависности као датом организационом критерију за груписање више речи око једне и исте као стожерне – и по једном и истом начелу зависности. Скуп односа међу речима у једном и другом типу синтагме можемо представити системом заграда ((купићемо) свеске и оловке); ((тушта и тма) народа). Или схематски:

2 У руској граматичкој литератури у оваквим се и сличним приликама говори о 'једнородним члановима' реченице. – В. о томе ниже, т. 2 (под б, в и д.).

куйићемо шиуишиа и шиа
свеске и оловке народа

Виши положај у простору схеме заузимају управне речи, нижи зависне. У систему заграда језгро представљају управне, а периферију зависне речи ((језгро је ту обележено заградама), а затим су вањским заградама томе прикључене периферне јединице). Ни један ни други начин визуелног представљања не одликава прецизно унутрашње односе у нашој синтагми, али отварају једно врло важно питање о тим односима, а то је питање тзв. уже и шире синтагме. Ово пак питање за собом повлачи нека друга, која сада треба разрешити и термилошки средити.

а) Константацијом да је напоредност утемељена на семантичкој дискрецији јединица, док је зависност препознатљива по интеграцији или инкорпорацији садржаја једне језичке јединице у поље друге – Белић је теоријски искључио могућност формирања синтагматских формација показаног типа: у којима се две међусобно дискретне јединице заједнички укључују у поље треће. И заиста је апсурдна мисао да две међусобно дискретне јединице буду заједно и у исто време интегрисане са неком трећом. Таква је могућност ипак реална; она је и физички, математички и логички објашњива – а дата је у типу структура које следе. Размотрићемо стога те конструкције, по реду, па тек онда наставити теоријску расправу.

Белић се није бавио случајевима као *поклонити девојци цвеће; букет различитих ружа* и сл., па чак ни типом: *ору по брежу и у равници*.

аа) Поћи ћемо од последњег случаја. Напоредна синтагма 'по брежу и равници' почива на само делимичној симетрији међу члановима, јер код првог са локативом стоји предлог 'по', а код другог 'у'. Погледаћемо с тим у вези и случај: *ошитошоваши из Београда за Москву*. Није јасно како треба гледати на однос двају чланова: да ли је то однос напоредности, или сваки од чланова за себе одређује место реализације управног глагола. Ако је по среди прво, онда је таква напоредност врло чудна: облички су генитив са 'из' и акузатив са 'за' потпуно неупоредиви, као што је и значење различито.

аб) У првом примеру односи су много прозирнији од оних што смо управо размотрили: *девојци и цвеће* јесу речи зависне од заједничке управне – *поклонити*. Али одмах примећујемо да међу њима не постоји однос напоредности, нити било какав други, већ свака од њих за себе допуњава управну: прва је 'неправи', док је друга 'прави' објекат. Овакве синтагме оправданије је назвати разгранатим: (((поклонити)) (девојци) (цвеће)). Или: девојци -> поклонити <- цвеће. Разносмерношћу стрелица или пак узајамним искључивањем заграда ((девојци) (цвеће)) покушали смо обележити диспаратет међу речима.

ав) У другом примеру *ружа* и *букет*, те *разнобојних* и *ружа* – чине сваки пар за себе ужу синтагму; зато *разнобојних* није централна реч иако је у просторном центру синтагме, већ букет: (((букет) ружа) разнобојних). Или: букет <- ружа <- разнобојних. У овом случају језгро конструкције најпре се придружују јединице из првога па из другог вањског круга и тако даље. Структура има хијерархијски вид концентричних кругова, па јој и пристаје назив концентрична синтагма. У линеарном правцу пак она има вид ланчане структуре, јер се чланови сукцесивно надовезују. Примећујемо да ланчани ред није зависан од редоследа у хијерархији синтаксичких односа (али о томе в. четврту свеску *Синтаксе*).

б) Настављајући започето разматрање о напоредним синтагмама у оквиру зависних, и обратно, поћи ћемо од првог овде наведеног типа: од структуре

девојци -> поклонити <- цвеће. Семантичка интеграција није просто укључивање додатног садржаја једне речи у семантичко поље друге или других, већ за то најпре мора бити испуњен неки услов; затим, то се не дешава случајно, већ према неким граматичким, односно лингвистичким законима. Услов што га спомену смо произлази из већ раније помињаног, али још недефинисаног појма аспектуализације. Белићево 'откривање лингвистичког потенцијала' речи у ствари је неко значењско 'отварање' речи у одређеном пункту – или фокусу, – у којем ће се усредсредити садржај прикључене речи. 'Аспектуализација' се тиче управних јединица и особености да оне усмеравају семантички потенцијал зависних речи прилагођавајући га себи и прецизирајући истовремено сопствено значење. Зависна реч – ако од ње кренемо – рекли смо да при том не губи стварно значење, већ је неодређена у граматичком смислу. Заиста, у нашем случају акузатив *цвећ* и датив *девојци* имају само значење 'обухватности' – код сваког падежа на друкчији начин³. Реализација тога значења зависи од управне речи. Рећи ћемо да је зависна реч контекстно перспективизована. Реч *поклонити* из нашег примера за своју реализацију 'подразумева' адресата. Она је, рећи ћемо, системски аспектуализована, семантички усмерена као 'неправи прелазни глагол', који 'захтева' уза се 'даљи или неправи објекат' у дативу. Исти је случај и са 'правим или ближим објектом' *цвећ* у акузативу: неопходност његове употребе проистиче, као што је одвећ знано, из лексичко-граматичке особине управне речи као 'правог прелазног глагола'.

Системска аспектуализација – или 'фокализација' речи – у лингвистици се назива и валенцом (термин потиче из хемије и подсећа на склоност појединих хемијских елемената да ступе у спојеве са другим елементима, образујући разна 'једињења, сложене хемијске материје')⁴. Валенца се код неких лингвиста (Енгел – Шумахер 1978: 15) дефинише као један тип рекције и заједно са овом као 'способност повезивања са другим елементима' у структуре одређеног типа. Класично схватање рекције ипак не одговара овој дефиницији. То је „моћ неке ријечи да прикључује себи допуну, одређујући при томе и њен облик“ (Симеон 1969: s.v.). Рекција је, према реченом, својство фокализиране речи да семантички инкорпорира другу реч и управља при томе њеним обликом – да контролише њено морфолошко понашање.

Реч *поклонити* очито је бифокална ('двовалентна'), јер свака допуна (*девојци* и *цвеће*) одговара посебном аспектном својству њеном и свака је семантички укључена у сопствени сектор њенога семантичког или семиолошког простора. Уверавамо се, према томе, да једна иста управна реч може себи прикључити више других речи, а да ове остану међусобно синтаксички и семантички дискретне. Бифокална инкорпорација, јасно је, не тиче се напоредности; не 'обавезује' речи да успоставе међусобни однос: *цвеће* и *девојци* нису ни у каквој синтаксичкој вези (*цвеће девојци* била би некаква релациона конструкција; али упоредимо ли је са *цвеће за девојку*, примећујемо да *цвеће девојци* не одговара граматичким правилима српског језика; обрти као *поздрав сунцу*, *писмо пријатељу* итд. упућују на то да такво синтаксичко правило ипак постоји, али да има ограничену примену; но и када је примењено, изазива семантичко померање конструкције, јер нпр. *писмо пријатељу* је врста атрибутске синтагме; а *послати писмо пријатељу* – би-

3 Исп. бише о томе: Симић 1974: 86.

4 В. РМС (1967-1976: s. v. 'валенција'): „лат. хем. и физ. особина, својство атома да се веже са одређеним бројем других атома...“

фокална реакцијска конструкција у којој две допуне остају међусобно дискретне; не, дакле, послати <- писмо <- пријатељу – већ писмо -> послати <- пријатељу).

в) На крају расправе о овим тешким проблемима остаје нам да се подсетимо на неке посебне случајеве. Наиме, у примерима као: *писаћии оловком, пером и на машини; цемџери на дуѓмад или са рајсферилусом*, – зависни део конструкције чине јединице повезане на сличан начин као и код оних које смо сврстали у област напоредности. Али облик тих речи улива извесну сумњу да су хомофокалне: *на дуѓмад* = акузатив, док је *са рајсферилусом* = инструментал; *оловком* и *пером* = инструментал, а *на машини* = локатив. Објашњење за ову појаву ваља тражити у томе што је скуп зависних форми у вези са заједничким управним чланом синтагме. Управни (или каткада зависни, исп. горе) део синтагматске конструкције утиче на њену структурну кохезију. Ту ћемо појаву назвати *кондензацијом*, а члан помоћу којег су јединице повезане у заједничку целину – *кондензацијом*.

3. Кондензоване координиране конструкције – или *низове*, како смо их у *Српској синтакси* назвали – сматраћемо затвореним фразним структурама, за разлику од слободних, тј. некондензованих напоредних конструкција⁵. Постоје два, односно три основна начина кондензације. Први, најчешћи и најпознатији од тих начина јесте супкоординација⁶: структурни тип вишечланих форми у којем више паралелних зависних јединица заузимају једну и исту позицију у односу на заједнички управни члан конструкције. Реч је о супкоординираном низу. Други тип јесте супракоординација, код које кондензатор има подређен синтаксички положај према скупу паралелних и међусобно координираних управних јединица – на супракоординирани низ. Трећим типом кондензације сматрамо однос нпр. низа апонираних јединица према оној која чини језгро конструкције. Таквим је у првој свесци *Синтаксе* проглашен и однос свих дислоцираних, колоцираних и комплементских јединица према језгру конструкције, а таквим се може сматрати и однос субјекта према предикату, и обратно.

4. Симптоми кондензације не могу се открити у међуодносу чланова низа напоредних форми подлеглих том процесу. То значи да је замена места тих форми у низу, под општим условима карактеристичним за напоредне форме, и даље у начелу неограничена: *беле и црвене руже -> црвене и беле руже*. Ти симптоми видни су у односу низа као целине према кондензатору, што ће се показати у анализи грађе.

5 Оних облика какви су описани у другој свесци *Синтаксе* (Симић–Јовановић 2002). – Мисао на кондензацију овако схваћену побуђује излагање А. Белића (2000: 34) о 'проширеним реченицама с поновљеним деловима' (Тип: Прилази им вешто, пажљиво, подмукло; – Танак, блед, готово прозрачан дим дизао се...).

6 Термин супкоординација није ни сасвим прецизан ни јасан. Нејасно је шта он стварно значи. Јер ако 'супкоординацију' преведемо са 'супотчињавање', онда нисмо погодили тачан смисао тога термина. Али смо ипак тиме погодили позицију појма на који се он односи у систему синтаксичких релација. Ради се дакле о скупу зависних чланова неке конструкције, које имају заједнички управни члан, а међусобно су напоредне. Преводу 'супотчињавање', или 'супотчињеност', својим смислом боље одговара термин 'косубординација', који је употребила Јелена Јовановић у својој књизи о поетском језику Васка Попе (исп.: Јовановић 2000), и који нас је заиста својом инспиративношћу и навео да отворимо ову перспективу у опису синтаксичких односа у језику, и синтаксичких структура у тексту или дискурсу. Али форма термина који је употребила Ј. Јовановић има једну слабост: она је рогобатна по својим деривацијским особеностима. Друго, она одудару од форме других термина које постављамо према овоме: супракоординација и еквиординација. Зато смо га заменили другим, који је са формалнога гледишта нешто прихватљивији, иако је неодређенији по смислу – 'супкоординација'.

5. Да се не бисмо расплинули у широком материјалу који нуде различите врсте кондензованих формација, ограничићемо се на један случај, на конструкције са инфинитивном допуном.

2. Инфинитивни низови са кондензатором

1. Наш материјал једнозначно истиче да је допунска функција уз управни глагол централна синтаксичка позиција инфинитива, и као појединачног елемента, а и у низу. Нас овом приликом занима други поменути вид његовог функционисања – у низу:

– ...нит је ћутала млада ни докони Козињани, који с у одувијек в о љ е л и кућиии *ишућу* кућу и *избијајиии* сеоске *послове* и *беспослице* БЂ КДН 7; – ...п о ч е т и с е стриц Ницо *кријиии* и *зазирајиии* од *свијетиа* БЂ КДН 8; – ...мо г л и с т е в и *ишамо* *по свијетју* *радијиии* што вам је воља, и *ишући* се не знамчим, али овдје, у мојој кући, има да буде мир БЂ КДН 25; – ...земљицу в а љ а лагано *приијиии* *омиии* и *ујокоријиии* БЂ КДН 43; – Нико више н и ј е м о г а о одобровољиии *стирица* ни *врајиии* *и* *његову вјеру* у *стираначке корћеше* БЂ КДН 66; – В а љ а л о ј е најпорије *узорајиии* и *позубијиии* *просиран* *комад земљиштия* БЂ КДН 132; – ...више се в о л и м *молијиии* *пред камењем* и *дрвећем* ко Римљани *нег ићи* у *цркву* да *слушам* *њега* БЂ КДН 153; – Од радости с т а д е љубијиии и *жрлијиии* *бака* ПК Ј 15; – П о ч е *дрхтијиии* и *цвокојиии* *зубма* ПК Ј 54; – ...п о ч е Марушка *јаче јецајиии* и *жушијиии* се ПК Ј 55; – Изнад нас с е с т а д е магла *комешајиии* и *све силније шумијиии* ПК Ј 56; – Већ се било подобро уноћало кад с е људи с т а д о ш е *скујљајиии* и *замицајиии* у *Светишгору* ПК Ј 78; – ...свако путовање на север од Енглеске т р е б а безусловно *обуставијиии* или *прекинујиии* за време између 11-ог и 16-ог јула МП Пол 6; – И м а о с а м прилике, *раније* у *Хагу*, *видети* *иу драгоцену књижу*, а *ири* *овоме своме иушовању* *осетијиии* шта је она морала значити као једина духовна забава у оваквим очајним приликама МП Пол 24; – Н и с м о м о г л и од леда *ући* *бродом* у *залив*, ни на ма који начин *изаћи* на *обалу Гренланда* МП Пол 44; – Експедиција је б и л а п р и м о р а н а *презимијиии* у *шоме насељу*, *иа идућег лета* 1899. *год. продужитијиии* *посао* МП Пол 46; – Магла с е опет п о ч е *склајајиии* и *обузимајиии* нас са *свију стирана* ПК Ј 49; – Министри н и с у м о г л и *бијиии* *народни посланици* или *иуштем народног избора* *постајиии* *сенатори* СЈ Обр 213; – У априлском уставу, круна чак ни у изузетним приликама н и ј е м о г л а *обуставијиии* *поједине уставне чланове* и *издавајиии* *иуштем указа* *привремене законе* СЈ Обр 215; – Само на тај начин она је, иако нероткиња, м о г л а *дајиии* *престолонаследника своје крви*, и *помоћу* *њега* *ушврдијиии* се на *престолу* СЈ Обр 224; – Народ, коме су шуме биле потребније за свакодневни живот него држави, с т а о ј е *ошкидајиии* и *захвајиии* од *државних шума* СЈ Обр 243;

– ...и саопштио им да они ‘као законоше и први људи’ м о р а ј у *сушра* у *подне дочекати* *аустријског командантиа* на *кајији*, *поздравити* *га* у *име жраћанства* и *ошпратијиии* до у *чаршију* ИА Ђупр 142; – М о ж е ш *лушати* куд год хоћеш, *ишајиии* се *по дрвећу*, *шесајиии* *новом бравдом* и у *пољу ваширу* *ложиии*, а нико да не подвикне на те БЂ КДН 40; – Али, кад се при томе није имао пред очима само посао, већ се имала и напрегнута пажња за све оно што с е на таквом путовању м о ж е *видети*, *чути* и *пажљивим расшпиривањем* *сазнајиии*, онда понешто од тога може имати и општијег интереса МП Пол 4;

– Бакови с т а д о ш е букаџи, коџаџи предњим ногама, заносиџи се, ребриџи, док силно не грунуше рогови о рогове ПК Ј 16; – Изумрло, опаљено грање око нас п о ч и њ е се шресџи, дрхџаџи, савијаџи ПК Ј 56.

1) Конструкције смо груписали према саставу и начину организације низова.

(а) У првој и најмногобројнијој скупуни употребљени су парови инфинитива организовани у напоредну конструкцију на већ познате начине.

(аа) У почетном примеру прве скупине: – ...*ниџи је ћуџала млада ни докони Козињани, који с у одувијек в о љ е л и и куџиџи шуђу куђу и избијаџи сеоске џослове и бесџослице* – инфинитиви су повезани у напоредну конструкцију везником ‘и’, а сваки је праћен ближим објектом, први једним ‘туђу куђу’, а други објекатским паром ‘сеоске послове’ и ‘бесџослице’. Низ је у поствербалном положају, али је уз мало стрпљења, и толеранције резултата, преносив и у глаголско претпоље: – ...*нит је ћутала млада ни докони Козињани, који с у куџиџи шуђу куђу одувијек в о љ е л и и, и избијаџи сеоске џослове и бесџослице* // – ...*нит је ћутала млада ни докони Козињани, који с у куџиџи шуђу куђу и избијаџи сеоске џослове и бесџослице*, одувијек в о љ е л и. – Паузу између главног и антепонираног споредног дела конструкције обележили смо у последњој верзији зарезом, а у претходној смо издвојили потоњи партицип. Све то указује на тешкоће на које наилази пермутациони поступак, и на слабу прихватљивост трансформисаних верзија. Матична позиција инфинитива, према томе, свакако је поствербална, а у превербалну прелази само по невољи (варијанта подсећа на старији тип књижевног језика српског с краја осамнаестог и почетка деветнаестог века). Тако је и са инфинитивним низом, који – слично осталим прегледаним јединицама, наилази такође и на додатне проблеме око растављања.

(аб) У другом: – ...*џ о ч е џи с е стриџ Ниџо криџи и зазираџи од свијеџа* – конструкција је нешто једноставнија, и свакако мобилнија – како бисмо и очекивали с обзиром на већ утврђено начело обрнуте пропорције између мобилности и опсега конструкције и чланова. То је заиста факат, иако на први поглед изгледа супротно, да је пренос инфинитива у глаголско претпоље у целини недопуштено. Ево како би изгледале пермутиране верзије: – ...*криџи ти се п о ч е стриџ Ниџо и зазираџи од свијеџа* // – ...*криџи џи с е и зазираџи од свијеџа* п о ч е стриџ Ниџо. – Иако површном посматрачу изгледају необичне, обе верзије су са гледишта унутрашњих односа сасвим прихватљиве: ни у једној нисмо употребили зарез, а енклитике су прешле на друго место у конструкцији, тачно на оно које им припада. Значи да су инфинитиви у претпољу добро адаптирани, и да са глаголом чине јединствену конструкцију. Необичност пермутираних варијанти долази заправо у првој линији од какофоничног сусрета инфинитивних облика и дативског ‘ти’.

(ав) Трећи је пример прилично развијен: – ...*м о џ л и с џ е ви џамо џо свијеџу раџиџи џиџо вам је воља, и шуђи се не знам чим*. – Чланови низа повезани су везником ‘и’, а сваки је праћен сопственим детерминатором: први зависном допунском реченицом ‘што вам је воља’, а други је заправо из корена престилизован напоредна реченица у којој је инфинитив допуна поновљеног, па редукованог предиката: – ...*м о џ л и с т е ви тамо по свијету раџиџи џиџо вам је воља, и могли сте шуђи се не знам чим*. – У новој констелацији односа ипак оба инфинитива чине низ, а ‘не знам чим’ је деградирано на начински детерминатор, дакле пратилачки елеменат. Нема сумње да пратиоци делују у правцу дехомогенизације. На почетку низа сусрећемо се са ‘тамо по свијету’, заједнич-

ким падежним адвербативом оба члана, дакле хипотагматским кондензатором. Све ово чини низ добро издиференцираним, на једној страни, и кохерентним, на другој. Но узалуд нам је ова припрема за расправу о декомпозицији низа и пермутационом поступку: ни једно ни друго није могуће. Кад смо очекивали да ће посао бити најлакше обављен, јер испред глагола нема никаквих ометајућих елемената, он је осујећен. Не преостаје нам друго до да констатујемо да управо у одсуству додатних елемената уз управни глагол – у ‘нормалним’ приликама – пермутација изостаје. Да је то тако, уверава нас један врло једноставан експеримент. Преинфинитивски адвербатив ‘тамо по свијету’ схватићемо једноставно као адвербатив предиката, а не инфинитива. То значи да ћемо га оставити уз управни глагол, а пермутацијски тест обављати са остатком низа. Ево шта се дешава: – ...*радићии* што вам је воља м о г л и с т е в и **тамо по свијету**, и *шући се не знам чим* // – ...*радићии* што вам је воља, и *шући се не знам чим*, м о г л и с т е в и **тамо по свијету**. – Друга варијанта неиздржљива је, а претходна – она са посредником – ипак прихватљива.

(ар) Четврти је пример врло једноставан: – ...*земљицу в а љ а лагано ириишомиши и уиокориши*. – И врло је добар као доказ наше претпоставке поводом претходног примера. Низ је организован у напоредну конструкцију помоћу ‘и’, а уведен је хипотагматским кондензатором у виду лексичког адвербатива ‘лагано’. Пермутација је могућа, иако су верзије које добијамо прилично необичне: – ...*земљицу лагано ириишомиши в а љ а*, и *уиокориши* // – ...*земљицу лагано ириишомиши и уиокориши в а љ а* // – ...*лагано ириишомиши и уиокориши в а љ а* земљицу. – Верзија са растављеним партиципима делује сувише ‘архаично’, а друге две ‘поетски’. У последњој смо објекат са почетка конструкције пренели на крај, и он ту свакако добро држи структурну равнотежу, образујући са глаголом целину, као и у забележеном распореду што чини на почетку. Но ни у једној нисмо између глагола и претходећег инфинитива ставили зарез. Значи да је он на свој начин добро адаптиран предглаголском амбијенту.

(ад) У: – *Нико више н и ј е м о г а о одобровољиши сџрица ни враишии његову вјеру у сџраначке корџеше* – низ је организован везником ‘ни’. Чланови су праћени ближним објектима, први је једноставан, а други разгранат према крају конструкције – проградјентно, рекосмо раније. Упамтићемо да у глаголском претпољу имамо субјекат и прилошки адвербатив. Пермутација је могућа: – *Одобровољиши сџрица нико више н и ј е м о г а о*, и *враишии његову вјеру у сџраначке корџеше* // – *Одобровољиши сџрица ни враишии његову вјеру у сџраначке корџеше*, нико више н и ј е м о г а о. – Већ нам почиње бости очи факат да један члан низа у постпозицији мора бити одвојен зарезом, а у антепозицији управо не, већ само кад су оба тамо. Ради се, у првом случају, о уобичајеној реакцији конструкције са везником, која се издваја од најближег контекста да би одржала смисао везника; а у другом, о познатој интерпункцијској одредби везаној за партиципске конструкције у антепозицији глагола: оне траже зарез, као и инверзивне реченице, али само кад су већег опсега. Тако је дакле и са инфинитивом.

(аб) У: – *В а љ а л о ј е најирије узорати и позубиши иросџран комад земљишиа* – структурне прилике подсећају на пример трећи по реду анализиран. Низ је врло згуснут двоструким, и обострано размештеним хипотагматским кондензаторима. У приглаголском пољу нема додатних реченичних чланова – пермутација је опет искључена. Али ако нпр. прикључимо развијени објекат с краја конструкције управноме глаголу, тј. ако га изоставимо из пермутацијског поступка – пермутација ће бити могућа: – *Најирије узорати в а љ а л о ј е*, и *позу-*

бићи простиран комад земљишта // – Најприје узорати и позубићи в а љ а л о је простран комад земљишта.

(ае) У: – ...више се в о л и м молићи пред камењем и дрвећем ко Римљани него ићи у цркву да слушам њега, лојова – низ је организован у виду поредбене конструкције са ‘више – него’ као структурним оквиром. Управни глагол са пратиоцем импостабилан је између чланова низа, али као и иначе у сличним околностима – премештање другог члана у претпоље управне речи није могуће јер је то искључено схематизмом поредбене конструкције. Дакле: – ...молићи се пред камењем и дрвећем ко Римљани, више в о л и м него ићи у цркву да слушам њега, лојова.

(аж) У: – Од радости с т а д е љубићи и зрлићи бака – пермутација је у начелу могућа, али су добијене верзије необичне, у ствари неприхватљиве: – Љубићи од радости с т а д е, и зрлићи бака // – Љубићи и зрлићи бака од радости с т а д е. – Пренесемо ли ‘од радости’ у постглаголски положај, верзије су нешто успелије, али и даље остају испод прага акцептабилности: – Љубићи с т а д е од радости, и зрлићи бака // – Љубићи и зрлићи бака с т а д е од радости.

(аз) Имамо још конструкцију са везником ‘или’ између чланова низа: – Министри н и с у м о г л и и бићи народни посланици или иућем народног избора постојати сенатори. – У пратњи оба члана налази се именица у функцији предикатива. Пермутација није могућа. Један додатни елемент конструкције омогућава је ипак, а то је увођење прономинализатора ‘то’ у састав управног дела конструкције: – Бићи народни посланици, то министри н и с у м о г л и, или иућем народног избора постојати сенатори // – Бићи народни посланици или иућем народног избора постојати сенатори, то министри н и с у м о г л и. – Наравно, тиме је конструкција изменила и своју сигнификацијску и синтаксичку физиономију, али је ово потврда тезе о присуству посредника као слову преношења.

(б) У конструкцијама друге групе инфинитивски низ састављен је од више него два члана.

(ба) У првој: – ...и саопићи им да они ‘као законоше и први људи’ м о р а ј у сућра у подне дочекаћи аустријског команданца на каиџи, поздравићи га у име грађанства и опирајући до у чаршију – низ има облик низа у набрајању. Сва три члана праћена су падежним адвербативима. Пермутација је практично неизводљива.

(бб) У: – М о ж е ш лућати куд год хоћеш, пењати се по дрвећу, шесати новом брадвом и у пољу вајру ложии, а нико да не подвикне на те – вишечлани низ такође има форму низа у набрајању. Пермутација је могућа само парцијалним, али не и потпуним премештањем низа у предглаголски простор: – Лућати куд год хоћеш м о ж е ш, пењати се по дрвећу, шесати новом брадвом и у пољу вајру ложии, а нико да не подвикне на те // – Лућати куд год хоћеш, пењати се по дрвећу м о ж е ш, шесати новом брадвом и у пољу вајру ложии, а нико да не подвикне на те. – Значи да је овај разгранати низ радије растављив него што је као целина преместив у претпоље усамљеног предиката. Али је чудновато да овде сам управни глагол допушта пермутацију. И још нешто: он допушта уношење у појединачни члан низа, између инфинитива и његових постпонираних пратилаца: – Лућати м о ж е ш куд год хоћеш, пењати се по дрвећу, шесати новом брадвом и у пољу вајру ложии, а нико да не подвикне на те // – Лућати куд год хоћеш, пењати се м о ж е ш по дрвећу, шесати новом брадвом и у пољу вајру ложии, а нико да не подвикне на те. – Оно што досад нисмо узимали у разматрање јер чини се није било потребно – конкретне особености, а не

само категоријална припадност управне речи, – сада се показује као важна ставка у понеким случајевима.

(бв) У: – Али, *кад се при томе није имао пред очима само посао, већ се имала и најпрегнута пажња за све оно што се на таквом путовању м о ж е **видети**, **чути** и **пажљивим расијивањем сазнати**, онда понешто од тога може имати и оштријеж интереса* – управна форма опет је ‘може’. Као и горе, и овде је она импостабилна међу делове низа, али није недобродошла ни на зачељу: – ...за све оно што се на таквом путовању *видети* м о ж е, *чути* и *пажљивим расијивањем сазнати* // – ...за све оно што се на таквом путовању *видети*, *чути* м о ж е, и *пажљивим расијивањем сазнати* // – ...за све оно што се на таквом путовању *видети*, *чути* и *пажљивим расијивањем сазнати* м о ж е. – Увек је прикључена претходном сегменту, што значи да јој прија постпозиција у односу на инфинитив.

(в) У трећој групи конструкција низ није синтаксички организован.

(ва) У првој: – *Бакови с т а д о ш е **букаћи**, **копачи** предњим ногама, заносићи се, ребрићи*, док силно не зрунуше рогови о рокове – само један је члан праћен инструменталним адвербативом ‘предњим ногама’. Изгледа да је могуће преношење у претпоље, али под условом да дође до конверзије реченичне структуре, тј. да глагол преласком у предсубјекатско поље задржи контакт са низом, сада у његовој постпозицији: – *Букаћи с т а д о ш е бакови, копачи предњим ногама, заносићи се, ребрићи*, док силно не грунуше рогови о рокове // – *Букаћи, копачи предњим ногама, с т а д о ш е бакови, заносићи се, ребрићи*, док силно не грунуше рогови о рокове // – *Букаћи, копачи предњим ногама, заносићи се, ребрићи*, с т а д о ш е бакови, док силно не грунуше рогови о рокове. – Што расте опсег претпољног дела низа, верзије су необичније. Значи да је управни члан лакше импостабилан међу чланове, него што је цео низ преносив у његову антепозицију. Разлика у опсегу намеће тип организације којим мања по опсегу управна – неће бити потиснута на периферију конструкције.

(вб) У другој: – *Изумрло, опаљено грање око нас п о ч и њ е **се шресћи**, **дрхћати**, **савијати*** – чланови низа немају пратилаца ни ознаке међуодноса. Реално је допуштено само премештање низа као целине у претпоље, али компензативно, тј. под условом да претпољни део конструкције пређе у постпоље предиката: – *Тресћи се, дрхћати, савијати* п о ч и њ е изумрло, опаљено грање око нас.

2) (а) Драгоцено је искуство ове анализе у тачки у којој показује да поред особина чланова низа, састава и организације конструкције, на могућност пермутације каткада утиче и конкретна природа управне речи, не само њена категоријална припадност и функционални хабитус као такве. (б) Даље, примећујемо да је ротациона пермутација један од начина да се избегне неравнотежа у глобалној структури изазвана премештањем низа из постпоља у претпоље, или обрнуто. Компензативним премештањем других елемената конструкције у супротном смеру чува се првобитни однос маса јединица у једној и другој помешној зони.

3. Редак је инфинитивни комплетив у другим синтаксичким позицијама:

– *Пењати се по дрвећу и браћи шресње* свакако је занимљивији посао *неголи с бескрајном једноличношћу повоздан куцаћи мошником у суво бусење* БЂ КДН

- Чинило се, сад ћ е однекле налетјетити залеђршани бучни свайшови и поново вратитити свијетју некадашњу ведрину и безбрижу БЂ КДН 44; – Док се још чекало ко ћ е се први снаћи и ишћање пошавити, све их претече сам стриц Ницо БЂ КДН 140; – Ако ништа друго, он ћ е ши истом обрадовано по-викаити вирећи у какав жбун или разгрнути згуснућу љесу вињаге БЂ КДН 148.

Реч је о редукованом помоћном глаголу у потоњим члановима футурског низа, па је ове конструкције потребно анализирати у оквиру таксемских конструкција. Овде их само наводимо ради знања.

3. Закључак

1. Показује се да постоје две могућности организације напоредних конструкција. Један је тип слободних форми, неусловљених трећим јединицама. Други тип чине јединства условљена трећим јединицама. Последње смо назвали кондензованим структурама, а услов је најчешће управна реч од које зависе чланови напоредне структуре – напоредног низа, како смо га назвали.

2. Кондензација не утиче на узајамни однос чланова напоредне конструкције. Ова се особеност огледа у могућности неограничене замене места.

3. Али кондензацијске конструкције показују неке друге симптоме кондензованости, а то је ограничено кретање у линеарној структури исказа: чланови низа нису увек пермутабилни са управним делом формације, ни у деловима ни у контингенту.

Литература

Белић 1958: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју I*, Београд: САНУ.

Белић 2000: А. Белић, Граматика српскохрватског језика за I разред средњих и стручних школа, у: *Изабрана дела*, књ. 12, 'Граматике. О граматикама', Београд: Завод за уџбенике.

Енгел–Шумахер 1978: U. Engel u. H. Schumacher, *Kleines Walenzlexikon deutscher Verben*, Tübingen: Gunter Narr.

Јовановић 2000: Ј. Јовановић, *Поетска граматика Васка Поје*, Београд: НДСЈ.

РМС 1967-1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

Симић 1974: Р. Симић, Методолошки приступ морфематици именичких речи, у: *Зборник за филологију и лингвистику*, 17/2, Нови Сад: Матица српска, 88-109.

Симић–Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса I-IV*, Београд: НДСЈ и Јасен.

Хјемслев 1980: L. Hjelmslev, *Prolegomena teoriji jezika*, Zagreb.

ASYNTAKTISCHE KONDENZFORMEN UND KONDENZPROZESSE

Zusammenfassung

Kondenzprozesse in der Syntax – meint der Autor – sind solche, die in den syntagmatischen Einheiten entstehen, in denen zwei oder mehrere voneinander unabhängige Elemente von einem dritten abhängig sind: rote und weisse Rosen. Ein sivhtbarer moment der kondenzprozesse ist die Begrenzte möglichkeit der Permutation.

Radoje Simić

О ИЗОМОРФНОСТИ ЈЕДНОГ ТИПА ВРЕМЕНСКИХ РЕЧЕНИЦА И ПОРЕДБЕНИХ РЕЧЕНИЦА ЗА НЕЈЕДНАКОСТ

У раду¹ се примјеном структурално-семантичке методе на примјерима из различитих функционалних стилова савременог српског језика (понајвише публицистичког) врши анализа структуре, значења и настанка временског везника *пр(и)је него што*. Временске реченице с овим везником доводе се у структурну и семантичку везу са зависним поредбеним реалним реченицама за неједнакост. Показује се да су зависносложене реченице с везником *пр(и)је него што* структурно изоморфне са диферентивним реалним поредбеним реченицама, и да се исти тип временског значења може пренијети поредбеном реченицом с везником *него што* које су допуна компаративној лексеми *пр(и)је* и зависносложеним временским реченицама с везником *пр(и)је него што*.

Кључне ријечи: изоморфност, поредбене реченице за неједнакост, временске зависне реченице, везници, *пр(и)је него што*

Изоморфност или изоморфија структуралистички је лингвистички термин, дошао из хемије, а значи једнакост облика, односно једнообличност, тј. обличку подударност двеју структура (Клајн, Шипка 2008:496). Насловом задата тема нашега рада упућује на изоморфност једнога везника временских реченица са цијелом (пот)категијом, или подврстом поредбених реченица. Конкретно речено, у питању је међуоднос временских реченица с везником *пр(и)је него што*, и поредбених реченица за неједнакост.

Општепознато је, а и у готово свакој граматици констатовано, да је диференција специфика поредбених реченица за неједнакост њихово структурно устројство: оне су нужно структурно затвореног типа, и то уникатно, јер навођењу зависне поредбене клаузе с везником *него што* или *него да* отвара мјесто компаративни облик придјева или прилога (којима се још прикључују семантички компаративи *друго* и *друкчије*), као нпр.:

Наш космос, у суштини, има *више* димензија *него што* их опажамо. (Политика, 34470, 24. 10. 2009, КУН, 8); Открила му је да пати од клаустрофобије, и да би *радије* умрла *него што* би сишла под земљу. (М. Капор, 148); То ће бити много *боље него да* се у нешто упетљаш. (М. Капор, 18) и сл.

Поредбене клаузе за неједнакост су тако чисто поредбене (никад начинске, и никад поредбено-начинске), увијек допунске, никад одредбене, структурно никад приклаузалне, него увијек прилексичке. Њиховом навођењу мјесто отвара компаративна ријеч из структуре основне клаузе, тако да су реченице са поредбеним клаузама за неједнакост увијек структурно затворене. Разлика између везника *него што* и *него да* у томе је што први уводи реалне поредбене, а други иреалне или потенцијалне (хипотетичке) поредбене реченице.

¹ Раd је настао у оквиру пројекта 148024 *Српски језик и друштвена кретања*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

У литератури се и прилошка лексема *пр(и)је* подводи под компаративне облика. То нпр. налазимо у Рјечнику ЈАЗУ и код Т. Маретића, истина с два различита тумачења настанка. Рјечник ЈАЗУ сматра да је *прије* настало до прилога *при* додавањем слога – *је* „који је узети из компаратива, као *шти* је на *пр*. милије, правије, слабије, а то се учинило зато што *при* има компаративно значење, исп. при него као милије него, а исп. и адв. *пређе*, у којему је такође наставак компаратива –*је*. Поред *прије* налази се и *прђе* (али само у старијем језику); од *прђе* морало је у јужном говору настати *прије* по гласовном закону, који тражи да јат пред *ј* прелази у *и*, исп. бијаше, гријати, сијати, смијати се мјесто бѣјаше, грѣјати... У *прђе* и у *прије* може –*е* отпадати те настаје *преј* и *приј*. У старом језику налази се и само *прѣ*, *ш.ј. без додатога* –*је*. – Слог –*је узети из компаратива налази се и у прилогу иронишнога значења* послје до послѣ–*је*, гдје је јат пред *ј* по закону прешло у *и* као у *прије* од *прђе*. У икавском *иосли* и у екавском *иосле* нема додатног – *је*. (ЈАЗУ 1935: 915) Маретић, међутим, мисли да „испадањем консонанта *ђ* између два вокала треба тумачити јужњачко и западњачко *прије*; испрва је било *пређе* (које се још и данас у јужном говору налази и гласи *пређе*), отуд *преје*, које је непосредно прешло у *прђе* (да не буде зијева или хијата), од тога је настало *прије* (као *сијати*, *смијати се* од *сјјати*, *смјјати се*). Источњачко *прѣ* могло је настати од *пређе* тако што је *ђ* испало, а онда се *ѣ* стегло у *ѣ*.“ (Маретић 1963: 103-104).

Будући компаративни облик, лексема *пр(и)је* је такође отварао мјесто поредбеним јединицама за неједнакост: поредбеној *него*-допуни или пак поредбеној *него шти* или *него да*-клаузи. А поредбено синтагматско или клаузално *него* верификатор је морфолошке или семантичке компаративности антецедента будући да „ријеч *него* говори се само иза компаратива и иза ријечи које имају компаративно значење“, с тим да се „говори и *него шти*, али само кад се реченица с реченицом пореди“ (Маретић 1963: 544-545). Уосталом, и рјечници савременог језика констатују да прилог *пр(и)је* има и компаративно значења, с тим да се издвајају само два таква значења: „4.а. у *већој мери*, *више*. Ова слика је *пре* кич, *него* уметност. б. *радије* – *Пре* ћу те убити, *него* дати другоме“ (РСЈ 2007: 1001). Примјери компаративног *прије*, уз које слиједи лексичка или клаузална *него*-допуна, ако и јесу најчешћи у наведеним значењима, ипак нису само на та значења сводљиви, него укључују још најмање и значења *боље*, *радије*, *в(ј)ероватније*, *брже*, *раније*, што потврђују и сљедећи примјери из корпуса:

Многи људи би *пре* [→ *радије*] умрли, *него* размислили о нечему (Прес, 25. 2. 2007, 14); Колебљиви Диор се питао да ли ту одлуку доноси што мисли да је дете Прибилово *пре* [→ *вероватније*] *него* његово (В. Николић, Врата, 17); *Пре* [→ *радије*] бих у содом скочила *него* оном скоту у очи погледала. (В. Николић, Извори, 100); Највеће замерке можемо да му упутимо због неколико непостојећих фаулова испред нашег шеснаестерца, који су *пре* [→ *више*] били „ремповане“ *него* прекршаји. (Вечерње новости, 29. 3. 2007, 47); Сарадња Србије са судом у Хагу може *пре* [→ *боље*] бити описана са допола пуном чашом *него* са допола празном. (Вечерње новости, 16. 10. 2007, 3); Биолошки најпродуктивније генерације код нас *пре* [→ *више*] мисле како да умноже плате *него* своју лозу. (Политика, 33822, 5. 1. 2008, 5); Прихватам да живот доноси коалиције, да у коалицијама мањи *пре* [→ *раније* / *брже*] остваре оно што би желели, *него* велики. (Вечерње новости, 1. 4. 2008, 3); Својим смехом и начином на који се смејао, *пре* [→ *више*] је пристајао за неко вашариште *него* за царски двор. (Т. Левајац, 140); ...а то га је препоручивало *пре* [→ *више*] за каквог ситног банкара *него*ли за неког ко планира тактич-

ки распоред специјалних или добровољачких одреда. (М: Тохол, 66); Сада они морају прихватити могућност да ће им се стандард *пре* [→ *вероватније*] погоршати *него* повећати (НИН, 3059, 13. 8. 2009, интернет издање: Свет); Све више становника Европе одлучује се *пре* [→ *радије*] за путовање возом *него* авионом. (Блиц, 4515, 6. 9. 2009, 6); *Прије* [→ *радије/вероватније*] би тебе гурнули у јаму *но њу*. (П. Сарић, 102); Сви ћемо *пре* [→ *радије*] изгинути *него* *штио* ћемо дати Михаилове бркове. (П. Пајић, 121); Роберт Перишић изазвао [је] толику пажњу посетилаца да је *пре* [→ *више*] наликовао каквом рокенрол стару *него*ли писцу. (Блиц, 4557, 18. 10. 2009, Књига, 1); ... од тога сви *пре* [→ *више*] имају користи *него* штете (Вечерње новости, 12. 12. 2007, 2); ...људи су спремни да заиграју на срећу, у нади да ће *пре* [→ *вероватније*] добити *него* изгубити. (Политика, 33828, 12. 1. 2008, 10); ... све је већа вероватноћа да је живот *пре* [→ *раније*] почео у свемиру *него* на Земљи (Курир, 16. 8. 2007, 9); и сл.

Уколико, дакле, прилог *пр(и)је* у значењу *више, радије, боље, вероватније, брже, раније* поредбено контрастира именичке појмове, он је искључиво конституент поредбене синтагме. Исти је случај и кад се контрастирају реченични садржаји (пропозиције), и тада је у значењу *више, радије, боље, брже* прилог *пр(и)је* антецедентни пилон искључиво поредбеној клаузи за неједнакост, без обзира да ли је она уведена везником *него* *штио* или *него* *да*:

(а) Историја европске народе *пре* [→ *више*] раздваја *него* *штио* спаја (Политика, 33587, 13. 5. 2007, 1); Ето, *прије* [→ *раније/брже*] ће црнац у Бијелу кућу *него* *штио* ће се у Црној Гори промијенити власт (Вијести, online, 8. 11. 2008: Арт култура: Балша Брковић); *Пре* [→ *радије*] бих погинуо *него* *штио* бих тужиоцу дао информације о мојим пријатељима Караџићу и Младићу. (Вечерње новости, 19. 6. 2008, 12); *Пре* [→ *радије*] бих се убио *него* *штио* бих на тако нешто пристао. (Курир, 27. 6. 2008, 2); Треба их *прије* [→ *раније*] уништити *него* *штио* дође УНПРОФОР до хотела „Загреб“ (Правда, 14. 4. 2010, 9); Ући ћемо у ЕУ *пре* [→ *раније/брже*] *него* *штио* многи овде мисле (Блиц, 4585, 15. 11. 2009, 1); и сл.

(б) *Пре* [→ *радије*] ћу отићи у Ђубретаре *него* *да* иједног политичара молим. (Блиц, 3626, 17. 3. 2007, 2); *Пре* [→ *вероватније*] ће то бити *него* *да* уђемо у ЕУ (Курир, 28. 4. 2008, 3); *Пре* [→ *радије*] бих престала да пливам, ако овде не буде услова, *него* *да* одем да пливам за другу земљу. (Курир, 10. 8. 2009, 22); Џон Мекејн кренуо је досад невиђеним „ћоном“ на Обаму и његову турнеју, оптужујући демократског изабраника да је спреман да „*пре* [→ *радије*] изгуби рат у Ираку, *него* *да* изгуби предизборну кампању“ (Вечерње новости, 26. 7. 2008, 16); Кежман је ... изјавио да ће напустити Фенербахче и „да ће *пре* [→ *радије*] отићи у неки други клуб, макар упола цене, *него* *да* седи на резервној клупи“ (Вечерње новости, 5. 8. 2008, 46); Ја бих се *пре* [→ *радије*] вратио у наш фудбал, Звезду или Партизан, *него* *да* играм у Бугарској. (Вечерње новости, 6-7. 1. 2010, 48); и сл.

У готово свим наведеним примјерима синтагматских и клаузалних конструкција диферентивни поредбени садржаји су модални. Једино у примјерима у којима компаративна лексема *пр(и)је* има значење *раније* (као нпр: Треба их *прије* уништити *него* *штио* дође УНПРОФОР) поредбени садржаји нису модални него временски. Међутим, садржаји доведени у поредбени диферентивни однос (тј. однос неједнакости) покаткад се, посебно у реченицама с елидираним исто-

врсним предикатом у другој клаузи, могу тумачити и као модални и као временски, дакле семантички амбивално:

Ирак ће ПРЕ зајасити у грађански рат НЕГО ШТО ће прерастити у грађанско друштво [→ Већа је вероватноћа да ће Ирак запасти у грађански рат *него да* ће постати грађанско друштво // → Ирак ће *пре / раније* запасти у грађански рат *него што* ће прерасти / буде прерастао у грађанско друштво] (Прес, 4. 8. 2006, 15); ПРЕ ће Бугари ући у Србију НЕГО Србија у Европску унију [→ Већа је вероватноћа да ће Бугари ући у Србију *него да* ће Србија ући у Европску унију // Бугари ће *пре / раније* ући у Србију *него што* Србија уће у Европску унију] (Правда, 28-29. 7. 2007, 35); ПРЕ ће да падне влада НЕГО ШТО ће кафана да се затвори. [→ Већа је вероватноћа да ће да падне влада *него да* ће се кафана затворити // Влада ће *пре/раније* пасти *него што* ће се кафана затворити] (Вечерње новости, 22. 2. 2009, 8-9); и сл.

У модалном диферентивном поредбеном значењу – није тешко закључити – остварује се само један од двају претпостављених садржаја, док се у временском значењу успоставља хронолошки однос између двају претпостављених или реализованих садржаја.

У поредбени однос по неједнакости, тј. у диферентивни поредбени однос, везник *него (што)* може употријебљен уз компаративну лексему *пр(и)је* доводити и чисто временске (а не само модалне) садржаје. Временски карактер поредбене диферентивне везе несумњив је контекстима у којима је прилог *пр(и)је* дио количинске синтагме (а тада је комбинован или с неким количинским прилогом, као нпр. *увелико, много, мало* и сл., или пак с „временском“ именицом самом или у склопу прилошке синтагме с временским количинским значењем, као нпр. *дан, година, црвенушак, неколико минуша, цри месеца* и сл.) без обзира да ли у тој синтагми подређени или надређени члан, као нпр.:

Подршка Русије Србији почела је *увелико пре него што* су почели преговори о гасном споразуму. (Политика, 34168, 20. 12. 2008, 7); Мелодија ове песме у Русији је постојала *много пре него што* је код нас препевана (Вечерње новости, 22. 10. 2009, 2); ...и јер смо сви дно видели *много пре него што* смо ударили о њега. (Политика, 34470, 24. 10. 2009, КУН, 2); Биће [Косово] у државно-политичком систему Србије *много пре него што* многи мисле. (Нова Зора, бр. 17, Билећа-Гацко, 2008, 45); Тако је, *мало пре него што* се смркло, однео грозд брата на капији (Блиц, 4631, 31. 12. 2009 – 1-2. 1. 2010, 23); Они су *дан црије него што* је постављен знали да ће на кормило Станислав Караси. (Глас Српске, 11248, 22. 3. 2007, Глас спорт, 3); Кроз његов немогући писак врштали су изгорели, претучени, избодени и они што остадоше без дроге – *црвенушак пре но што* се сруче у таму и ништавило. (М. Капор, 200); Закупац стана је обавезан да одлазак наговести најмање *цри месеца пре него што* спакује кофере. (Вечерње новости, 15. 2. 2010, 9); *Неколико минуша пре него што* је Шкорићева требало да наступи непозната особа јавила је полицији да је у клубу постављена бомба. (Вечерње новости, 14. 3. 2010, 19); Колико год освежавајућег и расхлађујућег укуса било, пиво ће вас вероватно оставити *с мање воде него пре него што* сте почели да пијете. (Политика, 34470, 24. 10. 2009, КУН, 8)²; и сл.

2 Овај је примјер врло специфичан јер показује да се поредбена диферентивна клауза с везником *него што* додаје компаративном *пре* реализованом у функцији допунског члана компаративне диферентивне синтагме: *мање него пре*.

У свим наведеним случајевима сложена реченица има функцију не временске него поредбене реченице за неједнакост. Друкчије речено, прилог *пр(иј)е* служи као компаративни пилон допунској поредбеној клаузи с везником *него што*. „Усинтагмљени“ прилог *пр(иј)е* не може прерасти у сложени везник. Лексеме које с прилогом *пр(иј)е* улазе у синтагматску (колокацијску) везу нужно наглашавају, интензивирају значење датог прилога, и тиме спречавају његову конјункционализацију („повезничење“), баш као што то спречавају и праве интензификаторске партикуле у следећим примјерима:

Све је било јасно, *још и пре него што* је Брамерц ушао на ручак. (Вечерње новости, 15. 6. 2010, 2); Нападали смо Ахтисарија *и пре него што* је преузео дужност (Политика, 33486, 28. 1. 2007, 8); Била сам тога свесна *и пре него што* сам са обе ноге стала за диригентски пулт. (Политика, 33555, 7-9. 4. 2007, 22); Осетио је олакшање што се све добро завршило *и пре него што* је и он сам очекивао. (В. Николић, Врата, 157) и сл.

Интензивирани и/или синтагматизовани прилог *пр(иј)е* не може прерасти у везник. Уосталом, сложени везници по правилу се и не могу интензивирати, него се интензивирају њихове иницијалне компоненте што и јесте знак неконјункционализације (тј. везничке граматикализације) датог лексичког скупа. Међутим, дати примјери директно упућују на пут прерастања споја прилошке лексеме *пр(иј)е* и поредбеног везника *него што* у временски везник *пр(иј)е него што*.

Треба, међутим, напоменути да конјункционализацији никада не подлијеже спој *пр(иј)е него да* јер је он обиљежен значењем иреалности и/или хипотетичности, а та су значења инкомпатибилна временском значењу. Тако у следећем примјеру, иако се, због контактеног положаја, чини да је у питању везнички спој, лексички низ *пр(иј)е него да* није везник, него је везник само *него да* док је *пр(иј)е* компаративни пилон датоме поредбеноме везнику:

Обама мора да води, *пре него да* дозволи да га воде. (Вечерње новости, 16. 12. 2009, 19).

Срастање поредбеног пилона *пр(иј)е* није из семантичких разлога било могуће с поредбеним иреалним диферентивним везником *него да*, већ само с реалним поредбеним диферентивном везником *него што*. Дошавши у контактни положај с поредбеним диферентивним везником *него што* прилог *пр(иј)е* унио је значење „претхођења“ (тј. значење „раније“) у везнички скуп *пр(иј)е него што*, с тим да је та семантичка компонента добила архисемску улогу у везничком скупу. Прилог *пр(иј)е* само је у значењу *раније* (док се сва друга спомињана значења искључују) могао с поредбеним везником *него што* прерасти у сложени временски везник *пр(иј)е него што*. Тај везник увијек изражава значење anteriорности радње надређене у односу на радњу зависне клаузе, односно значење постериорности радње зависне у односу на радњу надређене (основне) клаузе. У временском значењу компоненте везника *пр(иј)е него што* не могу се ничим разбијати, оне чине чврсто јединство. Неријетко, међутим, остаје могућност двоструке интерпретације таквих примјера – и као поредбених и као временских. Наиме, ако лексему *пр(иј)е* сматрамо дијелом везника, тј. ако иза ње у говору не долази пауза (коју ћемо у примјерима обиљежавати косом цртом) реченица је временска, као нпр.:

Мој мандат у Трибуналу завршиће се / *пре него што* Судско веће буде донело пресуду (Вечерње новости, 13. 4. 2008, 10); Дакле, немојте бити лењи, мењач пребаците у већу брзину / *пре него што* казаљка на обртомеру стиг-

не до црвеног поља. (Блиц, 4067, 8. 6. 2008, 32); Противим се да мој процес почне / *пре него штио* све процесне претпоставке буду испуњене (Вечерње новости, 5. 7. 2007, 13); и сл.

Ако пак лексему *пр(и)је* сматрамо пилонским антецедентом везнику *него штио*, онда иза ње долази пауза, па она може бити и дистанцирана (одвојена) од везника, тако да је реченица структурисана као поредбена, као нпр.:

Мој мандат у Трибуналу завршиће се *пре / него штио* Судско веће буде донело пресуду [→ *Пре* ће се мој мандат у Трибуналу завршити *него штио* Судско веће буде донело пресуду] (Вечерње новости, 13. 4. 2008, 10); Дакле, немојте бити лењи, мењач пребаците у већу брзину *пре / него штио* казаљка на обртомеру стигне до црвеног поља [→ ... мењач *пре* пребаците у већу брзину *него штио* казаљка на обртомеру стигне до црвеног поља] (Блиц, 4067, 8. 6. 2008, 32); Противим се да мој процес почне *пре / него штио* све процесне претпоставке буду испуњене [→ Противим се да мој процес *пре* почне *него штио* све процесне претпоставке буду испуњене] (Вечерње новости, 5. 7. 2007, 13) и сл.

Наведено, мислимо, недвосмислено показује да је временска реченица с везником *пр(и)је него штио* изоморфна с поредбеним реченицама за неједнакост, и то само са оним реалним. Не само да ту чињеницу подржавају примјери, попут нетом наведених, у којима је могућа двострука интерпретација зависноложене реченице, и то или као поредбене или као временске, него јој у прилог иду како а) примјери искључиво поредбених реченица кад је прилог *пр(и)је* у дистантном положају у односу на поредбени везник, тако и б) примјери искључиво временских реченица када је скуп *пр(и)је него штио* смјештен на почетак инверзивне или интерполиране временске клаузе, као нпр.:

а) Треба их *прије* уништити *него штио* дође УНПРОФОР до хотела „Загреб“ (Правда, 14. 4. 2010, 9) и сл.

б) *Пре него штио* је почела да пише, Мо Хејдер је била шанкерка (Вечерње новости, 22. 1. 2007, 30); Џорџ О'Брен је, као што је то најчешће обичај код наших имућнијих исељеника, *пре него штио* га угости, показао Зеки своје имање. (Момо Капор, *Елдорадо*, Новости, Београд, 2005, 310) и сл.

Та чињеница о изоморфности поредбених реалних диферентивних реченица и временских реченица с везником *пр(и)је него штио* јасно упућује и на пут настанка временског везника *пр(и)је него штио*. Међутим, литература као да то игнорише. Тако И. Антонић настанак овога везника тумачи на сљедећи начин: „Вишечлане форме које функционишу као темпорални везници представљају комбинацију примарно различитих форми: предлог + везник + заменички облик ШТО: ПРЕ НЕГО ШТО, предлог + заменички облик ШТО: НАКОН ШТО..“ (Антонић 2001: 344). Привидно генеративно изоморфна, два наведена везника што их наводи И. Антонић заправо су примјер суштинске хетероморфности, јер је везник *пр(и)је него штио* настао конјункционализацијом споја компаратива прилога ПР(И)ЈЕ и поредбеног диферентивног везника НЕГО ШТО (при чему се искључује могућност убацивања било какве па и катафорске замјеничке лексеме између компаративног облика прилога и лексеме *него* као верификатора те компаративности), а везник *након штио* настао је комбиновањем предлога НАКОН из елидираног прилошког израза НАКОН ТОГА и везника ШТО, како је настао

и највећи број сложених везника (в. Ковачевић 1998: 234-245), али не и везник ПР(И)Е НЕГО ШТО.

И управо под то опште правило о настанку сложених везника елидирањем замјенице подводе настанак овога везника Р. Симић и Ј. Јовановић, једини у србистици и/или сербокроатистици који, уз И. Антонић, уопште о томе и говоре. Говорећи о улози компонената везника везничког споја *пре него што*, аутори ће рећи да и овдје, као и уопште у конструкцијама са 'што', „тај елемент [тј. *што*] има везничку функцију, 'него' је поредбена реч, а 'пре' семантички конкретизатор који поређењу даје временску подлогу, а обликом компаратива подастире основу за поређење“, па настављају: „Везна секвенца са 'пре него' свакако је настала скраћивањем, тј. испадањем везничког 'што'. Тај се елемент без тешкоћа може надоместити. Мислимо да овако скраћена везна секвенца са гледишта норме није нарочито препоручљива за употребу. Али са теоријског гледишта врло је поучна јер указује на путеве функционалне адаптације формацијски удаљених јединица од основне. Ако за полазиште узмемо секвенцу пуног састава – а она би морала гласити 'пре него то што', са релативизатором 'што', корелативом 'то' и допунским деловима од компаративне речце 'него' и конкретизатора 'пре', – онда је јасно да је испадање 'то' праћено преласком његових функционалних ингеренција на 'што', а редукцијом 'што' све се пресељава у функционалну сферу преосталих елемената 'него што' (Симић & Јовановић 2002: 1246-1247).

Тешко је доказива претпоставка о постојању корелатива *шо* у саставу овога везника. Та претпоставка нужно имплицира тврдњу и да су поредбени везници *него што* и *него да* настали елиптирањем катафорске замјенице *шо*. А то једноставно није тачно, будући да је катафорска замјеница у састав сложеног везника улазила готово искључиво преко прилошких израза (насталих од спојева приједлога и одговарајућих облика демонстративне замјенице), који и јесу били основа стварања већине сложених везника (уп. Ковачевић 1998:134-145). Тако, међутим, није могао настати везник *пр(и)је него што*, пошто не постоји нити је постојао прилошки израз *него шо*³. Зато, не само у оквиру временских везника, него и у оквиру свих адвербијалних везника везник *пр(и)је него што*, представља самосвојну структуру, односно структуру *par excellence*. Можда га баш због тога и не спомиње међу везницима временске реченице Михаило Стевановић (1991) у свом универзитетском уџбенику а Р. Симић и Ј. Јовановић (2002) његово значење обрађују у оквиру везника *што*.

Будући да у систему временских везника није постајао ниједан прости везник специјализован за изражавање значења временске постериорности радње зависне у односу на редњу основне клаузе, потреба за стварањем таквога временски једнозначног везника не може се везати за савремени језик. И заиста, испитујући синтаксу старосрпских споменика, Слободан Павловић открива да је „комбинација anteriорног прилога *прѣ(же)* и примарно поредбеног везника *нере* (од прасловенског **neže*) или *него* регистрована у старосрпској пословоноправној писмености као везничко средство дијагностицирања anteriорности

3 Сљедећи примјер забиљежен у корпусу то најбоље потврђује: Никада се нећу помирити с чињеницом да двадесет секунди соло музицирања у поп песми која нас је представљала на такмичењу за Песму Евровизије у Истанбулу може да ме доведе у епицентар медијског интересовања *пре него све што* сам до тада одсвирала и постигла у животу. (Блиц, 4550, 11. 10. 2009, 13), јер показује да се не може елидирати замјеница *све* (умјесто које би се могла употријебити и замјеница *шо*) а да реченица постане временска и још граматична!

управне радње у односу на ситуацију идентификовану зависном реченицом тек у актима из XIV века“ (Павловић 2009:177)⁴.

Везник *ѡр(и)е неѡ штио* структурно је уникатан само у оквиру везничких јединица, али не и на нивоу структурисања зависноложене реченице. Он наме одражава, или боље речено, у њему је отјелотворен принцип структурисања диферентивних поредбених реченица. Његову уникатност у оквиру адвербијалних реченица у питање је, међутим, довео Радослав Катичић, стављањем у списак временских везника и везника *ѡслије неѡ (штио)*: „Временске реченице – ријечи су Катичићеве, а подвлачење наше – уврштавају се и везничким изразима *кад ѡд, док ѡд, докле ѡд, све док, само док, једва штио, штек штио, након штио, ѡслије неѡ, ѡрије неѡ, ѡслије неѡ штио, ѡрије неѡ штио.*“ (Катичић 1986: 220). За потврду Катичић, нормално, није навео ниједан примјер, јер таквих примјера једноставно не само да нема у савременом језику него их нема забиљежених ни у дијахронији. Иако дијахрона литература констатује да се „слог –је узети из кома-ѡрајива налази се и у ѡрилоѡу ѡројивноѡа значења послије од послѡ-је, гдје је јат пред ј по закону прешло у и као у прије од прѡје“ (Рјечник ЈАЗУ 1935:915), за разлику од прилога *ѡр(и)е* прилог *ѡсл(и)е* није добио ни семантички статус компаративне лексеме. Данас његово некомпаративно значење лако провјеравамо немогућношћу употребе *неѡ*-допуне као верификатора компаративног значења неке лексеме у српском језику; тако нпр. нису граматичне реченице типа **Он је дошао ѡсле неѡ Марко*, али јесу: *Он је дошао ѡр(и)е неѡ Марко*. Будући да очигледно никада у српском језику није имао статус компаративне ријечи⁵, прилог *ѡсл(и)е* није, за разлику од прилога *ѡр(и)е*, могао преко модела поредбене реченице партиципирати у настанку везника *ѡсл(и)е неѡ штио*. Због тога је закључак да „сложена везничка структура ПОСЛЕ НЕГО (ШТО) / ПОСЛЕ (НЕГО) ШТО никада није постала члан система темпоралних везника мада, строго узевши, ни по чему није неграматична“ (Антонић 2004: 419) само половично – првим својим дијелом – тачан, будући да из непостојања компаративног значења прилога *ѡсл(и)е* нужно проистиче несистемност и неграматичност везничког споја *ѡсл(и)е неѡ штио*. А то онда значи да је у систему адвербијалних везника везник *ѡр(и)е неѡ штио* заиста уникатан: једини је настао конјункционализационом компаративног пилона и диферентивног реалног поредбеног везника.

Извори

а) књижевноумјетничка дјела:

М. Капор – Момо Капор, *Зое*, Књига-комерц, Београд, 2010.

Т. Левајац – Тихомир Левајац, *Осмех*, Арт принт, Бања Лука, 2008.

В. Николић, Извори – Видан Николић, *Уклеѡи извори*, Легенда, Чачак, 2006.

В. Николић, Врата – Видан Николић, *Вратиа греха*, Легенда, Чачак, 2005.

П. Пајић – Петар Пајић, *Небески народ*, СКЗ, Београд, 2009.

П. Сарић – Петар Сарић, *Сара*, СКЗ, Београд, 2008.

4 С. Павловић у напомени на истој страници констатује да су „концепцијски сличне комбинације потврђене на ширем словенском терену“ и доноси за потврду по један примјер из руског и старочешког језика.

5 Посредно на то указује и чињеница да га ни С. Павловић у својој студији о старосрпској зависној реченици не помиње.

М. Тохол – Мирослав Тохол, *Венчање у возу*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

б) новине:

Блиц – *Блиц*, дневне новине из Београда.

Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.

Вијести – *Vijesti*, дневне новине из Podgorice (internet izdanje)

Глас Српске – *Глас Српске*, дневне новине из Бањалуке.

Куир – *Куир*, дневне новине из Београда.

НИН – *НИН*, недељне информативне новине, Београд.

Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.

Правда – *Правда*, дневне новине из Београда.

Прес – *Press*, дневне новине из Београда.

Литература

Антонић 2001: Ivana Antonić, *Vremenska rečenica*, Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića

Антонић 2004: Ивана Антонић, „Темпорална клауза стандардног српског језика у дијахроној перспективи“, у: *Животи и дело академика Павла Ивића*, Суботица, Нови Сад, Београд, 413-420.

Катичић 1986: Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*, Zagreb: JAZU, Globus.

Клајн, Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник старијих речи и израза*, Нови Сад: Прометеј

Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, СКПД „Просвјета“

Маретић 1963: Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.

Павловић 2009: Слободан Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Рјечник ЈАЗУ 1935: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. XI, sv. 50, JAZU, Zagreb, 1935.

РСЈ 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

Симић, Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд,

Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.

Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II Синтакса*, Београд: Научна књига.

ON ISOMORPHISM OF ONE TYPE OF TEMPORAL CLAUSES AND COMPARATIVE CLAUSES OF INEQUALITY

Summary

The paper proves the hypothesis that the temporal conjunction *pre nego što* was formed by the process of conjunctionalization (i.e. connectivization) of the comparative adverb *pre* and actualized comparative-clause conjunction *nego što*. It has been shown that the adverb *pre* is used in different comparative senses (*bolje* [better], *radije* [rather], *više* [more], *brže* [faster], *verovatnije* [more probably], *ranije* [before]), but that only with the meaning of *ranije* it could form a compound temporal conjunction *pre nego što*. A prerequisite for this was a contact position of the adverb and comparative conjunction. In the distant position of the

adverb *pre* meaning “before” and comparative conjunction *nego što* the compound sentence belongs to the comparative sentences of inequality (e.g.: Treba tragove *pre* uništiti *nego što* dođe policija [It is *better* to destroy the evidence before the police comes]), while in contact position the adverb constitutes the temporal conjunction *pre nego što*, so the resulting compound sentence belongs to temporal ones (e.g. Treba tragove uništiti *pre nego što* dođe policija [The evidence needs to be destroyed *before* the police comes]).

Using the examples from various functional styles of the contemporary Serbian language, the paper performs a comparative analysis of isomorphic comparative and temporal compound sentences, with regard to their structural and semantic characteristics. The primary result of the analysis, which refutes all the opinions that have been provided in the literature, is that the temporal conjunction *pre nego što* with regard to the manner of its formation represents a unique adverbial conjunction in the contemporary Serbian language, as it is the only one which was formed by means of conjunctionalization of a comparative adverb and complex actualized comparative adverb.

Miloš Kovačević

ЈЕЗИК У СУДСКОЈ ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ¹

У раду се анализира један тип језика у употреби – језик у судској теорији и пракси. Осврт показује да таква употреба језика мора припадати стандардном језику, и то, по правилу, и јесте тако, али такав језик (писани и усмени) обичан човек – онај коме је и намењен тешко може разумети. Посебна пажња посвећује се односу овога језика према народном говору.

Кључне речи: језик, говор, судски.

0. Проблем разлика у књижевном језику у употреби разрешен је тако што је речено да су то раслојавања која се тичу стила, па су утврђени следећи стилски књижевног језика, тј. функционални стилски: разговорни, књижевноуметнички, административни, научни и публицистички. Уколико се неки научнолингвистички рад бави стилем, онда је то по правилу књижевноуметнички, тј. обрађује се језик и стил неког књижевноуметничког дела. Понеки рад тиче се разговорног и публицистичког стила, а научни и административни, колико је мени познато, досад нису били предмет интересовања. Ваљда и због тога што сами по себи нису занимљиви, тј. њихова садржина није занимљива већини.

0.1. Језик судске теорије и праксе требало би да представља административни стил као облик књижевног језика. То је језик којим је писана службена документација „државних и друштвених институција“ (Станојчић, Поповић, Мицић 1989, 423). Са тим језиком многи се кад-тад сретну. То значи, да је документ писан тим језиком намењен обичном човеку или се њега тиче, тј. актери у свим овим дешавањима су обични људи – њима су упућене и на њих се односе све оне језичке конструкције и термини из ових докумената. Међутим, због специфичне терминологије, али и реченичних склопова неуобичајених у свакодневном говору, информације из ових докумената често су једва разумљиве или неразумљиве обичном човеку, онеме на кога се односе. Неразумевање иде до те мере да и релативно писмени људи некада погрешно разумеју садржај, те документ који један учесник у судском спору добија мора да протумачи адвокат или неко са сличним образовањем.

0.1. Овај вид изражавања најчешће је у писаној форми, а такав облик и остаје као трајно сведочанство, те се заправо језик ових докумената може анализирати само кроз писану форму.

1. Под судском теоријом подразумева се језик разних закона, те крупнијих и ситнијих аката и подаката. Језик ових текстова мора бити концизан, прецизан и јасан. То је његова очекивана битна одлика. Међутим, он најчешће не испуњава ту функцију, па се уз сваки закон редовно јављају коментари тог закона. О језику

¹ Овај рад је рађен у оквиру пројекта 148001 *Дијалектолошка истраживања српског језичког просјора*, који финансира Министарство за науку и заштиту животне средине Владе Републике Србије.

и првих и других говори чињеница да закон обично бива штампан у виду књижице, а коментар истог у виду књиге или књижурине. Осим тога, често смо принуђени да од надлежних институција тражимо „званично тумачење“ одређених чланова закона, а то казује да читајући закон често имамо различито тумачење, тј. виђење тог закона. Дакле, закон испуњава један услов – концизност, али не и прецизност.

1.1. Као што обично бива, нема праксе без теорије, што значи да се „језик теорије“ мора у разним приликама и у различитим облицима појавити у судској пракси, чиме се преплићу теорија и пракса.

2. Као одраз онога што се дешава у судској пракси, остаје писана документација. Путем те документације пратимо дешавања. Аутори ових „папира“ обично су судија, тужилац и адвокат. Међутим, током трајања процеса јављају се и други писани документи – нпр. они које у писаном облику дају вештаци, и елементи преузети из тих поднесака биће уткани у „писање“ тројице „главних“ актера.

2.1. Анализом оваквих докумената види се да се може говорити о форми ових докумената, о терминологији употребљеној у тим документима, а посебну пажњу привлачи стил којим су написана. У том погледу могу се уочити две црте – једна је заједничка и спада у устаљена стилска обележја ових списа, а друга је индивидуална и представља обележје појединаца. Посебну пажњу привлачи однос дијалекта према књижевном језику.

2.1.1. Законом је релативно строго прописана форма ових докумената – зна се тачно шта који од њих мора да садржи и то обавезује. Циљ наметања форме јесте јасноћа и информисаност. Зналцу већ на први поглед мора бити јасно какав је то документ, на кога се односи, шта се њиме жели.

Документима ове врсте по правилу се нешто тражи – иницијални акти за покретање поступка (*шужба, ошшужница, ошшужни предлог*), неко се о нечему обавештава – одлуке суда (*пресуда, решење*) или се неко са неким о нечему договара – акти о заснивању грађанско-правних односа (*уговори, шестаментши*).

О значају форме у судској пракси говори податак да суд може наложити тзв. „уређење тужбе“² уколико недостатак форме доведе до нејасноће. Као неки вид помоћи при овладавању том формом јављају се књиге образаца у којима се могу наћи обрасци разних судских поднесака.

За разлику од већине докумената који се одликују овим – административним стилем, што подразумева изузетну концизност, у документацији судског инвентара постоји „простор“ за опширност у делу у коме се износи образложење. У том делу сваки аутор има прилику да свом документу да и лични печат – језички, стилски и, веома често, правописни.

Некада, међутим, лични печат документу даје записничарка. Иако би то требало да буде само техничко лице, улога такве особе понекад може бити пресудна по коначан изглед документа и то како у позитивном тако и у негативном смислу. У позитивном би искусна записничарка могла поучити младог судију, а у негативном би разним техничким пропустима документ могао бити обесмишљен. Један такав имам као прилог и из њега би онај који није добро упознат са током и садржином поступка тешко могао било шта разазнати:

2 На овај начин се уклања могућност да неко ко није из струке може да поднесе тужбу и избегава се да се суд бави неким стварима ако за то нема законског основа, а лаик и неука странка то не могу знати.

Сведок С. Г. је био очевидеца догађаја, те је објаснио да је он седео са леве стране на ул. гледано из правца кретанј окр., седео је на неком бетони – ограда плаца а поред неја је седела ма. ошт Д., у једном тренутку када се трактор налазио на удаљености од 20 – 50 метара од њих, и ишао ка њима, ошт је устала и кренула у правцу трактора а заита је трактор обишла са десне стране гледајући у правцу кретња окр., зашла је сркоз иза приколице, затим дошла до с друге стране приколице – са леве стране гледано у правцу кретнај аокр., ...³

2.1.2. Као и у свакој професији и овде постоји специфична терминологија и ње се обавезно морају придржавати све три стране. Тако ћемо већ на почетку наћи на *ошћуженика*, *шужжоца*, *шужжљу*, *шуженика*, *браниоца*, *шумоћника*, *зашћуника*, *шужбу*, *ошћужницу*, *шресуду* итд. Иако је ово домаћа лексика, обичан човек тешко ће се снаћи у свему томе и препознати ко је ко. Чини се да би термин *адвокаш* још и могао свако разумети, али када ће *адвокаш* бити *бранилац* а када *шумоћник* – ретко ће коме бити јасно. То да *адвокаш* једном мора бити *шумоћник* *шуженика*, а други пут *бранилац* *ошћуженог*, иако су све ово домаће речи прозирне семантике, тешко било коме може бити јасно већ на први поглед.

Да ова терминологија није тако безазлена, потврђује пресуда у којој се у процесу за утврђивање очинства омашком уместо оцу дете приписује адвокату. Пошто је отац после извесног времена трајања процеса одлучио да ипак призна очинство и за то овластио адвоката, а адвокат, тј. *шумоћник* *шуженика* изнео да његов клијент признаје очинство, судија је закључио да *шумоћник* *шуженика* (дакле – адвокат) **признаје** да је *ошћац* *дететета* и такву пресуду је и донео. Наравно, јасно је и судији и суду и свима да *шумоћник* *шуженика* **није признао** да је *ошћац* *дететета*, већ је признао да је његов клијент – туженик, отац детета. Међутим, изостављањем само једне лексеме – туженик, испало је другачије, а пресуда је ипак писани и трајни документ. Дакле, требало је рећи – *шумоћник* *шуженика* **признаје** да је *шуженик* *ошћац* *дететета*. Ситница – језичка али и суштинска.

2.1.3. Сви учесници у процесу нису обавезни да се служе стандардним језиком, а многи га и не знају. У таквим околностима, када се својим идиомом, а то ће по правилу бити дијалекат, служи и оптужени, тј. туженик и већина сведока, судија на себе преузима улогу преводиоца са народног говора којим се учесник у спору служи на књижевни који је у администрирању обавезан. Тако ће се у записнику наћи да је особа која је једва писмена неко „иритирао“ и да је овака лексика саставни део исказа полуписменог човека. Истина, и ово може бити прихватљиво донде док представља релативно добро схваћен и адаптиран исказ, мада је понекад оваква адаптација народног говора, осим што је непримерена, и непотребна. Добро би било увек када је то могуће задржати употребљени исказ, евентуално прилагођавајући га граматички.

Понекад странка – учесник у спору или сведок у недостатку речи прибегава „глуми“ – показује шта се дешава. То би изгледало овако:

Ја му приђем одовуда и обиђем га овако. Видим држи мотку у руци. Ухватим га овде овако за руку и повучем га у ову страну...

Наравно, и ова изјава мора да нађе своје место у записнику. Судија и у овом случају мора издиктирати изјаву у записник, те све оно што је била „сцена“, сав

³ Сви примери који су употребљени у овоме раду аутентични су и потичу из архиве адвоката Зорана Марковића.

визуелни ефекат, мора да претвори у речи, а све *ово, овако, овде, одовуда* и сл. мора прецизно да уобличи и опише.

Истина, ту је увек и друга страна да интервенише уколико процени да се у записник диктира нешто што није правилно схваћен исказ, но судија је неприкосновен у вођењу спора до те мере да може али не мора усвојити примедбу. Уколико се деси да исказ који судија диктира за записник семантички не одговара ономе што се у судници чуло и да судија не уважава интервенције, друга страна инсистира да се унесе у записник оно што она каже, те ће у вези с тим моћи да тражи исправку у следећем кругу – на вишој инстанци, мада ни то не значи аутоматско прихватање исправке. Тако народни говор, уколико не буде правилно схваћен, или судијино непознавање и несналажење у језику при опису онога што је показано може бити препрека у комуникацији.

Народни говор без којег се у оваквим приликама никако не може, по правилу, представља идиом краја на чијој је територији суд. То значи да судија мора бити врстан зналац тог идиома, јер је једино то гаранција да ће правилно схватити све што је речено.

По правилу ће језик учесника бити јасан свима уколико су са тог подручја. Међутим, у случају да било која страна није са тог подручја, јављају се потешкоће у комуникацији.

Тако ће доминантна и маркантна језичка црта која људима са тог говорног подручја не представља проблем и вероватно је и не региструју у свом говору често бити отежавајућа околност за оне који су из другог краја.

На једном таквом суђењу у Блацу, сведок се служио својим дијалектом у коме је доминантна црта била отворени изговор вокала (*e* и *o*) и честа употреба вокала *e* (као рефлекса *јата* или као саставни део при уопштавању наставака старе меке промене: *са једнем човеком*), те је тиме вокал *e* био маркантан – по својој отворености и по својој честој и нестандартној употреби, чиме се наметао и привлачио пажњу, па је попустила концентрација и отежано се прагио садржај исказа сведока. У незваничном разговору после суђења, на питање чиме се сведок бави, страни која није са тог дијалекатског простора учинило се да је добила одговор – *уче децу* (учи децу, тј. учитељ је), што се сигурно није десило, међутим таквом закључку је допринела доминантна употреба вокала *e*.

Истина, некада дијалекат може бити повољна околност по неку страну или сметња. Као доказ првој тврдњи имам пример са билингвалног подручја, са простора где има доста влашког живља. Полицајац је проценио да је учесник у саобраћају, тј. возач начинио прекршај због тога што се при укључивању у саобраћај није зауставио на знак стоп. Стога је упутио пријаву судији за прекршаје и овај је возача казнио, образлажући да „није стајао на знак стоп“, јер је управо то била формулација коју је у пријави написао полицајац. Међутим, у решавању по жалби, нови судија је уважаио примедбу да возач стварно „није *стајао* на знак стоп“, но он и није обавезан да „стоји“ на тај знак, обавезан је да „стане“, што је он и учинио и одмах наставио да се креће јер се уверио да је то могуће. Суштина и истина јесте да је возач направио прекршај. Међутим, полицајац је начинио погрешку, тј. употребио је дијалекатски лик типичан за српске говоре који су у додиру са румунским језиком, што литература о тим говорима редовно бележи, а то је употреба несвршеног уместо свршеног глаголског облика⁴.

4 Вид. Миле Томић, *По дунавској клисури*, Издавачко предузеће Критерион, Букурешт 1989.

У једном другом случају судило се за тежак прекршај, увреду – *ђаволисање*. Шта то тачно представља и који је то тежак прекршај – особе из другог краја, оне које не познају културу, традицију, веровања и психологију тога краја, тешко могу прецизно докучити. То онда значи да судији у једном таквом спору мора бити добро познато шта то значи, шта представља за учеснике у спору и под који члан закона такав прекршај, тј. увреду треба подвести, јер могућност одбацивања тужбе због неразумевања сигурно не долази у обзир. То онда уноси нови моменат у избор адекватног судије – за одређени крај и за одређени спор. Он мора осим језика познавати и крај, људе, културу, веровања и психологију тога краја.

3. Језик судства обавезно мора бити књижевни. Међутим, чињеница је да се на правном факултету не изучава српски језик као предмет, а то значи да су људи ове струке у том погледу препуштени сами себи, неком свом основном знању или интересовању, а интересовање за језик у овој фази код људи ове струке или је јако мало или не постоји. Не верујем да су неки судија, тужилац или адвокат било када затражили помоћ од неког стручњака за језик. То онда мора значити да у своје познавање књижевног језика уопште не сумњају, а они који се језиком баве добро знају шта то значи. О правопису, по правилу, јако мало знају. Заправо, правопис би требало одлично да познаје и свака записничарка, а чињеница је да многе особе које се том професијом баве и не знају да постоји књига која такав наслов носи. Имајући у виду да је народни говор обавезно присутан у разним фазама, добро би било да је судија упознат са основним елементима народног говора краја у коме ради или је, можда, најбоље да буде из тог краја. Тако ће бити избегнута могућност да погрешно схвати исказ дат народним говором или да погрешно разуме шта представља тешку увреду за дати крај.

Литература

- Ивић, Павле (1994). *Српскохрватски дијалекти*. Издавачка књижевна Зорана Стојановића. Сремски Карловци – Нови Сад.
- Пецо, Асим (1985). *Прељед српскохрватских дијалеката*. Научна књига. Београд.
- Речник српскохрватскога књижевног језика*. књ. I-III. Матица српска – Матица хрватска. Нови Сад – Загреб. 1967–1969. књ. IV-VI. Матица српска. Нови Сад. 1971–1976.
- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић, Стеван Мицић (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*. Завод за уџбенике и наставна средства Београд. Завод за издавање уџбеника Нови Сад. Београд – Нови Сад.
- Томић, Миле (1989). *По Дунавској клисури*, Издавачко предузеће Критерион, Букурешт.

LANGUAGE IN JUDICIAL THEORY AND PRACTICE

Summary

The paper analyses a type of a language in use – the language in judicial theory and practice. Such use has to belong to the standard language, but such language (written and spoken) is hard to understand by an everyday person, to whom it is supposed to be directed. Special attention has been paid to the relation of this kind of language to the colloquial speech.

Jordana Marković

ПРАГМАТИЧКА ФУНКЦИЈА УЗВИКА

У раду су (а) издвојене следеће прагматичке функције узвика: *контактна, афективна, директивна, фокална, оријентациона и когнитивна*; (б) запажена су важна својства узвика: *холофразичности и аутоанонимичности*; (в) истакнуте су предности и недостаци концептуалистичког приступа; (г) да би се избегле слабости атомизованих ситуационо-функционалних профила интерјекција ослоњених на семантичке примитиве, предложена је примена једноставнијих интерпретација прагматичких значења узвика, а такође је указано на потребу за усавршавањем методологије која ће омогућити економичнија и прецизнија тумачења прагматичких потенцијала интерјекција.

Кључне речи: узвици/интерјекције, прагматика, прагматичко значење узвика, холофрастичност.

1. О узвизима се, већ по традицији, говори тек на последњим страницама граматика. Могло би се рећи да су интерјекције, иако свеприсутне у говору, пример занемарене врсте речи – својеврсна периферија периферије, увек најпотоње, чак и у оквирима непроменљивих врста речи.

1.1. Прагматичка истраживања нуде нов угао посматрања узвика, а неки научници их, за разлику од А. Белића (1998: 574), сматрају семантички рашчлањивим језичким јединицама (Вјезбицка 2003: 288–291). Други лингвисти узвике сагледавају као „делом природне, а делом кодиране“ језичке знаке, од којих су се многи, историјски посматрано, „развили из природних одговора“, те их је зато најбоље посматрати дуж демонстративно-вербалног континуума (Вортон 2003: 61–76).

1.2. Невелик, али занимљив опус научних радова који се баве узвизима отвара нова питања, отуда и интересовање за ову тему, а пре свега за однос између употребне сфере и могућности једноставног, тачног и целовитог интерпретирања прагматичког значења узвика.

2. Још је римски граматичар Ремије Палемон, почетком I века н. е., узвике – који су, према подели Аполонија Дискола (2. в. п. н. е.), били сврстани у класу предлога – издвојио као посебну врсту речи (Робинс 1969; Даковић 2006: 67). Међутим, као непроменљиви, синтаксички издвојени и семантички ускраћени, узвици су у свим граматикама остајали на зачељу. Један од главних узрока маргинализације интерјекција потиче од питања имају ли узвици значење и могу ли се, сходно томе, равноправно сврстати међу остале врсте речи (Крем 2008: 61).

2.1. Спорном статусу узвика допринела су мишљења бројних лингвиста. Навешћемо само неке. Сапир је узвике сматрао веома малом, рубном и функционално незнатном групом речи, а сличан став имао је и Јасперсен (Јасперсен 1922: 414–415).

2.2. Образлажући начело произвољности лингвистичког знака, Сосир каже: „Што се тиче правих ономотопеја (типа глу-глу, тик-так, итд.), оне су не само малобројне, већ је и сам њихов избор у извесној мери произвољан, пошто представљају само приближну имитацију, већ упола конвенционализовану, извесних

шумова (упоредити француско *oiaoua* са немачким *waiwau*). Осим тога, кад већ једном уђу у језик, ономагопеје су више-мање увучене у фонетски, морфолошки и друге развоје, којима подлежу остале речи“ (Сосир²1977: 137). Овај знаменити лингвиста у узвицима види „спонтане изразе стварности, које нам природа, такорећи, диктира“, и додаје: „Али за већину њих може се рећи да не постоји нужна веза између означеног и ознаке. Довољно је да се упореде два језика па да се види колико су ти изрази у њима различити (тако, на пример, француском *aiè!* одговара немачком *au!*). Уосталом, зна се да су многи узвици прво били речи са одређеним смислом (в. *diable! mordieu!* = *mort Dieu*, итд.) (исто, 137).

2.3. Одрицање статуса речи интерјекцијама јавља се и у новијој литератури. Настојећи да утврди место узвика у језику, тј. да потврди или оповргне став да узвици не припадају космосу пуноправних речи, Дејвид Вилкинс (1992: 147–148) је тестирао говорнике енглеског језика као матерњег тако што је испитао прихvatљивост глагола говорења уз исказе сведене само на узвике који не садрже вокал. Кључно питање је било: могу ли се – према језичком осећању изворних говорника – употребити глаголи ‚рећи‘, ‚казати‘, ‚говорити‘ из узвике *исii*, *брррм*, *ишии* и сл. (нпр. „*Псii / ишии / брррм* – рече она“), или би боље било употребити какав други глагол, нпр. глагол ‚изустити‘. Ово испитивање требало је да послужи као доказ да фонолошки атипични узвици, уз које није прихvatљив глагол ‚рећи‘, нису део језика. Међутим, проблем је знатно сложенији и не може се разрешити симплификованим тестовима сличним овом.

2.4. Кристал запажа да код узвика – „може бити присутно *нешiiо* референцијалног значења“, али, они се – као што је истакао Белић – традиционално сматрају нерашчлањеним ознакама душевних стања и расположења (Белић 1998: 574). Сматрамо да није неопходно набрајати нека позната и неспорна својства узвика (непроменљивост, карактеристике фонетског лика (кратки комплекс од 1–3 фонеме, ограничен избор консонантских елемената и сл.; исп. Јокановић-Михајлов 1998: 171–175), али треба напоменути да – због неступања у синтаксичке односе – њихов статус не може бити једнак статусу других врста речи. Ипак, то није довољно ваљан разлог да их сматрамо речима које „немају значење него служе као сигнали, квачила у конкретној ситуацији и за опонашање звукова“, како неки лингвисти тврде (Барић и др. ²1997: 283).

3. У усменој комуникацији интерјекције су веома честе, али у књижевним делима их је веома мало, највероватније стога што, и када се јаве, а то претежно бива у дијалозима, обично немају исту спонтаност и колоквијалну разбарушеност карактеристичну за усмену комуникацију. Фреквенцијски речници Смиљке Васић то потврђују (Васић 2004: 22). На пример, табела којом се показује дистрибуција рангова граматичких категорија текућих (поновљених) речи показује да су у свим књижевним делима која је ова научница укључила у свој истраживачки корпус узвици најмање фреквентне речи. Нема их ни међу десет најчешћих речи у *Скујином речнику* (исто, 29), а у појединим романима права су реткост. У Албахаријевом делу *Мамац* пронађен је само један узвик – *e* са фреквенцијом 1; у Павићевом *Хазарском речнику* има 8 узвика (*јесii*, *эле*, *e*, *ама*, *ах*, *куку*, *исii*, *иуиi*), а у роману *Бездно* Светлане Велмар-Јанковић 10 интерјекција (*јесii*, *e*, *ама*, *ау*, *де*, *ала*, *бре*, *еј*, *ех*, *јао*). Очито је да постоје индивидуалне разлике у вокабуларима различитих писаца, као и да избор и фреквентност узвика на одређени начин кореспондирају са тематиком и временом настанка књижевног дела (нпр. у *Речнику чешцири јеванђелистиа* нађена су четири узвика – *Осана*, *Амин*, *ија* и *аха*, од којих се само последња два јављају и у другим делима; исто, 48).

4. Узвици могу бити употребљени као самостални искази, при чему их говорници, уз незнатне разлике, тумаче готово идентично. М. Стевановић је, у другој књизи *Савременој српскохрватској језика* (1975 II: 118) – на примеру реченице „Чекала је, чекала његову помоћ, али – авај!“ – показао да садржина узвика *авај* може бити исказана различитим реченицама истог смисла, и закључио: „Зато су узвици у оваквим случајевима неке врсте реченице, зато су они ту – искази“. Разуме се да многе узвике, чак и у минималном контексту, разумевамо као исказе, међутим, када се ударимо, кажемо *јао*, а не *боли (ме)*, мада сви говорници српског језика као матерњег управо тако интерпретирају овај узвик. Сличан је случај и са многим другим узвацима, чак и са онима који су састављени искључиво од консонаната, те им се, између осталог и због тога, чешће но осталим примарним интерјекцијама, ускрађује статус речи (нпр. *бррр* = хладно ми је, *исти* = (у)ћутите и сл., в. ниже).

4.1. Очигледно је да су узвици, без обзира на сродност са тзв. глобалним исказом, језичке јединице које своја потенцијална значења у датом контексту реализују варијантним, али смисаоно блиским исказима, чиме – на комуникативном плану – надокнађују друге „недостатке“ и постају полифункционални.

5. Феликс Амека, следећи Блумфилда, узвике дели на две велике групе: примарне и секундарне узвике. Оваква подела широко је прихваћена, а издвајање примарних интерјекција своју потврду налази и у Дарвиновом проучавању веза између емоцијама изазваних покрета фацијалних мишића и гласовног састава узвика (нпр. *фуј*, *ух*, *ах*) (Дарвин 1998 [1872]: 256).

5.1. Током последњих неколико деценија, са развојем прагматике, враћа се интерес за интерјекције, али размимоилажења у схватању природе и функције узвика нису мала. Препознајемо их, пре свега, на семантичком плану.

5.2. Већ и сам термин – интерјекције – указује на то да су узвици, како истиче Р. Симеон (1969, s.v. *uzvik*), „уметнуте речи“, што подразумева њихову факултативност. Извесно је, међутим, да узвике не треба сматрати речима лишеним значења, јер би у супротном, према неумитном деловању закона језичке економије, били одбачени као редундантни (уп. Јовановић 2004: 22).

5.2.1. Неки узвици издвајају се као културно специфичне речи. Вјежбицка бележи занимљив податак да се, на пример, у јидишу узвик *ну* [nu] издваја по „способности“ да идентификује представнике једне нације.¹ Ова ауторка с правом запажа да дефиниције узвика какве налазимо у речницима обично нису од велике помоћи онима који одређени језик уче као нематерњи (Вјежбицка 2003: 286), зато трага за бољим начином приказивања њиховог значења.

5.3. У нашим великим описним речницима по правилу се наводе осећања, стања и ситуације у којима се одређени узвик користи. При томе се у речницима узвици акцентују, иако је јасно да, за разлику од већине других речи, интерјекције не могу имати фиксиран акценат. Како истиче М. Дешић, то је зато што узвици „немају ни утврђеног и правилног односа елемената акцента: јачине, висине, дужине интервала, па ни одређеног места“. Тако се, на пример, узвици *јој*, *ију* и други, могу изговарати на различите начине (*јџ*, *јџ*, *јџ*; *ију*, *ију*, *ију* и сл.), већ према прилици и расположењу, те – због тешко одредивог односа између јачине и ви-

1 У својој књизи *Cross-Cultural Pragmatics*, Вјежбицка нас извештава: „According to Rosten, „Nu is so very Yiddish an interjection that it has become the one word which can identify a Jew. In fact, it is sometimes used just that way, i.e. instead of asking, 'Are you Jewish?', one can say, 'Nu?' (The answer is likely to be ‚Nu-nu.’)“ (Вјежбицка 2003: 285–286).

сине – све ове непостојане, околиналне изговорне нијансе није могуће ограничити на један обавезујући и општеприхваћени ортоепски лик (исп. Дешић 1963: 244–245).

5.4. Имајући ове чињенице на уму, у овом раду узвике акцентујемо само када цитирамо лексикографске чланке из речника. У њима се, дакако, не наводе значења узвика, већ, најчешће, емоције које их у одређеним комуникативним ситуацијама прате (нпр. *ах* 5. у *ужасавању*, *сћраку*, *сћрејњи*), расположења говорника (*ах* 9. у *љушњи*, *гневу*), а гдекад и физичка стања и реакције (*а* 10. б. за *подражавање* и *обележавање зевања*, *дремљивости* и *умора*), што значи да њихово значење може бити само прагматичко. Примера ради, у *Речнику* САНУ читамо да се узвици *ех*, *ах* и *а* употребљавају у следећим околностима и емоционалним стањима:

ѐх узв. 1. у заносу, *дивљењу*, *одушевљењу*. – Ех! Цура је то била, болан ... да бих живот дао за њу (Мур. 1, 87). Ех, да си видео среће у њеним очима кад из торбе извадих наранџе (Самок. 4, 156). 2. у *изненађењу* *пред* нечим *неочекиваним*. – И ја ћу се женит! ... Кроз који дан! ... Јефтан зиву: – Ех? (Ђор. С., СКГл 7, 2). 3. **а.** у *шүзи*, *жаљењу*, *вајкању*. – Ех, Бог ме нама добра! (Мил. М. Ђ. 11, 300). Ех, кад сам заборавио! (Мар. Р. 1, 222). 6. *при* *исказивању жеље*. – Ех, кад би Бог дао (Ђор. С., СКГл 17, 408). 4. **а.** у *јркосу*. – Ех, што да говорим? (Нуш. 2, 10). 6. у *сујројшћављању*, *неслањању*, *одбијању*. – Да говоравим нашу срамоту, газда Ивко! ... – Ех, неје ништо боље! умирује га Ивко (Срем. 3, 12).

ăх узв. 1. у заносу, *ескћазии*. – Ах, чега ти ту све није било! ... не знаш где пре да се зауставиш оком и погледом! (Срем. 11, 40). 2. у *изненађењу* *пред* нечим *неочекиваним*. – Он ... ће те походити, мајко. Ах, каква мила изненађења! (Мат. 5, 14). 3. у *дивљењу*, *одушевљењу*. – Ах! нека га, свијетла му душа! / Такви јунак никад не умире (НП Вук 4, 89). 4. у *болу*, *шүзи*, *жаљењу*, *вајкању*. – Ах, овој тузи, сине, утеше нема (Јакш. Ђ. 3, 8). 5. у *ужасавању*, *сћраку*, *сћрејњи*. – Смотрив лице Синан-бегово, [Ђуров] узвикне пренеражено: – Ах! (Цветић 1, 34). 6. у *молби*, *преклињању*. – Ах! кажи ми, ако сам ти мила! (НП Вук 3, 479). 7. у *жељи*, *клетви*. – Ах да сам цвијет! (НП Вук 6, 281). 8. *при* *присећању*; исп. â (7). – Г-ђа Николићка (као убеђена). Ах, да! (Нуш. 1, 79). 9. у *љушњи*, *гневу*. – Ах, та то је безобразлук! (Рув. К. 2, 266).

â узв. 1. за *подстицање*, *при обраћању*, *дозивању* и сл. (обично уз *вокатив*): *еј, о*. – А мој царе! како ћу ти доћи, / Кад не могу кроз Лозницу проћи (НП Вук 1, 501). 2. *при пошћрвђивању*: *ја*, *заиста*, *зибиља*. – Ваздух и дукан, то је мој елеменат! ... А, има то таквих људи, рече неко (Срем. 3, 37). 3. *при одобравању* или *негодовању*. – А, ово треба да престане (Стер. 9, 233). 4. *при чуђењу*, *дивљењу*. – Кад дође царевој кћери, ... ђаво се зачуди, па повиче: „А! побратиме, шта ћеш ти овђе?“ (НП Вук, 185). 5. *при изненађењу*. – Шта је вама ... што сте тако пребледели? А, ви сте, оче Мелентије (Рув. К. 1, 244). 6. *при изражавању злурадости*. – А! стигоше га моје клетве већ ти се не ће избавити (Вук 8, 245). 7. (изговара се кроз нос) *при присећању*. – А још нешто ... Када бих могао, да говорим са вама о оном мом рођаку (Миленк. 2, 1). 8. *при одбијању*, *одрицању*: *никако*, *нијошћо*. – А, то не могу, не могу да га сносим (Нов. 1, 229). 9. *при исказивању претње*. – А чекај ... ! повиче једна старија жена (Станк. Б. 2, 5). 10. оном. за *подражавање* и *обележавање а. граје*. – „А-

a-a-a-a“ заграјаше ђаци (Срем. 4, 155). **б.** *зевања, дремљивости и умора.* – А-а-а-а – зевну Радисав и погледа га сањиво (Ранк. С. 1, 47).

5.5. Распон емоција изузетно је велики, зато није редак случај да је исти узвик пратилац супротних осећања и да обележава сасвим несродне ставове и стања. Код *ex* запажамо оштре осцилације од заноса и одушевљења до туге, пркоса и одбијања. Узвик *a* илуструје појаву коју не можемо наћи код других речи: он не само да еластично обухвата разнородне емоције, већ се везује за опозитне ситуације и ставове, те се употребљава *при појтврђивању* (*па, заиста, збиља* (2)), као и *при одбијању, одрицању* (*никако, нијошито* (8)), а може бити коришћен и у *одобравању или негодовању* (3). Очигледна је инхерентна биполарност коју разумевамо као прагматичку *аутоантиномичности*.

5.6. Уз то, и поред синтаксичке издвојености, употреба узвика подразумева упућивање саговорника/читаоца на одређени сегмент исказа, читав исказ или комуникативну ситуацију, а то указује на присуство *деиктичких* елемената код интерјекција. Отуда ова врста речи, поред афективне и контактне функције² (*e, ха и ха* 1. узв. а. (само *ха*) *при дозивању, ословљавању и поздрављању: о, еј.* – *Ха, здраво да си, мио побратиме!* Ранк.), има и когнитивну функцију; на њу упућују узвици који се јављају као пратиоци мисаоних процеса (присећање, закључивање, недоумица и др.), нпр. *аха, хмм, ммм* и сл.

6. Прагматичку функцију узвика сагледавамо увек у односу на говорно лице: употребом узвика, као факултативног елемента исказа, говорник анализује вољност и намеру да свом казивању придружи упућивачке (деиктичке) елементе и/или да га обоји одређеном емоцијом или ставом.

6.1. Када прагматичка функција произилази из намере или потребе да се саговорникова пажња усмери на одређени сегмент исказа, да се перцепција адресата фокусира на жељени ентитет, тада се ангажује фокални прагматички потенцијал узвика:

– **Е**, то је уметник! (РСАНУ: **е** узв. и речца за појачање и истицање).

– Париз, Лондон ... луксузни хотели, послуга у ливрејама, свуда злато, Монте Карло, **ехеј!** (Шуб. 3, 32).

ехеј: 3. *при описивању најчешће са истицањем да је што далеко, неоствариво, немогућно.*

еј 3.а. *у емотивнијем говору, при позивању саговорника да схвати смисао, важности исказа, да се сложи са казаним.* – Ама болан брајко помисли: десет дуката месечно, **еј!** (Драг. 2, 382) (графички истакла Д.В.С.).

Овај тип прагматичке функције узвика, јавља се, по правилу, у исказима који садрже какву нову и/или значајну информацију, која се квалитетом својим посебно издваја (као у примеру у коме се узвиком *ехеј* истиче интензитет доживљаја; ... Монте Карло, *ехеј!*).

6.2. Оријентациона прагматичка функција, као резултат деиктичког упућивања, доприноси побољшању квалитета комуникације. Фокална, оријентациона и контактна функција узвика често се допуњују и у садејству омогућавају ефикаснију и динамичнију комуникацију (нпр. у разговору с децом: „Јест, јест,

2 Ова функција узвика јасно се препознаје и код интерјекција као што су *добардан, здраво, хало*, као и код других који служе дозивању – *хеј, ој* и сл., мада се сви они, из угла принципа уљудности не могу сматрати равноправнима (исп. Politeness principle, Pollyanna principle, Лич 1983: 104–130, 147–148), посебно када се ради о узвцима којима се терају или вабе животиње.

видим да би ти волео да поправим љуљашку, ха! Еј, како је лепо имати добру љуљашку! Ево, хоооп, хопла! Није лоше, а?³, разг.) .

6.3. Важно својство узвика јесте *холофрастичност*, тј. способност да се једном речју изрази комплекс идеја. Холофрастичност је непосредно повезана са језичком економијом, а тиче се особеног прагматичког потенцијала узвика да проширују своје функционално поље (изражавајући различите емоције, стања, расположења и др.), што, у неким случајевима, као што је показано, доводи до аутоантонимичности.

7. Када се говори о речима, сасвим је природно разматрати њихова значења, али то се – из разумљивих разлога – избегава ако су у питању узвици. Холофрастична природа узвика, ипак, не онемогућава, нити омета актуелизацију значењских елемената који обезбеђују прецизно разумевање исказа и отклањају двосмисленост.

7.1. Концептуалисти настоје да покажу и докажу семантичку рашчлањивост узвика, те декомпозицијом значења илуструју њихову „комплексну семантичку структуру“. Вјежбицка сматра да значењске варијетете узвика треба формулисати у складу са њиховом употребом, а да се значењски преливи могу декодирати и „ухватити“ у мрежу семантичких примитива. Ево како ауторка објашњава енглески узвик *уис* (*oops*)³, који се користи у ситуацијама када се говорник, обично због властите грешке, на ненаметљив начин извињава:

уис (*oops*)

знам:

учинио сам нешто лоше

због тога се десило нешто лоше

нисам то желео (да се деси)

не бих желео да неко (по)мисли да је то врло лоше

зато осећам нешто (Вјежбицка 2003: 289).

7.2. При тумачењу прагматичког значења овог и других узвика, ауторка даје веома разуђену парафразу комуникативне ситуације у којој се јављају, наводи говорникове намере, његова осећања и ставове. Оваква опширност, а каткад и превелика уопштеност значењских елеманата, резултат су жеље да се помоћу семантичких примитива оцрта целовит ситуационо-функционални профил одређеног узвика. Иако је наведени семантички одливак замишљен као изузетно прецизан, читалац који не зна о коме се узвику ради није свакад у стању да га са сигурношћу идентификује.

7.2.1. Показало се, дакле, да језичка економија, која, по правилу, утиче на ширење домена употребе узвика (уп. холофрастичност), истовремено представља озбиљну сметњу њиховом сегментираним дефинисању помоћу семантичких примитива.⁴ Треба истаћи да овај тип концептуализације значења, иако није

3 У српском језику, особито у говору омладине, све се чешће може чити овај узвик, преузет из енглеског језика, који, с обзиром на сферу употребе, најчешће конкурише полифункционалном *ох*, а када се употребљава као извињење, и уобичајеном *пардон* (РМС: *пáрдoн* фр. 1. *oпpоштeње, пoштeдa; мислoшћ, пoмилoвaње*. 2. (у служби узвика) *уoбичajеnа узрeчицa зa извињење, уoбичajеnа учивива формула у грyпшћy: oпpocшћитe, извињитe*. – Пардон, пријатељу, то је мој још неплаћени капут. *Мајшош*. Пардон, пардон господине ... допустите само да рекнем једну. *Пејшр. В.*).

4 Вортон нас извештава о Фодоровом доказу који говори у прилог чињеници да је (и мимо узвика) уистину мали број речи које се могу преточити у ваљане дефиниције сличне наведеној: „... Fodor defines *x paints y* as meaning *x is an agent and x covers the surface of y with paint, and x's primary intention in covering the surface of y with paint was that the surface of y should be covered with paint*

најсрећнији, доприноси јаснијем приказивању прагматичких карактеристика интерјекција. Вјежбица је, без сумње, показала да декомпозиција у неким случајевима олакшава разумевање мисаоних процеса говорног лица и њиховом довођењу у везу са прагматичким значењем (нпр. „не желим да неко (по)мисли да је то врло лоше“ → кажем *oops* и тиме саговорнику дајем до знања да желим да му се извиним због свог поступка, несмотрености или др.).

7.3. Узрок због кога се многи узвици опиру стриктном дефинисању јесте њихова холофрастичност. Овом констатацијом, ипак, не поричемо прагматичко значење узвика. Напротив. Очито је да се употребом узвика често појачава експресивност исказа, посебно када су узвици праћени одређеним покретима и мимиком. Поред контекста, ови паралингвистички елементи комуникације имају пресудну улогу у правилној прагматичкој интерпретацији узвика, јер нам омогућавају да „ишчитамо“ целовито значење интерјекција, стога их ваља сматрати елементима контекста или, пак, контекстуалним појачивачима, који, метафорички казано, прочишћавају и изоштравају слику читаве комуникативне ситуације, те отклањају евентуалне двосмислености, особито код узвика које карактерише прагматичка аутоантонимичност.

Холофрастичност и аутоантонимичност онемогућавају концептуалну анализу, јер компоненте које су инхерентно амбивалентне (као што је то случај код аутоантонимичности) није могуће приказати декомпоновањем.

7.4. Ваљана интерпретација прагматичког значења узвика захтева комплексан приступ читавом комуникативном акту. Отуда тешкоће са разумевањем и тумачењем интерјекција у исказима са шкртим или минималним контекстом, када слушалац поруку декодира на основу читавог скупа перцептивно доступних елемената: вербалног садржаја (при чему се води рачуна о избору речи, реду речи, стилским варијацијама и сл.), интонације, пауза, покрета, мимике и др. У обазира ваља узети и индивидуалне разлике у изражавању одређених емоција и стања (нпр. огорчења, изненађења, подсмеха, бола и др.). Разумљиво је да све ове деликатне нијансе, које неминовно утичу на обликовање значења, концептуалистички приступ није у стању да обухвати. Чини се, ипак, да има критичара концептуалистичког приступа чије превисоке захтеве треба сматрати сувишним, јер увелико превазилазе оптималне могућности које било која теорија значења може досегнути.

7.5. Концептуалистичким приступом најтеже је приказати прагматичка значења узвика који – попут *ex*, *ah*, *a*, *ej* и *ha* – учествују у изражавању разнородних расположења и ставова, а нешто је лакше декомпоновати значење оних узвика који се обично везују за какву типичну ситуацију, одређено расположење и препознатљиву намеру. Такви су узвици које бисмо могли назвати ућуткивачима – *ћссс*, *ћсћ*, *ш-ш-ш*, *ћућ* и *шућ*. Укратко приказујемо узвик *ш-ш-ш*, али не помоћу језичких примитива, како то чини Вјежбица, већ на основу кључних елемената комуникативне ситуације и доминантне прагматичке вредности:

ш-ш-ш

- комуникативна ситуација: *ометњање [некога / нечега] говором или каквим звуцима* (нпр. говорника, слушалаца који прате нечије излагање, позоришну представу, извођење музичке композиције и сл.)

in consequence of x's having upon it. However, he finds a counter-example to even this most complex definition ... Fodor concludes, 'the examples almost always don't work' (Вопрон 2003: 45).

- оквирна прагматичка функција: *промена говорног понашања агресивно*
- говорникова жеља/намера: *желим да (у)ћућиииие*
- импликација: *овде/сада је неприкладно/непожељно ометати слушаоце/говорнике/учеснике у догађају који се црпашу*.

7.5.1. Иако су и остали поменути узвици усмерени на исту промену понашања (уп. *йссс, йсш, ћуш, шуш*), у вези са прагматичким карактеристикама ових узвика запажамо невелике али деликатне разлике, што показују и лексикографска тумачења наведена у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске:

пс (обично с отегнутим „с“: *пссс*) = *пст*. **1.** *узвик којим се неко ућозорава да ћушшш*. – Ја ћу да запевам. – *Пс!* викнуше на њ обојица. *Срем*. **2.** *узвик којим се неко зове: дођи! овамо! Деан*. *Рј*.

пст (обично с отегнутим „с“) *узв.* = *йс*. – Разни гласови [из партера, из ложе]: *Мир! Пст! Лакше! Тише! Дим*.

ш-ш-ш *узвик за умиривање и ућућкивање; исп.* *пст!* – *Осу се ... тапшање: живео Васко! и смиривање: шшш! тише, тише! Сек*.

шўт⁴ *узв.* *в. ћуш. Р-К Реч*.

ћўт! *узв. ћушш! шушш!* – *Ћут!* Да се нисте макли! – *викну Радован. Ранк. (РС)*

(: ћутати 1. а. *не говорити, уздржавати се од говора, причања, мучити, шушеити*.).

7.5.2. Узвици *ш-ш-ш* и *йс(ш)* не могу се увек слободно замењивати, што говори о њиховом прагматичком непоклапању, тј. о делимичној специјализованости. *Пс(ш)* се претежно користи у (блиској) интерперсоналној комуникацији која подразумева једног саговорника и изражава унеколико блажи, попустљивији захтев (за тишином, ћутањем, пажњом, а понекад има обележја конспирације: *Псс(ш)*), јеси ли чула да се комшиница наљутила?, разг.). Последња два ућуткивача *ћуш* и *шуш* сигнализују најригіднији и најстрожи став, гдекад и груб захтев за тишином. За разлику од претходних узвика, *ћуш* и *шуш* мотивисани су глаголима (ћутати, шутати, шўтети), а значење им се, аналогно гл. *ћушкати* и *шушкати* (= ућуткивати), поистовећује с облицима императива (*ћушш!* *шушш!*).

7.5.3. Као што видимо, у групи узвика чија смо прагматичка значења укратко размотрили постоји хијерархија од благог *йс(ш)*, преко ауторитативнијег *ш-ш-ш* до врло енергичног *ћуш/шуш*. Отуда, чак и када је супституција *ш-ш-ш* и *йс(ш)* могућа, замена са *ћуш* је неприхватљива, јер употреба овог узвика указује на дистанцу, можда и дубљи јаз међу саговорницима, при чему се могу претпоставити супротстављени ставови и негативне емоције (нпр. отпор, љутња и сл.).

7.6. Циљ нам је био да покажемо да се прагматичке компоненте узвика *шшш* могу интерпретирати и једноставније но што концептуалисти чине; ипак, нека значења се одупиру декомпоновању. Као пример, навели смо узвик *ох* и запазили несумњиве тешкоће приликом покушаја тумачења опозитних предзнака (позитивног и негативног).

7.6.1. Тешкоће концептуалистичке анализе управно су пропорционалне холофрастичности узвика: највеће су код оних интерјекција које одликује највиши ниво холофрастичности (нпр. *о, ах, е, ех* и сл.), а најмање код секундарних узвика и оних чија се употреба везује за типичне ситуације. У тим случајевима предиктивност омогућава њихову тачну интерпретацију чак и у одсуству контекста: *ура*

(радост, славодобитна раздраганост, јуриш у борби), *уа* (изражено негодовање, незадовољство, противљење некеме или нечему), *хја* (равнодушност), а тако је и код узвика преузетих из других језика *браво* (одавање признања, одобравање, похвала), *фуј* (РМС: *фуј* нем. = *фу*; *гађење*, *згражање*. – Фуј! На јело мислиш крај овакве жене! *Дим*. Извана хуј, изнутра фуј! *Крл.*) и *еурека* (грч. *ευρεκα*) – узвик радости при некеме открићу, увиђању решења и сл.

7.7. Поред наведених, међу интерјекције податне функционално-прагматичкој интерпретацији можемо уврстити и у нашим речницима незабележене узвице *јуи* (у новије време популаран код младих), *бљак* (енгл. *yuck, yuk*), *ауч* (енгл. *ouch*) и *вау* (енгл. *wow*), махом преузете из енглеског и фреквентне у омладинском жаргону (уколико освоје шири прагматички терен, и они ће постати хо-лофрастични, а то значи непогодни за значењско-функционалну анализу):

јуи

- комуникативна ситуација: *десило се нешто веома /изузетно лепо, добро, пожељно*
- оквирна прагматичка функција: *изражавање радост*
- говорникова жеља/намера: *жеља да се саопштини и подели радост*
- импликација: *уверење да околности погодноју изражавању радост и/или да је саговорник емпатичан.*

8. Нема сумње да је оцртавање целовитог ситуационо-функционалног профила код многих узвика тешко. Но, семантички одливци концептуалиста, иако сапети у узак круг семантичких примитива, у неким случајевим доприносе јаснијем оцртавању прагматичких карактеристика интерјекција и сагледавању когнитивних активности говорника, и то треба сматрати значајним доприносом лингвиста ове оријентације.

Ми, међутим, сматрамо да је – место атомизованих – пожељније користити сведене, краће формулације (нпр. → кажем *хеј* јер желим да ме чујеш и да се одазовеш и сл.; уп. Вјезбицка 2003: 299), као и да треба тежити економичнијим функционално-прагматичким интерпретацијама, каквима су, на пример, предствањени узвици *ш-ш-ш* и *јуи*. Као што је анализа прагматичких значења неколиких узвика показала, карактеристике интерјекција и опсег њихових функција захтевају комплекснији приступ читавом комуникативном акту, јер су домени употребе често широки, значења разуђена, а њихово формулисање захтевно, те би боље било тежити усавршавању методологије усмерене према прецизнијим, али и једноставнијим начинима приказивања реализованих значења интерјекција, но продубљивати јаз између радикално прагматичког и чисто концептуалистичког приступа.

Литература

- Амека 1992: F. Ameka, „Interjections: The universal yet neglected part of speech“ *Journal of Pragmatics* 18, 101–118.
- Барић и др. 1997: E. Barić i др., *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Белић 1998: А. Белић, *Општина лингвистика* (Изабрана дела Александра Белића; т. 1), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вортон 2003: T. Wharton, „Interjections, Language, and the ‚Showing/Saying‘ Continuum“, *Pragmatics & Cognition* 11/1, 39–91.

- Васић 2004: С. Васић, *Фреквенцијски речник савременог српског језика: полазне основе нове српске прозе*. Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Вилкинс 1992: D. Wilkins, „Interjections as deictics“, *Journal of Pragmatics* 18, 119–158.
- Вјежбичка 2003: А. Wierzbicka, *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*, Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Даковић 2006: S. Daković, „Uzvici u slavenskim jezicima i pitanje terminologije“, *Filologija* 46–47, 67–76.
- Дарвин 1998 [1872]: С. Darwin, *The Expression of the Emotion in Man and Animals*. London: Harper Collins.
- Дешић 1963: М. Дешић, „Акцентовање узвика“, *Наш језик* XIII 3–5, 239–245.
- Јасперсен 1922: О. Jespersen, *Language: Its Nature, Development and Origin*. London: George Allen and Unwin.
- Јовановић 2004: В. Јовановић, „The Form, Position and Meaning of Interjections in English“, in: *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature*, Vol. 3, No 1, 17–28.
- Јокановић-Михајлов 1998: Ј. Јокановић-Михајлов, „Категорија узвика – граматички и лексички аспект“, Научни састанак слависта у Вукове дане 26/2, 171–177.
- Крем 2008: D. Sram, „The Exceptional Interest of the Interjection“, *The Henry Sweet Society Bulletin* Issue No. 50, 57–66.
- Кристал 1987: D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, Београд: Nolit.
- Кристал 1988: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Nolit.
- Лич 1983: G. N. Leech, *Principles of Pragmatics*, London – New York: Longman.
- Миновић 1987: М. Minović, *Sintaksa srpskohrvatskog-hrvatskosrpskog jezika za više škole: rečenica, padeži, glagolski oblici*, Sarajevo: Svjetlost.
- Монтез 1999: R. G. Montes, „The Development of Discourse Markers in Spanish: Interjections“, *Journal of Pragmatics* 31, 1289–1319.
- МЗ 1972: *Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja – Srpskohrvatski jezik* (ur. А. Peco, Ž. Stanoјчић), Београд: Interpres.
- Николић 2006: М. Николић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Норик 2009: N. R. Norrick, „Interjections as Pragmatic Markers“, *Journal of Pragmatics* 41, 866–891.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI, Нови Сад 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVII, Београд.
- Робинс 1969: R. H. Robins, *A Short History of Linguistics*. London.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* (I–II), Zagreb: Matica hrvatska.
- Сосир ²1977: F. de Sosir, *Opšta lingvistika*, Београд: Nolit.
- Станојчић – Поповић ⁷2000: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Грамматика српског језика: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић ³1975: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* (I, II), Београд: Научна књига.
- Фодор и Гарет 1975: J. Fodor, M. Garrett, „The psychological unreliability of semantic representations“, *Linguistic Inquiry*, Fall: 515–531.

PRAGMATICAL FUNCTION OF EXCLAMATIONS

Summary

In this paper the following pragmatical functions of exclamations (a) are determined: *contact*, *affective*, *deictic*, *focal*, *orientational* and *cognitive* function; (b) holophrastic and auto-antonymic features of the exclamations are marked as important; (c) advantages and disadvantages of conceptualistic approach are emphasized; (d) in order to avoid the weaknesses of atomized situational-functional profiles of interjections based on semantic primitives, a specific type of use is suggested for a simpler interpretation of pragmatical meanings of exclamations and also the need for improving the methodology to enable more economic and more accurate interpretations of pragmatical potentials of interjections.

Dragana Veljković-Stanković

КОНСТРУКЦИЈЕ СА НУМЕРИЧКИМ КВАНТИФИКАТОРОМ

Аутор расправља о нумеричким ознакама квантитета и њиховом синтаксичком статусу. Пошто ове јединице немају морфолошких ознака, немају могућности прецизног одређења синтаксичких односа и синтаксичке позиције у којој се налазе. Стога је идентификација њихових функција нешто друкчија него код лексичких ознака квантитета.

Кључне речи: број, квантификатор, нумерички квантификатор, лексички квантификатор, морфолошка ознака, парадигматска позиција.

1. Претходне напомене

1. Језици уопште, а српски језик као и остали, располажу речима за изражавање количинских вредности и односа. Међу њима централно место заузимају бројевне речи, а поред тога у ову сврху се употребљавају количински прилози, количинске заменице, именице чије је значење на овај или онај начин у вези са количином итд. Све те речи имају своја категоријална лингвистичка својства, своје морфолошке и синтаксичке особености итд. Познато је о свима њима да регирају партитивни генитив када се жели именовати предмет квантификације (два човека, пет људи, петорица људи; много људи, неколико људи; двојица, неколицина људи; шоља кафе, килограм трешања; колико трешања, неколико људи итд.); да су у реченици употребљиве у статусу ‘самосталних речи’:

- Два су бора напоредо расла.
- Много људи настрада годишње у саобраћајним несрећама.
- Да погледам зрна на прсима колика ти токе поломише.

2. Али језици данас не могу опстати, као што ни култура више не може функционисати без разноврсних симболичких система који се употребљавају паралелно са језичким знацима, каткада их чак потискују у позадину и заузимају велики простор писаних текстова. Није реч само о математичким и другим сличним, него и о визуелним, а у посебним приликама и звучним симболима врло различитих вредности, облика и употребних могућности: од оних у дечјим стриповима до апстрактних симбола у науци, уметностима, пословодству, новинарству и осталим масовним медијима итд.

3. У овом прилогу биће речи само о нумеричким квантификаторима који замењују бројевне речи, и о односу њиховом према бројевним речима чија су замена. Њихов статус је доста прозиран, и њихова синтаксичка дистрибуција јасна. У раду ће најпре бити говора о синтагматици нумеричких форми, тј. о дистрибуцији њиховој по синтаксичким позицијама, а затим ћемо се осврнути на врсте текстова у којима се јављају, и упоредити резултате са омерима грађе у којој су забележене бројевне речи. И у једном и другом послу ослонићемо се на *Српску синтаксу* (Симић–Јовановић 2002).

2. Конструкције са нумеричким квантификатором

1. Треба одмах напоменути да у разматрање нећемо узимати математичке и сличне стручне текстове, јер је њихова општа структура таква да захтева посебно истраживање. Анализи ће, према томе, бити подвргнута грађа 'осталих', дакле нематематичких, углавном наративних текстова, пре свега из лепе књижевности, а затим путописних, историјских и сл. Грађа ће најпре бити размотрена са синтаксичког становишта, а онда са функционално-стилистичког.

2. У разматрање узимамо конструкције са нумеричким квантификатором у служби субјекта реченице:

- Крајем пролећа око 50 *моторних рибарских бродова*, сваки од 70-100 тона носивости, са посадом од 10-25 *рибара*, полазе са тих острва у велики риболов МП Пол 51
- Свега *их* је 29 насељено; остала служе само као станице за риболов МП Пол 52
- ...бирачко право имало је... *њих* 300.000 СЈ Обр 212
- Другим речима, споразумној листи са мање од 40% од укупног броја гласача додељено је 9 / 1 0 *укупног броја* посланичких места СЈ Об 227
- По службеним саопштењима, изабрано је у народну скупштину 84 *споразумних радикала*, 26 *споразумних најредњака*, 14 *самостјалних радикала* и 6 *либерала* СЈ Обр 227-228
- ...у скупштину би ушло 40 *самостјалаца*, и опозиција би чинила скоро трећину скупштине СЈ Обр 228
- На нашем земљишту налазило се око 1500 *бежунца* из Старе Србије, који, поред свих Портиних обећања, нису смели да се врате на своја огњишта СЈ Обр 260.

1) (а) У првом нашем примеру '50 моторних рибарских бродова' – 'полазе'. Тиме постаје сасвим јасно да квантификацијска конструкција са цифром '50' као управним делом обавља функцију субјекта реченице. Сама та конструкција не разликује се по унутрашњој структури од оних са бројевном речи, осим што је само делимично састављена од лингвистичких јединица, а делом од математичких симбола:

...око 5 0 *моторних рибарских бродова*, сваки од 70-100 тона носивости, са посадом од 10-25 *рибара*, полазе са тих острва

=

око п е д е с е т *моторних рибарских бродова*, сваки од 70-100 тона носивости, са посадом од 10-25 *рибара*, полазе са тих острва

Симболи одређују количину квантификованог мноштва са много јачим ослонцем наравно на гигантски систем природних бројева него што то чине бројевне лексеме, у којем заузимају одређене позиције, и из којег са обзиром на позиције изводе бројне вредности као показатељи количине. Не можемо наравно рећи да је '50' субјекат реченице, али је тврдња да је оно еквивалент субјекта тачна. Доказ је и могућна усмена репродукција, која увек оперише бројевном речи, дакле лингвистичком формом 'педесет', која има функцију субјекта.

(б) У другом примеру:

- Свега *их* је 29 насељено

– претпоставили смо следећу схему односа. (1) Основна реченична структура јесте ‘29 је насељено’. (2) Генитив ‘их’ допуњава субјекат као упућивач на врсту квантификоване ‘материје’. (3) Прилог ‘свега’ квалификује субјекатску јединицу са некога другог, вредносног становишта.

(в) Конструкција:

– ...додељено је 9/10 *укујно̄ броја* посланичких места

– интересантна је по саставу, а наш начин анализе није сасвим прихватљив без објашњења. Наиме, симболичка представа ‘9/10’ односи се на број јединица ‘девет’, и врсту тих јединица ‘десетина’, па би по себи била довољна као конструкција коју анализирамо. Али с једне стране начин представљености тематског садржаја искључиво симболичким средствима, уз искључење лексичких јединица (о чему ћемо нешто даље имати прилике да говоримо), а с друге статус те представе – она спада у ред такозваних разломака, математички дефинисане врсте нумеричких конструката – дају повода да говоримо о ‘9/10’ као нумеричкој форми, а о генитиву ‘броја’ као допунској јединици уз њу.

(г) Потоња два примера – истог су структурног типа као први.:

– ...ушло (би) 40 *самостјалаца*

– ...налазило се 1500 *беџунаца*

(д) Поново се враћамо конструкцији:

– ... *споразумној листи са мање од 40% од укујно̄ броја гласача додељено је 9/10 укујно̄ броја посланичких места*

али сада, како видимо, конструкту ‘40%’. Иза њега се крије синтаксички обрт ‘четрдесет процената’ (// ‘четрдесет посто’), састављен од бројевне речи и генитивске допуне (одн. облички неутралног додатка ‘посто’). Питање је: какву је лингвистичку анализу могуће приредити оваквој, чисто симболички представљеној структури? Неке непомене о томе даћемо при крају анализе ових конструкција.

2) (а) У првом нашем примеру:

– ...око 5 0 *мошорних рибарских бродова* ...*полазе са њих острва*

– предикат има облик множине, што, као и у случајевима са употребом лексичке форме, сводимо на мотивационо дејство генитивске лексеме ‘бродова’.

(б) У осталим примерима:

– Свега *их* је 29 *насељено*;

– ...у *скујшићину* би ушло 40 *самостјалаца*;

– ...налазило се око 1500 *беџунаца*

– предикат има облик једине и средњег рода, а то бисмо објаснили као усмерање на бројевну реч, овде цифарског састава, као мотивационо упориште за конгруенцију.

(в) Конструкција:

– ...*изабрано је у народну скујшићину 84 споразумних радикала, 26 споразумних најпредњака, 14 самостјалних радикала и 6 либерала*

– мешовита је по саставу, јер ‘84 споразумних радикала’ не спада у овај ред, већ долази са онима у којих нумерички симбол има (у последњој цифри) вредност испод ‘пет’. Аутор се повео за осталим члановима низа па је и овде употребио

генитив множине за ознаку квантификованог мноштва ‘споразумних радикала’. Требало је узети генитив једнине ‘споразумна радикала’. Тада би конгруенцијски облик предиката такође морао бити друкчији – у множини мушког рода, или у множини глаголски део, а у облику са ‘-а’ онај који разликује род, као ознака конгруенције са најближим чланом субјекатског низа:

– ...изабрани/изабрана су у народну скупштину 8 4 споразумна радикала...

3) Закључујемо понављајући већ формулисану тврдњу да у оваквим приликама бројка има функционалну вредност лексичког субјекта реченице, али само у синтаксичком правцу посматрано. У сигнификацијском погледу она се битно разликује од лексичких форми.

3. Необично је, али располажемо већим фондом примера за предикативну употребу наше конструкције са нумеричким квантификатором:

- Површина му износи око 68.000 *квадр. километара*, приближно једнака површини Грчке МП Пол 21
- Површина му је око 400 *квадр. метара* МП Пол 42
- Целокупна површина је 14.000 *квадр. метара* МП Пол 50
- Има *их* 18, са многобројним малим острвима која у виду шиљасте или зарубљене стене избијају из мора МП Пол 50
- Средњи, просечни приход од лова делфина у томе заливу, који траје свега 3-4 *дана*, износи око 200 *хиљада* златних франака МП Пол 51
- Има *их* 67, са укупном површином 1000 *квадр. километ.* и са становништвом оноликим као и на острвима Шетланд МП Пол 52
- Биначки порез износио је за сенат 4 5 *динара* непосредног пореза, а за скупштину 15 *динара* СЈ Обр 212

1) (а) Глагол ‘износити’, из првог нашег примера, обично није глаголска спона између субјекта и предикатива, већ транзитивни глагол са објекатском допуном. Тако би ваљало вредновати и овдашњу конструкцију. Но у математици ‘износити’ значи заправо ‘бити толике количинске вредности, суме, величине’⁵. Као такав, он прелази ипак у категорију спонских глагола – па смо га и овде на тај начин разумели. Ако је то тачно као што се нама чини, онда је ова реченица састављена од субјекта ‘површина’, предикатске споне ‘износи’ и предикатива у виду наше квантификацијске конструкције, са цифарским симболом као управним делом ‘68.000’, и генитивом ‘(квадр.) километара’ као зависним.

(б) Други и трећи пример:

- *Површина му је око 4 0 0 квадрат. метара*
- *Целокупна површина је 1 4. 0 0 0 квадрат. метара*

– према нашем објашњењу идентични су по структурној схеми са првим, тј. боље рећи он њима. Глаголска спона посредује између субјекта ‘површина’ и квантификацијске конструкције у положају предикатива.

(в) У даља два случаја:

- *Има их 18*
- *Има их 67*

– у служби рекцијског субјекта имају заменички генитив ‘их’, а цифарска представа нашла се сама у позицији предикатива.

(г) У потоњем примеру:

5 Исп. (РМС 1967-1976), код р. *изнети*, под 4: „достихи износ, вредност, суму“.

– Бирачки порез износио је за сенаџи 45 **динара** *нейосредног* пореза, а за *скујшџину* 15 **динара**

– глагол ‘износити’ у нематематичкој употреби имао би статус транзитивног типа, а наш квантификацијски низ акузатива у служби ближег објекта. Међутим, у математичком дискурсу ми га сматрамо глаголском споном. Исту природу приписујемо и глаголу ‘бројати’, који се у основном саставу наше групе примера ипак нисмо усудили навести, него га стављамо овде на увид читаоцу:

– Насеље Ангмагсалик броји око 200 становника, Ескима МП Пол 46

Сам факат да ‘износити’ и ‘бројати’ у математичком дискурсу може неживи ентитет – указује на друкчије значење ових речи него у нематематичкој употреби.

2) И овога пута морамо утврдити факат да цифарска форма заузима место које обично попуњавају лексичке јединице одређеног типа, нпр. бројевне речи и сл.

4. Прелазимо на конструкције са квантификатором у склопу падежног атрибута:

– Једна мрежа извади са морског дна по коју стотину, каткад и по коју хиљаду килограма рибе, поглавито бакалара, каткад од 10–20 *килограма* комад МП Пол 9

– Стотинама рибарских бродића са по 4 – 8 *рибара*, вукли су мреже МП Пол 9

– Последње норвешко, а у исто време и европско пристаниште у коме смо застали, био је Хамерфест, најсевернија варош не само у Европи већ и на кугли земаљској, од 3.000 *стајановника*, који су већином рибари МП Пол 14

– Острва су стеновита, брдовита, са необично променљивим изрецканим контурама и високим зашиљеним врховима (до 1.730 *метр.* висине), који су им и дали име МП Пол 21

– Марински музеј у Хагу са пијететом чува оригинал рукописа, писаног на лицу места, у коме су описане муке и патње експедиције, на страшним мразевима на 5 0° испод нуле, у земуници покривеној снежним сметовима... МП Пол 23

– ...на једном већем чамцу, са двадесет људи, допрла (је, тј. експедиција) до његове најсеверније тачке, на 8° 2 3' *сев. ширине* МП Пол 25

– За време од 250 *година* после проналаска Шпицберга, нико живи осим, можда, одважних ловаца китова, није био доспео на место на коме је Баренц провео ужасну зиму МП Пол 25

– Пајеров врх... достиже висину од 2.000 *метара*, а други, шиљати врх горостасног Петермановог брда, висину и од близу 3.000 *метара* МП Пол 40

– Група је састављена од 117 *острва* и *острваца*, са укупном површином од 1.428 *квадр. километара* и са тријестину хиљада становника, норманског порекла, који живе на 34 *острва* МП Пол 52

– ...због високог цензуса од 4 2 *динара*, они су се надали да ће у бирачком телу број њихових гласача бити знатно већи СЈ Обр 228

– Општина од 500 *пореских глава* коју је влада предлагала, постојала је по напредњачком закону од 1884; општина од 200 *пореских глава* коју је

скупштина усвојила, постојала је по радикалном закону од 1889 СЈ Обр 234

- Знајући да краљ неодступно захтева ценз од 1 5 *динара*, за њ су гласали и неки радикални сенатори СЈ Обр 235
- ... сенат је изменио само одредбу о цензу, враћајући стари ценз од 1 5 *динара* СЈ Обр 235
- Са својих 84 *посланика* у једној скупштини од 1 3 0 *чланова*, радикали су по потреби могли владати СЈ Обр 228

1) (а) 'Бакалар... од 10-20 килограма', у нашем првом примеру састоји се од управне именице 'бакалар' и предлошко-квантификацијске секвенце у служби падежног атрибута. Тај атрибут као и иначе у овом типу конструкција, карактерише управну именицу по квантитетским својствима, а састоји се од нумеричког квантификатора '10-20' и допунског генитива множине 'килограма'. Однос између генитива и нумеричке ознаке већ је познат. А и однос генитива према предлогу подсећа на неке већ анализиране случајеве: пошто нумеричка ознака нема ни сопственог облика ни друге какве ознаке везе са предлогом, а предлог одговара генитивском значењу, стиче се утисак да генитив управо стоји у вези са предлогом: 'бакалар... од... килограма'.

(б) У другом примеру 'бродићи са по 4-8 рибара' инструментални предлог 'са' упућује на одвојиве елементе у саставу или у склопу онога што означава атрибутска конструкција. По присуству тога она на неки начин карактерише, дакле квалификује управну именицу. У самој квантификацијској конструкцији цифарска ознака допуњена је именичким генитивом множине као и иначе што захтевају бројеви 'пет' и даље. То значи да је за облик допуне од важности последња из низа нумеричких формација, овде проста бројка '8'. Слично као код лексичких бројевних представа.

(в) У трећем примеру квантификацијска конструкција с предлогом 'од 3.000 становника' детерминише именицу 'варош', свакако у положају њеног апозитива. Да је веза генитива са предлогом више привидна него стварна, показује овај наш пример: некомпатибилна би била секвенца 'варош... од... становника'.

2) Све у свему, квантификацијска конструкција у служби атрибута има једнаке структурне особине као и остале, али друкчију позицију у исказној форми, и функцију која тој позицији одговара. Карактеристично је да предлог није праћен одговарајућим обликом, јер цифарска ознака такав облик не може добити.

5. Сразмерно је врло богата грађа са нашом конструкцијом у положају адвербатива:

- Одатле смо, кроз прави лавиринт од острва, ушли у романтични Герјангер-фјорд, опкољен високим брдима, која се дижу, врло стрмо, до 1.500 *метр.* висине и из којих се спуштају у фјорд многобројни јаки водопади МП Пол 7
- Приближивши се Шпицбергу на 2–3 *километра*, продужили смо пловити на томе одстојању поред његове западне обале МП Пол 20
- Тако је био приморан да презими на 76° *северне ширине* МП Пол 23
- Од ових је, онако од ока, оцењен на 35–37 *хиљада* килограма, из чега смо видели да није био онако велики колико смо мислили МП Пол 32
- Од те тачке, на 81°32' *сев. ширине* и 20° *ист.* *дужине*, почео је прави посао наше експедиције МП Пол 32
- Радили смо без престанка 15–18 *саати*, па се онда, изморени, враћали на одмор МП Пол 35

- Ја сам лично провео око 4 0 дана у таквом једном чамцу МП Пол 35
- Једном приликом прошли смо тако поред њега на 50–60 метара растојања; медвед је био толико заузет... МП Пол 36
- Силазећи тако на југ, на 7 1° *сев. ширине*, нашли смо се спрам доста великог острва Јан Мајен МП Пол 41
- Брод је окренут на исток, у правцу острва(,) на које смо стигли после 1 5 *сајти* путовања МП Пол 42
- ...и после 1 5 *сајти* путовања угледали његову обалу МП Пол 42
- Напослетку, на 6 5° *сев. ширине*, а на југо-источном крају Земље Кристијана IV., код малог морског залива Краља Оскара, леда је поред обале сасвим нестало МП Пол 44
- После 3 0 *сајти* путовања угледали смо издалека силуете стеновитих брда на Исланду МП Пол 48
- Али главно је занимање становништва морски риболов на велико, јако развијен за последњих 25 *година* МП Пол 51
- Средњи, просечни приход од лова делфина у томе заливу, који траје свега 3–4 дана износи око 200 *хиљада* златних франака МП Пол 51
- ...угледали смо групу острва Шетланд, северо-источно од северног врха Шкотске, која леже између 60 и 61° *сев. ширине*, на самоме прелазу Северног мора у Атлантски океан МП Пол 52
- Затим смо, пловећи непрестано на југ, прошли поред групе Орканских (Оркнејских) острва, удаљених од Шетландских на 8 0 *километара* МП Пол 52
- Група је састављена од 117 *острва* и *острваца*, са укупном површином од 1.428 *квадр. километара* и са тријестину хиљада становника, норманског порекла, који живе на 3 4 *острва* МП Пол 52
- Са својих 8 4 *посланика* у једној скупштини од 130 *чланова*, радикали су по потреби могли владати СЈ Обр 228
- Вујићева влада у свом првобитном предлогу буџета свела је суму расхода отприлике на 7 3 и по *милиона* СЈ Обр 247
- Буџетски одбор свео је суму расхода на 72.004.260, а суму прихода на 70.565.982 СЈ Обр 246
- У последњем буџету режима од 11 октобра расходи су терали изнад 76.000.000 СЈ Обр 247

1) (а) Већина наших примера није више посебно интересантна за анализу осим као сведочанство да квантификацијска структура са нумеричким симболом у положају управне јединице може обављати и адвербативну функцију.

Нпр. за месне односе:

- ...*која се дижу, врло стирмо, до 1.500 метр. висине*
- *Приближивши се Шпицбергу на 2–3 километра, продужили смо...*
- ...*прошли смо тако поред њега на 50–60 метара растојања*

За време (одн. за количину времена):

- *Радили смо без престанка 15–18 сајти*
- ...*на које смо стигли после 15 сајти путовања*
- ...*који траје свега 3–4 дана...*

Или за количину:

- *Од ових је, онако од ока, оцењен на 35–37 хиљада килограма*

- ...свела је суму расхода *око* прилике на 73 и по милиона

(6) Међутим, овде у већој мери сусрећемо једну нову појаву која је у неким случајевима била заступљена и у претходно анализираној скупини примера, а ми је као спорадични случај нисмо узели у анализу.

(1) Сада ћемо се прво вратити једном таквом примеру:

- *Марински музеј у Хаџу са тринаестом чува оригинал рукописа, писаног на лицу места, у коме су описане муке и патње експедиције, на страшним мразевима на 50° испод нуле.*

Поред цифарске ознаке '50' нисмо заправо подвукли генитив, јер генитива и нема. Врста квантификованих ентитета означена је малом ознаком крај бројке која упућује на 'степен'.

(2) Истог је типа и други тамошњи случај:

- *...на једном већем чамцу, са двадесет људи, дошла (је, тј. експедиција) до његове најсеверније тачке, на 81°23' сев. ширине.*

Поред ознака за северну позицију тачке на земљиној кугли стоје симболичке ознаке те врсте мере – ознаке 'степен' и 'минута'.

(3) Тако је заправо и у овде пренесеним конструкцијама групе коју анализирамо:

- *...да презими на 76° северне ширине*

- *Од те тачке, на 81°32' сев. ширине и 20° ист. дужине, почео је прави лосао*

- *Силазећи тако на југ, на 71° сев. ширине, нашли смо се...*

- *Најпоследњу, на 65° сев. ширине... леда је поред обале сасвим нестало*

- *...која леже између 60 и 61° сев. ширине*

- *...свео је суму расхода на 72.004.260, а суму прихода на 70.565.982; расходи су шерали изнад 76.000.000*

Упоредимо ли последњи случај у претходном параграфу '73 и по милиона', и овдашњи последњи '76.000.000' – пашће нам у очи разлика: симболичка представа може се у одређеним случајевима проширити на целу квантификацијску конструкцију, обухватајући симболичким ознакама и квантификовани део тематског садржаја. Са потребом за лексичким ознакама отпада и потреба за обличким ознакама, као и за ознакама везе међу деловима конструкције; тиме бива уклоњена и цела лингвистичка надградња. Она је или замењена варијацијом у симболичком представљању елемената садржаја, или системским математичким правилима у структурирању симболичке представе.

2) Тек сада, зашавши у област сложенијих математичких симбола и њихових комбинација, уочавамо разлику између два типа структурне изградње ознака – лингвистичког са системом лексичких јединица и обличких ознака, и математичког са конвенционализованим математичким симболима и/или начинима комбиновања њиховог.

6. Враћамо се главном правцу наших анализа и прелазимо на конструкције са квантификатором у служби објекта:

- *Оне данас имају око 20.000 становника, већином рибара* МП Пол 50

- *На први поглед чинило се да бирачки порез за скупштину није повећан, јер се и до априлског устава захтевало од бирача да плаћају 1 5 динара* СЈ Обр 212

- *У једном изборном округу, споразумна листа добила је 6. 8 1 9, самостална 6.662, либерална 4.928 гласова* СЈ Обр 227

- Влада је предлагала за сваку општину најмање 500 *цунолетних грађана* СЈ Обр 234
- Војник, који иначе стаје 1.000 *динара* годишње, стајао је код нас 1.500: наша војска била је очевидно прескупа СЈ Обр 247
- По том правилу ми бисмо требали имати у касарни 25.000 *људи*, имали смо их међутим 12.000 СЈ Обр 247
- Бугарска с три и по милиона становника трошила је на војску 22 и 24.000.000 СЈ Обр 247
- Остатак зајма – у ствари његових 5 / 6 – банке су примале с правом опције СЈ Обр 249
- ...али смо зато морали предати банкама свих 60.000.000 *новог зајма* у залогу СЈ Обр 250
- У фебруару 1902, Адем Зајим изађе једног јутра у чаршију и затражи од српских кметова да му сваки за своју махалу, у року од два часа, донесе 1.000 *гроша*; иначе ће их све побити СЈ Обр 260

7. Остале синтаксичке позиције наша конструкција запрема у следећим примерима:

- С тога смо се сви заједнички споразумели да не застајемо на Исланду, већ да се задржимо цео један дан на интересантним острвима Фереор, удаљеним од Исланда око 500 *километара*, забаченим у сред Северног мора МП Пол 50
- Другим речима, споразумној листи са мање од 4 0% *укућног броја* гласача додељено је 9/10 *укућног броја* посланичких места СЈ Обр 227
- По рачуну опозиције, наш укупни приход није био већи од 68.000.000 СЈ Обр 247
- Тај кредит није износио више од 2% *укућног износа* свих материјалних издатака СЈ Обр 248

(а) У првом примеру квантификацијска конструкција '500 километара' у склопу је допунске формације уз управни придев 'удаљен'.

(б) У друга два случаја конструкција са квантификатором налази се у допунском делу поредбене форме са управним компаративом.

(в) Последњи пример требало је прибројити групи конструкција са цифарском ознаком у служби субјекта. Узели смо је овде у разматрање да покажемо разлику у могућности тумачења односа код лексичких елемената и цифарских ознака. Структурни еквивалент са лексичким облицима гласи:

- Тај кредит није износио више од **д в а п р о ц е н т а укућног износа** свих материјалних издатака.

Форма 'два' има статус објекта и акузатива без предлога. У конструкцији са цифарским приказом: 2% – није идентификабилан облички, па га је боље посматрати као предикатив, што он реално и јесте. Битна црта лексичких јединица јесте да оне (када спадају у ред променљивих речи) стоје у мрежи парадигматских дистинкција, из које носе морфолошка значења и обележавају их и у синтагматској позицији који забрамају.

3. Закључак

1. Цифарска представа количине или мноштва по правилу се узима за еквивалент лексичке. Али са лингвистичкога гледишта овде нема једнакости.

а) Наиме, лексичка јединица у начелу је способна, прво, да мање–више прецизно сигнификује тематски садржај; и друго, да обличним показатељима или конструктивним формацијама на специфичан начин успостави систем релација које конструкцију повезују у синтаксичку целину.

б) Нумерички или слични симболи функционишу битно друкчије од лексичких јединица. Зато и поред извесних заједничких својстава између симболичких представа садржаја каквима се оперише у математици и лингвистици, међу њима се јавља и низ разлика о којима лингвист мора водити рачуна.

в) Забележену грађу класификовали смо по начелу по којем се то чини са бројевним квантификаторима, указали смо на неке од тих дистинкција, али само узгред и уколико је било потребно за овдашњу анализу. Јер нити је наша грађа пореклом директно из језика математике, нити је овде било места за анализу тога језика по себи, осим у смислу који је дат целокупној расправи.

2. Простор нам није дозвољавао подробнији статистички преглед примера по врстама текстова, али је и површном посматрачу видна чињеница да су потврде искључиво из текстова других врста, а да их нема из уметничке књижевности.

а) Кад кажемо да је грађа преузета из *Српске синтаксе* (Симић–Јовановић 2002), те да тамо за конструкције са лексичким квантификаторима преовлађују потврде из лепе књижевности, онда постаје јасно колики је раскорак међу функционално–стилистичким формама.

б) Лексичка квантификација поред тога што је општејезичка појава, у извесном смислу је и обележје уметничке књижевности; нумеричка квантификација свакако је најкарактеристичнија за математички дискурс, али сем тога и за друге области изражавања које не спадају у уметност речи: научни текстови уопште, па пословни, административни итд.

Литература

РМС 1967-1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика 1-6*, Нови Сад: Матица српска.

Симић–Јовановић 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса III*, Београд: НДСЈ и Јасен.

SYNTAKTISCHE FORMEN MIT DEM NUMMERISCHEN QUANTIFIKATOR

Zusammenfassung

In der Arbeit betrachtet der Autor die Konstruktion mit numerischem Quantifikator und stellt fest, dass die Numeralia keine äquivalente Formen mit den lexikalischen Formen sind. Da die ersten keine morphologische Bezeichnungen besitzen, zeigen sie nicht immer diejenigen Beziehungen, die bei den lexikalischen Formen üblich sind.

Jelena Jovanović

ПАСИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ПАРТИЦИПОМ И С ПОВРАТНИМ ОБЛИКОМ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – КОНКУРЕНЦИЈА И ДОПУНСКА ДИСТРИБУЦИЈА

У чланку аутор најпре образлаже да није исправно тумачити као чисто придевско значење конструкција с глаголским придевом трпним од прелазних глагола само зато што је код њих резултат актуелан и сматрати да у њима предикату фали семантички елемент динамичности, већ да се у свим таквим конструкцијама динамичност подразумева, ма колико одавно се радња извршила. Комбинација одређених лексичких и контекстуалних чинилаца придаје неким (ретким) конструкцијама и додатно значење актуелности резултата од глаголске радње. Даље се разматра синонимна употреба двеју врста пасивних конструкција и њена немогућност под одговарајућим условима; назначују се два значења која не дозвољавају синонимну замену једне пасивне конструкције са другом: наглашеност пасивне дијатезе у приказивању глаголске радње (везана је само за конструкцију с партиципом) или актуелност (и генерички посматрана) глаголске радње (везана је само за конструкцију с повратним обликом глагола).

Кључне речи: пасивне конструкције с трпним глаголским придевом (партиципом), пасивне конструкције с повратним глаголским обликом, динамичност, актуелност резултата, комуникативне говорникове намере, наглашеност пасивне дијатезе, актуелна глаголска радња.

У литератури о пасиву у словенским језицима често се може наићи на поделу значења конструкција с трпним глаголским придевом (које Кс. Милошевић назива Сор1 и Сор2) у две врсте¹: значење **динамичности**, које чини конструкцију пасивном, и значење неке актуелне особине граматичког субјекта настале као резултат од неке прошле радње, које придаје партиципу карактер придева, а читавој конструкцији – карактер именског предиката.

1. У овом реферату се заступа мишљење да је у конструкцијама са трпним глаголским придевом (који, међутим, није творен од повратног глагола попут, рецимо, *осмехнути* – од *осмехује се*) увек садржана представа о динамичности, независно од тога је ли она актуелна – садашња, је ли прошла или нека друга.

1.1. Не прихватамо, рецимо, тумачење које Кс. Милошевић даје (у Милошевић 1972) примеру (1) *Дрво је већ данима оборено*, наиме – да је тај пример доказ о статичкој, адјективној семантици трпног глаголског придева од глагола *обориши*, а према томе – и читаве конструкције у контексту одредбе за време *већ данима*. Према нама, ако се (1) упореди са проблематичном реченицом (2) *?Дрво је данима оборено*, уочава се пресудна разлика која потиче од присутности или мањка речце *већ*. Тачније, пример (2) је, према нама, проблематичан зато што одредба *данима* (без речце *већ*), која значи временски период, подразумева неку процесуалност, дакле – присутност глагола (у нашем случају – за стање): (3) *Дрво данима лежи оборено*. Објашњење посебног, „адјективног“ тумачења глаголског придева из конструкције *оборено је* из (1) се, према нама, налази у семан-

1 Храковскиј (1991), Бондарко (1991), Милошевић (1972, 1974), Танасић (1993) и др.

тици речце *већ*, која придаје одредби *данима* дејктичко значење и повезује период који та означаје с тренутком говора, тј. чини стање – резултат радње *оборишти дрво* актуелним: *Дрво је већ данима оборено – До сада већ данима лежи на земљи.*

Такво тумачење у смислу актуелног резултата, које је блиско тумачењу значења *придева* – сталне особине неког објекта, јер је и особина актуелна, могуће је само од једне посебне врсте глагола које Кс. Милошевић, по примеру Ђ. Грубера², назива **трансформативнима**, а чија семантика у свршеном виду садржи представу о стеченој новој особини или стању објекта насталим услед радње која се на њему извршила (такав је и поменути глагол *оборишти*). Према томе, за настањак нединамичког, „адјективног“ значења трпног *придева* потребан је сплет 1) карактеристичне семантике глагола од којег је он створен (промена у стању која се најчешће изражава глаголима *лежи* и *стоји*) и истовремено 2) присутност контекста (или специфична употреба дате реченице – о томе в. даље) који би ово стање чинио актуелним у неком тренутку (то може бити тренутак говора или неки прошли тренутак о коме се говори, уп.: *Дрво је већ данима било оборено*). Међутим, такво значење актуелне за дати тренутак особине или стања граматичког субјекта (логичког објекта) у пасивним реченицама не уклања значење радње извршене у прошлости, које се садржи и у пасивној реченици чије се динамичко значење не оспорава, уп.: *Дрво је већ данима оборено* и *Дрво је јуче оборено*, пошто се у обе врсте реченица садржи информација о прошлој радњи *Дрво је оборено*, којој се у (1) додаје и импликација о актуелном стању *Дрво већ данима лежи на земљи*.

Ако у (1) заменимо одредбу *данима*, која изражава темпорални период, прилогом *одавно*, који означава тренутак, а не период, семантика пасивне конструкције ће се поново променити, јер значење синтагме *већ одавно*, управо због „трпнутог“ карактера одредбе, није толико недвосмислено у погледу „продуживања“ до тренутка говора, уп. (4) *Дрво је већ одавно оборено*. Ова синтаксичка конструкција може значити како је неко стање везано за тренутак говора, и тада је = са *Дрво је оборено* и *већ одавно лежи на земљи*, тако и неку радњу која је представљена као деагентивна, пасивна радња без наглашене актуелности њеног резултата а која је извршена у прошлости, и онда је = *Дрво је оборено* и *то се одавно догодило* (*Дрво су већ одавно оборили*).

Ако, даље, променимо конструкцију (1) у (5) *Дрво је одавно оборено*, остаје чисто значење радње која се извршила у прошлости, без израженог актуелног резултата – стања.

У размотреној грађи из штампе налазимо и друге случајеве контекста примереног „адјективном“ тумачењу трпног *придева*. Нпр., у реченици: *...изложба која је у Музеју примењене уметности ошворена до 15. јануара* одредба за време *до 15. јануара* означаје период који „продужује“ резултат радње *ошворишти изложбу* до неког крајњег тренутка до којег је он актуелан.

1.2. У свом чланку (Милошевић 1974) Кс. Милошевић изражава мишљење да и несвршени вид сличних, трансформативних, глагола (тачније, Сор 1 и 2 са трпним *придевом* од глагола несвршеног вида), који се иначе сврставају у велику групу лимитативних глагола, може да изражава такво „адјективно“, нединамичко значење, чак и у **минималним** синтаксичким конструкцијама, тј. без одговарајућег контекста који би чинио резултат радње актуелним у неком тренутку. А то би значило да је, према њој, ово „адјективно“, нединамичко значење

2 Наводимо према (Милошевић 1974)

понекад карактеристично за саму пасивну конструкцију (дакле – и без одговарајућег контекста). Кс. Милошевић даје пример: *Месо је кувано*, сматрајући „да /он/ значи двоје: радња се вршила („месо је сатима кувано и још није готово“), ИЛИ субјекат има особину која је последица радње која се на њему претходно вршила (“месо је готово“)³.

Међутим, према нама, семантику такве минималне конструкције одређује њена специфична употреба. Док реченице *Месо је сашима кувано*, *Месо је кувано у великом лонцу* и сл. имају информацијску вредност у сасвим обичној декларативној употреби (говорник их једноставно саопштава слушаоцу), минимална конструкција *Месо је кувано* може имати информацијску вредност приликом две врсте употреба:

А) или кад говорник афирмише неку прошлу радњу да би порекао пред слушаоцем нешто друго, нпр.: *Месо је кувано (а није сирово, печено, њржено)* и онда је од значаја управо радња кроз коју је граматички субјекат прошао (*Кувао сам га – нисам га оставио сировим, нисам га пекао*), уп. и негативни пример из штампе: *...и да ћути до коначног разрешења неће бити нимало лак, али да није блокиран (нису га блокирали, слободан је)*;

Б) или кад говорник невербално констатује неку особину предмета – граматичког субјекта и закључује о радњи која ју је изазвала. Рецимо, говорник проба месо и убеђује се да оно није сирово, након чега закључује: *Месо је кувано*.

У оба се случаја ради о специфичној употреби минималне пасивне конструкције (без контекста), при чему се информацијска вредност поново концентрира на радњу која се извршила на граматичком субјекту, дакле – поново се у семантици садржи динамичност.

1.3. Посебна употреба реченице везана за деиксис је, по нама, и комуникативна намера исказивања **оцене**, јер се у принципу оцењује нешто што нам је пред очима, дакле – што се налази у оквиру наше говорне ситуације, рецимо: *Месо је добро скувано* процењујемо у тренутку кад то месо пробамо. Према томе, овде бисмо извели следећу семантичку трансформацију која опет испољава присутност динамичности упркос актуелности резултата: *Месо је скувано и сад је крхко (укусно)*.

Понекад такво „адјективно“ тумачење трпном придеву придаје и друга комуникативна намена текста, наиме – **опис** неког објекта. Рецимо, у реченицама типа *Један део собе офарбан је у зелено*, *Поклон је био њревијен лејим пайиром* и сл. глаголи од којих су изведени трпни придеви: *офарбајити*, *њревијити* јесу трансформативни, а употреба реченица – опис одговарајућих објеката, што „продужује“ резултат радње до неког тренутка из којег се ситуација сагледава, зато што кад нешто описујемо, обично имамо пред собом његову визију. Зато се и значење конструкција у функцији предиката, мада и пасивних, приближава адјективном, па због тога конструкција може, нпр., стојати у једном реду с придевима (на ту особину скреће пажњу и Ксенија Милошевић (Кс.Милошевић 1973)). Уп., рецимо, и други пример за опис неког објекта – из штампе: *Аеродром је њозициониран шако да се авиони у насељу чују шћо мање*.

1.4. Да поопштимо: то што конструкцијама с трансформативним глаголима може придавати значење актуелности резултата, које подсећа на значење особине код придева, јесте повезивање са деиксисом, с говорном ситуацијом, или с неком другом крајњом тачком у времену. Такво се повезивање може постићи не-

3 Велика слова у „ИЛИ“ су моја – Д.С.

ком лексичком јединицом присутном у контексту (уп. *већ, до 15. јануара* и сл.), специфичном употребом реченице с пасивном конструкцијом у комуникативном циљу констатовања, потврђивања, оцене, описа и др.

Код осталих глагола (других лимитативних и свих алимитативних) Кс. Милошевић не пориче динамичку перцепцију трпног придева. Према томе, можемо закључити да се у свим конструкцијама с трпним глаголским придевом (твореним од транзитивног глагола који није повратни) садржи динамичка визија о некој прошлој, садашњој или другој радњи. Само код једне посебне мале групе глагола са специфичном семантиком (настанак промене у стању граматичког субјекта), ако конструкција наиђе на прикладан контекст који значи период везан за неки актуелни тренутак или на специфичну употребу која исто претпоставља ту актуелност резултата, глаголски придев од глагола свршеног вида добија значење актуелне особине граматичког субјекта – промене у стању настале услед радње која се на њему извршила.

Након свега реченог ми ћемо занемарити непотребну, по нама, поделу пасивних конструкција само у зависности од контекста (тим пре што сама Кс. Милошевић признаје да у огромном делу случајева контекст не може добити тачно, с тачке гледишта разматране поделе, тумачење).

Након што смо потврдили пасивно (динамичко) значење за све пасивне конструкције, независно од контекста у који су оне укључене ⁴, осврнућемо се на употребу обеју врста пасивних конструкција: с трпним глаголским придевом (ТП) и с глаголом с речцом *се* (Гсе), које понекад могу, али у другим случајевима и не могу бити међусобно синонимне.

2. Две врсте пасивних синтаксичких конструкција се у принципу могу **синонимно** употребљавати када 1) глагол не изражава неки актуелни процес, радњу, а такве могу бити радње у футуру, радње које су се (из)вршиле у прошлости, радње које су изражене у потенцијалу, радње које су у функцији атрибута уз неку главну реч и др.; 2) када говорник посебно не истиче ту околност да није граматички субјекат тај који врши радњу, већ је неко други врши на субјекту, дакле – када не наглашава пасивну дијатезу радње.

Код синтаксичких конструкција које удовољавају горенаведеним захтевима и које су синонимне избор конструкција са ТП или са Гсе зависи од говорника: како од његове комуникативне намере, тако и од његовог осећаја за језик. Да бисмо пронашли неке законитости у вези са узајамно синонимном употребом две врсте пасивних конструкција, прикупили смо грађу из српске штампе, на бази које смо спровели и малу анкету међу говорницима српског језика.

2.1 Сви су анкетирани указали на могућност узајамне замене двеју врста конструкција пре свега у сложеним реченицама где **се не изражава процес или радња која би се тренутно вршила**, а то су, као што смо већ поменули, следећи случајеви: *Трећи рајх је прошао пре него што је остварена претња Лихтенинштајну „анилуом“ (= пре него што се остварила претња Лихтенинштајну) – прошла радња, уз то у сложеној реченици и у саодносусу с другом прошлом радњом; ... Венит ће засигурно у пензију пре но што је очекивао, уз то ће му бити ускраћена обећана провизија (= ће му се ускраћити...) – будућа радња; Сви остали проблемати, међу којима је пре свега Косово, треба да се систематски решавају (= треба да систематски буду решавани) – у сложеном предикату с модалним глаго-*

⁴ В. с тим у вези и стајалиште Б. Белаја о адјективизираним пасивним и прототипно пасивним конструкцијама (Белај 2004).

лом; *Тиме би се избегао* (= би био избегнути) недовољан развој догађаја у региону и шире и *олакшали* (= и били олакшани) напори за договор између свих инволвираних страна, ... – с обликом у потенцијалу; *Већина њих о томе и не размишља, ...*, бар док се не промене ствари у земљи, док професија политичара не буде пражења, док се не смање порези (=не буду смањени порези), *искорени корупција* (=не буде искорењена корупција)... – у зависној реченици с неактуелном, имагинарном радњом; ... и *зајо је комплетна и благовремено изведена судско-медицинска обдукција једини начин да се утврди прави узрок смрти* (= да буде утврђен прави узрок) – зависна реченица која је у функцији атрибута уз реч из главне реченице; *Да би се досијегли ти циљеви* (= да би ти циљеви били досијегнути), *потребна је велика цена* – здравље сјориста – зависна реченица за циљ и др.

Кад су конструкције са ТП и Гсе синонимне, говорник бира понекад према свом осећају за језик, а понекад, чини се, и произвољно коју ће од двеју врста употребити. Може се, према нама, претпоставити да у конструкцијама попут *Тиме би се избегао* недовољан развој догађаја = *Тиме би био избегнути* недовољан развој..., или у: ...*паритет оружаних система две највеће светске силе који је све донедавно био регулисан* узајамним сјоразумима = *који се све донедавно регулисао* узајамним сјоразумима варијанта са ТП наглашава нешто више деагентивност, пасивну дијатезу радње – то што је врши неко ко се не поклапа с граматичким субјектом. Док је варијанта с Гсе неутралнија, она најчешће једноставно изражава радњу на објекту.

У другим случајевима варијанта Гсе маркирана је значењем процесуалности, за разлику од конструкције са ТП, која је овог пута неутрална. На пример, у тексту: *У томе не треба изражити никакав политички подтекст. Вежбе су планиране* (=су се планирале) одавно и по овој схеми варијанта са ТП изражава неутрално прошлу радњу, док варијанта с Гсе може да изражава и трајање радње, радњу као процес, зато би она била природнија с одредбом годинама (нпр.: *Вежбе су се годинама планирале*).

2.2. Код глагола за **чулну перцепцију** типа *видети*, *чути*, *осећати*, *примећивати* и сл., у случају кад су могуће обе варијанте пасивних конструкција, постоји семантичка разлика везана за присутност или одсутност визије конкретног перцептора. Рецимо, у реченици *Заиста се на њему примећивала преишера осетљивости* говорник подразумева себе (а можда и неког другог осим себе) као перцептора, док трансформисана варијанта: *Заиста је на њему примећивана преишера осетљивости* не претпоставља конкретног сведока, перцептора. Поврх тога, у варијанти с ТП значење предиката постаје итеративно, уп. нпр.: *Заиста је на њему често примећивана преишера осетљивости* – ради се, наравно, о придевицима од глагола несвршеног вида. Код перцептивних глагола свршеног вида се семантичка разлика између две врсте пасивних конструкција задржава: употреба Гсе конструкција опет подразумева конкретног, мада и неизреченог агенса (перцептора), уп.: *На њему се примећивала преишера осетљивости*, док се варијанта с ТП не веже за визију конкретног агенса, уп. *На њему је примећена преишера осетљивости* (у активу би овој конструкцији одговарала нека варијанта с наглашено неизреченим или неодређеним агенсом, типа: *На њему су (неки) примећивали...*). Иначе се код глагола за чулну перцепцију Гсе конструкција не схвата као обична пасивна конструкција, већ у већој мери – као повратни глагол од одговарајућег транзитивног глагола (уп. *видим нешто/ нешто се види, осећам нешто/ нешто се осећа*), који, мада и ствара утисак да је повратни те да се нешто само од себе види, осећа итд., ипак не искључује сасвим из своје деагентивне семантике ви-

зију перцептора. Конструкције са ТП од неких од ових глагола су немогуће због мањка одговарајућег облика за трпни глаголски придев (од глагола *чуиши, осетиши*).

2.3. Поменули смо да понекад говорник одабира пасивну конструкцију **према свом осећају за језик**. Наиме, неки говорници могућност да се предикат уз граматички субјекат који је изражен именицом за неживо схвати као повратни глагол игноришу и сматрају природном замену ТП конструкције са Гсе, уз то у прошлом времену, уп.: *Од када је пре три године донети одлука да новогодишњи празници трају десетак дана...* = *Од када се пре три године донела одлука...*; *Ризнице су молићивена атмосфера, све што је тамо написано и урађено... = све што се тамо написало и урадило; ...изложба која је у МПУ остворена 5. априла = изложба која се у МПУ остворила 5. априла и др. Међутим, за друге анкетиране у сличним примерима се конструкција са Гсе не сме употребити због опасности од повратног тумачења глагола (иако се оно логички онемогућује због карактера неживог субјекта), дакле – за њих је битно то што се у наведеним реченицама може подразумевати да се одлука донела сама, или да се све написало и урадило само.*

Исто је толико субјективан избор анкетираних и за реченицу: *Чланови америчког Конгреса ..., претили су и да ће зауставити финансијску помоћ САД Србији, ако Ковачевић не буде изручен америчким органима*, где је субјекат именица за живо које, међутим, не може извршити радњу на себи. Један део говорника сматра да се пасивна дијатеза радње, иако субјекат из логичко-семантичких разлога и не може бити вршилац, мора нагласити (па се, према томе, не сме употребити Гсе конструкција). За друге управо та логичка немогућност омогућује употребу и Гсе конструкције (*ако се Ковачевић не изручи америчким органима*). Према томе, за говорнике који у сличним примерима не избегавају замену ТП конструкције Гсе конструкцијом, улога контекста је одлучујућа у скидању двосмислености пасивне конструкције (тј. у онемогућавању њеног повратног тумачења). За друге је говорнике одлучујућа улога граматичког средства – граматички коректног облика ТП конструкције као средства за избегавање повратног тумачења пасива.

2.4. Код неких глагола таква опасност од повратног тумачења постаје реалнија због могућности да **се** њихова семантика, иако и са субјектом – именицом за неживо, **двоструко тумачи**. На пример, глагол *формирати* (*нешто*) има повратни парњак *формирати се*; зато у исказу *Зашто је стигао на чело новог фармерског удружења које је формирано у Привредној комори Војводине* значење предиката није = значењу повратног глагола *се формирало*. Међутим, када именица онемогућује повратно тумачење предиката, такви двосмислени у погледу категорије повратности глаголи могу имати оба пасивна облика. Рецимо, глагол *наставити* (*нешто*), исто као и *формирати* (*нешто*), има повратну варијанту *наставити се*. У реченици *Српска радикална странка саопштила је јуче да осуђује израелску агресију која је настављена коиненом инвазијом*, именица *агресија* подразумева и код повратног и код пасивног тумачења глагола немогућност да се она врши и настави сама, зато тамо учесници у анкети не одбацују могућност замене: *СРС саопштила је јуче да осуђује израелску агресију која се наставила коиненом инвазијом...*

2.5. На синонимне односе две врсте пасивних конструкција понекад утиче и **вид глагола** од којег је одговарајући облик творен. Тако на пример, већина анкетираних из наше анкете сматра непожељном у исказу (1) ..., *када су свиње*

биле џабе. Тада је ошкуйљено само симболичних 10 000 комада /свиња/ замену ТП конструкције конструкцијом са Гсе, јер би могло (мада и супротно логици) да се подразумева да су се свиње саме откупиле, тј. да се подразумева повратно значење предиката. Међутим, када се радња претвори у процес, или у радње које се понављају помоћу несвршеног вида глагола: *Тада је сваке године ошкуйљивано по 10.000 комада*, анкетирани су прихватили као природну конструкцију са Гсе: *Тада се сваке године ошкуйљивало по 10.000 комада*. А то значи да та процесуалност, коју предаје несвршени вид глагола, преферира облик с Гсе.

Ево и других примера код којих анкетирани преферирају конструкције са Гсе од глагола несвршеног вида: *Знамо да је велики црквени празник Ивањдан, али су окуљања била забрањена* са ТП од свршеног вида, али: *...али су се окуљања забрањивала* са несвршеним видом у Гсе; *... а у време када се постављала изложба ситигла је вест* да је покривен Велики конак (= када је постављана изложба); *Иконе су се даривале краљевима Петру и касније Александру Карађорђевићу (= су дариване краљевима)* и др.

2.6. Пошто код једне велике групе глагола, у простој или у главној реченици у оквиру сложене, садашње време не изражава актуелну радњу, Гсе конструкција се може заменити ТП конструкцијом, при чему се и несвршени вид глагола из Гсе мора заменити свршеним видом у ТП конструкцији. Ради се о глаголима са специфичном употребом – с одредбом за место која значи неку врсту текста (у *тексту*, у овом раду, у чланку, у пројекту, у рецензији и сл.), а њихова семантика често означава експлицирање (аудио или визуелно) неке информације, али у овој групи има и глагола са другом семантиком, уп. *наводи се/ наведено је, помиње се/поменуто је, шумачи се/шумачено је, приказује се/приказано је, забрањује се/забрањено је, назива се/названо је, обухвата се/ обухваћено је, обезбеђује се/обезбеђено је* и др. За семантику свих њих карактеристично је да, након што буде извршена на почетку, радња и даље наставља да се „мултиплицира“ – уп.: *нешто је забрањено (једном) – и даље се забрањује; нешто је у неком тексту наведено – и даље се тамо наводи; нешто је обезбеђено – и даље се обезбеђује*, на пример: *Тиме /шим уговором/ је обезбеђен (=се обезбеђује) посао у овом бродоградилу до краја идуже године; Икона узорав краља на континуитети, зато је све представљено (=се све представља) на најбољи могући начин; Као разлог за повлачење, које је Обама прихватио „са жаљењем“, наводи се /у тексту/ (= наведена је) истрага о могућној „пирамиди“ политичких донација и др. Код свих ових глагола конструкција са ТП је од свршеног вида глагола и смешта радњу у прошлост (конструкција означава првобитно извршење радње, после којег се она мултиплицира), а Гсе конструкција се гради с одговарајућим глаголом несвршеног вида, који радњу приказује у њеном „трајању“, и смешта је у садашњост. Код Гсе конструкције у прошлом времену од оваквих глагола (независно од њиховога глаголског вида) радња се престаје схватати као актуелна што на неки начин сугерира да је текст који је у питању нестао, није више надокхват говорнику, уп. *Тим уговором се обезбедио посао..., Икона узорав краља на континуитети, зато се све представљало на најбољи могући начин; Као разлог за повлачење,..., наводила се /у тексту/ истрага о могућној пирамиди...**

Ради упоређења можемо навести и следећи пример: *Огромна база података чува се на серверу... Тражене чињенице приказују се и преузимају /од клијента/ у виду *текста*, *табеле* или *графикана*. Код првог глагола природна је замена са ТП од свршеног вида глагола: *тражене чињенице су приказане /на серверу/...*, док*

други глагол има другу врсту семантике која не дозвољава такву замену (*и *преузети* су (од клијената)...).

2.7. Постоји и друга врста синонимних односа између ТП и Гсе конструкција – када глагол не значи физичку (*пећи*, *обарати* и сл.) радњу, већ **неку апстрактну радњу, чији се резултат почиње схватати као особина граматичког субјекта**, рецимо: *Врхунски спорти прераста у индустрију која је намењена извозу и представља својеврсну производњу...* Док изворна конструкција означава особину спортске индустрије која је настала услед радње *намениши нешто нечему*, замена са *индустрија која се намењује* извозу не укључује значење коначно постигнутог резултата као особине, већ радње. На исти начин, рецимо, реченица: *Индустрија шећера је у актуелној државној политици веома заштићена* изражава актуелни резултат радње која се извршила у прошлости, при чему је тај резултат особина субјекта, док се у трансформацији *Индустрија шећера се у актуелној државној политици веома штити* иста радња не подразумева одговарајућу особину субјекта (није сигурно да је она стварно заштићена). Реченице са ТП конструкцијом од оваквих глагола имају врсту пасивног значења која је слична „адјективно“ пасивној конструкцији типа *Дрво је већ данима оборено*, о којој се говорило на почетку реферата. Међутим, услед апстрактног карактера радње *намениши* и *заштити* у одговарајућим реченицама се још теже него у реченици о дрвету може наслутити значење прошле радње.

2.8. Познато је да се конструкције са Гсе користе и за изражавање **пасива презента**. У свом уџбенику Ж.Станојчић и Љ.Поповић (Станојчић, Поповић 1992) дају следеће примере: *Ових дана се тај ученик доста хвали као добар*; *Селенићеви романи се читају са интересовањем*; *Кад се похвалим, обично боље учим*. Међутим, код истих глагола можемо и конструкције са ТП поменути као средство за изражавање пасива презента, пошто су наведени глаголи **алимитативни**, а Кс. Милошевић (Милошевић 1974) о таквим глаголима каже: „Тако се у Сор 1 конструкцији алимитативних глагола остварује граматички садржај *пасива презента*, али не „чист“ него у комбинацији са *квалификативним* значењем партиципа“ (167 стр.). У горенаведеним реченицама је, дакле, могућа замена са ТП конструкцијама: *Ових дана је тај ученик доста хваљен као добар*; *Селенићеви романи су читани са интересовањем*.

3.1. У литератури се обично истиче правило према којем облици Гсе **не могу заменити** ТП конструкције онда када постоји реална могућност да се глагол протумачи као повратни, а до тога би дошло у реченицама с граматичким субјектом који значи **лице које је у стању да на себи изврши наведену радњу**. Напр., у реченицама ...В.М. (24) *која је, у ноћи између петка и суботе, на свирет начин убијена у кући свој деде...*, или: *...је њена цимерка... позвала такси којим је несрећна Весна одвезена у болницу*, предикат се не може употребити у пасивном облику Гсе, зато што би то у ствари био повратни глагол, који изражава радњу коју је субјекат извршио на себи. Међутим, у нашој грађи наилазимо и на такве примере, о чему ће касније бити речи.

3.2. У многим другим случајевима, како са субјектом који значи **живо биће које није у стању да изврши радњу**, тако и са субјектом – **неживом или апстрактном појавом**, говорници српског језика опет не могу да употребе конструкцију Гсе, мада и могућност да се предикат протумачи као повратни из логичких разлога не постоји. Нпр., у реченици: *Синоћ су у насељу Бошњачка махала, ... нападнути и прејучени* Б.Ђ. и П.Г. лица која су изражена граматичким субјектима не могу да на себи изврше наведене радње, али упркос томе су кон-

струкције са ТП једино могуће (још боље се то види у реченици са субјектом и предикатом у једнини где је и међусобно значење немогуће). Реченица *Он и Миљенко сахрањени су сушрадан* исто илуструје језичку забрану пред употребом Гсе у случају када је логички немогуће да лица на себи изврше радњу. Уп. и пример: *Петер је... колима Службе хитне помоћи пребачен у Ургентни центар Клиничког центра Војводине, где је примљен и адекватно збринут*. Пада у очи семантичка блискост таквих реченица са реченицама с деагентивном неодређеноличном употребом глагола у 3.л. множ., какве би биле следеће реченице: *Синоћ су у насељу Бошњачка махала... напали и прешукли Б.Ђ. и П.Г.*, односно: *Њега и Миљенка су сахрањили сушрадан; ... где су Петера примили и адекватно збринули*. Ова повезаност маркиране наглашеном пасивном дијатезом радње ТП конструкције са деагентивним обликом за 3.л. множ. могла би наћи објашњење у сличности пресупозиција које говорник улаже у њих. У првом случају говорник наглашава да није субјекат тај који врши на себи радњу, него је то неко други, а код облика за 3.л.множ. говорник подразумева пресупозицију „Неки други врше ову радњу“⁵.

3.3. Чини се да ова „забрана“ пред употребом Гсе конструкције понекад може зависити и од лексичког значења глагола (немамо у виду повратне глаголе где је она разумљива), тачније – од **спојивости лексичке семантике глагола са семантиком одговарајуће именице**. На пример, у реченици *Сви динарски износи прерачунавши су у евро према курсу Народне банке Србије* предикатска пасивна конструкција не може да се замени Гсе конструкцијом (**су се прерачунали*). Међутим, сматрамо да је замена са Гсе конструкцијом у реченици с другим глаголом, рецимо: *Сви динарски износи су подиђнути/= су се подиђли за недељу дана* сасвим могућа. Објашњење те разлике, иако код оба глагола повратно тумачење није могуће, налази се можда у **конвенционалности** дате синтагме (предикат + субјекат) у активу у језику, односно у фреквентности те активне синтагме у говору. Имамо у виду да је, по нама, синтагма *подићи износ* можда фреквентнија па зато у већој мери конвенционална у поређењу са синтагмом *прерачунавши износ*. А од тога би следило да су фреквентније синтагме „слободније“ те су код њих могуће обе варијанте пасивних конструкција, док се код мање фреквентних може користити само ТП конструкција – с наглашеном пасивном дијатезом радње. Понекад уз такве глаголе није без значаја ни **граматички број** субјекта. Рецимо, чини се да је реченица са субјектом у множини *Сви су се динарски износи подиђли након недељу дана* у вишој мери прихватљива него реченица са субјектом у једнини: ?*Тај се динарски износ подиђао након недељу дана* (уп. *је подиђнут након недељу дана*). Уосталом, у оваквим ситуацијама избор врсте пасивне конструкције поново ће се препустити говорниковом осећају за језик. С тим у вези уп. и различиту „прихватљивост“, рецимо, синтагми *напајати усеве* (синтагма је сасвим обична) и *нападаати усеве* (употреба није уобичајена) и услед тога – могућност Гсе конструкције у реченици *Усеви се обично напајају сваке недеље* (уп. и у прошлом времену *Усеви су се обично напајали = Усеви су обично били напајани*) и немогућност реченице с истом конструкцијом **Усеви се обично нападају од скакаваца* (у овој реченици ће говорник српског језика, највероватније, одабрати активни облик глагола).

3.4. Према томе, одлучујућу улогу код избора врсте пасивне конструкције понекад има језички, конвенционални захтев да се употреби конструкција којом

5 в. Сааведра (2009)

се наглашава пасивни, деагентивни карактер радње која се врши на граматичком субјекту. Та обавезна наглашеност пасивне дијатезе радње се најчешће среће у прошлом темпоралном плану (у причи о прошлим догађајима). У ствари, синонимна употреба конструкција са ТП и са Гсе чува се пре свега у реченицама с граматичким субјектом који је неживо – ради се о простим реченицама (у сложеним реченицама с футуром, у погодбеним реченицама, потенцијалу, с модалним глаголима и сл. синонимна употреба је, као што смо поменули, много чешћа).

3.5.1. Посебна „наклоност“ конструкцијама са ТП на рачун Гсе примећује се у реченицама са радњом у прошлости у **административно-правном стилу**. Тамо се оне, када је глагол у њима у **прошлом времену**, редовито срећу и у реченицама с граматичким субјектом – именицом за неживо, где се у другом стилу могу употребити и Гсе облици због немогућности повратног тумачења глагола: *Ако је дело из стл.1. и 2. овог члана проузроковано узинуће живошћина...; Ако је дело из стлава 1. овог члана учињено у намери...; Констациовано је више посекоштина у пределу врати... и др.*

Ова наглашена пасивност у изражавању прошле радње сведочи да говорнику није стало само до извршења радње на субјекту, већ и до тога да се она није сама извршила него ју је неко извршио.

3.5.2. У административно-правном стилу у **презенту**, обрнуто, користи се углавном конструкција Гсе (па се тиме понекад чак и крши захтев о недозвољености тих конструкција од глагола с могућим повратним значењем), уп. примере: *Захтив се подноси до 15-ог у шекућем месецу; Накнада се уплаћује на рачун Министарства правде Републике Србије; Обавештавају се кандидати да ће се пријем стиранака обављати понедељком и средом и др. Та се обавезност Гсе конструкција у презенту, иако израз не значи актуелну радњу (о томе в. у следећој, 4. тачци), можда објашњава њиховом специфичном употребом везаном за комуникативну намену – дефинисање прописа – код које се подразумева глагол *морати*, коме се у деагентивном облику обавезно додаје речца *се* па се и у реченицама без *морати* ово *се* задржава, уп. *Тај се прекриај мора кажњававши – Тај се прекриај кажњава* (уп. и употребу с живом особом која је у стању извршити наведену радњу на себи па се ова конструкција тамо не би смела употребити због могућег повратног тумачења: *Осумњичено лице се кажњава с шри месеца затвора*: само себе кажњава или га институција кажњава – то одређује контекст, или тачније – комуникативна намена текста).*

4. С друге стране, конструкције Гсе су једино могуће изражајно средство и не могу се замењивати конструкцијама са ТП кад изражавају **актуелну радњу или процес**, нпр.: *...судски вештак у предметима...; као и у бројним посиуицима који се воде пред шрибуналом у Хагу (варијанта са ТП конструкцијом преноси радњу у прошло време: *...у бројним посиуицима који су вођени пред шрибуналом); ... али до данас од „Уника“ нисам добио извод из услова за породично осигурање које се применује у овој осигуравајућој кући (поново конструкција које је применувано преноси радњу у прошли период); ...мрежом шунела кроз које се..., поред робе и горива кријумчаре и оружје и муниција (је кријумчарено значи да се више не кријумчари); Секулић је прецизирао да се на годишњем нивоу одређују дозвољене количине и време када се могу одређене врсте билјака и живошћина сакуљати... (уп. су на годишњем нивоу одређивани за прошлу радњу). Код свих ових примера употребе глагола за изражавање актуелне радње замена са ТП конструкцијама није могућа уз задржавање садашњег плана и актуелности. Понекад се радња не схвата као конкретно актуелна, већ као генерализовано важећа: *Награда се***

обично – б.а./ осваја упорним радом; Клин се клином /обично/ избија (изражава се гномским презентом). Уп. још: Он је објаснио да избори директно и индиректно коштирају грађане, ишло кроз новац који се /обично/ издваја за кампање, ишло кроз време које се /обично/ иззуби док тирају преговори о формирању владе.

5. Постоје и одређени **граматички разлози** који онемогућују међусобну синонимну замену двеју врста пасивних конструкција. Нпр., у деагентивним конструкцијама **с упитном речи и инфинитивом** замена инфинитива је, наравно, могућа само са да-конструкцијом, тј. са Гсе конструкцијом: ... јесте пример **како се брани** интерес своје државе (=како (треба) браниши, али није = *како је брањен); **Шта да се ради?** (= ишла (треба) радиши?, али није = ишла је рађено?).

6. Понекад текст даје реченици намеће више од једног захтева за употребом једне од две врсте пасивних конструкција, а када су ови захтеви супротни, долази до њихове **колизije**.

6.1. Нпр., у тексту: *Дошло је време кад је шај смисао описао у други план, скривен и од погледа навијача. Спортисти се жртвују у име победе, припреме се интензивно форсирају ... предикат се жртвују комбинује се с граматичким субјектом који може бити и вршилац радње, тј. **глагол се може тумачити и у повратном смислу** – спортисти се сами жртвују. Међутим, с друге стране, **актуелна радња** тражи Гсе облик и тај је захтев у већој мери императиван у односу на први, зато је говорник употребио двосмислену у погледу повратног значења синтаксичку конструкцију и једино контексту препушта да ту двосмисленост скине. Уп. и други пример за исту двосмисленост: *Они /илегални мигранти/ се депортују у земљу порекла или се смеишају (уп. *Управо су сад гости сидели и смеишају се у хотел*) у Прихваталишће за стиранце.**

6.2. Што више, понекад се среће и употреба Гсе од облика глагола који се, заједно са својим субјектом, може тумачити повратно и у **прошлом времену**. Дакле, ту више нема колизije између императива о избегавању повратног значења глагола помоћу ТП конструкције, с једне стране, и о изражавању актуелног процеса помоћу Гсе конструкције, с друге: *За разлику од периода од пре неколико година кад су се илегални мигранти ... углавном морским путем пребацивали у западне земље, сада се шај правац због појачане полицијске контроле вода променио и они се најчешће превозе којном преко Србије и Црне Горе. У овој реченици се конструкција пребацивали су се може протумачити као повратна и само следећи глаголски облик, превозе се, сведочи да је прва конструкција употребљена у пасиву. А то вероватно значи да се употреба Гсе у српском језику све више шири, и у позиције које су иначе резервисане само за ТП конструкције. Чини нам се да се то ширење „толерисе“ у реченицама које саопштавају информацију о некој уобичајеној пракси, односно – где се подразумева контекст типа *обично, често*, па и *углавном* (као што је то случај у наведеној реченици). Дакле, ако имамо у виду и примедбу из т. 2. о семантичким нијансама синонимних употреба у вези с несвршеним видом (*Вежбе су се годинама планирале ~ Вежбе су планиране прошле године*), опет можемо закључити да постоји веза између Гсе конструкција у прошлом времену и семантике процеса који траје или код којег се радња понавља. Иста ова повезаност, рецимо, дозволила би да се и у примеру који смо горе, у т. 3., навели: *Петер... је примљен и адекватно збринути* а где је конструкција Гсе немогућа, мада је и логички допустива, употреби управо она ако су глаголи несвршеног вида, ако је субјекат у множинском облику а ако контекст подразумева понављање радње, рецимо: *Тамо су се студенти редовно примали и збрињавали*. Субјекат би могао остати у једнини, али у значењу које подразумева да није један*

и конкретан, дакле – опет би се радило о понављању: *Тамо се сваки студент редовно примао и збрињавао.*

6.3. Комуникативна намена која исто захтева само употребу Гсе конструкција јесте говорничка намера да неком даде **неке инструкције** (онда он подразумева глаголе *шребати*, *морати*), рецимо: *Старији људи се пошитоју и само због њихових година (=морају се поштовати), Убијају се само оне шитоноше које су погубне по цвети (=шреба убијати). Исту смо повезаност комуникативне намене за давање инструкције и одговарајуће подразумевање глагола *шребати*, *морати* са конструкцијама Гсе већ поменули код предиката у презенту из текстова административно-правног стила (в. на крају 3. тачке).*

7. Различити захтеви пред пасивним обликом могу наметати различити избор конструкције од једног истог глагола у зависности од **глаголског времена**. Нпр., у прошлом плану глагол *освојити*, према језичком захтеву пред пасивом, дозвољава само ТП конструкцију: *Манастир је освојен у 15. веку*, уп. са **Манастир се освојио у 15. веку* (иако граматички субјекат логички не спречава ни употребу Гсе конструкције). У презенту је за актуелну радњу, напротив, могућа само Гсе конструкција: *Награда се осваја само ујорним радом*, уп. *Награда је освојена / је освајана* за прошлу радњу, а у другим конструкцијама: са модалним глаголом, у футуру итд., могуће су обе врсте конструкција: *Награда се не може освојити...* = *Награда не може бити освојена ...*

8. У српском језику релативно се ретко среће пасивни облик **с глаголом *будем*** (који је, нпр., у бугарском језику много распрострањенији) – у целој прикупљеној грађи имамо само неколико таквих примера, рецимо: *Кад објавимо ... нове грађе, кад буду штампане повеље..., тек тада ћемо имати... и сл. Пошто се овим конструкцијама не наглашава пасивна дијатеза глаголске радње, могу се замењивати и Гсе конструкцијама, уп. *Кад објавимо... нове грађе, кад се буду штампаће повеље...**

9. На крају, могу се извести следећи **закључци** о употреби пасивних конструкција у српском језику:

9.1. Као што се из свега горенаведеног може видети, пасив је у српском језику с тачке гледишта своје употребе семантичка, морфолошка, синтаксичка, прагматичка и социолингвистичка (функционална) категорија. Најпре, управо комуникативна намера одређује говорничко опредељење за пасивну конструкцију у принципу (уместо активне). Затим, у вези са избором једне од двеју врста пасивних конструкција пресудне могу бити: 1) лексичка семантика (рецимо, избегавање повратног тумачења глаголског значења тражи ТП конструкцију; а лимитативни глаголи углавном допуштају обе врсте пасивних конструкција); 2) лексичко-морфолошка семантика: у ТП конструкцијама се обавезно употребљавају неки глаголи којима то не намећу логички и семантички, већ конвенционални, језички разлози (уп. обавезну употребу конструкција *ухаишен је*, *збринут је* упркос немогућем повратном тумачењу глагола); 3) морфолошка семантика: семантика приказивања радње у њеном трајању, као процес, приказивања понављања радње или њене актуелности захтевају употребу Гсе конструкција, облици предиката у футуру, перфекту (плусквамперфекту), потенцијалу најчешће допуштају обе врсте пасивних конструкција, семантика јединог, конкретног субјекта је уз неке глаголе више везана за ТП конструкцију, док је семантика мношине од субјекта више везана за Гсе конструкцију; 4) синтаксичка семантика и контекст у коме се пасивна конструкција налази: функција атрибута коју пасивна конструкција из зависне реченице врши уз неку реч из главне реченице

(дозвољава обе врсте пасива), граматички субјекат и уобичајеност синтагме предиката с њим у језику (то је, у ствари, лексичко-семантички и синтаксички чинилац), одредба за место са поопштеним значењем неког текста допушта обе врсте пасива и др. 5) припадност текста одређеном стилу (рецимо, административно-правном) чини употребу пасива много фреквентнијом и намеће нека своја додатна правила пред избором одговарајуће врсте пасива. На крају, у великој мери избор врсте пасивне конструкције диктира говорникова комуникативна намера, дакле – 6) прагматички чинилац; важно је да ли ће говорник желети изразити неко специфично прагматичко значење, рецимо, хоће ли инсистирати на приказивању радње с тачке гледишта њеног (из)вршења од неког ко се не подудара с граматичким субјектом (тада ће одабрати ТП конструкцију ради изражавања наглашености пасивне дијатезе), хоће ли желети изразити констатацију или потврђивање, оцену, опис, инструкције и сл. Говорников осећај за језик, који понекад сам одређује у избору врсте пасивне конструкције, исто припада подручју прагматике.

9.2. Када су у истом контексту могуће обе врсте пасивних конструкција, могу се срести следеће опозиције међу њима:

9.2.1. ТП и Гсе употребљавају се синонимно (у сложеним реченицама, с модалним глаголима, у футуру итд.), конструкција са ТП понекад изражава нијансу наглашену од стране говорника пасивности дијатезе с које се сагледава одговарајућа глаголска радња, док је Гсе конструкција неутрална.

У другим случајевима је неутрална ТП конструкција, док Гсе, заједно са несвршеним видом глагола, изражава дуготрајност радње, процесуалност. Говорник врши свој избор у зависности од своје комуникативне намере или од свог осећаја за језик.

9.2.2. Конструкција са Гсе је у презенту, а са ТП изражава прошлу радњу – таква је расподела значења када се са Гсе означава актуелна радња.

9.2.3. У реченици са одредбом за место која значи неку врсту текста или експонирања неке информације у конструкцији са Гсе глагол је поново у презенту и несвршеног је вида (*у шекстиу се наводи*), а ТП конструкција означава првобитно извршење неке радње у прошлости те је глагол свршеног вида (*уп. у шекстиу је наведено*), али се у ствари обе конструкције односе на исти темпорални план и потпуно су синонимне.

9.2.4. У ретким случајевима ТП конструкција може да изражава особину датог граматичког субјекта као резултат неке радње, док ће Гсе изражавати исту радњу у њеном трајању у времену (*уп. X је намењен нечему и X се намењује нечему*).

9.3. Пасивне конструкције могу имати и допунску дистрибуцију: конструкција са Гсе употребљава се обавезно када се изражава актуелна (или генерализовано важећа) радња, исто и кад се изражава нека радња у свом трајању, у виду процеса; ТП конструкција се обавезно употребљава кад се наглашава пасивност, деагентивност радње.

У овом другом случају, говорник, са своје стране, може да прибегавати наглашеној пасивности у зависности од следећа 3 разлога:

А) ако то захтевају његове комуникативне намере;

Б) ако је на снази језички, конвенционалан захтев за обавезно израженом наглашеном пасивношћу код датог глагола;

В) под утицајем стилског (рецимо – за административно-правни стил) захтева – за прошли план пре свега ТП, а за садашњи – Гсе.

9.4. Избор једне од двеју врста пасивних конструкција понекад у великој мери зависи од лексичке семантике глагола, од глаголског вида, од фреквентности употребе синтагме од глагола са неком именицом.

У целини узев, избор пасивне конструкције могао би зависити од: 1) говорникове комуникативне намере, као и од његовог осећаја за језик; 2) од увржене у језичком систему везе између датог глагола и глаголског облика с одређеном семантиком (наглашена пасивност, актуелност) и дате врсте пасивне конструкције; 3) од захтева датог језичког стила за употребом одговарајуће врсте пасивних конструкција. С тим у вези ћемо поменути, рецимо, и захтев да се у насловица у новинарском стилу користе пасивне конструкције са ТП, уз то – без помоћног глагола (рецимо: *Размењено 185.000 њорука*), што би значило, имајући у виду и типичну за те наслове употребу крњег перфекта у активу, да се у овој комуникативној функцији тежи ка уклањању предикативности.

Литература

- Бондарко А. (1991). К определению понятия „залоговость“, *Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость*. АН СССР. Институт лингвистических исследований, Санкт-Петербург, „Наука“, С.-Петербургское отделение.Т.3., 125-141.
- Милошевић Кс. (1973). Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција *Сop (prae.s.rerf.) – part.pass.* у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолоџ*, 1-2, Београд.
- Милошевић Кс. (1974). Улога имперфективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конституисању и интерпретацији једног типа предиката, *Зборник за филологију и лингвистику*, Нови Сад.
- Станојчић Ж., Поповић Љ. (1992). *Грамматика српскога језика (учбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд – Нови Сад
- Танасић Ср. (1993). Инструментал за живо у пасивним конструкцијама, *Наш језик*, XXIX/3-4, Београд
- Храковский В. (1991). Пассивные конструкции, *Теория функциональной грамматики. Персональность, Залоговость*. АН СССР. Институт лингвистических исследований, Санкт-Петербург, „Наука“, С.-Петербургское отделение.Т.3., 141-180.
- Belaj B (2004). *Pasivna rečenica*. Filozofski fakultet, Osijek.
- Milošević Ks. (1972). *Neki aspekti semantičkog odnosa konstrukcija pasivne (sa trpnim pridjevom) i refleksivne u savremenom srpskohrvatskom jeziku*, *Književni jezik*, 1/3-4, Sarajevo
- Saavedra D. (2009), *Deagentivnost sintaktičkih konstrukcija u hrvatskome jeziku*, *Suvremena lingvistika*, knj.67, Zagreb.

Резюме

В работе автор отвергает критерий динамичности как критерий для противопоставления конструкций с страдательным причастием от переходных глаголов. Рассматривает синонимическое употребление двух видов пассивных конструкций, намечая факторы, которые его позволяют, или, напротив, делают невозможным.

Димка Сааведра

РОД У ГРАМАТИЦИ И САВРЕМЕНЕ ДРУШТВЕНЕ ПОЈАВЕ¹

У раду се указује на проблеме у опису именичког рода у савременој граматографији и лексикографији. Показује се да је након првобитно строго диференцираног класирања имена и нелингвистичких ентитета на *родове* и *врсте* уследило мешање природе имена са природом нелингвистичких ентитета, као и са односима међу елементима трочланих логичких структура типа *он/она – оно*. Указујући на погрешке у интерпретацији рода у граматици, те на недоследности у одређењу рода у лексикографији, указујемо и на логичку неутемељеност феминистичких интервенција у савременом српском језику. У раду се указује и на неутемељеност поделе људског рода на *родове*, као и на неоправдану замену политичко-правног израза *равноправности полова* изразом *родна равноправности*.

Кључне речи: Аристотел, род „природни род“, граматографији, именички род у лексикографији, логичке структуре, „средњи“ елементи, феминизам, хомосексуалност, родна равноправност.

Кључни термини у граматографији европских језика своје исходиште имају у класичној грчкој филозофији. Изворни смисао је у неким од њих скоро потпуно изгубљен (нпр. *падеж*),² а у неким је увелико преосмишљен. У ову другу групу термина спада *род* именичких речи, који се различито разумева и стога изразито неуједначено представља у граматографији. У описима именица у граматицима српског (/хрватског) језика бележе се три битно различита приступа: (1) разликује се трочлани граматички (*мушки, женски и средњи* род) и трочлани „природни“ род (у смислу *род* ‘пол’, в. Станојчић / Поповић 2008: 78, исп. Бугарски 2003: 149), (2) трочланом граматичком роду се супротставља двочлани „природни“ род (*мушки и женски*, Миновић / Ајановић 1981: 88), (3) род се представља као „граматичка категорија која се читује у слагању именица с придјевним ријечима“ (Барић / Лончарић... 1979: 67).³ Свим овим приступима је заједничко то да мешају формалнограматички (/лексичкограматички), семантички, грама- тичко-синтаксички (граматичка конгруенција) и семантичко-синтаксички (се- мантичка конгруенција) приступ роду именичких речи, али у неједнакој сразмери. Напоредо с тиме, мешају се родови именица са родом придевских, по роду променљивих речи (о смислу рода у граматици в. Ивић 1960).

1 Прилог је рађен у оквиру научноистраживачког пројекта 148001, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

2 О изгубљеном смислу граматичког термина *падеж* сведочи опште уверење да тај термин не одражава смисао онога што заступа, а да одређен смисао немају ни називи појединих падежа (исп.: „на пример категорија *генитив*, потпуно је неухватљива ствар, реч потпуно лишена значења онако како је ми свакодневно употребљавамо“, Сосир 2004: 52). По свему судећи, *падеж* (гр. πῶς ← πίπτω ‘падам’) се у изворном смислу није тицао самих облика, већ језичко-менталне основе која ствара облике, тј. односа *појам – падеж*: првобитно се подразумевало „падање“ (или *падеж*) као вид слабења појма у процесу његовог „покретања“ у говору (в. *Каш*.2008: 1a10-15, О *изразу*: 16a20-16b25).

3 О представљању рода у језичким приручницима намењеним различитим образовним нивоима в. Радић 2006: 370-373.

1. „Род имена“ (Аристотелово учење)

1.1. Оно што се данас назива *родом* у граматици, и што обухвата *род* свих именских речи, у античкој Грчкој издвојено је као „род имена“ (именица и придева). Како нас обавештава Аристотел, још је Протагора (философ софиста из V века п.н.е.) разделио „имена на мушки, женски и средњи род“ (*Ретор.* 219). Појам *род* је у овом, као и у свим другим случајевима, морао имати смисао уобичајен у оновременој филозофији: подразумевала се најопштија раздеоба (класирање) посматраних ентитета на основу њима својствених природних одредби, у овом случају класирање „имена“ по чисто формалним карактеристикама.⁴

Наиме, кад је Аристотел говорио о *роду имена* – и м е је узимано као „ствар“ за себе, и подразумевало се да су термини условни, те да родови (класе) имена никако не могу бити повезани са родовима (природом) физичких „бића“, јер су природи имена страна својства било ког другог „бића“, тј. ентитета. Примењени на имена, *мушки*, *женски* и *неживи / средњи* род су условни термини, тј. називи за класе ентитета који по својој природи не могу бити ‘мушки’ или ‘женски’, ‘неживи’ или ‘живи’. Термину *неуџрум* (лат. *neutrum* ‘ни једно ни друго’)⁵ или *средњи род* у Аристотеловим списима одговара термин *скеви*, примарни апелатив који „означава мртве ствари, предмете“.⁶

1.2. Ако се има у виду то да Аристотел у Реторици говори о „раздеоби имена“ као о једном од услова „правилног говора хеленским језиком“ (*Ретор.*: 219, 218), и ако се при том уважава то што је он правило јасну разлику између две вредности имена – име-појам, тј. именица, и име-пароним, тј. придев (в. Радић 2008), онда је несумњиво да се овај услов „правилног говора“ тиче конгруенције, тј. рода као граматичко-синтаксичке категорије.

1.3. Да се појам „род имена“ није могао односити на родове именованих предмета, тј. да се није могао тицати природе именованих ентитета, јасно произилази из Аристотелових логичких списа, пре свега из његовог учења о хијерархијском уређењу појмова „бивства“, тј. супстанције (*Кат.*: гл. V). Наиме, ако *човек* по својим најопштијим природним карактеристикама припада роду (*summtum genus*) „животиња“ (тј. живи створ), а по специфичним разликама (*infima species*) врсти „сувоземно“ и „двоного“ (*Кат.* 1954: 17), Аристотел би морао бити врло

4 У Аристотеловим списима су била устаљена три основна класификациона термина: *катеџорија*, *род* и *врста*. Ти су термини у потоњим интерпретацијама његовог учења преосмишљени и измењани, и та накнадна осмишљавања су учинила да се *граматички род* (тј. „родови имена“) почне одређивати као граматичка „катеџорија“. Превиђало се да је појам *катеџорија* примарно био резервисан за класирање метафизичких (тј. менталних) ентитета, превасходно појмова.

5 Смислови латинских придева *neuter* ‘ни један ни други’, ‘бити равнодушан’, ‘средњег рода’ и *neutralis* ‘средњег рода’ (Ђорђевић 1886: *neuter, neutralis*), указују на то да је првобитни смисао граматичког термина *neutrum* морао бити или ‘неутрално’ (исп. *neuter* ‘бити равнодушан’), или ‘не-род’ (*род* ‘пол’). На накнадне погрешке у разумевању изворног термина упућује и то што се форма *neutrum* (ср. р., ‘ни једно ни друго’) тумачи као да је у мушком роду, као да је *neuter*: „ни један ни други, ни мушки ни женски род“ (Симеон 1969: *rod*).

6 Исп. „*скеви* [...] 1) одјећа, одјело, оргав, пошња. 2) опрема, оруђе, одора, конјска опрема“ (Горски / Мајнарић 1976: *скеви*). Наш преводилац *Реторике* запажа да класификација „гласи: мушко, женско и неживо“, из чега изводи закључак да она „указује на раздеобу на живи и мртви род, где се у живом роду разликују мушко и женско, односно мушки и женски род“, те да „овде није реч о граматичком мушком и женском роду, већ о природној класификацији родова“ (*Ретор.*: 219-220, нап. 74). И у Граматици грчкога језика се у вези са родом „имена мушкараца, народа, ријека, вјетрова и мјесеца“ даје неоснована напомена да је то „природни и вршни род“ (Дукат 2003: 26). То што су за родове имена узети изрази који се тичу природе бића (*мушко, женско; неживо*) не значи да је „род имена“ могао бити повезиван са „природном класификацијом“ физичких бића.

контрадикторан ако би мушки и женски „род имена“ повезивао са „природном класификацијом родова“.⁷ То би значило да су разлике између *мушких* и *женских* јединки надређене специфичним разликама које род ‘живи створ’ разлажу на врсте: нпр. да *лавица*, *срна* (женка), *пашка* (женка) чине један род (или хипероним), а да су *лав*, *срна*, *пашка* (у општем смислу) животињске врсте (хипоними), што је логички неприхватљиво.⁸

Схватање да се мужјак и женка (мушко и женско) „не разликују по врсти“ (наравно, ни по роду) експлицитно је образложено у Метафизици: мушко и женско су „твар“, а „твар не чини разлику“ бивства, већ „одредба“ (као у „стопално“ и „крилато“) (*Метф.* 2007: 1058b1-5); или, „ни људи [тј. људске индивидуе, J.P.] нису врсте човека, мада су друкчији месо и кости из којих је *овај* или *онај*“ (Исто: 5-10). Закључује се да мушко и женско јесу „особена својства животиње, али не с обзиром на њено бивство, већ у њеној твари и у њеном телу, и зато исто семе, након што је претрпело одређени утицај постаје женско или мушко“ (Исто: 20-25).

1.4. Чињеница да је Аристотел имао потребу да образлаже да се мушко и женско „на разликују по врсти“, свако имплицитно сведочи о томе да је и у његовом времену било оних за које је *род* (гр. γένος) значило и ‘пол’, па су људе делили на родове по полу, или и сексуалној оријентацији (в. 5.2). Смисао по коме *род* значи ‘пол’ потврђује се већ у латинском језику: за латинско *genus* се поред примарног смисла у *genus hominum* или *genus humanum* бележи и смисао *genus virorum*, *genus muliebre* (мушки и женски род), што је смисао који се наводи независно од податка о употреби тога термина у граматички (в. Ђорђевић; *genus*).

1.5. Дакле, најпризнатији мислилац свих времена *род* схвата као логички класификациони термин где *шири рода* представљају *шири класе* ентитета истог ранга: мушки, женски и неживи („средњи“) род су родови и имена, односно (1) л и к о в и и меница као речи-појмова (*месец, земља, сунце, добро*)⁹ и (2) о б л и ц и по роду променљивих именских речи (*добар, добра, добро*). „Род имена“ је *род* у истом оном смислу у коме су *живо* и *неживо* највиши родови (*summit genus*) физичких „бића“, односно, у смислу у коме су *врабац, ласта* и *жолуб* в р с т е птица. *Род* у језику се разликује од родова у природи само утолико што обухвата и по роду променљиве придевске речи, оне у којима се родом исказује (1) природа ванјезичких ентитета из рода ‘људско’ (*наставао сам се / наставада сам се, наставадо се*), (2) граматички род речи-појма са којом се зависни израз повезује (*шобао дан, шобила ноћ*).

2. Средњи род и „средњи“ члан елементарних логичких структура

2.1. Поред мешања природе имена са природом ствари, проблеми су још од антике бивали умножавани и тиме што се трећи род имена (*скеви*) мешао са *средњим* („трећим“ или неутралним) члановима елементарних трочланих струк-

7 Ако би појам *род* подразумевао и смисао ‘пол’, он би био неупотребљив за разумевање хипонимно-хиперонимних структура, јер би значило да женка одређене врсте по природи ствари не рађа истоврсно биће, већ да може родити и биће друге врсте.

8 Према Аристотеловим класификацијама физичког света, највиши родови физичких бића су *живо биће* („животиња“ и биљка) и *неживо биће* (све што није живо). Род „животиња“ се према специфичним разликама „сувоземно, двоного, водено, крилато“ (*Катф.* 1954: гл. III) дели на врсте, где је једна од врста и *човек* (*сувоземна двоного* „животиња“, Исто, гл. V).

9 И у старогрчком језику су истога рода била имена „мушкараца“ и предмета којима је несвојствена полна карактеристика (в. Фус. 5), као што су, поред имена „жена“, женскога рода била и имена „дрвећа, земаља, отока и градова“ (Дукат 2003: 26-27).

тура. Наиме, термин *средњи* се у Аристотеловој елементарној логици односио на неутралне јединице трочланих логичких структура, тј. на елементе првих „закључака“ који су „састављени од т р и ч л а н а [три *примарна елементија*] а полазе од једног с р е д њ е г [тј. од једног *неуштралног* на податке из бинарне опозиције, ист. Ј.Р.]“ (Меш. 1988: 1014б). У том би се онтолошком смислу могла тумачити и опозиција између елементарних ознака које почивају на дистинкцији *мушко* и *женско* (*он* и *она*) и ознаке која је на ту дистинкцију неутрална (*оно*), па је као таква „трећи“ или „средњи“ члан (*он/она – оно*).¹⁰

2.2. Како се објашњавало у антици, сазнање полази управо од тих „трећих“ или „средњих“ (неутралних) елемената. „Средњи“ су по много чему елементи показне заменичке структуре *ово/оно – што*, који су неутрални на све разлике међу означеним предметима. Као елемент те структуре, показна заменица *ово* је прва заменичка реч у говору детета јер је само она способна да упути на све познато и непознато, именовано и неименовано (*ово* → ☉, *ово* → ☀ /< *Ово* је сунце, *ово* → ☀ ☀ ☀ /< *Ово* су сунца, *ово* → ♪ /< *Ово* је *ноша* и сл.).¹¹ Будући да упућује на непознате, тј. непознате (неименоване) предмете, она је неосетљива и на разлике у роду и броју, те је као таква једина неконгруентна именичка реч у српском језику (*Ово* је мој син, *Ово* су моје кћери, *Ово* је моје дете).

Дакле, када је део елементарних трочланих структура, као у заменичкој структури *он/она – оно*, – средњи род *оно* је заиста „средњи“ или *неуштрални* члан. Само ће тада и примена елемената *он* и *она* зависити од природе предмета, тј. од пола лица на које се упућује,¹² док је *оно* (које је по више основа повезано са показним општепредметним *оно*) „средњи“ члан јер је неутрално на разлику ‘мушко’ – ‘женско’. Будући без податка о полу, заменица *оно* преноси информацију да је означено лице *дејше*: не „ни мушко ни женско“, већ неутрално на разлику *мушко – женско*. То је исти онај смисао по коме је тзв. треће лице „треће“ (или „средње“) јер је неутрално на разлику између *ја* и *шти*, или по коме *један* може бити „средњи“ члан јер је неутралан на разлику ‘мало’ – ‘много’ (в. Меш.: 1014б5-15).¹³

2.3. У појединим логичко-граматичким системима је, дакле, све било кристално јасно: физички предмети и имена су посматрани као два одвојена света, те се „родови имена“ нису мешали са природом и родовима ствари. Као родови имена, мушки и женски род нису опозити, нити је трећи члан („средњи“ род)

10 Старогрчки језик није познавао заменичку структуру *он/она – оно*: њене функције су покривале показне заменице *оутос* 3 – тај, и *екеинос* 3 – онај (в. Дукач 2003: 71). Структури *он/она – оно* више пажње посвећујемо у раду „Логичко-граматички приступ заменичком систему. Структура *ја/шти – он* и *он/она – оно*“ (Зборник Матице српске за филологију и лингвистику LI, у штампи).

11 Структури *ово/оно – што* више пажње посвећујемо у раду „Који, неки... овај... – придевске или именичке заменице?“ (Српски језик XV, у штампи).

12 Српски језик говори да су управо ове елементарне јединице биле и остале модел за формално уобичење имена, али да у именицама као речима са мање или више развијеним значењем податак о полу никад не произилази само из формалног обележја (као у *он* ‘особа м. пола’ / *она* ‘особа ж. пола’), већ је увек ствар семантике (исп. РМС *говорник : говорница, послианик : посланица, косац : косачица, обвезник : обвезница* и сл.).

13 Непрецизне су интерпретације према којима је „Аристотел веровао да напредак сазнања зависи од открића ‘средњег термина’ [ист. Ј.Р.]“ (Риз 2004: *Aristotel* 4): *средњи члан* се у елементарним структурама не открива – он је нужна основа сваког људског сазнања (о томе нашем раду „Логичко-граматички приступ заменичком систему“, ЗбФЛ LI, – у штампи). Откриће „средње одредбе“ унапређује сазнање само кад су у питању сложене семантичке јединице (типа „животиња – коњ – човек“, тј. *човек, коњ – живи створ*), где је *живи створ* „средња одредба“, тј. виши појам неутралан на разлике између *човека* и *коња* (в. *Анал.* 28а30-35).

према њима неутралан: *мушки, женски и неживи (средњи)* род су три равноправне класе имена издвојене на „дистинкцијама које припадају природи ствари“ (в. Риз 2004: *генус*), тј. формалним својствима имена као ентитета који су подвргнути класирању.¹⁴ Са тим је у складу и обичај да се у даљем морфолошком класирању именица говори о „врстама“ (нпр. „именице I врсте“), што су обично *врсте* у оквиру одређеног *рода*.¹⁵

2.4. Свакако је мешање приступа именима, именованим „стварима“ и логичким структурама, уз буквално поимање атрибута *мушки* и *женски* (тј. мешање природе ствари и природе имена), условило појаву схватања да су „Грци и Латини измислили један трећи род назвавши га *средњим* као род који није ни мушки ни женски“, и да су то „увели не ослањајући се на разум“ (Пор-Ројал: 113).¹⁶ Збрке су одувек наступале онда када су се мешали различити углови посматрања и кад се није правила (или подразумевала) разлика између природе предмета, природе изразâ (имена) и односа јединица у елементарним логичким структурама.

Низ је показатеља који говоре да су та мешање врло стара појава, и да су код појединих мислилаца била присутна већ у класичној Грчкој. То се у Аристофановим *Облакињама* приписује чак и Протагори, где се он приказује „како покушава да од именице мушког рода $\alpha\lambda\epsilon\kappa\tau\rho\acute{\upsilon}\omega\nu$ (птао) скује женски род $\alpha\lambda\epsilon\kappa\tau\rho\acute{\upsilon}\alpha\iota\nu\alpha$ “ (Коплстон 1999: 144).

3. Род у српском језику, лексикографији и граматографији

3.1. По своме примарном значењу српско *род* је еквивалент грчком $\gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ (лат. *genus*) ‘род, стабло, потомство’ (в. Горски / Мајнарић 1976: $\gamma\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$), што је значење које подразумева свеукупност дате класе ентитета, пре свега људских заједница повезаних сродством (*род, њород(ица), народ*, исп. *родовска* заједница), а потом и свеукупност сваке друге класе ентитета са истим природним својствима, и то не случајним, већ онима које одређују (и истовремено диференцирају) природу бића на суштинском плану (*род, врста, фамилија* у научним класификацијама живих бића).

3.2. Судајући по редоследу примера којима се илуструју значења именице *род* у Вуковом *Српском рјечнику*, тада је у српском језику на врху хијерархије био најопштији, тј. логички смисао те именице: 1. „људски *род*“, 2. „господскога *рода*“, 3. „отишла жена у *род*“, „он ми је *род*“, 4. ‘плод’ – „вишњицица *род* родила // од *рода* се поломила“ (Караџић 1852: *род*). Као прва се наметнула највиша опозиција у људској свести, тј. *људски род* као самознана категорија која стоји у опозицији са свим ‘не-људским’, што је категоријална разлика коју носе заменице *ко*

14 У *Поетици* (93) се мушки, женски и средњи род повезује само са различитим завршецима именица.

15 Изгледа да је сличан првобитни смисао имао и појам *род* у класификацији глагола. У савременим граматицима се по правилу прећуткује термилошка веза између „катеорије *рода* именица“ и „граматичке категорије *глаголског рода*“. Примера ради, у једној граматици испод наслова *Грама-тичка катеорија глаголског рода* у поднаслову стоји „грч. *diathesis*“ (Станојчић / Поповић 2008: 106), али без преводног еквивалента: *дијатеза* се, изгледа, не поима као ‘распоређивање’ (Клаји / Шипка 2008: *дијатеза*), тј. *класификација* посматраних ентитета по одабраним својствима, што је, како смо видели, примарни смисао термина „*род* имена“. На ову паралелу упућује и чињеница да се у морфологији глагола о *врстама* говори у истом смислу као код именица.

16 Граматичари Пор-Ројала су заступали уверење да различитост придевских завршетака „није ознака рода, јер се род [= пол] може тицати само супстанције – него показатељ конструкције“ (Исто: 355).

‘људско’ и *ишћа* ‘не-људско’,¹⁷ речи које увек изнова трасирају пут до антропоцентричне свести.¹⁸

3.3. После једновековног развитка српског грађанског друштва, са свим својим институцијама, Речник Матице српске (РМС) поред више издвојених смислова (распоређених у седам семантичких скупина) доноси друкчију хијерархију смислова ове именице. Лексикографске дефиниције показују да су се за један век избрисале разлике између класа типа *род* и *породица*, које почивају на одређењима која „припадају природи ствари“¹⁹, и класа типа *збир*, *скуп*, *ред*, *област*, *раса*, *ишћ* и сл., које подразумеју или одабране, тј. конвенционалне критерије класирања датих ентитета,²⁰ или неутрализацију разлика међу ентитетима који се збирају. На последњем се месту наводе два нова смисла именице *род*, развијена у граматографији и илустрована примерима из граматице: „**б.** *пол*, *сјол* (*људи*, *животиња*).²¹ – У врло много случајева жива бића и мушког и женског рода [мисли се *пола*, Ј.Р.] означавају се ... истом именицом ... нпр.: сисар, птица. *Сшев.* 7. грам. **а.** својство неких врста речи да граматички облик имају у зависности од пола лица на које се односе [...]: природни ~, граматички ~ [...]. **б.** својство глагола да својим значењем изразе активну радњу односно пасивно или медијално стање: глаголски ~“.

3.4. Говори се, дакле, о природном и граматичком роду именица, и при том се не опажа да се највиша разлика имена (м., ж. и ср. род) меша са разликом у оквиру својстава именованих предмета (људи и животиња).²² То мешање је узрок појаве да се *род* и *пол* схвате као синоними,²³ те да се лексичка значења помешају са формалнограматичким обележјима речи, да се род као формално обе-

17 Опозиција *ко* – *ишћа* се различито интерпретира у граматографији. Према граматицама српског језика, заменице *ко*, *неко*... се „односе на л и ц а [ист. Ј.Р.]“, а *ишћа*, *неишћа*... „на ствари“ (Стевановић 1975: 273, Станојчић / Поповић 2008: 98). На другој страни, граматице руског језика однос заменица *кто* – *что* везују за разлику *живо* – *неживо* (*одушевлено* – *неодушевлено*, ГР): 537; о томе в. у Радић 2009б: 221–222). Поред језичке реалности, овим се тумачењима супротставља и то што је позиција *живо* – *неживо* изразито семантичка: није самознана, већ се учи и постепено учвршћује. Наша истраживања улоге метафоре у онтогенези указују на етапно усвајање ове опозиције (в. Радић 2009а: 356).

18 Антропоцентрична свест се у српском језику препознаје и у примени глагола *родити* /*се*/ (и *породити се*), који се примарно везује за ‘људско’ (*родило се* дете, *породила се* жена). Запажено је да у свим словенским језицима глагол „*родити* има за субјекте *сунце*, *људска бића* и *биљке*, никако *животиње*“ – што се повезује са „религиозном употребом глагола“ (Скок: *rod*).

19 Примера ради, уз подразумеване одредбе више класе (нпр. *размножава се*, *дише*, *креће се* и сл. – ‘живи створ’), одредба *рађа живе младунце* /човек, мачка, миш, лав.../ – производи класу ‘сисар’.

20 Судаћи по томе што се термин *род* и у савременој логици дефинише као „синоним за врсту или класу“ (Риз 2004: *genus*), рекло би се да ове ретроградне појаве у српском језику нису самоникле, већ су општа одлика начина мишљења у савременом свету. У филозофији се експлицитно указује на то да савремена мисао почива на „тенденцијама да се принципи класификације сматрају конвенционалним“ (Исто), што подразумева одустајање од критерија класирања предмета према којима *род* (тј. његов интернационални еквивалент *genus*) подразумева „природну класу дељиву на друге класе које се називају врсте“ (Исто).

21 Новији речник српског језика овом смислу даје знатно виши ранг (од укупно девет издвојених смислова, он је на трећем месту): „3. *пол*, *сјол* (*људи*, *животиња*): мушки ~, женски ~“ (РС: *rod*).

22 Исп. „*род* [...] 9. а. лингв. *граматичка категорија заснована на разликовању полова*: граматички ~, ~ именице, ~ придева, мушки ~, женски ~“ (РС: *rod*).

23 Изгледа да је непримерено одређење *средњег рода* код нас дошло посредством (српско)хрватске лексикографије и граматографији (исп. „*srednji spol, neutrum*“, Б. Шулек, према РЈАЗУ: *rod*).

лежје имена типа *човек* или *вук* и назива типа *пуйшник*, *џрађанин*, *лекар* и сл., про- тумачи као „природни род“.

3.4.1. Превидела се чињеница да именице типа *пуйшник* и *вођа* не подразумевају ни суштинске одредбе (као имена типа *човек*, *биљка*, *хрasti*, *вук*, *глицста*, *кућа*) ни исказују „твар“ (као *мушко*, *мужјак*; *женско*, *женка*) ентитета било кога рода или врсте, – већ су појмови квалитета и релације, применљиви на све што их може примити (исп. РСМ: *седмак* – буре, новац, ћилим, домаћа животиња, ученик, војник, кромпир, пасуљ,²⁴ *белац* – човек, коњ, беланце и сл., *вођа* – човек, предмет ‘вођица’). Таквим се називима најчешће диференцирају, трајно или ситуативно одређују и по основи одређених својстава и односа „разврставају“ људска бића. То нису називи који се тичу суштине и целине оног на шта се примењују, већ су називи по једном издвојеном својству, склоности, активности, стању, занимању, постигнућу, друштвеној улози, улози у породици, и сл. Они, дакле, не носе ни одређење *рода* или *врсте*, нити одређење *пола*, јер на општејезичком плану нити су уређени хијерархијски (попут *ласта* → *пшеница* → *животиња* ‘животиња’), нити су организовани у јединствене структуре (попут *јелен* / *кошуша* – *лане* ‘јелен’). Они не значе одређене ентитете било које врсте, те су стога применљиви на сваки ентитет коме његова природа и однос са другим ентитетима дозволи да их прими (исп. *сјавалица* – одрасло лице, дете, мачка, папагај и сл.; *певачица* – жена, птица; *зналац*, *професор* – одрасло лице; *глумица* – жена; *мајка* – жена, женка животиње, пчела /матича/, биљка /матична биљка/, земља /домовина, отацбина/, и сл.).

3.4.2. Неразумевање ових зависности и мешање природе имена са природом означених ентитета условљава појаву да се овакви називи и у лексикографији обично одређују почетном формулом „онај који...“ (в. РСМ: *агроном*, *адвокат*, *архишекти*, *вођа*...) или „човек који...“ (в. *кућац*, *научник*, *стичручњак*...), – уместо са „оно што...“ (в. *сјојка*), односно „биће које...“ (в. *враџ*, *двоножац*), „особа која...“ (в. *бајалица*, *варалица*, *професор*) или „лице које...“ (в. *апошекар*, *асистент*, *бележник*).

Када је у питању граматички род оваквих именица, оне типа *кућац* или *враџ* РСМ доследно одређује са „м“ (мушки род), док оне на *-а* одређује са „ж“ (женски род, в. нпр. *певачица*), „м“ (в. *деловођа*, *издајица*, *јуначина*), или „м и ж“ (в. *коловођа*, *лојужа*, *незналица*), иако је неспорно да би се по овој логици (род = пол) и *певачица*, будући да се односи и на птицу (биће м. или ж. пола, обично мужјак), морала одредити са „м и ж“. Ако би се доследно применили, ови принципи би налагали да се сваки назив применљив на људско или антропоморфно биће оба пола, али и сваки назив за живо у општем смислу, такође одреди са „м и ж“ (нпр. *пуйшник*, *враџ*, као и *коњ*, *сом*, или *животиња*, *риба*...), а да се чисто граматички (нпр. са „м“) одреди само онда кад се односи на неживо. Управо се трагови те логике препознају у граматичком одређењу појединих именица у РСМ: исп. *судија* „1. м = *судац*“, „2. ж *право суђења*“; или *калаштура* „1. ж *раскалашина*, *разуздана жена*“, „2. м *неваљалац*, *хуља*, *нишков*“, „3. м и ж *пас скићница*, *исина*“).²⁵

24 О природи значења изведенице *седмак* в. Белић 1958: 181.

25 По оба ова питања (граматичко и семантичко одређење) слично се поступа и у РСАНУ (исп. *јуначина* „м“, *вођа* „м (ретко ж)“, *деловођа* „м и ж“, *коловођа* „м и ж“, *калаштура* „ж“). Граматичке одредбе са „м и ж“ знатно су редуковане у РСЈ (2007). При одређењу рода назива за лица на *-а* и *-о* тамо се углавном занемарује формалнограматички (деклинациони), а уважава граматичко-синтаксички критериј (исп. „*брадоња* м (мн. ж)“, „*коловођа* м (мн. ж)“, „*војвода* м (мн. ж)“, „*пијаница* ж (м) (мн. ж)“, „*спавало* с (м) (мн. с)“, али и „*вођа* м“, „*деловођа* јек. *гјеловођа* м“, „*судија* м“

3.4.3. Чини се да већ ови примери показују да род именица не треба мешати са полом, врстом или родом ентитета који се датим именом означавају. Кад је у питању семантика, јасно је да се код оваквих назива тек у другом слоју, под условом да се у функцији језичког истицања полом условљених разлика у типу својства и начину делатности (нпр. *лејошан*, *лејошница*; *певач*, *певачица*), или у референцијалној примени датог назива (нпр. *професорице*, *професорица* Ана) развила и обележена лексичко-семантичка јединица, – може појавити потреба за приказивањем смисла типа *професор* ‘мушкарац професор’ (: *професорица*, *професорка* ‘жена професор’). Дакле ‘мушкарац професор’ (*професор*) и ‘жена професор’ (*професорка*) су елементи општије семе ‘лице професор’ (*професор*), која им је надређена као општи рам.

4. Граматографија и „феминизација“ језика

4.1. Приступу роду у граматографији и начини граматичког и семантичког одређења назива за лица у лексикографији, – свакако су погодвали појави савремених схватања да језиком влада *мушки род* (схваћен као ‘мушки пол’) и да је то на неки начин повезано са доминацијом мушкараца у јавном животу. То је допринело превиђању чињенице да су ‘мушко’ и ‘женско’ семантички опозити (као *да* и *не*, *исток* и *запад*, *небо* и *земља*, *плус* и *минус*), те да у употреби многих назива за лица или постоје обе семе, или нема ниједне (исп. *пјилица*, *животиња*).²⁶ Обе опозитне семантичке јединице (обично једна формално необележна, а друга обележена)²⁷ су подређене општој семи ‘људско’, а смисао са уграђеним податком о полу лица се подразумева само онда кад се мисле и примењују у пару, као својеврсни лични надимци типа *госпођа Министарка*, *господин Министар* (м. *госпођа Петровић*, *господин Петровић*). Међутим, доследно користити у говору опозитне форме типа *министар М.Д.* и *министарка Д.Д.*, значи говорити (мислити) о лицима којима је функција основни, а не један од актуелних и истовремених чинилаца личног идентитета (нпр. уз *стручњак*, *економиста*, *риболовац*, *филашелист*, *раноранилац*...), где су и они у којима пресудан удео има полна карактеристика (нпр. *ћерка*, *сестра*, *мајка*). Ако се и дозволи могућност да се звање или функција у неким случајевима заиста доживљава као основни чинилац личног идентитета, то се не сме прихватати и пропагирати као прихватљива друштвена појава. Јер, ако би се по медијском (можда и општеобразовном)²⁸ диктату развила језичка свест да граматички род назива за лица у српском језику увек значи ‘пол’ (да *грађанин* не значи ‘грађанин и грађанка’), то би био оков на

– без податка о роду у множини). Супротно овом, именице на сугласник се одређују по формално-граматичком критерију, који је, дудуше, код њих сагласан са граматичко-синтаксичким (исп. „звер јек. звијер ж (ретко м) (мн. зв(и)ери ж, ређе зв(ј)ерови м)“, али „зймзелён м и ж“, „вече с и вѣчє с и ж“ – без податка о роду у множини).

26 Веа са лицима (бићима) само једног пола присутна је код назива који изражавају дистинктивна природна својства (нпр. *струница*, *породиља*, *дојиља*, *брко*, *брадоња* и сл.).

27 То је једна од основних особина језика: исп. *идем* – *не идем*; *укусан* – *неукусан*, *радник* – *нерадник*, и сл. У двочланим се структурама један елеменат намеће као необележен, а у трочланим као неутралан, и вероватно је да управо ти необележени и неутрални елементи омогућавају да говор „тече“ и да се језик лако усваја.

28 Познато је да су међу феминистима који инсистирају на „родној сензитивности“ српског језика (при чему под *род* подразумевају ‘пол’) и конструишу „женске“ опозите типа *боркиња*, *војнициња* / *војникуша*, понајгласнији поједини универзитетски наставници из области лингвистике.

појмовима релације и квалитета (в. Радић 2007а), што би истовремено оковало и мисао у таквом језику.

4.2. Граматографија је, дакле, помешала ознаке за родове именâ (*мушки, женски и средњи* род) са полном разликом као обележјем живих створова (*мушко – женско*), у неком смислу и са родовима бића у природи (*живо биће – неживо биће*). Колико се граматографија одвојила од логике посебно се види у томе што се и именицама тзв. средњег рода типа *дете, шеле, чедо* приписује „значање природног рода“ (Станојчић / Поповић 2008: 75).²⁹ Показује се, стога, да оваква граматика и лексикографија добро служе онима који, у складу са увреженим схватањима да граматички род у називима лица увек значи ‘пол’, плански разграђују у језику већ утврђене форме одређених категорија имена-појмова. Они при том превиђају да конструисање и доследно (намерно) разликовање назива за женског и мушког имаоца улоге, професије, звања и сл. за нужну последицу има неутрализацију општег семантичког рама типа *психолог* ‘стручњак у области психологије’, а тиме и развој два појма (као *домаћин – домаћица, секретар – секретарица*), те да управо то може довести до суштинске неправедности жена и мушкараца у друштву. Превиђа се и да једино језичка свест која дозвољава (/захтева) да се иста форма назива за звање, улогу, занимање и сл. користи за припаднике оба пола (*директор, судија, вођа, психолог, сликар, доктор*) може бити показатељ колективне свести о истинској равноправности жена и мушкараца (в. Радић 2007б).

5. „Родови“ у друштву

5.1. Негдање спорадично мешање „рода имена“ са природом именованих ентитета и са односима јединица у оквиру трочланих елементарних структура, показало се као посебно погодна основа за конструисање митова којима су објашњаване и оправдане одређене друштвене појаве у античкој Грчкој. Изгледа да се нарочито злоупотребљавао термин *средњи*, са уобичајеним, нетерминолошким смислом: *средњи род* као „род који није ни мушки ни женски“, већ је нешто треће – у смислу у коме *средње* није ни *велико* ни *мало*, или у коме *љубичасто* није ни *плаво* ни *црвено* већ *плавоцрвено*.

5.2. **Мит о три људска рода.** Са схватањем „средњег рода“ као „мушкоженског“ повезана је идејна основа мита којим се у античком друштву објашњавао, те и оправдавао хомосексуализам. Наиме, у IV беседи из Платонове *Гозбе*, која се приписује комедиографу Аристофану, и у којој се излаже мит о праљудима – округлим, четвороногим и четвороруким бићима међу којима су се разликовала три рода, *мушки, женски и мушкоженски* (или „заједнички“), – различите сексуалне оријентације тамошњих људи се објашњавају као наслеђена, тј. природна појава:

„Испрва су била три људска рода, а не као сада само два (...), него је био још и трећи, који је припадао и једноме и другоме роду и од кога је данас још само

²⁹ На ову граматику се позивамо као на важећу средњошколску, тј. општеобразовну граматику српског језика. Сличне се констатације налазе и у осталим граматицама српског, и не само српског језика, што је производ владајућег схватања рода у граматици коме сам, наравно, и сама донедавно била подложна (в. Радић 2006). Овакво поимање рода у језику свакако је раширено посредством латинске граматографије, којој су у овом сегменту остали подложни чак и граматичари Пор-Ројала. Иако умногоме ревидирају уврежена схватања граматичког рода (в. фус. 15), и они сматрају да „се род [‘пол’] може тицати [...] супстанције“ (Пор-Ројал: 355).

име остало, а њега је сама нестало: мушко-женски (αὐδρὸ-γῦνος) род, наиме, био је тада по лику и по имену, састављен од оба рода, и мушкога и женскога“ (*Гозба*: 52).

Та су бића вољом богова расечена на пола, и од њих су постала два данашња људска „рода“. Према тој легенди, сексуалне склоности сваког појединца зависе од тога да ли води порекло од двополног, или од једнополног прачовека:

„Сваки од нас [...] јесте преполовљено знамење од једнога човека, јер смо, расечени [...], постали двоје из једнога. И отуда сваки увек тражи друго знамење које му одговара. Према томе, сви они мушкарци који су одсечак од онога заједничкога рода, који се тада називао мушкоженски, воле жене, и већина прељубника постала је од тога рода [...]. А сви они који су половина од мушкарца, воле мушкарце [...]; и ови су најбољи међу дечацима и младићима, јер су од природе најмужевнији. Истина, неки тврде да су бестидници, али то је лаж, јер не чине то од бестидности, него од срчаности, и храбрости, и мужевности [...]. А зато је крупан доказ то што само *такви дечаки, кад одрасту, постојају људи за државне полове* [подвукла Ј.Р.]“ (*Гозба*, према Платон 1998: 25-26).

У другим се беседама објашњава да су ти мушкарци „трудни у душама“, да рађају „сазнање и сваку осталу врлину“, те да су као такви вреднији од оних који „хоће да рађају телом“ и „нагињу женама“ (Исто: 31).

5.3. Сувишно је говорити о разлозима због којих модерна удружења хомосексуалаца и поједине са њима повезане транснационалне организације данас приређују, публикују и бесплатно дистрибуирају изводе из *Гозбе* и *Федра*, Платонових дијалога који се дотичу „мушко-мушког љубавног односа“ (в. Платон, *О мушкарцима*). Истргнуте из контекста, ове се беседе презентују као лични Платоновии ставови о тој појави, премда у другим његовим списима, нпр. у Држави, има места на којима се педерастрија експлицитно осуђује, и у „идеалној“ држави забрањује.³⁰ Поред из контекста истргнуте Аристофанове беседе, преноси се и Паусанијева беседа, у целини посвећена „одбрани моралнога кодекса атичке педерастрије“ (*Гозба*: предг. М. Ђурића, XI).³¹ У тој су беседи (гл. VIII-XI) садржани и подстицаји за јавно испољавање хомосексуалних склоности (исп. „Нека човек има на уму: лепше је љубити јавно него ли тајно, а особито оне који су најблагороднији и најбољи, па били они и ружнији него други“, Платон 1998: 20). Могуће је да оновремена геј-удружења управо у овим редовима проналазе подстицаје за јавно оглашавање своје хомосексуалности, тј. за организовање својих „парада поноса“.

30 Важно је имати у виду да се овакве беседе у *Гозби* и *Федру* никада не стављају у уста филозофа, посебно не Сократа, већ у уста песника и њихових другова, дакле оних које би Платон „протерао“ из своје „идеалне“, тј. замишљене државе. Супротно наведеним ставовима о мушко-мушком љубавном односу, Сократ је изричит да у његовој идеалној држави „ни љубавник ни љубљени младић не смеју имати никакве везе са тим [„чулна страст“, „људовање и претераност“]. Он планира постављање закона који би налагао да „онај који воли младића чију је љубав задобио треба да га воли, и [...] да општи са њим *као са сином* [...]“. Нешто више од тога никад не сме бити циљ његове везе [подв. Ј.Р.]“ (*Држава*, 403b,c).

31 Кад Платон (тј. његов Сократ) каже да су песници „састављали и лажне митове, причали их људима, а причају их и сада“ (*Држава*, 377d), вероватно је да на уму има и поменути Аристофанов мит. Тога се мита морао тицати и план да „од митова који се данас приповедају мора се највећи део одбацити“, те да деци треба причати митове који „више негују њихове душе него њихова тела“ (Исто: 377c). Од свих тада постојећих митова, он се одређује за два: један који би неговао моралне вредности, тј. објашњавао узроке добра и зла (Исто: 588c-589), и други који би објашњавао и чувао друштвени поредак (414d-415d).

5.4. **Род и „родна равноправност“.** Вероватно је да су из истих друштвених кругова, како у нас тако и у свету, потекле иницијативе да се доскорашња друштвена брига за *равнојравности полова* преобрати у бригу за *родну равнојравности*.³² Актуелна друштвена кретања показују да ни овде, као ни у многим другим случајевима, није реч самотерминологији (о новом правно-политичком термину), већ је на делу конструкција новог појма, односно, новог „морала“ и новог погледа на људско друштво и међуљудске односе. Вероватно је да се термин *пол* у српском језику препознао као непогодна појмовна основа за конструкција нових „родова“ у људској врсти, јер он у сваком смислу подразумева бинарне опозите (мушки пол / женски пол, северни пол / јужни пол, + / – (полови у електротехници), и сл.), док појам *род* отвара могућност да се конструишу нови „родови“, тј. нове „природне“ класе људи. То ново поимање рода своју основу налази и у савременим филозофским „тенденцијама да се принципи класификације сматрају конвенционалним“ (в. 2.2).

Тежи се, дакле, постављању погодне термилошке основе, а после ће се, по конвенционалним начинима класирања, поред мушког и женског људског „рода“ отворити простор за неки трећи род. У данас актуелном критерију сексуалне оријентације као да се назире будућа подела људи слична оној у атичкој легенди о праљудима, са три или више људских родова: бисексуални мушкарци и жене, гејеви, лезбејке и др. Можда би у том смислу и парадне манифестације овог дела наше популације могле бити наговештај новог друштвеног устројства, својеврсног тоталитаризма у коме се људи више неће делити на расе и нације, већ на *родове*, са хијерархијом у којој ће се издвојити нова виша „природна“ класа. Оживљена идеологија из Платонових дијалога „О мушкарцима“ говори да би „људи (погодни) за државне послове“ могли бити они који „када постану мужевни, љубе дечаке, а на брак и рађање деце не обраћају пажњу“ (Платон 1998: 26).³³

5.5. Улогу античких митотвораца данас преузимају појединци из области медицинских наука и психологије. Како је време правих митова одавно прошло, данас се уместо митова граде теорије које бивају заоденуте у плашт „научних истраживања“, али се „резултати“ тих истраживања у суштини не разликују од мита: у њих се или верује, или не верује. Те су теорије погодније од митова утолико што се на различите начине могу пропагирати и „предавати“, тј. прилагођавати циљним друштвеним групама. Примера ради, данашње младе мајке бивају изложене едукацији како да „препознају“ хомосексуалност код детета најранијег узраста, и при том се упозоравају да „истраживања до сада нису показала да је неког могуће ‘претворити’ у хомосексуалца, што, такође, значи да је немогуће хомосексуално дете претворити у хетеросексуално“.³⁴ Јасно је да се ова савремена

32 У Србији већ неколико година делује Владина „Управа за родну равноправност“, која, поред осталог брине и о роду у српском језику. Природа те бриге, као и суштина тих активности, иказује се у текстуалним конструкцијама типа „ангажована су три консултанта/киње који/е су помогли/е у реализацији наведених активности [ист. Ј.Р.]“ (извод из Извештаја о раду Управе за родну равноправност, 1. јул 2008 – 30. јун 2009, www.minrzs.gov.rs).

33 Варварским се у Паусанијевој беседи (*Позба*, гл. VIII-XI) називају заједнице које педерастички сматрају срамним: „У Јонији, и иначе у многим крајевима где варвари владају, узима се то за срамоту. [...] њиховим владарима није од користи да се крупне мисли рађају међу поданицима, а ни чврста пријатељства и удружења“ (Платон 1998: 20). Ни овим поларизацијама није тешко наћи паралеле у глобалним друштвеним кретањима.

34 Извод из текста објављеног у месечном магазину намењеном младим мајкама (Снежана Дамјановић-Митић, „Да ли ваше дете има склоности ка другом полу“, *Мама*, бр. 134, фебруар 2010, 78-

објашњења хомосексуалности разликују од мита о три људска рода само по форми, имену („резултати истраживања“) и начину на који се предају, док су циљеви и једних и других „предања“ остали исти.

5.6. Намеће се, стога, питање да ли је смисао борбе за „родну равноправност“ стварна борба за људска права и за равноправност жена и мушкараца, или је посредни развијање нове, неантропоцентричне (→ нехуманистичке) свести која ће поништити традиционалне људске вредности: породицу, род, народ (/нацију) и човекољубље. Неодољиво се намеће утисак да некакову заједничку мисију имају удружења хомосексуалаца, удружења за заштиту животиња и организације које су склоне да сваки вид испољавања љубави и бриге за сопствени род (/народ / нацију) прогласе за *национализам*, али и *нацизам* и *фашизам*. Као што се данас друштвена брига за животиње неретко поставља изнад људских права и човекољубља,³⁵ тако се и хомосексуална оријентација поставља као „родна“ повезаност која је изнад националне или државне, па и сваке друге природне повезаности људских јединки.

*

Ако је општеобразовни приступ роду у граматици био погодна основа за неке од поменутих друштвених појава, лингвисти би се морали осећати бар унеколико одговорним за савремено стање у друштву, и морали би улагати напоре да се промени наслеђени приступ језику. То би, поред тога што би користило науци о језику, могло допринети заустављању негативних процеса у друштву. Посебно би било важно указивати на то да би феминистички захвати у језику, ако би се шире укоренили, могли поколебати стабилну логику граматичког устројства српског језика, што би се негативно одразило на мисао његових будућих изворних говорника.

Цитирана литература:

Барић / Лончарић 1979: Eugenija Barić, мр Мијо Лончарић..., *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.

Белић 1958: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, I књига: у Изабрана дела Александра Белића, том I, Београд 1998: 181.

Бугарски 2003: Ranko Bugarski, *Uvod u opštu lingvistiku*, Čigoja štampa- Biblioteka XX vek, Beograd.

Горски / Мајнарић 1976: Oton Gorski, Niko Majnarić, *Grčko-hrvatski ili srpski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.

80).

35 Могуће је да је „разрођавање“ људског рода дошло као последица тога што се на класичну поделу физичког света на родове *живих* и *неживих* бића накалемуло веровање да та подела истовремено представља и највишу опозицију у људској свести. Вероватно се тиме могу објаснити граматичка тумачења да *ко* – *шта* не категоризује разлику ‘људско’ – ‘не-људско’, већ да *ко* пита за ‘лице’ или ‘живо биће’, а *шта* за ‘ствар’ (в. фус. 16). О томе колико је у нашој свести ослабила та опозиција сведочи наша спремност да кућног љубимца назовемо (сматрамо) чланом своје породице, али и у језику све уобичајенији пренос глагола *родити* (*се*) и на животињске врсте (в. фус. 17). Изгледа да је опозиција ‘људско’ – ‘не-људско’ посебно била учвршћена у свести благопочившег нам патријарха Павла, и да је његова молба „Будимо људи“ увек подразумева примарну опозицију ‘не-људи’, а тек потом и изведену ‘нељуди’.

- ГРЈ: *Русская грамматика, том I*, Академия наук СССР – Институт русского языка, Москва 1980.
- Дукат 2003: Zdeslav Dukat, *Gramatika grčkoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Ђорђевић 1886: Јован Ђорђевић, *Латинско-српски речник*, Београд 2004 (репринт).
- Ивић 1960: Милка Ивић, *Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику*, Наш језик, X/7-10, Београд, 192-211.
- Караџић 1852: Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник*, Нолит, Београд 1975 (репринт).
- Клајн / Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад.
- Коплстон 1999: Frederik Koplston, *Istorija filozofije, Tom I, Grčka i Rim*, BIGZ, Beograd.
- Миновић / Ајановић 1981: Dr M. Minović, M. Ajanović, *Srpskohrvatski / hrvatskosrpski jezik*, Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.
- Платон 1998: Платон, *О мушкарцима*, ИП „Жарко Албуљ“, Београд (Изводи из *Гозбе и Фегра*, приредила Вера Албуљ).
- Пор-Ројал: *PORT-ROYAL, Opća i obrazložena gramatika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2000.
- Радић 2006: Јованка Радић, *Неушрум или средњи род – термин и функције у језичком систему*, Годишњак за српски језик и књижевност, XX/8, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 369-386.
- Радић 2007а: Јованка Радић, *Арсипошелово учење о појму, речи и категоријама*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику L, Нови Сад, 715-731.
- Радић 2007б: Јованка Радић, *Пол и категоријална припадност назива за лица у српском језику*, Зборник радова Института за српски језик САНУ, Београд, 381-400.
- Радић 2008: Јованка Радић, *Пароним – од логичког до лингвистичког термина*, Зборник Института за српски језик САНУ, Београд, 459-770.
- Радић 2009а: Јованка Радић, *Метафора и метонимија у дејинству речи*, Српски језик XIV/1-2, Београд, 457-473.
- Радић 2009б: Јованка Радић, *Заменички систем и заменица себе, се*, Српски језик у употреби, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Крагујевац, 213-226.
- Риз 2004: Viljem Riz, *Rečnik. Filozofija i religija (istočna i zapadna misao)*, Dereta, Beograd.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880-1976.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад 1967-1976, 1-6.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српски (/српскохрватски) језик – САНУ, Београд, 1-16.
- РСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1971-1973.
- Сосир 2004: Ferdinand de Sosir, *Spisi iz opšte lingvistike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Станојчић / Поповић 2008: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стевановић 1975: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Тежак / Бабић 2003: Stjepko Težak, Stjepan Babić, *Gramatika hrvatskoga jezika, Priručnik za osnovno jezičko obrazovanje*, Školska knjiga, Zagreb.

Анал. I: Aristotel, „Analitika I“, у: Aristotel, *Analitika I-II, Kategorije, O izrazu*, Paideia, Beograd, 2008, 5-74 (превод, коментари и напомене С. Благојевић).

Гозба: Platon, „Gozba“, у: *Ijon, Gozba, Fedar*, Kultura, Beograd 1970, 30-101 (превод и напомене М. Ђурић).

Држава: Platon, *Država*, Dereta, Beograd (превод и напомене А. Вилхар и Б. Павловић).

Кат. 1954: Aristotel, *Kategorije*, Kultura, Beograd (превод М. Марковић).

Мет. 1988: Aristotel, *Metafizika*, Globus, Zagreb (превод и седмојезични тумач, Т. Ладан).

Мет. 2007: Aristotel, *Metafizika*, Paideia, Beograd (превод, коментари и напомене С. Благојевић).

Поешика: Aristotel, *O pesničkoj umetnosti*, Dereta, Beograd 2002 (превод и напомене М. Ђурић).

Ретор.: Aristotel, *Retorika*, Beograd 1987 (превод и коментари М. Вишић).

GRAMMATICAL GENDER AND CONTEMPORARY SOCIAL PHENOMENA

Summary

The paper draws attention to the inadequate interpretation of gender of nouns in contemporary grammatography. It has been shown that after an originally strictly differentiated classification of names and nonlinguistic entities into *genders* and *classes*, the mixing of the nature of names with the nature of nonlinguistic entities occurred. In post-ancient grammar, the nominal gender is also mixed with relations regarding the elements of tripartite structures of the *on/ona - ono [he/she - it]* type, i.e. with the “third” member which is neutral to the oppositional difference between the first two members (*on/ona*), called ‘the middle one’ in the ancient world. As a consequence, this led to the understanding that the information about the biological sex does not stem from the lexical meaning of nouns, but from formal and grammatical features, and that nouns demonstrate not only grammatical, but ‘natural’ gender as well. Such understandings could have contributed to the emergence of contemporary views that the dominance of masculine gender in grammatical structures is related to the male dominance in society. Additionally, the paper demonstrates that the division of human kind into *genders* is logically ungrounded, and that the replacement of the political-judicial term *sexual equality* with the term *gender equality* is unjustified.

Jovanka Radić

КОРПУС „ЖИВОГ ЈЕЗИКА“ И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА ИЗУЧАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ПОЈАВА

У раду је представљен појам „живи језик“ и његова оперативнија употреба у одређивању и формирању репрезентативног корпуса српског језика од употребе традиционално установљених појмова: савремени језик, књижевни језик и стандардни језик.

Кључне речи: живи језик, савремени језик, књижевни језик, стандардни језик, репрезентативност језичког корпуса, језичко знање, ментални лексикон, језичка популација.

1.0. У раду је представљен појам „живог језика“, језика који се реализује као непрекидно променљив систем средстава и који је познат његовим савременим корисницима. То је језик који се „гледа“ (писани језик) и који се „слуша“ (говорни језик званичне, официјелне и свакодневне употребе).¹ Биће разматран однос овог појма према сличним традиционално установљеним појмовима: савременим језиком, стандардним језиком и књижевним језиком, као и могућност одређивања корпуса „живог језика“ на хоризонталној равни: (просторној), социјалној и функционалностилској, као и на вертикалној (временској) равни. Показаће се да се увођењем појма „живи језик“ у лингвистичка истраживања решавају нека важна питања, а то је пре свега могућност одређивања и формирања репрезентативног корпуса савременог српског језика, као и могућност редовног праћења нових језичких појава на читавом простору говорника српског језика, што је посебно важно за садашње прилике територијалне дезинтеграције његових носилаца.²

1.2. На дијахроном плану може се говорити о живом језику различитих епоха.³ Тако се у историјском развоју савременог српског језика може издвојити више епоха, па је нпр. живи језик 19. века био заснован на народном, Вуковом језику, док је живи језик 20. века до 60-их година био заснован на писаном језику са узорима добрих писаца и образованих носилаца, а у најновијем периоду развоја за узор се узима језик медија. Нови живи језик, чији смо савременици, заснива се на стихији два моћна али супротстављена процеса: с једне стране нижег, некултивисаног језика а са друге језичког позајмљивања и терминологије (Скларевска 2008: 437).⁴

1 О недостацима говорног корпуса за испитивање фреквенције речи и дистрибуције вероватноћа граматичких облика и његовој предности за испитивање језичких специфичности различитих врста в. Костић 1999: XLI.

2 О историјату заснивања савременог српскохрватског језика в. Белић 1999: 42–47, а другачијем тумачењу тог историјата и о стварању савременог српског књижевног (стандардног) језика, о његовом историјском континуитету и о статусу српског језика после језичке дезинтеграције в. Ковачевић 2003.

3 О важности разликовања синхронијске и дијахронијске (историјске) равни у лингвистичком одређивању српскохрватског језика односно српског и хрватског језика в. Пипер 2004: 110–116.

4 О најважнијим карактеристикама корпуса који би обухватио данашњи савремени српски језик и који би омогућио праћење његовог развоја у условима територијалне дезинтеграције његових

1.3. Идеја „живе, пулсирајуће суштине језика“, заснована на антропоцентричним теоријама 80-тих год. 20. века, скренула је интересовање лингвиста са феномена језика, као апстрактног језичког система, на феномене језика у употреби, на језик који одговара индивидуалном језичком сазнању, језичкој личности, на феномене живог језика који се на плану функционисања реализује као језик појединца а на плану система као општи језички тип. Наиме, утврђено је да се статички, динамички и еволуциони аспекти језичког система реализују као инваријантне вредности у сазнању носилаца језика, у његовом менталном лексикону. Појам менталног лексикона као објективне мере језичког сазнања појединца разрађује А. Костић у својим радовима, позивајући се на савремена истраживања, која су показала да перцепција и продукција језика почива на побуђивању представа речи у менталном лексикону, а сама представа обухвата и значењске, и морфолошке и фонолошке карактеристике речи (Костић 1996: 6). Утврђено је да су речи у менталном лексикону организоване по фреквенци, тако да су представе фреквентнијих речи ближе улазу у лексикон, што доводи до њихове брже обраде. За обраду речи у граматичком и семантичком контексту било је неопходно увести нови параметар, а то је *праг побуђивања*, на основу чега је утврђено да високофреквентне речи имају нижи праг, што доводи до њихове брже обраде (нав. дело: 6–7).⁵

1.4. У вези са проблемом одређивања *језичке популације* (избора текстова из свих функционалних стилова за репрезентативан језички корпус), по А. Костићу, данас у корпусној лингвистици постоји консензус о томе да у репрезентативном корпусу морају бити заступљени следећи стилови: новински текстови, литерарна проза, научни текстови и у мањој мери поетски текстови (нав. дело: 3). По А. Костићу, садржај менталног лексикона може се сматрати *популацијом језичке праксе говорника* пошто је целокупно језичко искуство кодирано у облику прагова побуђивања лексема у менталном лексикону, односно у облику учесталости употребе дате речи. Тако, у вези са корпусом имамо две језичке популације, једна, идеално схваћена, обухвата сав писани (и говорни) језик, и она не може егзактно да се опише. О овој врсти корпуса, углавном, до сада је у литератури било речи и дискусија, и у вези с њим су отворани и решавани одређени проблеми. Друга популација, популација језичке праксе говорника, која укључује језичко искуство компетентног корисника језика, до сада у србистици није била предмет научних дискусија. Међутим, она је, како се показује у најновијим радовима А. Костића, лакше одредива и подложна је емпиријској провери, што је значајно за установљене критеријума који могу да послуже у евалуацији репрезентативности одређеног језичког узорка (нав. дело: 7). На основу својих истраживања и емпиријске провере А. Костић је дошао до закључка да је *репрезентативнији онај језички узорак који у већој мери пресликава језичко искуство компетентног говорника датог језика* (нав. дело: 8).

носилаца и о неким карактеристикама корпуса Математичког факултета Универзитета у Београду (који је заснован 15% на грађи из књижевних дела а 57% на грађе из штампе) в. Радовић–Тешић 2009: 248–251, а о репрезентативности електронског корпуса Ђ. Костића за већину стандардних потреба у изучавању језичких појава и њихове вероватноће у савременом српском језику в. Костић 1999: XXXIX.

5 О разликама репрезентативности узорака дневне штампе, литерарне прозе и поезије и о значају пресликавања односа вероватноћа у менталном лексикону који „не зна за функционалне стилове“ в. Костић 1996: 15–25.

2. Појам **живи језик** донекле се поклапа са појмом **савремени језик**, с тим што појам савремени језик није јасан, јер подразумева његово дискретно стање које се одређује неким временским периодом „од – до“, што је непримењиво за лексички систем и за неке друге појаве које трају у континууму у различитим хронолошки одвојеним језичким стањима. Зато и појам „савремени језик“ треба одређивати са социјално-психолошког аспекта, према томе у ком степену владају тим језиком савременици, просечни носиоци језика, а не на основу ограниченог хронолошког одреска. За савремени језик битан је појам синхронности, која се временски одређује *стањем динамичке уравниожености језичког система*, а која се заснива на норми тог времена (исп. Белић 1999: 20, 28).⁶ Такво поимање синхронности показује системске везе и односе језичких јединица и даје могућност да се посматрају и описују у њиховој употреби (Скларевска 2008: 437). Сходно томе, савременом језику припадају они елементи језичког система који су неутрални у језику, који чине стабилно језгро система и који су познати савременицима; познати и у смислу да се могу „видети“ и „чути“ у свакодневном професионалном или разговорном језику (нав. дело: 438). Појам стабилности језичких појава, како показују најновија истраживања у радовима А. Костића, може се објективно процењивати, увођењем мерљивих величина: вероватноће, функције времена и прага побуђивања (Костић 1999: XXXIV–XXXV).⁷

3.0. Сложенији односи јављају се између појмова **живи језик**, **савремени језик** и **књижевни језик**.

3.1. Појам књижевни језик данас нема јединствено одређења у лингвистичкој науци. Није одређен однос књижевног језика према другим језичким идиомима на просторној и временској равни, према језику прошлог периода, према дијалектима и социјалним подјезицима, и зато нису јасне његове границе ни његова структура (Скларевска 2008: 438). То се види и у Белићевом разматрању феномена у вези са књижевним језиком, уз чије јединство истиче не само варијантност српског, српскохрватског језика у смислу источне и западне варијанте, него и друге територијалне књижевне идиоме или стилове омеђене ужим или ширим границама и обележене одређеним специфичностима. Тако он представља специфичности дубровачког књижевног језика, босанског књижевног језика или стила и београдског књижевног језика или стила (Белић 1999: 115–125). Одређење појма књижевног језика по Прашкој школи, а и по каснијим допунама,⁸ нејасно је и противуречно, што ствара велике тешкоће у дефинисању његовог корпуса за лексикографску и другу језичку обраду. Противуречност се, поред наведене варијантности, тиче и односа између захтева за кодифицираност норме и захтева

6 У основи стварања савременог српског књижевног језика, по Белићу, јесте живи језик Вуковог времена: „Вук ... је сматрао да језик оног поколења које ствара књижевни језик треба да буде у основици књижевног језика тога поколења“ (Белић 1999: 20).

7 „Лексичка флукуација у узorkу дневне штампе је далеко већа но што је то случај са литерарном прозом или поезијом. Чињеница да је подзорак дневне штампе, у корпусу Ђ. Костића, подељен на три временска сегмента која обухватају распон од десет година омогућава нам да испитамо степен лексичке флукуације у функцији времена и да utvrdimo пропорцију лексичког фонда који је временски стабилан“ (Костић 1999: XLII).

8 Опште карактеристике књижевног језика по Прашкој школи: општенационални карактер (без регионалних и социјалних ограничења), кодифицираност норме, веза са ограниченим кругом носилаца (образоване особе), полифункционалност и стилистичка диференцијација – у мањој или већој мери допуњавају се другим карактеристикама: тенденција ка регламентацији, поливалентности, двојакост постојања: у књижевном или разговорној виду, у писменој или усменој форми (Скларевска 2008: 439).

функционалностилске заступљености и издиференцираности корпуса: први захтев подразумева строгост одабира, чистоту и неутралност корпуса, док други подразумева широк дијапазон функционалних и изражајних језичких средстава, који укључују с једне стране најниже лексичке слојеве, а с друге стране терминолошку лексику која, по правилу, не улази у корпус лексике књижевног језика. У противуречном односу су и делови дефиниције књижевног језика који са једне стране истичу његов општенационални карактер, а с друге стране његови носиоци се ограничавају на образовану популацију.⁹

3.2. Данас је и на друге начине доведено у питање јединство српског књижевног језика на целој територији простирања и то не само због његових регионалних варијанти прожетих дијалекатским и социолекатским цртама на свим језичким нивоима, него и због различите државне припадности савремених носилаца српског књижевног језика (Србија, Босанска федерација, Црна Гора и Хрватска).¹⁰ У оваквим условима развоја српског књижевног језика захтеви за неговање континуитета у појединим његовим областима, неопходног за одржавање јединства и стабилности књижевно-језичке норме, све су теже оствариви. У новонасталим друштвено-политичким околностима тешко је замислити могућност неговања континуитета књижевног језика у смислу прашке традиције, чак и у теорији а још мање у прагматици граматичарске активности која би се, по Ж. Станојчићу, заснивала на језику најбољих писаца, и то у прозној реализацији, уз фрагментарно узимање у обзир још публицистичког и научног стила (2009: 19).

3.3. Увођење појма „модерности“ и у сферу граматичарске делатности и у сферу корпуса на коме би се ова делатност заснивала, у постбелићевском периоду развоја србистике, не решава наведене проблеме у најновијем развоју савременог српског књижевног језика. То као да има у виду и Ж. Станојчић, јер истиче да би свођење корпуса књижевног језика на корпус модерних писаца у неком времену имало смисла само ако се појам модерности не би одређивао временским периодом „од – до“, него *видљивим* променама у језику (нав. дело: 20–21, истакла С. Р.)¹¹ (видљивим за савременике тих језичких промена односно за језичко знање носилаца живог језика). За неговање континуитета, по Станојчићу, треба наћи праву меру, која би обезбедила еластичну стабилност норме у духу Белићевог учења. У новијим истраживањима антрополошког усмерења права мера континуитета и стабилне еластичности у развоју језика одређује се језичким знањем савремених носилаца језика, језичке личности, његовим менталним лексиконом (в. т. 1.3), што се у интерпретацији М. Ивић јавља као „појавни вид језика који је најмасовније усвојен и најверније одсликава просечне језичке навике средине“ (Ивић 1995: 334).

9 О поимању књижевног језика и његовом односу према стандардном језику у лингвистици нашег времена в. Станојчић 2009: 21.

10 О могућој угрожености савременог српског језика у новом миленијуму због различитих облика његовог смањивања и сужавања неких сфера његове употребе в. Пипер 2004: 34–49.

11 Значај синхронизације у развоју савременог односно живог језика показан је у поимању развоја књижевног језика Ж. Станојчића, који запажа да се у периоду од 1945. до 1995. очувала вуковска широка база народних новоштокавских говора, при чему истиче еволуирање и самог појма „народ“ и „народни“: „многа је сложенија сад „народ“, па је и његов језик сложенији него што је био пре посматраног периода, а поготову је сложенији сада него што је био у Вуково време“ (нав. дело: 26).

3.4. Континуум стабилности језичких феномена подложен је социјалном утицају, али неједнако у свим језичким стиловима, па се и степен варијабилности између функционалних стилова може узети као индикатор стабилности језичких феномена (Костић 1996: 25), што се мора имати у виду при одређивању репрезентативности узорака различитих стилова.¹² Утврђено је да је репрезентативнији онај узорак који у већој мери пресликава односе у говорној комуникацији. Пошто су нпр. научни текстови веома удаљени од свакодневне комуникације, може се очекивати да не буду репрезентативни ни на нивоу лексике ни у неким аспектима морфологије. Корпус штампе је репрезентативан за аспект лексике, али није репрезентативан за глаголска лица пошто је деперсонализован. Тако се показало да је за апроксимацију вероватноћа најрепрезентативнији узорак узет из говорног језика, али је формирање корпуса говорног језика повезано са великим тешкоћама у анотацији и прецизном кодирању социјалног контекста у коме се одвија комуникација (нав. дело: 26–27).

3.2. Термилошки, у најновијем развоју језика, много је лакше одредити појам **стандардни језик**, под којим се подразумева кодифицирана форма националног језика која се употребљава у широком кругу носилаца у виду правила његове употребе на граматичком и правописном плану (Скларевска 2008: 440). Појам стандардног језика на лексичком плану није тако јасан него је разливен и помешан са другим језичким идиомима. То потврђује већ установљену чињеницу да је лексика најподложнија социјалном утицају и у највећој мери варира у зависности од социјалног, културног и временског контекста (в. т. 3.4. и нап. 7). Зато стандардни језик не може бити објекат лексикографског описа, него се узима као основа, оријентир у заснивању речничког пројекта и у одређивању његовог корпуса. У лексикографском опису представља се динамика развоја и промене у лексичком систему, што превазилази границе стандардног језика, али што омеђује границе живог језика са његовим актуелним књижевним идиомом и његовим народним говорима.¹³ Тако ће у лексикографском опису живог језика бити представљен књижевни, а не стандардни језик, са њему својственом динамиком, коју је запазио и А. Белић: „Књижевни се језик и сам речнички стално развија. Као што добро знају они који посматрају *живош језика*, у њему је све у сталном кретању ... У сваком случају, књижевни и народни језик заједнички сарађују на речничком развоју *савременог књижевног језика*“ (1999: 35, истакла С. Р.). Језик описан у дескриптивном речнику у целини јесте језик живе употребе на социјалној, културној и историјској равни.

Литература

Белић 1999: Белић, Александар, *Око нашег књижевног језика*, Изабрана дела Александра Белића, осми том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Ивић 1995: Ивић, Милка, Погледи Стојана Новаковића на српски књижевни језик, *Стојан Новаковић – личности и дело*, Научни скуп, САНУ, Београд, 331–335.

Ковачевић 2003: Ковачевић, Милош, *Српски језик и српски језици*, СКЗ – БИГЗ, Београд.

¹² О стиловима који су подложнији социјалним утицајима в. Костић 1996: 26–27.

¹³ О терминима стандардни и књижевни језик у називу српског језика и о њиховој употреби у светлу опште теорије стандарда в. Пипер 2004: 60–72.

Костић 1996: Kostić, Aleksandar, Representativnost jezičkog korpusa i mentalni leksikon, LEP saopštenje, br. 39, Filozofski fakultet, Beograd, 1–32.

Костић 1999: Kostić, Aleksandar, Reč priređivača, Đorđe Kostić, Kvantitativni opis strukture srpskog jezika, Frekvencijski rečnik savremenog srpskog jezika, Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju Filozofskog fakulteta, Beograd, VIII–LIX.

Пипер 2004: Пипер, Предраг, *Српски између великих и малих језика*, Друго допуњено издање, Београдска књига, Београд.

Скларевска 2008: Скларевская, Г. Н., Современная русская лексикография: достижения и лакуны // *Теория и история славянской лексикографии*, Научные материалы к XIV съезду славистов, ред. М. И. Чернышева, Москва, 2008, с. 427–463.

Станојчић 2009: Станојчић, Живојин, За континуитет у развиту књижевног језика, *Српски језик XIV /1–2*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика Београд, Београд, 19–28.

Тешић–Радовић 2009: Тешић–Радовић, Милица, *С речима и речником*, Учитељски факултет Универзитета у Београду, Београд.

“LIVE LANGUAGE” CORPUS AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE STUDY OF LINGUISTIC PHENOMENA

Summary

The paper represents the term “live language” as the language familiar to its contemporary users, the language which is ‘seen’ (written language) and which is ‘heard’ (spoken language of formal, official and everyday use). By comparing this term with traditionally established terms – contemporary language, literary language and standard language – its more operative use in forming and determining a representative corpus of the Serbian language was demonstrated, as well as in the regular monitoring of new linguistic phenomena in the entire Serbian-speaking area, which is of utmost importance for its contemporary status where the territorial and national disintegration occurs.

Stana Ristić

ЛЕКСИКА ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ СА СТАНОВИШТА САВРЕМЕНЕ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ

У раду се анализирају и афирмишу неки ставови Исидоре Секулић формулисани у неколико њених есеја посвећених српском језику. Она је спадала у оне српске писце који су имали изразиту свест о култури употребе и неговања језика. Њено директно ангажовање на прикупљању материјала за општи речник српског језика одразило се и на креативност у коришћење лексичко-творбених образаца у својим књижевним текстовима, чиме је дала свој допринос укупном лексичком фонду.

Кључне речи: књижевна лексика, стандардизација, лексички нивои, лексичка креативност, развој језика

0. Исидора Секулић спада међу оне малобројне српске писце који су дали директни допринос не само српском језичком изразу него и његовој лексикографији. Познато је, али не и општепознато, да је више година непосредно радила на ексцерпцији и контроли ексцерпције лексичке грађе при формирању корпуса за израду тезаурусног речника. О томе постоје подаци не само у Белићеву Уводу првој књизи Академијина речника, него постоје и материјални подаци на картицама речничке грађе са њеним иницијалима или рукописним интервенцијама које се разазнају по мастилу црвене боје.

1. Интересовање за језик И. Секулић не своди се само на његову садржајну, дубоко промишљену, језички одговорну и богату употребу у текстовима обимног прозног и критичарско-есејистичког дела – него се то занимање експлицитно огледа и у њеној књизи *Говор и језик културна смотра народа*. Са изразитом свешћу о значају употребе језика као феномена који има симболичку вредност за национални идентитет народа који њиме говори, она је у овој књизи показала, пре свега као интелектуалац и једна од најумнијих, још увек непревазиђених жена стваралаца у нашој књижевности, своје недвосмислене ставове којих би било корисно да се подсетимо и данас кад је српски језик опет, како у извесној фази нове консолидације стандарда тако и растакања, јер је изложен различитим негативним притисцима.

Неколико наслова њених есеја посвећених језику то најбоље говоре: *Говор и језик; Културна смотра народа; Српски народни језик (боље рећи говор); Језик (језик народни, мајтерњи, завичајни, језик књижевни), Босански језик, говор, стил; Језик и стил; О београдском стилу; Језик Горског вијенца; Анализе и оцене превода* и још више различитих есеја о превођењу на српски. У овим текстовима И. Секулић није граматичар, али јесте неко ко с пуном компетенцијом заговара културу употребе и неговања језика. За ову прилику издвојили смо само по неке кључне реченице, али које заједно показују и актуелност и утемељеност Исидориних социолингвистичких па и филозофских „енциклопедијски широких“¹ промишљања у којима се огледа њен „апсолутни слух“ за језик:

1 Зоран Мишић је за Исидору рекао да је поседовала „апсолутни слух“ (уп. З. Мишић, *Реч и време*, Београд 1968).

– Језик, заправо, шћиа је? Наћомилано лексичко блаћо израза и изражајних форми и формула, које човек с ћомоћу ћоворне силе у себи шћече једнако, даље и даље шћече. Јесу ли шћо речници, ушћврћени облици ћовора. Но, за неколико деценија, некада и брже, некада из разлоћа ужасно сћољних и ефемерних, настћиају у речнику ћромене, доћуне, редућкије; обнавља се језик, кажу.

– У шћим умошћворинама /народним/, у језику шћоћа ума крије се, до данас, највиши креатћорски наш акћи, шћо је наша четћврћиа димензија.

– Човек има језик чулни, оком и ухом зајажљив; и има језик унутћрашњи ... Те две моћи наше, две су моћи, У форми звука на устћиа избачена реченица није никада оно шћио је реченица унутћрашња. Писци знају добро: никада! Унутћрашњи ћовор шћо је семанћика духа: истћина, једностћавност, дирекћност, која се не може ћрећисаћии, ћрећршћии.

– Полићичка истћорија има ећохе раћшова, кулћурна истћорија има ећохе језика.

– Вавилонска кула је ћодем симбол. Гледајући у њу као у слику, симбол, видимо да један истћи факћтор једна истћиа моћ – језик и сједињава и разједињује ћуде. Људи који имају истћиу истћорију ћрадиције, истћиу судбину, њих језик везује, не до роћаишћива, нећо до конћруенције. Но зашћо шћио свака шћаква заједница има свој језик, језици разједињавају, ћресећају као нож ... Сћираним језиком се човек служи као новцем, не као крвљу.

– Сваки ћрећород у једном народу ишао је и иде с ћрећородом језика; најбоље ећохе друшћивеноћ, научноћ, уметћничкоћ живошћа иду с ћрећородом језика.

– Реч је врховна сила инћелекћиа и уметћности.

– У лексикоћграфском заводу у Беоћраду нас ћешћоро узимали смо ћоједине речи надохваћи, изћоварали их, обично је било ћри до ћешћ разних акћенатћиа, а сви смо били Срби, само од разних крајева. Слаћали су се честћо они који су ћризнавали: ћростћо не знам како ћреба акћенћиоватћии.

– Кад би моћао језик једноћа човека ћосћиаћии кћижевени језик, ја бих ћласала за Кочићев језик. Која снаћа, који сћил, који звук, која маћика ћрансћедентћина.

– Заједнички кћижевени језик четћири самостћалне рећублике је ћроблем и ћроцес; ћроблем који се може решићии, шћо јестћ сама се у себи решићии и ћроцес који може донетћи ону философску редућкију моћућностћии кад најзад остћану два роћа дилеме.

– Језик сам ћо себи може да буде инћириација, да он храни дух, као шћио дух храни нећа. Наш кћижевени језик је ћрилично сћиао, јер ћа одвише хране они који се кћићама хране, и јер је немаран за оно шћио крију ћокрајински ћовори и класична наша лићератћура ... Кад доће до ћревоћења са сћираних језика, онда је човеку језа од сиромашћива. Ёешћ шесћћ разних ћлаћола ћреводе се сви једним ћлаћолом ... Тако се може разуметћи раскош у језику Данунциа. Из свих се наречја црће, а кад је нешћио ћгодно унесено у кћижевени језик, ћресћало је битћи наречје, ћресћало је битћи архаизам, ћа ма како архаично било само ћо себи.²

2 Стање у језику преводне кћижевности данас је вероватно још лошије. Ово би можда био сигнал да један од наредних научних скупова буде посвећен управо томе. У журби с временом све је више буквалних превода и у литератури. И. Секулић је о језику превода често говорила. Познат је њен хвалоспев Даничићеву преводу Старог завјета: „Слух Даничићев, и онај за ритам и онај за звук и бруј језика, морао је бити изванредан. Дах писца, правога писца у Даничићу, морао је бити силан. Тај је превод прави триумф нашега језика, и млада генерација наших писца, чији језик је доста пута монотон, добро би чинила да слух свој чешће изложи Даничићевој фонетици и музи-

Ово је била 1925 г. кад се већ био појавио Белићев Правопис српскохрватског језика.

II

2. А сад нешто о „случају“ Исидорине *кронике*. Скоро да нема утврђеног правила да ли у новим издањима треба писцима мењати правописно првобитне текстове који су изашли за њихова живота, и у којој мери би то било дозвољено. Ако би се мењали, одавно би Исидорина *кроника* (паланачког гробља) била у савременим издањима претворена у правописно варијантни облик *хроника* (грч. *chronos*), како је иначе обичније у српској транскрипцијској норми. А кад је о *кроници* реч, која је заправо иницирала и ову тему, постоје и подаци који могу бити занимљиви и за лексичку норму. Наиме, у време штампања књиге *Кроника паланачког гробља* 1940. списатељица је тражила да види ревизију. Кад је видела коректорске интервенције у првих 8 табака ревизије она је у писму уреднику Задругиног кола и секретару СКЗ Павлу Стевановићу написала између осталог и ово: „ ... Неко је поправио у наслову *Кроника у Хроника*. Мора остати *Кроника*, јер се у тексту на доста места јавља иста реч у истом облику.

Мислим да *Хроника* и *Кроника* иду равноправно, и кад сам ја навикла на први облик, нисам много у грешци. Сва француска литература каже ту грчку реч са к место х. Добро, Французи беже од аспираторног х. Али Енглези и Немци изговарају то х са слашћу, па опет пишу *Кроника*, *хронологија*, итд. Молим дакле да од тога не правите питање, због оне техничке околности коју сам споменула напред.“

3. Ипак, ако смо у први мах помислили да је, на српској страни, само И. Секулић писала *кроника*, можда под утицајем немачког са кога је иначе преводила, демантоваће нас подаци из Академијина речника. Наиме, тамо под речју *кроника* (која се иначе најпре упућује, по методолошком поступку у оваквим случајевима, на правописни облик који је имао предност у српској варијанти и у српскохрватском, а по Матичину правопису српског језика само *хроника*) – дакле, тамо се у иначе семантички разрађеној одредници појављују још неки српски аутори и из Исидорина времена који су овај тип грцизама писали са транскрибованим к.³ Ту је, за основно значење „врста историографског списка средњовековне књижевности“ пре свега Скерлићев пример (из 1921. г.): *Његова кроника чини прелаз између средњевековних кроника и модерних историја* (Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд 1921, 32). За друго значење ове речи „уопште хронолошки преглед важнијих догађаја, повест (места или породице)“ појављује се Глишићев пример из превода Гончаровљевог „Обломава“ (издање из 1889 и 1949): *Предања о штом сџаринском дому ... беху једина кроника коју су водили сџари послужителџи, дадиље и дојкиње* (М. Глишић, И. С. Гончаров, *Обломов*, превод с руског, Београд 1989 /1949/, 8).⁴ Поред Исидориног примера: *Паланка се давно већ научила да са смехом слуша скандалозну кроникку неба и земље, како ју је лудак измишљао* (И. Секулић, *Кроника паланачког гробља*, Београд 1940, 112), ово значење је поткрепљено још и примером Славка Мићано-

ци.“ И заиста, свако ко чита Даничићев превод Старог завјета задивиће се и данас његовој језичкој висprenости.

3 У Белићеву *Правопису српскохрватског језика* (издање 1950), дакле пре Новосадског договора, нормирано је *хроника* (*кроника*)

4 У оба издања се појављује *кроника*.

вића из дела „С Мајевице и Семберије“, Сарајево 1947, 10: *То је кроника усџанка у сјеверо-источном крају Босне*. И треће значење „књижевно дело у коме је обрађен хронолошки низ догађаја“ поткрепљено је, поред Крлежиног, једним примером са српске стране – из дела Маре Малагурска-Ђорђевић, Вита Ђанина и друге приповетке, Београд 1933, 20 – а он гласи: *Шћо сам се за ше шри године на њаџила с бабом, о шћом би се кроника мођла наџисаџи*. Одредница кроника завршава се фразеологизмом „жива кроника“ што значи „онај који много зна о своје времену и савременицима“ који је поткрепљен хрватским примером Љ. Јонкеа и Исидориним: *Прича сџари ѓробар, крезуб и древан, али одличнођ ѡмђења и жива кроника ѡланке*.

Ако бисмо ову транскрипцијску варијантност проширили даље на творбено гнездо, на изведенице и сложенице: *кроничар, кроничарски, кроничарсџиво, кронично, кронограм, кронограф, кронолођ, кронологија, кронологијски, кронологићки, кронолошки, крономешар, крономешарски* – сусрели бисмо се и са примерима Ђуре Даничића, Јаше Продановића, Лазара Кнежевића, Родољуба Чолаковића, Милана Милићевића, Стојана Вељковића, Сретена Поповића, Живана Живановића, Јанка Веселиновића, Владана Ђорђевића итд.

Ово може, поред осталог, бити илустративан пример како је за утврђивање појединих фаза у развоју и формирању нашег књижевно-језичког израза битан речник који обухвата грађу у дужем односно укупном временском распону и на широко територијалном простору. Стога се посебно не може и не сме занемарити тзв. „српскохрватски“ књижевни период српског језика, а поготову се не би смело замерати лексикографима што ове или сличне „несрпске“ стандардне облике уносе у речнике, или их уопште помињу. Па то су разлози што и једнотомни Матичин речник даје контролну одредницу: *кроника в. хроника*.

За Исидору Секулић то је било погодно време (стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца) „да се наш књижевни језик отвори и рашири“.

III

4. У корпус великог речника је иначе ушло 12 (дванаест) Исидориних дела, рачунајући и два превода. За ову прилику ћемо навести само неколико начелних констатација које се односе на њену лексику. Она је репрезент српског књижевног и језичког израза, актуелног једнако у свом времену и данас. У сумарном прегледу потврде из њених дела долазе на отприлике сваких десетак страна Речника, гдекад и чешће, а то значи да једна књига има отприлике око 80 примера из њеног дела.

Може се издвојити неколико карактеристичних лексичких слојева:

- доминантна књижевна лексика: *исџинољубивосџи, човекољубље, узречица, расџира, виџица, учен, ѡклецнуџи;*
- књижевна лексика, често на граници индивидуализама, настала по домаћим творбеним обрасцима: *безумничџи, ѡревешен, ѡчувашџи, расџмиљавиџи, оболесџиџи се, економка, цркварка, ѡрисвојеница, изоџуџребљаван, расмејашџи, сџаринарница, ѡречар (переца), укамариџи, муцкаџи, раслабљеносџи, канцеларијашџи, ѡусџоловка, занесвесџиџи се, исџоџоваџи, усџремачица, ѓзздовић, ѓлавобољан, заџрњаџи, својџљивосџи, минисџираџи, звизак, џеђоџиња, ваљасџи, маџорка, ручаоница, ѓробарка, расмејашџи се, оболесџиџи се, џейница, изуџоџребљаван, укћериџи, шваџчаџи*. Овде је посебно приметан, данас из других разлога акту-

елан, слој назива за женска занимања и сл. за који неупућени мисле да је слабо продуктиван у српском језику, а напротив, код И. Секулић је чак врло заступљен: *присвојеница, ветеринарка, економка, цркварка, зрбарка, йомајка, йоћерка, штарашељка, йоседница, хористикиња, богајашница, усјремачица;*

- народна лексика опште употребе: *вермајти, шаљигашки, прекачка, шаншава, пресенејити се, йлајваз;*
- војвођанска народна лексика: *лаћман, ћебић, салашар, цетница, надзрњавати, авлијар, ветеринарка, усјегнути, боботајти, ћефлеисан;*
- војвођански германизми, тзв. варваризми: *шјајервагн, цвикер, шлус, фелер, инајгер, илајфер, шјекулирати, фрајла, штифлейна, шлингерај, вершей;*
- друге позајмљенице: *администрирати, пасијанс, елоквенција, ежотика, коншоар;*
- турцизми: *севдалија, драм, ићиндија* и сл.

5. Међу овим нивоима свакако бисмо као најделотворнији издвојили управо онај творачки лексички слој, често на граници индивидуализама, који је наш књижевни језик обогатио обрасцима што се налазе у самим темељима српскога језика, а који је данас прилично запостављен, прецизније речено успорен, на рачун експанзивних страних лексичких префиксалних и сложеничких модела. Тај креативни творачки лексички слој, приметан и препознатљив у Исидориној реченици, чини ми се, данас недостаје српској новијој књижевности; она га не негује, а књижевна критика не афирмише или довољно не препознаје.

Литература

И. Секулић, *Језик и култура*, изд. Stylos, Нови Сад 2003.

Правойис српскога језика, изд. Матица српска, Нови Сад 1993.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XVII, изд. САНУ, Београд

Речник српскога језика, изд. Матица српска, Нови Сад 2007.

ISIDORA SEKULIĆ'S VOCABULARY IN THE PERSPECTIVE OF CONTEMPORARY STANDARDIZATION

Summary

The report explores certain Isidora Sekulić's viewpoints stated in several of her essays published in the book *Language and Style: A Cultural Display of People*. The authoress propagates her work in the Serbian Academy of Sciences and Arts on collecting material for a general-purpose dictionary of the Serbian language. The analysis shows that Isidora Sekulić, with a pronounced awareness of the importance of the language preservation and its development, observes further directions concerning the national care of the language. In her literary texts she exhibits the abundance of lexical layers based mostly on the nature of the Serbian language and its inherent melody, which was, apparently, strictly observed by the writer.

Milica Radović-Tešić

СТАТУС ЛЕКСЕМА СА ГРАДАЦИЈСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ У ПРОЦЕСИМА ДЕКОМПОНОВАЊА

У раду се издвајају типови супституције лексема са градацијским значењем у декомпоновању прилошких и придевских синтагми. Декомпоновање ових синтагми укључује проблеме синтетичке и перифрастичке компарације, ненумеричке квантификације, али и друге моделе исказивања степена квалитета.

Кључне речи: прилози са градацијским значењем, декомпоновање, прилошке синтагме, перифрастичка компарација

1. Предмет овога рада је декомпоновање прилошких и придевских синтагми које укључују степеновање као ненумеричко квантификовање, „засновано на поређењу и на примени механизма приближне и врло ограничене скаларности“ (Пипер 2005: 846). У раду смо покушали издвојити типове супституције лексема са градацијским значењем у декомпоновању прилошких и придевских синтагми. Фокус је на декомпоновању начинских прилошких синтагми које укључују начински прилог и лексему са градацијским значењем. Декомпоновање синтагми којима се у раду бавимо укључује синтетичку и перифрастичку компарацију, али и друге моделе исказивања степена квалитета.

2. М. Радовановић даје сажет преглед дела страних аутора који се – са мање или више филозофских или лингвистичких позиција – баве појмом градуелности (в. Радовановић 2008) и поставља питање: „Како распоређујемо квалитете на скалама вредновања, па како их рангирамо („леп“, „лепши“, „најлепши“; „мање леп“, „најмање леп“...; „најружнији“; „једнако леп“..., „довољно леп“, „исувише леп“... и др.)? Како у сличном погледу поступамо с квантитетима?“ (Радовановић 2008: 339).

Синтагме којима се у раду бавимо тичу се нерашчлањивих појава (најчешће квалитета) које подлежу само непараметричкој (нерашчлањивој) квантификацији, у којој квантификатор не садржи идеју броја (Пипер 2005: 880). У највећем броју случајева ради се о апсолутном поређењу (нормативном степеновању) без експлицитног навођења поредбеног појма.

2.1. „У свакодневном говору квантификација нерашчлањивих појава врши се помоћу ненумеричких квантификатора (нпр. мало светла, врло леп...), а квантификација сложених и рашчлањивих појава исказује се или нумеричким или ненумеричким квантификаторима (десет књига / много књига...). Оно што је примаран начин квантификације нерашчлањивих денотата..., када се примени на рашчлањиве денотате, постаје и средство исказивања неодређености (нпр. *мноџо боџаиаша*). При томе дистрибуција ненумеричких квантификатора у функцији квантификације рашчлањивих денотата подлеже одређеним правилима и ограничењима, тако иако се може рећи *мноџо књига* или *мало књига*, не може се рећи **врло књига*, **сасвим књига* итд.“ (Пипер 2005: 878). Прилошке синтагме у којима се јављају прилози и партикуле са значењем градуелности класификује П. Мра-

зовић, издвајајући значења *нормативне дојуне* (исувише далеко, сувише често), *градијацијске дојуне* (*тако, толико, веома* + позитив; *све, много, далеко, шито* + компаратив; *убедљиво, далеко* + суперлатив), *модификацијске дојуне* (Мразовић 2009: 463–465).

2.2. Селективна градуелност (релативна градуелност, релативна компарација) подразумева степеновање у односу на локализатор који је „одабрани интензитет неке особине или одабрана величина неког скупа исказан једним именским изразом“, нпр. *Дунав је дужи од Саве* (Пипер 2005: 850). Релативна компарација остварује се као поредбена конструкција, „тј. као конструкција у којој су наведена најмање два појма који дијеле дату особину или у једнаком или у неједнаком степену“ (Ковачевић 2009: 27). С друге стране, у нормативном степеновању „(које се назива и узуално, имплицитно или апсолутно) локализатор је норма испољавања интензитета особине или величине скупа (ма шта говорник сматрао нормом),¹ нпр. *хладан шиш, мало новца, дуға ноћ* итд.“ (Пипер 2005: 850), односно „не наводи [се] појам с којим би се у количини особине изражене придјевом поредио експлицирани појам (као нпр. *Ово је стари / старија / најстарија тврђава*)“ (Ковачевић 2009: 27–28). У раду управо анализирамо резултате декомпоновања синтагми које су у највећем броју случајева употребљене у апсолутној компарацији, док је релативна компарација заступљена у далеко мањем броју примера.

3. Основни (најфреквентнији) модели номинализације начинских прилошких синтагми јесу *са+инструментал* и *на X начин*. У првом моделу (нпр. *веома радосно – са великом радошћу*),² од синтагме „прилог са значењем интензификације + начински прилог“ добија се конструкција *са+придев или прилог са значењем интензификације + именица*. На месту прилога са значењем интензитета јављају се, дакле, прилози или хомоформни придеви са значењем димензије и прилози са значењем степена или интензитета.

Употреба неких лексема са градијацијским значењем ограничена је на прилошке и придевске синтагме: „Искључиво у функцији квантификације особине исказане придевом и прилогом (само у облику тзв. позитива), али не и глаголом употребљавају се прилози *веома, врло, јако*, на пример *веома брз, веома брзо*

1 О релативно одређеној норми Прћић каже: „Норма, без сумње, варира од денотата, ако не и самог референта, па стога брзина пужа, човека, бицикла, аутомобила и авиона представља различите, мада упоредиве квалитете – што важи подједнако и за популарну и за експертску категоризацију. Уз ово, норму понекад представља и субјективна процена појединачних комуникаатора, махом код оних контраста који изражавају вредносни суд...“ (Прћић 1997: 103–104).

2 Однос начинских прилога и њихових вишелексемских еквивалената, као и већа могућност квантификације именичког појма у односу на прилог, помиње се и у монографији И. Палића: „Начинском пратилачком инструменталу могу бити конкурентни начински прилози изведени од истога коријена од којег је изведена одговарајућа девербативна или деадјективна именица, нпр.: *молишти са скрушеношћу* → *молишти скрушено*; *радишти с најором* → *радишти најорно*; *насмјајшти се с пријезром* → *насмјајшти се презриво*; *умријешти с миром* → *умријешти мирно* итд. У свим је таквим примјерима (изузев фразеологизираних) прилог необиљежено средство. Често, међутим, отпада могућност овакве замјене или зато што би она довела довела до промјене значења (*чишћашти с разумјевањем* → *чишћашти разумљиво*) или, много чешће, зато што једноставно не постоји одговарајући прилог... Овакве немогућности замјене, с једне стране, и велике могућности употребе различитих одредби адјективне нарави уз девербативне и деадјективне именице у инструменталу (усп. нпр.: *изграшти с изнуђеном лежерношћу, односишти се према коме с нејодношљивим немаром*, или у фразеологизираним спојевима: *радишти с црном муком, радишти с девети знојева* и сл.), с друге стране, чине овај тип пратилачког инструментала изузетно фреквентним и стабилним начинским јединицама.“ (Палић 2007: 121)

и сл.“ (Пипер 1988: 138). С друге стране, системи перифрастичке компарације (в. Ковачевић 2003: 9–45) и силазне (антиклимактичке) градације (Ковачевић 2003: 46–73) почивају на учешћу градацијских лексема у таквим конструкцијама. Било да су перифрастичке форме компарације конкурентне синтетичким³ или представљају једине форме (као код низлазне компарације), партикуле и прилошки интензификатори у таквим конструкцијама/синтагмама имају кључну семантичку улогу. У процесима декомпоновања прилога или придева, лексеме са градацијским значењем или остају неизмењене (нпр. *веома мудро* поступити → поступити *на веома мудар начин*) или се њихов статус мења тако се замењују придевом (*веома усјешно* урадити → урадити *са великим усјехом*).

Уколико, међутим, кренемо од прилошких израза творених по моделу декомпоновања прилога, закључујемо да не постоји увек еквивалентна прилошка синтагма – било због непостојања прилошког интензификатора хомоформног са придевом (нпр. *са огромним усјехом* / **огромно усјешно*), било због непостојања еквивалентне прилошке лексеме у управној позицији (*са великим занимањем* очекивати, *са великом љубављу* говорити). У таквим случајевима не може се, дакле, говорити о декомпоновању прилога, али исти семантичко-структурни тип омогућава поређење таквих јединица са онима које су производ номинализације.

3.1. У корпусу, који се састоји од неколико романа и низа дневних и недељних новина,⁴ забележили смо изразе са придевским лексемама *исти* и *једнак*, који имају значење еквативности, тј. којима се поређење врши по једнакости. Декомпоновањем се од синтагме „прилог+прилог“ добија конструкција „са + придев (у инструменталу) хомоформан прилогу + именица у инструменталу:

Нисам лекар који у слободно време пише, него покушавам да оба своја посла радим *са једнаком озбиљношћу* и *предавањем* [→ *једнако озбиљно* и *предано*]. (НИН 2958, 6.9.2007, 56); На слици у дневној соби су *са исти*м одушевљењем [→ *једнако одушевљено*] крунисали Матију Корвина. (Пиштало, 187); Идућег дана Давна је *са исти*ом смелошћу [→ *једнако смело*] тражио и израдио да га пусте у тврђаву да обиђе затвореног момка. (Андрић, 190); Међутим, оно што се никад није мењало јесу поклони. Дајемо их и примамо *са исти*м усхићењем и љубављу. (Еле јануар 2010, 9).

У функцији интензификације у оваквим конструкцијама веома су честе придевске лексеме *велики*, *посебан*, *крајњи*, *огroman*, *изузетан*, (*по*)*приличан*: *велики*

Шотра и ја смо одлучили да не мењамо екипу, а сви они *са великом радошћу* прихватили су да раде на овој серији. (Базар, 26.6.2009, 17); *Са великим занимањем* је очекивао да види каквом ће бојом његова душа обојити познати крајолик. (Пиштало, 186); И без обзира на „својих“ око 80 управничких премијера *са великом одговорношћу* и *ушћинаношћу* улазим у сваки нови пројекат. (НИН 2948, 28.6.2007, 62); Срби су у само два рата ишли *са великим одушевљењем* – у Први српско-турски рат 1876. године, и у Први балкански,

3 Тако се компаратив може исказати конструкцијама типа *више/мање*+позитив придева или прилога, а суперлатив употребом (уз позитив) партикула које сигнализирају премашивање норме – *врло*, *изразито*, *одвећ*, *сувише*, *јако*, *одвише*, *изузетно*, *крајње*, изразима типа *преко сваке мере* и сл. (Ковачевић 2003: 15–29).

4 Листа извора дата је на крају рада.

1912. (НИН 2956, 23. 8.2007, 25); Они су се, уозбињени и мрки, са великом брзином и лакоћом смењивали у ношењу покојника... (Андрић, 352);

Серија се са великим успехом приказује и у Хрватској, Босни, Македонији и Црној Гори... (Standard 99, 11.4.2008, 64); То јесте доводило адвокатске вође, председнике комора, до проблема па чак и хапшења, као што је познати случај адвоката Слободана Суботића, о којем ми је, као дечаку, покојни отац, иначе адвокат, са великим поштовањем причао. (НИН 2933, 15.3.2007, 32); Џонсон је бануо међу првима, натакао цвикер са великим ауторитетом и погледао Теслу. (Пиштало, 235); Затим је Џонсон скинуо цвикер са великом присебношћу:... (Пиштало, 236); Радио је с великом пажњом, да није примећивао ни Алексију ни Велизара. (Николић, 52); Давил га је најмио са великим нејверењем и прикривеном одвратношћу, решен да му поверава само такве послове за које и везир може да зна. (Андрић, 45).

посебан, изузетан, нарочити

Увек има бар педесетак врста чајева, а и прибор за припремање прикупао је с посебном пажњом. (Gloria 261, 4.6.2008, 85); Извођење опере „Време Цигана“ у његовој режији овде се ишчекивало са посебном пажњом. (НИН 2948, 28.6.2007, 63); Културни Београд са изузетним интересовањем и узбуђењем прати рад на припремама „Годоа“. (НИН 2947, 21.6.2007, 50); Усамњени конзули почну лако да се сматрају не само напуштени од своје владе и гоњени од противника, него и као људи на које се судбина са нарочитом пакошћу тако рећи лично окомила. (Андрић, 197).

крајњи, оџроман

Једној треба дуго да сервира лопту понављајући увек изнова са крајњом прецизношћу исте покрете, а друга удари лопту једном о земљу пре него што силовито сервира. (НИН 2955, 16.8.2007, 44); Од Вимблдона и шансе да потврди све већу репутацију Ану је делило недељу дана, а њено узбуђење показује да то чека са оџромним нестрпљењем. (НИН 2955, 16.8.2007, 44); На римској уметничкој сцени експлодирао је 1600. године након што је са оџромним успехом изradio своје прве јавне наруџбине. (НИН 3082, 21.1.2010, 53); А унук, у почетку несигуран у сваком кораку кад се удаљавао од куће да више није чуо одјеке села, још је ишао са крајњом зевњом као да је улазио у бајковити свет... (Николић, 7).

приличан, поприличан

Међутим, уследио је преокрет о ком Метохит пише с приличном злурадошћу. (Политикин забавник 2992, 12.6.2009, 6); Увозио је већи контингент опере из Немачке, за шта је требало обезбедити гомилу папира, издатих од стране фиктивних, „off shore“ компанија, преко којих се у то време са поприличним успехом заобилазила препрека звана ембарго. (Јовановић, 295).

Изрази који укључују придев велики еквиваленти су прилошких синтагми које уз начински прилог садржи и прилог *веома* или *врло* (Затим је Џонсон скинуо цвикер са великом присебношћу [→ *веома присебно*]; Серија се са великим успехом [→ *веома успешно*] приказује и у Хрватској, Босни, Македонији и Црној Гори). Изрази који немају свог прилошког еквивалента не могу се трансформисати на овакав начин (нпр. са великим поштовањем, са великим занимањем). Изрази са придевским лексемама *посебан* и *изузетан* могу се трансформисати тако што придев прелази у хомоформни прилог (Извођење опере... овде се ишчеки-

вало са посебном пажњом [→ посебно пажљиво]; Београд са изузетним интересовањем и узбуђењем [→ изузетно заинтересовано и узбуђено] прати рад на припремама „Годоа“). За изразе са придевом *огроман* оваква могућност или не постоји или је неуобичајена, с обзиром на маркираност самог прилога *огромно*,⁵ и на његову ограничену комбинабилност са глаголским и прилошким лексемама. Стога је уобичајена трансформација уз замену придева *огроман* прилогом сличног значења (чека са *огромним несипрљивењем* → чека *изузетно* / *веома* / *крајње несипрљиво*).

Придеви којима се исказује велики степен учешћа именованог начина у вршењу радње дају изразу, како се показује и на основу трансформација у прилошку синтагму, значење суперлатива или елатива. Значења компаратива и суперлатива остварују се са компаративним односно суперлативним детерминатором, на пример:

Слушала ме с *већом пажњом* него што су заслуживале моје магловите пријетње, безопасне и за кога. (Тврђава, 79); Иако су Сергејева перипетије могле бити реконструисане са *много већом сигурношћу*, њих две су истрајавале на својој причи... (Јовановић, 142); Са *највећом муком* успевала би да назре сва слова у усталасаним наборима тканине. (Јовановић, 332); Чупкао је траву са гробова, нервозно и са *највећим ошрезом* као да ће и тако некога повредити. (Николић, 35).

Међу придевским лексемама издваја се лексема *крајњи*, с интегралном семом прекомерног степена,⁶ која се у трансформацији израза у прилошку синтагму замењује хомоформним прилогом (понављајући увек изнова са *крајњом прецизношћу* [→ *крајње прецизно*] исте покрете). Прилог *крајње*, са „интегралном семом велики степен“ и „додатном компонентом значења крајњег степена“ (Ристић 1990: 115), у прилошким (и придевским) синтагмама остварује елативно значење (перифрастичка форма елатива), односно „надсуперлатива“ (Ковачевић 2003: 25). Начелно, перифрастичка форма елатива конкурентна је синтетичкој, али начински прилози ретко остварују ову форму (као нпр. *ради крајње* / *сувише* / *превише добро* → *ради предобро*, али са *превеликом забринутошћу* → *превише забринуто* → **презабринуто*).⁷ И придев *огроман*, будући да значи „врло велик, претерано велик“ (РСС, s.v. *огроман*), „који се одликује изузетном, неуобичајеном величином, веома велик, голем“ (РСАНУ, s.v. *огроман*), учествује у исказивању елативног значења.

У функцији суперлативног значења јављају се лексеме *велики*, *изузетан*, *посебан*, док лексеме *приличан* и *поприличан* имају значење појачавања датог степена, тј. интензификације унутар датог степена особине.⁸

5 РСС наводи прилог *огромно* са значењем „веома много, необично много“, али без потврда, док се у РСАНУ наводе следеће потврде: Требало му је увек огромно снаге да се опет дохвати свога дома; То ме је огромно охрабрило; Маче... почиње да се од њега плаши, јер је његова сенка на зиду огромно нарасла; Гле како Дунав струји огромно...; Лепеница својим поводњима и данас огромно штети сеоска поља у равни своје долине, итд.

6 *Крајње* – „у највећој мери, преко мере, изузетно, необично, потпуно, сасвим“ (РСС, s.v. *крајње*)

7 И код других прилога и прилошких израза остварују се елативна значења, било у синтетичкој, било у перифрастичкој форми. Тако на пример: *сувише касно* → *прекасно*, *сувише дуго/крајко* → *предуго/прекрајко* и сл.

8 Овакву напомену даје М. Ковачевић уз прилошке лексеме и партикуле „чијом се употребом не прекорачује ни узлазна ни низлазна сфера позитива нити компаратива“ (*гостиа добар* / *гостиа бољи*, *мало невастипан* / *мало невастипанији* и сл., в. Ковачевић 2003: 27, напомена 25)

Из свега тога пуковнику није било тешко да дође до закључка да се са *приличном вероватноћом* може ускоро очекивати понован прекид односа са Француском, нове коалиције, и ратови. (Андрић, 305).

Степен у оквиру субјективно процењене норме изражавају придеви који немају значење интензитета, као што су *извесћан* (који је незаменљив аналогним прилогом) и *релативан* који у прилошким изразима своје значење реализује као значење непотпуног степена, а заменљив је хомоформним прилогом *релативно*:

Имануел Кант (...) суво је тврдио да има појмова као што су срећа и судбина, који су стално у оптицају, додуше са *извесном појустљивошћу* коју показујемо у разумевању, али за које је тешко наћи јасну исправну основу“. (НИН 2928, 8. 2.2007, 70); Ово је речено лепо и с *извесном шугом*. (НИН 2986, 20.3.2008, 47); Са *извесном подозривошћу* изговарали су реч „колега“. (Пиштало, 148); Па ипак, тај Босанац је у оном белосветском наносу у Конаку једини човек за кога се са *извесном сигурношћу* може рачунати да оно што обећа има намеру да одржи и може и уме да изврши. (Андрић, 213);

Зато што му веома развијену десну руку обарам кад хоћу, с *релативном лакоћом* [→ *релативно лако*], а о левици да и не говорим. (НИН 2930, 22.2.2007, 54).

Антоним придева *релативан*, *ајсолућан*, нисмо забележили у склопу израза, мада се такви изрази могу конструисати (са *ајсолућном преданошћу*, са *ајсолућном сигурношћу*), када учествује у исказивању елативног значења (*ајсолућно предано*, *ајсолућно сигурно*).

3.2. Прилози са значењем степена употребљавају се на сличан начин као и претходно наведени придеви,⁹ дакле у функцији компаративног, суперлативног и елативног значења, као на пример:

Увек сам покушавала да сваки наредни посао одрадим са *више преданости* и *професионализма* [→ *преданије* и *професионалније*] него претходни. (Gloria 263, 18.6.2008, 32);

Све ми је то било дато свесрдно, у изобилју и с *много бриге* [→ *веома брижно*].¹⁰ (Огњеновић, 168); Синоћ је са *много проницљивости* [→ *веома проницљиво*] изводио будаласте закључке. (Еко, 69); То искуство (...) даје му сасвим довољно разлога да са *пуно самоуверености* [→ *веома самоуверено*] седне у премијерску фотељу, из које ће председавати својим шароликим министарским саставом. (Standard 111, 4.7.2008, 16); Тома га је водио кроз Париз с *пуно стирљевња* и *скривене нежности*, желео је да му оствари „незабораван дан“. (Исаковић, 16);¹¹

9 „Прилози могу... да управљају другим елементима, па заједно са њима чине прилошке фразе: *сасвим горе*, *врло добро*, *тако лепо*... Елементи који се јављају у прилошкој фрази су углавном партикуле и ређе и сами прилози. Не могу се сви прилози комбиновати са партикулама, већ само они који имају могућност поређења.“ (Мразовић 2009: 463)

10 П. Пипер назначавала да је више типова дистрибуције прилога *многа*, издвајајући и случајеве кад је овај прилог „секундарно употребљен у функцији градуелне, а не кумулативне квантификације, на пример: *Многа више (ми је) сјало до нашега доброг мишљења; Нешто му се много рђаво догодило*. Тако употребљен прилог *многа* у дистрибутивном погледу понаша се и као прилог *кудикамо* и као прилог *веома* и његови синоними“ (Пипер 1988: 139).

11 Разграната структура израза не дозвољава лаку трансформацију у прилошку синтагму („веома стрпљиво и са пуно скривене нежности“).

Свијет је широк, могућности безброј, а у мени има довољно снаге да неуспјех не примим *са сувише жалости* [→ *сувише жалосно*]. (Селимовић, 87).

С обзиром на то да се декомпоновање начинских прилога врши по моделу *на Х начин*, где је Х придевска лексема хомоформна с прилогом, степеновање се реализује само са прилошким интензификатором, нпр.:

Када затворимо очи, он [свет] не престаје да се врти, и то *на мно̀го с̀траш-нији начин* [→ *мно̀го с̀трашније*] него кад су нам отворене. (Капор, 52).

Прилози могу бити употребљени и у функцији интензификације унутар једног степена особине или ознаке варирања у степену. На исти начин могу се употребити и неки придеви (на пример, придев *променљив* у последњем примеру):

Онда је тата, *с доста најора*, почео неку уводну причу. (Огњеновић, 96); Има нас доста који бисмо, *са мање или више ентрузијазма*, желели да ове политичке платформе немају подршку у нашем народу... (НИН 2934, 22.3.2007, 14);

Од 88. до 64. године п.н.е. ратује против Рима *са променљивим успехом*,¹² да би га у одлучујућој бици код реке Ликос победио велики римски војсковођа и политичар Гнеј (Велики) Помпеј. (Политикин забавник 2992, 12.6.2009, 40).

Прилози са значењем универзалне квантификације (*сасвим*, *пошћуно* и сл.) могу се употребити само у декомпоновању моделом *на Х начин*, уз семантичка ограничења у комбиновању ових прилога са начинским прилогом или придевом¹³, на пример:

На неки *сасвим аистиракћан начин* тај аеродром и ја у њему личили смо на почетак неког А филма... (Бјелица, 15).

3.4. Осим наведених придева и прилога са значењем димензије, степена и мере, градацијско значење у оквиру прилошких израза овог типа може бити изражено и другим лексемама или конструкцијама. Оне су или мање устаљене или немају искључиво значење степена, као придеви *несхваћљив*, *невероваћан*. У процесу трансформације израза у прилог, на место ових придева долазе прилози *несхваћљиво* (са значењем великог степена чији се крајњи степен не може сагледати, описати ни исказати (Ристић 1990: 114-115)), односно *невероваћно* (који спада у прилоге са интегралном семом великог степена, и са додатном компонентом значења „неочекивани, неубичајени степен“ (Ристић 1990: 114-115)):

12 Израз са детерминатором *променљив* не даје информацију ни о томе да ли је промењен степен, односно да ли је у било ком смислу (неименовани) степен прекорачен, па се може заменити са „ратује са мањим или већим успехом (//са мање или више успеха)“, али се може протезати на све степене поређења („ратује некад са највећим успехом, а некад потпуно неуспешно“).

13 П. Пипер о овим ограничењима везаним за универзалну квантификацију каже: „У српскохрватском језику универзална квантификација количине и степена исказује се прилозима *сасвим*, *по-све*, *по-свем*, *сасма*... У функцији универзалне квантификације степена у српскохрватском језику употребљава се и прилог *пошћуно*, али не са истом дистрибуцијом нити са истим садржајем као поменути универзални квантификатори. Суштину разлике показује супституциони тест, упор.: (1) Он је сасвим глув, (2) Он је потпуно глув; (3) Он је сасвим добар, (4) *Он је потпуно добар. Даље варирање лексичког садржаја глаголске групе, уже: именског дела предиката, потврђује оно што је испољено у наведеним примерима: употреба квантификатора *пошћуно* ограничена је на квантификацију апсолутне особине као особине која је испољена у највишем степену па стога не подлеже даљем степеновању, док за квантификатор *сасвим* такво ограничење не важи“ (Пипер 1988: 95).

Била је највећа певачка и глумачка звезда Југославије, жена која је с *несхваћљивом лакоћом* [→ *несхваћљиво лако*] освајала најпожељније мушкарце. (Gloria 263, 18.6.2008, 72); Посао обавља с *невероватном лакоћом* [→ *невероватно лако*] и дипломатију, као алтернативу ратовима, сматра једним од најважнијих занимања. (Gloria 263, 18.6.2008, 87); Рекла му је како је сада све у реду и како ју је баба примила са *простио невероватном пажњом и љубазношћу* [→ *невероватно пажљиво и љубазно*]. (Standard 111, 4.7.2008, 110).

4. С друге стране, када се интензитет појма означеног именицом може исказати и као нека друга карактеристика, детерминатор може бити и неки други придев, као у устаљеном споју с *пуним одговорношћу*, који се може трансформисати у прилошку синтагму само употребом прилога са интегралном семом пуног степена (*пунуно / сасвим* и сл. *одговорно*). Тако је и у изразу с *тешком муком*, који је непреводио у прилошку синтагму, али је блискозначан са изразом „са великом муком“, као и са придевом *ужасан* уз именицу *најор*. Како су датим појмовима управо инхерентне карактеристике које учествују и у њиховом интензитету, придеви и именице о којима је реч веома често образују колокације. Додатно, у овим спојевима долази и до редуплицирања семантичке компоненте што је основ њихове експресивности, али и неретко запрека њиховом трансформисању у прилошку синтагму:

Као члан и потпредседник Парламентарне скупштине ОЕБС-а могу са *пуним одговорношћу* да тврдим да је у лето 1998. деvedесет одсто нас било против било какве примене војне силе против Београда... (НИН 2928, 8. 2.2007, 16); Са *тешком муком* је могао да увери себе да се све стварно десило. (Јовановић, 315); Мисао ми се са *ужасним најором* [→ *ужасно најорно*] откида од садашњости, млако и врлудаво пробија у прошлост... (Ђосић, 355); Одмерила ју је темељно, са *дубоким презрењем*. (М. Јовановић, 286); Раније је са *дубоком скромношћу* [→ *веома скромно // *дубоко скромно*] претендовао на статус виши од људског. Сад је почео упадљиво да се хвали. (Пиштало, 348); Погледала је и рекла са *несаломивом одлучношћу* која не допушта приговоре нити подлеже преиспитивању... (Јовановић, 84); Штавише, ретко се усуђивао и главу да окрене у Галинином правцу, иако је осећао, сваким дамаром, да са *најрежњућом пажњом* [→ *изузетно пажљиво // *најрежњућо пажљиво*] слуша сваку његову реч. (Јовановић, 172); „Млади конзул“ је дуго гледао како сељак купује косу, како јој пажљиво опипава рез отрдлим палцем леве руке, како затим дуго крца косом о камени праг и са *најрежњућом пажњом* [→ *изузетно пажљиво // *најрежњућо пажљиво*] слуша њен звук... (Андрић, 83);

Византинци су са *охолом разметљивошћу* [→ *изузетно разметљиво // *охолоо разметљиво*] гледали на своје јужнословенске суседе на Балканском полуострву – Бугаре и Србе. (Политикин забавник 2992, 12.6.2009, 4); Њени теоретичари су са *шврдоглавом ујорношћу* [→ *изузетно ујорно // *шврдоглаво ујорно*] папагајски понављали флоскуле о турбо фолку. (Vreme 922, 4.9.2008, 48); [...]– убаца Ивана, са *ошровном заједљивошћу* [→ *изузетно заједљиво // *ошровно заједљиво*]. (Јовановић, 279); [...] – рече са *хладном окрујношћу* [→ *хладно и окрујно // *хладно окрујно*]. (Јовановић, 280).

Ови су примери карактеристични по томе што у неким од њих одређени квалитет (исказан придевом) не мора бити искључиви квалитет начина (исказаног именицом), што даје могућност супституције напоредном синтагмом (последњи пример). У таквим случајевима над значењем интензитета превладава

значање квалитета. Међутим, велики број ових израза, како смо видели, не дозвољава овакву трансформацију. У њима придев означава оно својство појма означеног именицом које представља *наредни степен квантитетности* у односу на именички појам, при чему се тај прелазак у наредни степен квантитета читује као нови квалитет. Тако се у свим тим случајевима уз прилог (у коначној трансформацији) може употребити конструкција „више него“. Ово ћемо показати следећом трансформацијом:

Штавише, ретко се усуђивао и главу да окрене у Галинином правцу, иако је осећао, сваким дамаром, да *са најпрегнућом пажњом* слуша сваку његову реч. (= „слуша толико пажљиво да је то напрегнуто“ = „више него пажљиво“); Византинци су *са охолом разметљивошћу* гледали на своје јужнословенске суседе на Балканском полуострву – Бугаре и Србе. (= „толико разметљиво да је то охоло“ = „више него разметљиво“); Њени теоретичари су *са тврдоглавом ујорношћу* папагајски понављали флоскуле о турбо фолку. (= „понављали су толико упорно да је то тврдоглаво“ = „више него упорно“); [...]– убаци Ивана, *са отпоровном заједљивошћу* (= „толико заједљиво да је то отповно“ = „више него заједљиво“).

У вези са градуелношћу код антонима, М Радовановић поставља питање припадности датој категорији, слично преласку у други квалитет при измени степена у нашим примерима: „код антонима типа `добар`.../...`лош`, `висок`.../...`низак`, `светао`.../...`таман`, `дуг`.../...`кратак`, и сл., – како на одговарајућим скалама препознајемо да неки ентитет припада `ипак категорији X` или `ипак категорији Y`“ (Радовановић 2009: 91). У овом смислу, навешћемо дефиниције датих прилога и хомоформних придева (негде и истокоренских именица) које даје РМС. Тако, за именицу *пажња*, између осталих, наведена су и значења: „нарочито управљање свести на што чиме оно у свести заузима средишње место“ (РМС s.v. *пажња*, под 1); усредсређеност, концентрисаност мисли, вида, слуха на што“; „интересовање, занимање“ (РМС s.v. *пажња*, под 4). За разлику од именице *пажња*, значење придева *најпрегнућ* и прилога *најпрегнућо* дефинише се као посвећивање *све, пошито* пажње или концентрације (РМС s.v. *најпрегнућ*, *најпрегнућо*), слично прилогу *најетно* („с напрегнутом пажњом, нестрпљиво“ (РМС s.v. *најетно*). У споју *са охолом разметљивошћу* начин вршења радње означен именицом *разметљивост* („на разметљив начин, нескромно, хвалисаво“ (РМС s.v. *разметљиво*) модификован је додатним квалитетом. Тај прелазак у нови квалитет најбоље се читује из дефиниције придева *охол*: „који се односи према другима с ниподаштавањем, потцењивањем, омаловажавањем, надмен, горд“ (РМС s.v. *охол*).¹⁴ Дакле, квалитативна разлика тиче се усмерености: док разметљивост, према дефиницији, није нужно усмерена на ниподаштавање, потцењивање другог, већ само на истицање својих позитивних особина, способности и сл., охолост увек подразумева и негативан став према другоме. У том смислу, занимљив је и пример који се у РМС наводи уз глагол *пошеницовати* (= „потенцирати, према РМС): „Гордост се може потенциовати у охолост“. Дакле, изменом степена („потенцовањем“) може се довести до измене квалитета, и то веома слично односу *разметљивост/охолост*. Сличан је однос прилога *ујорно* и *тврдоглаво*: док први значи „истрајно, стално, не попуштајући“ (РМС s.v. *ујорно*),

14 РМС, као и једнотомни Речник српскога језика МС даје следећу дефиницију именице *охолост*: „особина онога ко је охол, надменост, уображеност, гордост“ (РМС s.v. *охолост*). Прилог *охоло* дефинисан је као „на охол начин, надмено, уображено“ (РМС s.v. *охоло*).

други подразумева изражен степен упорности, што Речник експлицитно наводи („врло упорно“).¹⁵ Конструкција са *оштровном заједљивошћу* садржи придев *оштрован* (фигуративно а. *ошак*, *зао*, *пожан* б. који изражава злобу, *шакостан*, *заједљив* (РМС s.v. *оштрован*)) и именицу *заједљивост*. Видљиво је из речничке дефиниције придева *оштрован* да је једно од фигуративних значења овога придева изједначено са значењем придева *заједљив*. Међутим, у споју *ошровна заједљивост* придев доприноси квалитацији именичког појма као израженог у највишем, крајњем степену са посебном квалитативном карактеристиком.

5. У засебну подгрупу издвајамо изразе са заменичким прилозима *шако*, *шолико* и заменицама *шакав*, *какав*, који су конкурентни синтагми *шако/шолико* и сл. + прилог еквивалентан именици. О заменичким прилозима *како*, *шако*, *колико*, *шолико* у екскламативним реченицама (типа *Како/шако/колико/шолико/шишо је воли!*) М. Бабић каже да се њима „у ствари скреће пажња на интензитет – снагу ситуације именоване предикатом реченице“ (Бабић 2005: 117).¹⁶ М. Ивић описује семантику прилога *онако* у реченицама у којима је својство објекта глагола перцептивних радњи перманентног карактера,¹⁷ закључујући да „убацавањем баш те лексичке јединице у своје саопштење, говорни представник српског језика сасвим легално преусмерава рефлектор наше менталне пажње с именованог перманентног својства на начин на који је, или на меру у којој је, то својство, у датом случају, остварено“ (Ивић 2006: 75). Скретање пажње на интензитет или посебан квалитет уочава се и у прилошким синтагмама и у њиховим декомпонуваним (или прилошкоизразним) еквивалентима:

Врло је мало онога што би стратези назвали контингентним планом, тј. планом за случај да се оствари оно што је Албанцима са *шолико уверљивости* и *уверености* [→ *шолико уверљиво* и *уверено*] обећао Буш. (НИН 2978, 24.1.2008, 24); Џон Џејкоб се на то осмехнуо с *шаквом живахношћу* [→ *шако живахно*] као да га је направила мадам Тисо. (Пиштало, 253); То злато, његова свежина и сјај, прекрило је све остале тотеме, мумије, предмете које сам обилазила са *шолико ентузијазма* [→ *шолико ентузијастично*], надајући се да ће ми фотке о тим тренуцима говорити више него моје сопствено и крхко сећање... (Бјелица, 47); Да је неко са стране, кроз прозор, којим случајем, био у прилици да посматра са *каквом се усредсређеношћу* и *преданошћу* [→ *како се усредсређено* и *предано*] тај женски скуп договара, комотно је мо-

15 Тврдоглав (придев): „који упорно остаје при своме, који не ужава никаке разлоге и доказе сем својих, задрт, својеглав – Умео је и он бити ужасно тврдоглав. Тврдоглав [је] као мазга. 2. непокоран, непослушан – Апси ага тврдоглаву рају“ (РМС s.v. *тврдоглав*); тврдоглаво (прилог): „на тврдоглав начин, испољавајући тврдоглавост, врло упорно, непопустљиво, задрто“ (РМС s.v. *тврдоглаво*)

16 „Дезактуализује се, дакле, прилошко, а унифицира интензификаторско значење функторске ријечи којим се постиже максималан степен остварљивости ситуације означене глаголом, тако да функтор дјелује као универзални квантификатор“ (Бабић 2005: 117), те се ови прилози функционално приближавају партикулама.

17 Како је придевом исказано својство објекта оваквих глагола увек окационалног карактера (*Видела сам га необријаног*, али не и **Видела сам га високог, плавооког*), употреба придева са значењем перманентног својства може бити омогућена укључивањем лексема *онако* (*Када га је видела онако високог, плавооког...*). Скретањем „менталне пажње“ на меру или начин остваривања датог својства, семантички комплексан исказ добија интерпретацију „очаравајуће висок и плавоок“ односно „Гледала га је с прозора, региструјући *завидну меру* у којој је он висок и леп“ (Ивић 2006: 74-75).

гао закључити да оне већају и доносе неповратну одлуку... (Јовановић, 246); Иако је чаршија још била затворена, многи су Турци изишли из кућа да присуствују погребу лекара који се *на њако необичан и неочекиван начин* потурчио [→ *њако необично и неочекивано*]. (Андрић, 352).

Немогућност супституције бележимо само у случајевима када према именици нема одговарајућег прилога, као:

Са друге стране, наваљивала би на Софију *са њаквим жаром* да би ова попуштала и пристајала на продужетак везе... (Јовановић, 94); Глумила је *са њаквим жаром* да је успела и себе да убеди да је оно што говори сушта истина. (Јовановић, 288).

6. Као средство својеврсне интензификације јавља се и присвојни придев са значењем типичног имаоца неке особине у најизразитијем степену или именица са тим значењем у генитиву (у последњем примеру, *са еластичношћу младића*). Због тога су ови изрази носиоци својеврсног суперлативног значења, али придев може и донекле квалитативно модификовати значење прилога (нпр. *са демонским поносом*, где се именички појам и квалификује као један вид поноса, као негативан, и као прекомеран). У трансформацији таквих израза у синтагму, на место придева долази њему еквивалентан поредбени прилог или поредбена конструкција, на пример:

Овде се *са мрављом ујорношћу* [→ *мравље ујорно*]¹⁸ покушавало и покушавало. (Пиштало, 115); Тесла је *са самурајском озбиљношћу* [→ *самурајски озбиљно // озбиљно као самурај*] одбрусио:... (Пиштало, 125); Уцвељени Вајт је слушао Теслине жалопојке, које су требале да буду тешење, *са анђеоским смирљењем* [→ *анђеоски смирљиво // смирљиво као анђеоски*]. (Пиштало, 302); *Са демонским поносом* [→ *демонски поносно*] је одговорио:... (Пиштало, 263); Кад вам дам знак, повући ћете полуку – *са самоубилачком одлучношћу* [→ *самоубилачки одлучно // одлучно као самоубица*] је наложио Тесла. (Пиштало, 265); *Са еластичношћу младића* [→ *младићки еластично // еластично као младић*] одскакао је испред аутомобила који безобзирно јуре. (Пиштало, 354); *Са дрскошћу Левантинца, савесношћу лекара и бистрином Пијемонтеза* [→ *дрско као Левантинца, савесно као лекар и бистро као Пијемонтез*] он је умео да сазна и исприча све, суво, стварно и подробно... (Андрић, 199); Али све то њему није сметало, као ни вечита зубобоља, несаница, осипи и крварења, да се креће као буренце и да *брзином змије и снагом бика* [→ *брзо као змија и снажно као бик*] чини зло, свакојако зло, свему и сваком. (Андрић, 211).

7. Декомпоновање придева праћених прилошким интензификатором у великој мери је аналогно декомпоновању прилошких синтагми.

Највећи број забележених примера чине конструкције *од Х значаја/важностии*, где је на позицији обележеној са Х један од придева из ограничене групе (*одсудан, посебан, прворазредан, велики, највећи* и сл.). Неке од ових конструкција могу се посматрати као декомпоноване придевске синтагме (*изузетно значајан* → *од изузетног значаја*), а неке као декомпоноване перифрастичке компаративне/суперлативне форме (*најзначајнији* → *највише значајан* → *од највећег*

18 У овом примеру обезличена конструкција не дозвољава замену придева *мрављи* поредбеном конструкцијом. Уз придев *термитски* у РСМ се као потврда наводи сличан пример: Термитском упорношћу стале [су] да рују.

значаја). Придевске синтагме еквивалентне неким од ових конструкција нису уобичајене (нпр. *од одсудног значаја* → *одсудно значајан*):

Руска подршка је била *од одсудног значаја* у постизању договора са Србима. (НИН 2959, 13.9.2007, 29); Такве су подељене високим државним функционерима и личностима *од посебног значаја*. (НИН 2959, 13.9.2007, 21), Наша иницијатива је да се формира посебан фонд за чишћење Великог бачког канала јер је то задатак *од прворазредног значаја* и ми хоћемо да будемо оснивачи и први донатори. (НИН 2956, 23. 8.2007, 30); Ни Босна ни Хрватска нису у ЕУ, али је само српским органима надлежним за саобраћај чекање на границама проблем *од највећег значаја* у промету. (НИН 2932, 8.3.2007, 33); Обнављају је и дограђују 1442, како уосталом пише и Феликс Каниц, јер им је *од изузетне важности* база за нападе на Београд. (НИН 2959, 13.9.2007, 40).

Прилошка интензификација особине исказане придевом у декомпоновању се исказује или придевском или прилошком лексемом. Сам придев (управни члан примарне, недекомпоноване синтагме) трансформише се у предлошкоименичку конструкцију (*узледан* = *од узледа*, *модеран* = *у моди* и сл.):

Намера им је, даље, да заједно са осталим новинарима, издавачима и власницима медија, као и људима *од посебног узледа* у друштву [*→ људима посебно узледним у друштву*], направе једно национално тело за штампане медије... (НИН 2953, 2. 8.2007, 20); Брод је био нов и *у великој моди* [*→ веома модеран*], причала су се чуда о њему. (Путопис, 65); Поред кревета сам ставила марокански ћилим *изузетне лепоте* [*→ изузетно леп*]. (Gloria 266, 9.7.2008, 75); Био је то плаво-црно-жути колаж од хартије *велике лепоте* и *једноставности* [*→ веома леп и једноставан*], једно од његових последњих дела. (Политикин забавник 3017, 4.12.2009, 41).

9. Анализом декомпонованих и прилошкоизразних еквивалената начинских прилошких синтагми са лексемом са градицијским значењем, издвојили смо следеће типове:

а) Када је модел декомпоновања управног прилога *са* + именица у инструменталу, прилог са значењем степена супституисан је придевом (*крајње озбиљно* → *са крајњом озбиљношћу*);

б) У истом моделу декомпоновања, прилог са значењем степена или је задржан или супституисан другим прилогом (*веома ујорно* → *са много ујорности*);

в) Када је модел декомпоновања *на Х начин*, прилог са значењем степена или је задржан или супституисан другим прилогом (*веома предано* → *на веома предан начин*);

г) Компаративне или суперлативне или елативне синтетичке форме прилога интензификатора постају перифрастичке придевске у инструменталном моделу декомпоновања (*најозбиљније* → *са највећом озбиљношћу*);

д) Посебне случајеве представљају конструкције у којима се степен комбинује са квалитетом (*са тврдоглавом ујорношћу*, *са мрављом ујорношћу*).

При декомпоновању придева праћених прилошким интензификатором, интензификатор се трансформише у хомоформни придев или у придев сличног значења уколико хомоформни придев не постоји.

Извори:*а) лексикографски извори:*

РСАНУ – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1-17, Српска академија наука и уметности, Београд 1959-2006.

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика* 1-6, Матица српска (1-3 и Матица хрватска), Нови Сад 1967-1976.

Речник српског језика, Матица српска, Нови Сад, 2007.

б) публицистика:

Базар, недељни часопис, Београд

Gloria, недељни часопис, Београд

Еле, месечни часопис, српско издање, Београд

НИН, Недељне информативне новине, Београд

Политикин забавник, недељни часопис, Београд

Standard, недељне новине, Београд

в) белетристика:

Андрић: Иво Андрић, *Травничка хроника*, Сабрана дјела Иве Андрића, Свјетлост, Сарајево 1976.

Бјелица: Исидора Бјелица, *Љубав у Каиру*, КЗ „Љубитељи књиге“, Нови Сад 2007.

Еко: Умберто Еко, *Фукоово клајно*, превео Сениша Здравковић, Белетра, Београд 1989.

Исаковић: Антоније Исаковић, *Трен 2, Казивања Чејперку*, Просвета, Београд 1983.

Јовановић: Марија Јовановић, *Као да се ништа није догодило*, Caligraph, Београд 2008.

Капор: Момо Капор, *Пушопис кроз биографију*, Књига комерц, Београд 2006.

Николић: Видан Николић, *Уклеши извори*, Легенда, Чачак 2006.

Огњеновић: Вида Огњеновић, *Прељубници*, Стубови културе, Београд 2007.

Пиштало: Владимир Пиштало, *Тесла, портрети међу маскама*, Агора, Зрењанин – Београд, 2009.

Селимовић: Меша Селимовић, *Тврђава*, Штампар Макарије, Београд, 2008.

Тосић: Добрица Тосић, *Грешник*, БИГЗ, Београд 1985.

Литература:

Бабић 2005: *Структурно-семантичке особености екскламативних изказа са замјеничко-прилошким формацијом*, Радови Филозофског факултета бр. 6–7, 2004–2005, Филозофски факултет, Источно Сарајево, 109–133.

Ивић 2006: *О придевима висок и велики*, у: *Језик о нама*, Библиотека XX век, Чигоја штампа, Београд

Ковачевић 2009: Милош Ковачевић, *Оглед из српске синтаксе*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд

Ковачевић 2003: *Перифразичка компарација у српском књижевном језику*, у књ.: *Грама-тичке и стилистичке теме*, ЈУКЗ Бања Лука, 9–45

Мразовић 2009: Паница Мразовић (у сарадњи са Зором Вукадиновић), *Грамафика српског језика за странце* (друго, прерађено и допуњено издање), Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад

Палић 2007: Исмаил Палић, *Синтакса и семантика начина*, Bookline, Сарајево

Пипер 2005: *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика – Категоријални комплекс квалификације и квантификације* у: Пипер и др.: Синтакса савременог српског језика, Проста реченица, Институт за српски језик САНУ-Београдска књига-Матица српска, Београд, 830–914

Пипер 1988: Предрог Пипер, *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка синудија)*, Београд: Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога

Прћић 1997: Твртко Прћић, *Семантика и изражајка речи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци–Нови Сад

Радовановић 2009: Милорад Радовановић, *Увод у фази лингвистику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци–Нови Сад

Радовановић 2008: Милорад Радовановић, *Појам градуелности у лингвистици, науци, и логици уопште*, Зборник Матице српске за славистику 73, Матица српска Нови Сад, 337–350.

Ристић 1990: Стана Ристић, *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику*, Институт за српскохрватски језик, Београд

THE STATUS OF LEXICAL ITEMS WITH GRADATION MEANING IN DECOMPOSING PROCESSES

Summary

The paper defines the types of substitution of lexical items with gradation meaning in the decomposition of adverbial and adjective phrases. If an adverbial (adjective) is followed by such lexical item, the whole phrase can be substituted by an expression in which X_{adverb} is decomposed into „NA $X_{\text{adjective}}$ NAČIN“ [„in an X way“]. In that case, the lexical item with gradation meaning remains the same (veoma pametno → na veoma pametan način [very clever → in a very clever way]). If the adverb is decomposed into „SA + noun^{instrumental}“ the gradation adverb is transformed into a homoform adjective. In some cases, the adverb with gradation meaning has no adjective equivalent. Then, it is substituted by an adjective of similar meaning (veoma odgovorno → sa velikom odgovornošću [very responsibly → with great responsibility]).

Ilijana Čutura

О ЈЕДНОЈ ВРСТИ ПОРЕДБЕНИХ ФРАЗЕМА У СРПСКОМ И БУГАРСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом чланку се разматрају српски и бугарски поредбени фраземи са зоонимом у својој структури који се односе на физичку карактеристику човека. Врши се подела према различитим критеријумима. Контрастивна анализа показује битно подударање или блискост ових језичких јединица како у механизму њихове мотивације, тако и у емоционалној оци коју они носе. Разлике међу њима јављају се на нивоу неких конкретних реализација.

Кључне речи: варијантност, емоционална оцена, компаративни фраземи, компарандум, компаратор, мотивација, поредбени фраземи, физичка карактеристика, фразеологизми

Поредбени фраземи се издвајају као посебан, веома изразит и фреквентан структурни модел у систему фразеологизама словенских језика, а према томе – и српског и бугарског језика. Ово се објашњава тиме да је поређење основно средство поимања стварности којим се успоставља сличност између предмета и појава. Тако, поређење се претвара у основу за настанак великог броја поредбених фразеологизама. Поредбене фраземе су постале и посебан објекат истраживања у славистици (в. нпр. Гољак 2009, Кјувлиева-Мишајкова 1982, Огољцев 1978, Кузмова 2008), а у последње време одштампан је и речник поредбених фразема више словенских језика (Финк 2006).

Предмет овог разматрања су српски и бугарски компаративни фразеологизми који у својој структури садрже зооним и односе се на физичку карактеристику човека. Екскерпција се заснива на неким фразеолошким речницима двају језика (наводе се на крају).

У фразеологији се као устаљена поређења (поредбени фраземи) разматрају јединице у којима су присутни елементи основне компаративне структуре која укључује: субјект поређења (компарандум) – *зуби као бисер, мџж каио иланина*; основу, обележје поређења (*tertium comparationis*) – *леи као слика, бял каио сняџ*; оператор поређења (компаратор) – *зуби као бисер, леи као слика, мџж као иланина, бял каио сняџ*; објект поређења (компаратум) – *зуби као бисер, леи као слика, мџж каио иланина, бял каио сняџ*.

С обзиром на мотивациону (мотивну) основу велика мноштва у оба језика образују поредбени фраземи (ПФ) са компаратумом зоонимом. ПФ са компаратумом зоонимом за физичку карактеристику човека условно могу да се поделе на следеће тематске групе: „конструкција тела“ (*вишка као срна = сиройна каио сърна/газела*), „делови тела“ (*црн као ѓавран = черен каио ѓавран, црвен као рак = червен каио (варен) рак, имам дџлџџ език каио змия*), „чула“ (*слей као кришица = слай каио кџришица, ѓледаиши/буџиши као шеле = ѓледам/иула се каио шеле*), „потребе тела“ (*ѓладан као пас = ѓладен каио куче*), „кондиција“ (*јак као бик = јак/здрав каио бик, здрав као во = здрав каио вол*), „реакција тела“ (*сїаваиши као зец = сїа каио заек*), „покрети тела“ (*ишриши као (иоилашен) зец = бягам /ишичам*

кашћо (изийџираван) заек), „глас“ (пџевати као славуј = пџея кашћо славеј), „естетичка оцена“ (пџрљав као свиња = мџрџсен кашћо свиња).

У оквиру ПФ са компаратумом зоонимом за физичку карактеристику човека у српском, као и у бугарском језику, највећу групу с обзиром на сам механизам мотивације чине јединице без пренесеног (преносног) значења типа *дебео као свиња = дебел кашћо свиња, црн као гавран = черен кашћо гавран, јак као бик = здрав кашћо бик*. Знатно мања је група српских и бугарских фразема који се подређују механизму метафоризације или ироније, нпр.: *сћоји као крмачи седло = ошћива му кашћо на свинче звџнче*.

У вези са конкретним реализацијама утврђених заједничких мотивних модела поредбена анализа је утврдила пре свега случајеве подударана типа *дебео кашћо свиња/пџрасе/пџрасац = дебел кашћо свиња/пџрасе/шоџар, ружан као мајмун = џрозен/пџрошћивен кашћо мајмуна, гљадан као пџас = гљаден кашћо куче, јак као бик = силен кашћо бик, смџрешћи/заударати као тџвор = воня/ смџрџя /миришћа кашћо пџор, пџевати као славуј = пџея кашћо славеј/ славејче, ћушћати као риба = мљла кашћо риба, као пџокисла кокош = кашћо мокра кокошка, јестћи као врабац = ям кашћо врабче, слџй као крћишћа=слџй кашћо кџрћишћа* итд.

Случајеви неподударана налазе се најчешће код појединих употреба конкретног назива одређене животиње у оквиру заједничког компаратума зоонима, нпр. *пџијан као смук*, *пџијан као камила*, *засћати као бува*, *сћор као пџуж* – у српском; *пџрозјавам се кашћо шарањ*, *смџрџи/вони кашћо пџрџч*, *бавен кашћо косћенурка* – у бугарском.

Српски и бугарски поредбени фраземи са компаратумом зоонимом за физичку карактеристику човека јесу носиоци, пре свега, емоционалне оцене и спадају у експресивно-емоционална језичка средства. Позната је подела на рационалну и емоционалну (емотивну) оцену у значењима фразеолошких јединица с обзиром на врсту исказиваних односа. Ови односи су директно повезани са позитивним и негативним вредностима са аспекта естетике – физичка привлачност односно физичка непривлачност, или са аспекта физичког опстанка, егзистенције човека – живот, здравље, односно смрт, болест, при чему се понекад могу и преплитати. У принципу, поређење/контрастирање српских и бугарских ПФ са зоонимом с обзиром на исказивање оцене не показује битне разлике у односу на значај вредности појединих обележја за физичку карактеристику човека. Тако на пример, и српски и бугарски ПФ који садрже дескрипторе *дебео, мџршав, ружан, уморан* носиоци су негативне оцене, а јединице са дескрипторима *јак, здрав, леј* исказују позитивну оцену. Посебно о лепом и ружном у српској фразеологији, а и уопште у словенској, пише веома занимљиво и инспиративно за даља истраживања Драгана Мршевић-Радовић која између осталог закључује и следеће: „И баш као што *лејо* значи оно што је конкретне физичке лепоте, али и унутрашње „лепо“ (добро), тако је и *ружно* оно што је споља телесно ружно, али и унутрашње „ружно“, тј. рђаво, нпр. *ружан пџосћуџак, ружно дело*“.(Мршевић-Радовић 2008, с. 209).

Делимична неподударана могу се запазити код неких уско експресивних односа оцене јер су они условљени конкретним језичким особинама мотивације и њеним компонентијалним реализацијама где се понекад појављују код еквивалената у позицији компаратума речи другог семантичког садржаја (*смошћан кашћо пџашће в кљчшишћа = смошћан као сајда, смџрџя/воня кашћо пџрџч = смџрешћи/заударати као чума*).

Са стилске тачке гледишта српски и бугарски ПФ са компаратумом зоонимом за физичку карактеристику човека представљају емоционално-експресивне јединице које се у својој великој већини употребљавају претежно у оквиру усмене неформалне комуникације. У анализираној групи нису примећене јединице изразито књишког карактера чије би порекло или употребу требало тражити у престижним социокултурним контекстима као што су нпр. традиција класичне епохе, хришћанства или народне књижевности. Најбитније стилско обележје ових јединица са функционалног аспекта јесте њихова колоквијалност у чијем оквиру се могу издвојити неутралне и маркиране јединице. Неутралну колоквијалност поседују ПФ који се употребљавају у говорним ситуацијама неутралне стандардне и неформалне сфере, који могу имати стандардноколоквијални карактер и чија се експресивност не повезује са неким посебним обележјем као што су изразита пејоративност, грубост и сл. (*дeраџи се као јаpaц = дeра се кaјџо коза*). Маркирано колоквијалношћу одликују се ПФ код којих се запажају нестандартне фонетске, морфолошке и лексичке особине (нпр. *надувам се кaјџо мисиркa*) или експресивност посебног карактера, нпр. *ждeраџи као свиња, њлоскам кaјџо свиња, изгледаџи, држаџи се, осећаџи се) као џосрани голуб = (изглеждам, дрржа се, чувсџивам се) кaјџо џосран гълџб*.

Са тачке гледишта структурних и функционалних особина превлађују јединице ПФ чији је *tertium comparationis* исказан придевом (*џрбав као камила = џрбав кaјџо камила, сув као комарац = слаб/сух кaјџо комар, мршав као џас = мршав кaјџо куче*). Јединице чији је *tertium comparationis* глаголског типа укључују се у тематске групе „реакције тела“, „покрети тела“ и представљају већи број ПФ тематских група „потребе тела“ и „глас“ (*сџаваџи као зец = сџа кaјџо заек, уџојџи се као свиња/џрасе/ џрасац = уџоја се кaјџо свиња/џрасе/џоџар, џрчаџи као(џоџлашен) зец = бјаџам/џицхам кaјџо изџџрван заек, џуџаџи као риба = мџлча кaјџо риба, сџкџаџи као змија = сџскам кaјџо змија, џеваџи као славуј = џея кaјџо славеј* итд.). Понекад се десни део фразема исказује спојевима речи (синтагмама), нпр. као *џорава кокошка (наџи на неџџо), ходаџи као лав у кавезу, џеваџи као славуј на џрани, кaјџо мокра кокошка, разхождам се кaјџо џиџџр в клеџка, оџива ми кaјџо на маџаре самар*.

Сличности и разлике у структурној организацији српских и бугарских ПФ са зоонимом за физичку карактеристику човека праћене су и подударанима у типовима варијативности код њих. У оквиру јединица, у оба језика широко је заступљена парадигматска варијативност, која може да буде творбено условљена (*јесџи као џиџица/ џиџиџица, џея кaјџо славеј/славејче, сџа кaјџо аџне /аџнџе*). Може такође да се базира на односима синонимије или идеографске блискости између компонентата које варирају (*јуриџи/ џрчаџи као мува без главе, хода/ дрржа се кaјџо џуяк /џујка /мисиркa*). Синтагматска варијативност је повезана са елизијом у позицији *tertium comparationis* (*као џокисла кокошка, като мокра кокошка*), али најчешће – у позицији компаратума, напр. *гледаџи/ буџиџи као џеле (у шарена враџа), џрчаџи као (џоџлашен) зец, обикаљам кaјџо (гледно) куче (на сватџба), червен кaјџо (варен) рак* итд.

Међу српским и бугарским ПФ запажају се исто јединице које испољавају дефективност у односу на категорију рода. То су пре свега јединице код којих се сличност оснива на обележјима која обликују прототипске слике женскости и мушкости, нпр.: *виџка као срна, јац као бик, сџројна кaјџо сџрна, силен кaјџо бик*.

На основу комбинација сличности и разлика које се утврђују на нивоу посебних српских и бугарских ПФ са компаратумом зоонимом за физичку карактеристику човека, издвајају се идентични, аналошки, паралелни и нулти међујезички парњаци (еквиваленти).

Идентични еквиваленти карактеришу се постојањем семантичке, мотивационе, формалне и стилске сличности између јединица које се пореде (*зладан као вук = зладен каишо вълк, вишка као срна = сїройна каишо сърна, сїор као њуж = бавен каишо охлюв*). Еквиваленти, као овде наведени, сматрају се симетричним, за разлику од асиметричних код којих има неких разлика које не нарушавају њихову семантичку и мотивациону сличност, нпр. код појаве варијативности (*сув као комарац = слаб/сух каишо комар*).

Код аналошких еквивалената запажа се семантичка сличност и подударане у мотивационом моделу које прати разлика у компонентијалним реализацијама, нпр. *сїор као њуж = бавен каишо косџенурка, засїаиши као бува = засїя каишо ѡор* и сл.

Као паралелни, одређују се ПФ са сличним значењем, али са различитим мотивационим моделом, код којих се може појавити у једном од оба језика апелатив (општа именица) која није зооним (*здрав као риба = здрав каишо камџк, смошан као сајла=смошан каишо паше в кълчица, смрдеши/заудараиши као чума = смърди/ вони каишо прџч*). Код аналошких и паралелних еквивалената могуће су неке разлике које се тичу структурне организације и обухвата варијативности, нпр. *умреиши као пас (їсеишо уз шарабу) = умра каишо куче, јак као бик = јак(силен) каишо бик* и сл.

У овој групи ПФ условно се може говорити о нултом еквиваленту нпр. у случају *имам дџлџџ език каишо змия*.

Овај кратки покушај анализе ПФ за физичку карактеристику човека наравно нема претензије на исцрпност, али на његовој основи може се ипак направити следећи закључак прелиминарног карактера:

Утврђене знатне сличности код поређења српских и бугарских ПФ са компаратумом зоонимом за физичку карактеристику човека сведоче о битном подударану у односу на идеографску (тематску) организацију и на реализацију мотивних модела. Битна подударанја између фрагмената српске и бугарске језичке слике људског тела, коју формирају ове јединице, настала су у резултату културне и духовне сродности тих народа. Што се тиче разлика између анализираних јединица, контрастирање указује на то да се неподударанја јављају претежно на нивоу конкретних ПФ у оба језика. Детаљни опис не само овде представљених јединица него и ширег круга српских и бугарских ПФ, задатак је који тек предстоји.

Литература

Гољак 2009: Гољак Светлана, *Устиаљена поређења у српском и белоруском језику са асијекшиа идиоматичности*. НССВД, 38/1, Београд, 2009.

Кузмова 2008: Кузмова Михаела, *Устойчиви сравнения за физическа характеристика на човека в чешкия и българския език*. Автореферат на дисертација. Софија, 2008.

Кјувлиева-Мишайкова 1986: Кјувлиева-Мишайкова Веса, *Устойчивиште сравнения в българския език (речник)*. – Изд. БАН, Софија, 1986.

Мршевић-Радовић 2008: Мршевић-Радовић Драгана, *Фразеологија и национална култура*. Београд, 2008.

Огольцев 1978: Огольцев В.М. *Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии*. Ленинград, 1978.

Речници

Ничева К., Спасова С., Чолакова Кр. *Фразеологичен речник на българския език*. София, 1974/1975, т.1 и 2.

Fink Ž. i dr. *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb, 2006.

Matešić J. *Frazeološki rječnik hrvatskog i srpskog jezika*. Zagreb, 1983.

ON A TYPE OF COMPARATIVE PHRASEMES IN THE SERBIAN AND BULGARIAN LANGUAGE

Summary

This article discusses Serbian and Bulgarian comparative phrasemes containing a zoonym in their structure, which refer to a physical characteristic of a man. A division has been made according to various criteria. The contrastive analysis reveals a significant overlap or relatedness of these linguistic units with regard to both their motivation and emotional perspective which they convey. The differences between them occur at the level of certain specific realizations.

Slavka Veličkova

О ФРАЗЕОЛОШКИМ АМАЛГАМИМА У ПУБЛИЦИСТИЧКОМ СТИЛУ

У овом раду аутор објашњава модификацију фразеологизама (у публицистичким чланцима) у светлу теорије појмовних интеграција (*Conceptual Integration Theory*) и менталних простора (*Mental Spaces*). Насупрот (двема) карактеристикама фразеолошких јединица – непроменљивости и конвенционализованости – које их чине петрифицираним изразима, у (појединим) новинским текстовима налазимо измењене фразеологизме – а поступак њихове иновације објашњава се на основу постулата когнитивне теорије Фоконијеа и Тарнера.

Кључне речи: фразеологизми, модификација фразеологизама – амалгами, теорија појмовних интеграција, ментални простори

1. Теоријско-методолошки осврт – теорија појмовних интеграција

Теорија концептуалне (појмовне) метафоре Лејкофа и Џонсона (и даља разрада тог модела) једна је од атрактивнијих и доминантнијих у оквиру когнитивне лингвистике. У последње време когнитивисте све више привлачи тзв. теорија појмовних интеграција (која је у много чему, а посебно у ономе што је најважније, суштинско, комплементарна споменутој теорији), а чије постулате дају Фоконије и Тарнер у својим радовима.¹

Како ова двојица аутора истичу – теорија појмовне (концептуалне) интеграције, представљајући у извесном смислу „општу теорију мишљења“, оперише на различитим нивоима: приликом стварања и разумевања уметничких дела (и, дакако, језика), перцепирању објеката (стварности), научним инвенцијама и сл. (исп. нпр. Фоконије и Тарнер 2001: 15; Омазић 2007: 100; Делибеговић-Џанић 2007: 170). Мрежа појмовних интеграција (*conceptual integration network*) представља основу која повезује одређени број менталних простора (*Mental Spaces*),² укључујући два или више улазних простора (*Input Spaces*), затим ге-

1 Одличан, врло детаљан и јасан, преглед теорије концептуалне интеграције и менталних простора налазимо у двема књигама: Fauconnier, Gilles (1994), *Mental Spaces*, New York: Cambridge University Press; Fauconnier, Gilles (1997), *Mappings in Thought and Language*, Cambridge – New York: Cambridge University Press; затим у заједничким радовима Фоконијеа и Тарнера: Fauconnier, Gilles i Mark Turner (1994), *Conceptual projection and middle spaces*, San Diego: University of California, приступљено на сајту <http://www-cogsci.ucsd.edu/research/files/technical/9401.pdf> и Blending as a central process of grammar (1996), у: *Conceptual structure, discourse, and language* (ур. Adele E. Goldberg). К томе треба додати и њихове коауторске радове Conceptual Integration Networks (1998), *Cognitive Science* 22 (2) и Compression and global insight (2000), *Cognitive Linguistics* 11 (3–4), те радове Шоне Коулсон и Тода Оуклија, посебице Blending basics (2000), *Cognitive Linguistics* 11 (3–4). Дакако, осим ове основне, постоји далеко исцрпнија библиографија радова посвећених теорији појмовних интеграција и менталним просторима (но овде наводимо само најзначајније студије).

2 Према одређењу Фоконијеа и Тарнера (2001: 6), ментални простори представљају „small conceptual packets constructed as we think and talk, for purposes of local understanding and action.“

нерички простор (*Generic Space*) и конституишући, на крају, циљни домен – *бленд*, одн. амалгам (*Blended Space*), тј. интегрисани простор с емергентном структуром (Фоконије и Тарнер 2001: 6-12). Другим речима, овом су теоријом њени творци покушали „да на свеобухватан начин осветле менталне операције одговорне за конструисање нових појмовно-значењских садржаја“ (Расулић 2008: 271).

На којим когнитивним и језичким механизмима почива теорија појмовне интеграције Фоконијеа и Тарнера? Емергентна структура добија се селективном пројекцијом и стапањем (*selective projection and fusion*), и то процесима менталног употпуњавања (подацима из тзв. енциклопедијског знања), динамичке разраде бленда и његовом елаборацијом (што заправо значи да такав појмовни амалгам може затим „регуларно“ ступати у различите комуникацијске схеме и односе, бити даље разрађиван, модификован, моделован итд.). Разлози којима се човек руководи творећи појмовне амалгаме узрокују и одређују како ће интегрисани простор изгледати, тј. шта ће се из тих примарних извора задржати и фигурирати у генеричком простору, а шта ће бити занемарено, односно „превиђено“ при селектирању (тј. селективној пројекцији). Битно је, дакле, нагласити да амалгам поседује своју емергентну структуру, и, као нови домен (који, додуше, има упориште у изворним доменима), он захтева и успостављање своје (аутономне) „физиономије“ и структуре. А као финални сегмент когнитивизације у виду, на пример, лексикализације, фразеолошке иновације и сл. – наступа даље искоришћавање тог амалгама и, евентуално, укоренивање у језички систем (*opportunism and entrenchment*) – што значи да бленд може настати и *ad hoc* у разговору, те да се потом може „одомаћити“ у језику и тако постати израз који ће бити инкорпориран у општи језички фонд.³

Ми смо се у овом раду одлучили да теорију појмовне интеграције покушамо искористити, као теоријски погодан проседе, за интерпретацију фразеолошких амалгама, тј. промена у изразу, лику фразеолошких јединица.

II. Фразеологизми и њихова модификација

У разматрању фразеолошких јединица полазимо од чињенице да се оне не стварају у говорном процесу него се искључиво репродукују у готовом облику (Матешкић 1982: VI).⁴ Док фраземска полилексичност и значењска супракомпо-

Mental spaces are very partial assemblies containing elements, and structured by frames and cognitive models“.

3 Досадашња лингвистичка истраживања, како читам у радовима когнитивиста, показала су да се овом теоријом могу објаснити разнородни (хетерогени) језички процеси и појаве – од ускопрагматичких, какво је, на пример, питање пресупозиционих пројекција, или синтаксичко-семантичких – питање контрафактуалних (иреално кондиционалних) исказа, до логичко-семантичких (питање „непостојеће“ референце), па чак и дериватолошких и лексиколошких (Фоконије и Тарнер 2001: 15; Расулић 2008)

4 Фразеологизми су полилексични (дакле, формалне везе најмање две речи, од којих барем једна мора бити аутосемантична; према неки аутори тврде да фразем морају чинити минимално две пунозначне лексеме), поседују супракомпонентно, идиоматично значење (њихово се значење, значи, не може свести на значења саставница које улазе у фразеологизам), непромењиви су (варијантно стабилизирани, под чиме се подразумева да фраземи испољавају монолитност и петрифицираност, због чега се третирају и посматрају као једна јединица у лексичко-фразеолошком систему неког језика) и конвенционализовани (фраземи су препознатљиви и опште прихваћени). У вези с овим последњим, Матешкић (1982: VI) истиче да је за фразеологизме релевантно и њихово „уклапање у контекст“.

нентност не спречавају измену фразеолошких јединица (могло би се рећи, неутрално се односе према том критеријуму), дотле друга два обележја (непромењивост и конвенционализованост) директно говоре против било какве интервенције у структуру (структурне односе) и лексички састав идиома. Ипак, такво се поимање фразема данас коригује новим (научним) увидима – јер се, на име, показује да су и ове језичке јединице подложне изменама.

Колико нам је познато, покушаји да се модификација фразеологизама интерпретира помоћу теорије концептуалне интеграције у нашој су средини највећма били усмерени на корпус енглеског језика (изузетак чине англисти који су у својим радовима узимали у разматрање и „англо-српске“ творенице, сливенице и неке врсте модификованих фразеолошких јединица, ексцерпираних у српској, одн. хрватској публицистици и другде – нпр. Бугарски 2003; Омазић 2005 и 2007; Делибеговић-Џанић 2007; Расулић 2008; Делибеговић-Џанић и Омазић 2008, Делибеговић-Џанић и Берберовић 2010). Анализирајући примере модификације фразеологизама, ови су лингвисти дошли до одређених закључака, предложивши (лингвистички и логички консеквентну) класификацију поступака модификације фразеологизама. Утврђено је десет таквих поступака: формално стапање или контаминација (*formal blending*), које представља „амалгамизацију две фразеолошке јединице у један јединствени фразем, користећи одређене лексема као спону међу собом“ (Омазић, нав. према Делибеговић-Џанић 2007: 178), изостављање (*clipping*), под којим се подразумева редукција, тј. брисање неких фраземских конституената, измена редоследа чланова каноничне форме фразема (*permutation*) и реконструкција (*reconstruction*), којом се мења структурни изглед (структурне релације) (почетног) фразема. Ове четири операције спадају у тзв. структурне фраземске модификације. Уз њих, реализују се често и тзв. лексичке модификације, које су, како сам атрибут каже, везане за промену неке од лексема (саставница) фразеологизма. Граматички процеси који „омогућавају“ ову врсту измена су: додавање (*addition*), што значи да се на почетни идиом „калеми“ још нека лексема, и замењивање (*substitution*), којом се лексема из почетног фразема супституишу неком другом лексемом. Дакле, ово што смо набројали представља шест базичних начина измене неке фразеолошке јединице, а поред њих се могу јавити и комбиновани поступци измене фразема, инкорпорирајући више основних начина фраземске модификације (нпр. супституција и изостављање, пермутација и изостављање и сл.) (вид. нпр. Делибеговић-Џанић 2007: 178-179).

III. Анализа примера

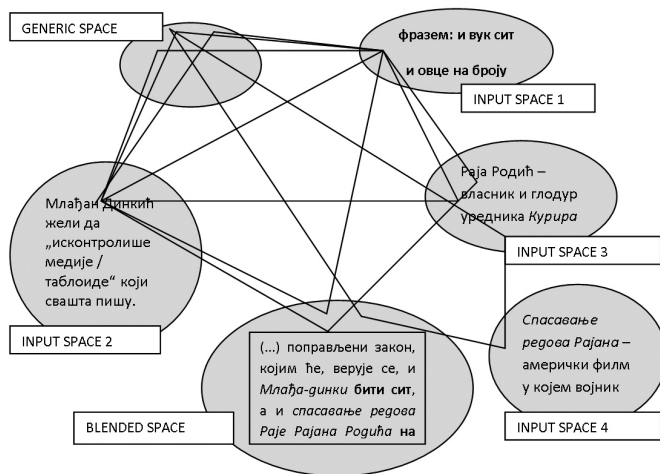
Како су творци концептуалне теорије интеграције истакли, суштина оваквог когнитивистичког приступа лежи у чињеници да се њоме могу објаснити измене, на различитим језичким нивоима, дотад теоријски недовољно добро (прецизно) или веродостојно образложене. Од тих многобројних језичких иновација, ми се у овом раду задржавамо на два примера измене идиома – покушавајући да заправо у (својеврсној) студији случаја разјаснимо процесе модификације петрифицираних израза. Дакле, ова се анализа мора схватити, пре свега, као покушај примене наведених теоријских достигнућа на ограниченом броју при-

мера (регистрована су два случаја у посматраном корпусу),⁵ коју би требало да прати исцрпна и квантитативно репрезентативнија студија (узимајући у разматрање сразмерно обимнији и, свакако, функционално разноврснији корпус).

пример 1

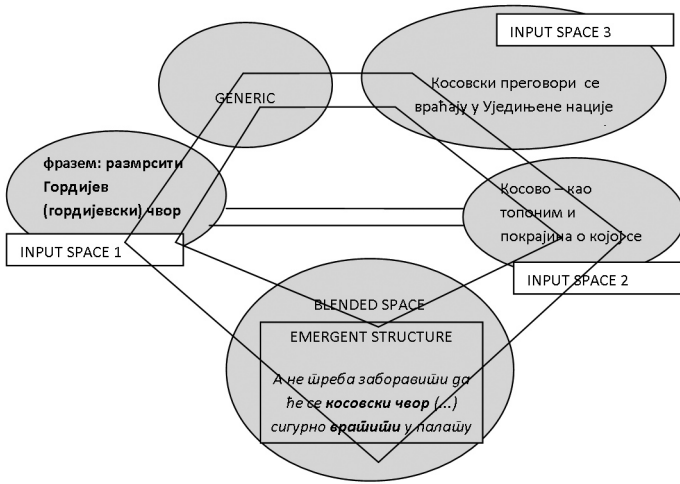
Истина, неће медији бити ни бољи ни гори кад се усвоји овај наредно-поправски поправљени закон, којим ће, верује се, и Млађа-динки бити сити, а и спасавање редова Раје Рајана Родића на броју. [Спасавање редова Раје, Данас, 20. VIII 2009, аутор: Наташа Б. Одаловић]

У основи овог модификованог фразема налази се идиом *и вук (курјак) сити и овце на броју*,⁶ који значи да су задовољене (задовољне) обе (супарничке, противничке) стране, дакле, свима је по вољи. Но, у нашем су случају извршене одређене измене, не у структури, него у лексемској реализацији овог фразема. Заправо, извршена је двострука супституција. У (почетном) фразеологизму доминирају две лексеме из зоолошке сфере – *вук* и *овце*, и тумаче се метафорички, дакле као две антагонизоване групе (људи), које карактеришу потпуно супротстављени ставови, мишљења, особине. Уз то, једна је страна очито јача и агресивнија од друге, живи угњетавајући (или уништавајући) ту супротстављену групу, што је имплицитно сугерирано предикативним елементима у фразему – *сити* и *на броју* (може се говорити о предикативним импликатурама овог придева и предлошко-падежне конструкције). Тако конфронтираним ентитетима сада су измењени номинални елементи, тачније индивидуализоване (и „почољене“) лексеме (антропонимске уместо иницијалних зоонимских). Оне су практично толико прецизиране – да су потпуно пропријетизоване, дакле, *вук* је постао министар *Динкић*, а *овце* су деплурализоване, тј. сингуларизоване, сведене на једну особу – уредника дневног листа *Рају Родића*.

5 Корпус за ову анализу представљао је 50 новинских чланака (колумни и редакцијских коментара) објављених у дневним листовима *Данас* и *Политика*.

6 Овај фразеологизам је очито веома интересантан, јер његову модификацију анализирају и Делибековић-Џанић и Берберовић 2010. Тамо је он, додуше, унеколико другачије модификован и додатно уклопљен у шири семиотички систем (анализира се не само вербални него и невербални код) – али је у сваком случају вредно пажње то што наведени фразем представља еталон за појмовну интеграцију у већем броју случајева.

Амалгам (емергентна структура), као што је речено, поред тога што га и чине у њега пројектовани појединачни елементи (с понекад очуваним и појединим међуентитетским релацијама) из изворних домена (у овом случају из домена који чини фразеолошка јединица), не представља пуку копију свих структурних односа, него, како је раније истакнуто, поседује комплексније устројство, с новим односима међу селектираним и пројектованим елементима (из примарних извора).⁷

Значи, оно што бленду даје посебност је изван „преустрој“ почетних (доменских) односа. Видимо како су домени 1, 2 и 3 кореспондентни и како међусобно повезивање функционише: изворни домен 2 је повезан с канонским обликом фразема (представљен доменом 1) трима релацијама – особинама актера, затим аналогijом и интенцијом (која се очитује у намераваним радњама и антиципацији или прижељкивању одређеног ефекта). Између вука, као јаког и

7 Табеларно приказано, најзначајнији доменски елементи за овај амалгам изгледају овако:

изворни домен 1	изворни домен 2	изворни домен 3	изворни домен 4
вук је јак и агресиван, а овца представља лак плен	министар представља власт и моћ	Родић нема власт ни моћ и могао би бити лак плен	Редов Рајан је изгубљен и може бити лак плен за немачке трупе
вук је активан у својој потражи за жртвом, овца је пасивна	министар и министарство су активни – предлажу Закон и изгласавају га	Родић је пасиван, јер нема полуге власти који би му омогућиле да спречи доношење Закона	Редов Рајан, условно речено, чека да га други пронађу
када вук пронађе овцу – њој више нема спаса	након усвајања Закона показаће се снага и ауторитет власти	након усвајања Закона новинари неће имати такву слободу као раније	
но у одређеним случајевима, могуће је да и овце остану живе, али и да вук буде задовољан			Посебна група војника налази редова Рајана и спасава га од непријатеља

агресивног и министра, иза кога стоји државни апарат и моћ, успоставља се релација у улогама. Затим аналошко понашање – које приписујемо вуку у тражењу своје жртве и министровом активном улогом у припремању и инсистирању на изгласавању закона, и, на крају, интенција која прати њихово чињење. На истим принципима (само практично с предзнаком минус) почива веза између домена 3 и канонског облика фразема (актерска, аналошка и интенционална релација између *овце*, из фразема, и власника дневних новина).

Но, ефектност овако модификованог фразеологизма није (само) у томе, јер у његовој иновацији учествују још неки елементи. Наиме, интертекстуалност, коју изучаваоци са поља текстне лингвистике, истичу као једну од карактеристика дискурса/текста, овде се појављује у оквиру фразеологизма и везана је за четврти изворни домен: њиме се потврђује изворни фразем – наиме, да су сви, на неки начин, задовољни, јер преузимајући селективно из домена 4 одређене елементе (садржаје) и пројектујући их у иновирани идиом – а пре свега мотив спасавања редова Рајана, захваљујући спољној интервенцији – добија се и смисао о „спасавању“ медија (накнадном) спољном интервенцијом.

Парономастички (аноминацијски), захваљујући свом надимку, Раја Родих је повезан с именом редова (Рајаном) у познатом америчком филму: веза је двострука – аналошка (у погледу остварених радњи) и категоријална (делимична фонемска подударност). Тек тако добијамо потпуну слику и организацију улазних домена (*input spaces*) – 1. улазни простор чини изворни (немодификовани) фразем, који има структурну улогу (њиме се структурира читава слика и представља основу бленда), 2. улазни простор представља министар који жели да „исконтролише медије/таблоиде“ (будући да свашта пише, и притом најчешће против њега), 3. домен конституише власник (односно главни уредник) једног од тих таблоида и 4. домен оформљен је на тематици филма „Спасавање редова Рајана“.

Треба запазити да уз појмовну интеграцију врло често делују и метафора и метонимија. Метафора је деловала на самом почетку овог интегративног процеса, тиме што су зоонимске лексеме *вук* и *овца* (тачније, њима конотиране стереотипне карактеристике) доведене у везу с одређеним личностима. Може се ићи даље и тврдити да се, затим, у финалној интерпретацији амалгама, јавља метонимијски процес. Наиме, ако се прихвати „редов Раја Родих“ као представник једне бранше (новинарске), онда ћемо лако увидети да је реч о референцијалној метонимији (синегдохи) – део за целину (појединица за групу), па ће, следствено томе, поменути власник новина бити тумачен као репрезентант свих новинара угрожених (тим) Законом. По истом принципу – *pars pro toto* – један министар може стајати за целу владу. Тако ће се обићи пун круг, укључујући и процесе – метафоризације, интеграције (бленда) и метонимизације – да би се иронично закључило како су након „узвршених измена у Закону“ сада сви задовољни. Тиме је колумнистичкиња у кондензованом облику објаснила однос између власти и новинара, односно шта нови Закон доноси, и ко ће њиме бити задовољан/задовољен.

пример 2

А не треба заборавити да ће се косовски чвор (...) сигурно враћити у палату на Источној реци. [Искрено и шажно, Политика, 2. VII 2006, аутор: Бошко Јакшић]

У овој реченици такође региструјемо сложени облик идиомског модификовања. Наиме, његова модификација је остварена двоструком лексичком изменом. Међудоменско повезивање омогућено је (идиоматизованим) значењем фразема, његовом секундарном денотацијом (транспонованим значењем) и већ претходно неутрализованом топонимском референцом; тако је олакшано инкорпорирање супститутивног елемента (*косовски*) у „понуђену“ структуру (*Гордијев/џордијски*) и композиција је тиме завршена. Употпуњавање модификоване структуре омогућено је алтернацијом вербумског елемента у фразему.

Улазни простор 1 овог фразеолошког амалгама чини компонентни идиом који гласи *пресећи/разрешићи Гордијев (џордијски) чвор*, а чије значење (по Матешићу) гласи – решити заплетен/ тежак проблем (или решити какав замршен проблем па како буде). Компонентност овог идиома очитује се у томе што глаголски елемент чува своју примарну денотацију, а синтагма *Гордијев чвор* има транспоновано значење. Други улазни простор експлициран је топонимом *Косово* и активирањем (енциклопедијског) знања повезаног с том лексемом, при чему се, дакако, при појмовној интеграцији само релевантни подаци пројектују у амалгам. Повезивање двају менталних домена успостављено је по основу сличности (аналогији) и категоријалности. Наиме, ако се зна да се синтагмом *Гордијев чвор* (која је заправо сама тип глобалног фразеологизма) описује једна замршена, проблематична ситуација, онда се заменом ове лексеме речју *Косово* сутерише како је и Косово извор једног тешког и компликованог проблема. Будући да су интензивни разговори о статусу Косова још увек били актуелни (у време када је писан текст) и да се није назирало скоро решење, јасно је због чега су ти преговори доведени у везу с изразом *џордијевски чвор*. Из тог денотата (*џордијевски чвор*) на (нови) денотат (*косовски чвор*) пренето је значење тешке решивости, док је атрибутски део замењен – *косовски* наместо *џордијевског*. Ту видимо и категоријално повезивање двају домена – знаменито аналошко место Гордијум супституисано је једним од најзначајних српских топонима – Косовом. Практично је глобалном фразеологизму са значењем компликованог, нерешивог проблема придодата („накалемљена“) локационо-каузална компонента.

Ту се не завршавају сви поступци иновације овог фразеологизма. У односу на почетни компонентни фразем – *разрешићи Гордијев (џордијевски) чвор* – уочава се да је у нашем примеру замењен и глаголски елемент, па се уместо глагола *решити*, у појмовном амалгаму појављује глагол *враћити се* (из изворног домена 3) уз циљну допуну, појашњену инконгруентним атрибутом (у *палаћу на Источној реци*). То усаглашавање првог и трећег домена – глагола *разрешићи* и вербумског комплекса – омогућено је дисаналозким везама; може се рећи да уместо (канонског) фраземског глаголског елемента (*решити/разрешићи/ресећи*) овде налазимо сложен вербумски израз – који је у антонимском односу према изворној компоненти. Као што је познато, Гордијев чвор је размрсио Александар Македонски, исукавши мач, снажно замахнувши и исекавши га једним ударцем. Овакво промптно, нагло разрешење проблема стоји у опозицији према смислу предикатског комплекса у нашем примеру – а који интерпретирамо као пролонгирање доношења одлуке, продужетак дискусије, наставак разговора и већања о проблему.

Додатна експресивност и стилогеност овако модификованог фразема остварена је перифрастично-метонимијском конструкцијом (или метонимијском перифразом) – *палаћа на Источној реци* – која иако има исто денотативно значење као и синтагма *зграда Уједињених нација* – уноси додатно сигнификативно

значање, а потом се метонимијским процесима – институција за објекат и одлучивање људи за саму институцију (одлука Генералне скупштине и Савета безбедности УН-а) порука даље стилизује. Тако се, у финалној интерпретацији, опет повезују три различита домена – канонска структура фразеологизма, затим ретопонимизација с експлицирањем (својеврсног) каузатора и, на крају, уврштавање иновираних глаголских компоненте (антонимски постављене спрам изворне).

IV. Закључна разматрања

Познато је да су две основне функције журналистичког стила – референцијална и конативна (инјунктивна), те да чак и они „журналистички жанрови који на први поглед нису убјеђивачки (...), могу бити у функцији реализације увјеравања“ (Катнић-Бакаршић 1999: 59). Јасно је да се и лексичка и синтаксичка и текстна организација неког новинског чланка осећа као (битно) уграђена (антиципирана) у зависности од значаја поруке, тј. интенције писца чланка (дакле, илокуционе компоненте и њеног перлокуционог ефекта).

Неретко се такође запажа да се журналистички стил „обликује устаљеним фразама, шаблонима“, јер они „представљају средство које поједностављује адресатово (читаочево, гледаочево, слушаочево) разумијевање и омогућава новинару да у најкраћем року напише текст“ (Катнић-Бакаршић 1999: 60). Стога се аутоматизам (у привативној стилистичкој опозицији аутоматизованост – актуелизованост) издваја као изразито обележје журналистичког стила (тачније, већине новинских жанрова). Хупек (према Катнић-Бакаршић) напомиње да су чак и иновације у журналистичком стилу склоне „устаљивању“, клишеизирању, па се врло брзо и нека нова фраза, израз, конструкција лако одомаћује и аутоматизује.

Као вид аутоматизације у публицистици појављује се својеврсна унификација и стандардизација, с циљем да се буде прецизнији и тачнији, и да се скрати време за декодирање и тиме олакша рецепција текста (Тошовић 2002: 307), односно, како Костомиров наводи – „стандард је неопходан стога што је немогуће за сваки случај пронаћи неопходна средства за изражавање“ (цит. према Тошовић 2002: 307). Говорећи о лексичкој структури публицистичког функционалног стила каже се да се га одликује „особена полисемија, синонимија, антонимија, хомонимија и паронимија“, но показује се да је и новинска фразеологија такође део устаљене структуре, обрасца новинског текста, односно моделовања поруке у публицистици.⁸ Наши резултати, тј. ексцерпирани примери то потврђују, али уз један значајан додатак – наиме, показало се да одређени новински жанрови, они који конвергирају ка књижевно-уметничком стилу (нпр. коментари и колумне), теже онеобичавању, измени (устаљене) структуре фразеологизама, стварању утиска зачудности таквим модификацијама.

Ако сада узмемо у обзир основне постулате (идеје) теорије концептуалне интеграције, у којима се истиче да је њен циљ да понуди одговарајући научни инструментариј, добро базирану методологију и пружи адекватне одговоре на питање, пре свега, конструисања нових појмовно-значањских садржаја, онда бива јасно због чега смо сматрали примереним овакав приступ иновираним идиомима.

8 Владислава Петровић напомиње да (1989:33) „новинску фразеологију чине устаљени фразеологизовани скупови речи који потичу, синхронијски гледано, из различитих сфера употребе језика, који, дакле, носе одређена функционалностилска обележја“.

Наизглед супротстављени најчешће истицаним обележјима новинских текстова – као што су устаљеност и шаблонизираност, појављују се примери измењене структуре фразеолошких јединица, дакле, условно речено, *ad hoc* конструисани садржаји. Иновације фразеологизама представљају индивидуализацију и актуализацију (наспрам аутоматизације). Дакле, на нивоу модификованих фразеологизама уочава се стваралачка функција језика, тј. показује се да фраземе као и „сваки систем који остварује цео спектар семиотичких могућности не само [што] пренос[е] готове поруке, већ служ[е] и као генератори нових „ (Лотман 2004: 19). Потврђује се да канонски идиомски облици служе као еталони, за које се везују други домени, прецизније речено, за које се везују ентитети из других улазних простора (Делибеговић 2007: 187), а теорија појмовних интеграција пружа одговор на питање о функционалности, смислености и релевантности оваквог интегративног поступка, те открива који „механизми регулишу њихову креацију и когнитивну организацију“ (Делибеговић-Џанић и Омазић 2008: 410) што је, надамо се, показано на два ексцерпираним примерима и у овом раду.

Остаје да се на обимнијем корпусу анализира ова појава и покаже који су све поступци применљиви у модификовању фразеологизама, затим да се утврди колико су новоконструисани језички знаци експресивнији, колико пак они отежавају декодирање поруке, те колико су интерполиране компоненте (стилски) адекватне.

Литература:

- Бугарски 2003: Ranko Bugarski, *Žargon*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Делибеговић-Џанић 2007: Nihada Delibegović-Džanić, Conceptual Integration Theory – the key for unlocking the internal cognitive choreography of idiom modification, *Jezikoslovlje* 8/2, 169-191.
- Делибеговић-Џанић и Омазић 2008: Nihada Delibegović-Džanić & Marija Omazić, There is more to Idioms than Meets the Eye – Blending Theory in Idiom Modifications, у: *English Language and Literature Studies: Structures accross Cultures* (ELLSSAC) (K. Rasulić & I. Trbojević-Milošević eds.), Belgrade: Faculty of Philology, 402-412.
- Делибеговић-Џанић и Берберовић 2010: Nihada Delibegović-Džanić & Sanja Berberović, Conceptual integration theory and metonymy in idiom modifications, у: *Phraseologie global – areal – regional* (Jarmo Korhonen et. al. eds.), Tübingen: Narr Verlag.
- Катнић-Бакаршић 1999: Marina Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Budapest: Open Society Institute – Center for Publishing Development.
- Коулсон и Оукли 2000: Seana Coulson & Todd Oakley, Blending basics, *Cognitive Linguistics* 11/3-4, 175-196.
- Лотман 2004: Јуриј М. Лотман, *Семиосфера: у свешћу мишљења: човек – тексти, семиосфера, историја*, Нови Сад: Светови.
- Матешкић 1982: Josip Matešić, Predgovor, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Омазић 2005: Marija Omazić, Cognitive Linguistic Theories in Phraseology, *Jezikoslovlje* 6/1-2, 37-56.
- Омазић 2007: Marija Omazić, Phraseological blends, у: *Phraseology in Linguistics and Other Branches of Science* (Kržišnik, Erika & Wolfgang Eismann eds.), Ljubljana: Filozofska fakulteta, 99-108.

Петровић 1989: Владислава Петровић, *Новинска фразеологија*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.

Расулић 2008: Катарина Расулић, Српско-енглеске творенице у светлу теорије појмовне интеграције, у: *Семантичка проучавања српског језика* (ур. Радовановић, Милорад и Предраг Пипер), Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, 269-289.

Тарнер и Фоконије 2002: Mark Turner & Gilles Fauconnier, *Metaphor, metonymy, and binding, Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* (Dirven, René & Ralf Pörings eds.), Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 469-487.

Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.

Фоконије и Тарнер 1994: Gilles Fauconnier & Mark Turner, *Conceptual Projection and Middle Spaces*, San Diego: University of California, Department of Cognitive Science (приступљено на адреси blending.stanford.edu и mentalspace.net).

Фоконије и Тарнер 2001: Gilles Fauconnier & Mark Turner, *Conceptual Integration Networks*, приступљено на адреси: www.wam.umd.edu/~mturn/WWW/blending.html (репринт чланка објављеног у часопису *Cognitive Science* 22, 1998, 133-187)

ÜBER PHRASEOLOGISCHE AMALGAME IM PUBLIZISTISCHEN FUNKTIONALSTIL

Zusammenfassung

In dieser Arbeit beschäftigt sich der Autor mit der Untersuchung von phraseologischen Amalgamen (inovierten Phrasemen) in einigen Zeitungsartikeln und Kolumnen. Es wird versucht anhand der *Conceptual Integration Theory* (Theorie der konzeptualen Integration) zu erklären, wie Phraseme modifiziert werden, bzw. wie die petrifizierten Form von Phraseme/n mit neuen Lexemen inoviert werden und wie die (alte) kanonische(n) Phrasemteile mit neuen korrelieren. Als Schlussfolgerung wird festgehalten, dass die kreative Funktion der Sprache in diesem Fall darin besteht, dass „alte sprachliche Muster“ der Phraseme als Etalon für neue syntagmatische und paradigmatische Konstruktionen und Phrasen dienen.

Strahinja Stepanov

ТВОРБЕНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У ОКВИРУ ЛЕКСИЧКО – СЕМАНТИЧКЕ ГРУПЕ КУЋА И ЊЕНИ ДЕЛОВИ

У раду су анализирани позајмљенице у оквиру лексичко-семантичке групе *кућа и њени делови* типа *кревети, оџак, шемељ* и сл. На основу РМС и РСАНУ издвојени су деривати тих позајмљеница и анализиран је творбени и семантички потенцијал и основних лексема и њихових деривата. Циљ рада био је и одредити како су се ове позајмљенице адаптирале у српском језику и да ли их просечни говорник српскога језика доживљава као домаће или као стране речи.

1. Увод

Позајмљенице чине значајан слој лексике нашег књижевног језика. То су речи које је српски књижевни језик, преузео из других језика и које су постале саставни део лексике. Услови уласка страних речи у наш језик најчешће су географског и културноисторијског карактера и то је најчешће географско суседство, културни и уопште цивилизацијски контакти.

У оквиру лексичко-семантичке групе *кућа и њени делови* значајан део лексике припада слоју позајмљеница. Највећи број позајмљеница ове лексичке групе је из турског језика, а затим из грчког и немачког језика.

У вези са тим изабраћемо два типична социолингвистичка тумачења, као довољно илустративна. По првом – "сасвим се лако могло претпоставити да ће у терминологији која је у непосредној вези са материјалном културом одређеног подручја наћи подоста туђица. Међујезички контакти, престижна улога неког страног језика и његове културе, дакако, економски развој који представља предуслов за инпортовање реалема из неке друге, развијеније средине, сама географска конфигурација терена који омогућава лако кретање становништва – све су то фактори који битно могу утицати на лексичку слику неког подручја. Ако се, уз то, ради о лексичком подсистему који спада у тзв. отворене, може се очекивати изразитији страни утицај" (Вуковић 2000:125-136).

По другом тумачењу, "иако су оријенталне ријечи почеле продрати у већем броју у балканску, нарочито словенске балканске језике тек појавом Османских Турака на Балкану, не може се порећи да је било и раније утицаја турских народа на ове језике. Познато је да су појавом Авара у Панонској низији и њиховим додиром са балканским становништвом, посебно са Словенима, улиједили извјесни турско-татарски утицаји, који су оставили трага и у балканским језицима ... Додиром Турака са балканским народима почиње и њихов утицај на ове народе, који је у дугом периоду турске владавине у овим крајевима оставио видне трагове и у њиховим језицима ... Што се тиче турцизама у нашем језику мисли се да

су их највише ширили турска војска и турска администрација, те домаћи муслимани, грађани и чиновници.

Ниједан живи језик није чисто свој, сваки има позајмљених ријечи из других језика. Попут сеобе људи, и ријечи се крећу из једног језика у други" (Шкалајић 1979:11-20).

Значи, могу се истакнути два утицаја која су била од значаја за наш језик и то: старији, грчко-римски и млађи, турски утицај.

О позајмљеницама у терминологији куће и покућства писала је Г. Вуковић (2000: 125-136): "Све оне реалеме које се везују за дубљу прошлост именују се, по правилу, речима домаћег порекла или, пак, позајмљеницама из турског, које се често јављају напоредо са домаћима. Тако ће бити ако су у питању лексеме којима се номинују реалеме везане за старински тип куће, пећи и њихови делови или справе које се употребљавају око пећи односно огњишта. Оно што представља каснији нанос, веома често ће бити означено лексемама страног порекла, у овом терминолошком слоју, по правилу, речима преузетим из немачког и, знатно мањем броју из мађарског. Када је реч о језицима даваоцима, на првом месту се налазе оријентализми. Њих је највише када је реч о именовану покућства, посуда, постељине, справа за домаћинство, мање ако се ради о деловима куће или окућнице односно о номинацији типова зграда, а понајмање међу називима просторија и смештајних објеката за стоку. Готово без изузетка ће се германизми означавати оне реалеме које су у нашу материјалну културу ушле релативно касно".

Већина позајмљеница које ћемо анализирати одавно су ушле у књижевни језик и данас их осећамо као домаће речи¹.

2. Анализа позајмљеница лексичко-семантичке групе кућа и њени делови

Анализиране су следеће основне лексеме: *јасиук, јорган, каџак, кревети, оцак, погрум, пашос, пешкир, шаван, шемељ, ћебе, цигла, чаршав*.

Позајмљенице су подељене у уже семантичке групе и све деривате посматраћемо заједно. Тешко је класификовати ову грађу по степену деривације (проста реч, изведена или сложена) јер је статус почетних лексема често нејасан. То, наравно, подразумева и тешкоће са одређивањем степена деривације код деривата. Строго синхрониски посматрано све лексеме можемо третирати као просте речи. Где је могуће одвојићемо деривате у две скупине, слично првостепеним и другостепеним дериватима.

2.1. Лексичко семантичка група собни намештај

Констатовано је већ у смислу уопштене чињенице: "У семантичком пољу *собни намештај* од страних речи најбројније су оне из немачког. Готово све те речи односе се на предмете (односно њихове делове) који су карактеристични за економско и културно развијенији миље.

Речи из турског знатно је мање, али су неке од њих прихваћене и као стандардне. Навешћемо неке од лексема турске провенијенције: *диван* (вероватно и облик *дивањ*), *долап/голов*, *кревети* уз деривате *креветица*, *креветић* и *кревети(н)ина* ... *орман/ормар* са знатним бројем деривата, *ошоман*, *раф(а)*, *сандук*, *чивилук* и *чикмеже* (уз различите фонетизме)" (Вуковић 2000: 129).

¹ То ће показати и резултати анкете коју смо спровели међу говорницима српског језика.

Овом приликом биће анализирана само лексема *кревети* у оквиру ове лексичко-семантичке групе.

2.1.1. КРЕВЕТ²

Основно значење је *део намештаја који служи за спавање, постојеља; лежиште, лежај уопште*. Секундарне семантичке реализације настале су асоцијативним путем преко изгледа кревета и делимично преко функције, с тим што се функција проширује и на седење: *камени банак крај огњишта; покр. ошворени део зграде, обично уздигнути и предњим делом избачен преко спољње зид, шрем, доксити; мали дућан или радионица с ниском и равном таваницом, обично истурена према улици; покр. место око каце на које ојанчари међу залужене коже; покр. полица од гасака нарочито удешена за гајење свилених буба; дуљачак што у бачији за слажање и држање колушова сира; нађубрена попла леја за расаде раноћ воћа, винове лозе или поврћа, ђубреница; сточна храна, лисник зденути на деблу и уздигнути од шла; дрвени ступци са пречагама у воденици који држе кош са жишом; део постројења за ваљање сукна на којем су причвршћени маљеви; седиште за риболовца кад се лови риба у заграђеном делу реке, саланџак.*

Очекујемо да ће и деривати развијати значења преко изгледа и функције кревета.

– Деривати из категорије именица

1. **Кревет-ак**, *дем. и хий. од кревети*. Суфикс *-ак* је продуктиван деминутивни суфикс, али облик деминутива *креветак* није распрострањен.

2. **Кревет-ац**, *дем. и хий. од кревети; деџи кревети (обично с оградом) и мањи лежај који служи за одмарање, ошман, диван, софа; миндерлук*. Ова лексема поред основног значења, које је очекивано с обзиром на функцију суфикса *-ац*, има и секундарна значења су лексикализоване форме и представљају посебна значења. Секундарна, лексикализована значења, подразумевају да је реч о малом кревету, али ова лексема у том значењу представља кревет одређене врсте и намене, а не сваки кревет малих димензија. Формално је деминутив, али је дошло до десемантизације деминутивности.

3. **Кревет-ић**, *дем. и хий. од кревети*. Можемо да формулишемо значење ове лексема као: мали, леп, нови, обично кревет намењен за децу. Ова лексема има изразитију црту хипокористичности и често се чује када је неко уморан и жељан сна да тепа кревету: *креветићу*, а то указује на изразит субјективни однос човека према кревету или према ономе коме је кревет намењен.

4. **Кревет-ина**, *ауџм. и пеј. од кревети* и ист. покр. *шакса, порез на поседовање кревета*. Суфикс *-ина* продуктиван је у грађењу изведеница и са основним и са изведеним значењем ове лексема и у овом случају је семантички искоришћен. Секундарна реализација интересантнија је за историју и етнологију, него за језик, али с обзиром на продуктивност суфикса *-ина* у том значењу, погодан је за анализу (исти модел је и код именица: *пушарина, царина, лежарина* и сл.).

5. **Креветч-ина**, *нерасп. ауџм. и пеј. од кревети*.

6. **Кревет-н-ина**, *ошрема за кревети (пресвлаке, прекривачи, јастуци и др.), постојељина*. Клајн ову именицу наводи уз суфикс *-нина*, уз речи настале по моде-

2 Балкански туризам грчког порекла. Према Богуслањском је можда трачко-илирског порекла. (ЕР, П. Скок)

лу придев на -(а)н/-н(и) + -нина, али истиче да је ова реч са другачијим значењем од осталих са -нина, јер је придев *креветни* сасвим неуобичајен (Клајн 2003:98).

– Придевски деривати

1. **Кревет**-ни, -а, -о, в. *креветски*. Потврду творбеног обрасца налазимо код Бабића (1986: 382) уз напомену да стотинак придева, међу којима и овај, имају дублетне ликове са суфиксима -ни и -ски. У пару су обичнији придеви са -ски.

2. **Кревет**-ски, -а, -о, који се односи на *кревет*, који је за *кревет*.

2. 2. Лексичко-семантичка група грађевински делови куће и уопште делови куће

Највећи број речи ове семантичке групе доспео је у наш лексички фонд посредством турског језика. "Турци свакако нису битније утицали на саму технологију градње војвођанске куће, али је утицај њиховог језика био доминантан када се радило о именовању многих делова куће. ... Семема 'простор испод крова' готово се без изузетка именује речју турског порекла *шаван* или њеним дериватима *шаванац* (...) односно *шаваница*, с тим што се уз ову, очигледно старију, позајмљеницу понегде напореда, а у извесним пунктовима и као једино лексичко решење, јавља и новији импорт из француског *пlafон*, односно фонетизам *плахон* у релативно великој зони, углавном у западном Срему.

Тако се за семему 'отвор за дим' јавља лексема *оцак*, пореклом из турског језика (са напоменом да ће се гредати у отвореном оцаку именовати дериватом *оцачница*), која има знатну фреквенцијску предност на читавом терену сем у јужном Банату и у зони уз средишњи део границе са Румунијом, где се јавља позајмљеница из грчког *камин*.

Турска лексема *лаџум* замењена је скоро у потпуности на читавом терену грцизмом *пoдpум*, али се траг прве ипак чува у дериватима *лаџумица* и *лаџумић* који се јављају у једном другом семантичком пољу" (Вуковић 2000: 126).

Издвојићемо и позајмљеницу из немачког *циџла* која се добро адаптирала у наш језик и грцизам *пайнос* који је већином замењен домаћом речју *пoд*.

2.2.1. О Ц А К³

Основно значење лексеме је *oтвoр у виду вертикално озиданог стуба или металне цеви изнад какве вапире, кроз који излази дим у ваздух*. РМС даје у основном значењу упутну одредницу на лексему *димњак*, а преко које смо формулисали основно значење. У развоју полисемантичке структуре ове лексеме учествовале су метонимија и синегдоха. Синегдохом је добијена секундарна семантичка реализација *кућа, дом*. Метонимијом, преко значења *оцак*, развијено је значење *род, породица*. Преко значења развијеног синегдохом изведено је значење *јамица у земљи за саћење каквог семена, кућица*. У секундарној семантичкој реализацији јавља се и значење *oгњиштице у зиду које је непосредно повезано с димњаком, камин* и ово значење указује да се у говорима среће и позајмљеница *камин* као синоним са лексемом *оцак*.

3 Балкански турцизам из грађевинске и социјалне терминологије. Реч је настала од турске речи *осак* и поред основног значења, оног које има и у нашем језику, значи и *пешадију у јаничарској војсци*.

Очекујемо да ће и деривати развијати значења по истом семантичком моделу.

– Деривати из категорије именица

1. **Оџак**-лија, *соба у којој има оџак, оџњиштије, камин; ѓосџињска соба*. У секундарној семантичкој реализацији развија значење подударно значењу лексеме *оџаковић* и значење подударно секундарној семантичкој реализацији лексеме *оџак* – *оџњиштије у зиду које је непосредно повезано с димњаком, камин*. Суфиксом *-лија* изводе се именице којима су у основи стране речи, углавном из турског језика. Бабић (1986:187-188) истиче да су ове изведенице данас већином архаизми, провинцијализми, фолклоризми или историцизми. Већина ових изведеница су стилски обележене, углавном као "погрднице". Потврду творбеног модела налазимо и код Клајна (2003:146).

2. **Оџак-ли**-ица, *дем. од оџаклија* Ако претпоставимо да је лексема *оџак* проста реч, овај дериват би припадао групи другостепених деривата. Колебали смо се око творбеног обрасца, јер је суфикс *-лица* карактеристичан суфикс уз позајмљенице и творбени модел би био: *оџак-лица*. Одустали смо од овог творбеног модела с обзиром на то да изведенице са суфиксом *-лица* реализују друга значења и суфикс се везује за инфинитивне основе глагола. Ослонили смо се на семантику, односно дефиницију значења ове лексеме, и из тог разлога претпоставили да је мотивна именица лексема *оџаклија*.

3. **Оџак-овић**, *човек из сџаре, уџледне породице, коленовић, кућић*. Двоумили смо се да ли је суфикс *-овић* или је основа придев на *-ов* и суфикс *-ић*. Определили смо се за први модел творбе, јер суфикс *-овић* долази на основе оних речи које немају придев на *-ов*, а именица *оџак* нема.

4. **Оџач-ар**, *онај који чисти оџаке, димњаке, димњичар*. Код П. Скока налазимо творбени модел *оџак + -јар*, који стоји напоредо са суфиксом *-ар*. Лексема *оџачар* је синоним са лексемом *димњичар*, а обе су чланови синонимског реда лексема *оџак* и *димњак*.

5. **Оџач-ић**, *дем. од оџак*. Значење ове лексеме може се формулисати као мали оџак, оџак малих димензија. Суфикс *-ић* је продуктиван деминутивни суфикс.

– Придевски деривати

Ако лексему *оџак* посматрамо као просту реч, наведени придеви били би другостепени деривати.

1. **оџачар**-ев, -а, -о / **оџачар**-ов, -а, -о, *који припада оџачару*. Суфиксима *-ов*, *-ев* граде се придеви само од именица и суфикси су веома плодни. Значење ових суфикса је односно, али постоје специфичности с обзиром на категорије именица од којих је придев изведен. У овом случају означен је однос према појединцу који је означен именицом у придевској основи, односно према оџачару.

2. **оџачар**-ски, -а, -о, *који се односи на оџачаре, димњачарски*. Придев је настао по продуктивном моделу типа: им. *nomina agentis* + суфикс *-ски* за грађење присвојних придева.

2.2.2. ТЕМЕЉ⁴

Примарно значење је *део зида зграде испод површине тла који служи као ослонац зидовима; доњи слој, подлога*. Секундарне семантичке реализације ова лексема развија преко функције да служи као ослонац, да се на њега кућа ослања и добијене су метафором: *оно што је битно, важно у нечему, оно на чему се нешто заснива, основ; полазни, главни елементи нечега; принцип и оно чиме је нешто омогућено, из чега нешто проистиче; предуслов*. Значење добијено синегдохом, по продуктивном обрасцу лексема које значе делове куће: *дом, кућа, заједно са поседом, имање*. Из позиције темеља да је на дну потиче његова стабилност. Његова ниска позиција није семантички искоришћена.

Очекујемо да ће и деривати развијати значења по истом принципу.

– Деривати из категорије именица

1. **Темељ-ак**, *темељан, јак, здрав и снажан човек*. Именице изведене суфиксом *-ак* могу се поделити у две скупине. Једне су различите по значењу, а друге значе становнике насељених места. У овом случају, суфикс *-ак* уноси значење особе, али са особином која је изражена именицом у основи. То је човек на кога можемо да се ослонимо, који је јак попут темеља, који држи кућу. Значење ове именице индуквано је семом *ослонац* која је садржана у основном значењу именице у основи.

2. **Темељ-ац**, *камен ~, први камен у каквој зграђевини; најважнији део чега, основа, темељ чега*. У семантичкој реализацији ове лексеме доминантна сема је *основа*, односно темељ као основа нечега. Асоцијативним путем дошло је до повезивања лексеме *камен* и темеља као нечег основног, првог у изградњи куће и сл. Потврду творбеног обрасца налазимо код С. Бабића (1986:59) уз напомену да је то једна од неколико изведеница са овим суфиксом која означава ствар. Клајн истиче да се ова изведеница може тумачити универбацијом (= темељни камен) (Клајн 2003:52).

3. **Темељ-ача**, *дрвена греда која се полаже хоризонтално или косо по озиданом темељу од бондрука*. Именице изведене суфиксом *-ача* имају најразличитија значења. У овом случају то је непосредно семантичко повезивање темеља и греде која се поставља у темеље. По истом творбеном моделу настала је и лексема *кровњача* с тим што је мотивна реч придев и суфикс је *-јача* који је у комплементарној расподели са суфиксом *-ача*. И лексема *кровњача* у секундарној реализацији значи греду на тавану.

4. **Темељ-ење**, *гл. им. од темељити (се)*.

5. **Темељит-ост**, = *темељности особина онога који је темељан, темељити, онога што је темељито, темељно, основаности, оправданости*. Апстрактна именица на *-ости* настала продуктивним начином творбе.

6. **Темељ-итељ**, *у темељивач, оснивач, зачетник*. То је човек који нешто оснива, започиње, који обавља неке послове да би нешто започео и сл. Продуктивно значење је *темељ* као основа, ослонац и нешто чиме се започиње неки посао, као што је градња темеља основ и почетни корак у грађењу куће.

7. **Темељ-ник**, *темељак; темељац; онај који има добру кућу и имање, мућан човек*. Суфикс *-ник* уноси значење особе и дериватом је означена осо-

4 П.Скок наводи следеће податке уз ову реч: може бити балкански турцизам грчког порекла и за то говори *lj < tur. l*, док је у старосрпском грцизму *l* очуван или је чист балкански грцизам (ЕР, Скок).

ба која има особине означене именицом у основи. У значењу истом као лексема *темељац*, поставља се питање да ли се ту преузимају само семе везане за карактеристике тог камена, да ли је реч о човеку са особинама истим које има камен темељац, у пренесеном значењу схваћено, или је и *темељник* предмет, односно први камен у градњи. Изведенице са суфиксом *-ник* најчешће значе особу, ретко шта друго. Двоумимо се јер су друга два значења усмерена на особу. *Темељник* је онај ко је исцрпан у раду, јак, онај на ког можемо да се ослонимо. Особине темеља као предмета метафоричним трансформацијама уз помоћ суфикса *-ник*, који маркира значење особе, преносе се на човека..

8. **Темељ(а)н-ост**, = **темељитост**. Апстрактна именица на *-ост* изведена је продуктивним моделом творбе апстрактних именица. Ове изведенице означавају особине, својство, стање, а понекад и појаву својственоу појму који се означава придевом у основи.

– Придевски деривати

1. **Темељ-ан**, *-а*, *-о*, који се односи на *темељ*, који *припада* *темељу*. Секундарна значења, укупно седам, су: који има *чврст* *темељ*, *основ*, *сигуран*, *поуздан*, *добро заснован*, *солидан*; *дубоко*, *добро проучен* и *свесћрано обрађен*, *продискушван*, *припремљен*, *организован*; који *дубоко проучава*, *свесћрано обрађује* и *уверљиво*, *убедљиво доказује нешто*; који *зна добро своју стругу*, *свој занат*; који је *здрав* и *јак*, *снажан*; који *чини основ чега*, *главни*, *најбитнији*, *основни*; који се *испољава у целини*, *пошћун*; *згодан*, *просћран*, *повољан за употребу*, *коришћење*. Све секундарне семантичке реализације реализоване су преко функције темеља да је основ, ослонац. *Темељан* човек је онај који успева да проникне у срж, који проналази основе проблема које су скривене и недоступне оку сваког човека, попут темеља куће који је скривен у земљи, али је основа, ослонац и најважнији део куће, на коме све стоји и који својом јачином и квалитетом доприноси квалитету куће. Све те карактеристике преносе се на човека.

2. **Темељ-аст**, *-а* – **о**, *темељан*(3)

3. **Темељ-ит**, *-а*, *-о*, *темељан*.

– Глаголски деривати

1. **Темељ-ити**, *постављати*, *подизати* *темељ* и *узимати* као *основ*, *темељ*, *заснивати* на чему, *полазити* од чега. У основном значењу имамо непосредно изведено значење реализовано преко основног значења именице у основи при чему суфикс *-ити* уноси значење радње у вези са именицом у основи. У секундарном значењу продуктивна је функција темеља као основе нечега и као оног што је прво и почетно, попут темеља као почетног и основног дела у грађењу куће.

~ **се**, *имати* *темељ*, *основ* у чему, *оснивати* се на чему, *полазити* од чега; *ослањати* се на кога или *што*.

– Прилошки деривати

1. **Темељито** = *темељно* на *темељит*, *темељан* начин, *дубоко*, *свесћрано*, како *шреба*; *солидно* *чврсто*, *снажно*. Прилог је настао поприложавањем средњег рода придева, што је продуктиван модел у настанку прилога. Прилог има значење исто као придев од кога је настао с тим што се у контексту реализује као прилог и има прилошке карактеристике, што је условљено позицијом уз глагол.

2. **Темељно** = *темељит*. Поприложује се облик средњег рода придева. Прилог има иста значења као и придев.

2.2.3. Ц И Г Л А⁵

Ова лексема нема полисемантичку структуру. Основно значење је *четвр-
тастии комад осушене и печене иловаче који се ујошребљава у грађевинарствиу
као материјал за зидање, ојека*.

Очекујемо да и деривати семантички буду засновани на основном значењу.

– Деривати из категорије именица

1. **Цигл-ана**, *радионица, предузеће или фабрика за израду циџала*. Секундарно значење је *јећ за печење циџала*. Изведенице од именица суфиксом *-ана* најчешће значе зграду, радионицу у којој се производи или прерађује оно што значи основна именица. Потврду творбеног обрасца налазимо код С. Бабића (1986: 304). Суфикс *-ана* долази на исту категорију основа као и суфикс *-ара* и у истом значењу па често постоје упоредо изведенице са оба суфикса али имају различиту употребу.

2. **Цигл-ар**, *власник, сојственик циџлане и циџларски радник*. Семантички посматрано лексема је реализована као именица типа *nomina agentis* – *циџларски радник* и у значењу *власник циџлане*. Изведенице са суфиксом *-ар* често имају више семантичких разграничења, а реализација изведенице врши се у контексту.

3. **Цигл-ица**, *дем. од циџла*

4. **Цигл-овина**, *ошџаци циџле; циџлени прах*. Потврду творбеног обрасца налазимо код Бабића (1986:230).

– Придевски деривати

1. **Цигл-аст**, *-а, -о, који је као циџла, сличан циџли, обично по боји*. У дефиницији значења истакнуто је да је најбитнија боја цигле када је у питању њен изглед, а да су семе чевртаст и сл. секундарне. Поставља се питање зашто онда РМС у дефиницији основног значења не даје информације о боји пошто је то очито значајна сема.

2. **Цигл-ан**, *-а, -о, = циџлен, који је од циџле*.

3. **Цигл-ен**, *-а, -о, = циџлан и који је боје као циџла*. Поново се сема боја јавља као продуктивна.

Ако претпоставимо да је лексема *циџла* проста именица, деривати који следе спадали би у другостепене деривате.

– Деривати из категорије именица

1. **Циглар-ство**, *циџларски занат*. Именица је настала продуктивним начином творбе апстрактних именица од мотивне именице типа *nomina agentis*. Именице изведене суфиксом *-ство* могу имати апстрактна и конкретна значења. Апстрактна значења се могу поделити у више скупина, а једно од њих је и *посоа којим се бави* особа означена именицом у основи.

– Придевски деривати реализовани су само као присвојни придеви по моделу *циџлар + -ев/-ов и -ски*

1. **Циглар-ев**, *-а, -о = циглар-ов, -а, -о, који припада циџлару*.

2. **Циглар-ски**, *-а, -о, који се односи на циџларе*.

5 Позајмљеница из немачког језика. Од немачке речи *ziegel*, адаптацијом је добијена именица женског рода типа *-а* (*циџла*) као што је од немачке позајмљенице *krigel* добијена лексема *криџла*.

2.2.4. ПАГОС⁶

Ова лексема је моносемантична реч. Основно значење је *доња површина у каквој просторији, од дасака или другог материјала*.

– Глаголски деривати

1. **Патос**–ати, Овај глагол је двовидски и има значење *(на)правити патиос, под у каквој просторији, поидити*. Суфикс *-ати* уноси значење радње у вези са именицом у основи. Треба истаћи да овај глагол има и шире значење и да *патио-сати* значи покривати дно нечега неким материјалом (нпр. полица у орману или површина неког другог предмета). Не мора искључиво бити под у просторији.

– Деривати из категорије именица

1. **Патос** – **а** – **ње**, *гл. им. од патиосати*. Суфикс *-ње* најчешће се додаје на творбену основу од непрелазних глагола, али има их и од перфективних (*обољење, расићење*).

2.2.5. ПОДРУМ⁷

Основно значење је *просторија испод приземља зграде која служи за спремање и чување животињних намирница, особито вина, горива, за ложионицу централног грејања* и сл. Секундарна значења су: *продавница (алкохолних) пића; достионица, крчма, коноба, шаверна и сјаја, коњушница*.

Очекујемо да у дериватима буду развијена значења у којима се огледају метафорички видови горе-доле оријентације.

– Деривати из категорије именица

1. **Подрум**-ар, *сручњак у подрумарству, пивничар*. Секундарне семантичке реализације су: *власник подрума и књижа о подрумарству*. М. Анчић-Обрадовић (1968) указује на семантику ове именице која уједно означава и власника подрума и оног ко руководи подрумом. Поново се срећемо са семантичком диференцијацијом код именица изведених са суфиксом *-ар*, код којих је семантичка реализација условљена контекстом. Суфикс *-ар* првенствено означава особе, и препоручује се да се њиме не граде именице које значе ствари уколико то није неопходно. У складу с тим, значење *књижа о подрумарству* специфична је с обзиром на творбени модел и није очекивано.

2. **Подрум**-ара, *подрумска просторија*. Именице изведене суфиксом *-ара* значе просторију, зграду где се производи, прерађује или стоји оно што значи основна именица.

3. **Подрум**-ље, *необ. подрумске просторије, подрум*. Изведенице са суфиксом *-је* су најчешће збирне именице. РМС не бележи да је то збирна именица од *подрум*, али дефиниција значења указује да се ради о збиру просторија у подруму и синонимно значење са лексемом *подрум*. Лексема је стилски маркирана, на шта указује и стилска одредница *необично*. Сличан творбени модел је и код лексеме *попкрровље*, то су просторије под кровом. Можда се чак може говорити

6 Позајмљеница из грчког језика. Спада у балканске грцизме. Наставак *-os* је грчки наставка (*partos*) и обично испада. Хронолошка одредница је XVI век, Вук. (ЕР, П.Скок)

7 Реч спада у хрватско – српске грцизме. Налази се и у бугарском и румунском са грчким префиксом. Може се мислити да су *ушли у јужне славине преко балканског латинишетија*. Балканска је реч грчког порекла. Са гледишта дијакронije реч је настала префиксацијом и то: *под* – + *дром* = *друм* (ЕР, Скок).

о осамостаљивању суфикса *-ље*, са синхронијског становишта (исто и: *пошпа-лубље* и сл.).

4. **Подрум-че**, *дем. од подрум*. У говорима се среће и реализација секундарног значења именице у основи, па се под подрумчетом подразумева гостионица, кафана у којој се точи пиће.

5. **Подрум-чић**, *дем. од подрум*.

6. **Подрум-чина**, *аузм. и њеј. од подрум*. Суфикс *-чина* је првенствено аугментативни суфикс, али често има као додатно пејоративно значење, као што је и код ове лексеме случај. Значење ове лексеме можемо да формулишемо као велики, стари, прљав, мрачан, и сл., подрум.

7. **Подрум-џија**, *в. подрумар*. Лексема је стилски маркирана турским суфиксом *-џија*. Од осталих турских наставака овај суфикс се изгледа највише раширио и најбоље се чува. Најмање је изгубио од своје продуктивности (Марков 1957). Бабић наводи да све изведене именице са овим суфиксом означавају особу. Суфикс *-џија* стоји напореда са суфиксом *-ар* и указујемо на чињеницу лексема *подрум*, као позајмљеница, гради изведену именицу типа *potina agentis*, и страним суфиксом *-џија* и домаћим *-ар*. Можда је и то потврда о адаптираности и доброј уклопљености ове лексеме у лексички систем нашег језика.

8. **Подрумар-ство**, *посао подрумара око произвођења алкохолних пића (особишо вина од жрожђа и других плодова пуштем алкохолног врења)*. Именица је настала продуктивним моделом творбе апстрактних именица.

– Придевски деривати

1. **Подрум-ски**, *-а, -о, који се односи на подрум, који се налази у подруму; који је као у подруму*. Секундарно значење има упутну одредницу *в. на лексему подрумарски*.

2. **Подрумар-ев**, *-а, -о = подрумар-ов, -а, -о, који припада подрумару*.

3. **Подрумар-ски**, *-а, -о, који се односи на подрумаре и на подрумарство*.

4. **Подрум-ачни**, *-а, -о, који се налази у подруму, који је као у подруму*. Двоумили смо се око творбеног обрасца. Суфикс *-ач(а)н* потврђен је код Бабића, али уз напомену да није продуктиван. Творбени образац није до краја разјашњен.

2. 2. 6. Т А В А Н⁸

Основно значење је *проспорија између крова и водоравне преграде која одваја пошкровни простор од доњих проспорија, пошкровље; под ше проспорије*. Секундарна значења су: *горња сирана, горња преграда собе или друге проспорије, шаваница, плафон, сирой и горњи слој, слој који се јружа поврх неког дела тила; дашчана подлога проспорије, под; заст. сираш, кайи; заст. слој; ред нечега сложеног једно поврх другога*. Погодно је за семантичку анализу утврдити зашто у основном значењу нема семе *горња(и)*, а у секундарним значењима та сема се јавља. Иако је таван високо на кући то је у нашем језику остало непримећено и слабо семантички искоришћено. Плафон може бити највиша шачка, горња граница, врхунац. Поистовећивање са плафоном јавља се у секундарној семантичкој реализацији.

Очекујемо да ће неки од деривата развијати значења и путем метафоре која је заснована на горе-доле оријентацији.

– Деривати из категорије именица

8 Балкански турцизам из области градитељства.

1. **Таван-ар**, онај који *сџанује* на *шавану*, у *пошкровљу*. Суфикс *-ар* реализује значење *онај који сџанује* ~. По истом творбеном моделу настале су и лексеме *сџанар*, *колибар*, *равничар* и сл. Лексема *шаван* не реализује именицу типа *potina agentis*, али то место у систему употпуњено је другим лексемама тог типа, које су узете као прототипови. Делове конструкције тавана, који су од дрвета, прави *сџолар*, зидове таванских просторија прави *сџар* итд.

2. **Таван-ак**, *дем. од шаван*. По нашем језичком осећању, ова лексема стилски је обележена и сматрамо да је додатно хипокористично значење уочљиво. Потврда овог размишљања јесте и у постојању неколико оваквих изведеница, идентичног значења, али изведених помоћу различитих суфикса. У примерима уз ову лексему, у РМС, уз један је забележена одредница фигуративно и погодан је за анализу: *Одавно сам ја видела да код њега мали шаванак (показује на шеме) не ваља*. С обзиром да је *шеме* у РМС дефинисано као *највиши део, врх главе, лобање*, уочавамо да је ово значење реализовано метафоричним путем преко значења таван као горњи део куће, попут главе која је горњи и највиши део главе.

3. **Таван-ац**, *дем од шаван*. Секундарно значење је *простор на степеништу испред улаза у сџан*. Ова именица је стилски маркирана у свом основном значењу и сматрамо да је хипокористично значење могуће. У секундарној семантичкој реализацији лексема реализује специфично значење.

4. **Таван-ић**, *дем. од шаван*. Значење ове лексеме је очекивано и сматрамо да је ово значење право деминутивно у односу на остале лексеме са истим значењем.

5. **Таван-ица**, *шаван, сџрой, илафон* и секундарна значења *пошкровље, шаван; даска којом се прави шаван, сџрой у соби*. Значења ове лексеме реализована су преко секундарног значења именице у основи у којем се значење *шавана* и *шаванице* поистовећује. Семантичка диференцијација огледа се у фреквентнијој употреби *шавана* у значењу просторије, горње, испод крова, а под одредницом *шаваница* подразумева се горња страна, плоча у некој просторији без обзира да ли је она на највишој тачки или не. (Мислимо на то да ли је то таваница у соби на првом спрату или таваница у соби на последњем спрату. Те семантичке нијансираности не постоје.) Значење предмета, које се јавља у секундарној семантичкој реализацији, настало је по продуктивном моделу, који уочавамо у оквиру шире лексичко-семантичке групе *кућа* и *њени делови*, да се дериватом исказује предмет који је саставни део предмета означеног мотивном речи. Срели смо се са лексемама *врашара, шемељача, кровњача*. Изразитији творбени модел, за реализацију значења предмета, био би *шаванара*. То претпостављамо с обзиром и на продуктивност суфикса *-ара* у том значењу. Творба суфиксом *-ица* у значењу предмета, од именица мушког рода, је слабо плодна. Бабић каже да тих именица има око тридесетак и међу њима наводи и именицу *шаваница* у значењу *шаванска даска или зреда*. Поред ове лексеме наводи и следеће: *иверица, викендица, каменица, бродица* и др.

6. **Таван-че**, *дем. од шаван*. У речнику се не наводи хипокористично значење, али је заступљено.

7. **Таван-чић**, *дем. од шаван*.

8. **Таван-јача (тавањача)**, *даска којом се шавани*. Уочавамо продуктиван модел творбе, који смо споменули у коментару уз лексему *шаваница*, да се дериватом исказује предмет који представља саставни део предмета који је означен мотивном именицом. Суфикс *-јача* је продуктиван у овом моделу творбе и поред

ове лексеме, у истом семантичком контексту, јавља се и код лексема: *кровњача, шемељача*.

9. **Таван-јење (тавањење)**, *гл. им. од шаванићи*.

Покушали смо да извршимо прецизнију семантичку диференцијацију бројних деминутива ове лексеме, али нисмо успели, јер РМС не бележи примере уз ове лексеме. Можда би анализом ових деминутива у контексту означила различитости, уколико постоје. Друга могућност је да се ради о дублетним облицима и да је реч о стилистичком аспекту деривације.

– Јавља се само један глаголски дериват:

1. **Таван-ити**, *зрадићи шаван на нечему, покриваћи шаваном*. Глагол је настао продуктивним моделом творбе.

2. 2. 7. **КАПАК**⁹

Основно значење је *дрвено или метално крило на прозору, ћепенку и сл. које се може зашварати и отварати*. Секундарне семантичке реализације су настале путем семе који може да се отвори и затвори и преко функције, која није забележена у дефиницији значења, да штити од спољних утицаја: *оно чиме се зашвара неки отвор, поклопац, заклопац; покретљиви кожни набор који заштити око; капак се каже за чеоне и шемене кости код људи; кожни набор над ушима у неких врста кокошака; један од два дела љуштиуре неких мекушаца; део живошњског шрупа изнад репа, корен репа, орепак; део чакуре, омошача око плода; заврнути, посуврнути део рукава на кошуљи или чему сличном, манжетна; део капе, шлема и сл. који се навлачи на уши ради заштите од хладноће или чега другог, наушњак; покр. прешанак, крај*.

Изрази: **лећи под капак** – *постати шајна*; значење је индуковано функцијом капка да штити, сакрива. Затворени капци на прозору онемогућавају да се види кроз прозор, сакривају оно што је у унутрашњости. **Метати капак на нешто** – *чинити да нешто постане шајна, шајити*. И ово значење реализовано је на исти начин.

На основу принципа семантичког варирања очекујемо да ће и деривати развијати значења на исти начин као и секундарне семантичке реализације.

– Деривати из категорије именица

1. **Капак-лија**, заст. *пушка с кайком на месту где се ставља метак и посуда или какав други предмет с поклопцем, кайком; клинац или койча са главом, кайком; врста овчје коже*. Именица је стилски маркирана суфиксом *-лија*, турског порекла. Изведенице са овим суфиксом у творбеној основи имају већином именице турског порекла и значе особу и ствари. Лексема *капаклија* и у основном и у секундарном значењу значи предмет и оба значења су реализована преко значења капак као поклопац, као нешто што се отвара и затвара.

2. **Капак-лук**, в. *капак2* (*оно чиме се зашвара неки отвор, поклопац, заклопац*). Суфикс *-лук* често уноси значење негативне конотације, али овде има значење које се односи на предмет и које је добијено преко карактеристике капка да затвара неки простор и тако га штити.

9 Ова реч је балкански турцизам из терминологије алата. Потиче од турске речи *карак*, која спада у групу изведеница на *-ак*, попут *конак*, *јатак*. Хронолошка одредница XVIII век, Вук. Синоним: *заклопац*.

2. 3. Лексичко-семантичка група *посиљелина*, *прекривачи* и *просиљирке*

У овом семантичком пољу налази се велики број туђица. Претежно су ушле у наш језик преко турског као што су: *јасиљук*, *јорџан*, *пешикир*, *ћебе*, *чаршав*. Г. Вуковић (2000:132) наводи још и турцизме: *асура*, *душек*, *ћилим*, *дуварник*, *креветина*, *јасиључница*, германизме: *дека*, *шејих*, *шусиљикла* и сл., затим туђице из италијанског: *мадрац*, *салветић*, и из француског: *миље(ј)*, *шаблеи(ић)*.

2. 3. 1. ЈАСТУК¹⁰

Основно значење је *мек подметач начињен од навлаке испуњене перјем, вуном и сл., који се сипавља под главу, на седмистије*, и др. Секундарна значења настала су преко функције јастука, а првенствено преко сема *мек*, који се *подмеће*, *ослонац испод тврђих делова какве направе, лежиштва уојштије*; *зреница која лежи по врх осовине кола*; *подметач испод тврђих делова седла или самара*; *проширени и лучно издубени део јарма који сипоји вољу на вратију*; *дрвено лежишће, ослонац на који се наслања воденично вреишено*; *одебље и краће дрво које служи за наслањање бадњака*; *четврвисти камен у који улази звоздена осовина лончарског кола*; *јасиључић*; *врстиа друштивене изгре*; *врстиа ћилима*.

Очекујемо да ће и деривати развијати значења преко функције јастука да служи као подметач, преко сема *начињен од навлаке испуњен перјем* и сл. и преко изразите карактеристике да је мекан.

– Деривати из категорије именица

1. **Јастук**-њача, *вуна којом се пуне јасиљуци*. Суфикс *-њача* налазимо код Бабића и неколико именица изведених овим суфиксом, али истиче се да ако те изведенице имају придев на *-н* могу се извести и са суфиксом *-јача*. Због именица које немају придев на

-н, уводи се суфикс *-њача*. Са становишта синхроничности, сматрамо да је творбени образац, који смо навели као одабрани, оправдан.

2. **Јастуч**-ић, *дем. и хий. од јасиљук*. Секундарна значења су настала асоцијативним путем преко особине јастука да је мекан и преко начина на који је направљен: *подметач*; *лежишће*, *ослонац*; *смоиљак ваије или газе који се сипавља на рану ради заустављања крварења, скуиљања излучевина* и сл.; *направа у облику пичурке, срца* и сл. *са меканом горњом сипраном у којој сипоје забодене изле*; *мишићасо задебљање на доњем делу врхова прстију или на шабану код корена прстију*, *јагодица*; *доњи мишићастии део ушне шкољке*; *уојштије мекан, задебљао или меснаи део каквог орџана*; *покр. јасиљук (врстиа изгре)*.

3. **Јастуч**-ак, *дем. и хий. од јасиљук*.

4. **Јастуч**-ац, *дем. и хий. од јасиљук*.

5. **Јастуч**-е, *дем. и хий. од јасиљук*.

Сва три наведена деминутива су стилски обележена и значењска нијанса хипокористичности је изражена. Значења ових деминутива могу да се формулишу као *мали*, *нов*, *леи*.

6. **Јастуч**-етина, *ауџм. и пеј. од јасиљук*

7. **Јастуч**-ина, *ауџм. и пеј. од јасиљук*

¹⁰ Није општи хрватско-српски турцизам, али има тенденцију да то постане. Балкански турцизам (изведеница помоћу суфикса *-dik* од *yarmak*, *yazdik* / *yastik* из кућне терминологије.

Значење ових аугментатива са додатним хипокористичним значењем, које је у зависности од контекста доминантније или не, може се формулисати као: *велики, сџари, ружан, отирицани јасџук*.

Сва значења ових именица субјективне оцене садрже семантички садржај именице у основи коме је придодата семантичка црта субјективне оцене.

8. **Јастуч**-је, необ. зб. им. од *јасџук*. Исти творбени модел јавља се и у изведеници *прозор-је*.

9. **Јастуч**-н-ица, *навлака за јасџук* и секундарно значење: покр. *зредица на коју се ослања горњи део санки*. Дериватом се реализује значење смештајни простор за именицу у основи.

10. **Јастуч**-н-јак (**јастучњак**), *јасџук без заштитне навлаке, без јасџучнице*. Изведенице суфиксом *-јак* означавају нешто конкретно, у овом случају, ствар.

– Придевски деривати

1. **Јастуч**-аст, -а, -о, *који личи на јасџук, сличан јасџуку; мек*. Придев спада у врсту описних придева и настао је продуктивним начином творбе описних придева суфиксом *-аст*.

2. **Јастуч**-ни, -а, -о, *који се односи на јасџук, на јасџуке*.

2.3.2. ЈОРГАНИ¹¹

Основно значење је *постељни покривач испуњен вуном, памуком или сл. и прошивен*. Секундарно значење је зан. *уже као део мушавцијског алати*.

Изрази: **завући се под јорган** – *побећи, сакрити се, извући се од обавеза*.

• Деривати из категорије именица

1. **Јорган**-лук, *лице јорџана, материјал за лице јорџана*. Изведенице са суфиксом

-лук изразито су стилски обележене, наглашава Бабић, и суфикс је слабо плодан. Обично долази на основе које значе нешто негативно (*лојовлук, мумурлук, безобразлук* и сл.) и овим суфиксом се изводе апстрактне именице од именичких основа. На основу ових података које наводи Бабић, можемо да истакнемо да је лексема *јорџанлук* специфична, јер није апстрактна именица, већ означава део ствари, део предмета означеног именицом у основи и *материјал* за прављење именице у основи. "Суфикс *-лук* најчешће одговара домаћим суфиксима *-ње* и *-ство*. Конкретно значење имају именице које су изведене од ствари" (Марков 1957).

2. **Јорган**-уша, *велика игла којом се прошивају јорџани* и индив. *она која се покрива јорџаном (скућим покривачем, као знак имовног стања)*. Суфикс *-уша* је плодан и може имати, поред моционог, и погрдно значење. Сматрамо да ова именица има негативну конотацију због суфикса и то се изразито осећа у секундарном значењу. Основно значење је специфично, али утицај суфикса огледа се у семи *велика*. Бабић (1986: 311-312) истиче да су све изведенице са овим суфиксом стилски обележене, али не наводи примере изведеница са *-уша* које значе предмет, попут ове. Секундарно значење је, по нашем језичком осећању, очекивано, вероватно због постојања изведеница са овим суфиксом у значењу супруга: *Бошњакуша, девојуша* ... Стевановић (1991 I: 536) истиче да је суфикс *-уша* ретко моционски суфикс, а ове именице могу означавати животињу (*керуша*), или

¹¹ Балкански турцизам из кућне терминологије. (ЕР, Скок).

било какво биће или предмет (*роџуша*- крава или овца са великим роговима, *бакаруша*-бакарни новац или звоно). Стевановић наводи и именицу која има исти семантички садржај као лексема *јорџануша*, а то је именица *самаруша* – игла за шивење самара.

О вишезначности суфикса *-уша* писао је А. Пецо. Изведенице суфиксом *-уша* поред осталих значења именују различита оруђа, средства за рад: *бакаруша*, *клепџуша*, *самаруша*. Пецо истиче да ове изведенице показују широку лепезу значења и да њихово семантичко поље може бити шире од онога које он наводи (он издваја седамнаест различитих значења). У раду се истиче, да се именице овог начина творбе све више повлаче пред изведеницама на суфикс *-ина*, *-ка*, *-ица*, *-киња*, *-иља*, *-ача*, *-ара* (Пецо, 1995: 149-156).

3. **Јорган-че**, дем. од *јорџан*. Сматрамо да ова именица има и додатно хипокористично значење, а најчешће се *јорџанче* каже за дечији покривач.

4. **Јорган-чина**, аузм. и *пјеј. од јорџан*. Формулисано значење би гласило: велики, огроман, ружан, стари јорган.

5. **Јорган-ина**, покр. аузм. и *пјеј. од јорџан*. Ова именица је синоним са именицом *јорџанчина* и можемо говорити о синонимним суфиксима *-ина* / *-чина*.

6. **Јорган-чић**, дем. од *јорџан*. Суфикс *-чић* је деминутивни суфикс и живље је задржало деминуирајућу службу у језику и "управо због тога мање учествује у лексикализованим формацијама" (Грицкат 1995).

7. **Јорганци-ка**, *јорџанцијина жена*. У творбеној основи је окрњена основа именице *јорџанција*. Суфикс *-ка* има функцију моционог суфикса. Ово је другостепени дериват.

8. **Јорган-џија**, *онај који прави или који продаје јорџане*. Лексема је стилски маркирана суфиксом *-џија*. Означава и произвођача и продавца јоргана и то семантичко преплитање код именица које значе занимање врло је често.

9. **Јорган-аш**, шатр. *некадашња новчаница од хиљаду динара, хиљадарка*. Суфикс *-аш* је суфикс негативне конотације и најчешће изведенице са овим суфиксом значе особу. Изведенице са овим суфиксом развијају најразличитија значења, али су ретке изведенице које значе ствари, попут ове. Иако ова лексема има стилску одредницу уврстили смо је у грађу јер је погодна за семантичку анализу. Претпостављамо да је значење развијено на основу изгледа јоргана, тачније његове величине, па претпостављамо да је то новчаница која је великих димензија, а постоји могућност да је назив настао посредно и да се за ту новчаницу могао купити јорган, па је то извор асоцијативне везе.

– Придевски деривати

а) првостепени дериват

1. **Јорган-ски**, *-а*, *-о*, *који се односи на јорџан*.

б) другостепени деривати

2. **Јорганциј-ин**, *-а*, *-о*, *који припада јорџанцији*. Ово је другостепени дериват.

3. **Јорганциј-ски**, *-а*, *-о*, *који се односи на јорџанцију, јорџанције*. Ово је другостепени дериват.

4. **Јорганцик-ин**, *-а*, *-о*, *који припада јорџанцики*. Ово је другостепени дериват.

2. 3. 3. П Е Ш К И Р¹²

Основно значење је *ручник, убрис*. Секундарна семантичка реализација је *марама за обавијање главе и капе мушараца, шурбан*.

– Деривати из категорије именица су именице субјективне оцене:

1. **Пешкир**-ина, *ауџм. од пешкир*.
2. **Пешкир**-ић, *дем. од пешкир*.
3. **Пешкир**-че = **пешкир**-чић, *дем. од пешкир*.
4. **Пешкир**-чина, *ауџм. и пеј. од пешкир*.

– Придевски дериват настао је по продуктивном моделу творбе:

1. **Пешкир**-ски, -а, -о, *који се односи на пешкире*.

Лексема *пешкир* има мали број деривата заснованих на основном значењу и то су именице субјективне оцене и односни придев. У погледу семантике ова лексема и њени деривати нису погодни за анализу.

2. 3. 4. Ћ Е Б Е¹³

Лексема нема полисемантичку структуру и има само значење: *покривач изајткан од вуне или сличне материје*.

Очекујемо да ће деривати бити засновани на основном значењу. У РМС забележена су само 4 именичка деривата:

1. **Ћеб**-ад, *зб. им. од ћебе*. Суфикс *-ад* служи за грађење збирних именица и изведенице су женског рода у једнини, а означавају збирне именице оних именица које су им у основи. Бабић истиче да су ретко у основи именице за ствари, као што је овде случај (1986:302-303).

2. **Ћеб**-енце, *дем. од ћебе*. Суфиксом *-енце* граде се умањенице од скраћених основа средњег рода. Од основе *ћебей-* користи се скраћена основа *ћебе-* или *ћеб-*.

3. **Ћеб**-етина, *ауџм. од ћебе*.

4. **Ћебе**-џија, *онај који прави ћебад*. Именица је стилски маркирана турским суфиксом *-џија* за који можемо рећи да стоји напореда са суфиксом *-ар*.

Сви деривати лексеме *ћебе* имају основно значење именице у основи, а деривати уносе семантичке нијансе које се тичу субјективне оцене и категорије броја. Једино именица *ћебеџија* развија значење особе која обавља посао у вези са именицом у основи, али ни ова реализација није семантички богатија од осталих, сем што означава особу. Овакав резултат је и очекиван с обзиром на то да је лексема *ћебе* моносемантична.

2. 3. 5. Ч А Р Ш А В¹⁴

Ова лексема нема развијену полисемију и у РМС се дефинише као: *платијене покривач, прекривач за пошелећину; заштитна навлака за јорџан и као покри-*

12 Балкански турцизам персијског порекла (персијски прилог *реš* из термина *ношње*) из терминологије обичног живота. Персијски придев долази и у позајмљеним сложеницама на Балкану. У ЕР ова реч стоји уз одредницу *реš1= предњи део хаљине*.

13 Балкански турцизам из области кућне и коњске опреме. *Ћебе = ћебе = покривач од вуне* (ЕР, Скок).

14 Балкански турцизам персијског порекла. *Чаршаф* (Вук, 17. век, Космет) и *чаршав* (Вук, 18. век) (ЕР, П. Скок)

вач за *сџо*, *сџолњак*. У секундарној семантичкој реализацији *чаршав* је синоним са лексемом *сџолњак* и ове две лексеме су повезане и по изгледу и по функцији прекривања.

Јавља се само један придевски дериват:

1. **Чаршав-**ски, -а, -о, *који се односи на чаршав*. Изведенице са суфиксом -ски имају опште односно значење што је и овде случај.

3. Резултати анкете о адаптацији ових позајмљеница у српском језику

Циљ анкете био је да се утврди које су то речи страног порекла из лексичко-семантичке групе *кућа* и *њени делови*, које су се у свести говорника српског језика адаптирале као домаће речи. Издвојене су 22 речи из лексичко-семантичке групе *кућа* и *њени делови*, међу којима је било шест речи домаћег порекла (*кров*, *зид*, *димњак*, *ходник*, *цреп*, *праг*) и 16 речи страног порекла (*подрум*, *јасџук*, *џаџос*, *чаршав*, *оџак*, *џаража*, *џаван*, *џемељ*, *џигла*, *буре*, *џеџих*, *јорџан*, *џеџкир*, *кревети*, *каџак*, *џебе*). Педесет анкетираних говорника српског језика имало је задатак да заокружи оне речи које осећа као домаће. Учесници анкете били су различитог узраста и образовања.¹⁵ У току анкетања приметили смо да су се испитаници опредељивали за одговор тако што су размишљали да ли постоји још нека реч са истим значењем и онда би их поредили, а ако се не би сетили друге речи са истим значењем, одлучивали би се да је понуђена реч домаћа. Нарочито старији испитаници наводили су доста синонимних облика за поједине речи од којих су многе заборављене.

Резултати анкете били су следећи:

- Позајмљеница која се у свести говорника српског језика најбоље адаптирала у јесте лексема *џемељ*, за коју је 36 анкетираних говорника српског језика, од њих 50, рекло да је домаћа реч. То је и очекивано јер управо ова лексема има најразвијеније деривационо гнездо и семантички је најпродуктивнија с обзиром на то да развија и конкретна и апстрактна значења.
- Поред лексеме *џемељ*, издвојила се и лексема *кревети*, као реч која је у свести говорника прихваћена као домаћа. Интересантно је да ова лексема нема развијену полисемантичку структуру и деривационо гнездо као што има лексема *џемељ*. Мислимо да разлог добре адаптираности ове лексеме лежи у субјективном односу човека према кревету, јер је лексемом *кревети* означен предмет са којим је човек у сталном контакту. У овом случају ствар адаптираности лексеме има психолошку, субјективну подлогу.
- Уз ове две поменуто лексеме, као домаћа реч издвојиле су се позајмљенице *подрум* и *џигла*. Од 50 анкетираних, њих 26 определило се да су ово домаће речи.
- За лексеме *џаван* и *цреп* било је доста двоумљења и резултат је идентичан у корист оба одговора.
- По резултатима анкете, речи које и даље осећамо као стране су: *џаража*, *џебе* и *оџак* и поред њих *јорџан*, *чаршав*, *џеџих*, *џаџос*, *џеџкир* и *каџак*.

15 Анкетом смо обухватили говорнике рођене од 1933. до 1987. године, а њихове професије су биле најразличитије: од полуписмених људи, преко ученика, студената, до високообразованих говорника српског језика.

- Резултат који нас је изненадио јесте да говорници српског језика лексему *ходник* осећају као страну реч, која има и домаћи суфикс, али претпостављамо да је разлог томе неразвијена полисемантичка структура и само два деривата.

Табела 1. Статистички подаци о резултатима анкете

	Домаћа реч	%	Страна реч	%
БУРЕ	33	66%	17	34%
ГАРАЖА	3	6%	47	94%
ДИМЊАК	36	72%	14	28%
ЗИД	42	84%	8	16%
ЈАСТУК	22	44%	28	56%
ЈОРГАН	11	22%	39	78%
КАПАК	18	22%	32	78%
КРЕВЕТ	35	70%	15	30%
КРОВ	40	80%	10	20%
ОЦАК	9	18%	41	82%
ПАТОС	16	32%	34	68%
ПЕШКИР	18	36%	32	64%
ПОДРУМ	26	52%	24	48%
ПРАГ	35	70%	15	30%
ТАВАН	25	50%	25	50%
ТЕМЕЉ	36	72%	14	28%
ТЕПИХ	11	22%	39	78%
ЋЕБЕ	5	10%	45	90%
ХОДНИК	24	48%	26	52%
ЦИГЛА	26	52%	24	48%
ЦРЕП	25	50%	25	50%
ЧАРШАВ	13	26%	37	74%

4. Закључак

Позајмљеница која се најбоље адаптирала у нашем језику је лексема *темељ* (укупно 15 деривата), која поред развијеног деривационог гнезда има богат и семантички садржај, а затим лексема *цигла* која има 12 деривата.

Лексема *темељ* је и семантички најпродуктивнија, полисемантичку структуру развија преко своје функције и зато реализује и апстрактна значења. Адаптираност ове лексеме потврђује и анкета.

Приметили смо продуктиван модел творбе да се дериватом реализује значење – предмет који представља саставни део предмета, ствари означене мотивном именицом (*шавањача, темељача, јастукњача*). У овом моделу творбе продуктиван је суфикс *-јача* у расподели са суфиксом *-ача*.

Именички суфикс *-ар* заступљен је у грађењу именичких деривата и "првог" и "другог" степена деривације. Ове изведенице послужиле су као мотивне именице за грађење деривата виших степена.

Апстрактне именице и именице изведене моционим суфиксима реализоване су дериватима који су резултат "другог" степена деривације.

Суфикс *-ица* реализује два значења у именичким дериватима позајмљеница и то деминутивно значење и значење предмета (*шаваница*).

Јавља се већи број суфикса субјективне оцене који првенствено указују на стилистички аспект деривације.

Употреба страних суфикса *-ција*, *-лук*, *-лија*, *-лица* је очекивана, али често уз облике са страним суфиксом постоји и творбени модел изведен домаћим суфиксом у оквиру деривата исте речи (*подрумција*: *подрумар*). То се јавља, пре свега, код речи које су се боље адаптирале у нашем језику.

Придевски деривати су описни и присвојни придеви. Описне придеве граде именице карактеристичног изгледа (*јасћучастӣ*, *цигласӣ*), а присвојне придеве, већином, именице које имају именицу типа *nomina agentis*. Продуктивни суфикси су: *-ски*, *-ин*, *-асӣ*, *-ни*, *-ев*, *-ов*, *-ан*, *-ен*.

Глаголски деривати изведени су суфиксима *-аӣи*, *-иӣи* (*пайпосаӣи*, *шемељиӣи*, *шаваниӣи*), али је глаголских деривата мало (само 3).

Забележена су само два прилошка деривата (темељито, темељно) и настали су поприложавањем облика средњег рода придева.

Творбени потенцијал лексике позајмљеница лексичко-семантичке групе *кућа* и *њени делови*, остварен је првенствено именичким, а затим придевским дериватима. Глаголских и придевских деривата је мало.

Велики број позајмљеница има и домаћи еквивалент па тако према *оцак* стоји *димњак*, према *пайпос* стоји *под* и сл.

Може се закључити да је и творбена и семантичка продуктивност позајмљеница лексичко-семантичке групе *кућа* и *њени делови* много сиромашнија у односу на творбену и семантичку продуктивност домаће лексике ове лексичко-семантичке групе¹⁶, која је раније анализирана, што је и очекиван резултат. Једино су творбено-семантички продуктивне оне позајмљенице које су се добро адаптирале у српском језику (*шемељ*, *шаван*), што је и очекивано.

Литература:

Анчић-Обрадовић, М. (1968) *Семантичка и морфолошка структура именица које значе лица изведених помоћу суфикса -ар*, Радови Филозофског факултета у Сарајеву, књ. 4., 207-228

Бабић, С. (1986) *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб

Вуковић, Г. (1988) *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Нови Сад

Вуковић, Г. (2000) *Туђице у терминологији куће и покућства*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLIII, Нови Сад, 125-136

Грицкат, И. (1995) *О неким особеностима деминуције*, ЈФ, LI, 1-30

Клајн, И. (2003) *Творба речи у савременом српском језику*, књ.2, Београд

Марков, Б. (1957) *О наставцима -ана, -лија, -лук, -ција*, Наш језик, н.с. 8, Бгд., 151-170

Пецо, А. (1995) *Вишезначности изведеница суфиксом -уша у српскохрватском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, 38/2, 149-156

Скок, П (1971-1974) *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, ЈАЗУ, Загреб

¹⁶ Анализирана су деривациона гнезда следећих лексема: *кућа*, *дом*, *зид*, *кров*, *вратиша*, *соба*, *под*, *сто*, *столица*, *димњак* итд.

Стевановић, М. (1991) *Савремени српскохрватски језик I*, Београд

Шкаљић, А. (1979) *Туризми у српскохрватском језику*, 4 издање, Сарајево

FORMATIVE POTENTIAL OF THE LOANWORDS IN THE LEXICAL-SEMANTIC GROUP *HOUSE AND ITS PARTS*

Summary

The paper analyses the loanwords from the lexical-semantic group *house* [srb. *kuća*] and *its parts* such as *bed* [srb. *krevet*], *chimney* [srb. *odžak*], *foundation* [srb. *temelj*], etc. By using the Matica Srpska Dictionary and The Dictionary of Serbian Academy of Sciences and Arts, the derivatives of these loanwords have been excerpted and the formative and semantic potential of both their primary and derived forms has been analyzed. The aim of the paper has been to determine how these loanwords adapted to the Serbian language and whether an everyday speaker of Serbian regards them as foreign or domestic.

Sanja Đurović

(НЕ)МОГУЋ(И) ПРЕВОД (на материјалу бугарског и српског језика)

Овај рад покушава да сагледа конкурентну употребу неодређеног и одређеног придевског вида у српском језику полазећи од дефиниција придева у различитим нормативним граматицама савременог српског, бугарског и других словенских језика, преко анализе појединих придева из Речника Матице српске и двојезичних речника, па све до утврђивања одређених закономерности. У раду се проблематизују критеријуми: лице/нелице, основно/ пренесено/ доминантно значење придева, а такође и минимални контекст који у извесној мери прецизирају употребу дужих, односно краћих придевских облика. Кроз анализу су утврђена одређена начела њихове употребе. О односним (релационим) придевима, на пример, могло би се говорити као о дефективним придевима, тј. придевима који у ствари углавном функционишу у једном – и то одређеном виду, те би их као такве ваљало представљати у речницима и другим приручницима. На тај начин би се избегле и евентуалне грешке при превођењу са бугарског на српски језик и обрнуто и уопште олакшало усвајање српског језика као страног.

Кључне речи: *придевски вид, односни (релациони) придеви, дефективни придеви, доминантно значење, минимални контексти*

Овај рад покушава да сагледа конкурентну употребу неодређеног и одређеног придевског вида. Одмах морамо нагласити да се нећемо бавити придевским видом у погледу разликовања *неодређености* (*непознатости*) и *одређености* (*познатости*) појма уз чије име придев стоји као у примеру: На вратима се појавио *стџар*, висок човек. Тај *стџари* човек ми је однекуд познат – где придев *стџар* означава особину дотад непознатог неодређеног човека, да би се иста особина, после обавештења о том човеку, означила обликом одређеног вида *стџари*. Јасно је да је то један од начина изражавања категорије *одређености/ неодређености* у српском језику. Јасно је, такође, да развој граматичке структуре савременог српског језика све више налаже употребу дужих (одређених) придевских облика. Проблем је у томе што се у савременим граматицама и другим језичким приручницима углавном истиче да „нема чврстих начела“, на пример, за употребу неодређеног облика (осим у предикату) (в. Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 128), где се у *принципиу* употребљава краћи (неодређени) облик: *Владо је стџар* и: *Владо је стџар* човек. Али исто тако је могуће употребити и одређени придевски вид: *Владо је стџари* човек (в. Sussex, Cubberley 2006: 311) – при чему наведени аутори истичу да је други пример (дужи облик) стилски маркиран. Можда су још илустративнији у том смислу следећи примери: *Један мој стџар* пријатељ и *Један мој стџари* пријатељ. Намеће се питање у чему је разлика? У *Српском језичком приручнику* аутори констатују како „кажемо нпр. **један мој ДОБАР пријатељ** али| **један мој СТАРИ пријатељ**“ (Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: 128, 129). Међутим, не упуштају се у решавање овог проблема. Једно је јасно – решење не треба тражити на синтаксичком нивоу или, да будемо прецизнији, не *само* на синтаксичком нивоу. Стога ни синтаксичка функција придева није предмет нашег рада.

Требало би кренути од саме дефиниције придева. Придеви се обично дефинишу као „несамосталне одредбене речи које се стављају уз именице да **означе** особине бића, предмета и појава означених дотичним именицама“ (Станојчић, Поповић 1997: 83) или као „одредбене, несамосталне речи, које стоје уз именице да по нечему одреде оно што те именице значе: да **означе** какву особину тога, или покажу коме то припада, чему је намењено, од чега је то, за које је време или за које место везано, или штогод слично“ (Стевановић 1986: 247). И, док је управо **значење придева (тј. њихова одредбена функција у односу на именицу) основни критеријум за њихову класификацију, када је реч о придевском виду, семантика придева и та њихова одредбена функција као да се остављају по страни. Углавном се у вези са придевским видом наводи низ чисто формалних критеријума.**

Дакле, као што смо већ истакли, основни критеријум по коме се класификују придеви је њихова одредбена функција у односу на именицу што подразумева и њихово **значење**, тј. особина појма који именица означава. Ствар је у томе да је управо то значење веома разноврсно услед чега се и придеви у српском језику традиционално деле на више група.

Традиционалну поделу придева налазимо у *Граматици српског језика* Ж. Станојчића и Љ. Поповића. Они наводе следеће врсте придева: 1) описни (квалитативни) придеви: *плав, црвен, нов, висок, добар, храбар, поносан*; 2) присвојни (посесивни придеви): *очев, мајчин, сестрин*; 3) градивни придеви: *златан, пешчани, дрвен, оловни, свилен, земљан*; 4) придеви временског односа: *данашњи, вечерњи, ондашњи, летиошњи, прошлогодњи*; 5) придеви просторног односа: *доњи, горњи, тамошњи, десни, овдашњи* и 6) придеви других односа (намене, нпр.): *стична* (пијаца), *житни* (трг), *здравствени* (картон). (в. Станојчић, Поповић 1997: 83, 84)

Нешто другачију класификацију придева дају П. Мразовић и З. Вукадиновић. Оне придеве просторног и темпоралног односа сврставају у посебну групу *референцијалних придева* типа: *овдашњи, јучерашњи, лањски* (в. Мразовић, Вукадиновић 1990). Ауторке издвајају и групе класификативних придева типа: *домаћи, лекарски*, придева порекла типа: *београдски* и квантификативних придева у које спадају и бројеви, и то: редни бројеви: *први, други, трећи* итд. и збирни бројеви: *двоје* (рукавице), *четвора* (враћа) и остали придеви који означавају количину типа: *многи, многобројан*.

Оно што је заједничко овим двама класификацијама јесу 1. описни (квалитативни) придеви, 2. присвојни (посесивни) придеви и 3. градивни (материјални) придеви. Новина у класификацији П. Мразовић и З. Вукадиновић је категорија *референцијалних придева*. Ако пођемо од тога да је у основи овог термина *reference*, тј. *однос*, онда бисмо у ову групу придева могли сврстати и *придеве других односа* (намене, нпр.) (Ж. Станојчић, Љ. Поповић), као и градивне (материјалне) придеве. И не само њих – чак и када је о присвојним придевима реч, Л. Лашкова с правом примећује да је могућа двосмислена интерпретација придева *очев*, на пример: „*очев поклон* (поклон оцу, поклон оца: купио сам оцу поклон, добио сам од оца поклон)“ (Лашкова 2000: 51-57), тј. да он не означава само или *a priori* припадност, већ *однос*, а о каквом је односу реч може се говорити само на основу синтагме. У синтагмама где је други члан, на пример, именица типа: *убиство, ојозив, реизбор, хайшење, смена; гостовање, напуштање, излагање* посесивно значење свакако није доминантно (већ се ради о значењу субјекта/ објекта радње).

Осим тога, категорија *референцијалних* придева присутна је у класификацијама придева у скоро свим словенским језицима (*ојносишелни* прилагателни, *ојносишелные* прилагателные, *відносні* прикметници, *адносныя* приметнікі итд.), при чему би еквивалентан српски термин био: *односни*. Осим ове, углавном је у класификацијама присутна још једна велика група придева – тј. *ојисни* придеви (*качествени* прилагателни, *качественые* прилагателные, *јакісні* прикметници, *јаксныя* приметнікі итд.). И када је о српском језику реч, Л. Лашкова истиче: „Според значението си прилагателните в сърбо-хърватския се делят на качествени и относителни. От втория вид отделно се обособява групата на притежателните прилагателни“ (в. Лашкова 2001: 120).

И И. Клајн, мада тек у поглављу посвећеном придевским суфиксима (!) (в. Клајн 2005: 186), истиче да „се придеви по значењу приближно могу поделити на две велике групе: **описне**, који исказују неку особину (нпр. *хладан*), и **односне** или **релационе**, који значе везу с неким другим појмом (нпр. државни = који се односи на државу)“ (Клајн 2005: 186, 187). Оваква класификација заиста је један искорак када је класификација придева у српском језику у питању, један нов поглед на ову врсту речи. Међутим, проблем је, чини се, у томе што Клајн осим што истиче да „ова подела има доста додирних тачака с придевским видом“ (Клајн 2005: 187), придеве, па и придевски вид посматра пре свега са формалне тачке гледишта, узимајући у обзир и анализирајући пре свега суфиксе као наставке за одређене творбене моделе.

Ми прихватамо овакву поделу придева, тј. семантичку групу односних или релационих придева. Сматрамо да би се тиме лакше могли издиференцирати тзв. *дефективни придеви* (семантички маркирани придеви, придеви који имају само један вид – неодређени или одређени) (в. Лашкова 2001: 121) чиме би се, верујемо, увео одређени ред у неодређеност, а то би могло имати и своју практичну примену у настави српског језика као и у изради (двојезичних) речника и других приручника.

Међутим, проблему класификације придева и придевском виду уопште приступамо са функционално-семантичке тачке гледишта. Јасно је да „неки придеви имају само одређени вид. То су:

- они који се завршавају на суфиксе *-ски, -чки, -шки, -ји, -њи, -ињи* и *-ћи*;
- сви компаративи и суперлативи придева;
- придев *мали*, за којим се делимично поводи и његов антоним *велики*.“ (Клајн 2005: 69)

Међутим, проблем одређеног/ неодређеног придевског вида овим се не решава. Јасно је да значење придева не зависи само од суфикса, те да стога треба обратити пажњу на ону другу **не-формалну** страну придева.

На проблем недвосмислено указују и примери из *Речника Матице српске*. Наме, анализирани придеви из РМС показују да је највише колебања управо у вези са придевима на: *-ан/ -ен*. Тако код примера овог типа налазимо: „обично одређени“, „обично неодређени“, „види одређени“, „чешће одређени“, „претежно неодређени“ и сл. или нема никаквих додатних објашњења у вези са (не)одређеношћу и ту превод постаје немогућ. Прво, јер се оваква ситуација из једнојезичних речника рефлектује на двојезичне (како ћемо то касније показати на материјалу *Српскохрватско-буџарског*, *Српско-буџарског* и *Буџарско-српског речника*) и друго – ако се носиоци језика и могу ослонити на свој *језички осећај*, они-

ма којима српски језик није матерњи ови придеви и овакво стање у речницима представљају проблем.

Поставља се питање да ли је у овом случају реч о дефективним придевима и да ли је икако могуће или је заиста немогуће прецизирати њихова значења и утврдити неке критеријуме за избор придевског вида.

Иако о односним (релационим) и описним придевима говори управо у вези са творбом придева и издваја односне суфиксе (**-ски**, **-ји**, **-ни**, **-ан**, **-ен (-ени)**, **-њи**, **-ећи**, **-аћи**, **-ћи**, **-ов (-ев)**, **-ин**) одн. суфиксе за творбу описних придева (**-ав**, **-ат**, **-аст**, **-ит**, **-ив**) (в. Клајн 2005: 187-192), Клајн јасно увиђа да навођењем суфикса није све решено и скреће пажњу: „Код придева са суфиксом *-ан* (у одређеном виду *-ни*) морамо направити разлику између описних и односних (релационих). Описни придеви (...) *чудан*, *важан*, *огроман*, имају и одређени вид *чудни*, *важни*, *огромни*. Код односних придева постоји само овај други вид, нпр. *кућни* (= *који припада кући*), *северни* (= *који је на северу*), *цејни* (= *који је намењен цеју*), *ноћни* (= *који се догађа по ноћи*), *мошорни* (= *који је опремљен мошором*) и мноштво других“ (Клајн 2005: 70).

И Л. Лашкова прибегава најпре формалном принципу и даје карактеристичне наставке за одређене семантичке групе: „*качествени*: **-ак** (љубак, мрзак, сладак, горак); **-ан** (душеван, сиромашан, књижеван, масован, изврстан, похлепан); **-ен** (зелен, румен, студен, шарен); **-ив**, **-љив** (изражљив); **-аст** (пепељаст, будаласт); **-каст** (црвенкаст, луцкаст, сланкаст); **-ав** (бодљикав, пегав, квргав); **-ит** (брдовит, жуљевит); **-ат** (носат, глават, окат); *ојноснијелни*: **-ски** (другарски, студентски, орловски); **-чки** (социјалистички); **-ански** (божански, човечански, поштански); **-ински** (мајчински, сестрински, газдински); **-овски** (кадровски, лордовски); **-ов**, **-ев** (синов, очев); **-ин** (сестрин); **-ени**, **-ани** (друштвени, црквени, пушчани, сунчани); **-ји** (лављи, дечји); **-њи** (данашњи, јутрошњи, вечерашњи)“ (Лашкова 2001: 120). Међутим, и она увиђа да „(...) прилагателните, образувани (...) от съществителни с окончания: **-ни**, **-дни**, **-ени** (радни, житни, кућни, порезни, главни, кожни, ручни, казнени, државни, месни, речни, сунчани, молбени, вековни, водени, копнени, млечни), които се схващат повече като относителни (...) могат и да имат кратки форми, но при промяна в значението: житан крај (богат на жито), сунчан дан (слънчев ден)“ (Лашкова 2001: 121).

И И. Клајн и Л. Лашкова покушавају творбено да разграниче описне и односне придеве. Међутим, они се, чини се, недовољно баве употребом ових придева, одн. њиховим значењем. Тако И. Клајн истиче само да за поједине придеве „није извесно да ли имају неодређени вид, то јест да ли су односни или описни“ и да „један исти придев може неким значењима спадати у описне, а другим у односне“ (Клајн 2005: 187). А М. Стевановић, говорећи о творби придева, придеве са наставком *-ан-ни* сврстава у групу *ојисних* и *сродних* придева (Стевановић 1986: 549-571).

Анализу придева из РСМ најпре смо извршили на формалном плану, издвајајући суфиксе, а затим смо посебну пажњу поклонили придевима са завршетком *-ан/ -ен*, анализирајући их са функционално-семантичке тачке гледишта, и тако увидели одређене законитости.

1. Придеви на *-ан/ -ен* са значењем „*који је од, начињен од*“ – тзв. градивни (материјални) придеви

1. 1. Придеви са *пренесеним значењем*

Доста је примера овог типа (наводимо их онако како су дати у РМС): *бисеран, кристалан, олован, челичан; дрвен, златан* и сл.

Сви ови придеви много чешће се јављају у одређеном придевском виду. Тако, нпр.: *бисерни прах, бисерни држач мараме, бисерни накит; кристални лустер, кристални звончић, кристални сет за ликер; оловни бензин, оловни сулфат; челични ланац, челични чамац, челични бетон* (при чему се за придев *челичан* истиче да се у значењу „који је од челика“ и „у коме има челика“ користи одређени придевски вид, што се не чини доследно када је реч о другим примерима овог типа); *дрвени сточић, дрвени угаљ; златни дукат, златни прстен, златни орден* итд. Дакле, када заиста означавају материју из које је нешто сачињено (градивни (материјални) придеви). За све ове примере, дакле, без проблема могло би се увести правило да се у том свом основном значењу јављају у одређеном придевском виду. Мада у *Енциклопедијском лексикону – Мозаик знања* (в. **неодређени придевски вид**) стоји: „Порекло ове акценатске разлике између облика неодређеног вида, који се употребљава када се говори о неком или нечем што је непознато (Даровао јој је *златан* прстен) и облика одређеног придевског вида, који се употребљава када је реч о нечему што је већ познато (Где је твој *златни* сат?) (...)“ (ELMZ 1972: 236). Дакле, аутори и код градивних придева праве разлику између познатог/ непознатог: *златан* прстен: *златни* сат. Но, то свакако није константа.

Међутим, уколико је реч о фигуративном, одн. пренесеном значењу, онда се ови придеви свакако могу јавити у неодређеном придевском виду. Тј. када *бисеран* значи „диван, савршен“, биће, на пример: Даје вашем лицу *бисеран*, сјајан и свеж изглед; Занима ме ко прави овако *бисеран* распоред. Или: Само један корак уназад да бих видела јасан и *кристалан* одраз; Продукција је врхунски урађена, звук је *кристалан*. За *олован* налазимо: суморан, *олован* осећај гушења; *олован* поглед, *олован* корак („тежак као олово“). Или: Неки чудан мрачан и *челичан* пркос појавио се; И у болести је задржао *челичан* дух („чврст, јак; отпоран, постојан, сталан“); за *златан*: он је *златан* момак са моралним вредностима; сваки занат је *златан* („прекрасан, диван“, „врло користан, ваљан“).

1. 2. Придеви са *пренесеним значењем који се односе на боју*

И у овом случају, уколико се придеви јављају у свом основном значењу „који је од“, „начињен од“, употребимо их у одређеном придевском виду: *бакарни* накит; *бронзани* кип, *бронзани* споменик; *млечни* сладолед, *млечни* намаз, *млечни* производ; *снежни* нанос и сл. Но, ако се овим придевима означава боја (а то се може утврдити само на основу синтагме или ширег контекста), онда се они могу употребити у неодређеном придевском виду: *бакаран* израстак; *бронзан* тен, *бронзан* изглед коже; *млечан* тен, *млечан* траг, *млечан* месец и сл.

1. 3. Придеви који се обично не употребљавају у пренесеном значењу

Доста је придева овог типа којима није својствено пренесено значење, одн. фигуративна употреба или бар она није доминантна. Нпр.: *кончан, коштан*,

џиршчан, *сламен*, *џлајннен*, *лимен*, *ланен* и сл. Овакви придеви заправо се најчешће употребљавају у одређеном придевском виду, па би се можда као такви могли приказивати у речницима.

2. Придеви на *-ан/ -ен* са временским (темпоралним) значењем

Анализирајући примере из *Речника Мајџице српске* наишли смо на одређена одступања, недоследности када су у питању придеви на *-ан/ -ен* са временским значењем. Неки од тих придева у *Речнику* су даги у одређеном придевском виду, други, готово идентичне семантике, у неодређеном.

Придеви овог типа су: *једновремен*, *једнодневни*, *једномесечни*, *једносатан*, *касан*, *месечан*, *средњовекован*, *џромесечан*, *шестомесечни* и сл.

За *једновремен* се као пример даје придев одређеног вида: *једновремени* тренинг. Уз *касан* стоји напомена: „обично одр. касни“, а за *месечан* се истиче да се у значењу „који се односи на календарски месец или на време од месец дана, који је предвиђен за месец дана“ овај придев користи у одређеном виду. Придев *средњовекован* се готово по правилу јавља у одређеном придевском виду: *средњовековни* новац, *средњовековни* витез, *средњовековни* град, *средњовековни* гроб, *средњовековни* дворач, *средњовековни* накит, *средњовековни* манастир, *средњовековни* човек и сл. Осим тога, ако је *шестомесечни*, зашто не би био и *џромесечни*: *џромесечни* пад, *џромесечни* губитак, *џромесечни* курс, *џромесечни* извештај, *џромесечни* опоравак и сл.?!

3. Придеви на *-ан/ -ен* са просторним значењем

Нашећемо опет само неколико, надамо се, довољно илустративних примера: *суседан*, *џоларан*, *џоџраничан*, *реџионалан*, *џериџоријалан*, *којнен*, *ваздушан*, *џијачан* и сл.

Што се придева *суседан* тиче, и из саме чињенице да се њиме означава онај „који је у **нејосредној** близини неке или нечему“: *суседни* шалтер, *суседни* кров, *суседни* град, *суседни* улаз, *суседни* парк, јасно је да је реч о **џознатном** шалтеру, крову итд., те се и из тог разлога захтева одређени придевски вид.

За *џериџоријалан* стоји напомена „обично одр.“, док за придев *реџионалан* нема никаквих напомена, а реч је о два по семантици блиска придева (уп. *џериџоријални* конфликт: *реџионални* конфликт, *џериџоријални* развој : *реџионални* развој, *џериџоријални* пут: *реџионални* пут и сл.).

Придеви *ваздушан* и *џоларан* се у савременом српском језику углавном јављају у одређеном придевском виду: *ваздушни* и *џоларни* – *ваздушни* превоз, *ваздушни* саобраћај, *ваздушни* рат, *ваздушни* напад; *џоларни* медвед, *џоларни* истраживач, *џоларни* круг. Оба ова придева ретко се јављају у фиг. значењу – „нестваран, нереалан“, одн. „потпуно супротан, опречан“, тј. њима се врло ретко изражава особина/ квалитет. И ако су се некада и употребљавали као описни придеви, сада се њима углавном изражава однос.

Придев *џијачан* („обично одр.“) може имати просторно значење, али и значење намене – *џијачни* плато, *џијачни* простор, *џијачни* ред, *џијачни* дан и сл. По некад је ова два значења тешко разграничити.

4. Придеви на *-ан/ -ен* са значењем намене

Доста је придева на *-ан/ -ен* управо са оваквим значењем. Већина њих у РМС наведена је у неодређеном придевском виду, с тим што су углавном дате напомене за одређени вид. Нпр.: *културан* „(одр.) који се односи на културу, који је у вези с културом“. За *стручан* опет стоји напомена „(обично одр.) који је у вези са струком“, *производан* „(одр.) који се односи на производ и производњу“, али за *послован*, на пример, нема никаквих напомена иако је посебно истакнуто значење „који је одређен за вршење послова“, такође и за *забаван* се даје само неодређени придевски вид иако је једно од значења: „који служи за разоноду“. Док су као посебне јединице дати, на пример, придеви *образован* и *образовни*, *радан* и *радни*. Истакли бисмо посебно и придев *шереџан*. И он је дат у неодређеном придевском виду, а посебно се истиче одређени вид у значењу „који се односи на терет, који вуче, преноси терет; који се односи на возила за превоз терета“.

Да је реч о *односним* придевима, може се закључити и по томе што се значење ових придева (за разлику од *правих* описних придева – в. Стевановић 1986: 200) може утврдити тек на основу синтагме, а некад је чак неопходан и шири контекст. С тим у вези, овде бисмо истакли и семантичку поделу придева Е.А. Земскаје (в. Митев 2005: 3):

1) „Прилагателные, называющие определенный признак независимо от того, в сочетании с каким существительным они выступают“. У нашем случају то би били: *нов*, *добар*, *поносан* и сл.

2) „Прилагательные, обозначающие отношение к предмету, характер которого зависит от определяемого существительного и конкретизируется лишь в составе словосочетания“. Овде би спадали придеви попут: *дрвен*, *злаћан*, *снежан* итд.

3) „Прилагательные, обозначающие отношение к предмету, конкретизация которого происходит в контексте более широком, чем сочетание с существительным“. За ову групу придева у српском језику навешћемо пример на који смо већ указали: *очев* – *очево* писмо, где наведена синтагма није довољна за утврђивање прецизног значења.

Дакле, значење ових придева зависи и од значења именице коју одређују, тј. на коју се односе, као што смо то већ показали и на примеру придева *ијачан*, одн. *ијачни* (значење намене: просторно значење)

И не само то – чини се да је од значаја и то да ли именица на коју се придев односи означава *живо* или *неживо* или, још прецизније, *лице/ нелице*. С тим у вези уочавају се одређене правилности. Наиме, уколико се ради о лицу, овакви придеви заиста означавају примарно квалитет (*какав?*), па се могу јавити у неодређеном виду: *културан*, *радан*, *стручан*, *послован*, *борбен*, *друштвен*, *забаван* човек, на пример, па и *смрћан* и сл. Наравно, и овде би се могао употребити одређени придевски вид ако се ради о познатом, одређеном човеку. Међутим, када је управни члан синтагме нелице, онда је одређени придевски вид обавезан. На пример: *културни* развој, *културни* центар, *културни* живот, *културни* идентитет, *културни* конзервативизам, *културни* календар итд. или: *стручни* испит, *стручни* скуп, *стручни* семинар; *друштвени* живот, *друштвени* консензус, *друштвени* поредак, *друштвени* производ; *борбени* тенк, *борбени* авион, *борбени* прслук; *забавни* парк, *забавни* програм итд. Можда би овај критеријум био од помоћи приликом израде речника и олакшао усвајање ове граматичке категорије. У уџбеницима које смо консултовали о овоме није било речи.

Оно што би могло бити занимљиво, а опет у вези са категоријом лице/ нелице, јесте да се неки од придева на *-ан/ -ен* у савременом српском језику употребљавају готово искључиво у одређеном придевском виду, тј. односе се по правилу на нелице (са мањим одступањима – углавном стилски маркирани). Примери тог типа су: *обрџан, шереџан, уман, штедан* и сл. Навешћемо дефиниције ових придева онако како су дате у РМС:

обрџан – 1. окретан, брз, хитар; 2. који се односи на обрт (2), на преокрет; 3. а. (одр.) који се односи на обрт, занат, занатски; б. који се односи на обрт, који је у оптицају.

шереџан – 1. (одр.) а. који се односи на терет, који вуче, преноси терет; који се односи на возила за превоз терета; б. којим се потврђује пријем терета, товара за превоз, товарни; који је натоварен за превоз, који се превози; 2. а. који јако оптерећује, тежак; који замара, напорац, мучан. б. савладан напорима, умором, уморан. 3. правн. који намеће (узајамне) обавезе.

уман – 1. (одр.) а. који се односи на ум, на интелекат, интелектуални; б. који се односи на унутрашњи живот човеков, духовни, мисаони, душевни. 2. који се истиче развијеним интелектуалним способностима, који изражава те способности, паметан, mudar. 3. науман, намеран, спреман нешто учинити.

штедан – (обично одр.) 1. који се односи на штедњу, у који се уписује новчана сума која се штеди; 2. који штеди, штедљив.

Сви ови придеви (и многи други) данас се скоро по правилу употребљавају у одређеном придевском виду, и то, као што смо већ истакли, уз именице које значе нелице: *обрџини* капитал, *шереџини* воз, *шереџини* терминал, *умни* рад, *штедни* улог, *штедни* депозит и сл., док је човек *окреџан, њамеџан* или *штедљив...* Заправо, дошло је до извесног померања у значењу, па би се на то могла обратити пажња приликом израде речника и других приручника где би се као основни узимали они облици који су фреквентнији и функционишу без проблема у језику.

Вратимо се још једном питању из наслова рада – је ли превод *немогућ* или *немогући* и какав је онда човек? Не интересује нас, дакле, употреба ових облика у предикату, јер тамо је све јасно. Када је реч о синтагми, међутим, руководећи се критеријумом лице/ нелице, одговор би требало да гласи: *немогућ* човек и *немогући* превод ако, разуме се, занемаримо познатост/ непознатост. Је ли заиста тако?! Носиоци српског језика којима смо поставили ово питање, без двоумљења су одговорили: *немогућ* човек, док је око немогућег превода било различитих одговора, при чему су неки од њих упућивали чак на различиту семантику облика *немогућ*, одн. *немогући*.

Оваква недовољно одређена ситуација када је реч о придевима у српском језику, као и одсуство ширег контекста у речницима води до тога да се придеви не разликују са семантичко-функционалне тачке гледишта и даље – до грешака у преводу. У нашем случају ради се о грешкама приликом превођења са српског на бугарски језик и обрнуто. Примери су из *Српскохрватско-бугарског речника* (Игов 1983), *Српско-бугарског речника* (Зарков, Трифунов 2004) и из *Бугарско-српског речника* (Младенов 2000).

Погледајмо најпре неке примере из *Српскохрватско-бугарског* и *Српско-бугарског речника*.

1. *друшћивен* – у оба речника налазимо: 1) обществен; 2) общителен, дружелюбен. Међутим, недостају примери, па би се могли јавити проблеми приликом превођења, јер у бугарском имамо две лексеме – једну у значењу „који се од-

носи на друштво, који припада друштву“ (= *друшћивени*) и другу за оног „који воли друштво и живот у друштву“ (*друшћивен/ друшћивени* у зависности од (не) одређености).

2. *јаван* – 1) јавен, публичен; 2) обществен, официален. Опет нема примера, па је могуће очекивати грешке у преводу.

3. *образован* – образован. У овом случају је у оба речника изостала јединица *образовни* што би на бугарском било: *образовашелен*.

4. *радан* – 1) работлив, трудољубив; 2) работен, трудов. Поново нема контекста. Ваљало би нагласити да је *работлив – радан*, а *работен, трудов – радни*.

5. *чулан* – 1) сетивен; 2) плътски. И овде би могло доћи до проблема приликом превођења са српског на бугарски језик, опет услед недостатка контекста.

У свим овим и другим сличним случајевима требало би ев. размислити о неком ефикаснијем начину за представљање датих јединица у речнику или бар дати неки минимални контекст како би се избегле потенцијалне грешке.

И када је реч о *Бугарско-српском речнику*, скренули бисмо пажњу на неколико примера:

1. *забавен* – превод је *забаван*, занимљив, интересантан; смешан. Али нема посебне одреднице *развлекашелен* чији би превод на српски језик био: забавни. Стога би се могле јавити грешке приликом превода сада са бугарског на српски језик, па би тако програм, рецимо, био забаван, а не забавни, а семантика није иста.

2. *едновременен* – једновремен – опет је можда у питању само „нијанса“, али ако је реч о придеву којим се означава временски однос, требало би да он буде представљен у одређеном придевском виду.

3. *надлежен* – надлежан, одговарајући. У овом случају изостаје властен, компетентен као одредница.

4. Овде ћемо навести две јединице из *Бугарско-српског речника*: *производишелен* и *производствен*. За *производишелен* М. Младенов даје превод: *производни*, а и за *производствен* – „који се односи на производњу, *производни*“. Овде М. Младенов као да не прави семантичку разлику између облика *производан* и *производни*, а она, чини нам се, постоји и не даје облик *производан*.

5. *договорен* – „уговоран, споразуман, на основу споразума“. Опет изостаје одређени придевски вид – *уговорни*.

Комплексност проблема илустроваћемо још једним примером. У РМС уз придев *илаван* стоји следеће објашњење: „1. који бива често поплављен, водолаван; 2. који плави, поплављује“. У *Српскохрватско-бугарском речнику* за *илаван* се даје превод: *илавашелен*; у *Српско-бугарском речнику* налазимо: *илавашелен* – изложен на наводници, а у *Бугарско-српском речнику* – *илавашелен* – 1) пливачки; 2) пловни, пловидбени – при чему се *илавашелен* басейн преводи као пливачки базен. То је пре свега последица недовољне доследности или непосредјања јасног/ јасних принципа у погледу (не)одређеног придевског вида када су у питању речници српског језика – осим правила да се придеви дају у неодређеном придевском виду. Међутим, поставља се питање – шта ако се одређени придев у савременом језику не употребљава у том облику? И, као што смо већ показали, чак и овај принцип није доследно испоштован.

Сматрамо, дакле, да би се поделом придева на описне (квалитативне) и односне (релационе) јасније сагледали придеви као врста речи у савременом српском језику, па, самим тим, и одређени, одн. неодређени придевски вид.

У излагању смо већ навели семантичку поделу придева Е. А. Земскаје. Придеви које она сврстава у прву групу су, у ствари, описни придеви, а у остале две групе спадају односни (релациони). Тог принципа се, као што смо већ истакли, придржава и И. Клајн. Међутим, док је у осталим словенским језицима то пракса, код нас још увек није чест случај. Осим тога, као што смо већ истакли, И. Клајн говори пре свега о формалној страни, док неки други принципи остају занемарени. На другој страни, у академским граматикама савременог бугарског и руског језика, на пример, можемо наћи много више прецизнијих информација о самој *природи* односних придева и одређеније критеријуме који би се могли применити на ову семантичку категорију у српском језику.

Тако су у *Грамаишници савременог бугарског књижевног језика* (в. ГСБКЕ 1983: 149) издвојене следеће граматичке и семантичке карактеристике по којима се односни (релациони) придеви разликују од описних (квалитативних):

1. „**Тевинаги са производни думи**, докато качествените могат да бъдат както производни, така и непроизводни. Образуват се от други думи, чрез които се мисли признакът, качеството или свойството на определяния обект, напр.: гора – горски 'който се отнася за гора', дърво – дървен 'който е от дърво', брат – братов 'който принадлежи на брат' и пр.; вчера – вчерашен, утре – утрешен, година – годишен, месец – месечен и пр.“ – дакле, и овде се најпре даје формална карактеристика, да су односни (релациони) придеви увек изведене речи, док описни придеви могу бити и изведене и неизведене речи.

2. „Относителните прилагателни означават такъв признак, който не може да се мисли в по-голяма или в по-малка степен. Затова важна тяхна граматическа особеност е, че **не се степенува**т, напр.: стъклена чаша. Признакът „стъклена“ не може да се мисли застъпен повече или по-малко в определяния предмет, затова не съществува основание да се каже „по-стъклена“ или „най-стъклена“ чаша“. Дакле, односни придеви немају компарацију. То би исто важило за ове придеве у српском језику. Сат, на пример, не може бити *злајнији*, сто *дрвенији* – осим ако се не ради о пренесеном значењу – када *односни придеви заправо прелазе у описне*, јер не изражавају више однос, већ квалитет: Милан је *дрвенији* од Петра (дрвен – фиг. који је без живота, без осећања, укочен, крут.); Убеди ме зашто је он [човек] *злајнији* од осталих.

3. „Каго съгласувани определения относителните прилагателни могат да се заменят със съответни несъгласувани определения, образувани от предлог + съществително име или наречие, от което е получено относителното прилагателно, напр.: железен лост – лост от желязо, циментов завод – завод за цимент, детска литература – литература за деца, горска поляна – поляна в гора, часовникова стрелка – стрелка на часовник“. Ово је такође важан критеријум који може доста помоћи приликом поделе придева на односне (релационе) и описне (квалитативне) – дакле, ради се о томе да се односни придеви у функцији атрибута могу заменити неконгруентним атрибутом, тј. синтагмом предлог + именица у одређеном падежу или само именицом у одговарајућем падежу, док са *правим* описним придевима то није случај. На пример: *диван* човек, *злајан* човек (не и: *човек *од злајша*), али: *злајни* накит (накит *од злајша*).

У академској граматици савременог руског језика (в. РГ 1952: § 1294–1365) истиче се да односни придеви „называют признак через отношение к предмету или к другому признаку: мотивирующей основой обозначается тот предмет или признак, через отношение к которому представлено данное свойство: деревянный, стальной, летний, купальный, вчерашний. Характер выражаемых отно-

шений очень разнообразен: это может быть обозначение признака по материалу (деревянный, металлический), по принадлежности (притяжательные прилагательные: отцов, рыбий, сестрин, мужнин, мой), по назначению (детская книга, школьные пособия), по свойственности (осенние дожди, вечерняя прохлада)⁴. И поново се указује на то да се „относит. прилагательные мотивируются словами других частей речи: существительными (железный, дверной, отцов, сестрин, ламповый, комсомольский, весенний, верхний); глаголами (дубильный, плавательный, танцевальный, лечебный), числительными (четвертый, десятый, сороковой, двухсотый) и наречиями (ближний, прежний, тогдашний, вчерашний, теперешний)⁴, тј. да су односни придеви увек мотивисане, тј. изведене речи и да могу бити образоване од именица, глагола, бројева и прилога.

На основу свега наведеног мислимо да би оваква класификација придева била добродошла и у граматицама српског језика, и то не само када се говори о творби речи (као што је то у *Грамајџици* Ивана Клајна) већ у делу када се говори о врстама речи и њиховом значењу. Поред критеријума који су наведени у граматицама бугарског, руског и др. словенских језика (а којих дотиче и И. Клајн), могао би се узети у обзир и критеријум **лице/ нелице, основно/ пренесено**, а такође и **доминантно значење**, као и **минимални контекст** и тиме бисмо свакако стекли јаснију представу о употреби дужих, одн. краћих придевских облика. Сматрамо да би се требало придржавати и ових принципа, нарочито минималног контекста. За сада се у граматицама придеви дају углавном без именице коју одређују, тј. на коју се односе, или се неки придеви дају у оквиру синтагме, други не. О значењу придева, нарочито односних, може говорити само на основу синтагме (или чак ширег контекста) (в. Е. А. Земскаја). Тиме би се уосталом олакшало усвајање српског језика. Осим тога и о лицу/ нелицу, основном/ пренесеном, доминантном значењу, о описним/ односним придевима може се говорити једино на основу контекста. Само формални критеријуми овде нису од велике помоћи.

Када се све ово узме у обзир, сматрамо *да би се могло говорити о односним (релационим) придевима као дефективним придевима*, тј. придевима који у ствари углавном функционишу у једном – одређеном виду, те би их као такве ваљало представљати у речницима и другим приручницима.

Извори

Игов 1983: А. Игов. Србохрватско-български речник. Второ допълнено издание. Издателство „Наука и изкуство“. София, 1983.

Зарков, Трифунов 2004: А. Зарков, П. Трифунов. Србско-български речник. Издателска къща „ПАЛ“. София, 2004.

Младенов 2000: М. Младенов. Бугарско-српски речник. Завод за уџбенике и наставна средства. Београд, 2000.

РСМ 1967-1976: Речник српскохрватскога књижевног језика, I-VI. Матица српска. Нови Сад, 1967-1976.

Литература

ГСБКЕ 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Том II. Морфология. Издателство на Българската академия на науките. София, 1983.

ELMZ 1972: Enciklopedijski leksikon – Mozaik znanja – 1. tom: Srpskohrvatski jezik. Interpres. Beograd, 1972.

Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић. Српски језички приручник. Београдска књига. Београд, 2004.

Клајн 2005: И. Клајн. Gramatika srpskog jezika. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd, 2005.

Лашкова 2000: Л. Лашкова. Конкуренција језичких средстава у српској и бугарској реченици. Научни састанак слависта у Вукове дане, 29/ 1. Београд, 2000, 51-57.

Лашкова 2001: Л. Лашкова. Србо-хрватска граматика (србски, хрватски, босненски). ИК „ЕМАС“. Софија, 2001.

Мишев 2005: Д. Митев. О формирању семантики односителних прилагателних. Аспекти на контрастивно описане на рускија и бугарскија език. Универзитетско издадтелство „Епископ Константин Преславски“. Шумен, 2005, 1-23.

Мразовић, Вукадиновић 1990: Р. Mrazović, Z. Vukadinović. Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, „Dobra vest“. Sremski Karlovci, Novi Sad, 1990.

РГ 1952: Русская грамматика. Том 1: Фонетика. Словообразование. Морфология. Академия наук СССР. Институт русского языка. Москва: <http://www.rusgram.narod.ru/1294-1314.html>

Станојчић, Појовић 1997: Ж. Станојчић, Љ. Поповић. Граматика српског језика за I-IV разред средње школе. Завод за уџбенике и наставна средства. Београд, 1997.

Штевановић 1986: М. Стевановић. Савремени српскохрватски језик I (граматички системи и књижевнोजезичка норма): Увод – фонетика – морфологија. Научна књига. Београд, 1986.

Sussex, Cubberley 2006: R. Sussex, P. Cubberley. The Slavic Languages. Cambridge University Press, New York, 2006.

(НЕ)ВОЗМОЖНИЈ ПЕРЕВОД (НА МАТЕРИАЛЕ БОЛГАРСКОГ И СЕРБСКОГ ЈЕЗИКОВ)

Резюме

Језици, извршавају своју комуникативну функцију, постојано развијају се, старају се соодветствовати урвну развита човеческог опшества. Каждий језик принадежит к определеној језиковој семье и при этом непрерывно развивается и совершенствуется до определённой степени развития, после которой он отделяется и начинает существовать со своей собственной спецификой и типологией. В известной степени это может быть объяснено изменениями самих требований к языку в связи с появлением новых социально-экономических условий или большим или меньшим влиянием других, особенно, близкородственных языков. В работе речь идёт о контакте современных сербского и болгарского языков, а точнее о так называемых количественных (стилистических) ошибках при переводе, появляющихся в результате конкуренции языковых средств из обоих языков. Само по себе это явление своеобразно свидетельствует о динамике развития этих языков. Частота использования языковых средств в динамике обуславливает и постепенно отлаживает ту или иную языковую модель, неминуемо приводя к определённой факультативности при выборе эквивалентных структур. Поэтому предметом ряда современных лингвистических исследований стала проблема перевода с близкородственных языков, в нашем случае с славянского на славянский, т.е. с болгарского на сербский и с сербского на болгарский. В работе рассматриваются конкретные примеры использования определённой и неопределённой формы прилагательных в сербском языке по сравнению с болгарским. При анализе подтвердилась необходимость изучения этого и похожих вопросов в контексте компаративного изучения сербского и болгарского языков с точки зрения прикладной лингвистики.

Ташјана Дункова, Биљана Васић

ЈЕЛЕН (CERVIDAE) И ЈЕЛЕНАК (LUCANUS CERVIS) КАО СИМБОЛИ У ПОЉСКОЈ И СРПСКОЈ ТРАДИЦИЈИ

У овој етнолингвистичкој паралели говори се о сисару *јелену* Cervidae (пољ. *jeleni*) и инсекту *јеленку* Lucanus cervis (пољ. *jelonek rogacz*) као симболима у пољској и српској традицији. Лексеме *јелен* (пољ. *jeleni*) и *јеленко* (пољ. *jelonek rogacz*) потичу од исте базе „ie., baltoslav., sveslav. i prasl. (po suglasničkoj deklinaciji) *ely, gen. elene“ (П. Скок). Ове две животиње повезује то што мужјаци имају снажне рогове, који им служе да у време парења воде упорне борбе око далеко малобројних женки.

Пољску и српску традицију повезује то што су ове две „рогате“ животиње прерасле у својеврсне симболе, који се темеље на прехришћанској и хришћанској слици света. Јављају се у лексници и ономастици у оба ова словенска језика.

Кључне речи: животиње као симболи, сисар *јелен* и инсект *јеленко*, пољска традиција, српска традиција, мађијска симболика, хришћанска симболика.

1. Проблем симболике животиња *јелена* и *јеленка* у пољској и српској традицији разматра се са аспекта: (а) етимологије; (б) лексикологије и фразеологије; (в) етнологије и етнолингвистике и (г) етнокултуролошког аспекта.

Када је у питању симболика сисара *јелена* и инсекта *јеленка* у пољској и српској традицији, издвојене су оне назнаке које откривају сличности и разлике између две словенске културе, које су се развиле из истог корена, али су имале територијалне, културне, верске и друге предуслове за могућности развоја у различитим смеровима.

2. Да би се разумела симболика *јелена* и *јеленка* у две одређене традиције (пољске и српске), полазимо од лексичког одређења у српском језику (које је исто и у пољском) и представе о *јелену* и *јеленку* у светској и словенској култури.

2.1. „**Јелен** м зоол. *дивља животиња, преживар дводайкар* Cervus elephas из пор. Cervidae, *дугих ногу, чији мужјаци имају разгранате рогове*“ (Речник српско-џа језика, 2007: 508).

2.1.1. **Јелен** је животиња чије је поштовање једно од најстарјих људских веровања. Могло би се према веровањима везаним за *јелена* говорити и о фазама развоја људске цивилизације и, посебно, пољске и српске традиције.

Поњаци су симболику *јелена* пренели на хришћанске свеце и на краљеве, а српска традиција је – доласком Турака на Балкан и губитком властеле – задржала симболику *јелена* у оквирима паганског наслеђа и на остацима античке културе и неговања култа ове свете животиње.

2.1.2. Ево шта у *Речнику симбола* стоји о *јелену* као симболу:

„Jelen je zbog razgranatosti rogova, koje se i povremeno obnavlja, često uspoređuje sa stablom života. Simbolizira plodnost, ritmove rasta i ponovna rađanja. Te vrijednosti nalazimo u ukrasima kršćanskih krstionica, u muslimanskim ili altajskim predajama, u predajama Maya, Puebla i drugih naroda. *Jelen je arhaička slika cikličnog obnavljanja.* [...]

Jelen najavljuje svjetlost i vodi k jasnoći dana. [...]

У писача и умјетника јелен је постао симболом разборитости: бјежи у смјеру вјетра, који односи с њим и његов мирис и по нагону распознаје лековито биље. Симбол је и сексуалног жара: уз Афродиту је и Адониса, уз Сузану у купелји док је проматрају старци, itd. Симбол је слуха, јер кад начули уши, немoguће је приближити му се а да он то не чује. Симбол је и лирског пјесништва, јер је уз мизу Ерато, и симбол глaзбе, јер легне да би је слушао, а и рогови му имају облик лире.

Крилати јелен може значити хитрост у акцији. Протумаћи ли се слика с обзиром на симболику крила, тада се цијела симболика јелена уздиже на разину дјховности: свећева разборитост, жудња да се сједини с Богом, позорност на ријеч и дах Дуа и осјетљивост на Бољу присутност одговорит ће се амблематским тумачењем под точком“ (*Реџник simbola* 2003: 226–229).

2.2. Јеленак, -нка м крујини инсектѝ шврдокрилац *Lucanus cervus* из *йор. Lamellicornia* дуж 6–7 см, чији мужјаѝи имају чељусѝи у облику јеленских рогова“ (*Речник српскога језика*, 2007: 508).

2.2.1. Јеленак је највећи инсект европског континента и сматрали су га штеточиним јер је снажним роговима уништавао дрвеће. Пошто је данас у приличној мери проређен, не примећује се да је штетан као што је некада био. Код јелена и јеленка „снажнијим горњим вилицама мужјаѝи воде упорне борбе око далеко малобројнијих женки, које се, обично, завршавају без тежих последица“.

2.2.2. Јеленак припада посебној групи животиња које се именују кроз друге животиње на основу сличних обележја, а то је у руском језику изражено директно полусложеницом: **жук-олен** – инсектѝ-јелен. И у другим словенским језицима називи за инсекта су мотивисани: према *јелену* (**јеленак**), према *рољу* (**рољаш**) или према *ваѝири* (пољ. синоним **огњичек** – зато што се сматра да носи ватру у својим роговима). Све магијска радње у вези са јеленком одређене су симболиком рогова.

2.2.2.1. У веровањима Западних Словена сматра се да јеленак не би дошао у кућу, треба га одмах убити али да се не мучи, иначе ће се осветити ономе ко га је увредио: донеће на својим роговима жеравицу и запалиће му кућу.

На североистоку Пољске рогови ове бубе се користе у народној медицини за лечење зубобоље. У једном другом крају Пољске пуштају јеленка преко леђа краве коју воде под бика да би парење прошло успешно (Гура 2005: 376–377).

2.2.2.2. У српској традицији брижне матере да би сачувале децу од злих духова и урокљивих очију, пришивају деци на капу или хаљиницу рогове од бубе *јеленка*, јер овој амајлији придају посебну моћ заштите „од сваке наудбе“.

3. Пошто у оба ова словенска језика лексеме *јелен* (пољ. **jelen**) и *јеленко* (пољ. **jelonek rogacz**) потичу од исте базе, етимологија је провидна: „ie., baltoslav., sveslav. i prasl. (po suglasničkoj deklinaciji) *ely, gen. elene“ (Скок 1971: I, 771–772, уп: Врѝckner 2000, s. v. **jelen**). У српском језику постоји и дијалекатски ијекавски облик за јелена: *љељен* (Караѝић 1975: s. v. **љељен**; РСАНУ, књ. 11, 660) и за јеленка *љељенак* (РСАНУ, књ. 11: 660). У српској традицији до скоро се задржало у свадбарским обичајима у Старом Влаху да се у „приказивању“ свадбених дарова каже: „Дошо и донио једног љељена [овна]“.

4. Због свог спољашњег изгледа, пре свега снажних рогова, **јелен** и **јеленак** се јављају као симболи у традицији пољског и српског народа. Исто тако, **јелен** се јавља као алегорија у старијим представама о овој светој животињи.

4.1. Шта је симбол? – Једноставно речено: слика + идеја = симбол. Или шире речено: симбол означава конкретан предмет који, по конвенцији или асоцијацији, упућује на нешто друго што има шире и универзалније значење.

4.2. Шта је алегорија? – Алегорија је продужена метафора, чији се прави смисао открива тек ако одређене песничке слике у целини заменимо појмовима, установивши тако на што се они односе.

Говорећи о алегорији и симболу, Ђерђ Лукач полази од разматрања која је Ј. Гете у два покушаја развијао и у другом покушају „уопштено теоријски јасно изразио решење“ овог феномена:

„Алегорија претвара појаву у појам, појам у слику, али тако да појам у слици треба увек још као ограничен и потпун одржавати и posedovati i у njoj изражавати. Simbolika претвара појаву у идеју, идеју у слику, и то тако да идеја у слици увек остаје бескрајно делатна и nedostižna i, čak i kad bi se izrazila на свим језицима, ipak bi ostala neizreciva“ (Лукач 1991: 300).

4.3. Ево четири примера алегорије у којима се налази представа о јелену.

4.3.1. Први пример. – Лепа је кратка басна у којој се говори како се јелен нарцисоидно огледао у води и одушевљавао својим лепим и дугим роговима. Када га је појурио лав, и он се заплео роговима у шибље... – јасно је наравоучење басне.

4.3.2. Други пример. – Алегорија „Слово о јелену и змији“ из *Фисиолога*:

„Давид говори – као јелен на изворима водним... тако жуди душа наша теби, Боже. Фисиолог изобрази да је силно његово непријатељство према змији. Ако побегне змија од јелена у земљине пукотине, јелен иде и њуши по земљи и нањушивњи је, убија пресецајући је. Тако и Господов, дакле, велики јелен небеских вода, који имаше Бога Слова. Премудрост, добородетељ има... Сакри се ђаво у преисподне земље. Онај који се у дрвеним раселинама крије. Господ који изли од божанског ребра своју крв и воду уби у нама вражије садејство“ (*Фисиолог*, 1989: 45).

4.3.3. Трећи пример. – Алегорија „Друго о јелену“ из *Фисиолога*:

„Постоји **јелен** у лику срне. Рогови његови су трокраки и живи тај педесет година. А затим обилази, као и добар путник планинских брда [,] и њуши за скривеном змијом. По мирису је познаје и одмах се три пута громко огласи. И прислања њушку своју на отвор удубљења и унутра зауставља своје дисање. И ма где да се змија нађе, усходи за врат јелену и придави га; тада он поједе змију и јури ка изворима воденим. И ако за три часа не пије воде, умире; ако ли се напије, остаје жив. О томе пророк рече – као што ожедни јелен на изворима водним тако душа моја тежи теби Боже.

И ти, дакле, умни човече, што три свода имаш у души, који су: крштење непропадљиво, дар и достојанство расположења и покајања, притекни прво источнику воденом, што је у сржи написаног и пророчким тумачењима, пиј воду што је свети дар покајања. Причешћујући се са покајањем и обнављајући себе покајањем, не умртвљује се у греху“ (*Фисиолог* 1989: 45).

4.3.4. Четврти пример. – *Апелис и злаћни јелен*:

У неко доба бијаше велико на гласу неки изуграф именован Апелес и састаше се код њега многи понижи иконописци и почеше се међ собом натписати који би од њих полепше могао исписати **јелена**. И поче га између њих један писати. А кад виде да га баш онако не може лепо изобразити како би

ваљало, а он узео те много злата натовари на прилику му. А кад дође те указа ту своју мајсторију Апелесу, та он таки смотри да у тој његовој икони нејма мајсторије. Та му и рече:

– Кад ниси умео с бојом скиосати га, а оно си га рад тога златом учинио јасним. Није га уписао добролично, али га је украсио скуповидно“ (Венцлових 1996: 194).

5. Јелен и јеленко у пољској традицији. – На формирање и облик симболичке употребе **јелена** (pl. *jelen* – od XIV w. zwierzę *cervus elaphus*, dial. też *leleń*, kasz. *jelén*, –*enia* (Boryś 2005: 212), а конотацијом са његовим роговима такође **јеленка** (pl. *jelonek rogacz*), у пољској традицији (првенствено у пољској традиционалној култури, али такође у писаној књижевности – као симбол појединих особина човека и животне ситуације – и свим облицима свакодневног и свечаног живота) утицај је имала чињеница да је јелен био сматран „краљевском животињом“ коју народ није смео убијати. Лов на јелене била је привилегија искључиво одабраних племића и наравно самог краља и његове најуже породице. Таква наредба повезана с једне стране са одсуством страха од страдања у контакту човек–јелен, а с друге стране са његовим јаким хришћанским обележјем које је узрок повезивања га са свецима, довела је до својеврсне маргинализације јелена и јеленка у пољској народној магији и уопште у свим облицима народног живота (ако се фреквенцију употребе наведених животиња упореди на пример са вуком или медведом). Јелен и јеленко нису биле животиње које је народ сматрао „својима“, а употреба делова њихових тела била је строго кажњавана не само због забране паганских церемонија, али великим делом због сумње на кршење забране лова. Пошто је развој нехришћанских обреда, обичаја а и народне књижевности био најјачи и развијао се првенствено у нижим слојевима пољског традиционалног друштва, јелен је остао животиња имућних породица и зато је он великим делом заузео место у хералдици, али такође и у грбовима градова и регија које су према легендама настале помоћу јелена.

5.1. У процесу формирања и потврђивања јелена и јеленка (и других животиња) као симбола у пољској култури значајну улогу имале су: (1) преношење особина животиње на јунака (у митовима, легендама и сл.) и промена јунака у одређену врсту животиње или прелазак његове душе у ту животињу; (2) присутне у људској колективној свести и подсвести, због хиљаде година проведених у присуству животиња, искуства и мишљења о особинама појединих врста животиња. Довело је то до стварања и функционирања стереотипа везаних за те особине (Martuszevska 1993: 6–9). Велику улогу у формирању те симболике има фразеологија која настаје као последица првобитне алегоризације и антропоморфизације, као и вредновања и посматрања света природе, као и под утицајем деловања првобитних веровања (Górski 1971; Martuszevska 1993: 8).

5.2. Још пре примања хришћанства на територији Шлезиије јелен је служио као жртва и култна животиња. Појављује се такође на металним украсима коњских седала и њихове опреме које су нађене на раносредњовековном гробљу у Лутомјерску (*Lutomiersk*). Повезан је био са симболиком сунца и сматран за посредника између земље и неба, симбол светла, бранитеља и водича људских душа. Током примања хришћанства, као одраз синкретизма паганских и хришћанских елемената, јелен и кошута (pl. *lania*) су постали симболи плодности и материнства (од св. Геневефе и св. Егидија). У пољској традиционалној култури постојало је такође веровање да међу роговима јелена живи дух (или демон). Утицало је оно на Шлезиијску кованицу из 13. века са сликама: роговима који расту из крижа

или главом јелена са роговима међу којима се налази звезда или глава човека. Од тога потиче такође слика крста, монстранције или самог Христа међу роговима јелена. Најбољи је пример тога печат Николе Збиегниевича (*Mikołaj Zbiegniewicz*) на којој је представљен јелен чији је један рог стилизиран на раме крста. На печату из Рогалите (*Rogality*) из 1353 г. међу роговима се налази крунисана глава (Giergiel 1998: 49–51).

5.3. У пољској традицији магијску улогу има срце и срчана кост јелена који су, према веровањима, били магијски лекови, али и апотропајони. Срце јелена су јели болесни од лепре, а срчану кост носиле су уза се трудне жене као заштиту од демонских сила. Пошто је јелен у нехришћанском (као и синкретичком) кључу везан за плодност и сексуалну потенцију, прањак од његових рогова био је употребљаван као афродизијак

5.4. Прехришћанска, паганска култура у процесу тумачења непознатог користила је првенствено симболички знак утемељен на свету природе, док је примањем хришћанства наступила темељна промена тог схватања. Црква, која је на почетку „прикривала“ догмат, употебила је симболику која је с временом ушла у традицију и постала је неиздвојив део теологије (Giergiel 1998: 30). Теолошке расправе Светих Отаца као и других теолога признатих од стране Римокатоличке цркве теолога имали су утицај на прихватање и употребљавање симболичких мотива повезаних са животињама, а међу њима и јелена и јеленка. Да наведемо само најзначајније:

– св. Амброзије Милански говорио је о јелену као о темељу хришћанских врлина: *Mundum tanquam cereus*;

– св. Јероним Стридонски сматра јелена за светост душе која жуди за Христом: *Desiderat venire ad Christum*;

– Алаин де Лиле је писао да јелен симболизира светост и невиност: *Cervus sanctus vir, homines innocentes*;

– Хуго од св. Виктора сматрао је да јелен симболизира Христа.

Од наведених и још других теолога (св. Аурелије Августин, св. Беда Поштовани) пољска традиција преузела је схватање јелена као животиње која изражава хришћанске врлине: чистоћу, невиност и простоту. Јелен је прихваћен такође као префигурација Разапетог Христа (Giergiel 1998: 31–32).

5.5. Из круга многобројних представа јелена у текстовима Старог и Новог Завета, пољска (и српска) традиција преузела је првенствено следеће:

– *Драги је мој као срна или као јеленце.* (Пп 2,9). Јелен је овде симбол телесне љубави;

– У Причама Соломоновима верна жена је представљана као: *кошуша мила и као срна љубка.* (ПрС 5,19);

– Пророк Исаије и Авакум тако описују долазак Месије: *Тада ће хромац скакаати као јелен.* (Ис 35,6); *Госпојод је Госпојод сила моја, и даће ми ноге као у кошуше и водиће ме по висинама мојим.* (Авак 3,19).

– У Псалмима читамо: *Даје ми ноге као у јелена, и на висине сивања ме* (Пс 18, 33); *Као шито кошуша тражи пошоке, тако душа моја тражи тебе, Боже!* (Пс 42,1). Св. Аурелије Августин интерпретира наведене стихове на следећи начин: „Треба да трчиш према изворима, да желиш доћи до извора воде. Код Бога је извор живота, извор који је непресушив. (...) Али не трчи како било, не као било какво створење, **трчи као јелен**. Шта то значи, као јелен? Не споровај у трчању, трчи хитро, брзо и са жељом иди према извору. Код јелена видимо посебну врлину брзине“ (Giergiel 1998: 33). Помоћу природних особина јелена св. Аурелије

Августин тумачи дакле скоро читаво Откровење. Јелен постаје такође симбол чежње ходочасника који се упутио према Богу.

5.6. Пољска традиција преузима дакле симболику јелена који репрезентује религијске осећаје и доживљаје из Светог Писма (Kopaliński 2001: 122) и преко њега из богослужбених књига и молитвеника. Веома познат и популаран у Пољској у средњем веку *Псалтир* – најстарији саставни део мисе и темељ литургијских певанија – био је заправо пољски словар (буквар) којим су се служили не само у школама, већ и у кућама (Giergiel 1998: 33). Због тога је хришћанска симболика јелена прихваћена од стране широког друштва.

6. Јелен је ушао у пољску традицију такође преко иконографије. Уметност је са примањем хришћанства била одраз симболичког начина мишљења који је доминирао у теологији, литургији и у свим облицима свечаног и свакодневног живота. Јелен почиње дакле симболизирати жеђ за водом (крштење). У Сохоћину поред Плоњска (*Sochocin, Płońsk*) налазила се средњовековна крстионица у облику јелена изнад које био је натпис из Пс 42. Црква Пресвете Марије на Песку у Вроцлаву (*Kościół Najświętszej Marii Panny na Piasku we Wrocławiu*) има крстионицу из друге половине 15. века на којој се налази слика срне. Присутне су такође представе лова на јелене, на пример у цркви у Гошћишовју поред Болеславца (*Gościszów obok Bolesławca*). Од изузетне важности је такође фигурално кипарство на Гезењенским вратима из дванаестог века (1175. год.). На њима се налази сцена лова на јелена, као и јелен који бежи пред вуком. Јелен симболизира ту дакле добро и бег душе пред ђаволом, и постаје апотеоза особе прогоњене од стране зла, злих људи и ђавола. Описана представа непосредно је утицала на пољске кованице из 13. века на којима се појављује читава фигура јелена, његова глава или рогови (Giergiel 1998: 34–35).

6.1. Симболика јелена преузета из Библије долази до изражаја такође у пољском сликарству, првенствено везаном са иницијале и минијатуре у рукописним књигама. Јелен се појављује такође на многобројним сликама које се налазе у црквама широм Пољске (нпр. једна од најпознатијих слика (из 15. века која се налази у цркви св. Јакова у Торунју (*Toruń*) представља лов на јелена, тј. симболичко хватање Христа (Giergiel 1998: 36).

6.2. Највероватније утицајем легенде о светом Еустахију (Cammilleri 2002: 305–306) формирали су се у Пољској грбови са представом јелена, нпр. грб Јелен (*Jeleń*). Светац свих ловаца је свети Хуберт (Fros, Sowa 1998: 98), који је тек у петнаестом веку ушао у литургијски календар и преузео је одломак из житија св. Еустахија (приказање за време лова). У том веку основано је у Пољској Удружење Ловаца, између осталог у Хелмжи (*Chełmża*), као и ордени св. Хуберта на којима је представљена сцена приказања св. Хуберта. Тај исти мотив, само повезан са св. Емериком који је у непосредној симболичкој вези са св. Хубертом) можемо наћи такође у *Свиенћокишискиом Годишнику* из 15. века (Giergiel 1998: 38–41).

6.3. За хришћанску симболику јелена кључан је такође свети Егидије. Према једној од легенди везаних за тог свеца, у осамљеном месту у шуми хранила га је сопственим млеком кошута. Према другој, јелен се за време лова сакрио у осамљено место у шуми где је боравио св. Егидије (Sowa 1998: 114). У цркви у Иновлодзу (*Inowłódz*) налазе се керамичке плоче са представом јелена и св. Егидија (из 13. или 11. века), док се у цркви у Тжемјешну (*Trzemeszno*) налазио некад реликвијар са представом одбране јелена од стреле (св. Егидије га брани). Симболика јелена која се темељи на том свецу има такође улогу симбола излечења од неизлечиве болести, као и плодности (кошута га је хранила). Према традицији

кошута је хранила такође сина св. Геновефе која се са дететом сакривала у шуми (Giergiel 1998: 44-47).

7. Јелен и јеленко у пољској хералдици. – Вероватно више него и у једној европској традицији, јелен се налази у грбовима пољских округа: *Ruja, Janowski*; градова: *Parczewo, Łomża, Jelenia Góra*, некадашњи и нови грб Војводства Лубелског (*Województwo Lubelskie*); породице *Brochwicz*; витешких породица: *Jeleń, Czarny Jeleń, Napiwon, Rogala, Dobrudzka, Działosza, Jelenie Rogi, Awstacz, Biberstein, Momot, Czasza*.

8. Јелен и јеленко у пољској књижевности. – Јеленак се у пољској писаној књижевности појављује ретко. Срећемо га првенствено у бајкама, приповеткама и легендама за децу где је представљан као краљ инсеката или витез. Веома се ретко среће и у делима културе, као нпр. у сликарству, где га можемо наћи првенствено на сликама Станислава Виспиањског. У скорије време, 1997. године, Пољска народна банка издала је кованицу са јеленком.

Јелен и кошута су у пољској писаној књижевности првенствено симбол плодности и мушких сексуалних моћи и као такви употребљавани су у еротским песмама (Dąbrowska 2003):

8.1. Први пример: *Wacław Potocki, Rogi Akteonowe:*

*– Lecz nie tylko Akteon, i ja będę jeleni,
Tylko Waszmość do naga rozebrać się nie leń.*

8.2. Други пример: *Jalu Kurek, Ofelia:*

*Z twojego źródła pije wodę
jeleni, lecz napojony – mdleje.
Chciałbym pozostać przy tobie
łanio żarliwa i czysta.*

9. Пошто у пољском жаргону реч *јелен* има негативно, „подсмехујуће“ значење особе коју је лако преварити, та се животиња и у савременој књижевности појављује у таквој семантици (Dąbrowska 2003):

Marek Nowakowski, Powidoki. Chłopcy z tamtych lat:

Rój osłów i jeleni, jak nazywano tych łowców kobiet, otaczał ją na dołku.

10. Треба ипак нагласити да је *јелен*, исто као и *јеленак*, присутан првенствено у бајкама, приповеткама и легендама за децу и да је увек представљан као безопасна, али краљевска животиња стриктно повезана са Христом, нпр. *Stanisław Rogala W krainie świętego jelenia: Puszczański pielgrzym. Jak powstały Kielce. Bartkowe opowieści.*

11. Пословице у пољском:

- (1) *Gdy jeleni wejdzie w moją puszcę, to jeleni mój.*
- (2) *Groźniejsze jest wojsko jeleni przy lwie hetmanie niż wojsko lwów przy hetmanie jeleniu. Karp – ryba, jeleni – zwierzyna.*
- (3) *Na Bartłomieja jeleni w wodę wskoczy.*

12. Фразеологизми у пољском:

12.1. (1) *jeleni główny albo kapitalny (samiec łowny)*; (2) *Biec, potykać, uciekać jak jeleni: Ścisnął konia ostrogami i pomknął jak jeleni ścigany przez psy gończe*; (3) *przen.: Wyszedł na jelenia (został zdradzony): Pan mąż wyszedł na jelenia* (Skorupka 1989: 310)

12.2. (1) *szukać jelenia – posp. pogard. próbować wykorzystać czyjąś naiwność, łatwowierność. Stali na rogu i szukali jeleni, którzy kupią fałszywe dolary.*

(2) znaleźć jelenia – *posp. pogard.* wykorzystać czyjaś naiwność, łatwowierność. *Jak się dobrze poszuka, to zawsze się znajdzie jakiegoś jelenia i sprzeda mu te buble.* (Müldner-Nieckowski 2003: 282).

13. Лексеми изведени од речи **јелен** у пољском:

jelenina – месо јелена;

jelonek – деминутив од јелен;

jelenię – rzadko – млади јелећ;

jeleni – придев од јелен;

jelenica – инсект (*Lipoptena cervi*);

jeleniak – гљива (*Elaphomyces*);

jeleniarz – *myśliwy polujący na jelenie*;

jelonkowate – јеленци; породица инсеката која припада тврдокрилцима (*Lucanidae*);

jelenionogi – мајачу ноги брзке јак ноги јелена, рачу;

jeleniowaty – *cervidae*, *rodzina* (SJP 1964: 389–399).

14. Јелен у пољској ономастици:

14.1. Топонимија:

Jelanka, Jełatków, Jelcz, Jelcza (Mała i Wielka), Jeldzino, Jeleni, Jeleni Róg, Jelenia Głowa, Jelenia Góra, Jelenice, Jeleniec, Jelenie, Jeleniewo, Jelenin, Jelenino, Jeleniowice (oraz Lelowice), Jeleniowo Duże, Jeleniowo Małe, Jeleniowska Wola, Jeleniów, Jelenowo, Jelens, Jeleńska Huta, Jeleń, Jeleńcewo, Jeleńcz, Jeleńczewo, Jeleńczyn(o), Jelesno, Jeleśna, Jeleśnia, Jełęcino, Jelica, Jeligowo, Jelinowo, Jelinowo Małe, Jelińczewo, Jelita, Jelitki, Jelitkowo, Jelitowo, Jelitów, Jellen Jellenowen, Jellentsch, Jellenz, Jelline, Jellinowen, Jellowa, Jelmie, Jelna, Jelna-Zbęк, Jelnia, Jelnica, Jelno, Jelonek, Jelonka, Jelonki, Jelonki-Przyjmy Jelonki-Włóki, Jelowice, Jeltsch, Jelzbecin (NMP 2001: 161–168).

14.2. Хидронимија:

Jelonka

14.3. Оронимија

Jelenica

14.4. Имена и презимена од корена јелен и јел (*jeleń* и *jel*)

Од корена *јел* и *ел* (од *podstawy jel-; el-*):

(1) Jel-acz+yc, Jel-ak, Jel-as, Jel-as+iński, Jel-asz-ki+ewicz, Jel-ek, Jel-ich, Jel-icz, Jel-icz+ek, Jel-icz+ko, Jel-ik, Jel-ka, Jel-ko, Jel-och, Jel-uk, Jel-uk+ow, Jel-uk+ów, Jel-uś, Jell-enta.

(2) Jeleniowski 1455 – од n. m. [од назива места] *Jeleniów, Jeleniewo* [неколико села]: Jeleniewski, Jelenowski, Jelinowski, Jelonowski.

(3) Jeleń 1402 – од *jeleń*: Jeleń-cz+ak, Jeleń-cz+yk 1704, Jeleń-k+owski; Jelen, Jelen-cz+ak, Jelen-cz+yk, Jeleni (од *przym.* [од *придева*] *jeleni*), Jeleni-ak, Jelen-ik, Jeleni-ow (1436), Jeleni-owic 1328, Jeleni-ewic 1418, Jelen-ki+ewicz, Jelen-k+owski, Jelen-uk; Jelonek 1477 (од *jelonek* [од *jelonek* – млади јелен], Jelonka 1785, Jelonki-ewicz, Jelonk-ow-ski; Jeliń 1371; Jelin, Jelin-owicz; Jelinek; Jellonek; Jellin; Jellinek, Jellonnek; Jelinak; Jeloń, Jeloń-cz+yk 1636; Jelionek; Jelanek; Jelunek; Jel-ęta 1478, Jel-ec+ic 1478; Jell-enta; Jaleń, Jaleń-cz+ak; Jalen-ewic 1440, Jalen-owic 1439; Jajeń; Lelen (por. gw. *leleń* ‘jeleń’), Lelen-ski, Lelen, Leleni-ak, Leleni-ewski, Leleno; Lelonek 1738, Lelonki-ewicz; Lelontko; Lelenek, Lelenka, Lelenki-ewicz; Lelunek, Lelunki-ewicz; Lelaćko, Lelaćko; Lelin-ski.

(5) Jeleńczewski 1391 – од n. m. *Jeleńczewo* (pozn., gm. Śrem): Jelińczewski 1403.

(6) Jeleńczyński – od n. m. *Jeleńcz* (bydg., gm. Kęsowo) (Rymut 1999: 345-346).

15. Јелен и јеленко у српској традицији. – У словенској традицији јелен је „поштована животиња, поседује божанску и сунчеву симболику, углавном се јавља у фолклору. У симболици јелена тесно су испреплетане црте различитог порекла: народног, књишког, хришћанског, паганског, античког и др.“ (*Словенска митологија*, 2001: 247).

„Код српског народа остали су, колико се зна, само трагови о томе да је јелен некада био света животиња“ (*Српски митолошки речник*, 229).

Како се претпоставља, највероватније да и јелен из српске народне легенде припада оном митолошко кругу у коме се сврстава у шумско божанство, с тим што је и на српском терену пронађен споменик који приказује Дијану како је „клекла на јелена, који је подвинуо ноге, те објема рукама чврсто ухватила животињу за рогове“ (уп. *Српски митолошки речник*, 1998: 230).

15.1. Јелен се често доводи у везу са натприродним бићима (на пример, вилама), што се може довести у везу са античком традицијом (где богиња Дијана јаше јелена):

„Виле имају крила и могу да лете, а према народној поезији, у коју су уткана и народна веровања, ако им се одузму крила и окриља, оне постају обичне жене, без вилинске моћи. Негде се говори како су врло снажне и неустрашиве. Воле да јашу на **јеленима** и коњима“ (*Српски митолошки речник*, 1998: 96).

15.2. Да је јелен остао божанство коме треба принети жртву и да је сам био жртвован, показује један обичај у нашем народу:

На Петровој гори сваке године приноси се брав као жртва на камени жртвеник. Легенда каже да је сваке године на том месту долазио јелен са златним роговима да прими жртву; али кад су му једне године заборавили да донесу, тада је наредио да њега жртвују (Срејовић 1955).

15.3. Као и у пољској традицији, у Срба је пре свега магија везана за *јеленски роџ*:

„Већ сам по себи *јеленски роџ* је замашно оружје за напад и одбрану, али пошто је врло гломазан, разуме се, није се могао вешати деци као апотропејон од злих демона и свакојаке друге наудбе. Народно веровање увек се своди на првом месту на конкретност, па онда прелази на апстрактност као последицу прве претпоставке. Народ замишља да и део од исте целине може да сконцентрише у себи исту силу какву има и целина, дакле парче као да је цео целцати рогати јелен. – Негда су живели у нашим крајевима читави чопори јелена, особито од Београда на исток, у целом Подунављу, особито у Поречу, па је природно што се народ прихватио у празноверици и тако огромних рогања за своје празноверице...“ (Тројановић 1986: 237–238).

15.4. Посебно је *роџ јелена* био заступљен у старим лекарушама. „*Лекаруше* су биле простонародни тревници где су се уписивали лекови од разних болести. Народ без сумње зна да је прашак од јеленског рога потпуно несварљив и онда не може да лечи, него је у том прашку, који је болесник пио, гледао свакојако неку мистичну силу – да се зна демон који се угњездио у тело изгна страхом од јелена који га може роговима да пробурази, па ће напустити тело и болесник ће оздравити – као да је руком болест однесена“ (Тројановић 1986: 237–238).

У једној старој лекаруши „овако стоји од речи до речи“: „Рога јелењега искрижај, вари у бијеломе вину, докле увре исти дио, тада рог извади, и вино вари,

докле не згусне па тиме мажи“ (*Три лекаруше*, Етнографски зборник, 31, 34) (према: Тројановић 1986: 237–238).

15.5. Рогови јелена користили су се и против урока:

„Трговци страхују да им се не урекне роба и да због тога остане непродата. [...] У нас се дућани штите од урока. [...] У дућанима се често вешају о зид јеленски рогови“ (Ђорђевић 1985: 93).

15.6. Као и код јелена, и роговима јеленка се приписивала магијска моћ у традицији српскога народа. Ево шта о томе каже Сима Тројановић:

„Психолошки посматране празноверице – а у представи фантастичне идеографије – јесу производ човечијег духа да перзонификоване натприродне силе доводи у склад, тобоже са стварношћу.

Па брижне матере у Црној Гори да сачувају децу од злих духова и урокљивих очију, пришивају деци на капу или хаљиницу и праве рогове од *бубе јеленка*, јер и њему придевају моћ од сваке наудбе. И код јеленка су опет *рогови*“ (Тројановић 1986: 240).

16. Јелен у српској хералдици. – За разлику од пољске хералдике, у српској хералдичкој традицији јелен није присутан.

Изузетак, на неки начин условно, чини грб угарске жупаније Срем крајем 19. и до 1918. године на свом грбу има јелена (http://sr.wikipedia.org/sr-e/Sremska_Mitrovica).

17. Јелен у српској орнаментици. – Познато је да „успостављање одређене традиције значи налажење идентитета којим се исказује однос према претходним, старијим религијским представама“ (Јовановић 2000: 12). „Иако је након хришћанизације паганство наставило да живи на маргинама друштва, његово постојање као природни религијски супстрат очувало се у хришћански преображеним душама“ (Јовановић 2000: 17). Дакле, та матрица паганског идентитета се преносила и обичајном праксом кроз коју су провејавали остаци старе културе.

17.1. Трагови тог континуитета старе религије са сачуваним представама о јелену могу се пронаћи на средњовековним стећцима југозападне Србије и Босне и Херцеговине, на надгробним споменицима у студеничком крају из 15. века и споменицима у источној Србији из 18. века. У првом плану на стећцима су призори влателинског лова на јелене, али они више „приказују крајњу неизвесност кроз коју пролази његова душа угрожена демонима на том посмртном путовању“ (Јовановић 2000: 36).

На цртежу (графиту) на зиду цркве у Ариљу јелен са израженим роговима сугерише значење водича умрлога до његовог коначног одредишта. И цртеж јелена на споменику деспоту Стефану Лазаревићу у Марковцу „изразит је пример његове хтонске значењске симболике везане за реалност доњег света“ (Јовановић 2000: 36; уп. слику са споменика – Јовановић 2000: 166).

17.2. На једном цртежу (графиту) на зиду цркве јелен је представљен испод насписа „јелена уфатити“ – што симболизује жељу ловца за добрим уловом. Дакле, „цртање јелена на хришћанским споменицима припада времену обнављања архаичног паганског духа“. Ловац је призивао јелена да би га ухватио, чиме је истицао „зависност свога живота од смрти јелена“.

17.3. Поред цртежа јелена на споменицима и стећцима, поред мотива јелена на старим ловачким графитима, поред мотива јелена на резбаријама; још се у народној уметности могу видети везови јелена на хекланим тканинама које стоје изнад шпорета или на столовима, на ћилимима и другим тканинама из девојачке

спреме. У српској традицији је познато да се тканина којом се заклањала породица украшавала везом јелена – пошто он спада у симбол рађања.

17.4. Да је месо јелена било омиљено на трпези средњовековне властеле, сведоче и историјски извори. Има сведочанстава да је Стефан Немања на трпези у Нишу имао и јелењег меса када је дочекао немачког цара Фридриха Барбаросу, који је пролазио са крсташима у Свету Земљу.

18. Јелен и јеленко у српској књижевности. – Као и у пољској традицији, однос према јелену у српској култури везан је за библијску књижевност. Библијска књижевност говори да је јелен симбол чежње за Богом (Пс. 42,1), леп карактером, диван и стасит (Песма 2, 9; Ис. 35, 6), нежан према потомству (Јер 14, 5), бојажљив (Пс. 29, 9) и др. Као такав јелен је био симбол и извор разних поређења и преносних значења која увек имају позитивну духовноморалну димензију.

18.1. У загонеткама се јавља лексема *јелен* као екстензор у парним конструкцијама са двочланом паремеом састављеном од екстензора као модела и реплика која делимично понавља звуковни садржај екстензора:

(1) *Jelen belen cedilo, / мама mesi lebilo.*

(2) *Jelen, belen, devojko, / na ti zlatnu jabuku.* (Sikimić 1996: 156).

18.2. Јелен у пословицама: „Здрав као јелен из горе“ (Кнежевић 1975: 42).

18.3. Јелен у басмама:

„Беж, издате, прстамате, / ето иде Грк, / уз поље, низ поље / носи црнокорас' нож, / че те убоде, / че те разнесе, на **еленове** рогове, / и на **кошутине** копи-те“ (Раденковић 1982: 64).

18.4. У лирским песмама се јавља мотив јелена и кошуте:

(1) У обредној песми која се пева уз часни пост (са рефреном „Јело ле, Јело, добра довојко!“:

Пораниле девојке, / Пораниле на воду, / Ал' на води **јеленче**, / Рогом воду мућаше, / А очима бистраше.

(2) У љубавној песми:

Пасла мома **јеленке**, / На воду их навраћа, / Јеленци јој пређоше, / Ал не може та мома, / Осврте се јеленак, / Узе мому на роге...

(3) У сватовској песми (здравица младожењи уз чашу):

Јеленак ми гору ломи, / Путака да му је; / За њим иде **кошутница**, / Тек друг да му је.

(4) Још једна сватовска песма у алегорији:

„Бре не дај, не дај, девојко! / **Јелен** ти у двор ушета, / Босиљак бел ти попаса!“ / „Нека га, друге, нека га; / За њег сам га сејала.“

18.5. У епској поезији се јавља јелен у песмама са мотивом лова:

(1) Тако краљу бог и срећа дала / те од лова ништа не улови: / ни јелена, ни кошуте брзе... (Смрт војводе Кајице).

(2) Кад су били близу Романије, / рикну јелен, а рикну кошута, / проговари тридест Сарајлија... (Новак и Радивоје продају Грујицу).

18.6. У уметничкој књижевности (као поређење):

(1) Викну сердар ка да **јелен** рикну (П. П. Његош: *Огледало српско*, XXX, 106).

(2) Севнула муња грånата као **јеленов рог**. (Љ. Симовић, *Песме*, књига прва, Београдска књига, 2008, стр. 14)

(3) У песми за децу: Гвидо Тартаља: **Јелен**

Рогови у јелена
као да су гране;
само што не рађају
крушке и банане.
А када би рађали
шљиву сочну, плаву, –
ал' бисмо се јелену
попели на главу.

18.7. Јелен у фразеологизмима: „Lak kao jelen“ (Matešić 1982: 215).

18.8. Јелен у српском жаргону има исто значење као и у пољском:
„**Јеленко** – (асоц.: рогови) *преварени муж*“ (Драгослав Андрић, *Речник жаргона*, Београд 2005: 97).

19. Јелен у српској ономастици. – База *јелен* се јавља у српској ономастици, али није фреквентна као у пољском јзику.

19.1. База *јелен* у антропониимији:

19.1.1. *Јелен* као лично име – профилатичко име:

„Понекад се, због урока или иначе из предострожности, дају даци гадна или, тако да их назовемо, отпорна имена, то јест имена животиња које су имуне према болестима или за која се држи да одстрањују завист и милошту. [...] У Заглавку, у источној Србији, дају се ‘дивја имена’: [...] Јелен, Кошута...“ (Ђорђевић 1990: 257).

(Упореди пословицу: „Здрав као јелен“).

19.1.2. Лична имена од базе *јелен*:

Јелен, Јелена, Јеленка, Јеленко.

19.1.3. Презимена од базе *јелен*:

Јелен (Велимир Михаиловић, *Српски презименик*, 2002: 478), Јеленак, Јеленић, Јеленков, Јеленковић.

19.1.4. База *јелен* у зоониимији:

Јелен (во црвенкасте длаке, во дугих рогова; коњ дугог врата), Јеленка (крава црвенкасте длаке; кобила), Јеленко (во; јарац).

19. База *јелен* у топонимији:

Јеленац (развође у Букуровцу), Јелен До (село код Пожеге), Јеленча (село код Шапца).

20. База *јелен* у лексици:

јеленљива – врста гљиве,

јеленовина – јеленска кожа,

јеленски језик – врста болести; врста папрати.

21. Уместо закључка. – Лексеме *јелен* (пољ. *jelen*) и *јеленко* (пољ. *jelonek rogacz*) етимолошки потичу од исте базе, а ове две животиње различитих класа (једно је сисар, а друго инсект) повезује то што мужјаци имају снажне рогове, који им служе да у време парења воде упорне борбе око далеко малобројних женки.

Пољску и српску традицију повезује то што су ове две „рогате“ животиње прерасле у својеврсне симболе, који се темеље на прехришћанској и хришћанској представи света. Јављају се у лексици и ономастици у оба ова словенска језика.

С друге стране, симболика јелена у пољском традиционалном фолклору је утемељена и на „светим ловцима“ (св. Еустахије и св. Хуберт), као и на истакнутим историјским личностима (првенствено краљевима). За разлику од присуства јелена у пољској иконографији и хералдици, у српској традицији јавља се у оним сегментима фолклора где се паганство прилагођавало православљу.

У пољској традицији рогови *јеленка* преузимају магијску симболику огња који уништавањем доводи до поновног рођења, од почетка (*ab initio*), и због тога су употребљавани првенствено за време бајања. У српској традицији рогови *јеленка* се пришивају на хаљинице или капе да сачувају децу од злих духова и урокљивих очију.

Литература

- Słownik etymologiczny języka polskiego*, red. Bańkowski, t. 1, A–K, Warszawa, 2000.
- Boryś, Wiesław (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Brückner, Aleksander (2000): *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Cammilleri, F. (2002): *Wielka Księga Świętych Patronów*, przeł. J. Pisiewicz, Kielce.
- Cooper, J. C. (1998): *Zwierzęta symboliczne i mityczne*, przeł. A. Kozłowska-Ryś, L. Ryś, Poznań.
- Dąbrowska, Anna (2003): „Węźem pożądań wejść do twej duszy – nazwy zwierząt w polskim słownictwie erotycznym“, [w:] *Język a kultura*, бр. 15, Wrocław.
- Długosz-Kurczabowa, Krystyna (2006): *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Fros, H.SJ – Sowa, F. (1998): *Księga imion i świętych*, t. 3, H–Ł, Kraków.
- Giergiel, Tomisław (1998): *Symbolika jelenia w polskiej heraldyce rycerskiej*, Sandomierz.
- Górski, Konrad (1971): „Zwierzę jako symbol literacki“, [w:] *Z historii i teorii literatury, seria trzecia*, Warszawa, 1971.
- Grzenia, Jan (2003): *Słownik nazw własnych*, Warszawa.
- Kopaliński, Władysław (2001): *Słownik symboli*, Warszawa.
- Martuszevska, Anna (1993): „Literackie zwierzyńce: wstępna ilustracja“, [w:] *Literacka symbolika zwierząt*, red. A. Martuszevska, Gdańsk.
- Müldner-Nieckowski, Piotr (2003): *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia – pochodzenie – zmiany*, red. K. Rymut, t. IV, J–Kn, Kraków, 2001. (NMP 2001).
- Rospond, Stanisław (1984): *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Rymut, Kazimierz (1993): *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. IV, H–K, Kraków.
- Rymut, Kazimierz (1999): *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I, A–K, Kraków.
- Rymut, Kazimierz (2001): *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. II, L–Ż, Kraków.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, St. Skorupka, t. 3, H–K, Warszawa, 1964. (SJP 1964).
- Skorupka, Stanisław (1989): *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, A–P, Warszawa. .
- Sławski, Franciszek (1952), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, A–Łżywy, Kraków 1952–.

- Венцловић, Гаврил Стефановић (1996): *Црни биво у срцу. Леџенде – беседе – песме*, приредио Милорад Павић, Просвета, Београд.
- Ђура, Александар (2005): *Симболика животиња у словенској традицији*, Београд.
- Ђорђевић, Тихомир Р. (1990): *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*, Идеа – Београд, Просвета – Ниш.
- Јовановић, Бојан (2000): *Дух паганског наслеђа у српској традиционалној култури*, Светови, Нови Сад.
- Караџић, Вук (1975): *Српски рјечник*, Нолит, Београд.
- Кнежевић, Милица В. (1975): *Антологија крајских народних уморворина*, Матица српска, СКЗ, Нови Сад, Београд.
- Кулишић, Шпиро, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић (1998): *Српски митолошки речник*, Етнографски институт САНУ, Интерпринт, Београд.
- Лукач, Ђерђ (1991): „Алерија и симбол“, у: *Теоријска мисао о књижевности*, приредио Петар Милосављевић, Светови, Нови Сад, стр. 299–303.
- Матешић, Јосип (1982): *Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, Школска књига, Загреб.
- Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад 2007.
- Скок, Петар (1971–1973): *Етимолошки рјечник хрватскога или српскога језика*, књ. I–III, ЈАЗУ, Загреб.
- Словенска митологија, енциклопедијски речник* (2001), редактори Светлана М. Толстој, Љубинко Раденковић, Уртер Book World, Београд.
- Срејовић, Драгослав (1955): „Јелен у народним обичајима“, *Гласник Етнографског музеја*, књ. XVIII, Београд, стр. 231–237.
- Тројановић, Сима (1986): *Психофизичко изражавање српског народа поглављу без речи*, Просвета, Београд.
- Физиолог. *Медицински сџисци*, Просвета, СКЗ, Београд 1989.
- Chevallier, Jean. i Alaina Gheerbrant (2003): *Rječnik simbola*, Romanov, Banja Luka.

DEER (CERVIDAE) AND STAG BEETLE (LUCANUS CERVIS) AS SYMBOLS IN POLISH AND SERBIAN TRADITION

Summary

In this ethno-linguistic Polish-Serbian parallel we speak of a mammal *deer* Cervidae (Ser. *jelen*; Pol. *jelen*) and an insect *stag beetle* (Ser. *jelenak*; Pol. *jelonek rogacz*) as symbols in Serbian and Polish tradition. The lexemes *jelen* (*jelen*) and *jelenko* (*jelonek rogacz*) etymologically originate from the same stem, □ i.e. Balto-Slav., Pan-Slav. and Proto-Slav. (by consonantal declination) **ely*, gen. *elene*” (P. Skok). These two animals are linked by the fact that the males have strong horns, which they use for continual fights for a small number of females during mating season.

Polish and Serbian tradition are connected by the fact that these two ‘horned’ animals grew to be symbols of a kind, which are grounded on pre-Christian and Christian image of the world. They occur in the vocabulary and onomastics of both of these Slavic languages.

In the Polish tradition the horns of the stag beetle acquire the symbolism of fire which leads to rebirth through destruction, from the beginning (*ab initio*), and, consequently, they were mostly used during spell-casting. In the Serbian tradition, the horns of the stag beetle are sewn onto dresses or hats to keep children from evil spirits and evil eyes.

Vidan Nikolić i Joana Rekas

ЗА СРЪБСКИТЕ И БЪЛГАРСКИТЕ ВОКАЛНИ ХИПОКОРИСТИЧНИ ФОРМАНТИ, УЧАСТВАЩИ В ДЕРИВАЦИЯТА НА ПРОИЗВОДНИ ОТ МЪЖКИ ЛИЧНИ ИМЕНА

Своите наблюдения осъществяваме върху дериватите от съкратените форми на българските и сръбските мъжки сложни и едноосновни лични имена, чийто хипокористичен корен е затворена сричка.

Обект на настоящето изследване са българските и сръбските лични имена, получени от съкратените корени по пътя на допълнителна деривация с помощта на вокалните флексии форманти (-а, -е, -и, -о).

Образуваните нови десетки лични имена и в двата езика се използват активно и функционират и като паспортни.

Ключови думи: едноосновно лично име, сложно лично име, българско име, сръбско име, вокални флексии форманти, съкратен корен, затворена сричка, допълнителна деривация.

За хипокористичната деривация е характерно, че мотивиращата основа на личното име се подлага на съкращаване и може да е налице нейната пълна дезинтеграция. От основната форма на името най-често оцелява една от сричките – отворена или затворена. Този факт няма никакво значение за хипокористичната деривация. Към така получения хипокористичен корен се прибавя хипокористичен формант. Това е най-разпространената и продуктивна схема, по която се образуват славянските хипокористики.

Разпространено е мнението, че суфиксите, изразяващи субективна оценка, не са словообразуващи, а формообразуващи (Мирославская 1971: 47). Именно с такива суфикси е богато хипокористичното словообразуване, тъй като, сменяйки суфикса, се не изменя обектът, а отношението към него. Редица от деминутивно-хипокористичните форманти са наследени още от праславянски и са характерни за всички славянски езици. Впоследствие те се употребяват и при оформянето на съкратените чужди лични имена и „разширяването на сферата на използване на образците от родната деривация се е превърнало във важен фактор в процеса на тяхното усвояване“ (Malec 1982: 6). Хипокористизацията на затетите чужди календарни лични имена е била един от начините на тяхната адаптация и не е случайно, че броят на хипокористиките от най-разпространените от тях достига няколко десетки (срв.: Димитър, Иван, Петър; Елена, Мария и др.).

С много голяма продуктивност в българската антропонимична система се отличават формантите -А, -Е, -И, -О. В лингвистичната литература няма единно мнение относно статута на финалната гласна в морфемната структура на славянските лични имена. Изхождайки от становището, че суфиксите са постфикси с деривационно значение, а флексии са постфикси с релационно значение (Реформатский 1967: 264), можем да кажем, че горепосочените финални гласни, които влизат в състава на славянските лични имена, от една страна, служат за тях-

ното оформление според морфологичните закони на съответния съвременен славянски език, а, от друга – изпълняват и словообразователна функция, т.е. с тях се образуват нови лични имена, било то от нарицателни, било от съществувачи вече собствени или техни съкратени форми. Ние ги определяме като флексии форманти в славянското хипокористично антропонимично словообразуване. Освен типичните за семантиката на флективната морфема граматични значения (част на речта, род, число, падеж), те съдържат в себе си и словообразователно значение (лице от мъжки или женски пол). Божо Чорич отбелязва двойната функция специално на -А и го определя и като деривационен, и като граматичен формант. (Чорич 1982: 156).

Своите наблюдения осъществяваме върху съкратените форми от българските и сръбските мъжки сложни и едноосновни лични имена, чийто корен е затворена сричка и са ексцерпирани от „Речник личних имена код Срба“ на Милица Грковић, Београд, 1977, и „Речник на личните и фамилните имена у българите“ на Стафан Илчев, 1969, София. Обект на настоящето изследване са българските и сръбските лични имена, получени от съкратените корени по пътя на допълнителна деривация. По този начин се образуват нови десетки лични имена, които функционират и се използват и в двата езика като паспортни.

Хипокористичните корени, затворена сричка, получени по пътя на съкращаването на едноосновните и сложни мъжки лични имена в българския и сръбския език, от които се образуват нови имена с помощта на вокални хипокористични форманти, са следните:

А) От домашни мъжки лични имена:

- Едноосновни лични имена:

- Български:

БАН – (< Върбан, Хубан); БЕН – (< Любен, Хубен); БИН – (< Хубин, Събин); БИС – (< Бисер); БОЛ – (< Болярин); БОР – (< Борис); ВЕН – (< Невен, Славен, Хубавен); ВЕС – (< Веселин); ВИД – (< Виден); ВИН – (< Невин, Сивин, Славин); ГАН – (< Драган); ГИН – (< Благин, Богин, Драгин); ГОЙ – (< Благой, Богой, Драгой, Негой); ГОЛ – (< Драгол, Нягол); ГОСП – (< Господин); ГУЛ – (< Драгул, Нягул); ГУН – (< Бегун, Благун, Богун, Драгун); ГУШ – (< Драгуш); ГЪЛ – (< Гълъб); ГЪР – (< Гърдо); ДЕН – (< Младен, Раден); ДИЛ – (< Радил); ДОЙ – (< Радой); ДОЛ – (< Видол); ДУЙ – (< Радуй); ДУЛ – (< Радул); ДУН – (< Радун, Радун, Сладун); ДУШ – (< Радуш, Душан); ЖАН – (< Божан); ЖЕЛ – (< Желяз); ЖИЛ – (< Божил); ЗАП – (< Запрян); КАМ – (< Камен); КАН – (< Вълкан, Бюцкан, Петкан); КРЕМ – (< Кремен); КУН – (< Пекун, Цекун); КУП – (< Купен); ЛАН – (< Милан); ЛЕН – (< Милен); ЛОЗ – (< Лозан); ЛЮБ – (< Любен); ЛЮЦ – (< Люцкан); ЛЯН – (< Лилян); ЛЯС – (< Желяз); МЕЗ – (< Мезен, Мезин); МИЗ – (< Мизин); МЛАД – (< Младен); НАЙ – (< Найден); НАЙД – (< Найден); НЕВ – (< Невен); НЕД – (< Недельо); НЕХ – (< Нехтян); НОВ – (< Новак); ПЕТ – (< Петко); ПИС – (< Писан); ПРОД – (< Продан); РЕН – (< Добрен, Запрен); РУК – (< Рукан); РУМ – (< Румен); САЗД – (< Създан); СВИЛ – (< Свилен); СЕН – (< Ясен); СКОБ – (< Скобел); СТИН – (< Драгостин); СРЕТ – (< Сретен); СЪБ – (< Съботин); ХУБ – (< Хубан); ЦЪР – (< Църньо); ЧАН – (< Вълчан); ЧЕЛ – (< Челедин); ЧИЛ – (< Момчил); ЧИН – (< Дойчин); ЧУН – (< Делчун); ШАН – (< Душан); ШИН – (< Драгошин); ШИШ – (< Шишман); ШУН – (< Пашун, Рашун, Ташун); ЯС – (< Ясен); ЯСТР – (< Ястреб);

- Сръбски:

БАН – (< Врбан), (срв. лат. Urbanus); БЕН – (< Љубен), (срв. Бенедикт); БИС – (< Бисер); БОЖ – (< Божур) (срв. Божидар); ВЕС – (< Весел, Веселин); ГВОЗД

- (< Гвозден; ГОЛ - (< Голуб); ГРОЗ - (< Гроздан); ГРОЗД - (< Гроздан); ГУЛ - (< Драгул); ГУЊ - (< Драгуња); ГУТ - (< Драгутин); ГУШ - (< Драгушин); ДЕЛ - (< Недељо); ДОС - (< Достан) (срв.: Доситеј); ДУШ - (< Душан); (срв. Душман); ЛАБ - (< Лабуд); ЛАН - (< Милан); ЛОШ - (< Милош); ЛУН - (< Милун); ЛУТ - (< Милутин); МЕД - (< Медвед; МОМ - (< Момчил, срв. Момир); МОМЧ - (< Момчил); НАЈ - (< Најден); НАЈД - (< Најден); НЕВ- (< Невен); НЕД - (< Недељко); ОБР - (< Обретен); ОГЊ - (< Огњан); ПЕТ - (< Петко); РАБ - (< Рабрен); СВЕТ - (< Светлан); СОК - (< Сокол) , (срв. Сократ); СПЕТ - (< Сретен); ТРОЈ - (< Тројан); ХРВ - (< Хрватин); ЦВЕТ - (< Цветан), (срв. Цветислав, Цветомир, Цветослав); ЧИЛ - (< Момчило);

- Сложни лични имена:

- Български: БЕР - (< Беривой, Берислав); БЛАГ - (< Благослав, Благослов); БОГ - (< Богдан, Боголюб, Богомил, Богомир, Богослав, Богослов); БОЖ - (< Божидар, Божимир); БОЛ - (< Болеслав, Болислав); БОР - (< Боривой, Боримир, Борислав, Желибор); БРАН - (< Бранимир, Бранислав); БРАТ - (< Бративоя, Братимир, Братислав, Братослав); БУД - (< Будимир, Будислав); ВЕЛ - (< Велемир, Велеслав, Велимир, Велислав); ВЕНЦ - (< Венцеслав); ВИД - (< Видослав); ВИТ - (< Витомир); ВИШ - (< Вишеслав, Вишослав); ВЛАД - (< Владимир, Владимир, Владислав); ВОЙ - (< Войсил, Воймир, Войтех, Беривой, Боривой, Бративоя, Добривой, Добровой, Радивой, Радивоя); ГОД - (< Годеслав); ГОСТ - (< Радигост); ГРАД - (< Градимир, Градислав); ДАН - (< Богдан, Войдан, Добродан, Живофан, Мирдан); ДАР - (< Божидар, Живофан); ДЕС - (< Десимир, Десислав); ДОБР - (< Добривой, Добривоя, Добродан, Добромир, Доброслав); ДОМ - (< Домослав, Доморад); ДРАГ - (< Драгодан, Драголюб, Драгомир, Драгослав, Милодраг); ЖИВ - (< Дабижив, Живофан, Живофан); ЖЕЛ - (< Желибор); ЗАР - (< Велизар, Светозар, Любозар); КРАЙ - (< Крайслав); КРАС - (< Красимир); ЛЮБ - (< Боголюб, Драголюб, Любислав, Любослав, Любозар, Любомир, Миролуб); ЛЮД - (< Людмил); МАЛ - (< Маломир); МИЛ - (< Богомил, Людмил, Милодраг, Милорад, Милослав); МИР - (< Богомир, Божимир, Боримир, Братимир, Будимир, Велемир, Витомир, Владимир, Велимир, Воймир, Вомир, Градимир, Гонимир, Десимир, Добромир, Драгомир, Желимир, Красимир, Любомир, Маломир, Мирдан, Миролуб, Мирослав, Радомир, Светомир, Селимир, Славомир, Стоймир, Стоимир, Страшимир, Стрезимир, Татомир, Тихомир, Хранимир); НЕГ - (< Негослав); РАД - (< Доморад, Милорад, Радивой, Радивоя, Радигост, Радислав, Радомир, Радослав); СВЕТ - (< Светозар, Светомир, Светослав); СЕЛ - (< Селимир); СЕМ - (< Семислав); СЛАВ - (< Берислав, Благослав, Богослав, Болеслав, Болислав, Борислав, Бранислав, Братислав, Братослав, Будислав, Велеслав, Великослав, Велислав, Венцеслав, Видослав, Вишеслав, Вишослав, Владислав, Воислав, Всеслав, Годеслав, Градислав, Губислав, Десислав, Доброслав, Домослав, Драгослав, Крайслав, Крунислав, Любислав, Любослав, Милослав, Мирослав, Негослав, Радослав, Светослав, Семислав, Славомир, Станислав, Стойслав, Стрезислав, Тихослав, Томислав, Хранислав, Ярослав); СТАН - (< Станимер, Станимир, Станислав); СТОЙ - (< Стоймир, Стойслав); СТРАШ - (< Страшимир); СТРЕЗ - (< Стрезимир, Стрезислав); ТАТ - (< Татомир); ТИХ - (< Тихомир, Тихослав); ХРАН - (< Хранимир, Хранислав); ЯР - (< Ярослав);

- Сръбски:

БАЛ - (< Балислав); БЕЛ - (< Белибор, Белимир, Белисав, Белислав, Белослав); БЕР - (< Беривой, Беримир, Берислав); БЛАГ - (< Благомир, Благолюб, Благохранац); БЛАЖ - (< Блажимир, срв. също: лат. Blasius); БОГ - (< Богдабој, Богивой, Богимир, Богислав, Богмил, Богобој, Богобоје, Боговид, Боговој, Бо-

гољуб, Богомил, Богомир, Богослав, Богослов); БОЖ – (< Божидар, Божимир, Богољуб, Богослав и др.); БОЈ – (< Богобој, Бојемир, Бојисав, Бојислав, Бојомир, Добробој; срв. също: Богослав, Борислав); БОЉ – (< Бољебрат, Бољедраг, Бољедруг, Бољемир, Бољерад, Бољеслав); БОР- (< Боровој, Боривоје, Борислав, Борибор, Боримир, Борољуб, Борослав, Братибор, Велибор, Златибор, Милибор); БРАН- (< Бранибор, Бранивој, Бранивоје, Бранимир, Бранисав, Бранислав, Браномир, Бранибор, Љубобран); БРАТ- (< Бољебрат, Братибор, Бративој, Бративоје, Братимил, Братислав, Братмир, Братољуб, Братомил, Братомир, Братонег, Братонег, Братослав, Вукобрат, Годебрат, Десибрат, Добрибрат, Драгабрат, Драгибрат, Драгобрат, Љубибрат, Љубобрат, Милобрат, Радибрат, Тихобрат); БУД- (< Будивој, Будимир, Будислав, Будисав, Будмил, Будмир, Будомир, Добробуд); ВЕЛ- (< Велибор, Велизар, Велимир, Велисав, Велислав, Веломир); ВИД – (< Боговид, Видислав, Видомир, Видосав, Видослав); ВИТ- (< Витодрог, Витомир, Витослав, Добровит, Драговит, Дражевит); ВИШ – (< Вишеслав, Вишислав); ВЈЕК – (< Вјекослав); ВЛАД – (< Владивој, Владимир, Владисав, Владислав, Владомир); ВЛАСТ – (< Властимир, Властољуб); ВОЈ – (< Беривој, Богивој, Боговој, Боривој, Боривоје, Боровоје, Бранивој, Бранивоје, Бративој, Бративоје, Будивој, Владивој, Војевој, Војдраг, Војмил, Војмир, Војнег, Војсав, Војслав, Вуковој, Вуковоје, Даривоје, Десивој, Добривој, Добровој, Драгивој, Драгивоје, Дразивој, Злативоје, Зоривој, Јездивој, Љубивој, Миливој, Предивој, Предивоје, Радивој, Радивоје, Радовој, Ранивој, Русевој, Скоровој, Скоровоје, Станивој, Станивоје, Ходивој, Хранивој); ВРАТ – (< Вратимир, Вратисав, Вратислав): (срв. също: Вартоломеј); ВУК – (< Вукобрат, Вуковој, Вуковоје, Вукодраг, Вукмил, Вукмир, Вукосав, Вукослав, Драговук, Радивук); ГОД – (< Годебрат, Годеслав, Годимир, Годомир); ГОЈ – (< Гојвој, Гојивој, Гојимир, Гојисав, Гојислав, Гојмир, Гојслав): срв. също: Драгој); ГОСТ – (< Гостидраг, Гостимир, Гостомир, Радогост); ГРАД – (< Градивој, Градивоје, Градимир, Градисав, Градислав, Градомир); ГРОЗД – (< Гроздољуб, Гроздимир, Гроздомир); ДАБ – (< Дабижив, Дабислав); ДАН – (< Богдан): (срв. също: Данило, Јордан); ДАР – (< Божидар, Даривоје, Даросав, Дарослав, Милидар, Миродар); ДЕД – (< Дедомир, Дедислав, Дедослав); ДЕС – (< Десибрат, Десивој, Десимир, Десирад, Десисав, Десислав); ДИВ – (< Дивислав); ДОБР- (< Добробој, Добрибрат, Добривој, Добримир, Добробој, Добробуд, Добровит, Добровој, Добросласт, Добродруг, Доброљуб, Добромисл, Добродрад, Доброслав); ДОМ – (Домаслав, Домољуб); (срв. Доментијан); ДРАГ – (Бољедраг, Витодрог, Вукодраг, Драгабрат, Драгибрат, Драгивој, Драгивоје, Драгимир, Драгисав, Драгислав, Драгмил, Драгобрат, Драговит, Драговук, Драгољуб, Драгомил, Драгомир, Драгорад, Драгослав, Драгослов, Желидраг, Живодраг, Љубидраг, Љубодраг, Милидраг, Миродраг, Чедодраг); ДРАЖ – (< Драгомир, Драгослав и др.; Дражевит, Дразеслав, Дразивој, Дразимир, Дразислав, Дразмир); ДРЖ – (< Држимир, Држислав); ЖЕЛ – (< Желидраг, Желимир, Жељимир, Желисав, Желислав, Жељослав); ЖИВ – (< Живислав, Живодар, Живодраг, Живољуб, Живомил, Живомир, Живорад, Живосав, Живослав); ЗВОН – (< Звонимир); ЗЛАТ – (< Златибор, Злативоје, Златимир, Златислав); ЗОР – (< Зоривој, Зорисав, Зорислав; срв. също: Зоран); ЈАР – (< Јаросав, Јарослав); ЈЕЗД – (< Јездивој, Јездимир); ЈУГ – (< Југомир, Југослав); КРАЈ – (< Крајмир, Крајсав, Крајслав); КРАН – (< Кранимир, Кранисав, Кранислав); КРАС – (< Красимир); ЛАД – (< Владимир, Ладислав, Ладомир); ЛУГ – (< Лугомир); ЉУБ – (< Благољуб, Богољуб, Борољуб, Братољуб, Гроздољуб, Доброљуб, Драгољуб, Живољуб, Љубдраг, Љубибрат, Љубивој, Љубивоје, Љубидраг, Љубимир, Љубисав, Љубислав, Љубобран, Љубобрат, Љубодраг, Љубомир, Љуборад, Љубосав, Љубослав, Мирољуб, Правдољуб,

Правољуб, Првољуб, Славољуб, Сладољуб, Србољуб, Среброљуб, Чедољуб); ЉУД – (< Људевит); ЉУТ – (< Љутимир, Љутомир); МИЛ – (< Богомил, Братимил, Братомил, Будмил, Вукмил, Драгмил, Драгомил, Живомил, Милибор, Милибрат, Миливој, Милидар, Милидраг, Милидруг, Премил, Стојмил, Техомил, Тихомил, Чедомил, Чедомиљ, Чудомил); МИР – (< Беримир, Благомир, Блажимир, Богимир, Богомир, Божимир, Бојемир, Бојомир, Бољемир, Боримир, Бранимир, Браномир, Братмир, Братомир, Будимир, Будмир, Будомир, Векомир, Велимир, Веломир, Видомир, Витомир, Владимир, Владомир, Вратимир, Вукмир, Годемир, Годомир, Гојмир, Градимир, Градомир, Дедомир, Десимир, Добримир, Добромир, Драгимир, Драгомир, Дражимир, Дразмир, Држимир, Желимир, Жељимир, Живомир, Званимир, Јездимир, Југомир, Крајмир, Кранимир, Крассимир, Ладомир, Лугомир, Љубимир, Љубомир, Љутимир, Љутомир, Мирисав, Мирислав, Миродар, Миродраг, Мирољуб, Миромир, Мојмир, Негомир, Правдимир, Правдомир, Правомир, Првими́р, Предимир, Прибимир, Радимир, Радомир, Ранимир, Растимир, Ратимир, Ратомир, Родимир, Русимир, Русомир, Светимир, Светомир, Селимир, Скоромир, Славимир, Славомир, Србимир, Србомир, Станимир, Станомир, Стојмир, Стражимир, Стратимир, Стратомир, Стрезимир, Стројмир, Техомир, Тешимир, Тихомор, Трпомир, Хвалимир, Ходимир, Хранимир, Цветимир, Чедомир, Чудомир; срв. сџо: Мирон); МОЈ – (< Мојисав, Мојислав, Мојмир); срв. сџо: Мојсије; НЕГ – (< Негомир, Негосав, Негослав); ПРАВ – (< Правдољуб, Правдимир, Правдомир, Правољуб, Правомир);

ПРВ – (< Првослав, Првими́р, Првољуб, Првоњег); ПРЕД – (< Предивој, Предивоје, Предимир, Предислав); ПРЕМ – (< Премил); ПРИБ – (< Прибимир, Прибислав); ПРИМ – (< Примислав); ПУТ – (< Путислав); РАД – (< Бољерад, Десирад, Доброрад, Драгорад, Живорад, Хуборад, Радгост, Радивој, Радивоје, Радибрат, Радивук, Радигост, Радидруг, Радимир, Радисав, Радислав, Радобрат, Радобуд, Радовој, Радогост, Радодрагдогост, Радодрагил, Радомир, Радомисал, Радосав, Радосин, Радослав, Радослов, Тихорад); РАН – (< Ранивој, Ранимир, Ранислав); срв. сџо: Ранђел); РАС – (< Растимир, Растислав); срв. сџо: Герасим); РАСТ – (< Растимир, Растислав); РАТ – (< Ратибор, Ратимир, Ратислав, Ратмил, Ратољуб, Ратомир, Ратослав); РОД – (< Родољуб, Родимир); срв. сџо: Родион); РУС – (< Русевоје, Русимир, Русомир); СВЕТ – (< Светимир, Светисав, Светислав, Светозар, Светолик, Светомир, Светослав); СЕЛ – (< Селимир); (срв. сџо: Секу-ла); СИН – (< Радосин); СКОР – (< Скоровој, Скоромир, Скоросав, Скорослав); СЛАВ – (< Белислав, Берислав, Богислав, Богослав, Бојслав, Бољеслав, Борислав, Борослав, Бранислав, Братислав, Братослав, Будислав, Векослав, Велислав, Видослав, Витослав, Вишеслав, Вјекослав, Владислав, Вратислав, Вукослав, Годеслав, Гојислав, Гојслав, Градислав, Дабислав, Дарослав, Дедислав, Дедослав, Десислав, Дивислав, Доброслав, Драгислав, Драгослав, Дразислав, Држислав, Желислав, Жељослав, Живислав, Живослав, Златслав, Зорислав, Јарослав, Југослав, Крајслав, Кранислав, Ладислав, Љубислав, Љубослав, Мирислав, Мојслав, Негослав, Првослав, Предислав, Прибислав, Примислав, Путислав, Радислав, Радослав, Светислав, Светослав, Скорослав, Славимир, Славислав, Славогост, Славољуб, Славомир, Славорад, Славослав, Сладослав, Србислав, Србослав, Станислав, Стојслав, Стратислав, Стројслав, Тврдислав, Тврдослав, Тешислав, Тихослав, Хвалислав, Ходислав, Хранислав, Цветислав, Цветослав); СЛАД – (< Сладољуб, Сладослав); СРБ – (< Србимир, Србислав, Србољуб, Србомил, Србомир, Србослав); СРЕБР – (< Среброљуб); СТАН – (< Станивој, Станивоје, Станивук, Станимир, Станисав, Станислав, Станомир); СТОЈ – (< Стојимил, Стојимир, Стојисав, Стојислав); СТРАЖ – (< Стражимир); СТРАТ – (< Страти-

мир, Стратислав, Стратомир); срв. също: Јевстратије; СТРЕЗ – (< Стрезимир); СТРОЈ – (< Стројмир, Стројслав); ТВРД – (< Тврдислав, Тврдослав); ТЕХ – (< Техомил, Техомир); ТЕШ – (< Тешимир, Тешислав); ТИХ – (< Тихобрат, Тихомил, Тихомир, Тихорад, Тихослав); ТРП – (< Трпимир); ХВАЛ – (< Хвалимир, Хвалислав); ХОД – (< Ходивој, Ходимир, Ходислав); ХРАН – (< Благохранац, Хранивој, Хранимир, Хранислав); ЦВЕТ – (< Цветимир, Цветислав, Цветомир, Цветослав); ЧЕД – (< Чедодраг, Чедољуб, Чедомил, Чедомиљ, Чедомир); ЧУД – (< Чудомил, Чудомир);

Б) От чужди лични имена:

- Български:

АЛЕК – (< Александър, Алекси); АН – (< Ангел); АНГ – (< Ангел); АНД – (< Андон); АНТ – (< Антон); АР – (< Арон); АРГ – (< Аргир); АРС – (< Арсен); АРХ – (< Архонд); АС – (< Асен); АТ – (< Атанас); БОС – (< Босил); БУК – (< Букор); БУШ – (< Ламбуш); ВАВ – (< Вавил); ВАЛ – (< Валентин, Валери); ВАН – (< Иван); ВАНГ – (< Вангел); ВАР – (< Варвар, Варлам); ВАРАД – (< Варадин); ВАС – (< Васил); ВАСТ – (< Севаст); ВАХ – (< Вахан); ВЕН – (< Венелин); ВЕР – (< Верадин); ВЕРГ – (< Вергил); ВИК – (< Виктор); ВИР – (< Вирон); ВУН – (< Павун); ГАВР – (< Гаврил); ГАК – (< Георгаки); ГАП – (< Агапий); ГЕЛ – (< Ангел, Рангел); ГЕН – (< Генади); ГЕРД – (< Гердан); ГЕРМ – (< Герман); ГИЛ – (< Аргил); ГИР – (< Аргир); ГЛИГ – (< Глигор); ГОР – (< Григор); ГУШ – (< Ангуш, Гергуш); ГЪРГ – (< Гъргор); ГЪОР – (< Гьорги); ГЮР – (< Гюрги); ДАВ – (< Давид); ДАГ – (< Дагор); ДАМ – (< Адам, Дамян); ДАН – (< Йордан); ДАФ – (< Дафин, Трендафил); ДЕМ – (< Демостен); ДЕС – (< Деспот); ДЕСП – (< Деспот); ДИМ – (< Димитър); ДИН – (< Костадин); ДОКС – (< Евдокси); ДОН – (< Андон); ДОР – (< Тодор); ДОС – (< Доситей, Теодоси); ДРУМ – (< Продрум); ДУЛ – (< Христодул); ЕВ – (< Евтим); ЕВД – (< Евдоким); ЕВР – (< Еврон); ЕГ – (< Егор); ЕК – (< Еким); ЕН – (< Енгеларий); ЕР – (< Еротей); ЕРМ – (< Ермен); ЗАН – (< Харизан); ЗАХ – (< Захари); ЗЕН – (< Зенови); ИВ – (< Иван); ИГ – (< Игнат); ИГН – (< Игнат); ИЗ – (< Изидор); ИЛ – (< Илия); ИП – (< Ипократ); ИР – (< Ирин); ИС – (< Исая); ЙОВ – (< Йован); ЙОЗ – (< Йозиф); ЙОР – (< Йордан); ЙОРД – (< Йордан); ЙОС – (< Йосиф); ЙОТ – (< Панайот); ЙОХ – (< Йохан); КАЛ – (< Калин, Калоян); КАПР – (< Каприел); КАРАН – (< Каранфил); КАС – (< Касян); КАСАН – (< Касандър); КАТ – (< Катин); КЕР – (< Керан); КЕС – (< Кесар); КИМ – (< Йоаким); КИПР – (< Кипрян); КИР – (< Кирил); КИФ – (< Никифор); ЛИМ – (< Климент); КОДР – (< Кодрат); КОЛ – (< Никола); КОН – (< Константин); КОП – (< Прокони); КОС – (< Коста); КОСТ – (< Костадин); КСЕН – (< Ксенофон); КУЗ – (< Кузман); КУЛ – (< Никула); ЛАЗ – (< Лазар); ЛАЙ – (< Николай); ЛАМ – (< Варлам); ЛАН – (< Харалан); ЛАТ – (< Латин); ЛЕВ – (< Левен, Левтер); ЛЕК – (< Алекси); ЛЕТ – (< Милети); ЛИМ – (< Лимон, Олимпи); ЛИП – (< Алипи, Филип); ЛОНГ – (< Лонгин); ЛЮД – (< Людвиг); МАК – (< Макавей); МАКС – (< Максисим); МАН – (< Манол); МАНД – (< Диаманди); МАР – (< Мартин); МАРГ – (< Маргарит); МАРГАР – (< Маргарит); МАРТ – (< Мартин); МАСЛ – (< Маслен); МАТ – (< Матей, Стагат); МАТР – (< Матрон); МЕЛ – (< Мелетий); МЕР – (< Меркур); МЕРДЖ – (< Мерджан); МЕТ – (< Методий); МИГ – (< Мигдал); МИЛ – (< Емил, Милетий); МИР – (< Мирон); МИТ – (< Димитър); МИХ – (< Михал); МИТЪР – (< Димитър); МОИС – (< Моисей); МОН – (< Симон); НАЗ – (< Назар); НАК – (< Янаки); НАС – (< Атанас); НАСТ – (< Анастас); НАТ – (< Игнат); НЕФ – (< Нефталим); НЕХ – (< Нехриз); НИК – (< Никола); НИС – (< Нистор); НОР – (< Никанор); НУШ – (< Мануш, Януш); ОРТ – (< Ортодокс); ПАГ – (< Пагун); ПАН – (< Панайот); ПАНД – (< Панделей); ПАНТ – (< Пантелей); ПАР – (<

Парашкев); ПАРМ – (< Пармен); ПАРТ – (< Партений); ПАС – (< Паскал); ПАСК – (< Паскал); ПАСХ – (< Пасхал); ПАХ – (< Пахомий); ПИГ – (< Пигон); ПОЛ – (< Полихрон); ПОС – (< Апостол, Постол); ПОСТ – (< Апостол, Постол); РАМ – (< Аврам); РАН – (< Рангел); РАНГ – (< Арангел, Рангел); РАС – (< Герасим); РАФ – (< Рафаил); РИЗ – (< Харизан; РИЛ – (< Кирил); РИН – (< Ирин); РИТ – (< Маргарит); РОМ – (< Роман); РОН – (< Мирон, Ирон); РУВ – (< Рувим); РУШ – (< Паруш); САВ – (< Йоасаф); САЙ – (< Исай); САК – (< Исак); САМ – (< Самуил); САН – (< Александър); САНД – (< Александър); СЕВ – (< Севдо); СЕВД – (< Севдалин); СЕЙ – (< Елисей); СЕК – (< Секул); СЕН – (< Арсен); СЕНТ – (< Авксенти); СИД – (< Сидер); СИМ – (< Симон); СИС – (< Сисой); СКЕРЛ – (< Скерлат); СОЛ – (Соломон); СОТ – (Сотир); СОФ – (Софиян); СПИР – (< Спиридон); СТАМ – (< Стамат); СТАС – (< Анастас); СТАТ – (< Евстати); СТЕЛ – (< Стелиян); СТИЛ – (< Стилиян); СТЕФ – (< Стефан); СТИН – (< Августин); СТОЛ – (< Апостол); СТОФ – (< Христофор); СТРАТ – (< Евстрати); СУЛТ – (< Султан); СЪРМ – (< Сърмен); ТАН – (< Атанас, Христан); ТАР – (< Тарас); ТАС – (< Анастас, Тасун); ТЕЛ – (< Аристотел); ТЕР – (< Терапонт); ТИМ – (< Евтим); ТИН – (< Константин); ТИР – (< Сотир); ТИХ – (< Тихон); ТОД – (< Тодор); ТОЗ – (< Христоз); ТОЛ – (< Апостол); ТОН – (< Антон); ТОС – (< Христос); ТОФ – (< Тофел, Христофор); ТРАН – (< Трандафил); ТРЕН – (< Трендафил); ТРИН – (< Триндафил); ТРИФ – (< Трифон); ТРУФ – (< Труфан); ТРЪН – (< Тръндафил); ТРЯН – (< Тръндафил); ТУШ – (< Митуш, Петуш); УР – (< Уруш); ФАН – (< Теофан); ФЕР – (< Фернанд); ФЕРД – (< Фердинанд); ФИД – (< Фидан); ФИЛ – (< Филип); ФИМ – (< Серафим); ФИН – (< Серафин); ФИР – (< Зафир, Замфир); ФОН – (Трифон); ФОНТ – (Ксенофонт); ФОР – (< Христофор); ФУН – (< Трифун); ХАЛ – (< Михал); ХАР – (< Харизан, Харит); ХАРИС – (< Харизан); ХЕР – (< Херувим); ХОЛ – (< Тихол); ХОР – (< Прохор); ХРОН – (< Полихрон); ЧУЛ – (< Янчул); ШОН – (< Мишон); ЮЛ – (< Юлий); ЮР – (< Юрий); ЯК – (< Яков);

- Срѣбски:

АВР- (< Аврам) (срв. Аврамије); АК – (< Акакије, Аким); АКС – (< Аксентије, Аксентиј, Аксинтија); АН – (< Анастас, Анђел); АНД – (< Андон, Андоније); АНДР – (< Андреј, Андреја); АНГ – (< Антон); АП – (< Апостол); АРС – (< Арсен, Арсеније); АТ – (< Атанас); АЋ – (< Аћим); БАЛ – (< Балдовин), (срв. Балтазар); БАЛД – (< Балдовин); БАР – (< Бартоломеј); БАРБ – (< Барбар); БЕН – (< Бенедикт); БЕЋ – (< Бећир); БРН – (< Брнард); ВАЛ – (< Валентин, Валеријан); ВАН – (< Ванђел), (срв.: Еванђел, Иван); ВАС- (< Васил, Василиј, Василије); ВЕН – (< Венијамин); (срв. Венцеслав); ВИК – (< Виктор), срв.: Викентије); ВИЛ – (< Вилип); ВИТ – (< Виталије); ВЛАС – (< Власоје); ГАВР – (< Гаврило); ГАЈ – (< Гајтан); ГЕД – (< Геден); ГЕЛ – (< Ангел, Ранђел); ГЕР – (< Герасим, ГERVасије, Герман); (срв. Ге-о-ргиие: Гер – гиие); ГЕРГ – (< Ге-о-ргиие: Гер – гиие); ДАВ – (< Давид); ДАМ – (< Дамијан); ДАН – (< Данијел, Данил, Данило, Јордан), (срв. Богдан); ДИМ – (< Димитар, Димитрије); ДОМ – (< Дометијан, Дометије); ДОН – (< Андон); ДОР – (< Доротеј); ДОС – (< Доситеј); ДРАК – (< Дракула); ДУШ – (< Душман), (срв. Душан); ЕВТ – (< Евтимиј); ЋЕР – (< Ћерман); ЋОР – (< Ћорђе); ЗАН – (< Занфир); ИВ – (< Иван); ИГН – (< Игнатије, Игњат); ИЛ – (< Иларион, Илија); ИН – (< Инокентије); ЈАК – (от Јаков); ЈАН – (< Јанићије); ЈАС – (< Јасмин); ЈАЋ – (< Јаћим); ЈЕВД – (< Јевдокије); ЈЕВЋ – (< Јевђеније); ЈЕВТ – (< Јевтимије); ЈЕЛ – (от Јеладије, Јелен, Јелисеј); ЈЕР – (< Јеремија, Јеротеј, Јероним, Јеросим); ЈЕФТ – (< Јефтимиј); ЈОВ – (от Јован); ЈОКС – (от Јоксим); ЈОС – (< Јосиф); ЈОТ – (< Панајот); ЈУСТ – (< Јустин); КИМ – (< Јаким); КИПР – (< Кипријан); КИР – (< Кирило); КЛИМ – (< Климент); КОН – (< Константин); КОП – (< Про-

копије); КОСТ – (< Костадин); ЛАЗ – (< Лазар); ЛЕВ – (< Левтерије); ЛЕК – (< Александар, Алексије); ЛЕС – (< Лесандар); ЛИП – (< Филип); ЛОМ – (< Вартоломеј); МАК – (< Максим) (срв.: Макарије, Максимилијан); МАКС – (< Максим, Максимилијан); МАН – (< Манасије, Манојло); МАР – (< Маргарит, Маријан, Марин, Марко); МАТ – (< Матеј); МЕЛ – (< Мелентије); МЕТ – (< Методије); МИР – (< Мирон); (срв.: Мирољуб, Мирослав; МИС – (< Мисаил); МИТ – (< Димитрие); МИТР – (< Димитрије); МИХ – (< Михаило); МОЈ – (< Мојсеј); МОЈС – (< Мојсеј); МОН – (< Симон); МОТ – (< Тимотеј); МУР – (< Мурат); НЕК – (< Нектарије); НИК – (< Никанор, Никифор, Никола); НИЃ – (< Ниџифор); ОЛ – (< Оливер); ПАВ – (< Павле); ПАН – (< Панајот, Панталејмон); ПАНТ – (< Пантлејмон); ПЕР – (< Пе-т-ре: Пере; Пе-т-ро: Перо); ПЕТ – (< Петар), (срв. Петко); ПИЛ – (< Филип); ПИМ – (< Пимен); ПЛАТ – (< Платон); РАМ – (< Рамадан); РАН – (< Ранџел); РАС – (< Герасим); РОД – (< Родион); РОМ – (< Роман); САМ – (< Самуило); САН – (< Александар); САНД – (< Александар); САР – (< Сараџин, Сарафим); СВИЛ – (< Свилан, Свилен); СЕМ – (< Семион); СЕН – (< Арсеније); СЕНТ – (< Аксентије); СИБ – (от Сибин); СИЛ – (< Силвестер); СИМ – (< Симон), (срв. Симеон); СОФ – (< Софроније); СПИР – (< Спиридон); СТЕВ – (< Стеван); СТЕП – (< Степан); СТЕФ – (< Стефан); СТИЈ – (< Стијепо); СТИП – (< Стипан); СТЈЕП – (< Стјепан); ТАД – (< Тадија); ТАС – (< Та-на-сије: Тасије); ТИМ – (< Тимотеј); ТИН – (< Константин); ТИХ – (< Тихон); ТОД – (< Тодор); ТОН – (< Антон), (срв. Антоније); ТРЕН – (< Трендафил); ТРИФ – (< Трифон); ТУР – (< Турчин); ЃИП – (< Ѓипријан); ЃИПР – (< Ѓипријан); ЃИР – (< Ѓирило); ФИЛ – (< Филип), (срв. Филотеј); ФИМ – (от Серафим); ФИР – (< Зафир); ХАН – (< Ханибал); ХАР – (< Харалампије, Харитон); ХЕР – (< Херак); ЧОЛ – (< Чолак); ШАБ – (< Шабан);

В акта на деривација на хипокористичните имена от корени, затворена срчка, получени чрез сџкрацаването на едноосновните и сложните мџжки лични имена в сръбският и бџлџарският език, участват следните вокални форманти:

Формант – А.

Формантџт –А, тџврде характерен за славянското хипокористично словообразуване при мџжките лични имена, в бџлџарският език е загубил своята продуктивност, поради което не се споменава сред антропонимичните суфикси. Разбира се, тук нямаме пред вид мџжките имена като Лука, Сава, Тома и др., притежаваџи флексија на –А, тџџ като те са адаптирани от грџцки имена.

А) От домашни лични имена:

- Едноосновни мџжки лични имена:

- Бџлџарски:

Ган-а, Гия, Гџла, Деня, Лала, Лила, Нана, Нена, Чила;

Сръбски: Бан – а, Бена, Биса, Божа, Веса, Гвозда, Гола, Гула, Гуња, Гута, Гуша, Деља, Дена, Дина, Доса, Душа, Меда, Мома, Наја, Нева, Неда, Срета, Троја, Цвета, Чила;

- Сложни мџжки лични имена:

- Бџлџарски:

Бор- а, Брана, Вела, Влада, Рада, Стоя;

- Сръбски:

Бел-а, Беља, Бера, Блага, Блажа, Бога, Божа,Боја, Бора, Брана, Брата, Буда, Века, Вела, Веља, Вита, Влада, Власта, Воја, Вука, Года, Гоја, Града, Даба, Деса, Добра, Дома, Драга, Дража, Жеља, Жива, Злата, Зора, Јара, Језда, Југа, Краја, Крайна, Краса, Љуба, Љута, Мила, Мира, Моја, Нега, Прва, Преда, Приба, Пута, Рада, Рода, Руса, Света, Села, Сеља, Сена, Скура, Слава, Слада, Срба, Сребра, Стана,

Стања, Стоја, Стража, Страта, Стреза, Строја, Тврда, Теша, Тиха, Хвала, Храна, Храња, Цвета, Чуда.

Б) От чужди лични имена:

Български:

Ан- а, Анта, Ара, Васа, Вера, Гела, Гила, Тюра, Доса, Ива, Ига, Ила, Иса, Йоса, Йота, Кала, Кера, Коста, Куза, Лека, Ника, Сека, Сима, Сота, Тоза, Тола, Туша, Фана, Фаня, Фима;

Сръбски:

Авр – а, Ака, Акса, Анда, Анта, Апа, Арса, Аћа, Бала, Балда, Бена, Бећа, Брна, Вала, Васа, Вита, Гавра, Гаја, Геда, Гела, Гера, Герга, Дава, Дама, Дана, Дима, Дома, Доса, Драка, Душа, Евта, Ђора, Ива, Ига, Ила, Јана, Јаћа, Јевда, Јевђа, Јевта, Јефта, Јова, Јокса, Јоса, Јота, Јуста, Кима, Кира, Клима, Коста, Лаза, Лека, Липа, Лома, Лута, Мака, Макса, Мана, Мања, Мара, Мата, Мира, Миса, Мита, Миха, Мојса, Мона, Ника, Нића, Пава, Пана, Панта, Пера, Пиља, Пима, Плата, Рана, Рода, Рома, Санда, Сена, Сента, Сиба, Сима, Спира, Стева, Стефа, Стија, Стипа, Стјепа, Тада, Таса, Тима, Тина, Тиха, Тода, Трифа, Ђипра, Ђира, Фила, Фима, Фира, Хера, Чола;

Формант – Е .

Докато при имената, оформени с помощта на флексията формант –О хипокористичността често избледнява, особено ако връзката между основната форма на името и хипокористичната форма не е жива, то при имената на –Е тя се запазва- Това може да се обясни с произхода на –Е. Хози суфикс е характерен със своята деминутивно-хипокористична функция както за антропонимите, така и за апелативите, откъдето е пренесен (срв. вълк – вълче, око – оче, ухо – уше) . При антропонимите хипокористичността се подсилва и от факта, че това флексия за имената от среден род. Често флексията формант –Е се асоциира с флексията –Е от звателната форма (Ковачев 1982: 174). Както е известно, пренасянето на формата за звателен падеж в именителен падеж е познато и в други езици. Но тук обаче нямаме преобразуване на граматичната функция в деривационен формант, а само омонимия на двете форми. В сръбската антропонимична система е изключително голям броят на мъжки лични имена, преди всичко от чужд произход, оформени с –Е: Алексије, Василије, Викентије, Вићентије, Ђенадије, Дионисије, Игнатије, Нектарије, Танасије и др.

А) От домашни лични имена:

Едноосновни мъжки лични имена:

Български:

Бан-е, Боле, Вене, Весе, Вине, Гане, Гине, Голе, Гуле, Гуне, Гъле, Дене, Диле, Доле, Дуле, Дуне, Лозе, Нове, Писе, Свиле, Събе, Хубе, Чане, Асе;

Сръбски: Бан – е, Боже, Весе, Голе, Гуте, Дине, Лане, Луне, Луте, Моме, Наје, Најде, Неде, Чиле;

Сложни мъжки лични имена:

Български:

Бог-е, Боле, Боре, Брате, Веле, Владе, Годе, Дане, Даре, Добре, Заре, Миле, Мире, Раде, Селе, Славе, Тате, Томе, Яре;

- Сръбски: Бал- е, Беле, Блаже, Боге, Боже, Боје, Боле, Боре, Бране, Буде, Веке, Веле, Виде, Владе, Воје, Граде, Дабе, Дане, Деде, Доде, Добре, Драге, Драже, Живе, Зоре, Јаре, Ладе, Љубе, Миле, Миље, Мире, Неге, Прве, Преде, Прибе, Раде, Ране, Рате, Роде, Скорее, Славе, Сладе, Стане, Стоје, Страте, Тврде, Хране.

Б) От чужди лични имена:

Български:

Ан-е, Анте, Асе, Ате, Босе, Ване, Ванге, Варе, Васе, Вене, Геле, Гьоре, Гуре, Даге, Даме, Дане, Диме, Дине, Доне, Доре, Досе, Дуле, Ене, Зане, Заре, Иле, Йове, Йозе, Йосе, Кале, Киме, Кипре, Кире, Климе, Кодре, Коле, Кузе, Лазе, Лате, Лиме, Липе, Мале, Максе, Марге, Мате, Миле, Мите, Митре, Наке, Насте, Натe, Нике, Пане, Паре, Пасе, Ране, Ризе, Роме, Саке, Санде, Симе, Соле, Соте, Спире, Столе, Сърме, Тане, Таре, Тасе, Тере, Тиме, Тоде, Тозе, Тоне, Торе, Трене, Тренде, Туше, Филе, Фове, Фуве, Холе, Чуле, Шоне;

- Сръбски

Андр-е, Анте, Арсе, Балде, Барбе, Бале, Ване, Васе, Вике, Геле, Дане, Диме, Доне, Зане, Иве, Иле, Ине, Јане, Јаће, Јеле, Јере, Јове, Кире, Климе, Леке, Маке, Максе, Мане, Маре, Мате, Митре, Мире, Моне, Моте, Нике, Ниће, Оле, Пане, Панте, Пере, Роде, Ране, Санде, Сане, Симе, Софе, Стеве, Стипе, Таде, Тоде, Тоне, Трифе, Трене, Туре, Ћипре, Филе, Чоле;

Практически от всеки хипокористичен корен – затворена срчка може да се образува име на –Е, с което се обяснява и неговата продуктивност в българската и сръбската хипокористична антропонимична деривация. Формантът –Е е разпространен преди всичко в южнославянските езици, а у нас тези имена „са характерни за Югозападна България, като в някои говори имат ударение на крайната срчка: Кире', Митре' ...“ (Илчев 1962: 554) .

Формант – И .

А) От домашни лични имена:

Едноосновни мъжки лични имена:

Български:

Ган-и, Гини, Гуши, Гъли, Дени, Дули, Дуни, Куни, Руми, Съби, Чани, Чуни;

Сръбски:

- Сложни мъжки лични имена:

Български:

Брат-и, Буди, Венци, Гради, Дани, Добри, Краси, Ради, Слави, Стани, Тати;

- Сръбски: Боги, Буди, Добри, Драги, Сребри.

а) От чужди лични имена:

Български:

Ван-и, Гаки, Гори, Гуши, Дани, Докси, Дони, Доси, Друми, Дули, Зани, Йови, Йоси, Кали, Копи, Кули, Маки, Нори, Пани, Панди, Паси, Рами, Ранди, Рити, Сами, Севи, Севди, Софи, Стаси, Столи, Страти, Сърми, Толи, Тони, Транди, Труфи, Фери, Ферди, Хари, Хрони;

Сръбски: Дос-и;

Както се вижда от посочените примери, флексията формант е слабо представена в антропонимичната хипокористична деривация в двата езика, като примерите в сръбската именна система може да се каже, че са единични. Що се отнася до хипокористичните форми на –И от едноосновните мъжки и женски лични имена, може да се търси чуждо влияние – най-вече от гръцки. Някои от хипокористичните форми на мъжките лични имена са наследили –И от основната форма: Георгак: Гаки, Прокопи: Копи, Анастаси: Стаси, Полихрони: Хрони и др. Наличието на хипокористични форми на –И от сложни лични имена може да абъде обяснено със запазването на съединителната гласна –И след първите членове – вербален корен при отсичането на втория компонент например: български: Будислав: Буди, Станислав: Стани и др.; сръбски: Будивој: Буди, Добримир: Добри и др.: „без съмнение обаче по-голяма продуктивност, и то именно с оглед на своята семантична стойност са показали във функцията на първи член

на имената основите на инфинитива и аориста от каузативите и итеративите на –И“ (Milewski 1969: 178).

Формант – О .

А) От домашни лични имена:

- Едноосновни мъжки лични имена:

Български:

Бан-о, Бено, Бижо, Бисо, Боло, Боро, Вено, Весо, Видо, Вино, Гано, Гино, Гойо, Голо, Госпо, Гуло, Гуно, Гушо, Гъло, Гъро, Дело, Дено, Дило, Дойо, Дуйо, Дуло, Дуно, Душо, Жано, Жичо, Запа, Камо, Кано, Кремо, Куно, Купо, Лано, Лено, Лозо, Любо, Люцо, Ляно, Лясо, Мезо, Мизо, Младо, Найо, Найдо, Недо, Нехо, Ново, Пето, Писо, Продо, Руко, Саздо, Сено, Скобо, Събо, Хубо, Църо, Чано, Чило, Шано, Шино, Шишо, Шуно, Ястро;

Сръбски:

Бен – о, Бисо, Божо, Весо, Гвоздо, Гроздо, Грозо, Гуто, Дело, Дељо, Дено, Дино, Душо, Лабо, Лано, Лошо, Луно, Луто, Медо, Момо, Недо, Обро, Рабо, Свето, Соко, Срето, Цвето, Чило;

Сложни мъжки лични имена:

Български:

Бер-о, Благо, Блажо, Бого, Божо, Боло, Боро, Брано, Брато, Будо, Видо, Вито, Владо, Войо, Годо, Градо, Дано, Даро, Десо, Добро, Драго, Дражо, Живо, Заро, Крайо, Любо, Людо, Мало, Мило, Мирно, Радо, Село, Семо, Славо, Стано, Стойо, Страшо, стрезо, Тато, Тихо, Томо, Храно, Яро;

- Сръбски:

Бел-о, Беро, Блажо, Бого, Божо, Бојо, Боро, Брано, Брато, Будо, Веко, Вело, Видо, Вито, Вишо, Вјеко, Владо, Војо, Власто, Врато, Вуко, Годо, Гојо, Градо, Гроздо, Дабо, Даро, Дедо, Десо, Добро, Дражо, Држо, Живо, Злато, Зоро, Јездо, Југо, Крајо, Крано, Красо, Хубо, Хуто, Мило, Мирно, Мојо, Него, Прво, Предо, Премо, Примо, Путо, Радо, Рано, Расо, Рато, Родо, Свето, Славо, Сладо, Србо, Стано, Стојо, Тешо, Тихо, Ходо, Храно, Цвето, Чедо.

Б) От чужди лични имена:

Български:

Алек-о, Анго, Андо, Ано, Анто, Арго, Аро, Арсо, Архо, Асо, Ато, Босо, Буко, Бушо, Ваво, Вано, Варо, Васо, Вахо, Верго, Вико, Вуно, Гайо, Гапо, Гело, Гердо, Гермо, Гило, Глиго, Горо, Гушо, Гърго, Гуро, Даво, Даго, Дамо, Дано, Дафо, Демо, Десо, Деспо, Димо, Дино, Доно, Доро, Досо, Дуло, Евдо, Евро, Евто, Его, Ено, Еро, Ермо, Зано, Захо, Зено, Зино, Иво, Иго, Изо, Ило, Ипо, Иро, Исо, Йово, Йозо, Йоро, Йордо, Йото, Йосо, Йохо, Кало, Касо, Като, Керо, Кесо, Кимо, Кипро, Киро, Кифо, Кодро, Коло, Коно, Косо, Косто, Ксено, Кузо, Куло, Лазо, Ламо, Лано, Лаго, Лево, Леко, Лето, Липо, Лого, Лонго, Людо, Мако, Мано, Маро, Марго, Марто, Мато, Матро, Медо, Мето, Миго, Мило, Мирно, Мито, Митро, Михо, Моно, Назо, Нако, Насо, Насто, Нато, Нехро, Нефо, Никто, Нисо, Нушо, у Орто, Паго, Пано, Пандо, Панто, Паро, Пармо, Парто, Пасо, Паско, Пасхо, Пахо, Пиго, Посто, Рано, Рано, Ранго, Расо, Рафо, Ризо, Рино, Рито, Ромо, Рono, Рушо, Сако, Само, Сано, Сандо, Санто, Сево, Севдо, Сейо, Секо, Сено, Сидо, Сило, Симо, Сисо, Соло, Спиро, Стамо, Стефо, Столо, Стофо, Султо, Суно, Тано, Таро, Тасо, Тимо, Тино, Ниho, Тодо, Толо, Тono, Трано, Трандо, Тръно, Тръндо, Тушо, Фано, Феро, Фердо, Фидо, Фиро, Фило, Фонто, Фало, Херо, Хоро, Чуло;

Сръбски:

Авр – о, Ако, Аксо, Арсо, Ато, Аћо, Балдо, Бало, Баро, Бено, Бећо, Вано, Васо, Вено, Вито, Власо, Гавро, Гајо, Гедо, Гело, Герго, Геро, Дано, Димо, Доно,

Душо, Ђоро, Иво, Иго, Ило, Јако, Јано, Јасо, Јаћо, Јевто, Јело, Јефто, Јово, Јосо, Јото, Кипро, Киро, Климо, Косто, Лазо, Леко, Лесо, Липо, Мако, Максо, Мано, Мато, Миро, Мито, Михо, Мојсо, Муро, Нико, Пано, Панто, Перо, Пило, Пимо, Рамо, Рано, Расо, Родо, Сандо, Семо, Симо, Спирос, Стево, Степо, Стефо, Стијо, Стипо, Стјепо, Тадо, Тасо, Тимо, Тихо, Тодо, Трифо, Туро, Ђипо, Ђиро, Филю, Харо, Чоло, Шабо;

В българскиот јазик формантот – О се карактеризира со исклучителна продуктивност и едва ли не од сите хипокористични корени, представяващи заворена срчка, се образуват мајски лични имена со него, независимо од тоа дали се производни од домашни лични имена, или од чужди лични имена. Единични се случаите, кога вместо –О се използвани формантите –Е, –И, –А.

При хипокористиките од мајски лични имена се набљудува опозицијата – О : – ’О. Според некои автори во двојките Дано: Даньо, Вано: Ваньо галовноста се сврзува пред сè со морфемата –О, а палаталноста се смета за факултативна черта (Kurkowa 1970: 17). Сметчаването на финалната согласна на хипокористичниот корен настанува, за да подчертае и засили хипокористичноста на имената, завршуващи на –О, како и нивната експресивност. Първични се имената на –О, а на – ’О се вторични и стилистически маркирани: „суфиксот – ’О, ксно творение на основата на оделните славјански јазичи, е еднозначен показател за мајски род, оставац во опозиција по отношение на женското – ’А (Kurkowa 1970: 14).

Формант – ’О .

А) Од домашни лични имена:

- Едноосновни мајски лични имена:

Български:

Бан-ьо, Бен-ьо, Бин-ьо, Бол-ьо, Бор-ьо, Вен-ьо, Вид-ьо, Вин-ьо, Ган-ьо, Гин-ьо, Гу-льо, Гун-ьо, Гър-ьо, Дел-ьо, Ден-ьо, Дил-ьо, Ду-льо, Дун-ьо, Жан-ьо, Жел-ьо, Жил-ьо, Запр-ьо, Кан-ьо, Кун-ьо, Куп-ьо, Лан-ьо, Лен-ьо, Лоз-ьо, Мез-ьо, Миз-ьо, Млад-ьо, Нед-ьо, Пет-ьо, Пис-ьо, Прод-ьо, Рен-ьо, Хуб-ьо, Цър-ьо, Чан-ьо, Чел-ьо, Чил-ьо, Чин-ьо, Чун-ьо, Шин-ьо, Шун-ьо;

Србски:

Го-льо, Де-льо, Де-ньо, Ди-ньо, Лу-ньо, Ог-ньо;

Сложни мајски лични имена:

Български:

Бер-ьо, Благо-ьо, Бол-ьо, Бор-ьо, Бран-ьо, Буд-ьо, Вел-ьо, Вид-ьо, Вит-ьо, Влад-ьо, Год-ьо, Гост-ьо, Град-ьо, Дан-ьо, Дар-ьо, Дес-ьо, Добр-ьо, Драг-ьо, Жел-ьо, Зар-ьо, Кра-сьо, Люб-ьо, Мал-ьо, Мил-ьо, Мир-ьо, Рад-ьо, Сел-ьо, Стан-ьо, Тат-ьо, Хан-ьо;

- Србски:

Бе-льо, Бра-ньо, , Ве-льо, Же-льо, Ми-льо;

Б) Од чужди лични имена:

Български:

Анг-ьо, Ан-ьо, Ас-ьо, Ван-ьо, Вас-ьо, Гавр-ьо, Гил-ьо, Дан-ьо, Дес-ьо, Дин-ьо, Дон-ьо, Дос-ьо, Ду-льо, Евр-ьо, Ен-ьо, Зан-ьо, Зар-ьо, Зин-ьо, Иг-ньо, Из-ьо, Ил-ьо, Йоз-ьо, Йор-ьо, Йос-ьо, Кал-ьо, Кас-ьо, Кес-ьо, Кир-ьо, Кол-ьо, Кон-ьо, Кос-ьо, Куз-ьо, Ку-льо, Лан-ьо, Лат-ьо, Лип-ьо, Ман-ьо, Мар-ьо, Март-ьо, Маг-ьо, Мас-ьо, Мел-ьо, Мет-ьо, Ми-льо, Мир-ьо, Мит-ьо, Митр-ьо, Мон-ьо, Нак-ьо, Нас-ьо, Наст-ьо, Пан-ьо, Панд-ьо, Пан-тьо, Пар-ьо, Пас-ьо, Пол-ьо, Ранд-ьо, Ром-ьо, Рон-ьо, Сам-ьо, Санд-ьо, Сев-ьо, Сил-ьо, Скер-льо, Сот-ьо, Стил-ьо, Стин-ьо, Сто-льо, Тан-ьо, Тар-ьо, Тас-ьо, Тел-ьо, Тер-ьо, Тин-ьо, Тир-ьо, Тод-ьо, Тоз-ьо, Тол-ьо, Тон-ьо, Тос-ьо, Трен-ьо, Тринд-ьо, Тр-ньо, Тр-н-д-ьо, Фан-ьо, Фир-ьо, Фил-ьо, Фин-ьо, Фор-ьо, Фун-ьо, Хал-ьо, Хол-ьо, Хор-ьо, Чу-льо;

Сръбски:

Мањо;

Получените от едни и същи хипокористични корени имена с помощта на –О и –’О представляват самостоятелни антропонимични единици. Хипокористичният формант –’О, разпространен в полски, словашки, украински и южнославянските езици, е особено продуктивен в българското хипокористично словообразуване.

В българския език няма никакви дистрибутивни ограничения за съществуването съответните палатални съгласни в края на корена на хипокористични имена, оформени с помощта на флексията формант – ’О (Хубо: Хубьо, Сево: Севьо, Драго: Драгьо, Видо: Видьо, Лозо: Лозьо, Нако: Накьо, Дело: Дельо, Ромо: Ромьо, Дено: Деньо, Купо: Купьо, Запро: Запрьо, Писо: Письо, Вито: Витьо, докато при сръбските хипокористики е налице само опозицията на финалните съгласни на коренните морфемии (л: љ; н: њ): Мило: Миљо, Мано: Мањо;

Сред съкратените форми от едноосновните мъжки лични имена срещаме и такива, които са получени по пътя на съкращаването на срички от основната форма на името, в резултат на което хипокористичната форма завършва на –А, –О, –И или –Е и не се наблюдава допълнителна хипокористична деривация, на пример:

Отсичане на финални срички:

а) Домашни лични имена:

Български:

-

- Сръбски:

Пријатељ: Прија;

б) Чужди лични имена:

Български:

Антоний: Анто; Герасим: Гера; Исаия: Иса; Костадин: Коста; Митрофан: Митро; Никодим, Никола: Нико; Филотей: Фило;

Сръбски:

Аврамије: Авра; Акакије: Ака; Андреја . Андре; Антоније: Анто; Арсеније: Арсе; Висарион: Виса; Виталије: Вита; Генадије: Гена; Герасим: Гера; Доситеј: Доси; Ђенадије: Ђена; Ђерасим: Ђера; Закарије: Зака; Захарије: Заха; Игњатије: Игња; Иларион: Ила; Исаија: Иса; Јевросим (Јевросије): Јевро; Јеротеј (Јероним, Јеросим): Јеро; Костадин: Коста; Манасије: Мана; Мардарије: Марда; Мисаил: Миса; Митрофан: Митро; Михаило: Миха; Никанор: Ника; Никодим: Нико; Панајот: Пана; Пантелејмон: Панте; Полексије: Поле; Раваило: Рава; Рафаило: Рафа; Софроније: Софро; Таназије: Тана; Филарет: Фила; Филотей: Фило; Циганин: Цига;

- Отсичане на начални срички:

А) От домашни лични имена:

Български:

Обренко: Бренко; Обрекоя: Брекоя; Обрешко: Брешко; Недельо: Дельо; Божичо: Жичо; Малейчо: Лейчо; Малейко: Лейко;

Сръбски:

Драгија: Гија; Драгиша: Гиша; Стаменко: Менко; Момчило: Чило;

Б) От чужди лични имена:

Български:

Евдокси: Докси; Теодоси: Доси; Никола: Кола; Прокопи: Копи; Никула: Кула; Диаманди: Манди; Саранди: Ранди; Василко: Силко; Евстрати: Страти; Митакия: Такия; Христки: Таки;

Сръбски:

Никола: Кола; Милета: Лета; Александра: Сандра;

В редица случаи, когато се съкращава вторият корен на композита, съединителната гласна съвпада с флексията формант и няма нужда от допълнителна деривация:

Български: – Е (Болеслав: Боле, Велемир, Велеслав: Веле; Годеслав: Годе); -И (Братимир, Братислав: Брати; Будимир, Будислав: Буди; Градимир, Градислав: Гради; Радивой: Ради); – О (Драгомир: Драго; Негослав: Него; Радослав: Радо);

Сръбски: -А (Домаслав: Дома); – И (Богимир, Богислав, Богивој и др.: Боги; Будимир, Будислав и др.: Буди, Добрибрат, Добривој и др.: Добри, Драгислав: Драги); – О (Богомил, Богомир, Богослав и др.: Бого, Векомир, Векослав: Веко, Годомир: Годо, Љутомир: Љуто, Миромир, Мирослав и др.: Миро, Негомир, Негослав: Него, Цветомир, Цветослав: Цвето, Чедодраг: Чедо);

Библиография

Kuryłowicz 1968 : J. Kuryłowicz. O niektórych właściwościach imin skróconych. In Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki. Ossolineum, 1968.

Kurzowa 1970: Z. Kurzowa. Męskie imiona zdrobiałe i spieszczone w pieśniach ludu polskiego. Onomastica, 15, 1970, s. 234 – 281.

Kurzowa 1970: Z. Kurzowa. Polskie rzeczowniki męskie na –O na tle słowiańskim. Wrocław, 1970.

Milewski 1969 : T. Milewski. Indoeuropejskie imiona osobowe. Wrocław , 1969.

Svoboda 1969 : J. Svoboda. Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praga, 1964.

Гърковић 1977 : М. Грковић. Речник личних имена код Срба. Београд, 1977.

Илчев 1962: Ст. Илчев. Лични мъжки имена на гласни. Сп. „Български език“, 1962, кн. 2, с. 554 – 555.

Ковачев 1982: Н. Ковачев. Българска ономастика. Велико Търново, 1982.

Мирославская 1971: А. Н. Мирославская. Особенности словообразовательной структуры русских кандарных имен. Сб. „Ономастика Поволжья“, Горкий, 1971, с. 47-51.

Поповић 1997: Љ. Поповић. Граматика српскога језика. Београд, 1997.

Реформатский 1967 : А. Реформатский. Введение в языковедение. Москва, 1967.

Стевановић 1970: М. Стевановић. Савремени српскохрватски језик, I , Београд, 1970.

ON SERBIAN AND BULGARIAN VOCALIC HYPOCORISTIC FORMANTS INVOLVED IN THE PROCESS OF MASCULINE PERSONAL NAME FORMATION

Summary

Our findings are realized on the derivatives from the reduced forms of compound and monobasic Bulgarian and Serbian male personal names, the hypocoristic root of which is a closed syllable.

The subject of the present research is Bulgarian and Serbian personal names which are got out of reduced roots by the means of additional derivation with the help of vocal formant inflexions (-а, -е, -и, -о).

Dozens of newly formed personal names in the both languages are used actively and function also as passport ones.

Ivan Čobanov

АНТИЦИПАЦИЈСКА ПАЛАТАЛНОСТ У СВЕТЛУ БАЛКАНИСТИЧКОГ СМАЊЕЊА ПАЛАТАЛНОСТИ¹

У прилогу се разматра судбина наслеђених палаталних сугласника / љ, њ, њ̂ / т' / к, ђ / д' / ф / у словенским говорима који су претрпели балканизацију, а који чине западномакедонско-српски ареал у који улазе говори југозападнoг дела Косова и Метохије. Судбина палаталних / њ̂ / т', ђ / д' / прати се и у српско-бугарском ареалу, у који улазе тимочко-лужнички и западнобугарски говори од Берковице до Ћустендила.

Опште смањење палаталности наслеђених словенских сугласника захватило је све гласове у анализираном српско-македонском ареалу, док је смањење палаталности у српско-бугарском ареалу захватило само предњонепчане африкате, елиминишући пар палаталних африката / њ̂, ђ /, који се поново реконструише новим палаталним предњонепчаним африкатама. Анализом грађе долази се до закључка да је антиципацијска палаталност (= антиципирање палаталности испред палаталног сугласника чија је позиција у фонолошком систему угрожена) у ова два ареала остварена у различитим условима и да је захватила различит инвентар.

1. У прилогу се разматра судбина наслеђених палаталних сугласника / љ, њ, њ̂ / т' / к, ђ / д' / ф / у словенском ареалу који је претрпео балканизацију, а који чине говори југозападнoг дела Косова и Метохије, западномакедонски и једним делом централномакедонски говори. Разматрањем судбине палаталних / њ̂ / т', ђ / д' / обухваћен је још један ареал – српско-бугарски, који није у територијалном контакту са претходним, а који чине тимочко-лужнички и западнобугарски говори од Берковице до Ћустендила.

Јављање антиципацијске палаталности² у ова два ареала остварено је у различитим условима, захватило је различити инвентар, а оно што повезује ареале је присуство антиципацијског елемента /j/ који ојачава позицију палаталног гласа у међувокалном положају.

Док је антиципацијска палаталност у српско-бугарском ареалу захватила само нове палаталне африкате (в. т. 16), у македонско-српском ареалу ситуација је знатно сложенија, пошто нема јединства у судбини палаталних сонаната / љ, њ̂ / и судбини африката односно експлозивних палаталних сугласника / њ̂ / т' / к, ђ / д' / ф /. То је говоре овог ареала груписало у више некомпактних мањих целина, са преплитањем различитих тенденција у судбини палаталних гласова. Различита судбина палаталних сугласника, различит инвентар палаталних сугласника испред којих се развија антиципацијска палаталност, одредила је издвојено посматрање судбине палаталног сонанта / њ̂ / од судбине палаталних африката и сродних гласова. Тежиште интересовања у прилогу је на присуству / одсуству

1 Рад *Антиципацијска палаталност у светлу балканистичког смањења палаталности* урађен је у оквиру пројекта 148024 Д („Српски језик и друштвена кретања”), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

2 Појава ће се звати антиципацијска палаталност према терминолошком решењу Стефана Младенова (Младенов 1979: 144; „антиципацијата на палаталноста”).

антиципацијске палаталности, која се на различитим тачкама овог ареала јавља испред палаталних сугласника у процесу њиховог смањења палаталности.

Централни део рада посвећен је судбини палаталних сугласника у говори-ма југозападног дела Косова и Метохије (ЈЗКиМ), који се групишу у две цели-не, генетски и типолошки јасно разграничене. Једну целину чине говори при-зренско-јужноморавског типа у јужној Метохији (ЂГ – ђаковачки говор, ПодрГ – подримски говор, ПрГ – призренски градски говор), ПодгГ – подгорски говор, јужном Косову (ЈКГ) и северношарпланинској жупи Сиринић (СиГ); смањењем палаталности /љ, њ/ и присуством антиципацијске палаталности испред /њ/ овој скупини се прикључује у једном делу и севернометохијски говор косовско-реса-вског типа. Другу целину чине три говора северношарпланинског типа, која су – у различитом обиму – преживела утицај полошко-кичевских македонских го-вора: говор Горе (ГГ), Средске (СрГ) и говор Подгорана / Прекокамаца у Подго-ри (ПрекГ – прекокамски говор) (Младеновић 2004: 209–220, Младеновић 2005: 52–82).

Опис дијалекатског стања у говорима ЈЗКиМ врши се према распореду срп-ских говора до 1999. године³, када је изгоном српског (словенског) становништва измењена етнојезичка слика, а читаве области на Косову и Метохији остале без Срба (Младеновић 2004: 209–210).

2. Богата дијалекатска разуђеност Шар-планине и околних области, веков-на вишејезичност, различити супстрати и адстати који су се нашли на простору ЈЗКиМ и околних области, учинили су да се на овој територији сретну различите тенденције у судбини палаталних гласова, што је утицало на присуство односно одсуство антиципацијске палаталности.

Западномакедонско декомпоновање /њ/ антиципацијском палаталношћу прелило се преко југозападног дела Шар-планине у Гори у јужну Метохију и даље до рубних предела северне Метохије, захватајући тако западни део говора ЈЗКиМ на оси исток – запад. Централни и источни део Шар-планине остао је из-ван ове појаве, тако да источни део говора ЈЗКиМ – од СрГ, преко СиГ, ЈКГ ове особине нема или је потврђена у веома slabим траговима (в. т. 23), а /њ/ релатив-но добро чува палаталност, представљајући тако југозападну ивицу великог срп-ског ареала у коме /њ / остаје стабилно.

На простору говора ЈЗКиМ, међутим, стабилност /њ/ не прати и стабилност предњонепчаних африката (или сродних гласова). Опозиција по палаталности предњонепчаних палаталних африката, чија фрикативност флукутира између /ћ, ђ/ и /т, д'/, опстаје у северношарпланинском делу (СиГ, ГГ, СрГ), док је нема у јужнометохијском и јужнокосовском делу, пошто је опозиција по палаталности преобликована у опозицију по звучности (са једном безвучном предњонепчаном африкатом и једном звучном предњонепчаном африкатом). Антиципацијска па-латалност двоји говоре ЈЗКиМ по границама које су различите од оних у при-ствуу антиципацијске палаталности уз /њ/.

Пошто се у говорима ЈЗКиМ антиципацијска палаталност јавља скоро по правилу или испред /њ/ или испред /ћ, ђ/, говори шарпланинско-метохијске зоне представљају посебан подареал, у коме нема западномакедонске ситуације, у којој скоро по правилу антиципацијску палаталност испред /њ/ прати и таква појава уз / к / ћ, ф / ђ /.

3 Присуство српског / словенског становништва на југозападу Косова и Метохије и насеља са поје-диначним говорима налазе се у приложеној карти Говори југозападног дела Косова и Метохије.

3. Компактност територије у оквиру српско-македонског ареала у коме се јавља антиципацијска палаталност и обим промена упућују на то да је изогласно огњиште оваквој појави на територији западномакедонских говора. Територијална позиција и услови у српској области коју чине северношарпланински, јужнометохијски и рубни делови севернометохијских говора, сугеришу закључак да је слабење палаталности и присуство антиципацијске палаталности – пре свега испред /њ/ – у непосредној вези са овом појавом у западномакедонским говорима.

4. Снага иновације и знатна територија (Селицев 1918: 94–97, Конески 1966: 58–59) не потврђују претпоставку Б. Конеског да је антиципацијска палаталност новија особина (Конески 1966: 60). Вероватније је да је то био процес који је релативно рано захватио део словенских балканских говора у којима су се сусреле словенска и несловенска фонетика и фонолошки системи различитих фонолошких корелација.

5. Гласовне промене не морају да доведу и до фонолошких промена. Промене артикулационо-акустичких својстава могу алофонским цепањем да створе већи број алофона. Присуство различитих алофона палаталних фонема на простору западномакедонских, централномакедонских, северношарпланинских, метохијских и јужнокосовских говора последица је контаката различитих фонолошких система на овој територији – словенских са низом палаталних фонема, и несловенских (арумунског, грчког, албанског, турског) – са одсуством таквих фонема односно присуством фонема чији су фониви донекле слични по акустичком утиску али чија је зона артикулације померена са предњег непца напред, па се због тога остварују као делимично палатални гласови. Антиципацијска палаталност је заправо стварање алофона /^hн^h/, у коме је антиципацијска компонента компензација за продор алофона ослабљене палаталности, компензација којом се ојачава палатални статус нападнуте фонеме. Присуство два палатална елемента у непосредном суседству, међутим, створило је могућност да се дисимилијацијом по палаталности створи нова сугласничка група, у којој се алофон /^hн^h/ цепа у две фонеме, чиме долази до дефонологизације /њ/. Група /јн/ представља дефонологизацију у којој се из једне јединице остварују две, што је супротно општој словенској тенденцији стапања више јединица у једну. Овакво цепање могло је бити подстакнуто новим јотовањем у коме алтернирају /-нј-/ и /-њ-/.

У свим говорима македонско-српског ареала уочена је корелација између слабења палаталности сугласника и појаве антиципацијске палаталности. У /њ, њ/ слабење палаталности доводи до померања артикулације напред ка алвеолама, код /^hн, ^hњ/ слаби фрикативност уз померања артикулације напред. Снага антиципацијске палаталности већа је у срединама интензивнијег вишејезичја, а само смањење палаталности прилагођавање је словенске фонетике фонетици контактних језика у којима је степен палаталности и инвентар палаталних гласова мањи у односу на словенски полазни систем.

Уклањање фонолошке опозиције по палаталности у паровима предњонепчаних африката њиховим свођењем на појединачне јединице неутралног африкатског типа, уклонило је потребу за антиципацијском палаталношћу, па је то разлог изостанка антиципацијског гласа у говорима са једним паром предњонепчаних африката.

6. Факултативност у артикулацији /љ, њ, ^hн / ^hк, ^hњ / ^hт/ карактерише практично све словенске говоре српско-македонског ареала с антиципацијском палаталношћу: у истим се говорима срећу *сирење* / *сирен'е* / *сирен'не* / *сирене* / *сирејне*. Дру-

га значајна особеност овог ареала огледа се у некомпактности територије, пошто се у непосредном суседству налазе говори различитог инвентара и различите судбине палаталних гласова, а ти говори у многим другим својствима показују релативну подударност. Очигледно је да је оваква разноврсност инвентара палаталних фонема зависила од различитих локалних етнојезичких прилика. Овакав закључак оправдава положај словенских говора у македонско-српском ареалу, пошто је на овом простору дошло до раног словенско-романског контакта и амалгамизације, са новијим словенско-албанским језичким контактом у словенско-албанском пограничју.

Делимично губљење палаталности и дефонологизација /њ/ у словенским говорима уз албанску језичку територију, или на територији на којима су они смешани упућује на утицај овога језика на словенске (Поповић 1955: 136). Подршка је могла доћи у западномакедонско-јужнометохијској зони и из турског језика, посебно у градским срединама у којима је словенско-турски билингвизам био уобичајен, пошто систем турског језика нема фонолошки пар чије је маркирано обележје палаталност – непалаталност (Sureja 1987: 54–62).

7. У околности када се акустичко-артикулациона својства палаталних гласова у македонским и српским говорима нападнута, антиципацијска палаталност је компензација за слабење палаталности палаталних фонема и тежња да се очува фонолошка индивидуалност фонеме. Овакав закључак се намеће, пошто се антиципацијска палаталност јавља у срединама у којима су палатално /њ/ и палаталне африкате нападнуте фоневима романског или албанског типа – еквивалентни фон за словенско /њ/ је несловенско /н'/, еквивалент за словенске палаталне африкате или палаталне /*т', *д'/ су експлозивни палатални несловенски /к, г/. Широка заступљеност антиципације типа *брајка* у западномакедонском појасу иницирана је управо одбраном палаталне природе фона словенског типа са денталном компонентом у основи – ħ / т', ђ / д' – у контакту са медиопалаталима несловенског типа /к, г/.

Само јављање антиципацијске палаталности у западномакедонско-јужнометохијској зони словенска је иновација којом се брани фонолошки статус фонеме, пошто се – према расположивој литератури о албанским и арумунским говорима – овакав модел не среће у овим контактним говорима.

8. У српско-македонском ареалу смањење палаталности и дефонологизација изразитије су у македонском подареалу, посебно у јужнијем делу, у коме је словенско-несловенски контакт био и најинтензивнији. Док је дефонологизација /љ/ непозната у српском делу, ње има у македонском. У македонском подареалу /њ/ се доследније остварује као алвеоларнопалатално /н'/ а и обим дефонологизације је већи. Дефонологизација /љ, њ/ олакшана је тиме што је супституент фонема која са претходном фонемом чува маркантно обележје. Нема дефонологизације /ћ, ђ/ зато што је фонетска разлика између /ћ, ђ/ и /т, д/ знатна, пошто су /т, д/ једнокомпонентне фонеме.

Табела 1: Отврдњавање палаталних сугласника		
Љ >	л'; > л	Могућа фонолошка неутрализација; Љ > прост латерал
Њ >	н' / 'н'; > н, јн	Могућа фонолошка неутрализација; Њ > прост назал

Ђ, Ђ >	а) пуна африката б) непотпуна африката	Отежана дефонологизација због сложене артикулације
Ј >	ј	нема могућности фонолошког алтернирања; испадање

9. На настанак нових гласовних група у словенским говорима македонско-српског ареала, који у највећем делу знају за ново јотовање /л, н, т, д/, на појаву /н' < њ; ј' /ј', д' /д' < њ, љ/ могло је да утиче ново јотовање, пошто су се у једном тренутку сретали примери типа *цветије*, *цвети'је* и *цвеће*, *џрње*, *џрн'је* и *џрње*, чиме је флукутирао број фонема у истим речима. На недовршен процес и везу новог јотовања и појаву антиципацијске палаталности може упућивати стање у неким македонским охридским и преспанским говорима, у којима се јавља: *цветије* : *цек'е* : *цвејк'е*. Успостављен принцип алтернације могао се пренети и на друге случајеве, посебно у примерима са прозирном морфолошком структуром.

На евентуално структурно позајмљивање балканског романског модела, посведоченог у румунском језику, тачније у мунтенском дијалекту (нарочито у Олтенији) у јужном делу Румуније, и у јужном делу Трансилваније (Ердеља), упућују примери са антиципацијом палаталности, која се илуструје примерима *ureche* („уво“), *păduche* („ваш“) (Frătilă 2010: 71). Слична појава јавља се и у облицима румунског књижевног језика у примерима типа: *câine* (< лат. *canis*) („пас, куче“). У јд. облик је у румунском језику требало да гласи *câne*, а у мн. *câni* – који је дао *câini*, а одатле утицао на облике јединице: јд. *câine* и мн. *câini*. Иста је ситуација и у књижевним облицима јд. *pâine*, мн. *pâini* (< лат. *panis*) („хлеб“); јд. *mână*, мн. *mâini*; прилог *mâine* („сутра“) (Caragiu i dr. 1977: 164).

У влашким ромским говорима југоисточног дела Балканског полуострва, у гурбетском влашком, јавља се декомпозиција /њ/ у двокомпоненту групу (-јн-/). Према *khan'i* („кокошка“) у југоисточном делу је *khajni* (Baretzky 2003: 152, карта 29). Особина је својство и протовлашког ромског, у коме је обично *kajni*, а среће се и *kajni* (Baretzky 2003: 23).

О одсуству оваквог модела у контактним албанским и арумунским говорима в. т. 7.

10. Издвајање палаталне компоненте испред палаталног гласа представља почетну фазу депалатализације декомпозицијом палаталности, и потом дефонологизације основног гласа (Видоески: 1984: 256). У говорима са антиципацијском палаталношћу има декомпозиције и депалатализације /њ/ (> н / јн/, док у /њ, љ/ најчешће слаби фрикативна компонента, али нема дефонологизације свођењем на експлозивну компоненту.

А. Белић антиципацијско издвајање елемента /ј/ из /њ, љ/ објашњава последицом асимилације непалаталног вокала према потоњем палаталном сугласнику.⁴ На ово објашњење упућују и примери типа *мајћа*, *девојћа*, у којима је палаталност /ј/ пренета на потоњи сугласник (Белић 1905: 141). Материјал тимочко-лужничких говора упућује на корелацију *брајћа* и *девојћа*. Овакав закључак условно потврђује стање у јужнометохијским говорима, у којима се антиципацијска палаталност среће испред /њ/, а јавља се и /н' / као резултат прогресивне асимилације у групи /-јн-/ , па се остварује паралела између *јн'а*, *куј'на* и *сви'на*,

4 Примери типа *срећа*, *се сећам* не потврђује Белићев закључак о дистрибуционом ограничењу у јављању антиципацијске палаталности.

иџрајн'е.⁵ У говорима ЈЗКИМ, иначе, прогресивна асимилација остварује се у /јн/⁶, али не и /јк/, независно од тога да ли у говору има антиципацијске палаталности испред /њ/ односно испред предњонепчаних африката или је нема.

Развијање антиципацијског гласа између два вокала омогућено је због избегавања тешких сугласничких група, које би се јавиле уколико би се антиципацијска палаталност појавила испред сугласничке групе. Отуд у овим говорима, ако се ремети акустичка и акустичко-фонолошка стабилност палаталних гласова, ако се иза или испред ових сугласника налази други сугласник, онда се остварују ликови типа *кн'иџа* / *книџа* али не и /кјнига/.

Избегавање декомпозиције на почетку представља уклапање у постојећу дистрибуцију почетних гласовних група и избегавање почетних сугласничких група.

11. У говорима македонско-српског ареала /њ/ се дефонологизује у два правца:

а) свиња > *свин'а* > *свина* (= слабљење палаталности)

б) свиња > *свиџн'а* > *свијна* (= слабљење палаталности основног гласа са појавом антиципације палаталности и накнадном дисимилацијом по палаталности).

У *свиџн'а*, /*н'*/ са антиципацијском палаталношћу представља алофон у коме је артикулација елемента /*н'*/ редукована и позиционо условљена. Декомпозиција са фонолошком неутрализацијом довршава се губитком палаталности назала, што за последицу има развијање пуне фонеме из антиципацијске компоненте алофона /*н'*/.

Западномакедонско-централномакедонски ареал

12. У процесу балканистичког слабљења палаталности палаталних сугласника, отврдњавање је захватило већи део македонског језика. Смањење палаталности / љ, њ, ђ/к, ђ/џ / захватило је највећи део западних и централних македонских говора, управо оне говоре у којима је антиципацијска палаталност највеће снаге. Стање у овом дијалекатском појасу македонског језика, међутим, није нити стабилисано на нивоу појединачних говора, нити је степен смањења палаталности (са или без фонолошке неутрализације – *сирење* > *сирен'е* : *сирене* : *сирејн'е* : *сирејне*) стабилисан на већој територији. Може се отуд говорити о тенденцијама, о процесу, али не и стабилисаном стању у фонетском и фонолошком систему.

У македонским говорима, даље, декомпозиција антиципацијом / ђ/к, ђ/џ / имплицира декомпозицију /њ/, док декомпозиција /њ/ не имплицира декомпозицију / ђ/к, ђ/џ /. Овакво стање је последица судбине наслеђених /*t, *d'/ у македонским говорима на овој територији, али и фонетској природи македонских / ђ/к, ђ/џ /.

Описи македонских говора упућују на шароликост. Некада су сви палатални гласови подложни декомпозицији – *бајна*, *мејџа* (Фонолошки описи 1981: Кронцелено (798), Тремно (788–789), Плевна (821) итд.), некада је декомпозицији подложно само /њ/, док /к, џ/ остају без антиципацијске апалаталности (Фоно-

5 Примере са оствареном прогресивном асимилацијом типа *уџња* в. у т. 21 ђ.

6 Уп. са *куџња*, *помоћњик* у заглавском говору (Марковић 2000: 80).

лошки описи 1981: Радовиш (736), Пештани (701); Видоески 1985: 343, Видоески 1991: 323).

13. Оно што српске говоре ЈЗКиМ који знају за декомпозицију палаталних сугласника антиципацијском палаталношћу одваја од македонских, присуство је неких дистрибуционих ограничења. У српским говорима пратично нема декомпозиције изван позиције /вокал + њ, ђ, љ + вокал/, док је у македонским говорима присутно и *бубајк, мустџајк, золајк, ђлејк* (Фонолошки описи 1981: Плевна (821), Висока (808)). У говорима ЈЗКиМ у финалној позицији декомпоновани палатал среће се релативно често само у лексеми *којн* (: *којни*), док је изван ове лексеме декомпозиција практично непозната (в. т. 21 б).

У српским говорима нема декомпозиције палаталности предњонепчаних африката уколико су парови африката изједначени у корист тврђих фонова /ч, џ/, док је у македонским говорима потврђено и *вејца, мејца, вајца* (Фонолошки описи 1981: Тремно (789), Видоески 1984: 260). У подареалу ЈЗКиМ само се у ГГ у лексеми *нејче* среће група /-јч-/, и то само у делу овога говора у коме је дошло до свођења парова предњонепчаних африката на /ч, џ/. Порекло групе /ђ/ у *неђе*, међутим, не мора бити фонетско (в. т. 37).

14. Постоји одређена сродност у флукутирању у акустичко-артикулационим својствима и фонолошкој стабилности / нестабилности / љ, њ, ѓ/ђ, ђ/ђ / у западномакедонским говорима и говорима ЈЗКиМ. Неуједначеност дијалекатских целина на обема странама огледа се и у присутности / одсутности антиципацијске палаталности. Тако у дебарским говорима, што је неочекивано с обзиром на близину албанског језика, палатални гласови имају стабилну артикулацију, нема антиципацијске палаталности, па се срећу примери *брака, цвеке, мекава, бања, камењи* (Видоески 1988: 223, Видоески 1991: 327). Са друге стране у растушком говору /њ/ је фонолошки неутралисано (*бајна, ђилина*), док остају стабилни *л'уђе, л'ивађе* (Видоески 1991: 323).

Судећи по укупном стању у ГГ, стабилност /љ, њ, ѓ, љ/, затим стабилност група /ли, ле/ у говору два горанска исељеничка села – Урвич и Јеловјане (Тетовски крај) (Видоески 1991: 315), траг је супстрата који горански адстратни слој није успео да прекрије.

У говору исламизованих Македонаца у Кичевској области остају групе /ли, ле/, стабилни су /љ, њ, ѓ, ђ/ (Видоески 1991: 335). Пошто се крак ове исељеничке струје кретао ка Средској, у тој чињеници треба тражити повећану стабилност ових фонема у СрГ.

15. На подстицај за смањење палаталности / љ, њ, ѓ/ђ, ђ/ђ / у резултату балканистичког очвршћавања гласова, а зачетог и оствареног можда и пре новог јотовања, може упућивати стање у горњопреспанском говору. Уместо /њ/ јављају се секвенце /јн, нј/, друга углавном у збирним именицама: *бајна, којни, једејне; сенјак, денје, лединје, ѓарнје* (Видоески 1982: 282). У овим говорима среће се и *којн'и, камејн'е* (Видоески 1982: 282). Значајно је да се у овим пунктовима јавља и секвенца /н'ј/ са недовршеним новим јотовањем (*јаден'је, камен'ја*). Ови последњи облици, међутим, могу бити и секундарни, настали као последица слабења палаталности /њ > н' > н/ и поновног морфологизовања збирних именица. У горњопреспанским селима среће се и *кол'је* (Видоески 1982: 282), али без потврда типа /којле/.

Тимочко-лужничко-западнобугарски ареал

16. Антиципацијска палаталност испред палаталних африката /ħ, ʃ/ новијет постања среће се у српско-бугарском ареалу, који чине тимочко-лужнички (Белић 1905: 141, Ђирић 1983: 43, Ђирић 1999: 67, Динић 2008: 785, *срејћа*) и западнобугарски говори сродни тимочко-лужничким. У западнобугарским говори-ма антиципацијска палаталност јавља се уз /ħ односно сродни глас/ (*брајћа*) на линији од Берковице до Ђустендила (Sobolev 1998 а: 273–274, Sobolev 1998 б: карта 88), док /њ/ у интервокалном положају остаје стабилно (Sobolev 1998 а: 266–267, Sobolev 1998 б: карта 84; Божков 1984: 24).

Присуство антиципацијске палаталности у говорима овог ареала уз /ħ, ʃ/, који су претежно из новог јотовања и адаптације турских /k, t/, упућује на новину појаве у овим говорима. Антиципацијом испред /ħ, ʃ/ палаталне африкате бране од интеграције у постојећи старији /ч, ц/ систем.

Ареал југозападног дела Косова и Метохије

17. Говори ЈЗКиМ део су словенског балканског ареала у коме је балканистичко смањење палаталности захватило у неједнаком обиму консонантски систем.

У говорима ЈЗКиМ палатални /љ, њ/, затим предњонепчане африкате, флукутирају у изговору. Флукутација /љ, њ/ није идентична у свим говорима, као што није идентична ни судбина парова африката.

Сонант /љ/ најбоље чува палаталну природу у СиГ, једним делом у СрГ и ЈКГ, док је алвеоларна палатална артикулација основна у јужнометохијском делу ЈЗКиМ, затим у ПрекГ, једним делом у ГГ. Овакав распоред алофона у вези је са правилима дистрибуције у групама /ли, ле/: у говорима у којима је палатална природа стабилнија, најчешће опстају групе /ли, ле/ (*лисје, носиле*); у говори-ма у којима је основни алофон /л'/, не опстаје /л/ у групама са предњим вокалом (*л'исје / љисје, носил'е / носиле*).

Артикулација палаталног /њ/ прати артикулацију /љ/. У јужнометохијским говорима, ПрекГ и ГГ реализује се често као /н'/, док је палатална природа боље очувана у СиГ, једном делу СрГ и ЈКГ – ако се у овим говорима факултативно појаве ређи примери са ослабљеном палаталношћу /њ/, онда је то /н'/, нема депалатализације типа /кони, којни/.

Тип *иџра'н'е* среће се у говорима у којима је палатална природа /њ/ знатније нападнута, док је у говорима у којима је палаталност стабилнија оваква декомпозиција непозната или се среће само спорадично. Пошто балканска корелација подразумева опозицију по палаталности назала (н : н'), преобликовање фонетско-акустичке природе /њ/ у овом делу говора ЈЗКиМ иницирало је потребу за ојачањем позиције словенског палаталног назала појавом антиципацијске палаталности.

Нестабилна артикулација /њ, љ/ у Метохији захватила је и јужни и северни део (Стевановић 1950: 63–70, Реметић 1996: 415, Букумирић 2003: 127–128), стварајући метохијски ареал у који су ушле периферне зоне двају дијалекта – призренско-јужноморавског и косовско-ресавског. У читавом ареалу срећу се различите вредности /њ/: /њ : н' : њ' : јн/, затим /љ : л'/, док фонолошке неутрализације овог латерала нема. У метохијском ареалу, такође, нема антиципацијске палаталности уз /ħ, ʃ/ (Стевановић 1950: 70–74, Реметић 1996: 407–410, Букумирић 2003: 145–146), осим спорадичних потврда у јужној Метохији и јужном Косову (в. т. 29 б, 31).

18. На територији ЈЗКиМ у дужем раздобљу присутно је становништво које је хетерогено по језичкој, националној и верској припадности. Миксоглоотија је учинила да савремени словенски говори ЈЗКиМ, који су по судбини наслеђених /**t*, **d*/ јединствени, пошто имају српску ситуацију без обзира на укупну типолошку и генетску припадност (Младеновић 2001: 212–213, Младеновић 2007: 251), као резултат различитих контаката имају дивергентан развитак у систему африката.

Различити међујезички додири мењали су на различите начине акустичко-артикулациона својства гласова. Елиминација корелације по палаталности /ч-ћ, ђ-џ/ у делу говора ЈЗКиМ део је тог процеса.⁷ Развој фонолошких система балканских језика у оквиру Балканског језичког савеза довео је до њиховог зближавања (Асенова 1989: 26, 29). Стварање заједничких симетричних корелација у различитим балканским језицима је и настанак заједничког система африката /s-ц, ц-ч/ које корелирају по звучности / беззвучности у свим језицима Балканског језичког савеза. После овако преобликованог система африката није било услова да се развијањем антиципацијске палаталности испред нападнуте палаталне фонеме ојачава њена позиција.

Основна вредност предњонепчаних африката српских јужнометохијских говора и ЈКГ које корелирају по звучности, имају фонове који се приближавају /ч', ц'/ . У појединим деловима ове зоне, међутим, основна вредност је слична српским палаталним предњонепчаним африкатама /ћ, ђ/. Африкате оваквих артикулационо-акустичких особина ови говори развили су заједно са албанским гегијским говорима, у којима је под српским утицајем дошло до развијања пуне африкате из медиопалатала /*k*, *t*/ кроз српски супстрат или билингвизам у средњем веку (Десницкаја 1968: 140–141, Станишић 1995: 54–55, Младеновић 2007: 256–257). Свођење предњонепчаних африката на изразито палаталне фонове остварено је у севернијем делу јужне Метохије – Ораховцу и Ђаковици, затим у севернијем делу ЈКГ. Пошто је променом инвентара африката у овим говорима отклоњена потреба за ојачањем позиције палаталне фонеме, нема ни потребе да се тежи очувању њеног фонолошког статуса јављањем антиципацијске палаталности као механизма очувања фонолошког обележја по палаталности.

У СиГ, СрГ и ГГ опстају /ћ, ђ/, остварујући се факултативно са ослабљеном фрикативношћу, па се у овим говорима јавља антиципацијска палаталност.

Релативна стабилност палаталне артикулације /љ, њ, ћ, ђ/ у СрГ и СиГ нашла се на стабилност која је потврђена у говорима централног и источног Косова (Павловић 1970: 31–34) и територији северно одалте, затим скопскоцрногорском, а даље и кумановско-кратовској групи говора (Видоески 1954: 169–171, 202–203). Нашавши се на Шар-планини, без интензивнијег контакта са албанским језиком, ова два северношарпланинска говора остала су по страни од утицаја који је оствариван у јужној Метохији и јужном Косову, посебно ојачаног од XVII века.

19. У говорима ЈЗКиМ, кроз које пролази граница између два ареала – ареала са смањењем палаталности и појавом антиципацијске палаталности, и ареала са чувањем палаталности, ситуација је веома различита.

7 О преобликовању система африката и стварању дворедног система африката које корелирају по звучности в. Младеновић 2007.

Анализа грађе говора ЈЗКиМ

20. Судбина /њ/

Табела 2: Судбина /њ/						
ЂГ	Њ >	<i>сирење</i>	<i>сирен'е</i>	<i>сирене</i>	<i>сире'н'е</i>	<i>сирејне</i>
ПодрГ		(+)	+	(+)	+	+
ПрГ		(+)	+	(+)	+	+
ПодгГ		(+)	+	(+)	+	(+)
СиГ		+	+	-	[+]	-
ЈКГ		+	+	-	[+]	-
СрГ		+	(+)	[+]	-	-
ПрекГ		-	+	+	-	-
ГГ		(+)	+	+	+	+
Македонија		(+)	+	+	+	+
Призренско-тимочка област (без ЈЗКиМ)		+	-	-	-	-

Антиципацијска палаталност испред /њ/ (метохијско-горанска зона)

21. Снага антиципацијске палаталности у групама /вокал + њ + вокал/ међу говорима ЈЗКиМ најизразитија је у јужнометохијским говорима – ПрГ, ПодрГ, ЂГ, у којима је оствариван и најинтензивнији контакт са несловенским језицима – албанским, турским, арумунским. У овим говорима присутни су различити стадијуми очвршћавања /њ/ (играње : *иџра'н'е* : *иџран'е* : *иџране*). Предњонепчани назал нема много потврда, а нема ни много примера са фонолошком неутрализацијом. Основни вредност /њ/ у међувокалској позицији у зони од Призрена до Ђаковице је алофон /н'/.

Г р а ђ а:

а) Њ > њ:

Дуња скапала, грóже *шамњаника* ЂГ, *његов*, *њиње*, *на коња*, да се *обањав* деца, *његов* газда, *сирење*, ја се *оцрњи* (1л. јд. аориста), *џимњазија*, дофати *џрању*, *рањеш* бија, ако су *намењеше*, *на камење*, *рибање*, *младиња* ПодрГ, две *јаџњеш*, на *собе* врата, на туј *џрању*, *од земње*, *матер* му *његову*, у *којање*, *Бњи дџн*, *њојнема* ч'еркама ПрГ, за ПрГ в. примере у Реметић 1996: 418; *са коње*, у оној *комиње*, да се *жењив*, *седање*, *џрејање*, *оц'еш* ли *бијење*, *ударање*, *жењеш*, *паламењ*, да се *премени*, *јужања*, *пирњи*, *свиње*, *свињами*, се *сјомења*, *јен нежењеш*, *ос коња*, *пирсињ*, да се *обања*, за *једање*, *сас коња*, било *прана*, *огрнала* *џуњу*, на *сњек*, *сирење*, *крсиње*, у *џуњу*, *мрафке коњарке*, *Шоџоњи* (проепоним у Љубижди), *џребџи*, *поњање*, *са коње*, *никоје пуцање*, *ни кукање*, *свиње држасмо*, *џнездо* ПодгГ,

овдешни, *прикажња*, *њиње*, *пирње*, *новожења*, *пожњевала*, *некња*, *орање*, на *фурња*, *наш Муроња*, *два корња*, *јасењ*, *камењ*, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 190–191, ГГ.

б) Њ > јн':

а. Да закол'емо и ми свиј'ну, па смо купил'е *дљ'јне*, с *кó'јне* да нóсиш, зидас-мо сас *камé'јне*, на свáдбе било *иґрá'јне*, па да видиш *беґá'јне*, на *Богојáвл'а'јне*, да пѣхемо *кошпá'јне*, нéма више *поишпувá'јне* ЂГ, *бес пишпá'јне*, за *васпишá'јне*, *поишпувá'јне*, *пијé'јне*, *печ'é'јне*, *кó'јне*ске *кóла*, са *кó'ни*, за *косé'јне*, за *п рскá'јне*, и *ја* на *кó'ња*, за *ба'н'ак*, тóга *ба'н'áка*, да кúпимо *сви'ну*, свé о[д] *шкá'јне*, *уз-неју пeћé'јне*, премéша *камé'јне*, *камé'јне* ишле, на тóу *кацу камé'јне*, *од луйá'јне*, *сви'не* смо имáл'е, *има кó'на*, *Богојáвл'а'јне*, са *кó'не* дóшл'е, *вен'á'јне* у цáркву, па сáм дáла *п'рсшé'јне*, *дљ'на* ч'е му мирíше, *кó'ни* смо имáл'е, *месé'јне*, а *кó'ну* свé ч'етири л'ипцá'а, видéл'е *кó'на*, се в'ршило *ос кó'на*, óч'еш *смеé'јне*, *кó'н'има*, *корé'ни*, *дљ'на*, *по камé'јну* проснáто, гол'еме *камé'јне*, *мљ'на*, *сá'јне*, *спшá'јне*, *одобрé'јне* ПодрГ, с *кó'на* на пáзар, да се л'éч'и у *ба'н'у*, свé своје *имá'јне*, нéма више *поишпувá'јне*, на свáдбу *иґрá'јне*, ни да кúпи *камé'јне*, да му се ск'рши *ґрá'јна*, тéшко ни *је спшá'јне* ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 417; *пош камé'јне*, на *кó'на*, óтац ми с *кó'на*, *кó'ни*, *сирé'јне*, *кó'ни* смо имáл'е, имáл'е и óни *кó'не*; Не доч'екáл'е – *пиé'јне*, *једé'јне*, *весел'é'јне*, *пéвá'јне* бýло; у *мá'н'у* породицу, *писá'јне*, *ґрá'јна*, *кó'ни*, *сá'јне*, *сирé'јне*, *дљ'на*, *сá'јне*, нéма *поишпувá'јне*, тóј *сирé'јне*, се *ба'н'áл'е* у корíто, *пош камé'јне*, на *кó'на*, никóје *пишпé'јне* ПодгГ, *преш кó'на* стáни, *кó'н'* се зáгуби, *јáдеме дљ'не*, зар спíјеш *дé'на*, *пош плá'н'ина* (: пла'нина), *зад водé'н'ица* (: водé'ница), *дрвене-сá'н'ице*, се искр'шија *сá'н'ице* ГГ.

Усамљени су примери са изразитијом палаталношћу /њ/ уколико се појави антиципацијски глас: *рашпувá'ње*, натоварíсмо *кó'ње*, да *клá'ња* у ц'ами'у ПрГ, *корé'ни*, *дљ'ња*, *дљ'ња* ПодгГ.

б. Основни услов за појаву антиципацијског декомпоновања /њ/ – вокал + њ + вокал – попушта, тако да су забележени и ретке примери у којима се /њ/ замењује са /јн'/ у финалној позицији. Овакви примери наслањају се на облике истих лексема у којима се декомпоновање антиципацијом палаталности врши у међувокалском положају.

Лексема *кó'н' / којн* у овом облику позната је у свим говорима који знају за антиципацијско декомпоновање /њ/.

Изван ове лексеме нема много потврда са антиципацијским /јн' / јн/ на крају речи:

Прсшé'н' ГГ, дá л'и бýло у *Шá'н'*, а на *Швá'н'* – нé, *по камé'н'* ПодрГ, *кóре'њ* ПодгГ.

в. Усамљене потврде *прсшé'н'че* ГГ, *Швá'н'ски* мóс ПодрГ наговештавају увођење у употребу нове позиције декомпоновања /њ/ (вокал + њ + сугласник).

в) Њ > јн:

Иґрá'јне било, кáкво *пeћá'јне*, вóл'им шáрско *сирé'јне*, дíвл'е *свијне* да лóвимо, купíла сам дéцама *сáјне*, *кóјни* т'р'рив^Ф ЂГ, *беґá'јне* от *кúч'е*, *илакá'јне* у грóбл'а, из-едó *пeћá'јне*, да не утéпа с *камé'јне*, нéма сóге *једé'јне*, кáкво *поишпувá'јне*, шо свíтка *мљ'на* одоздóла, да уфáти стрá од *мљ'не*, *свијне* пуштíсмо, *свијне* не јéдев óни, и на *кóјна*, дотéра *кóјне*, сáз *ґрá'јну* ПодрГ, па *јено-пeћá'јне*, да нáц'е сýве *ґрá'јне*, тéшко му бýло *пишпá'јне*, не вáл'а гу *спшé'јне*, óтац му је от *В'рбич'á'јне* (поред *В'рбич'á'ње* / *В'рбичá'не*), *кошпá'јне* да пéч'емо ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 416; обéси се на *ґрá'јну*, *пeћá'јне* до бóга, нáше *сирé'јне* шáрско, на *сáјне* се носíло ПодгГ.

У именима животиња /њ/ је у ГГ с високом доследношћу замењено групом /јн/: *Шáројна*, *Баљóјна*, *Муројна*, *Шушóјна*; *мláјнестá* (: мláњеста) да пúје, *Мláј-*

несџин камен' (топ.), ја^аме којни, ни којна, стока во п^ајнина, најг^ол'еме сајнице ГГ

г) Њ > н':

За младицу и младож^ен'у, на нашу д^ун'у, м^арсне ни су св^ин'е, скупо сир^ен'е, бан'ан'е у Ерен^ик ЂГ, н'е^гов, н'ему, н'ијан, од н'иве у н'иву, о^ти ко^н'а, исп^еч'ем кош^иан'е, уз н'и, о^ган', ми н'ему на мога^ре, не би река н'ему, за н'у, н'е^гово му је, од н'ојне р^уке, и н'ега, у ши^ган', на^ун'еше су, ст^ираш^и'о било, бра^иш^и'о ПодрГ, младож^ен'а, у на^иреш^и'о добо, ов^деш^и'е жене, на св^ин'у, кош^иан'е, има^м гр^ојзе ш^ам^н'анику, куп^ија две д^ин'е, б^ош у н'ино село, вој н'ојзи^но дете, н'ојному б^рату, да пропадне у з^ем^н'у, ж^уте ц^реш^и'е, жена му била нес^тиреш^и'ица ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 417; мес^ен'е у к^уч'у, ко^иан'е било тешко, п^ираш^е'е да роди добро, п^ир^шеш^и'е да даде, у н'иву, са н'ега, св^ин'е, тер^ал'е ко^н'е, за жив^ен'е, живош^ин'е, ко^н'и да изведемо, са н'ега, у н'иву, у Врб^ичан'е, де^ждав^н'ик („даждевњак“) ПодгГ,

жн'еме, н'иве, за^н'и са^а'ат, ма^мен'е, ра^бош^иан'е, вр^сујен'е сно^пои, н'ивиче, сир^ош^иан'а, Ша^рон'а, вод^ен'ица, ја^зн'е, о^гин'ош^и, ко^сен'е, о^ран'е, год^иш^н'ице ма^нес^те, сн'ек па^наф, з^ем^н'а о^йос^н'ела ГГ; за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 191.

д) Њ > н:

Поб^ега у н'иву, ва^ј не^гов^ф б^рат, на ко^на ЂГ, са не^га, о^гниш^те, ка н^ему и на^ма, не^га га жа^л'им, има^л'е смо к^ни^зу, камен преко н^и, но^јан с^ин, п^ијене, је^дене до з^оре, два ко^на, иде^в са н^и, ма^јку му не^гову, и но^јзи по^сл'е ПодрГ, ве^ј н^иве, не^га да га уд^ари, пред н^и било, не^гове л^ежајке, за ш^ад^аш^ино в^реме, св^инско м^есо ПрГ, за ПрГ в. и примере у Реметић 1996: 415–416; две н^иве даде, не^гова ма^ти ПодгГ,

н^ива ма^терина, о^ране со ко^ни, к^ни^за ми на^писа, ка^мене, ко^на к^упиф, с^ирене, ко^шиане, во не^го, за на'. В. и примере Младеновић 2001: 191, ГГ.

ђ) Прогресивно јотовање у групи /јн > њ/н'/:

Ту^ри у к^ујн'у, за нашу ј^ун'у ЂГ, мо^на њо^ко^н'а, стр^иц њо^ко^н'и, би до^ша њо^ко^н'и овај, к^ун'а, у к^ујн'у, да прег^л'еда к^ујн'у, ј^ун'а, р^ујн'о ви^но ПодрГ, од ма^тере њо^ко^н'е, на^ша ј^уња ни била Стреч'анка, Ма^рко к^ет пија р^ујн'о ви^но ПрГ, на ј^уњу је, ни у к^ујн'у ПодгГ.

Оваквог порекла је и фаултативно беч^е њна у СиГ (в. т. 36 б).

22. а) Материјал из ЂГ којим располажемо не потврђује закључак М. Стевановића да је декомпозиција /њ/ у /јн/ генералисана у говору Рома српске језичке припадности, док се у говору Срба ретко среће (Стевановић 1950: 63–64). Према мом материјалу фаултативност типа *изран'е* : *изра'н'е* подједнака је у говору свих носилаца аутохтоног говора. Судбина /њ/ у овом говору умногоме је сродна оној која се среће у суседном ПодрГ, који је заправо језичко залеђе ЂГ.

Облике типа *држајне* у ЂГ М. Стевановић објашњава метатезом без јотовања, променом која је остварена на исти начин као у *лојзе*, *г^ројзе* (Стевановић 1950: 63). Овакво објашњење није убедљиво пошто се ново јотовање не врши у групама /сј, зј/ (л'исје, осје), али се врши у групама /лј, нј, тј, дј/, а резултата јотовања има уз денталне експлозивне и алвеоларне сугласнике, што значи да није дошло до метатезе нејотоване групе. Други разлог, који не подржава објашњење М. Стевановића, тиче се судбине /њ/ и антиципацијске палаталности у процесу губитка смањења палаталности у позицији /вокал + њ + вокал/ независно од порекла /њ/.

У мом материјалу нису потврђени примери типа *јну* (= њу), *јном* (= њом), које М. Стевановић наводи за ЂГ (Стевановић 1950: 64), ни у једном говору ЈЗ-

КиМ. Декомпозиција захвата унутрашњу позицију, са међувокалским положајем /њ/. Ретки примери са декомпозицијом на крају заправо су резултат декомпозиције остварене у међувокалској позицији.

б) У Ораховцу, у коме исти српски локални говор користе Срби, православни Роми и муслимани Албанци (Младеновић 2004 а: 249–251) депалатализација /њ/ изразитија је у говору Рома и Албанаца него у говору Срба, што се објашњава интензивнијим контактом ових група са Албанцима и албанским језиком. Иначе је у говору све три етнокултурне ораховачке групе, основна вредност /њ/ у интервокалној позицији /*ɲ*ʹ/, о чему сведочи и већ публикован материјал о подримском ораховачком говору (Фонолошки описи 1981: Ораховац (583).

в) Број алофона /њ/ у ПрГ, затим присуство фонолошке неутрализације са /н/ на нивоу је онога што је карактеристично за Подрг и ЂГ. Детаљна грађа С. Реметића (Реметић 1996: 415–419) то илуструје, тако да се овом прилогу наводи само део новог материјала из овог говора.

г) У Подг је декомпозиција с појавом антиципацијске палаталности испред /њ/ већа у нижим насељима, која се географски наслањају на Подриму. У овом делу Подг среће се и ретка дефонологизација, које нема у насељима ближим Сиринићу. Овакав распоред судбине /њ/ у Подг, заједно са неким другим диференцијалним својствима, двоји овај говор у два микродијалекатска типа.

У селима Врбчане и Дојнице, насељима према којима се кретала локална миграциона струја из сретечког правца, број потврда са антиципацијском палаталношћу најмањи је у оквиру Подг.

д) Од три говора на Шар-планини, само се у ГГ среће антиципацијска палаталност испред /њ/ и знатније смањење палаталности /њ, љ/.

Судбина /њ/ у ГГ не може се посматрати изван судбине овога гласа у већини македонских говора (Младеновић 2001: 189). ГГ, међутим, није јединствен у судбини /њ/ – у вишим селима је смањење палаталности и депалатализација изразитија од оне у нижим насељима, што одговара микродијалекатском раслојавању у овом говору (Младеновић 2001: 189–194).

Основни модел смањења палаталности /њ/ у интервокалној позицији у ГГ није антиципацијска палаталност, како је у јужнометохијској зони, већ је то /*ɲ*ʹ/ или дефонологизовано /н/. У ГГ, на пример, није антиципацијска палаталност забележена у глаголским именицама, у којима се у јужнометохијским говорима /њ/ веома често декомпонује у /*ɲ*ʹ/. Фон знатније палаталности боље је очуван у нижим горанским селима (Младеновић 2001: 188–191) него у јужнометохијским говорима, посебно у зони северно од Призрена.

Говори ЈЗКиМ без антиципацијске палаталности испред /њ/ (источношарпланинско-јужнокосовска зона)

23. Декомпозиција /њ/ антиципацијском палаталношћу није потврђена у говорима који су укупном дијалекатском структуром међусобно удаљени. Док СиГ и ЈКГ показују одређену сродност уз разлике, СрГ се удаљава и од СиГ и СрГ, али и од ПрекГ, који има јасну индивидуалност у односу на остале говорне без антиципацијске палаталности испред /њ/.

а) Палатална природа /њ/ релативно је стабилна у СиГ, али се факултативно срећу и рећи алофони чија је зона артикулације померена ка алвеолама. Нису уочени примери фонолошке неутрализације:

За *н'и*, *н'еџова* кућа, *н'ојна* стрѣћа, на *с'н'е* се носио свѣ, да изорѣмо с *к'он'е*, сиринићко *сирѣн'е*.

Антиципацијска палаталност испред /њ/ није органско својство СиГ. Усањени примери забележени су у Сушићу, насељу у непосредном суседству са Подгором:

За *месѣн'е* и за *мушѣн'е*, *младожѣн'а* бија, *младожѣн'у* нећу.

б) У СрГ нема антиципацијске палаталности испред /њ/, независно од микродијалекатског типа појединих насеља овога говора, тј. независно од тога да ли је поддип под снажнијим (виша села) или слабијим утицајем ГГ (нижа села) (Младеновић 2005: 67–69).

Једна од значајнијих разлика између говора виших и нижих насеља је степен палаталности /њ/. У нижим насељима уз Бистрицу, палаталност је изразитија, па је то често фон који је по акустичком утиску близак палаталном предњонепчаном /њ/. У овим насељима се, такође, срећу и алофони смањене палаталности, посебно у говору муслиманског становништва. У вишим селима, ближим Гори, основна вредност је алвеоларно палатално /н'/, а потврђени су и примери фонолошке неутрализације, посебно у Манастирици и Јабланици.

Г р а ђ а:

а. *С'ање*, браће *к'орењи*, *и*зде *с'ирење*, штом *и*џење, да се *р'азд'ањи*, ос *њѣгове* браћа, што ће *б'иње* (< бине), *њѣгов*, *њ'ива*, *ј'аџње*, *о*треби *к'амене*, *з'аи*њаши, да се *о*жењи, *р'укој*ћи у *њ'ива*, *к'ла*њав, *с'ина* *о*жењила, *њ'ојне*јзи, *њ'ину* *ћерку*, да се *о*клизне *к'оњ*.

б. *р'одбина* *н'ѣгуа*, ч'ѣкает *м'ладо*жен'а, *тај* *к'он'*, за *к'он'а*, *н'ошн'а* *наша*,

в. *м'ладо*жена *дооди*, у *наша-нива*, *нѣгоф*.

г. Интересантни су примери забележени у микродијалекатском типу виших насеља, у Љубињу:

Јено-три *џеј'а*нице, да праи *џи'а*нице, *јел'е* *џи'а*нице, да пијет *муч'ѣ*ница. Облици могу бити резултат метатезе у групи /ни/, али могу бити и последица антиципацијске палаталности са испадањем /и/, пошто је у СрГ у нижим селима обично и *џи'а*њице, *џеј'а*њице. Претпоставку не подржава чињеница да се у СрГ антиципација испред /њ/ не среће у другим примерима.

в) У ЈКГ палатална природа /њ/ је нападнута, али без дефонологизације. У делу који се наслања на Сиринић палатална артикулација је изразитија (Гатње), у Неродимљу је број потврда са алвеоларним алофоном /н'/ знатније напредовао. Нису потрђени примери са антиципацијском палаталношћу.

Разлике између ова два говорна типа ЈКГ огледају се и у другој значајној дифреницијалној црти: у Гатњу су парови африката сведени према /ч', ц'/, у Неродимљу према /ћ, ђ/; у Гатњу је необично умекшавање у групама /ли, ле/, у Неродимљу оно је довело до дистрибуционог ограничења, пошто не могу опстати групе /ли, ле/, које се замењују групама / л'и/ли, л'е/ље /.

Г р а ђ а:

а. *Са* *к'оње*, *њ'ојно*, од *њу*, *џ'роњ* („кревет”), на *наше* *џ'роњове*, *пе*њање, *џуме*нач'е, *џур*њава, на *Ба*њи *дан*, *у*земо *ба*њак, *о*младиња, у *наше* *њ'иве*, *са* *к'оње*, *у*зну *к'оње*, *до*ведију *к'оње*, ни бија *би*к *Сив*оња, *ка*кво *би*ло *и*грање, *њ'и*џов *с'ин*;

б. *у*зну *к'он'е*, *са* *к'он'е*, *пе*ћен'е, *пи*јен'е, *м'ладо*жен'а, у *н'иву*, у *ба*н'у, *сестре* *н'и*џовејзи *дѣте*.

в. Декомпозиција антиципацијом у ЈКГ као лексикализовани нанос забележена је у лексеми *с'јне*:

Дрвене *с'јне* *им'ало*, у *дрвене* *с'јне* да *но*симо, *с'јне* *му* се *скр*шише *дѣтѣту*.

Лексикализованим наносом треба сматрати и усамљену потврду у источно-косовском јањевском говору – Јанује *којна* (Павловић 1970: 97).

г) У ПрекГ је процес слабљења палаталности /њ/ и дефонологизације најдаље одмакао међу говорима ЈЗКиМ. Предњонепчани назални сонант непознат је у овом говору, релативно је чест алофон /н'/, али су бројни и примери са оствареном дефонологизацијом. Одсуство антиципацијске палаталности у овом говору, упркос њеној присутности у ПодрГ и ПодгГ, затим у адстратном горанском слоју, наслањање је на одсуство у СрГ.

Одсуство смањења палаталности /њ/ развијањем антиципацијске палаталности у овом говору није неочекивано, пошто је у његовом формирању учествовало више говора у којима антиципацијска палаталност или није изразита (ПодгГ, ГГ) или је нема (СрГ).

Г р а ђ а:

а. *Оген', огин', со н'еџо, код н'еџо, да се обан'ам, н'ине деца, н'еџовојзи, имамо зџмн'а, се ројла зџмн'а, по овдешн'о, јџден'е, у н'еџо, оти кашил'ен'е, со огин', на косен'е, сиџен'е зџмн'а, да се сџши сиџен'е, тврџда ни је зџмн'а;*

б. *со нџџо, кон, кони, нџму, да гим даџе за рабџшане, косене, да се л'џзга на сџне, нџју га виџе, нино сџно, нџзине синови, сџџна оџца, у наша ниџа, камене, за уџеџиване, га виџнаф нџју, из нџзи, комат сиџене, без оџин, на зџмна, у цреџина (: црепња у СрГ), у нџџо, сиџене сџди, за мџсене, јџџина*

Антиципацијска палаталност испред /ћ, ђ/

Говори ЈЗКиМ са једном паром предњонепчаних африката (јужнометохијска и јужнокосовска зона)

24. Говори у јужнометохијској и јужнокосовској зони преобликовали су доследно систем африката у балканистичком духу сводећи их на два низа – један дентални /ц : с/ и други предњонепчани, у коме артикулација знатно флукутира (Младеновић 2007: 255–260, Стевановић 1950: 70–74, Реметић 1996: 407–411).

Независно од артикулационо-акустичких особина предњонепчаних африката, у овим говорима се не срећу /jh/jч', jђ/jџ' /.

У ПодрГ артикулација предњонепчаних африката изразито флукутира. У делу насеља то су фониви који су блиски палаталним предњонепчаним африкатама, у другом делу то су фониви палатализованих африката /ч', ц'/.

У ЂГ у артикулацији предњонепчаних африката ситуација је сродна оној у ораховачком подримском говору. Мој материјал потврђује исто стање које је констатовано пре пола столећа (Стевановић 1950: 70–74). Африкате су претежно сведене на /ћ, ђ/.

У ПодгГ практично су стабилизовани /ч', ц'/, а палатални предњонепчани алофони блиски /ћ, ђ/ срећу се спорадично и вишим селима.

У ПрГ је основни алофон /ч', ц'/.

У ЈКГ створена су два микроареала – у севернијем африкате се сведе ка /ћ, ђ/, у јужнијем доминирају фониви /ч', ц'/.

Јужнометохијској зони прикључује се и ПрекГ, у коме су основни фониви подгорског типа /ч', ц'/.

Говори ЈЗКиМ са два пара предњонепчаних африката (северношарпланинска зона)

25. Иако је нападнута, опозиција у паровима африката опстаје у говорима на Шар-планини.

У говору виших села СрГ предњонепчане африкате се свде на појединачне јединице типа /ч', ц'/, док таквог свођења нема у нижим селима.

У СиГ нема свођења парова предњонепчаних африката на појединачне јединице, осим зачетог процеса у Сушићу, насељу уз ПодгГ.

У ГГ у највећем делу остаје однос *куће* : *куче*, али је у делу пунктова забележено и свођење на пар /ч, ц/ односно /ћ, ђ/ (Младеновић 2001: 185–186).

26. Антиципацијска палаталност уз предњонепчане африкате среће се у говорима у којима није дошло до свођења парова на појединачне јединице. Појединачни примери са /ћ, ђ/ у говорима у којима је истрвена опозиција африката по палаталности могу се објаснити и другачијим разлозима. Карактеристично је да африката у оваквим примерима по правилу има палатални изговор, са јачом или слабијом фрикацијом.

27.

ЂГ	Ђ, Ђ >	<i>цвеће</i> <i>цвеке</i>	/	<i>цвеће</i> <i>цве'ке</i>	/	<i>цвеч'е</i> ⁸
ПодрГ		–		–		+
ПрГ		–		–		+
ПодгГ		–		(+)		+
СиГ		+		+		–
ЈКГ		–		(+)		+
СрГ		+		(+)		(+)
ПрекГ		–		–		+
ГГ		+		+		–
Македонија		+		+		(+)
Призренско-тимочка област (без ЈЗКиМ)		+		(+)		

28. Антиципацијска палаталност испред палаталних предњонепчаних африката потврђена је већим бројем примера само у СиГ, па се може казати да је то једини говор ЈЗКиМ у коме је ово органска особина.

а) *Ўмоу сирѐћу*, *твоа сирѐћа*, и *нашу браћу*, *браћа* отоше, *браћа* се свадеше за *мећу*, *с моу маћу*, *од маћуе*, *домаћин* се вика, нимало *шећер*, у *шећер*, имало *цвеће*, да ни се ошүши *цвеће*, извүкла *цвеће*, да догори *свећа*, големе *илећи*, бип у *илећи*, на нашега *бећара*, у *күћу*, метни у *смеће*, *шрећу* син, *шрећо* дете му било женско, *шрећу* жену, *шрећому* однеси, да се *сећам*, *сећамо* се и ми, да *шраћам* дарове,

8 Колона се односи на свођење парова африката на појединачне јединице, чија артикулација изразито флукутира – од африката блиских новоштокавским /ћ, ђ/, преко /ч', ц'/ до /ч, ц/.

ош *кóје* *прѐйђе* да плéтем, *прѐйђа* ги је дебéла, и *ош* *кóу* *прѐйђу*, да нóсиш на *лѐйђа*, и мéне *по* *лѐйђа*, нóси на *лѐйђа*, црна *вѐйђа*, на нáшу *мѐйђу*, не помéрај *мѐйђу*, да кáже *зрaйђанину*, *зрaйђанке* нáше СиГ.

б) У сандхију у СиГ и: ти *дѐ йђеш*, па *дѐ йђеш*.

в) У сиринићком лику *п̄ролѐй̄т̄ӣни* (ченица *п̄ролѐй̄т̄ӣња*, киша *п̄ролѐй̄т̄ӣња*, у траву *п̄ролѐй̄т̄ӣњу*) у групи /-јг-/ препознаје се декомпонована африката, чија је фонолошка неутрализација подржана дисимилацијом по палаталности. Иначе је и другим говорима ЈЗКиМ забележен лик *п̄роле̄т̄ӣни*, али без антиципацијске палаталности.

г) У СиГ обични су и примери без антиципацијске палаталности: сѣс све-*врѐйђу*, у *к̄ућу*, двѐ *к̄уће*, да се угáсу *свѐйђе*, *цвѐйђе* у бачѐјњу.

29. У два говора, која се територијално наслањају на СиГ – у СрГ⁹ и ПодгГ, срећу се ретки примери с антиципацијском палаталношћу испред палаталних африката.

а) Те накітимо *ос цвѐйђе*, *цвѐйђе* ни се осушило, и на *п̄лѐй̄ћи* ће нóсимо, *п̄врѐй̄ћó*-дете, на *лѐйђа* да нóсим, не *ја*-дирај *мѐйђа* СрГ.

б) *Трѐйђа* у Корйшу, *п̄врѐй̄ћо* дѐте, и *п̄врѐй̄ћи* сáмо неке-пѹтке, н'óјне *брáйђа*, тóј *цвѐйђе*, да се омѐсти *п̄рѐйђа* ПодгГ.

Иначе је у ПодгГ основно: *шѐч'ер*, *по* *к̄уч'е*, *по* *роц'áце*, гол'ѐме *п̄р̄уч'а*, *вр̄уч'о*, *вр̄уч'óза*, *неч'áсмо*, *п̄л'ѐч'и*, *беч'áри*, *врѐч'а*; *измец'у* *п̄рѐц'е*, *п̄рѐц'а*, *л'ѐц'а*.

30. У ГГ забележен је мањи број потврда са антиципацијском палаталношћу, и то само испред /ћ/:

Н'ѐгуа *п̄врѐй̄ћа*, мѹа *п̄врѐй̄ћа*, овјá-*свѐйђе*, *п̄áйђе* не бидује.

Снага иновације у ГГ знатно је слабија од оне у оближњим полошким (Селишчев 1918: 97, Стаматоски 1956: 233) али и другим македонским говорима.

31. У јужнометохијском делу говора ЈЗКиМ примери с антиципацијском палаталношћу испред предњонепчаних африката бележени су спорадично у ПодгГ, усамљени примери срећу се у ПодрГ и ЂГ.

а) О вези фонетске природе предњонепчаних африката и појаве антиципацијске палаталности сведочи стање у ПрГ, у коме особина није потврђена ни у материјалу С. Реметића (Реметић 1996) ни у мојој грађи. Потпуно одсуство антиципацијске палаталности испред предњонепчаних африката у ПрГ треба тражити и знатној стабилизацији предњонепчаних африката као непалаталних фонова /ч', ц'/, чија је артикулација овлаш померена мало напред (Реметић 1996: 407–411).

б) У ЂГ је флукуација артикулације предњонепчаних африката изразитија него у ПрГ и делу ПодрГ. Свођење на палаталне фонове /ћ, њ/ је знатно, али се срећу и /ч', ц'/ (Стевановић 1950: 70–72).

У овом говору поред основних облика – осушено *цвѐйђе*, дѐте гу *п̄лáйће*, *п̄р̄уйђе* да *исѐйђе*, н'óјна *п̄врѐй̄ћа*, не *дирај* *мѐйђе*, у *ђамйју*; у моју *к̄уч'у*, *брáч'а* – потврђени су и спорадични примери с антиципацијском палаталношћу¹⁰:

на нáше *цвѐйђе*, удáри гу у *п̄л'ѐй̄ћи*, штó ни пóмери *мѐйђу*, испрѐдем *п̄рѐйђу*.

в) Малобројни примери са антиципацијском палаталношћу у ПодрГ потрђе-ни су у насељима у којима доминирају палатални фониви сведених предњонеп-

9 Материјал М. Павловића из СрГ (Павловић 1939) не потврђује антиципацијску палаталност у овом говору.

10 Антиципацијска палаталност није потврђена у материјалу М. Стевановића из ЂГ (Стевановић 1950).

чаних африката – Смаћу, Оптеруши и Ораховцу. У Смаћ и Оптерушу је било до-сељавања из Сиринаћа, па је особина можда унета из овог правца:

Сита *кућа*, *ош шећер*, бараница *са шећер*, да гу упал'им *свећу*, кому му је *сирећа*.

Иначе је: Н'ојне *брач'а*, *Сиреч'ани*, у *куч'у*, упал'имо *свеч'у*, *шреч'а* писма, *шреч'и* дѣн, *по куч'е*, *брач'а*, *муч'еница*, *ош куч'е* у *куч'у*, да се кунемо у *брач'у*, *пѣт брач'а*, *вреч'а*, *шреч'а*, *бац'анак*; *са цвѣће*, *кућа* ти отидне, *шећер* по мало, *шрѣћа* гођина, *браћа*, *сирѣћан* Њгѣат, доста *цвѣће*, два пара *вѣће*.

32. У ЈКГ антиципацијска палаталност испред африката потврђена је мало-бројним примерима:

Цвѣће неко донесе, имала *свећу* у рѣку.

Иначе је: *Ош куч'е*, *шеч'ер* има, *мец'е*, *вѣц'а*, *праву мац'ѡе*; *ставу цвѣће*, у *кућу*, *ус кућу*, свакијаки *шећер*.

б) У ПрекГ нема трагова антиципацијске палаталности:

Шеч'ер, *мокре шреч'е*, у *куч'а*, *шреч'а*, *брач'а*, *брач'ама*; *вѣц'а*, *мец'а*, *л'ѡц'има*, *ѡвија л'ѡц'и*.

Судбина африката у сложеницама глагола *iti

33. У делу говора ЈЗКиМ срећу се као факултативни облици типа *гође*, *прође*. Облици типа *прође*, који се спорадично јављају и на другим тачкама при-зренско-јужноморавских говора, највероватније су настали контаминацијом *појдем* и *поћем* (Белић 2000: 279, Ивић 2001: 155–156), мада присуство антиципа-цијске палаталности испред /h, ʃ/ у другим лексемама може упућивати и на ан-тиципацијску палаталност, посебно у СиГ.

Иако антиципацијске палаталности нема у другим лексемама испред /h, ʃ/, ретко *гође*, *прође* у јањевском говору М. Павловић објашњава антиципацијском палаталношћу (Павловић 1970: 39).

а) У јужнометохијским говорима, у којима је иначе неутрализација у паровима африката свођењем на појединачне јединице довршена, поред основних облика сложеница глагола *iti типа *гоц'ем* / *гоћем*, ретко се срећу и потврде типа *гођем*. У оваквим примерима /h/ има увек палаталну артикулацију, са већом или слабијом фрикативношћу. Није забележен ни један пример са /jц / jц' /.

Не смемо да *гођемо*, туј да *проћем*, младожѡн'а *гође* у *сѡбу*, кѡд онѡ *прође*, *гођне* снајка, гу *прође* жалос Подрг, *само* да *гође* у *кућу*, *свѣ ће прође* ка што дошло ЋГ, *сватѡви кѡ[д] гођев*, да *проћев* у *дрѡгу л'ивѡду*, *сви* да *гођѣше* на *славу* Подрг, *ка[д] гође* *мука* ЈКГ¹¹.

Поред основног облика *гоц'не*, у Подрг забележен је лик у коме се група /h/ јавља испред сугласника: *Кѡт* ти *гођне*.

б) У СиГ су потврде типа *проћем* релативно честе, што је и схватљиво с об-зиром на изразито присуство антиципацијске палаталности испред /h, ʃ/ у овом говору:

Она *прође*, *јѡдва* да *проћем*, *брѡт* да *прође*, *тој ће прође*, *а ће прође*, *кѡт прође*, *гође* *нагоре*, па *проћи*, *јѡпе гође*, *ће наћем*, *не наће*, *гоћи* на *Брезѡјцу*, *гође* *прво*, и она *гође* на *воду*, *проћи* СиГ.

34. а) У северношарпланинској зони ЈЗКиМ потврђени су бројни примери у којима се у сложеницама глагола *iti, најчешће у презенту, уместо /h/ односно /jд/ среће /j/. Особина је потврђена у три говора са оствареним јѡтовањем у групи

11 Ово је једина потврда из ЈКГ, забележена је у Неродимљу, у коме је свођење предњонепчаних аф-риката на /h, ʃ/ скоро довршено.

/јд/ – СрГ, СиГ и ПодгГ, али и говорима у којима јотовање није остварено – ГГ и ПрекГ. Примери типа *доје* најчешће се јављају у СрГ, ГГ и ПодгГ, ређи су у СиГ, ретке потврде у ПодгГ резултат су локалних сеоба из Сиринића и Средске.

Није вероватна претпоставка о антиципацијској палаталности испред /ћ/ у међувокалском положају са накнадним испадањем другог палаталног гласа.

Брат да *доје*, *ће доем* и ја, и мије да *дојемо* у вас, и ка^т *ће доје*, нека *наје* паре ка што знаје, *ће најемо* ако треба, не-сџм-могла да *најем* паре СрГ, и она да *доје*, *не ће прџе* овој, да *доје* теле, не ће могу да *дојем*, немџте да *дојџе*, да ми *најеш* мџу краву, ако *најем* СиГ, да *дојеш*, *ће дојџу* гџсти, да *најеш*, ка^т ч'е *доје* Вели' гдџн, да *најеш* ПодгГ, да *најеш* паре, *ће дојеш* и тџи, на свџбда да *дојеш* али' нари, да *прџем* на пџт, свџ *ће прџеме*, за ГГ в. и примере у Младеновић 2001: 217, ГГ, ч'е *дојџџ*, зџшто да *доје*, и вије да *дојџе* ПрекГ.

б) Примери типа *најем* сређу се и на другим тачкама српскога језика у говорима који са зоном ЈЗКиМ нису били у непосредном контакту, а објашњавају се слабљењем артикулације у небрижљивом изговору (Ивић 1957: 134–135, Реметић 1985: 175, Симић 1972: 215). За стање у ЈЗКиМ може важити понуђено објашњење, тим више што су напоредни, у неким говорима и чешћи, облици *дојеш* / *дојдеш*. Одређени интерес за шарпланинску зону представљају северномакедонски говори у којима су напоредни *дојеш* и *дојдеш*.

Ови облици у говорима ЈЗКиМ могу бити и трагови контакта облика са оствареним јотовањем и без оствареног јотовања, што је могло давати облике типа *дојџеш*, из којих је дисимилацијом по палаталности испадало /ћ/. Настанак облика *дојеш* могао је бити подстакнут и заменом предњонепчаних палаталних африката у српско-северноалбанском пограничју са /ј/¹², на шта упуђују ретки примери такве замене и изван ових глагола. Облик *дојеш* у ГГ и ПрекГ, али и северномакедонским говорима, највероватније је траг сусрета облика са и без јотовања са заменом /ћ/ у /ј/.

в) Замена /ћ, љ/ са /ј/ није захватила већи број лексема у говорима ЈЗКиМ, а остварена је, осим у прилогу *синојка* / *синојк* – који се у овом облику сређе у свим говорима анализираних зоне, практично само у ГГ (Младеновић 2001: 261) и вишим селима СрГ.

Синојка, *гџсџоја*, *гџрајанин*, *Беогџрајани*, *Бројанин*, *сџирџјно* (: стрџјно), *прџјно* (: прџјно), *синојкашен* ГГ,

синојка (< синоћка), *Гџсџџџдџн* (Љубиње; према Госпођиндџн у селима уз Бистрицу) СрГ, *синојк*, *синојкашан* СиГ,

Глагол *неће*: *неће*

35. У ГГ, СиГ и ПодгГ одрични глагол *неће* потврђен је са два лика: *неће* и *нејће*. У осталим говорима ЈЗКиМ нема трагова облика типа *неће*.

Примери типа *неће* релативно су чести у ГГ и СиГ, док су у ПодгГ потврђени у вишим селима малим бројем примера, што може упуђивати на нанос из Сиринића.

Нећем да ти кажем, *нећала* да пџје, *нећела* ни дџјка, *нећашџо*^ха да дојет, ни муја-жена *нећела*, за шџго *нећешџе*, за ГГ в. и Примере у Младеновић 2001: 231, ГГ, *нећу* и *неју*, *нећу* да дојем, *неће* да доје, *нећашџе* у кујћу, прво *нећашџе* да дојџе, никџга *нећу*, *неће* да даде, *нећасџмо* ни ми СиГ.

12 О оваквој супституцији у овом ареалу в. Станишић 1995: 52, Пешикан 1965, Барјактаревић 1966: 51. Уп. са примерима *дој* (< гођ), *џмој* (< помоћ), *синој* (< синоћ) у левачком говору (Симић 1972: 121, 189).

неће верује, *нећу* да знам ПодгГ.

Сам лик *неће* може бити морфолошког порекла, настао наслањањем на облик презента глагола *неје*. Чињеница да се *неће* среће у говорима у којима је потврђена антиципацијска палаталност испред /h/, а да се не среће у оном делу говора ЈЗКиМ у којима нема такве палаталности, међутим, може упућивати на фонетско порекло групе /h/, посебно у СиГ, у коме се антиципацијска палаталност јавља и у глаголима у којима није могло доћи до морфолошког укрштања (*сећам се, црћам*). У ГГ, међутим, облик са /j +/ стабилизован је, независно од природе африкате, па се у неколико горанских насеља у којима је дошло до свођења парова африката на /ч, ц/ среће: *нејчем* да дојдем, *сестра нејчала*.

Случајеви-привидне-антиципацијске-палаталности

36. а) Долњи / долни / дојњи / дојни

Придев „доњи” у говорима ЈЗКиМ има различите облике, настале различитим асимилативним и дисимилативним процесима који су захватили овај придев. Различити облици придева потврђени су и у другим српским говорима (Реметић 1985: 279, Јовић 1968: 66).

И за говоре ЈЗКиМ важи објашњење дато за трстенички говор: долњи > дољњи > дојњи > дојни (Јовић 1968: 66).

а. *Дол’на* Србица, у *дол’ну* собу, *вј дол’не* н’иве ПодрГ, *дол’но* сирѣн’е, *дол’на* простирка ПодгГ, *дол’не* јабуке, *дол’на* вуна ПрГ.

б. У *дол’ну* собу, *дол’не* н’иве ПодрГ, *дол’на* вода у бунар ПодгГ.

в. *Дојн’о* врело, у *дојн’е* нѣч’ва, за *дојн’е* јасла ПодрГ, *дојн’о* корито ПодгГ, *дојњо* басамач’е ПрГ, *дојњо* рило ЈКГ.

г. *Дојна* Србица, *дојна* вивница ПодрГ, што гу било у *дојну* избу, *дојне* одаје ПодГ, узја гу од *дојне* Србице ПрГ.

д. Село Дојнице на вивици Призренског Подгора према Средској у самом насељу назива се *Дојн’ице*, са могућим наслањањем на Долњице (> Дољњице > Дојњице). Иначе, насеље има у околним говорима облике *Дојњице / Дојница / Дојнице*.

б) Бачејња

Према *бачило* („летње сточарско насеље у планини с колибама и торовима где се стока напаса и музе,“) у јужнометохијским говорима, СрГ и ГГ, у СиГ је *бачејна*, ретко и *бечејња*, са /њ/ које је настало прогресивном асимилацијом у групи /јн/. У СиГ облик је настао из /бачевина/ после испадања /в/ у међувокалском положају и редуковања /и/ у /ј/ у вокалској групи. На овакво објашњење упућује и облик ове лексеме у ЈКГ – *бач’евина*.

в) Лојзе, зројзе

У свим говорима ЈЗКиМ, осим у ГГ и ПрекГ, остварена је метатеза у групи /-зј-/ у именица *лојзе, зројзе*. Метатеза ових и сродних група остварена је на ширем простору, укључујући и косовско-ресавске говоре (Јовић 1968: 66). Нема оправдања Белићева претпоставка да је у *лојзе, зројзе* дошло до антиципацијске палаталности (Белић 1905: 141), пошто групе /-сј-, -зј-/ остају изван јотовања (*русје, лисје*) па нема услова за настанак палаталног сугласника испред кога би се јавила антиципацијска палаталност.

г) Носејњи

Глаголски прилог садашњи гради се у говорима ЈЗКиМ различитим творачким формантима, насталим на додирима морфема. У северношарпланинским

говорима – ГГ, СрГ и ПрекГ – уопштен је формант *-(j)ehи*, у говорима призренско-јужноморавског типа срећу се форманти *-ћи*, *-ehи*, *-ћи* (Реметић 1996: 510–511, Младеновић 2001: 427–428, Младеновић 2004: 246). Облици типа *зборејћи* потврђени су и у ПодрГ, у Смаћу, насељу у коме има досељеника из Средске.

У северношарпланинским говорима – поред чешћег типа типа *носејehи*, среће се и лик *носејћи*, настао испадањем првог */-e-/* из низа */-еје-/*, па су наредни облици *носејћи*, *зборејћи* и *носејehи*, *зборејehи*.

Литература

Асенова 1989: Асенова, Петја. *Балканско езикознание – основни проблеми на балканския езиков сџюз*. Издателство Наука и изкуство. Софија

Барјактаревић 1966: Барјактаревић, Данило (1966). *Новопазарско-сјенички говори*. Српски дијалектолошки зборник XVI, Београд : Институт за српски језик

Белић 1905: Белић, Александар (1905). *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића. Девети том. Београд 1990 : Завод за уџбенике и наставна средства

Белић 2000: Белић, Александар (2000). *Шћокавски дијалекаши*. У: О дијалектима. Изабрана дела Александра Белића. Десети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, (стр. 271–292)

Божков 1984: Божков, Рангел (1984). *Димитровградският (царибродският) говор*. Трудове по българска диалектология. Кн. 12. Софија: Българска академия на науките, Институт на български език

Букумирић 2003: Букумирић, Милета (2003). *Говори северне Метихије*. Српски дијалектолошки зборник L. Београд: Српска академија наука и уметности Институт за српски језик САНУ

- Видоески 1954: Видоески, Божидар (1954). *Северниџе ѓовори*. У: Божидар Видоески, Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999
- Видоески 1954 а: Видоески, Божидар (1954). *Ѓоворџи на Скојска црноѓорија*. У: Божидар Видоески: Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2, Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 1999, (стр. 181–237)
- Видоески 1982: Видоески, Божидар (1982). *Пресјанскиџе ѓовори*. У: Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, (стр. 277–308)
- Видоески 1984: Видоески, Божидар (1984). *Охридско-сџрушкиџе ѓовори*. У: Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, (стр. 245–276)
- Видоески 1985: *Македонскиџе дијалекџи во Албанија*. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, (стр. 339–351)
- Видоески 1988: Видоески, Божидар (1968). *Дебарскиџе ѓовори*. У: Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, (стр. 213–244)
- Видоески 1991: Видоески, Божидар (1991). *Ѓовориџе на исламизираниџе Македонци во Зајадна Македонија*. У: Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1998, (стр. 309– 338)
- Десницкая 1968: Десницкая, Агния Васильевна. *Албанскиј јазик и еѓо диалекџиџи*. Издательство Наука, Ленинградское отделение. Ленинград
- Динић 2008: Динић, Јакша (2008). *Тимочки дијалекатџски речник*. Монографије 4. Београд: Институт за српски језик САНУ
- Ивић 2001: Ивић, Павле (2001). *Дијалекџологија срџскохрватског јеика*. Увод у штокавско наречје. Целокупна дела Павла Ивића. Том II. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића
- Јовић 1968: Јовић, Душан (1968). *Трџшенички ѓовор*. Српски дијалектолошки зборник XVII. Београд: Институт за српскохрватски језик
- Конески 1966: Конески, Блаже. *Иџторија македонског језика*. Просвета – Беград, Кочо Рацин – Скопје
- Марковић 2000: Марковић, Јордана (2000). *Ѓовор Зајлања*. Српски дијалектолошки зборник XLVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик
- Младенов 1979: Младенов, Стефан (1979). *Иџтория на бџлѓарскиј език*. Софија: Бџлгарска академия на науките
- Младеновић 2001: Младеновић, Радивоје (2001). *Ѓовор шарџланинске жује Гора*. Српски дијалектолошки зборник XLVIII. Беогад: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Младеновић 2004: Радивоје Младеновић (2004). *Дијалекатџска диференцијација срџских ѓовора на јуѓозајаду Косова и Меџохије*. Зборник радова са Меѓународног научног скупа „Живот и дело академика Павла Ивића”. Градска библиотека Суботица – Српска академија наука и уметности – Филозофски факултет у Новом Саду – Народна библиотека Србије – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Суботица – Нови Сад – Београд, (стр. 209–249)
- Младеновић 2004 а: Младеновић, Радивоје (2004). *Словенска линѓвисџичка пријадности, конфесионална пријадности и еџнички џрансфер у светлу скривених мањина на јуѓозајаду Косова и Меџохије*. У: Скривене мањине. Београд: Српска академија наука и уметности. Балканолошки институт, посебна издања 58

- Младеновић 2005: Младенович, Радивоје (2005). *Говори триех мусульманских славјанских етнокултурних група на југо-западе Косово и Метохије*. (Материјали Међународној научној конференцији (Санкт-Петербург, 11–12 јуна 2004 г.). Институт лингвистических истраживања РАН, Комисија по балканском јазыкознању при Међународном комитету славистова. Санкт-Петербург – Мюнхен: Biblion Verlag 2005, (стр. 52–82)
- Младеновић 2007: Младеновић, Радивоје (2007). *Судбина африкајца на југозападе Косова и Метохије у светлу балканске језичке интерференције* (стр. 249–263). *Probleme de filologie slava* – Вопросы славјанској филологији – Проблеми словенске филологије. XV. Timisoara: Universitatea de vest din Timisoara, Facultatea de litere, istorie si teologie, Catedra de limbi si literaturi slave
- Павловић 1939: Павловић, Миливој (1939). *Говор Срепчечке жупе*. Српски дијалектолошки зборник VIII, Београд: Српска Краљевска академија
- Павловић 1970: Павловић, Миливој (1970). *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска
- Пешикан 1965: Пешикан, Митар (1965). *Староцрногорски средњокашунски и њешански говор*. Српски дијалектолошки зборник XV. Београд: Институт за српски језик
- Поповић 1955: Поповић, Иван (1950). *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Реметић 1985: Реметић, Слободан (1985). *Говори централне Шумадије*. Српски дијалектолошки зборник XXX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Реметић 1996: Реметић, Слободан (1996). *Српски призренски говор I*. Српски дијалектолошки зборник XLVII. Београд : Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Селищев 1918: Селищев, Матвеевич Афанасий (1918). *Очерки по македонској диалектологији*. Казань
- Симић 1972: Симић, Радоје (1972). *Левачки говор*. Српски дијалектолошки зборник XIX. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ
- Стаматоски 1956: Стаматоски, Трајко (1956). *Градскиот штејовски говор I*. Македонски јазик 7. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”
- Станишић 1995: Станишић, Вања. *Српско-албански језички односи*. Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт. Посебна издања, 59. Београд
- Стевановић 1950: Стевановић, Михајло (1950). *Ђаковачки говор*. Српски дијалектолошки зборник XI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Ђирић 1983: Ђирић, Љубисав (1983). *Говор Лужнице*. Српски дијалектолошки зборник XXIX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик
- Ђирић 1999: Ђирић, Љубисав (1999). *Говори Понишавља*. Српски дијалектолошки зборник XLVI. Београд : Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ
- Фонолошки описи 1981: *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenihopšteslovenskim lingvistčkim atlasom* (1981). Sarajevo: Posebna izdanja ANUBiH LV/9
- Baretsky 2003: Baretsky, Norbert (2003). *Die Vlach-Dialekte des Romani*. Wisbaden: Harrassowitz Verlag
- Frătilă 2010: Frătilă, Vasile (2010). *Probleme de dialectologie română*. Blaj: Editura Astra, Despărțământul „Timotei Cipariu”
- Caragiu i dr. 1977: Caragiu, M. Marioțeanu; Șt. Giosu, L. Ionescu-Rxândoiu, Romulus Tudoran (1977). *Dialectologie română*. București: Editura Didactică și Pedagogică

Sobolev 1998 a: Sobolev, N. Andrej (1998). *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens (I). Problemstellung, Materialien und Kommentare, Kartenanalyse*. Scripta Slavica, Band 2. Biblion Verlag, Marburg/Lahn

Sobolev 1998 b Sobolev, N. Andrej (1998). *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens (II). Sprachkarten*. Scripta Slavica, Band 3. Biblion Verlag, Marburg/Lahn

Sureja 1987: Sureja, Jusuf (1987). *Prizrenski turski govor*. Priština: Jedinstvo

ANTICIPATORY PALATALITY IN THE LIGHT OF BALKANISTIC REDUCTION OF PALATALITY

Summary

The report investigates the status of the inherited palatal consonants / љ, њ, ѣ / т' / љ, ѣ / д' / љ / in Slavic speeches which have underwent Balkanization, and which form the Western-Macedonian-Serbian areal which includes the speeches of the southern-western part of Kosovo and Metohija. The status of palatal / ѣ / т', ѣ / д' / is also observed in the Serbian-Bulgarian areal, which includes Timok-Lužnik and Western-Bulgarian speeches from Berkovica to Čustendil.

General reduction of palatality of the inherited Slavic consonants affected all sounds from the analyzed Serbian-Macedonian areal, while only palatal affricates /ѣ, ѣ/ were affected by the reduction of palatality in the Serbian-Bulgarian areal.

The analysis of the material leads to the conclusion that the anticipatory palatality (= anticipation of the palatality before a palatal consonant whose position in a phonological system is threatened) is realized under different conditions in these two areals and that it affected different inventory.

Radivoje Mladenović

ДЕМИНУЦИЈА У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА

У прилогу је размотрена деминуираност у карашевским говорима, који спадају у ред најархаичнијих српских говора, са циљем: а) откривања специфичних црта карашевског творбеног система (у сегменту деминуције); б) указивања сличности и разлика са другим српским екавским говорима и в) утврђивања дијалекатске арее којој карашевски говори припадају.

Кључне речи: Карашевци, карашевски говори, деминуција, суфикси, деривати

1. Овај рад има за циљ разматрање деминуираности у карашевским говорима (даље: КГ), који без сумње спадају у најархаичније српске говоре. Неколико је разлога који су допринели да ову тему изаберемо за разматрање, од којих наводимо следеће: а) постојање извесних разлика или, боље речено, неких посебности у начину творбе речи у дијалектима у односу на стандардни језик, које су, чини нам се, недовољно осветљење/истражене; б) о КГ, као што је познато, захваљујући првенствено својој архаичности, али и срећној околности што су врло рано откривени (крајем XIX века), веома много је писано, тако да се они убрајају међу најистраженије српске говоре¹; упркос тој чињеници, о грађењу речи, изузев Емила Петровића који у својој монографији говори о појединим суфиксима [Petrović, 1935: 127-144], скоро ништа није написано; в) покушати утврдити дијалекатски ареал којем КГ припадају и на основу карактеристика творбеног система.

2. Класификација деминутива извршена је према суфиксима, азбучним редом.

2.1. Деривати са суфиксом (формантом) *-ав*:

Обично се о овом форманту у стручној литератури каже да му је основна функција за уобличавање придева и да нема лексичко значење, то јест да је значењски неутралан. Најновија истраживања, међутим, указују на то да овај суфикс може бити уврштен у ред суфикса субјективне оцене [Николић, 2000; Драгићевић, 2007: 194], као што је случај и у призренско-тимочким говорима [Белић, 1999: 296-297].

У КГ мали је број изведеница са овим формантом, а оне су од придевских основа, са нијансираним, умањујућим значењем: *бледуња́в* /в. син.: *blédan*/, *боклу́ч'ав* „налик на стајско ђубре“ (<*бóклук* „стајско ђубре“ <тур. *bokluk* /*bokluk*/), *болња́в* „болешљив“ (<*бóлан* „болестан“), *водња́к'ав* „помало мокар“,

1 Први лингвистички рад објавио је 1899. године руски слависта румунског порекла П. А. Сирку (*Нарџие карашевцевъ*), а већ 1903. чувени бугарски слависта Љ. Милетич, који је боравио у карашевским насељима и испитивао говор/е/ Карашевака аугуста 1898., објављује рад *Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn* (О говору и пореклу шакозованих Крашована у јужној Угарској). Након тога објављене су током времена бројне студије и чак три дијалектолошке монографије. Историјат истраживања и библиографију објављених радова о КГ до 2000. године види код: Radan, 2000: 43-63.

слабуња́в „некако мршав“ /в. син.: слаба́н/, ч’ерве́њикав /уп. син.: ч’ерве́њикасти - 2.12./ „црвенкаст“ и др.

2.2. Деривати са суфиксом *-(а)к /-(в)к/*:

Овај је деривациони суфикс веома продуктиван у КГ, као и у већини говора са призренско-тимочког дијалекатског ареала [в: Марјановић, 2001: 333; Белић, 1999: 259]. Треба напоменути да се старији формант *-(в)к* (< праслов. *-ѡкъ*, односно *-ѡкъ* [в. Белић, 1999: 257]) још увек чува у појединим изведеницама у четири карашевска говора у којима је полугласник конзервисан (Клокотич, Лупак, Водник и Нермић), а понекад и у осталим говорима (Јабалч’е, Равник и Карашево). Најчешће деминутивна вредност овог форманта испољава се са именичким основама [в. и: Petrović, 1935: 129] и служи за грађење именица мушког рода. Дајемо у наставку неке примере: *брѣжак* (К, Ј), *брѣжък* (Кл, Л, Н, В)², *брѣжа^вк* (КГ) (дем. од *брѣз^вк*); *бука́рак*, *бука́ра^вк* (< *бука́р* „кутљача“); *да́нак*, (К, Ј) *да́на^вк* (Кл, Л, Н, В), *дена^вк* (Р) (< *дан*, *дън*, *ден*), *велиѡда́нак* /*велиѡда́на^вк*, *велиѡдена^вк*/ „неко пролећно цвеће“ (< *Великда́н*, *Великда́н*, *Великда́н* „Ускрс“); *во́лак*, *во́љк*, *во́ла^вк* (< *вол*) (син.: *јунѣце*); *ѡведáрак*, *ѡведáра^вк* (< *ѡведáр* – К, Ј, *ѡведáр*, *ѡ^введáр* оКГ); *до́мак*, *до́мък*, *до́ма^вк*, „кућица“; *зу́бак*, *зу́бък*, *зу́ба^вк* (< *зуй^в* „зуб“); *клу́ѡяк^{*}*, *клу́ѡ^вк*, *клу́ѡя^вк* „крупче“ (овде је деминутивно значење истрвено³); *кола́ч’ак*, *кола́ч’ък*, *кола́ч’а^вк* (< *кола́ч*); *краво́љак*, *краво́ља^вк* „кришка, комад хлеба“; *ле́јак* (< *ле́ј* „румунска национална валута“, < рум. *lei*), *ли́ста^вк*, *ли́стък*, *ли́ста^вк* „листић“; *мију́рак*, *мију́рък*, *мију́ра^вк* „мехурић“ (< *мију́р* „мехур“); *му́жак*, *му́жък*, *му́жа^вк* „мужић“ (< *муж^ш*); *но́сак*, *но́сък*, *но́са^вк* „носић“; *овча́рак*, *овча́ра^вк* (< *овча́р* „чобанин“); *и́ѡлак^{*}*, *и́ѡла^вк* „јастреб“; *и́ѡша^вк*, *и́ѡшък*, *и́ѡша^вк⁴* „путић“; *са́нак*, *са́на^вк*, *са́нък*, *сена^вк* (< *сан* /К, Ј/, *сън* /Кл, Л, Н, В/, *сен* /Р/); (*ѡ*)*си́нак^{*}*, (*ѡ*)*си́нък*, (*ѡ*)*си́на^вк* „посинак“ (< *ѡ* + *син*-); *сно́ѡк*, *сно́ѡък*, *сно́ѡя^вк* (< *сној*); *сти́олак*, *сти́ољк*, *сти́ола^вк* (< *сти́ол* „столица“); *ѡбра́к^{*}*, *ѡбро́ък*, *ѡбра́^вк* „твор (зоол.)“; *фири́зак*, *фири́зък*, *фири́за^вк* (< *фири́з^с* „тестера“ рум. дијал. *firíz* „исто“ < мађ. *fűresz*); *бељу́ѡшак^{*}* /вар.: *биљу́ѡшак*/, *биљу́ѡша^вк* „беланце“; *бру́сак*, *бру́са^вк*, *бру́сък* „мали брус, брусић“; *бришѡ́шак*, *бришѡ́ша^вк* „мали бријач“ (< *бришѡ́ш*); *ѡла́сак*, *ѡла́са^вк*, *ѡла́сък* „гласић“; *каме́нак*, *каме́на^вк*, *каме́њк*, „каменчић“; *кљу́нак*, *кљу́на^вк*, *кљу́нък*; *кљу́ч’ак*, *кљу́ч’а^вк*, *кљу́ч’ък*; *ла^ввурáк*, *ла^ввурá^вк*, *ла^ввурък* (< *ла^ввур* „лавор, умиваоник“); *но́жак*, *но́жа^вк*, *но́жък* „ножић“; *лишѡ́урак*, *лишѡ́ура^вк*, *лишѡ́урък* (< *лишѡ́ур* „лептир“); *пру́ѡшак*, *пру́ѡша^вк*, *пру́ѡшък* (< *пруѡш*); *п’рч’ак*, *п’рч’а^вк* (К, Ј), *п’рч’а^вк*, *п’рч’ък*, *п’рч’ък* (оКГ) (< *п’рч’*, *п’рч’*, *п’рч’* „јарац; дивљи јарац“), *реме́нак*, *реме́на^вк*, *реме́њк* (< *реме́н* „каиш“); *сала́шак*, *сала́ша^вк*, *сала́шък* (< *сала́ш*); *ѡша́њирак*, *ѡша́њира^вк*, *ѡша́њирък* (< *ѡша́њир* „тањир“); *фифлѡ́јак*, *фифлѡ́ја^вк*, *фифлѡ́јък* (< *фифли* „младић, тинејѡер“; уп. и вар. *фифлѡ́јч’ић*); *ч’рвак*, *ч’рвак* (К, Ј), *ч’рвак*, *ч’рва^вк*, *ч’рвак*, *ч’рва^вк*, *ч’рвак*, *ч’рва^вк*, *ч’рвак* (оКГ) „црвић“ (< *ч’рв*, *ч’рв*, *ч’рв*); *ѡика́рак*, *ѡика́ра^вк*, *ѡика́рък* (< *ѡика́р* „секирче, секирица“); *ѡиѡ́ѡшак*, *ѡиѡ́ѡша^вк*, *ѡиѡ́ѡшък* „мали штап“.

Овде највероватније спада и деноминативни дериват *сајклик* „стакло од неколико грама (50, 100, 200 g), мања флашица“ (< аустронемачког *Seitl*), мада

2 Како не би оптеретили рад многобројним назнакама када су у питању варијанте исте лексеме у КГ, а такође ради економичности простора, у наставку нећемо прецизирати из којег су карашевског говора варијанте исте лексеме, осим у неким посебним случајевима, јер се оне могу одредити на основу прецизираног постојећег стања у овим говорима, наиме да је старији формант *-(в)к* конзервисан у говорима Кл, Л, Н и В (в. нап.)

3 У наставку, све лексеме које данас немају више деминутивно значење биће означене *.

4 Неки од наведених деминутива могу имати деминутивни облик и са другим суфиксом, као на пример: *и́ѡшић*, *п’рстић*, *пруѡшић*, *фириѡзић*, *каме́нч’ић* итд.

је формант необичан (-ик) (уп. дијал. *саџилџ* „исто“ [Марјановић, 2001: 333], *саџилџик* [РСХК], V: 654]).

2.3. Заменички деривати са суфиксом -(а)к /-ки/ (< стслов. -ѡкъ):

Забележили смо у КГ неколико изведеница са формантом који се додаје неким придевским заменицама придајући им деминутивно значење, које ипак конзервишу свој заменички карактер [в. Клајн, 2003: 322]. У добијеним дериватима извршена је палатализација основе: *оволич'ак* /*оволич'ка*, *оволич'кол* - *оволич'ки*..., *шоліч'ак* - *шоліч'ки*, *онолич'ак* - *онолич'ки* (< *оволик*, *шоблик*, *онолик*).

2.4. Деривати са суфиксом -асџ:

Деривати од придевских основа са овим деминутивним формантом ретки су и означавају, најчешће, нијансу боје, тј. њено постојање у мањој мери од оне означене мотивним придевом: *окешиасџа* „овца са црним котурима око очију, али не јако израженим“ (<рум. *oăcheșă* „овца са црним котурима око очију“), *мурџасџ*⁵ „мрк, мургаст“ (<рум. *мурџ* „исто“, *марџасџ* „доста горд, охол“ (<рум. прид. *mărêț* „горд, охол“).

Овде смо сврстали и придеве изведене од именичке основе са истим деминутивним суфиксом: *брџасџи* „(о животињама) брезаст, који је шарене главе“, *каричасџи* „округласт, у облику точка“ (<арх. слов. лексеме *карика* „точак“), *пџељасџи* (са јотованим л; <*пџељ* „пепео“), *сребрџнасџи* / *сребрџнасџи* (ретко).

Видно је да су деривати изведени овим суфиксом било од творбених основа (мотивних речи) румунских позајмљеница, било од основа (не ретко архаичних) словенских лексема. Такође, треба напоменути да се значење деминуираности у овим изведеницама све слабије осећа данас.

2.5. Деривати са суфиксом -ах(а)н /<-ѡх(ѡ)н /, -ан (срп. књ. -ах(а)н):

Ови суфикси са деминутивним значењем фреквентнији су у КГ него у другим српским говорима (и у стандардном језику) [в. Клајн, 2003: 269]. По мишљењу Скока [Skok, I, 1971: 14-15], које сматрамо исправним, сификс -ан настао је од сложеног деминутивног суфикса -ах(а)н. Данашњи суфикси -ах(а)н и -ан у КГ, додају се на творбене придевске основе.

У случају творбе са суфиксом -ах(а)н обично долази до неких фонетских промена⁶ (*x>j* или *x* просто испада у међувокалском положају, након чега следи сажимање вокала): *велијан*, -на, -но (мн.: *велијани*, -е, -а) „доста, прилично велик“ (*велијано дџџе*, *велијана дџџџка*) дем. од *велик*, *живан* м „живахан“ [в. и Petrović, 1935: 141].

Код деривата у којима је данас видљив суфикс -ан, он се додаје на:

а) **неокрњену придевску основу**: *блџдан*, *блџдана*, *блџдано* (К, Ј) / *блџџн*, *блџџа^н* - оКГ/; *длџан* (К, Ј) /вар.: *д^влџан*, *д^влџан*, *д^влџџн* - оКГ/ - дем. од *длџ*, *д^влџ*; *драџан* /*драџџн* - оКГ/- дем. од *драг* „драгахан“; *лџјан*, *лџја^н* - дем. од *лџј*; *малан* - дем. од *мал* „мали“ (< *малахан) /вар.: *м^внан*, *м^внџн* „мален“; *пџнан* /вар.: *пџлнан*, *пџлнџн* / - дем. од *пџн* „пун“ („пунахан, пуначак“);

б) **окрњену придевску основу**: *краџан* /вар.: *краџа^н*, *краџџн* / - дем. од окрњене основе *краџи(ак)*; *шџнан* /вар.: *шџна^н*, *шџнџн*, *шџнџн* / - дем. од *шџан(ак)* („танахан“); *узан* (К, Ј) /вар.: *уза^н*, *узџн* - оКГ/ и др.

5 У КГ не постоји придев *мрк*.

6 Ако уважимо Скоково мишљење, према коме -ан <-ахан, онда су исте промене извршене и у дериватима у којима је данас видљив суфикс -ан (*мџкан* < **мџкахан*).

2.6. Деривати са суфиксом *-(а)ц*:

Овај суфикс је у прошлости имао знатно ширу деминутивну функцију али у савременом језику, у деноминативним дериватима (изведеницама од именица) неживог значења, има различитих врста померања, од којих наводимо губљење деминутивне функције (сачуване само у две-три лексеме) [Клајн, 2003: 51]. У КГ забележили смо више деноминативних деривата са овим суфиксом у деминутивној функцији: *бра̑шац* /вар.: *бра̑шџи, бра̑ша^ац*/ (дем. од *бра̑ш*); *ва̑шујац* /вар.: *ва̑шујуџи*/ (арх.) „двогодишњи јаџац“, *сво̑нац* /вар.: *сво̑нџи, сво̑на^ац*/ „звон“ (мн *сво̑нџи*). Емил Петровић с правом овде укључује и следеће изведенице које данас у савременом језику нису сматране деминутивним дериватима: *вра̑бац, з̑рнац, зу̑пци* (јд. *зу̑бац, зу̑ба^ац*) „зупци на грабуљама или на тестери“, *ру̑кавац* „дршка сабље, ножа, тестере“, *сти̑лџац* „стуб, стубац“, *сти̑олац* „део осовине“, *це̑пци* „штапац (на разбоју) (јд. *це̑пац / це̑пџи*)“.

2.7. Деривати са суфиксом *-ајце*:

Ово је сложени суфикс *-ај* (са кратким *а*, након губљења дужине) + *-це*, који је, колико нам је познато, *специфичан* само КГ. Деминутивно значење му даје суфикс *-це*. Деминутиви се образују од основа именица средњег рода са групом сугласника на крају, као што се може видети у доњим примерима: *бра̑шњајце* (К, Ј) /вар.: *бра̑шнџице* – Кл, Л, В, Н/ (дем. од *бра̑шно*); *бр̑вњајце* (мн.: *бр̑вњајца*) (К, Ј) /вар.: *бр̑внџице, бр̑вњајце* – К, Ј, Н; *бр̑внџице, бр̑внџице* – Кл, Л, В, Н/ (дем. од *бр̑вно, бр̑вено, бр̑вено*); *ведр̑јајце* (К, Ј) /вар.: *ведр̑јице* – Кл, Л, В, Н/ (дем. од *ведр̑о*; уп. књ.: *ведарице*); *влакњајце* (<*влакно*; К, Ј); *з̑овњајце* (К, Ј) (дем. од *з̑овно*); *з̑ребљајце* (К, Ј) /вар.: *з̑реблџице* – Кл, Л, В, Н/ (дем. од *з̑ребло* „грабуље“; уп. рум. *gréblă* „исто“); *ребр̑јајце* (К, Ј) /вар.: *ребр̑јице* – Кл, Л, В, Н/ (дем. од *ребр̑о*; уп. књ.: *ребарице*); *срд̑јајце* (К) „уздужно дрвце на ткачком чуну“; *сти̑акљајце* (К, Ј) /вар.: *сти̑кљџице* – Кл, Л, В, Н/ (дем. од *сти̑акло*; в. и син. *сти̑аклџице*); *уст̑ијајца* (К, Ј) /вар.: *уст̑ијца* – Кл, Л, В, Н/ (дем. од *уст̑а*) и др.

2.8. Деривати са суфиксом *-ач'ко*:

Овом карашевском суфиксу одговара у другим српским говорима суфикс *-ацко*. Оба су прилошки суфикси. У КГ забележили смо изведенице само од две основе: (*по*)*лагач'ко* (К, Ј) /(*по*)*лџџч'ко* – Кл, Л, В, Н/ (са окрњеном основом од (*по*)*лагано*, (*по*)*лџџно*) и *м̑нач'ак, м̑нач'ка, -ч'ко* (придев), односно *м̑нач'ко* (прилог)(сви КГ; <*м̑нан* „мален“).

2.9. Деривати са суфиксом *-аш*:

Емил Петровић тврди да овај суфикс у КГ (за разлику од стандардног језика) има и деминутивно значење које се данас све слабије осећа: *бри̑шва̑ш* (<*бри̑шва*), *ко̑пџаш* „ластар (уз младо стабло кукуруза)“ (<*ко̑пџи*), *пџи̑аш* „пацац“ [в. Petrović, 1935: 132]. Сматрамо да су ови деривати одавно изгубили деминутивно значење.

2.10. Деривати са суфиксом *-е*:

Служи као (самостални) суфикс за извођење именица средњег рода (у генитиву: *-еџа*) које значе људско или животињско младунче [Maretić, 1963: 319]. Неки граматичари, М. Стевановић, на пример, не сматрају га суфиксом, већ само граматичким наставком. Због тога се мало и двоуми Иван Клајн у својој монографији, те неке лексеме не сматра дериватима (*де̑ше, пр̑се, че̑јаде, ше̑ле, кљу-се, лане* и још неке [Клајн, 2003: 73]; уп. у КГ: *де̑ше* /мн.: *де̑шеџе, ди̑шеџе*/, *ја̑жње* /мн.: *ја̑жаниц*/, *пџи̑ле* /мн.: *пџи̑лџи'и*/, *пр̑се* /мн.: *пр̑аци* и *пр̑ач'иџи'и*/, *ше̑ле* /мн.: *ше̑лџи*

и (ређе) *шелч'ић'у!*). У КГ, као и у стандардном језику, забележили смо ипак неколико лексема изведених, највероватније, овим деминутивним суфиксом, али се деминуираност слабо осећа (вероватно и због конкуренција деривата изведених са *-це*): *ја́ре* /мн.: *ја́рић'у!*, *ју́не* /мн.: *ју́нци!*, *шурме* /мн.: *шурмић'у!* (К, Ј) „ждребе“ (<**јарац*, **јунац*, *шурмак* /мн.: *шурмаџи!*) и др.

2.11. Деривати са суфиксом *-ика*:

У КГ овај суфикс, као и у другим српским говорима [Клајн, 2003: 89], често је коришћен као хипокористични суфикс мушког и женског рода, који се додаје личним именима, презименима и надимцима: *Дудри́ка* (<*Дудри́ја*, надимак у К), *Здрини́ка* (презиме, К), *Уриши́ка*, (К, надимак; <рум. основе *urs* „медвед“), *Драги́ка* (<*Драги́ја*, презиме К, Кл, Н, Р, В), *Дугали́ка* (<*Дугали́ја*, надимак у К), *Петри́ка* (презиме и надимак у К; уп. рум. *Petrică* – име, презиме), *Мари́ка*, *Софи́ка* (име, КГ) и др. Ређе се додаје неким именицама фамилијарног значења: *бајџика* (<*бајца* „старији брат, баја /баја/; старији човек уопште, чика“).

Забележили смо и неколико деривата са деминутивним значењем (са извесном хипокористичком нијансом), што је, ако се не варамо, специфично КГ: *комиши́ка* (<*комиши́ја* <тур.), *палари́ка* „шеширић“; <*палари́ја* <рум. *pălărie* „шешир“), *проси́ика* (<*проси́ија* <рум. *prostie* „глупост“). На основу овде наведених примера, закључили бисмо да се овај суфикс са деминутивним значењем додаје основним лексемама позајмљеним из других језика, међутим, можда постоје и други деминутиви од аутохтоних основа са овим суфиксом које ми нисмо забележили.

2.12. Деривати са сложеним суфиксом *-икасти*:

Доста редак суфикс данас, обично се додаје на придевске основе уносећи деминутивно значење мотивисаној речи (означава постојање у мањој мери онога што значи мотивна реч): *жл'и́касти*, *ж'л'и́касти* (К, Ј; дем. од *жл'и*, *ж'л'и*; уп. *бледуњ'ав*) „жућкаст“; *зелењ'икасти*; *сињ'икасти* (дем. од *сињ* „плав“); *ч'ервењ'икасти* (<*ч'ерв'ен* „црвен“), *ч'рњи́касти* (К, Ј) /вар.: *ч'в'рњи́касти* – К, *ч'врњи́касти* – оКГ/ (<*ч'врн*, *ч'в'рн*, *ч'врн*); *ша'ерењ'икасти* и др. /са вар.: *бледуњ'и́в*, *ж'л'и́к'аст* и *ж'л'и́к'аст*, *зелењ'и́к'аст* ... – Кл, Ј, Л, В, Н/.

2.13. Деривати са суфиксом *-инка*:

Са деминутивним значењем, осим у КГ, колико нам је познато, овај суфикс налазимо још у говорима призренско-тимочког ареала [Белић, 1999: 268]. Компонента *-ка* из овог суфикса даје изведеници деминутивно значења и нијансу хипокористика: *џради́нка* „баштица, вртић“ (<*џради́н/а/* + *-ка*), *кочи́нка* „кошчица“, *карши́нка* „мала кртица“, *пери́нка* „јастучић“, *лади́нка* „мала хладовина“, *стиоши́нка*, *фаљ'енка*⁷ и *фаљи́нка* „дефекат, мана“ (< итал. *fallire* или нем. **Falung* или **Fehlung* [в. Клајн, 2003: 137; Skok, I: 504]).

2.14. Деривати са суфиксом *-ице*:

Са овим суфиксом забележили смо једну изведеницу - *имањице*, али вероватно постоје још неке.

2.15. Деривати са суфиксом *-ић* (вар.: *-ч'ић*)

2.15.1. Суфикс *-ић*:

7 У позајмљеници *фаљ'енка*, која је највероватније ушла у КГ посредством немачког језика (уп. баварско *fälen* [в. Skok, I: 504]), *е* из позајмљене речи Карашевци су перцепирали као *е* (<џ), због тога има осцилација у изговору, тј. две варијанте исте лексеме [в. Radan, 2000:77].

Овај суфикс је у својој основи деминутиван, а веома је продуктиван и у КГ. Њиме се граде првенствено деминутиви од именица мушког рода, али и од именица средњег рода, нарочито за множину. Према ономе што се овим мотивисаним речима именује као лексемама, установили смо следеће типове:

2.15.1.1. Деноминативни деривати мушког рода који именују:

а) **Људска бића, делове тела:** *кормић'* (дем. од *кóрам* „трбух; стомак“; уп. кововско-ресавски облик *кóрам*, *кòрaм* [Радић, 2010:112]), *кр̀стиић'*, *ку̀мић'*, *но̀кшиић'*, *ѝр̀стиић'*, *фофлѐјић'* (неп. етимологија, Ном. јд.: *фо̀фли*) „момчић“ и др.;

б) **Животиње, живину, птице:** *з̀ушићерић'* (дем. од *з̀ушићер*), *ја̀рић'*, *јелѐнч'ић'* (<јелѐнак), *кóкнић'* (<*кóкaн* „ћуран“, *кóкна* „ћурка“), *кóсић'* (<*кос*), *мѝшиић'*, *ѝџи́лић'* (<*ѝџи́л*);

в) **Предмете, појмове:** *вѐтирић'*, *кр̀стиић'*, *кож̀уч'ић'* (<*кóжу* „кожух“), *кóи́лић'*, *лѝстиић'*, *мо̀стиић'*, *но̀вч'ић'*, *иакѐишић'*, *и́росѐишић'* (<*и́росиши* - /К, Ј, Н/, *и́росвѐиши* - Л, Кл, В) „ватра“, *плóишић'* (чешће: *и́лóишaк*), *свр̀дјић'* (<*свр̀дaл* „сврдло“), *и́уи́штерић'* (<*и́уи́штер* „ренде; обућар“, нем. позајмљеница) и др.;

г) **Биљке, плодове биљака:** *з̀рóздић'* /КГ, ређе; често: *з̀рóздак* /К/, *з̀рóздак*, *з̀рóздвк*), *кукуруч'ић'* „врста грожда; ситан (клип) кукуруза“ (<*куку́руц* /у Генитиву: *кукуру́са* / „кукуруз“), и др.

д) **Имена, презимена, надимке (ономастика):** *Пѐтирић'*, *Тóгорић'* / *Тодóрић'* / ... (имена); *Ба̀бић'* (К), *Живанић'*, *Кáишић'* (К), *Лукић'* (Л, Р), *Ма̀здић'* (Кл, Л, Р), *Ма̀ишић'* (Р), *Ра̀дић'* (Л), *Сти́ојановић'* (К) ... (презимена); *Ано́кић'* (К, Н), *Бѐлић'* (К), *Кóкнић'* (К), *Кр̀си(он) ић'* (Л, Кл), *Лукић'* (Кл), *Ми́лкић'* (К), *Но̀вић'* (К), *Па̀влић'* (К), *Ро́ч'ић'* (Р), *Цѐрић'* (К)...(надимци) [в. Томић, I; Томић, II]. Овде треба додати и творбу множинских облика ове врсте изведеница (на *-ићи*): *Дудри́ћи* (<*Дудри́ја* – надимак у К), *Ђури́ћи*, (надимак у К; <Ђ'ура), *Ђура́сићи* (*Ђура́са* – презиме К), *Јóвићи* (<*Јóва* надимак у К, Ј), *Кáишићи* (презиме у К; <ж. име *Кáиша*), *Ми́лкићи* (надимак у К; <*Ми́лка* или/и *Ми́лка*) и др.

Неки од наведених ономастичких лексема изведени су сложеним суфиксима, као у примерима: *Живанић'* (-ан + *-ић*), *Ано́кић'* (-ок + *-ић*), *Сти́ојановић'* (-ов + *-ић*) и др.

е) **Празнике, места (топониме):** *Бóжић'*, *Бу́ч'ић'* (<бук „буква“), (*Свѐиши*) *Вѐлич'* (<*Вѐлич'дан*, *вѐлик*) „Ускрс“, *Гавѐвић'* (са суфиксима -ев + *-ић*), *Јесѐнић'*, *Кремѐнић'* [в. Томісі, 1984: 237-249].

2.15.1.2. Деноминативни деривати средњег рода (*-ићи*) за означавање множине младих живих бића, које најчешће ове именице немају, али и за неживо. Ове изведенице значе:

а) **Млада жива бића:** *ја̀рићи*, *кóкнићи* „ћурићи“, *ку̀цлићи* „кучићи“, *ма̀цлићи* „мачићи“, *медвѐдићи*, *мѝшићи* (<*миши*), *óвнићи*, *и́и́лићи*, *ѝџи́л'ићи* (<*ѝџи́л*, *ѝџи́л'л*, *ѝџи́л'л*) и др.;

б) **Предмете, делове људског тела:** *з̀р̀нч'ићи* (<*з̀р̀нац*), *зуби́ћи* /вар.: *зуби́ћи* / *кóи́лићи*, *но̀кшиићи* / *нокши́ићи*, *ѝр̀стиићи* и *и́р̀стиићи* / *и́р̀стиићи*, *и́р̀стиићи* / *и́р̀стиићи*), *уши́ћи* и др.

2.15.2. Суфикс *-ч'ић'*:

Сасвим оправдано, суфикс *-ч'ић'* сматран је фонетском варијантом суфикса *-ић'* [Стевановић, 1970: 517; Клајн, 2003: 110], а оба дају скоро исто значење дериватима њима изведеним [в. Ђорић, 1981: 16]. За разлику од других српских говора где *-ч'ић'* има скоро искључиво деминутивно значење, док *-ић'* може бити вишезначно, у КГ они су значењски идентични (деминутивно, па и хипокорис-

тично понекад), уз напомену да *-ић* у неким изведеницама губи или је већ изгубио деминутивно значење (називи празника, ономастика). Што се тиче постанка овог суфикса и начина творбе деривата њиме, разликујемо две врсте изведеница:

а) Додавањем наставка *-ић* на основе именица које се завршавају консонантима *к*, *ч* и *ц* (типа: *џрџнац*, *ч'ловик*, *колáч*) или на именице већ изведене једним деминутивним наставком *-ак* (*стíолак*) и *-ац* (*кóнац*), у оном моменту када су та два суфикса највероватније почела губити понешто од деминутивног значења и да попримају нека друга значења. Наравно, у процесу извођења настају разне фонетске промене. Временом, наставак *-ч'ић* добијен овим путем од *-ић* почео се осећати као самостални суфикс. У ову групу спадају следећи деривати:

брéч'ић (<брéк⁸ „брег“), *бúч'ић*, *врáч'ић*, *џрч'ић* (<џрџнац), *џуч'ић* „гушче“, *језíч'ић*, *камéч'ић* (<камéнак), *клýч'ић* (<клýџак), *колáч'ић*, *кóчч'ић*, *кожуч'ић*, *зáјач'ић* (<зáјац), *лáчч'ић*, *мéч'ић* (<мéј „мех“; уп. карашевску загонетку: „Трч'и мéч'ић на тпéј брéч'ић“ (зец)/), *нóвч'ић*, *Нéмч'ић* (<Нéмац), *облúч'ић* (<облук „прозор“), *оúчч'ић* (<оúччак „опанак“), *орéч'ић* (<орџи (К, Ј, Н, Кл) / *орé* (Ј) „орак“ <орéх), *рáч'ић* (<рак), *рóч'ић* (<роэ⁸), *сирáч'ић* (<сирáк „сиромах; јадник; сироче“), *стáрч'ић*, *стíоч'ић* (<стíолак; топоним К), *стíудéчч'ић* (<стíудéнац), *сокач'ић* (<тур. *sokak*), *свóчч'ић*, *фoфлéчч'ић* (<фoфлéјак), *унúч'ић*, *ч'ловéчч'ић* (<ч'ловик „човек“) и др.;

б) Пошто се временом наставак *-ч'ић*, добијен од *-ић* на горе приказан начин, почео осећати као самосталан суфикс, аналошким путем је почео да се додаје и на основе других именица (најчешће на оне кој завршавају на *-н*). Ево неколико таквих примера:

долáчч'ић, *јелéчч'ић*⁸, *клíчч'ић*, *корéчч'ић*, *казáчч'ић*, *подрúчч'ић*, *цáрч'ић* „(птица) царић“, *Цíгáчч'ић*, *ч'éканáчч'ић* „чекић“ итд.

Треба напоменути да се множински облици искључиво граде са *-ч'ићи* (нема форманата на *-ч'аг*): *џуч'ићи*, *казáчч'ићи*, *каменч'ићи*, *мéч'ићи*, *мáчч'ићи* / вар.: *мацлúчч'ићи*, *Нéмч'ићи*, *новч'ићи*, *орéчч'ићи*, *пíрáчч'ићи* (<пíрáсе), *рéчч'ићи* „пачићи“ (<рéцка „патка“), *сокачч'ићи*, *сирáчч'ићи* и др.

2.16. Деривати са суфиксом *-ица*:

Овај суфикс спада међу најпродуктивније суфиксе у српском језику који служи за извођење деминутива и хипокористика од именичких основа женског рода на *-а* [Стевановић, 1970: 524], што је случај и у КГ:

брадúца, *брíтúвица*, *брњúца* (<брња „минђуша“), *бúмбúца* (<бúмба „дугме; пастила, таблета“), *бúрмица*, *Влáјњúца*, *вúница*, *водúца*, *дéдица*, *душúца*, *зálвица* / *зúлвица*, *землúца*, *јáњњúца*, *капúца*, *кúкица* (<кúка „коса“), *кóкница* (<кóкна „ћурка“), *крáвица*, *лáјсница*, *маглúца* / *мэглúца*, *мáјкица* (<мáјка „бака, баба“), *мáмица*, *ножúца* / *ногúца*, *пáстúрúца*, *пéклúца*, *слúвица*, *стíдúца*, *стíрúца* (К, Ј), *шéшкúца*, *шúфúца* „мали жбун“ (уп. рум. *túřá* „исто“), *úјкица* (*Ујкúца* – презиме К; <úјка), *úјница*, *цúцица* (<цúцка „сиса“), *свездúца* / вар.: *свиздúца* /... и др.

Дакако, у КГ има и многобројних изведеница овим суфиксом које су у моци оној функцији (*бајúлица*, *зáјач'ица* /према *зáјац*/, *крáлúца*...), но оне нису предмет ове студије.

2.17. Деривати са сложеним суфиксом *-ич'асц*:

8 Не искључујемо могућност да су понеке овде наведене лексеме изведене новом деминуцијом од већ изведених именица са *-ак* (*јелéнак*, *камéнак*, *корéнак*).

И овај суфикс има, ако не деминутивно значење у правом смислу речи, онда нијасну која значи умањивање значења онога што у себи носи семантика творбене основе (као у т. 2.10). Најчешће значи приближну боју: *беліч'асті*, *-ч'астіа*, *-ч'астіо* /вар.: *билич'асті*/ (< *бел* „бео“), *пейлић'асті* и *пейлич'асті* „шаролик, разнобојан“.

2.18. Деривати са сложеним суфиксом *-ич'ић'*:

Овај творбени формант забележили смо у неколико примера, и то у ономастици (надимци): *Ђуркич'ић'* (К), *Марјанич'ић'* (Кл), *Пандурич'ић'* (К), *Раганич'ић'* (К) и др. Према Скоку, овај је суфикс настао дисимилацијом од удвојеног деминутивног суфикса *-ић'ић' > -ич'ић'* [Skok, I: 705];

2.19. Деривати са суфиксом *-ич'ка*:

Овај деминутивни суфикс налазимо у призренско-тимочким говорима [Ивић, II: 152; Белић, 1999: 263; Марјановић, 2001: 342], веома је продуктиван, а у КГ продуктивнији је него у призренско-тимочким, као што се може видети из бројних ниже наведених примера [види и: Petrović, 1935: 133: сложен суфикс од *-ица + -ка*]: *бабич'ка* (< *баба* „жена из ближе родбине која помаже при порођају и/или која носи бебу на крштење у цркву; (ребе) стара жена“), *брајич'ка*, *воденич'ка*, *главич'ка*, *ђушич'ка*, *драгич'ка* „(дем. и хип.) драга, веома мила особа“, *девич'ка* /*дивич'ка*/ (< *девка*) „девојчица“, *Ђурич'ка* (име, КГ), *Јакобич'ка* (име, КГ), *козич'ка*, *жемич'ка*, *јунич'ка*, *каџанич'ка* (< *каџаница* „кошуља“), *кошарич'ка*, *кочич'ка* „коштица“, *лајич'ка*, *ластавич'ка*, *лејич'ка* (< *лејица* „кашика“), *ливајич'ка*, *Лулич'ка*, *Лукич'ка* (надимци, К), *младич'ка* „ластар, младница“, *мошич'ка*, *нојич'ка*, *пајрич'ка* „нека биљка папреног укуса“, *полич'ка*, *прасич'ка* „(мишић) потколеница“, *равнич'ка*, *рукавич'ка*, *свештич'ка* „мала иконица (најчешће ова лексема означава 12 иконице које на полеђини имају неку молитву, а које круже међу члановима тзв. „крунице“); *свештич'ка* (Ј, К, Кл, Н, В, Л) „свитац“ (*свѣтка* – Р), *сестрич'ка*, *сламич'ка*, *шалич'ка* (< *шалѣица* „педал /на ткачком разбоју/“), *шелич'ка*, *шорбич'ка*, *шравич'ка*, *Ферич'ка* (надимак, К), *шумич'ка* и многи други.

Из наведених примера види се да суфикс *-ич'ка* служи најчешће за извођење деминутива од основа именица жењског рода на *-а*.

2.20. Деривати са суфиксом *-ја*:

Суфиксом *-ја* (палатална верзија суфикса *-а* [Клајн, 2003: 19]) ретко се изводе деривати са хипокористичним значењем у свим српским говорима, па и у КГ: *Миља* (< *Мидан*, *Миле*), *Зеља* „име вола“, *Жуја* „име краве“, можда и *Маја* (< *Марјан*).

2.21. Деривати са суфиксом *-ка*⁹:

Овај суфикс, иначе веома редак у српским говорима са деминутивним, понекад и хипокористичним значењем, у КГ је знатно продуктивнији, а настали деривати (првенствено од именских, ретко од придевских основа) су фреквентно у употреби:

врѣћ'ка, *ђрућка* (КГ) „грудвица“ (в. и: *Червѣна џрућка* „Црвенкап(иц)а“), *жиљка* (< *жила*), *ишка* (< *ижа* „кућа“), *кајка* (< *каји*), *кићка*, *књишка* (< *књижа*),

9 Већина ових деминутива имају и варијанте са суфиксом *-ица* (са хипокористичком нијансом): *каџица*, *чѣлкица* (и *чѣлч'ица*), *јѣлч'ица* (и *јѣлшица*), *ливајица*, *сикѣрица*, *сламч'ица* /*сламкица*/... и сл.

коби́лка, ко́йинка (<ко́йина „купина“), ко́йрив^фка, крстѝинке (<крстѝине „леђа“), лива́шка, лоѝа́шка „лопатица, омоплат“, машинка, Мило́јка (надимак у К), Мар(и) јанка (<Ма́р(и)јан), Ми́љка (<Ми́ља), Ђу́рич'ка (<Ђу́рећ' <Ђу́рећ' „Ђураћ“), (Ма-гда)Линка (<Ли́на, Магдали́на), мрѝв^фка (син. /ређе/: мрѝвица), оѝа́шка (<оѝаши) (само у К, Ј) „реп“, ѝоловѝнка „струк“, ѝерѝнка „јастучић“, ѝу́јка „веће пиле, скоро кокош“, сикѝрка, сла́мка, слѝѝка „реза (на врагима)“, слив^фка „шљивица“ (<слива „шљива“), сѝа́рка (хип.) „баба, стара жена“, сѝи́рич'ка „(хип.) стриц“ (<сѝирик-), фелѝенка (<фелѝин „кумче“ <рум. *fin* „исто“ <дакорумунског **fil'in*, **fil'ină* [в. Petrović, 1935: 101]; фиѝу́рка (<фиѝу́ра), це́јка (вероватно од *seja*, данас са ослабљеним деминутивним значењем), циѝа́рка, ч'а́шка и др. [в. и Petrović, 1935: 137-138]

Има доста изведеница које су изгубиле деминутивно значење: ци́цка „сиса, дојка“, ч'елка „пчела“ и, делимично, ба́јка „дашчица у огради“, кла́пка „клапна, типка (на акордеону)“ и др.

2.22. Деривати са суфиксом -ле:

Овај хипокористични суфикс слабо је продуктиван у савременом српском језику [Клајн, 2003: 144], а у КГ забележили смо га само у два примера, у којима има више деминутивно, а по мало и хипокористично значење.

Деминутивна и хипокористична изведеница *ку́цле* (мн. *куѝлић'и*) /уп. хип. *ку́ца*; *ку́цо* од *куѝоѝв*/ „мало куче, псетанце“ настала је, највероватније, од онома-топејске основе *куѝ* (од узвика *куѝ-куѝ* /<*куч'е* „пас“¹⁰/ [в. и: РКМД, I: 349] који се користи за дозивање вабљење паса). Овај се облик учврстио у КГ и под утицајем румунске истозначне хипокористичке лексеме *сиѝи* „псетанце“, такође онома-топејског порекла (уп. карашевски хипокористик *куѝул* <рум. *сиѝи*; в. рум. *сиѝи*, *саѝел* [DEX, 224]), и узвика за дозивање паса: *сиѝи-сиѝи*¹¹ „(хип.) псето“. Тај узвик је, највероватније, у вези са глаголом *кѝаѝи се* „парити се (о псима)“, односно *кѝиѝи се* „доносити на свет младунце (о кучки)“ [РСХК], III: 145], што потврђује и свадбени карашевски термин *куѝлић'и* / „прва посета младенаца невестиним родитељима, која се обавља прве недеље после свадбе, за коју се прилику припрема ручак (данас веома обилан)“/, употребљен у фигуративном значењу из жеље да младенци имају већи број деце, као што је то случај са кучком када се окуци (оштени).

Друга изведеница је *ма́цле* /мн.: *маѝлић'и*/ „маче“, а настала је, као и *ку́цле*, од творбене основе српског хипокористика *ма́ца* (<*мачка*), подржана и обликом румунске лексеме *таѝ* „мачка“.

2.23. Деривати са суфиксом -ушка:

У КГ, као и у свим српским говорима, овај деминутивни и, понекад, хипокористични суфикс необичан је и слабо продуктиван, а забележили смо га у следећим изведеницама: *врѝиу́шка* и *вр...у́шка* „рајбер“, (*ѝ*)*аљу́шка* (чешће у мн.: (*ѝ*)*аљу́шке* <рум. *gălúșcă*, <рус. *галушка* <укр. *галушка*) „кнедла, ваљушак“, *дебелу́шка* (хип.) „дебелушко, дебелуца“, *перу́шка*.

2.24. Деривати са суфиксом -це (-ца):

Деривати са овим деминутивним суфиксом ретки су у српским говори-ма [Клајн, 2003: 203]; нешто су чешћи у говорима призренско-тимочким. У КГ

10 У КГ не постоји лексема *пас*, једино *куч'е*.

11 Сличне експресивне творевине могу се наћи у бројним језицима: *guzzo* (сицилијански), *cuз-cuз* (галицијско), *cuго* (астуријско), *kuszi* (мађарски), *киѝ* (албански).... [DER: 274-275].

грађење се врши са извесним специфичностима¹² у односу на остале српске говоре, а број изведеница овим суфиксима прилично је велик и служи за творбу деминутива и хипокористика од именица *средњеџ рода*: *брѣмеце*, *ви́нце*, *да́нце* /К/ (<дно), *деџѣце* (вар.: *диџѣце*), *дрѣвце* (<*дрѣво* „дрво“), *жа́лце* „жаока, жаоце, жалац (у инсеката)“, *желѣце* *желѣзо*), *јаџњеце*, *јајѣце*¹³ (<*јајце*), *ја́реце*, *кри́лце*, *куч’ѣце* и *куцлѣце*¹⁴ „псетанце“, *лицѣце*, *мацлѣце* „маченце“, *млѣкце*, *ме́це* [<*ме́со* (*месце* >*меце*)], *оџледа́лце*, *о́кце*, *па́рчѣце*, *пе́рце*, *пи́вце*, *пи́леце*, *па́сеце*, *ра́меце*, *се́лце*, *си́рењеце* (<*си́рење* „сир“), *срѣцеце*, *шеле́це*, *ше́лце* (<*ше́ло*), *шурме́це* (<*шурме* „ждрбе“), *ч’ѣлце*, *ч’ѣлач’ѣце* и др.

Е. Петровић је приметио „чудан облик“ лексеме *у́це* „ухо“ (мн.: *у́ши*), јер очекивани облик био би **ушце* (<**ух-ѣце*, **ушице*) [Petrović, 1935: 132]. Након палатализације добијен је, дакле, „чудан“ облик *у́це* који је у себи формално носио деминутивну нијансу премда он то није означавао, па је за означавање деминутираног облика изведен истим суфиксом (редупликацијом) деминутив *уцѣце* „мало ухо“ (као у *јајѣцеце*), облик који Петровић не спомиње јер га вероватно није забележио.

Овде наводимо и ретке облике изведене деминутивним суфиксом *-ца*, застарео и редак данас у српским говорима, као што су *врѣвѣца* „врвца“ или *ко́лца* „колица“. Суфикс *-ца* може имати и хипокористичко значење као у примеру *бајџа* (в. 2.11.).

2.25. Деривати са суфиксом *-ч’а*:

Овај хипокористички суфикс више регионалног карактера [Клајн, 2003: 203; Белић, 1999: 265-266] доста је редак у КГ, а налазимо го у ономастици, у презименима /*Бѣлч’а*, *Јанч’а*/ и надимцима /*Кѣрч’а*, *Миколч’а*, *Равч’а*/. Ван ономастике, забележили смо само једну лексему - *дрѣич’а* /од основе глагола *дрѣиши*, в. и *дрѣиав*/ „(о људима) драпав, дроњав, траљав, обучен у дроњцима“, али се у њој не осећа деминутивно или хипокористичко значење.

2.26. Деривати са суфиксом *-ч’е*:

Иако је овај деминутивни суфикс типичан за јужнословенске језике (у српском језичком ареалу за источне говоре), чије се устаљивање у јужнословенском ареалу доводи у везу са балканистичким процесима интерференција [Клајн, 2003: 203], премда неочекивано ако се има у виду снажан утицај румунског језика на КГ, веома је редак у говорима Карашевака. Као самостални суфикс забележили смо го једино у изведеници *ч’ѣлач’е* (<*ч’ѣлаџ*¹⁵, са губљењем *џ*). Забележили смо још два примера изведеници сификсима са *ч*: *-анч’е*, у *деџанч’е* /вар.: *диџанч’е*/, и *-инч’е*, у *марвинч’е*.

2.27. Деривати са суфиксом *-ч’ица*:

Као и у осталим српским говорима, и у КГ наставак *-ч’ица* налазимо најчешће као завршетак деминутивних изведеница од именица са основама на *к* или *ч*: *врѣч’ица* (*врѣч’ица*), *џуч’ица* (<*џуска*), *дач’ица* (К, Ј) /*деч’ица* –Р, *двч’ица* – оКГ/¹⁵ (<*да́ска*, *де́ска*, *дѣ́ска*), *ја́балч’ица* (<*ја́балка* „јабука“), *јѣлч’ица* (<*јѣлка*) /вар., ретко: *јѣлишица*/, *крѣч’ица* „мала крушка; сијалица цепне лампе“ (<*крѣшка*),

12 Упореди: *брашњаце*, *ведрајце*, *јајѣце*, *ребрајце* – књ. *брашанце*, *ведарце*, *јајашце*, *ребарце*

13 Лексема изведена удвојеним суфиксом: *-це* + *-це*.

14 Деривати *куцлѣце* и *мацлѣце* изведени су помоћу два деминутивна суфикса: *-ле* и *-це* (в. 2.19.).

15 Због економичности простора, нећемо давати варијанте за остале наведене примере које се, иначе, лако могу наслутити. Наведени примери су из говора Карашева.

коко́ч'ица (<коко́шка), кúрјач'ица „вучица“ и Кúрјач'ица (микротопоним, део насеља у Карашеву), њáрч'ица (<њáрка „зеленжаба“), овч'ица, пáрадајч'ица (КГ, осим у Р) „парадајз, црвени патлиџан“, пpорóч'ица, пyђáкица /вар.: пyђáч'ица/ (<пyђáкa) „путић“ (уп. рум *rotésă* „исто“ <стсл., буг. *пyтeк* [DER: 626]), рéч'ица (<рéчка „патка“), рéч'ица /<рéка; в. и топ.: Рич'ица „Решица (званични назив), главни град Караш-Северинске жупаније од којег су карашевска насеља удаљена свега десетак километара и коме су, највероватније, Карашевци дали назив по реци која кроз њега протиче (Брзава, званични назив *Bârza*)/“, рyч'ица /рук'ица/, Свирч'ица (надимак К, Кл, Р; <Св'рка /надимак, Кл/, Св'рац /надимак, Кл/, св'рац „свирач“), шoшорóч'ица (<шoшорóшка „нека врста завијутка, фишек“), флáч'ица (<флáшка), ч'éтикица /вар.: ч'éч'ица/ и др.

Примери изведеница у којима се -ч'ица издвојило у посебан суфикс веома су ретки и у КГ [в. Клајн, 2003: 123], што потврђује и чињеница да смо забележили само један такав дериват - *стварч'ица*, али вероватно он није једини.

3. У српском језичком ареалу, КГ познати су по својим архаичним фонолошким, морфолошким и лексичким цртама. Упркос чињеници да спадају међу најистраженије српске говоре, мање је познато да је истраженост разних нивоа ових говора изузетно неједнака, а главни разлог таквог стања треба тражити у трендовима који су у разним периодима владали у дијалектолошкој науци. Тако се догодило да у најистраженијим говорима о којима се толико писало поједини њихови сегменти остану скоро у целини неистражени.

Најновија истраживања лексике, још увек далеко недовољна, а надамо се и овај скромни прилог из творбе речи, казују да и у овим сегментима КГ чувају знатан број архаизама или пак да су доста иновирали. На нивоу творбе речи, до сада, једино је Е. Петровић у својој чувеној монографији узгред споменуо неколико творбених форманата (суфикса) [Petrović, 1935: 127-144] и за сваког од њих дао пар примера.

Иако је ово, према мојим сазнанњима, први рад посвећен искључиво једном сегменту из творбе речи – деминуцији, на основу изложене и анализираних грађе може се извести неколико закључака:

1. И у сегменту творбе речи КГ испољавају неке своје особености које не налазимо у другим српским говорима или су такве особености реткост (атипичне), од којих истичемо: чување и велика фреквентност архаичног деминутивног суфикса -ка [Стевановић, 1970: 480], специфични суфикси -ајце и -ач'ко, деминутивно значење суфикса -аш-, -ика и -ич'аст', неке специфичности у грађењу изведеница са формантом -це (в. 2.24.);

2. Упоређивањем анализираних творбених форманата у КГ са истим у другим српским говорима, установили смо извесне сличности у деминуцији са говорима призренско-тимочког дијалекта: употреба суфикса (-ак)/-ѡк, -ав, -ика, -инка и -ичка у деминутивном значењу, те одсуство деминутивног суфикса -анце;

3. Поред сличности, има и доста битних разлика између карашевских и призренско-тимочких говора: много фреквентнија употреба деминутивног суфикса -ић у КГ него у призренско-тимочким, знатно ређа употреба форманта -че/-ча у КГ, непостојање деминутивног суфикса -енце у КГ и др.

4. Горенаведене чињенице, које комплементарно потврђују закључке досадашњих истраживања из фонологије, морфологије и лексике КГ, наводе нас да закључимо да су карашевски и призренско-тимочки говори у блиском сродству. То сродство, по нашем мишљењу, датира из предмиграционог доба када су

јужнобанатски српски говори¹⁶ сачињавали са српским југоисточним и, једним својим делом, централним српским екавским говорима јединствен дијалекатски ареал, разнесен касније бројним сеобама. Први слој аутохтоног карашевског живља (словенског, српског карактера) је у време првих сеоба с југа на север, највероватније, апсорбовао изванредан број српских досељеника али и румунског живља, образујући тако једну посебну и вековима затворену српску етничку енклаву са бројним етнолингвистичким конзервисаним специфичностима.

Литература

- Белић, 1999: А. Белић, *Дијалектни источне и јужне Србије*, у „*Изабрана дела Александра Белића*“, том IX, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Драгићевић, 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Ердељановић, 1925: Ј. Ердељановић, *Трагови најстаријег словенског слоја у Банату*, *Niederluf sbornik*, Прага, стр. 275-308.
- Ивић, П: П. Ивић, *Целокућна дела*, П, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штиокавско наречје*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад, 2001.
- Клајн, 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, Други део, *Суфиксација и конверзија*, Београд.
- Марјановић, 2001: С. Марјановић, *Деминуција у лесковачком говору*, Српски језик (Научно друштво за неговање и проучавање српског језика Београд), бр. VI/1-2, Београд, стр. 331-347.
- Николић, 2000: М. Николић, *Обраћни речник српскога језика*, Матица српска • Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, Палачић, Београд.
- РКМД, I: Г. Елезовић, *Речник косовско-метихијског дијалекта*, Свеска прва, Београд, 1932.
- Радић, 2010: П. Радић, *Койаонички говор. Етногеографски и културолошки преглед*, САНУ, Етнографски институт, Београд.
- РСХКЈ: *Речник српскохрватскога књижевнога језика*, књ. I-VI, Матица српска (Матица хрватска), Нови Сад (Загреб), 1967-1976.
- Стевановић, 1970: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамаћички систем и књижевнојезичка норма)*, I, Друго издање, Научна књига, Београд.
- Томић, I: М. Томић, *Антропонимија Карашеваца*, Посебан отисак из „Зборника за филологију и лингвистику“, књ. XV/2, Нови Сад, 1972, стр. 213-227.
- Томић, II: М. Томић, *Антропонимија Карашеваца*, II, Посебан отисак из „Зборника за филологију и лингвистику“, књ. XVII/2, Нови Сад, 1974, стр. 207-240.
- Ђорић, 1981: Б. Ђорић, *Именички суфикси с иницијалним ч*, Књижевни језик, X, број 4, стр. 15-18
- DER: Al. Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura SAECULUM I. O., București, 2007.
- DEX: *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975

16 То су говори потомака најстаријег словенског слоја у Банату [в. Ердељановић, 1925: 276-280, 285 passim; Radan, 2000: 222].

Maretić, 1963: 319: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Treće, nepromijenjeno izdanje, Za štampu priredili Mate Hraste i Pavle Rogić, Zagreb.

Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul caraşovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, Bucureşti.

Radan 2000: M. N. Radan, *Graiurile caraşovene azi. Fonetica şi fonologia*, Uniunea Sărbilor din România, Editura Anthropos, Timişoara.

Skok, I-IV: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Jugoslavenska akademija znanosni i umjetnosti, Zagreb, 1971-1974.

Tomici, 1984: M. Tomici, *Toponimia caraşovenilor*, Studii şi cercetări lingvistice, 3, mai-iunie 1984, Bucureşti, стр. 237-249.

Скраћенице

Лексичке скраћенице:

арх. - архаизам, архаично

в. - види

вар. - варијанта

дем. - деминутив

итал. - италијански

књ. - књижевни језик

мн. - множина

нгр. - новогрчки

нем. - немачки

праслов. - прасловенски

рум. - румунски

син. - синоним

слов. - словенски

стсл. - старословенски

тур. - турцизам, турски

уп. - упореди

хип. - хипокористик

Скраћенице за карашевска насеља:

В – Вóдник (румунски званични назив: Vódnic)

Ј – Јáбалч'е (Iabálcea)

К – Карáшево (Caráşova)

Кл– Клокóтич' (Clócotici)

Л – Лúпак (Lúpac)

Н – Нéрмић' (Nérmet)

Р – Рáвник (Ráfnic)

LA DIMINUTIVATION DANS LES DIALECTES DE CARASOVA

Résumé

Cette étude représente une recherche sur la diminutivation dans les dialectes de Carasova qui appartiennent aux dialectes serbes les plus anciens. L'auteur considère comme utile cette démarche pour trois raisons: a) l'existence de certaines différences dans la manière de former les diminutifs dans les dialectes serbes; b) la formation des mots dans les dialectes de Carasova n'a pas été étudiée jusqu'à présent; c) l'ancienneté des dialectes de Carasova pourrait contenir des éléments nouveaux dans le processus de formation des diminutifs dans l'aire linguistique serbe.

La classification est faite selon les suffixes diminutifs. L'analyse a mis en évidence certains traits spécifiques des dialectes de Carasova, ainsi que certaines similitudes avec les dialectes serbes du sud - est, des similitudes qui confirment de plus les conclusions des recherches dans d'autres compartiments sur l'appartenance de ces dialectes aux dialectes serbes ékaviens de sud-est et/ou centrales.

Mihalj N. Radan

ЛЕКСИЧКА И ГРАМАТИЧКА СРЕДСТВА ЗА ИСКАЗИВАЊЕ ВРЕМЕНА У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА

У прилогу су приказане јединице временске мере у карашевским говорима (даље: КГ). Анализирана су лексичка и граматичка средства којима се у КГ означава време и указано је на сличности и разлике по овом питању у односу на ситуацију у другим српским екавским говорима, ради прецизирања дијалекатске арее којој КГ припадају. Услед вишевековног периферног положаја и изолације КГ, те снажног континуираног вишевековног утица румунских банатских говора и румунског књижевног језика на ове говоре, биће истакнути облици неких карашевских временских јединица насталих под румунским дејством.

Кључне речи: Карашевци, карашевски говори, јединице временске мере, румунски утицај.

0. Исказивање времена у КГ не разликује се знатно од исказивања времена у другим српским говорима (и, уопште, у другим словенским језицима). Циљ овога прилога јесте да инвентарише лексичке јединице којима се означава време у КГ, да укаже на сличности које постоје између карашевских и других српских, првенствено екавских говора, а такође да испита у којој је мери утицао румунски језик на КГ у овом сегменту.

За прикупљање грађе за овај рад спроведена је теренска анкета у карашевским селима, а за обраду материјала употребили смо једнојезичне и двојезичне речнике, као и дијалекатске монографије и речнике (српске и румунске).

Проблематика исказивања времена у српском и хрватском језику, па и шире – у јужнословенским и балканским језицима, била је у жижи интересовања Милке Ивић [Ивић, 1955-56: 165-214; Ивић, 1982-1983: 323-326] али и других лингвиста [Бородич, 1956: 18; Долобко, 1927; Кашић, 1981: 159-165; Кашић, 1981-1982: 333-337; Симеонов, 1985: 33-39; Бошњаковић, 2006/1: 27-40; Бошњаковић, 2006/2: 571-576].

Према семантичкој класификацији именица које значе време Милке Ивић [Ивић, 1955-56: 165-214], постоје три групе јединица временског мерења: а) јединице које одређују време количински (*секунда, минути, сати, час*); б) јединице које су чланови једне условне временске сукцесије (називи дана и месеци); и в) појмови-периоди који значе природне временске сукцесије (*јуниро, подне, вече, пролеће, лето...*).

1. Предмет нашег рада јесте двојак: инвентарисати основне (просте) јединице временског мерења у КГ и анализирати једну од јединица временске мере, наиме оне која време означава количински – *година*, тачније, анализираћемо лексичка и граматичка средства којима се исказује сукцесија година (из прве, а. групе).

2.1. *Јединице које одређују време количински* – малобројне су: *секунда, минути, сати, час* (ретко, само у изразима типа: *зал /вар: зъл* (Кл, Н, Л, В), *зел* (Р)/ *ч'ас*, *година, век*) *дан, ноћ, мјесец, година, век, лани...*

2.2. Јединице које су чланови једне условне временске сукцесије (називи дана и месеци) сврстали смо у две подгрупе:

2.2.1. Називи дана: *понедељник, шоборник*, (в.: *понедељник, шоборник* [ТДР: 613, 816], *среда, четвртак, петак, субота, недеља*. Као што се може видети, КГ конзервисали су неке архаичне називе - *понедељник, шоборник*, којима треба придодати старо место акцента.

2.2.2. Називи месеци: *јануар* /вар: *ја^енуар, ја^енуар/*, *фебруар, мари, април, мај, јуни, јули, август* /вар: *ау^зуст/*, *септембер* /вар: *се^ттембер* – новијег датума [уп.: *сеп^ттембар* - ТДР, 2008: 751]/, *октобер* /вар. арх., ретко: *ок^томбер* [уп.: *ок^томбар* - ТДР, 2008: 521]/, *новембер, децембер*.

У КГ нису сачувани стари словенски називи месеци. Задњих деценија, под утицајем црквене литературе (црквени календари, књиге) и проповеди попова у цркви, продрли су хрватски називи месеци (*просинац, ожујак, вељача, свибањ* итд.), али се они ретко користе.

2.3. Најбројније су лексеме или лексичко-грамађичке конструкције којима се именују *појмови-периоди који значе природне временске сукцесије*. Њих смо сврстали, примењујући семантички критеријум, у неколико подгрупа:

2.3.1. Јединице које именују сегменте дана и ноћи: *ранина, поранини* „јутро, ујутро“; *зора, у зору* /вар: *у^з зору/* „зора“; *придан* (К, Ј, Р) /вар: *придан* (Кл, Н, Л, В)/ „пред дан“ (уп.: *придвече* [РКМД, II : 134], *придвечер, придноћ* [РЦР, I : 416]); *даном* (К, Ј) /вар: *даном* (Кл, Н, Л, В), *дењом* (Р)/ (в.: *д^бњом, д^бњем* [Белић, 1999: 245]), *пришпани* „пре подне“; *иланина* „1. подне; 2. црквена зворњава којом се означава подне („бије иланина“)“ [уп.: *илане* - ТДР, 2008: 574; *илане* – РКМД/II: 79], *нашпани* „у подне“, *ошпани* „после подне“, *вечер, навечер* „увече“, *нанавечер* „(етнологија) вече уочи дана када се прославља кућни светац“ [Радан, 2005: 44]; *сумрак, (у) замрачивање* „време између дана и ноћи“; *ноћом* „ноћу“ (уп.: *ноћом* [РКМД, I: 466]; *ночум* - [ТДР, 2008: 484]; *ноћом, ноћем, ноћом* - [Белић, 1999: 245]); *поноћ* „поноћ“ (в.: *поноч* [СПГ: 1406, 154], *пола ноћ* [РКН: 548]), *попоноћу* „после поноћи“.

2.3.2. Јединице које означавају сукцесију дана, ноћи, година: *сејдан* (К, Ј), *сидан(а)* (Кл, Л, Н, В), *сидена* (Р) „данас“; *учера(к)* „јуче“; *узавчера(к)* „прекјуче, пре два дана“; *поузавчера(к)* „пре три дана“; *супра(к)*; *појупра(к)* „преко два дана“, *попојупра(к)* „преко три дана“, *шегаушра* (К, Ј) „преко три-четири дана“; *нећаска* (К,Ј), *нећаска* (Кл, Л, В, Н), *нећаска* (Р) „синоћ“ [уп.: *ноћаске* РКМД, I: 466; *начаска* - ТДР, 2008: 473]; *сундја* „прошле ноћи, ноћас“; *ононоћу* „пре две ноћи“; *лани, ономлани* „пре две године“, *поономлани* „пре три године“; *нагодину* „догодине“ ...

2.3.3. Јединице које именују годишња доба: *пролехе, пролехни, -а, -о; пролехи* (в.: *пролехи* [РКН: 578]); *лехо, лехињи, -а, -е (-о)*; *јесен, јесен(ск)и, -(ск)а, -(ск)е*; (уп.: *јесенски, јесенски* [РРГ: 54]); *зима, зимски, -а, -о* /вар.: *зимњи, -а, -е (-о)*, *добо* (в.: *зимњи* [РЦР, II: 211]).

3. Лексичка и грамађичка средстава за исказивање сукцесије година у КГ

3.1. Година која је у току означава се обавезним детерминатором који је, у случају КГ, показна заменица која стоји испред именице „година“ и означава временску блискост: *ова година, ове године* (уп. *ове године* у говору БЦГ [Бошњаковић, 2006: 28; види и: Веску, 1976]); слична је ситуација у балканским несловенским језицима, у којима се од више показних заменица такође користи показна заменица којом се маркира блискост: уп. рум. *anul acesta*, алб. *këtë vit* „ове године“) [Бошњаковић, 2006: 28].

У КГ нисмо забележили примере са детерминатором партиципског порекла типа *шекућа година*, премда у румунском имамо такву синтагму, али је она књишког карактера. Такође, нисмо забележили ни примере у којима би био употребљен прилог за именовање текуће године, као што је то случај у неким словенским (македонском, чешком) или несловенским балканским језицима (албанском) [Бошњаковић, 2006: 29].

3.2. Разна лексичка и граматичка средства користе се када је у питању именовање редоследа прошлих, протеклих година у КГ. У ту сврху употребљавају се неки прилози, као и квалитативни или квантитативни детерминатори уз именицу.

„Прошла година” именује се прилогом *лани*, као у скоро свим словенским језицима, укључујући и српски, састављен од две творбене и једне наставачке морфеме [в. Бошњаковић, 2006: 29], са локативним наставком за облик *-и* (< стсл.) (уп.: *лани*, *лани* [РКМД/1: 354], *лани* [ТДР: 376; РКН: 456; ГЗ: 135], *лањски* [СПГ: 579]). Овде још постоји и придев изведен од прилога *лани* - *лањска година* (уп.: *лањска година* [Томић, 1984: 164], *лањски* и *лањски* [Томић, 1987: 67]).

Други начин за именовање протекле године реализује се употребом одредбе добијене од адјективизованог партиципа перфекта од глагола „проћи” уз именицу „година”: *прошле године*, као што је случај и у свим словенским али и у највећем броју осталих балканских језика језик (уп. рум.: *anul trecut*). Оно што је карактеристично за КГ јесте постојање потпуно синонимичне конструкције истог порекла - *прошашња година* (уп. свинички облик: *прођашна* [Томић, 1984: 203]). Под утицајем румунског језика, по моделу прилог + број + именица: *асит ин ан* “сад (уназад) једна година, употребљава се ретко синтагма *порије јене година*.

3.3. Значење нечега што се збило пре две године исказује се у КГ на два начина. Најчешће је то исказано скамењеним обликом беспредлошког локатива са заменичком одредбом након разних асимилационих и дисимилационих процеса - *ономлани* „ономлане”, али и са префиксом *по-*: *по лани*. Овај други начин (*по лани*) приближује КГ говорима призренско-тимочког типа (уп.: *поблани* [Бошњаковић, 2006: 31]).

У КГ не употребљавају се конструкције типа *прек лане*, *минуле године*, али се понекад употребљава конструкција сложена од префикса и прилога придевске провенијенције: *придлањска година* (префикс *приш-* < пред- прѣд⁻¹). Такође, употребљава се и синтагма *приш прошлу годину* и (одредба са префиксом уз именицу). Може се чути, и то доста често, конструкција *саг^{III} две године*, која је највероватније настала калкирањем румунске конструкције са прилозима уместо предлога *асит дои ани* „пре две године”.

3.4. Временско лоцирање нечега што се збило пре три године остварује се најчешће прилогом са одређеним префиксима или предлозима, наиме:

- с предлогом *по*: *по ономлани*;

- много ређе, с предлогом *прико*: *прико ономлани*;

- с предлогом *порије* (конструкција: предлог + основни број + прилог): *порије три године*;

- према румунском моделу (калкирање, в. 3.3.): *саг^{III} три године* (рум. *асит trei ani*) или *саг^{III} три године у најшраг^к*.

1 У КГ, по правилу, *e* од неакцентованог *ѣ* > *и*, због тога имамо *приш-* (уз десоноризацију крајњег сугласника) [Radan, 2000: 74-77].

За временско фиксирање нечега што се десило у прошлости пре четири, пет или више година, користе се горенаведене конструкције с предлозима *п̄рије* уз основни број којим се изражава број протеклих година (*п̄рије ч'етири /п̄ети, шест.../ збдине*) или калкираном конструкцијом према румунском моделу (*саг^{та} ч'етири /п̄ети, шест.../ збдине*). У овим конструкцијама приметна је још једна особеност КГ, коју, иначе, налазимо и у говорима призренско-тимочке области [в. Белић, 1999: 65-206; Богдановић, 1997: 79]. Наиме, ради се о уопштавању дуалских облика код свих бројева [Petrović, 1935: 183], тако да ћемо у КГ имати облик генитива једине именице „година“ код свих бројева: *п̄рије ч'етири збдине / п̄рије п̄ети (шест, седам, ...п̄етнајст...)* **збдине**.

3.5. За временско лоцирање онога што ће се збити идуће године користе се именице с одредбама и прилози.

Најфреквентнија је употреба предлошко-падежне конструкције *на збдину*, облик који вероватно јесте или настао или се учврстио у КГ захваљујући интерференцији са румунским говорима у којима је фреквентно коришћен синонимна конструкција „*la anul*“. Временско лоцирање нечега што ће се догодити идуће године помоћу предлога „на“ (+ именица) ређе се сусреће у српским говорима (в.: *назбдину*) али се користи и у још неким словенским језицима [Бошњаковић, 2006: 33].

Често се употребљава иста конструкција допуњена редним бројем: *на дрўзју збдину* (уп.: *у дрўзју збдину* – говор Свиничана), вероватна настала калкирањем по румунском моделу „*la alt an*“, што сведочи и веома сличан облик забележен у свиничком говору (уп.: *у дрўзју збдину*), а познато је да су ова два српска банатска говора, као најизолованија, претрпела најснажнији румунски утицај. Исто као резултат снажног и дуготрајног румунског утицаја користи се и конструкција у чији састав улази префикс *п̄реко* са редним бројем који одређује именицу: *п̄рико јенé збдине* (према рум. „*peste un an*“).

Ређе се користи конструкција састављена од одредбе (која је пореклом прилог времена садашњег) уз именицу, иначе доста фреквентна у српском и другим словенским језицима: *идућ'а збдина*.

3.6. За временско лоцирање нечега што ће се догодити кроз две или више година, користи се уобичајена предлошко-падежна конструкција за већину српских говора (предлог *кроз* + основни број + именица): *кроз две /шри, ч'етири, п̄ети.../ збдине*.

3.7. Означивање редовитости временског понављања постиже се и у КГ, као у већини српских говора, употребом заменице *сваки*: *сваку збдину / сваке збдине*.

Редовитост временског смењивања означава се појединим предлошко-падежним конструкцијама специфичним и за друге српске говоре или словенске и несловенске балканске језике. Ту спадају генитивско-акузативна конструкција *из збдине у збдину* (уп. рум. *din an în an* „исто“), генитивска конструкција *ош збдине до збдине* (уп. рум. *de la un an la altul* „исто“) и акузативско-инструментална конструкција *збдину за збдином* (уп. рум. *an de an* „исто“). Премда постоје идентичне конструкције и у румунском језику, у овом случају не можемо говорити о румунском утицају, јер су карашевске конструкције истоветне са конструкцијама које сусрећемо у већини српских говора. Насупрот, сасвим је сигурно да су бар неке од наведених румунских конструкција образоване према словенском моделу из времена вишевековне словенско-румунске (романске) симбиозе током средњег века.

3.8. Значење „сваке године једном“ исказује се у карашевским говорима прилогом *џодџише* (уп. рум. *anual*) и генитивском конструкцијом (заменица + именица) *сваке џодине*.

За исказивање временске редовитости понављања нечега у интервалима већим од једне године, користи се иста падежна конструкција проширена одговарајућим редним бројем (који означава број година када се што понавља): *сваке дрўге /шрѣћ'е, ч'ешврше.../ џодине*.

3.9. Дуже, вишегодишње трајање нечега исказује се инструменталом множине именица „година“, као и у осталим српским говорима, уз напомену да у КГ имамо специфичан карашевски наставак –*ами* [Petrović, 1935: 154, 163-164]: *џодинами*. Паралелно је у употреби, можда са нешто већом фреквенцијом, предлошко-падежна конструкција (с + Инструментал) *с џодинами*, образована по румунском моделу (в. рум. *cu anii* „са годинама“).

3.10. Исказивање нечега за шта се зна да се неће никада десити реализује преко разних устаљених израза, од којих су једни специфични само КГ - *На Свѣтџи Никатџ!, Век амен!, На шўрски Великдјан* (К, Ј) /*Великдјн* (Кл, Л, Н, В), *Великдјн* (Р)/, а друге налазимо у већини српских говора – *На шўрске Русалије!* и др.

4. Из анализе гореизнесене грађе могу се формулисати следећи закључци:

4.1. У већини случајева констатује се лексичка и семантичка идентичност или сличност облика из КГ не само са већином облика из српских екавских говора, већ који су, доста често, у складу и са неким словенским језицима, што потврђује да су словенски језици конзервисали из прасловенског лексичког фонда бројне конструкције за именовање временских јединица: *дан, ноћ', мјесец, џодина, век, пролѣћ'е, зимски, онџмлани, сваке џодине, овѣ џодине, зџра* и др.

У неким семантичким пољима, као што је приметио Ж. Бошњаковић [Бошњаковић, 2006: 36], исту лексику користе скоро сви словенски језици: *лани, месец, зима* и др.

4.2. Приметно је да су бројни називи временских јединица из КГ идентични или веома слични са истим називима у говорима призренско-тимичког и косовско-ресавског дијалеката: *понедељник, шўрник, сектѣмбер, планина, ноћ'џм, нећ'аска, лѣтџњо, лани, лански, -а, -о, пџлани, прѣје шестџ џодине* и др. Поред других бројних доказа о припадности КГ српском екавском лингвистичком ареалу [Petrović, 1935> 221-224; Radan, 2000: 211-223; Томић, 2007: 5-16; Virta, 1993; Раѓан, 2005 и др.], овај скромни допринос сматрамо да иде у прилог српском пореклу Карашевака и њихових говора.

4.3. У карашевском лексичком фонду постоје бројне конструкције за изражавање временских јединица које су специфичне КГ, које илуструју њихову вишевековну изолацију и самостални развој у туђој, несловенској средини, на периферији српског језичког простора: *прѣдан /прѣдн/, уч'ѣра(к), узавч'ѣр(ак), пџ_узавч'ѣр(ак), пџџшра(к), пџџџшра(к), шеџав'шра*

4.4. Није безначајан број конструкција за именовање временских јединица у КГ који је настао услед интерференције и утицаја румунског језика (можда и других страних језика), као што су: *сад^т две џодине, на џодину, на дрўџу џодину, из џодине у џодину, ошџ џодине до џодине, прџшашња џодина, (с) џодинами* и др..

4.5. Упркос вишевековној изолацији и развоју на маргинама српског лингвистичког ареала, континуираног и све интензивнијег румунског утицаја, као и утицаја других страних језика, КГ су и у сегменту именовања временских јединица сачували словенски карактер те лексики, што је доказ изузетне витал-

ности ових говора, захваљујући којој су и успели да се до данашњих дана одрже у архаичном облику.

Библиографија:

Богдановић, 1997: Н. Богдановић, *Језичке појаве на додиру призренско-шимочког и косовско-ресавског дијалекта*, О српским народним говорима, Научни скуп Деспотовац, 21-22. 8. 1996, Деспотовац, 1997, стр.77-84.

Бородич, 1956: В. Бородич, *Наречия времени шипа нощес, вечерѣа и нощем, вечер в современном болгарском языке*, Краткие сообщения Института славяноведения, Москва, стр. 18.

Бошњаковић, 2006/1: Ж. Бошњаковић, *Лексичка и грамаћичка средства којима се именује суццесија година у словенским и балканским језицима*, Probleme de filologie slavă, Timișoara [Editura Universității de Vest din Timișoara], стр. 27-40.

Бошњаковић, 2006/2: Ж. Бошњаковић, *О именовану дана у недељи*, Сусрет култура. Зборник радова, Нови Сад, стр. 571-576.

Долобко, 1927: Н. Долобко, *Ночь – ночесь, осень – осенесь, зима – зимусь, зима – зимусь, лето – летюсь*, Slavia VI, Praha.

Елезовић, 1932: Г. Елезовић, *Речник косовско-меџохиског дијалекта*, Свеска I, Београд.

Елезовић, 1935: Г. Елезовић, *Речник косовско-меџохиског дијалекта*, Свеска II, Београд.

Ивић, 1955-56: М. Ивић, *Из проблематике падежних временских конструиција*, Јужнословенски филолог XXI, Београд, стр. 165-214.

Ивић, 1982-1983: М. Ивић, *О исказивању временског понављања именима дана на јужнословенском, односно балканском језичком простору*, Balcanica XIII-XIV, Београд, стр. 323-326.

Кашић, 1981: Ј. Кашић, *Темпорални прилози деноминативног порекла у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане – реферати и саопштења 7, Београд, стр. 159-165.

Кашић, 1981-1982: Ј. Кашић, *О темпоралним прилозима у српскохрватском и македонском језику*, Македонски јазик XXXII-XXXIII, Скопје, стр. 333-337;

Симеонов, 1985: С. Симеонов, *Закоштенели именни падежни форми, функционирајући како наречия в българския и полския език*, Съпоставително езикознание X/3, София, стр. 33-39.

Радан, 2005: М. Н. Радан, *У походе шпјановијом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*, Савез Срба у Румунији, Темишвар.

Дијалекатске монографије:

Белић, 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, у „Изабрана дела Александра Белића“, том IX, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Веску, 1976: В. Веску, *Говор Банатске Црне Горе*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XIX/1, стр. 115-172.

Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București.

Radan, 2000: M. N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*, Uniunea Sârbilor din România • Anthropos, Timișoara.

Томић, 1984: М. Томић, *Говор Свиничана*, СДЗБ, књ. XXX, Београд.

Томић, 1987: М. Томић, *Говор Радимаца*, СДЗб, књ. XXXIII, Београд.

Томић, 1989: М. Томић, *Речник радимског говора*, Српски дијалектолошки зборник, XXXIII, Београд.

Томић, 2007: М. Томић, *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*, Cartea Universitară, București.

Фолклористичке монографије:

Birta, 1993: I. Birta, *Karășevci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*, Bukurešt.

Дијалекатски речници:

ГЗ: Ј. Марковић, *Говор Зайлања*, СДЗб, XLVII, 2000, стр. 7-307.

РКМД, I / II: Г. Елезовић, *Речник косовско-мешохијског дијалекта*, Свеска прва, Српска краљевска академија, Београд, 1932; Свеска друга, Српска краљевска академија, Београд, 1935

РКН: В. Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*, СДЗб, LI, 2004, стр. 313-688

РРГ: М. Томић, *Речник радимског говора*, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, XXXV, Београд, 1989.

РСХКНЈ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик, књ. I-XVII, Београд, 1959-2006

РЦР, I / II: М. Марковић, *Речник народног говора у Црној Реци*, СДЗб, XXXII, 1986, стр. 243-500 (I); XXXIX, 1993, стр. 149-398 (II)

СПГ: С. Реметић, *Српски прирзренски говор*, СДЗб, XLII, 1996, стр.319-614

ТДР: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд, 2008

Скраћенице:

алб. - албански

арх. - архаизам

вар. - варијанта

в. - види

рум. - румунски

уп. - упореди

Скраћенице за карашевска насеља:

В - Водник (румунски званични назив: Vódnic)

Ј - Јабалче (Iabálcea)

К - Карашево (Carășova)

Кл - Клокотич' (Clócotici)

Л - Лупак (Lúpac)

Н - Нермић' (Nérmet)

Р - Рафник (Ráfnic)

**LEXICAL AND GRAMMATICAL MEANS OF EXPRESSING TIME
IN CARAȘOVA DIALECT**

Summary

In the paper we present units of time measurement in Carașova dialect. Lexical and grammatical means of expressing time in Carașova dialect are analyzed and the similarities and differences on this issue are pointed out in comparison with the situation in other Serbian ekavian dialects, in order to establish to which dialect area the Carașova dialect belongs. Due to centuries of peripheral position and isolation and strong and age- long continuing influence of Romanian Banat dialects and Romanian literary language upon these dialect, some forms of the Carașova dialect time units, created under the influence of the Romanian, will be highlighted.

Miljana-Radmila Radan

Никола РАМИЋ
Крађујевац

АКЦЕНАТ ПРИДЈЕВА У ГОВОРУ БОГДАША

У овом прилогу¹ настоји се представити стање акцената у категорији придјева у говору Богдаша, српског села смјештеног на сјеверозападном рубу доњег Ливањског поља, испод планине Старетине. Говор спада у јужну групу западnobосанских говора источно-херцеговачког дијалекта. Забиљежена грађа, прикупљана путем упитника² и биљежењем континуалног говора, коментарише се на начин који омогућава инкорпорисање резултата истраживања у дијалектолошке атласе и цјеловитије акцентолошке монографије.

Кључне ријечи: дијалекат, акценација, придјеви, дијалекатска картографија.

0. Акцент придјева у српском језику, па тако и у појединим његовим дијалектима и у локалним говорима, заузима посебно мјесто - како у дијахронијским истраживањима ових феномена, тако и у описивању стања из синхронијске перспективе. Иако су многе наслијеђене разлике, како између акцената појединих облика тако и појединих акценатских типова, у новоштокавским говорима истрвене, неке од њих су очуване, у мањој или већој мјери, сразмјерно својој функционалности у појединим идиомима.

1. Према стабилности или разликама акцената у категорији вида и разликама у другим морфолошким категоријама, прије свега у категорији рода, формирају се акценатски типови придјева. Поређења са акценатским типовима које је представио Даничић³ показују да су новоштокавски говори у том погледу доста разнолики. Због изражене покретљивости акцената и разних врста уопштавања различито се, у различитим локалним говорима, формирају акценатске групе, а присуство бројних акценатских дублета указује на стање које је непреврело, па тако ни акценатски типови често нису стабилизовани. И у говору Богдашана (становника Богдаша) налазимо разлике у појединим придјева због њихове припадности акценатским типовима који се увијек не поклапају са онима у Даничића.

2.1. Између свих појава у вези са придјевским акцентом издвајају се оне које указују на начин стабилизације акцента у категорији рода. Чување разлике акцената између мушког и средњег с једне и женског рода с друге стране у појединих акценатских типова ријетко се јавља у новоштокавским говорима и архаизам је, а уједначавање се врши или према средњем и мушком роду, или се у средњем роду јавља акценат женског рода. У овом говору, у неодређеном придјевском виду потврђује се да је акценат средњег рода једине и мушког и женског рода множине различит од акцента мушког рода једине, онда када је акценат жен-

1 Рад је урађен у оквиру научног пројекта 148005 (*Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*) који финансира Министарство науке Републике Србије.

2 Упитник за испитивање акцента у штокавским говорима Берислава М. Николића (Николић Б. 1966/67: 324 – 325), Упитник Међуакадемијског одбора за дијалектолошке атласе САНУ и Упитник за испитивање босанско-херцеговачких говора Института за језик и књижевност у Сарајеву.

3 Даничић 1925: 209 – 235.

скога рода другачији, односно да је акценат средњега рода једнак са акцентом женскога рода.

Таквога су односа придјевни типа *бл̂а̄џ – бл̂а̄џа: б̂р̂з – б̂р̂за – б̂р̂зо, вр̂у̂ћ – вр̂у̂ћа – вр̂у̂ћо, зл̂ув – зл̂ува – зл̂уво, з̂рк – з̂рка – з̂рко, з̂ус̂и̂ – з̂ус̂и̂а – з̂ус̂и̂о, др̂а̄џ – др̂а̄џа – др̂а̄џо, ж̂ив – ж̂ива – ж̂иво, мл̂ад – мл̂ада – мл̂адо⁴...*, а једнако се понашају и *ж̂у̂ти, ј̂ак, кр̂ив, л̂уд, љ̂у̂ти, мл̂ак, ил̂ав, и̂ус̂и̂, р̂и̂ћ* (обичније *р̂и̂ћас̂и*), *ск̂у̂и, сл̂ан, ш̂вр̂д, ш̂у̂ти, ц̂р̂н, ч̂вр̂с̂и̂, ч̂ес̂и̂*, као и *бл̂^нј̂ед – бл̂^нј̂еда – бл̂^нј̂едо, л̂^нј̂ен – л̂^нј̂ена – л̂^нј̂ено, л̂^нј̂еи̂ – л̂^нј̂еи̂а – л̂^нј̂еи̂о, ц̂^нј̂ел – ц̂^нј̂ела – ц̂^нј̂ело, з̂њ̂ил – з̂њ̂ила – з̂њ̂ило*.

У ових једносложних придјева дугога слога према дугосилазном акценту у номинативу једине мушкога рода у свим облицима неодређеног вида мушког рода у којима се увећава број слогова и у свим облицима женскога и средњег рода акценат је дугоузлазни:

р̂и̂ћа (коза) је *ж̂у̂тиа, ж̂у̂ти̂е* д̂л̂ак̂е, р̂и̂ћаста; н̂ечи̂ј̂о *ж̂у̂тио* п̂аш̂че; ш̂а̂ја к̂оза је *љ̂ б̂^нј̂ело* *ц̂р̂на*; б̂ара – пр̂ви кра̂ј *б̂^нј̂ел*, а л̂аса је *ц̂р̂на* по н̂огами или м̂ало *б̂^нј̂ела* на гла̂ви; б̂или у *л̂^нј̂еи̂ој* в̂ољи; *ц̂^нј̂ело* ј̂а̂е; в̂и т̂амо н̂ешто *ц̂р̂но*; *ц̂р̂на* кр̂у̂ва; а̂дум – о̂ставило *ј̂ака*, бак̂овита; *ј̂ака* ј̂у̂говина; т̂о ти је с̂авиш̂е *ј̂ако*; им̂а б̂олес̂ни̂је, с̂ака-т̂и̂је, *л̂у̂д̂и̂је*; о̂сте *ж̂иво*; у̂ват^нли га *ж̂ива*; *љ̂у̂тио* па з̂а гр̂еде; *љ̂у̂тиа* шт̂енета; *ч̂вр̂с̂и̂а* б̂ила; в̂ода *мл̂ика*; обећа̂ње *л̂уду* р̂адо̂ва̂ње; врт̂е̂ча̂че *с̂у̂ве*; и *к̂у̂со* и р̂о̂гато; к̂о *к̂у̂си̂* п̂ас̂а (и одр. в. *к̂у̂си̂ п̂ас̂а*).

У придјева *з̂б* и *б̂ос* у наведеним облицима обично долази и до квалитативних и до квантитативних промјена, па је *з̂ола – з̂оло – з̂оли, б̂оса – б̂осо – б̂оси*: *к̂у̂_ш̂ б̂оса, б̂осо* се б̂ило, *з̂оли – б̂оси*, али има примјера у којима је та промјена само квантитативне природе - *д̂^нј̂ете б̂осо; з̂д̂ле пр̂си; р̂ам̂љ̂у̂ в̂оли, б̂оси*. Овакви акценатски ликови семантички блиских придјева могу се тумачити утицајем стања акцената одређенога вида, али и старом везом са акценатским типом *н̂дв – н̂два*⁵, односно утицајем фонетских промјена у *з̂б*.⁶

2.2. Када су у питању једносложни придјевни краткога слога стање је унеколико другачије. Уједначавање акцента у облику женскога рода према акценту средњега рода (у мушком роду, због броја слогова, акценат мора остати силазни) и овдје је раширено, али се често јавља и уједначавање према акценту женскога рода. Управо такав начин уједначавања на штокавском подручју показује се као важна дискриминанта која га парцелише.⁷

Придјевни типа *н̂дв – н̂два* могу бити са непромијењеним акцентом, али се у истога типа, па и код истих придјева, могу јавити и алтернације, или су обичнији са ликовима који свједоче о акценатском алтернирању. Према расположивој грађи немали број њих јесте са стабилним непромијењеним акцентом у облицима неодређеног вида. Осим *н̂дв* (који се јавља и са алтернацијом *н̂два – н̂дово*), забиљежено је да непромијењен акценат чувају *р̂а̄д – р̂а̄да – р̂а̄до, зн̂ан – зн̂ана – зн̂ано, к̂љ̂ас̂и̂ – к̂љ̂ас̂и̂а – к̂љ̂ас̂и̂о*:

н̂исам *р̂а̄да*; *к̂љ̂ас̂и̂о* ј̂адно; о̂ни су *зн̂ани*.

Неки од придјева овога типа, иако се јављају са непромијењеним акцентом *здр̂ав – здр̂ава – здр̂аво*, а тако и *л̂ош, и̂ј̂ан, ир̂ав, ир̂о̂с̂и̂, и̂у̂н, с̂и̂ти, сл̂аб, с̂ид̂р, ч̂ил, ш̂ру̂л ...*

4 У сусједним икавским говорима забиљежене су, поред оваквих, и форме које свједоче о односу типа *мл̂ад – мл̂ада – мл̂адо: ж̂иви б̂или, мл̂адо, с̂у̂ви ...* (Рамић 1999: 351).

5 В. Белић 1914: 36.

6 Г̂о [г̂о (=г̂до = г̂ол)], Даничић 1925: 213.

7 В. Николић Б. 1970: 111; Рамић 2010: 269 – 279.

иџне ливоде блага, сџиши – гладни, свѣ_дно; иџну ша̀ку љѣшнѣка; мѣ сџиши – иџјани; иџна плѣтѣнка; накупили иџне врѣће; иџне бѣсаге лѹга; сла̀би бѣли; сла̀ба јој крѣса; бр̀до стѣрмо; купнѣјери иџру̀ли; иџру̀ла грѣда; бѣла ко̀била чѣла; није лѣша жѣна; нѣкво јадно сѣдро ...

паралелно се јављају и са кратким узлазним акцентом у средњем и женском роду, успостављајући односе здр̀ав - здр̀ава - здр̀аво:

днѣте здр̀аво,⁸ здр̀аво млнѣјѣко; нѣве ко̀шуље; чѣла бѣла; људи пѣјани; иџни цѣпови грѣдѣ; то ти је иџру̀ло; страна на̀ша је стѣрма, па би се такво стање могло изразити као однос типа нѣв- нѣва – нѣво (нѣва – нѣво).

Уобичајено је остваривање алтернације у:

кр̀ша мѣса не једе; свѣ чѣстио; стѣро јадно; стѣро исану помѣзи; нѣшто сла̀бѣ ку̀ћѣ; ѓвце мр̀шаве, сла̀бе; на чѣстиу вѣздуку; ла̀ка јој зѣмља,⁹ на̀ко смѣћа, мр̀шавна; тријест кѣла чѣстиа мѣса; мрка (ж) – мр̀кѣ длѣкѣ.

3. У одређеном облику једносложних придјева дугога слога углавном је дугосилазни акценат: вру̀ћи, зѣстии, љу̀шии, мл̀ади, мл̀аки, швр̀ди, бла̀ги, бр̀зи, вран̀и, злу̀ви, зр̀ки, ила̀ви, иџстии, ску̀иш, сл̀ани, сѣви, иџиш, иџни, блнѣди, лнѣиш, ннѣиш, иџнѣки, снѣди, бнѣиш, иџнѣиш, знѣиш

мрка је иџнѣ вајта; рѣнѣ је жу̀шиш; лнѣиш блага; иџстиш мала; љу̀шиш р̀ане; иџнѣ тр̀ње рѣсте; иџнѣди р̀ата; бнѣиш чѣрбѣ; ѓни иџстиш пустѣлини; иџније данѣ; сѣнѣ ку̀кавица; ја̀ра (пшеница) сѣје се у про̀љеће; Бнѣиш ѣива; иџстиш проста̀рија; ѣмѣ жу̀вѣ р̀ану на нѣзи; ѣмѣ и ко̀ ку̀си пасѣ.

У придјева овога типа ријетко се јављају ликови са краткоузлазним акцентом који би потврђивали однос мл̀ади – мл̀ади,¹⁰ који је значајно распрострањен у штокавским говорима.¹¹ Двојно је Свѣиш Јѣван, Свѣиш Ђу̀раѣ, Свѣиш Пѣтка и сл. и Свѣиш Јѣван, Свѣиш Ђу̀раѣ, Свѣиш Пѣтка, ѣмѣ ѓвде свѣишѣ тѣла, а само са краткоузлазним акцентом иџиш – иџиш – иџиш / иџиш: иџиш пашче, иџиш свнѣт (уз напомену да се облик иџиш ѓвде не употребљава).

У већине придјева краткога слога у одређеном облику задржава се силазни акценат, а такви су знѣни, кр̀иш, нѣви, иџни, иџнѣи, вр̀ѣли, здр̀ѣли, мѣли, чѣли, па је нѣви ка̀пут – га̀нци нѣв; ѣзми тај здр̀ѣли; сла̀ђи су ѓни кр̀иш; вр̀ѣлѣ водѣ, али је и мр̀ки вѣци, чѣстиш понѣдиљак; Ду̀га ѣива.¹²

Говори се иџавѣи, стѣри: иџавѣи чѣјек; стѣри људи би рѣкли; о стѣрима жѣнама, а̀нача – стѣра чѣла; ѣзѣ стѣри загр̀ѣч; Стѣри на̀слон.

4. Промјену силазнога акцента придјева неодређеног вида у узлазни биљезимо и у придјева типа мѣдар и сла̀дак: мѣдрѣ бѣза; иџнѣ р̀ана; чѣснѣ пѣст; Чѣснѣ вѣриге; сла̀шики си бр̀ате; Сла̀шика ко̀са; иџнѣ ку̀шуље; нѣнѣиш чѣвѣр; р̀учни дѣвѣр; р̀учни сѣт; дѣснѣ р̀ука; Ћска ѣива; Цвнѣишнѣ нѣдиља; вѣ нѣски грѣдѣ, мада је и мѣдрѣи ка̀пут, иџснѣиш кр̀ѣв; смр̀ишнѣ аграмак на̀пѣ на ѣу. Говори се сѣишнѣ бр̀ашно; сѣишнѣ сѣли – али је ѓвде и у одређеном виду обичније сѣишан него сѣишан. Обично је кр̀ашики, мада је двојно кр̀ашиак и кр̀ашиак.¹³

8 О нормативном третирању оваквих акценатских ликова у српском и хрватском стандарду в. Рамић 2010: 269 – 279 и Вукушић 2007: 136 – 137.

9 Овакво стање уобичајено је и у сјеверноцрногорским говорима (в. нпр. Вуковић 1940: 277; Станић 1982:148).

10 В. Белић 1914: 42 – 42.

11 Исп. нпр. Решетар 1900: 129; Николић 1972: 642; Тешић 1977: 180 и др.

12 "Старо дѣиш и новије дѣиш према нѣви", исп. Белић 1914: 43.

13 Треба имати на уму да су придјевни тип сѣишан првобитно имали дуг вокал у кријену па су га скратили (Николић Б. 1966/67: 324).

14. У облицима компаратива свих придјева који се граде наставком – *ији* краткоузлазни акценат је на слогу пред тим наставком ("а акценат имали какав му драго док су неодређени" ¹⁶):

стѝар̄и – *стѝарија̄* – *стѝаријѐ* / *стѝариѿѿ*, *п̄амѐтин̄и* – *п̄амѐтинија̄* – *п̄амѐтинијѐ*,
уд̄ар̄ни – *уд̄ар̄нија̄* – *уд̄ар̄нијѐ* / *уд̄ар̄ниѿѿ*, *буд̄ал̄аст̄и* – *буд̄ал̄аст̄ија̄* – *буд̄ал̄аст̄ијѐ*
и др.

стѝар̄и ч̄ојек; *стѝаријѿме* ч̄ојеку; м̄укиња – брѐкиња само *ијѐг̄авијѐ* и цр̄њѐ; *бог̄атӣи* на́рат; *крӯӣни* од брата – а́ран; ћути, *п̄амѐтин̄и* си; нѐм̄а̄ је *буд̄ал̄аст̄ијѐ* од нѐ; *р̄ђ̄ав̄и* нек л̄ани; *мило̄стӣив̄ни* Пѐро; та̄ је *но̄вија̄*; нѐ виђе *уд̄ар̄нијѐ* д̄и́јете; би́ће *берӣћѐ̄ӣнија̄* г̄од̄на; *сӣад̄г̄ив̄и* су ка с̄а̄ћу и стра́нѐ; *г̄о̄јни* нек пр̄во; ни́је би́ло *г̄а̄днӣјѿк* од њега.

Примијетно је да се у облицима мушкога рода, након испадања интервокалнога *ј*, секвенца *иш* сажима, а да се у средњем роду, обично у придјева који не остварују прилоге, јављају форме са тврдим вокалом *о* на крају иза палаталног *ј*, или у унутрашњим слоговима облика мушког и средњег рода, уколико је на крају покретни вокал *е*.

Компаративи који се граде наставцима –*ји* и –*иш*, или су неправилни, углавном имају краткосилазни акценат:

дѐб̄љи – *дѐб̄ља̄* – *дѐб̄љѐ* / *дѐб̄љѿѿ*, *л̄ӯђи* – *л̄ӯђа̄* – *л̄ӯђѿ* / *л̄ӯђѐ*, *кра̄ћи* – *кра̄ћа̄* – *кра̄ћѐ* / *кра̄ћѿѿ* и др.

ма̄њи ч̄удо; *чвр̄шӣћа̄* од њега; *вѐћи* ће на́рести; код *мла̄ђѿга* с̄ина; к̄о *цр̄њи*, к̄о жалѿс̄ни; *г̄ор̄и* ѿ ха̄ће; нѐ зна се к̄о е *л̄ӯђи*; пр̄дв̄ај *ӯжѿм* стра́нѿм; *сла̄ђа̄* тӯђа; добра, нѐ маре *бѿља̄*; изв̄уко̄ *дѐб̄љи* кра̄ј; цимѐнта̄ш је *жѐшӣћи*; *кра̄ћим* пу́том.

И овдје је у прегласној позицији обично *о*, посебно у облицима са покретним *е*, будући да се у овом говору покретно у не јавља.

Акценатски лик *ла̄киш̄и* јавља се и овде.¹⁷ Али, биљежено је и *ла̄киш̄и*, те *ла̄ӣњи* и *ла̄ӣш̄и*, мада је најобичније *ла̄г̄њи*. Слично је са *љѐӣшӣ*, *љѐӣш̄и*, *љѐӣш̄ви* и *љѐӣш̄ви*. Овакви акценатски ликови могли су се јавити и због таквог акцента у мушком роду у придјева који граде компаратив са –*ији*, гдје долази до свођења –*ији* на –*и* (овдје је биљежено и *ла̄ган*: *ла̄г̄анӣ* – *ла̄г̄анија̄*), а треба имати на уму и чињеницу да се у народним говорима алтернација кратки силазни ~ кратки узлазни акценат у категорији рода и у придјева краткога слога често одржава.¹⁸

15. У облицима суперлатива вокал *а* у морфема *нај*- обично је кратак:

на̄јмла̄ђи – *на̄јмла̄ђа̄* – *на̄јмла̄ђѐ* / *на̄јмла̄ђѿѿ*, *на̄јбо̄љи* – *на̄јбо̄ља̄* – *на̄јбо̄љѐ* / *на̄јбо̄љѿѿ* и др.

то̄га̄ на̄јмла̄ђѿк жѐна; *на̄јжеш̄иѐ* су с прѿљећа; на́рестѿ *на̄јвѐћи*; вр̄бичк̄и су п̄си *на̄јљӯћи*; би́ла гла̄вна ц̄ура – *на̄јљеш̄ва̄*; *на̄јближ̄и* му ко̀мшија; *на̄јбо̄ља̄* ср̄цом.

Акценатски ликови са дугим вокалом у *нај*- рјеђи су и обично се јављају у емфатичком изражавању, које доводи и до нешто чешће распрострањености двоструког акцента у односу на стање у стандардном језику:¹⁹

16 Даничић 1925: 236.

17 Биљежено на разним странама: Драгичевић 1988: 82; Тешић 1977: 224 и др.

18 О томе шире в. у Рамић 2010: 269 – 279. Речник САНУ наводи само компаратив *ла̄киш̄и*, али је у женском и средњем роду *ла̄ка* и *ла̄ка*, *ла̄ко* и *ла̄ко*.

19 Исп. Драгичевић 1988: 82. У сусједним икавским говорима биљежени су примјери у којима суперлативна морфема обично има дуги силазни акценат (Рамић 1999: 352), а у нешто удаљенијој Рами само је тако (Окука 1983: 78). У тим говорима морфема *нај* чешће је одвојена од придјева

најстарї сїн; најскрајња кўћа до Бастајя; најљѣшвѣ д'јѣте; најстарї бї'б; најдря планина бїла; најстария бїла; нодѣ најљѣшвѣ мјесто; најмањб зрно онб, глотан крув је највѣћа мўка бїла.

16. Овако изложено стање акцената придјева у једном локалном говору на подручју ијекавске југозападне Босне, у говору Богдаша, села смјештеног у доњем Ливањском пољу, омогућава његово поређење са околним икавским и, првенствено, ијекавским говорима. Општа слика тога стања јасно показује да се овај говор укључује у групу западнобосанских ијекавских говора источнохерцеговачког (херцеговачко-крајишког) дијалекта, а да поједине реализације допуштају довођење у везу са непосредно сусједним млађим икавским говорима, чија је акцентуација у основици такође источнохерцеговачког типа, али са нешто архаизама, због њиховог нешто успоренијег развоја.

Скраћенице и списак литературе

Белић 1914: Александар Белић, *Акцентнајске студије*, Београд 1914.

Белић 1972: Александар Белић, *Историја српскохрватског језика, књ. II св. 1: Речи са де-клинацијом*, Београд 1972.

Вуковић 1940: Јован Л. Вуковић, *Акцентаи говора Пиве и Дробњака*, Српски дијалектолошки зборник, књ. X, Београд 1940.

Вукушић 2007: Stjepan Vukušić, Ivan Zoričić, Marija Grasselli-Vukušić, *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*, Nakladni zavod Globus, Zagreb 2007.

Даничић 1925: Ђуро Даничић, *Српски акценџи*, Београд - Земун 1925.

Дешић 1976: Милорад Дешић, *Западнобосански ијекавски говори*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXI, Београд 1976.

Драгичевић 1988: Милан Драгичевић, *Акцентаи придјева у говору ијекаваца села Бироваче*, Јужнословенски филолог XLIV, Београд 1988.

Николић Б. 1966/67: Берислав М. Николић, *Уџићник за иџићивање акценџија у шћокавским говорима*, Јужнословенски филолог XXVII/1-2, Београд 1966-1967.

Николић Б. 1970: Берислав М. Николић, *Основи млађе новошћокавске акценџијаџије*, Библиотека Јужнословенског филолога, НС 1, Београд 1970.

Николић М. 1972: Мирослав Николић, *Говор села Горобила (код Ужичке Пожеге)*, Српски дијалектолошки зборник XIX, Београд 1972.

Николић М. 1991: Мирослав Николић, *Говори србијанског Полимља*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXVII, Београд 1991.

Окука 1983: Miloš Okuka, *Govor Rame*, Sarajevo 1983.

Пецо 1961: Asim Peco, *Akcentat sela Ortiješa*, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Građa X, Sarajevo 1961.

Пецо 1964: Асим Пецо, *Говор иџичне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник XIV, Београд 1964.

Пешикан 1969: Митар Пешикан, *О основима шћокавске акценџијаџије*, Јужнословенски филолог XXVIII/1-2, Београд 1969.

Рамић 1999: Никола Рамић, *Ливањско-дувањски говорни шћи*, Српски дијалектолошки зборник XLVI, Београд 1999.

(*нај сџе дрї, нај ми је дрїжї*), што може погодовати учврћивању дугог силазног акцента, јер се њиме обезбјеђује већа проминенџија акценџованог слога.

- Рамић 2010: Никола Рамић, *О акценџу једнослужних придева*, Српски језик XV, Београд 2010.
- Решетар 1900: Milan Rešetar, *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, Wien 1900.
- РСАНУ 1959-2006: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ – Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд 1959 - .
- Станић 1982: Милија Станић, *Ускочки акценати*, Српски дијалектолошки зборник XXVIII, Београд 1982.
- Стевановић 1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд 1981.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Књижа о акценџу књижевног језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1991.
- Тешић 1977: Милосав Тешић, *Говор Љешџанског*, Српски дијалектолошки зборник XXII, Београд 1977.
- Упитник БХ 1976: *Упитник за испитивање bosansko-hercegovačких govora*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Odjeljenje za jezik, Sarajevo 1976.
- Упитник САНУ р.в.: *Упитник за srpskohrvatski/hrvatskosrpski дијалектолошки atlas*, Међуакадемијски одбор за дијалектолошке атласе, SANU (радна верзија).

ACCENT OF ADJECTIVES IN THE SPEECH OF BOGDAŠ

Summary

This paper is designed in the form of the answers to the questions from well-known questionnaires for the study of colloquial speeches, accompanied by a necessary verification of them through the registration of the segments of continuous speech. The recorded material is commented in such a way that it allows for the incorporation of the results of the study into dialectological atlases and comprehensive accentology monographs. The structure of accents of adjectives in the speech of Serbs from Bogdaš shows that it belongs to the southern group of Western-Bosnian speeches of the Eastern-Herzegovinan dialects.

Nikola Ramić

Драга БОЈОВИЋ
Никишић

ДИЈАЛЕКАТСКА ФРАЗЕОЛОГИЈА: ЛЕКСИЧКО-ГРАМАТИЧКИ АСПЕКТ (Увод у класификацију)

Фразеологија као лингвистичка, тачније лексиколошка и стилистичка дисциплина, у србистици мало је развијена. Нијесу урађени фразеолошки речници дијалеката или говора, а самим тим ни класификација ових лексичких јединица. Стога је оваква тема повод, пресваходно на основу увида у дијалекатски материјал и у литературу дијалекатске фразеологије рускога језика и појединачне радове из ове области код нас, – да се завире у ово необрађено поље у науци о српском језику.

Кључне ријечи: дијалекатска фразеологија, дијалекатски фразеологизам, лексичко-граматичка карактеристика, класификација.

1. Дијалекатска фразеологија¹

Изучавање фразеологије сваког језика и његова лексикографска обрада претпоставља преглед језичког материјала у свим сферама његове употребе. Једна од тих сфера је дијалекат: дијалекатска ријеч у сваком виду употребе, без увида у фразеологију, не може се сагледати.

Особеност дијалекатског говора састоји се и у посебној вези ријечи, конгруенција многих ријечи у говорима условљава образовање фразеолошких обрta, различитих према коришћењу, структури, и по емоционалној засићености.

У говорима се употребљавају:

- 1) Устаљени спојеви који имају у свом саставу дијалекатске ријечи: *Прошо ко ђјан (ђљан) с ѓаћама*.
- 2) Фразеологизми који су општесрпски: *Прошо ко бос ђо шрњу*.

Степен сличности компонената фразеолошке јединице у говорима може бити различит. У дијалекатској фразеологији постоје сви типови фразеологизама, познати књижевном језику.

Једни фразеолошки обрти имају „главне“ ријечи које своје значење реализују само у вези с одређеним ријечима, а слободно се не употребљавају: *Бије ѓа ѓлас...*

Код других, без обзира на тијесну повезаност компоненената синтагме, пренесено значење обрта у цјелини јасно је мотивисано: *Ко преваћено јуне...*

Постоје и такве фразеолошке јединице у којима су компоненте структуре тако тијесно везане међусобно, да је тешко увијек установити откуда пренесено значење (*ђребиђи на мрђиво име*).

Дијалекатски фразеологизми разликују се према употреби:

¹ Примјери су узети углавном из говора сјеверне Црне Горе, из забиљажених текстова са терена, из разговорног језика, и са осталих подручја Црне Горе, и шире.

- 1) Неутралне устаљене конструкције које имају номинативну функцију: *мртџа јесен* „сухој дењ“ (пос(т)ан дан),
- 2) Емоционално обојени фразеолошки обрти који се употребљавају за оцјену карактеристика предмета и појава: *вајџаџи зјале*, *купиџи тпруње*.

Усменим карактером дијалекатског језика објашава се постојање многобројних *варијаната* фразеологизама. Варирању је подложна форма и састав компонентата устаљених обрта: *Марџин у Загреб*, *Марџин из Загребџа*; *Нале у Пријепоље*, *Нале из Пријепоља*; *Шуџо поџа/поџо*, *Шуџо доџа/доџо*.

За фразеологију је битно лексичко *варирање* – замјена компонентата фразеологизма. (*Дигџа се ко маниџа Ојдана*, *Дигџа се ко маниџа Мера*, *Ко Андрија и Савица*, *ко Шоџа и Тијана*, *Дигџе се ко Сџана и Крсмана*). Многи дијалекатски фразеологизми представљају мјесне варијанте општесрпских фразеосемантичких модела.

За дијалекатску фразеологију није битно само варирање, већ и појава одређених фразеологизама само у одређеној ареи, што може бити условљено менталитетским разликама: *Развијен ка коза у кољено*, *ка Пренџово дијетџе*; *Уџа му ко џилеџе џркно*, *Уџа му ко џочетџак од чарџе...*

Источник фразеологизама су различити обреди, древни празници који се нијесу сачували али су оставили свој траг у језику. Многи фразеологизми фолклорнога поријекла оставили су траг у језику и то могу бити фрагменти пословица. У већини случајева, у основи устаљених обрта налазе се конкретне представе: разговорни језик располаже неограниченим могућностима метафоризације значења ријечи и цијелих израза.

Дијалекатска фразеологија попуњава се новим образовањима чија се појава објашњава изванјезичким разлозима, везама књижевног језика и говора и сталном тенденцијом за обнављањем експресивних средстава у усменом говору у којима се користе називи нових реалија: *Прође ко (ка) фурија*, *Прошпуџње ко џајфун...*

2. Дијалекатски фразеологизам

Дијалекатски фразеологизам је категоријално истога типа са фразеологизмом књижевног језика, то је заправо једна те иста јединица, што се може доказати подударањем општих граматичких карактеристика и параметара фразеологије књижевног језика и дијалекатског фразеологизма.

Међутим, дијалекатски фразеологизам има и своје особености условљене сфером његове употребе, што се потврђује, на примјер у следећем²:

- 1) У условима постојања у фразеологији како књижевног тако и дијалекатског језика истога броја лексичко-граматичких типова, фразеолошки састав може се *одликоваџи квалитетџом* и *количином јединица*, које сачињавају ту, или другу тематско-лексичку групу или садржај унутар тих група (на примјер обим и количину семантичко-тематских група *глаголско-џројозиционих* или *џро)замјеничких* фразеологизама;

- 2) Реализација граматичких категорија, у истом степену својствена фразеологији књижевног језика као и фразеологији говора, код ових се се може показати друкчијом, може имати већу или мању *џродуктивност* *неких форми* (поред-

2 Анализу оснивамо на поређењу стања у блискородним језицима (српском и руском), класификацијама руске дијалекатске фразеологије.

бене конструкције или категорија рода код именских фразеологизама који означавају лице);

3) Синтаксички модели употребе познати фразеологији књижевног језика, и одговарајуће синтаксичке функције фразеолошких јединица не морају бити заступљени у дијалекатском језику (нпр. атрибутивни модели дијалекатских адјективних фразеологизама) и обрнуто, неке јединице, својствене говорима нијесу продуктивне у књижевном језику (нпр. *синтаксички модели глаголско-пропозиционалних фразеологизама*).

Таква и слична особеност граматике дијалекатске фразеолошке јединице одређује неопходност њиховог специјалног изучавања како у границама једног говора или неколико говора) тако и њихов саоднос са јединицама књижевног језика.

Граматички аспект фразеологије је најважнији, у вези је са свим својствима фразеолошке јединице – и са формом и са значењем, граматика одређује могућност употребе фразеологизама у говору, његово слагање. Установљење велике зависности компонентног састава и дефиниције фразеолошке јединице од њене припадности одређеном лексичко-семантичком типу, омогућује да се донесе законотворан закључак, па се на савременом нивоу развоја фразеологије (Коболева, 2007: 175) одсуство у речницима указа на лексичко-граматичку односивост фразеологизама може сматрати недостатком.

3. Граматички ниво у дијалекатској фразеологији

Фразеологија је повезана не само с лексичким него и граматичким нивоом језика и стога је фразеолошки материјал неопходно изучавати сходно „граматици говора“: компонентна структура чува старије, конзервисано стање, нестало стање из језика, одражава „*граматички условљену архаичност*“ (Борисова и др. 1987, с.17) фразеологије дијалекатског језика. (Пр.: *Па да је девети доста; Тек си на дневи, Дневи, ноћи*). При томе, опис граматичке особености компоненти фразеологизама важан је због карактеризације појединачне форме фразеолошке јединице и карактер граматичких својстава последњих има посредан однос: за анализу компонентне структуре управо граматичка страна граматичке фразеолошке јединице (њена лексичко-граматичка карактеристика, спољне синтаксичке везе на нивоу конгруенције фразеологизама) остаје ван поља посматрања истраживача. Та страна дијалекатских фразеологизама објективно се јавља једном од двеју јединствених граматика српског дијалекатског језика, напоредо са граматиком ријечи, и у поређењу са њом не мање важна, самобитна и уникатна. Произилази да граматика дијалекатске фразеолошке јединице има пуно право на свестрани (не фрагментарни или епизодни) опис у дијалекатском речнику сваког типа – општем или фразеолошком.

Граматички систем било ког говора утиче и на његов фразеолошки систем, и тај утицај огледа се како на формалну организацију тих јединица, тако и на њихово „понашање“ у одређеним контекстним условима тако да у опису граматичке дијалекатских фразеолошких јединица, специфичности компонената структуре, морфолошке и лексичке особености појединих компонената, имају посредан однос. Неопходном се показује анализа граматичке посебности компонентне структуре фразеологизама, која је условљена и њиховим постојањем у одређе-

ној дијалекатској средини (нпр.: *ЧЕ ТЕ БИЈЕМ ДА СЕ*- надујеш; ... *ДО СТО* – једно (Вој); једън (При)).³

4. Лексичко-граматичка карактеристика фразеолошких јединица

Лексичко-граматичка карактеристика фразеолошких јединица је њихова подјела по лексичко-граматичким класама или типовима.

У српској фразеологији немамо ни на нивоу књижевног језика ријешено ово питање, у руској постоје озбиљна размимоилажења која су условљена различитим поимањем научника како форме, тако и значења фразеологизама. То предређује подјеле различитог обима типова фразеологизама, међусобно бркање, различиту терминологију.

На пр. Н. И. Лавров пише: „На основу општег категоријалног значења (предметност, процесуалност, значење) дијалекатске фразеолошке јединице, као и књижевне обједињују се у семантичко-граматичке класе: субстантивне, глаголске, прилошке, придјевске и др.“ (Лавров; 1992:16). У руској фразеологији савременог литерарног, књижевног језика Гвоздарев, на примјер, издваја класе или типове фразеологизама са значењем предметности, квалитета, процесуалности, околности, релативности (Гвоздарев: 1971).

Фјодоров издваја у руским говорима Сибира „функционалне групе“ фразеологизама, стављајући у основу своје класификације функционално-семантички принцип, у чијој основи је то „какву улогу у реченици испуњава одговарајући обрт (шта он карактерише), шта представља собом његово цјеловито значење и како оно одређује валентност те фразеолошке јединице“. (Фјодоров, 1980:48). Он издваја седам група дијалекатских фразеолошких јединица: *прилошке, глаголске, ускличне*, фразеологизми који су у *корелацији с именицама и модалним ријечима*, фразеологизми *атрибутивно-предикаатскога типа* и фразеологизми у *функцији самосталних реченица*. И поред недостатака, „функционална класификација дијалекатских фразеолошких обрта особито је важна на првој етапи њених изучавања. Она помаже да се разграниче фразеолошки хомоними, даје могућност да се одреди валентност, од чега зависи тачно одређивање семантике. Последња околност посебно је важна зато што у многим случајевима тип модела фразеолошке јединице не одговара семантичком типу. (Исто, 49).

Молошков сматра да су лексичко-граматички типови фразеологизама руског књижевног језика, који су познати свим говорницима и лексичко-граматички типови фразеологизама ограничене употребе у одређеним ареама, по својој суштини исти, имају опште особине, опште критерије за разграничење (Молотков, 1977:212-213). Лавров подржава то мишљење: „Упоређивање дијалекатских и литерарних фразеолошких јединица у категоријалним односима не даје основа да се говори о некаквим суштинским разликама (...)у дијалекатској фразеологији, као и књижевној, издвајају се супстантивне, глаголске, придјевске, прилошке и др. јединице.“ (Лавров 1992, 18-19).

Већина истраживача закључује да фразеолошке јединице говора и књижевног језика имају исту лексичко-граматичку организацију (Орел, 1973: 69). Та теза се не односи на разматрани проблем, уколико аутор под термином „лексич-

3 В. Драгољуб Златковић, *Фразеологија страха и наде у пирушком говору*, СДЗб XXXV, Београд 1989, 175-456.

ко-граматичка организација“ подразумејева *структуру* дијалекатских фразеологизама (Кобољева, 2007:36).

Истраживачи руске фразеологије давно су запазили да су фразеолошке јединице „тако многобројне и разноврсне да је скоро немогуће успоставити било каква правила или принципе који важе за све фразеолошке обрте без изузетка. „Фразеолошки материјал, због разноврсности елемената који конституише његове јединице, и малим степеном системске условљености међу њима, не може се систематизовати на основу само једног критерија којег се строго придржавамо (Телија, 1968: 273).

Класификацију нашег материјала оснивамо на лексичко-граматичким типовима које издваја Кобољев (2007: 36) на основу фразеолошких речника руских народних говора⁴: именичке, придјевске, прилошке, глаголске, глаголско-пропозиционалне, замјеничке, адвербијално-предикативне.

На основу јединства три показатеља (*ошћине значење, присућности истог броја граматичких категорија, једноставан однос са ријечима у реченици*) Кобољева подржава класификацију на шест лексичко-граматичких типова фразеологизама која је присутна у Фразеолошком речнику рускога језика из 1967: именске, придјевске, прилошке, глаголске, глаголско-пропозиционалне, модалне и ускличне јединице.

Међутим, многи фразеологизми су остали изван те класификацијет као „изузеци“. Испоставило се да ти изузеци представљају самосталне фразеолошке јединице (неодређено-количински, замјенички, адвербијално-предикативни, модални, и да примјена било ког од трију критерија за сврставање није једнозначна (Хуснутидинов, 1993). Стога је оправдано говорити и о прелазним формама.⁵

У том смислу Кобољева издваја лексичко-граматичку типологију: именичке (*шестии прси, стара ђевка, жива душа*), придјевске (*ударен мокром чарайом по глави...*), адвербијалне (*и дан и ноћ, од јушра до сушра/ сјушра, прије зоре на пейнаес дана*), глаголске (*сићи с ума, вољетии чашицу, умјеје у сваке нишии...*), глаголско-пропозиционалне (*небеса*) се *провалила, још из пелена није изашило...не љува тии истод самара...*), неодређено-количинске (*ни на офиаћак, шуштиа и шма, шуша и буша, шуша и маруша, ирице и кучине...*), (про)замјеничке (*ни јава, ни ласа, ни једне кришiene душе*), прилошко-предикативне (*по срицу...*), модалне (*штиа да радиш, остиај здраво, ни дур, ни бре*) и ускличне (*Боћ на помоћ, Слава Боћу*), а за сваки од типова може се описати граматичка и семантичка карактеристика која истиче јединство форме и садржине фразеологизма као особите јединице језика.

5. Закључак

Управо са тога разлога постоје различита поимања, разне концепције фразеологизма, разни описи тих језичких факата, почевши од интерпретације, употребе до класификације. Природно, сваки аутор који се бави фразеологијом треба да аргументује зашто одабира одређену концепцију, а не другу, а при томе је важно једно: описивање фразеологизама не би смјело имати противуречности.

4 Шведова (2005, с. 220-221) предлаже класификацију на основу „семантичко-граматичког описа“ фразеолошких јединица на основу типологије коју примјењује Чепасова у раду Речник фразеологизама са компонентом Бог, додајући типовима предметних, означавајућих, процесуалних, начинско-условних, модалних, још тип тип замјеничких и дајући посебан статус фразеологизма-везама.

5 О фразеолошкој транспозицији в.: Пејановић, 2009.

Фразеологија српског језика нема ни један речник, колико нам је познато, фразеологизама народних говора, али су фразеологизми забиљежени у Речнику српских говора Војводине и Ускочком речнику Милије Станића.

У монографијама о народним говорима скоро да нема овог одјељка, у неким речницима одређених подручја такође нијесу, или тек понегдје су забиљежене фразеолошке јединице.

По мишљењу Лепешева „као веома важан и неодложан посао многи лингвисти постављају изучавање живог народног говора, јер се без тога не може изучавати успјешно ни фразеологија појединих писаца, ни фразеологија књижевног језика у цјелини (Лепешев, 1972: 100). Важност потпуног и тачног одређења семантике ријечи и фразеолошке јединице у речнику је несумњива, улога речника као „путника“ у вези је са развојем духовне културе друштва, што одређује сазнајни однос човјека према избору језичких средстава и правилну употребу у говору.

Може се претпоставити да фразеологизме ствара тај дио народа за који је у доброј мјери карактеристичан умјетнички начин мишљења. За општенародни стил карактеристична је употреба фразеологизама у одређеној ситуацији. Категоријална идентичност дијалекатских и књижевних фразеологизама упућује да је лексичко-граматичка класификација фразеолошких јединица српског књижевног језика непримјенљива на материјал народних говора, и обрнуто. Та сагласност књижевног и дијалекатског језика указује на опште и различите црте, како на граматичком тако и на семантичком плану.

Литература

Борисова Е. Г, Диброва Е.И., Добровольский Д.О., Телия В.Н., Черданцева Т. З. Фразеографические параметры и их описание в словаре (на материале русской идиоматики)//Фразеологизм и его лексикографическая разработка. Материалы IV Межд. симпозиума в рамках заседания Межд. комиссии по проблемам славянской фразеологии при Межд. комитете славистов/Ред. сост. А.С. Аксамитов. Минск, 1987. -С. 9-18.

Коболева И.А., Русская диалектная фразеология: грамматический аспект, Санкт-Петербург, 2007.

Лавров Н.И. Смысловая структура диалектной фразеологической единицы. Учеб. пособие к спецкурсу/Отв. ред. В.П. Жуков. Новгород, 1992.

Гвоздарев Ю.А. О семантической классификации фразеологических единиц русского языка// Вопросы семантики фразеологических единиц, Новгород, 1971. Ч.1.-С.12-20.

Лейпешев И.А. Белорусская диалектная фразеология словарях различных типов (Лексикографический обзор)//Труды Самаркандского университета. Новая серия . Вып. 237. Вопросы Фразеологии. VI. Самарканд, 1972. С-100-113

Молойков А.И. Основы фразеологии русского языка. Л., 1977.

Никишина Т. Г. Проблемы идеографического описания народной фразеологии. М., 1995.

Орел М. В. К вопросу об изучении диалектной фразеологии//Вопросы языкознания и сибирской диалектологии. Труды Томского гос. ун-та им. В.В. Куйбышева. Т. 84. Вып. 3. Томск, 1973. – С.65-70.

- Пеџина Т.П. О семантике междометных идиом//Диалектические процессы во фразеологии. Тезисы докладов межвуз. науч. конференции. Челябинск, 1993,-С.31-32.
- Пејановић, Ана: Фразеологија српског језика и њена структура, Реферат прочитан на научном скупу Интердисциплинарност и јединство савремене науке, Пале, 22-24.мај 2009. (у штампи)
- Речник српских љовора Војводине, свеска 7, Матица Српска, Нови Сад 2007.
- Телия В.Н. Фразеология//Теоретические проблемы советского языкознания. М, 1968.-С.257-277.
- Федоров А. И. Сибирская диалектная фразеология / От. ред. К.А.Тимофеев, Новосибирск, 1980.
- Хуснуїдинов А.А. Лексичко-граматическая характеристика фразеологических единиц русского языка. Учеб. пособие, Иваново, 1993.
- Шведова Н.В. К проблеме создания частного словаря фразеологизмов с компоненттов "бог" //Фразеологические чтения памяти проф. Б.А. Лебединской. Вып. 2. Материалы Всерос. науч. конф./Отв. ред.Н. Б. Усачева, Курган, 2005. С-219-222.
- Фразеологический словарь русского литературного языка, том. I, 1999.

**ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
ДИАЛЕКТНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
(введение в классификацию)**

Резюме

Изучение фразеологии народных говоров, не только в грамматическом аспекте, должно согласовываться с изучением сербской фразеологии в целом, прежде всего с фразеологией литературного языка. Результаты, полученные в процессе изучения фразеологии и других сфер употребления, могут быть использованы при более углубленном изучении фразеологического состава диалектов, а это в свою очередь послужит более глубокому пониманию самой фразеологической единицы. Такой цели можно добиться, если установим правильные соотношения между теорией и практикой фразеографической работы. С одной стороны достижения в лексикографии сербского литературного языка необходимо использовать в диалектной фразеологии (с учетом специфики диалектного материала) с другой стороны, новые достижения в области фразеографии диалектного материала, могут заполнить пробелы в описании фразеологического фонда сербского языка в целом.

Драга Бојович

ЛЕКСИКА ОРИЈЕНТАЛНОГ ПОРИЈЕКЛА У СРПСКОЈ ВОЂАРСКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ: КРУШКЕ МИШЋЕТИНКА, УСЕИЊБЕГОВАЧА И БУЗДОВАНКА

У раду се расправља о мјесту турцизама у српској вођарској терминологији, анализира се семантичка и творбена мотивисаност лексема *мишћетинка*, *усеињбеговача* и *буздованка* (и њихових лексичких варијанти), говори се о њиховој адаптацији, регионалној дистанцираности и сл.

Кључне ријечи: вођарска лексика и терминологија, турцизми, мотивисаност, творба, адаптација

Терминолошка лексика као интегративни дио општега лексикона посебно је подложна утицајима из других језика. Различити су и бројни фактори који су у српском језику утицали на уплив лексике страног поријекла, али је различит и удио такве лексике и он увелико варира од једне терминологије до друге, од једног до другог терминолошког система.¹ Што се вођарске терминологије тиче, њено језгро и њен највећи дио чини аутохтона лексика проистекла из општесловенског лексичког фонда, односно лексика која се самосвојно развијала на српском језичком тлу. Мало је шта, бар када је посриједи лексичко-семантичка група која се односи на вођни плод, нанос са стране – што упућује на чињеницу да је таква лексика поодавно очврсла и стабилизовала се у функционалном погледу, те да, као таква, и није била подложна утицајима из других језика. Нешто друкчију слику пружају нам општи ботанички називи за поједине вођке стаблашнице гдје има наноса са стране, махом оних који су у српски лексички систем доспјели посредством турског језика². Период притицања лексике турског поријекла у српски језик био је веома дуг (трајао је од половине четрнаестог вијека наовамо и у већој или мањој мјери обухватио све српске земље), а дјелимична исламизација православног становништва увелико је поспјешивала уплив, одржавање и стабилизацију ријечи оријенталног поријекла у општем лексикону. Уплив лексике оријенталног поријекла није у подједнакој мјери захватио све области народног живота – па ипак, изгледа да се највише одразио на терминологију куће и покућства, јела и пића, терминологију која се односи на коње и коњску спрему³.

1 Тако се нпр. у терминологији куће и покућства у Војводини (Вуковић 1988: 110), манифестује снажан утицај њемачког и мађарског језика, чији су носиоци у прошлости били важан фактор политичке и културне доминације, али и изразит утицај лексике оријенталног поријекла која је овамо, посредством миграционих кретања, доспјевала махом из јужних српских крајева.

2 Помињући усмену народну традицију проткану „мноштвом ријечи источњачког поријекла“ као један од фактора који су утицали на ширење турцизама у српском језику, А. Шкаљић (позивајући се на гледиште П. Скока изложено у раду *Prilozi poznavanja turcizama u srp. hrv. jeziku, Slavia, гоџник XV, Praha 1937/38*), истиче да су турцизме „највише ширили турска војска и турска администрација, те домаћи муслимани, грађани и чиновници“ (Шкаљић, 12).

3 И латимичан преглед речника штампаног као додатак *Пастирске терминологије Пећког Подгорца* (Јашовић 1997), указује на то да лексика оријенталног поријекла, она која се односи на коње и коњску спрему, у овом дијелу Србије заузима посебно мјесто.

Друкчију слику пружа нам грађа која се односи на лексичко семантичку групу *врста воћке*. И овдје, дакако, увелико претеже аутохтона лексика, али је видан удио и лексике из других, посебно оријенталних језика. Таква лексика овамо је приспјевала посредством турског језика попримајући у процесу адаптације српско језичко рухо у творбеном, акценатском и парадигматском погледу. С обзиром на то да је, према нашем увиду, списак лексема оријенталног поријекла у воћарској терминологији српског језика позамашан, без исцрпног пописа и детаљних објашњења, дакле, илустрације ради, задржаћемо се на роду **Pirus** односно на неким сортама воћака стаблашица **Pirus communis** (питома, гајена или домаћа крушка), како бисмо указали на пут којим је лексика оријенталног поријекла приспјевала код нас, како се уклапала и како се понашала у нашем лексичком систему.

За крушку *мирисавку* (јабуку, брескву или дуњу) поред термина са нашом основом, у српском језику (махом у његовом источном дијелу), постоје и они с основом из турског језика. Према стању датом у Речнику САНУ, Речнику МС и другим изворима (нпр. Бубић 1948), за исту крушку (ако се занемари могућност да исти назив означава воћку миришљивог плода уопште, крушку, јабуку, брескву – како то сугерише Речник САНУ), постоје и други термини:

мишћетин, -ина м *врста крушке*. – Најраније крушке: мостарска мушкателка („мишћетин“), шарена јулска и Жифарова масловка (Бубић Ш., 23).

мишћетинка ж *врста крушке мирисавих крућних жућних плодова* (у Ужичкој нахији, Вук, Рј.).

мишћетка ж *врста крушке*. – Мишћетка ... врста крушака жутих и повеликих, миришу, кад се једу. Вук у рјечн. има за ове крушке назив, мишћетинка, али ја нијесам у ужичком округу то име никад чуо (Стојановић Љ., РЈА). (Злакуса, РСА).

мишћија ж *врста крушке мирисавих, сићних црвенкастих плодова* (Шкаљић А., Турцизми).

Крушка *мирисавка* и крушка *мишћетинка* (да употриједимо Вуков термин), могле би се сматрати синонимима, али само уколико означавају једну те исту датост, односно воћку идентичних особина; уколико ли су реалије разнородне (а тешко је рећи јесу ли или не), ни о синонимији не може да буде ријечи.

Од тур. основе *misket-* (за коју А. Шкаљић даље наводи и паралелу у санскрипу), у српском језику изведени су називи крушака *мишћетин* (Мостар), *мишћетинка* (Ужице), *мишћетика* (Злакуса, Ужице), а према тур. *miski* (Шкаљић), ми бисмо рекли *misk-*: *мишћија*. Очито је да је овдје ријеч о истој крушци (или њеном варијетету), на што пућује опис дат у изворима, па и области гдје су посвједочене. У језичком погледу то су лексичке варијанте творене различитим суфиксима: *-ин*, *-инка*, *-ка*, *-ија*, од којих једино ова прва, *мишћетин*, што је унеколико неуобичајено за лексема из ове лексичко-семантичке групе, има парадигму као именица мушког рода⁴.

4 С обзиром на то да је у Мостару, мјесту за које се везује наведена крушка (Речник САНУ), посвједочена истоимена врста миришљивог грожђа: *мишћетин*, по свој прилици је ријеч о преносу номинације с једног (познатијег) појма на други.

Поређења ради кажимо и то да за исту крушку (да ли баш за исту?), постоје и други термини изведени од основе *мускаш*-, односно од ријечи талијанског⁵ (можда и њемачког поријекла): *мушкàшџелка* (Босна), *мушкàшџин* (Босна), *мушкàшџуљка* (Хрватска) или *мушкàћела* (Дубровник). Овдје је очито да је талас ширења лексема странаго поријекла долазио са западне стране, по свој прилици из правца данашње Италије. Друге воћне врсте каква је јабука *мушкиња* (Банија, Славонија, Дубица), код које је видно слабљење мотивационе везе са општим значењем горе поменуте основе (што се одразило на крђење њеног крајњег дијела и до фонетске промјене у самој основи) – не бисмо за сада ни да помињемо.

У воћарској терминологији поред особине плода (боје, величине, укуса, миса или какве друге карактеристичне особине) или поријекла, ријетки су мотиви именована друге врсте. Па ипак има и таквих. Каткад каква титула, звање у друштвеној хијерархији које указује на висок друштвени статус, могу у народу да послуже као мотив именована (нпр. крушка *беџаница*), а посве ријетко и одређена личност⁶. А када је сасвим одређена, нпр. историјска личност посриједи, као што је Хусеин-бег⁷, ево како се његово име као творачки елемент понашало у називима крушака:

сџинбеговача ж *врста крушке* (Тршић, Симић М., усмена потврда).

сџмбеговача ж *врста крушке*. – Нека крушка у Бељину била, звали је сембеговача (Посавотамнава, Јошић Н.).

усџинбеговача ж *врста крушке* (у Јадру, Вук, Рј.)

хусџинбеговача ж *врста крушке*. – Добра је крушка звана „Хусеинбеговача“, која се највише гаји у неким крајевима сјевероисточне Босне, нарочито у селу Корају, среза лопарског (Бубић Ш., 20). – Каснољетне и ранојесенске [крушке] ... Хусеинбеговача (друга половина августа) (Бубић Ш., 24).

У начелу, име Хусеин-бег као творачки елемент деривата углавном је прозирно, без обзира на то колико је жива веза са датом историјском личношћу: – Добра је крушка звана „Хусеинбеговача“ – стоји у књизи Шерифа Бубића (Бубић 1948, 20). Таква веза с именом Хусеин-бег видљива је у Укувој потврди из Јадра *усџинбеговача*, или или у потврди из Тршића *сџинбеговача* (Тршић, Симић М., усмена потврда), али се то не би рекло за назив *сџмбеговача* у Посавотамнави, за коју се само из предања зна: „Нека крушка у Бељину била, звали је сембеговача“. У напријед наведеним (регионално диференцираним) лексичким варијантама препознатљив је исти творбени модел: Хусеин-бег + ов + ача. Дјелимично слабљење мотивационе везе испљено је у термину *сџинбеговача*; то слабљење још је изразитије у термину *сџмбеговача*, за кога би се могло рећи да је у првом свом

5 На то указује грође *мускаш* или *мушкàшџел* (Црес, Речник САНУ), што ваља доводити у непосредну везу с тал. *moscatel*.

6 Сасвим ријетко и какав други подстицај, какав други карактеристичан детаљ из воћарске праксе може да послужи као мотив именована, као што се то лепо види из примјера датог у Речнику САНУ за крушку *Миличин водењак*: „Миличин водењак“ ... је ... ту накалемила нека Милица из Наупара (Левач и Темнић, Мијатовић С., РСА).

7 Име Хусеин-бег односило би се по свој прилици на Градашчевић Хусеин-бега, тј. на Хусеин-капетана Градашчевића (1802–1833), вођу дијела босанског беговата који се борио за аутономију положаја Босне у оквиру Турске царевине (исп. Ђоровић 1989, књ. III, 72–73).

дијелу (оном што се значењски односи на име Хусеин⁸), постао семантички готово непрозиран.

Интересантно је и то да за крушку *берџамот* (коју је посвједочио Б. Шулек, а у другим је изворима позната као *бѐрџамка* или *берџамотша*), ма колико то данас звучало као савремено и ново, П. Скок каже да је „једини примјер турцизма који је ушао у наш језик преко талијанскога“ (Скок П., под ријечју бергамот). При рашчлањењу и трагању за етимологијом поменути аутор је управо и пошао од тур. *beg armūdi* (слободније преведено: бегова крушка), сматрајући да се двочлана форма преузета из турског језика у талијанском рефлектовала као *bergamotto/bergamotta*. Ако је Скова етимологија поуздана, рекао бих да *беџаница*, *бѐрџамка* (и њене лексичке варијанте) у погледу номинације припадају исотм реду у који спада нпр. крушка *џѐрџва* или *џѐрџва*. И код једних икод другог деривата личност угледног друштвеног статуса (односно титула такве личности), послужила је као подстицај при њиховом настанку.

У анализи претходних лексичких јединица могло се запазити да је ријеч о непосредној мотивацији (*misket-* → *мишћетџинка*; Хусеин-бег → *усџинбеџовача*), али се у воћарској терминологији (и не само воћарској) јављају и јединице чија је мотивација битно другачија. Ријеч је о мотивисаности метафоричке природе. Колико је то чест творбено-семантички образац⁹, који се и какви семантички параметри, које семантичке компоненте, укључују у такав деривациони проце¹⁰, показаћемо неком другом приликом.

Као примјер таквог творбено-семантичког обрасца на темељу наше грађе претрешћемо називе за крушку који као полазну лексему имају турцизам *буздован* (тур. *bozdoğan*)¹¹.

боздџџанка ж *врџа крушке*. – Боздованка тражи место, она неће свут (Призрен, РСА).

боздџџанка ж *врџа крушке*. – Боздоганке су слабо родиле (Призрен, РСА).

бџџанка ж *врџа крушке* (ЦГ, РСА).

буздовџлија ж *врџа крушке*. – Јабукe: ... буздованлије и шаруље (Оток, Ловретић Ј., 280). Крушке ... јечменке, буздовајлије, петровке (Славонија, Марковац М., РСА).

буздовџнија ж *врџа крушке*. – Буздованије [крушке] су средње величине, род им је крупан, жут ... сазру у јесен, па су воденасте (Варош, Лукић Л., РСА).

8 А. Шкаљић наводи двије варијанте горепоменутог имена: Хусџин и Хусџин (Škaljić); у народним говорима међувокалско ј у имену Хусџин се и иначе слабо чује.

9 Говорећи о великом значају појма мотивације у творби ријечи, Б. Ђорић између осталог наводи и ово: „она [мотивација] у дериватологији укључује како формални, тако и семантички моменат. То значи да однос основинска реч: секундарна (изведена) реч укључује оба ова момента истовремено“ (Ђорић 2008, 24).

10 „Код платисемије, метонимије и синегдохе – стоји у студији Д. Г. Премк – индуктор трансформација је архисема, а семе нижег ранга, у већој или мањој мери, могу бити захваћене процесом, али не морају; метафоричне трансформације тичу се само сема нижег ранга, уз занемаривање пројмовне вредности архисеме“ (Премк 1997, 48–49).

11 Ријеч *буздован* (*буздохан*) П. Скок наводи као „балкански турцизам из области војништва“ (Скок, под ријечју буздохан), а А. Шкаљић га доводи у везу с мађарским ликом *buzdogány* (Škaljić).

буздòвāнка ж *вр̄ш̄а крушке обликом сличне буздòвану*. – Број назива за разне сорте крушака у нашем језику прелази стотину. Ево тих назива: арапка ... брашњенка, буздòванка (Пол. 1950, РСА).

буздòвāнлија ж а. *вр̄ш̄а крушке*. – Буздòванлија, врста крушке, сочне, крупне и квргасте као чвор на буздòвану (Енц. Станојевић М., РСА). Од свих крушака садиће се: кањишка ... караманка (буздòванлија) (Бубић Ш., РСА). **б. вр̄ш̄а јабуке**. – Јабукe: петроваче ... буздòванлије и шаруље (Оток, Ловрећић Ј., РСА).

У већини примјера из грађе који посвједочују варијанте лексеме *буздòвāнка* изостају детаљи у представљању и опису на основу којих би се недвосмислено могло утврдити које су семантичке компоненте биле активне при њиховом именовању. Па ипак, у опису крушке *буздòвāнија* (Варош, Славонија) наводи се ово: „род им је крупан, жут“, а у опису датом под *буздòвāнлија* да су „крупне и квргасте као чвор на буздòвану“. Управо су такве особине плода представљале основу за успостављање метафоричких асоцијација (чворновита глава буздòвана → крупна крушка с квржнатим изралинама). Све остало било је ствар творбеног процеса, адаптације и уклапања у постојеће творбене обрасце. На именичку творбenu основу (потпуну или дјелимично измијењену) везивали су се одређени суфикси као што су *-ка: буздòвāнка, боздòвāнка* (Призрен), *боздòгāнка* (Призрен), *-ија: буздòвāнија* (Славонија); *-лија: буздòвāлија* (Славонија), *буздòвāнлија* (Босна); на окрњену основу *бузд-* суфикс *-āнка: б̄ўздāмка*¹² (Црна Гора).

На општем лексичком плану то су варијанте једне основне лексеме (ако се међу овим таква може да издвоји) које означавају једну (да ли баш исту?) врсту крушке, изузимајући *буздòвāнлију* којом се у Славонији именује једна врста јабуке. Узгред, изворни лик, тур. *bozdođan*, употпуности је очувана у Призрену (*боздòгāнка*), а највеће промјене – крњење основе и, рекло би се, нарушавање семантичке везе с основинском ријечју – у Црној Гори (*б̄ўздāмка*).

И на крају кажимо и то да су лексичке варијанте махом регионално дистанциране, да у једној ужој или широј средини функционише једна, а у другој друга, те да се, посве ријетко, у истој средини јављају ликови с различитим суфиксом (*буздòвāлија* и *буздòвāнија* у Славонији), или различитим фонетским детаљем у основи (*боздòвāнка* и *боздòгāнка* у Призрену) и сл.

Литература:

- Бубић 1948: Шериф Бубић, *Избор сор̄ш̄и воћака за Босну и Херцеговину (воћни сор̄ш̄и-мен̄и)*, Свјетлост, Сарајево.
 Вуковић 1988: Г. Вуковић, *Терминологија куће и покућст̄ива у Војводини*, Филозофски факултет, Нови Сад.
 Јашовић 1997: Голуб Јашовић, *Пас̄ицирска терминологија Пећког Подгòра*, Приштина.
 Вук: Вук Ст. Караџић, *Ср̄пски рјечник* (четврто државно изд.), Београд 1935.
 Грицкат 1988: И. Грицкат, *Проблеми описне лексикографије*, Глас САНУ, св. CCCLII, Одељење језика и књижевности, књ. 13, Београд, 8–13.
 Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику (други део)*, Београд.

12 Ако се наш поступак извођења може сматрати коректним, малобројним изведеницама на *-āнка* (Клајн 2003, 136–137) ваљало би додати и ријеч *б̄ўздāмка*, мада је код ње видљиво гласовно преиначење у суфиксалном дијелу.

- Ожегов 1974: С. И. Ожегов, *Лексикологија, лексикографија, култура речи*, Москва.
- Пешикан 1966: М. Пешикан, *О начелима обраде и развијања стручне терминологије*, Наш језик, н. с., књ. XV, св. 3–4, Београд, 180–194.
- Премк 1990: Д. Премк, *О месту термина у лексичком фонду*, НССВД, св. 18/1, Београд, 15–21.
- Премк 1997: Д. Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 14, Београд.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 1–6, Матица српска, Нови Сад 1967–1973.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–17, Београд 1959–2006.
- Рјечник ЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. I–XXIII, Zagreb 1880–1975.
- Skok: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971–1974.
- Tafra: B. Tafra, *Sinonimija*, Лексикографија и лексикологија (зборник реферата), Београд–Нови Сад, 297–300.
- Тешић-Радовић 2009, М. Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Учитељски Факултет, Београд.
- Türkç-Srpça Sötlük: S. Đindić, M. Teodosijević, D. Tanasković, *Türkç-Srpça Sötlük*, Ankara 1996.
- Ђорић 2008: Б. Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Ђоровић 1989: В. Ђоровић, *Историја Срба*, књ. I–III, Београдски издавачко-графички завод, Београд.
- Ѕкалјић: А. Ѕкалјић, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1973.

THE TERMS OF ORIENTAL ORIGIN IN SERBIAN FRUIT-GROWING TERMINOLOGY: *MIŠČETINKA*, *USEINBEGOVAČA* AND *BUZDOVANKA* PEARS

Summary

In the Serbian terminology of fruit-growers, within the lexical-semantic group *types of pears*, there is a substantial number of colloquial expressions which contain a loanword from the Turkish language as the base lexeme. In terms of motivation, two lexical-semantic patterns emerge.

The first is characterized by an immediate process of motivation: by means of semantic-derivational process the term *miščetinka* (and its lexical-semantic variants *miščetin*, *miščetka*) was formed, from the stem of Turkish origin *misket-*; from the stem *misk-*: *miščija*. Historical name Husein-beg is the formative element in the name of the pear *useinbegovača* and its regional-differential lexical variants *seinbegovača* and *sembegovača*, whose forms indicate that the link with the name Husein-beg has motivationally weakened and that an alteration of phonetic structure has occurred as a consequence of the weakening.

The second is characterized by the motivation of metaphorical nature. In the lexicon of Serbian fruit-growing, from the motivational word – a Turkish loanword *buzdovan* (on the basis of metaphorical association: bumpy head of the hammer → large pear with knobby protuberances), the structure *buzdovanka* was formed as a result of a word-formation process, with numerous regional variants: *bozdovanka*, *bozdoganka*, *buzdovanija*, *buzdovajlija*, *buzdovanlija*, *buzdamka* (formed from the full, partly modified or truncated stem)

Neđo Jošić

ИЗРАЗЯВАНЕ НА ДЕМОНСТРАТИВНОСТ (ДЕИКТИЧНОСТ) ЧРЕЗ ИМЕННАТА И МЕСТОИМЕННАТА СИСТЕМА В БЪЛГАРСКИЯ И В СРЪБСКИЯ ЕЗИК

В статията се представя изразяването на демонстративна семантика чрез имената и местоименията в българския и сръбския език. В плана на отношението *демонстративност* – *детерминираност* се разглежда тройното членуване в български и сръбски диалекти, както и демонстративната семантика при местоименията и местоименните наречия в двата езика, за да се направят изводи за сходствата и специфичните особености при изразяването на представеното явление.

Ключови думи: демонстративност, тройно членуване, демонстративна местоименна система.

Теоретична рамка

Демонстративна или деиктична семантика най-естествено и нормално се изразява чрез показателните местоимения и местоименни наречия. В говорите с трикомпонентна система при членуването на имената категорията определеност/неопределеност е свързана с именния деиксис. Според Д. Лайънс понятието *деиксис* се въвежда за описание на ориентационните свойства на езика, свързани с мястото и времето на произнасяне на изказването и показва как граматичната езикова структура може да отразява пространствено-временевите координати на типичната ситуация на изказване, която се определя от ролята на говорещия спрямо другите участници в общуването (Лайънс 1978: 291). Бюлер обособява два вида ситуационен деиксис – при виждане и чуване (когато зрителното поле на участниците в речевия акт съвпада) и деиксис във въображението (когато зрителното поле на комуникантите не съвпада). Текстовият деиксис също има две разновидности – анафорично и катафорично препращане към референт, назован в предходния или следходния текст (по Мостовска 2004: 43-44). Т. В. Булигина и А. Д. Шмельов въвеждат в употреба термина *пространствено-временна локализация*, с който назовават криптотипната определеност/неопределеност в руския език, отразяваща характера на референцията както на името, така и на глагола (Булигина, Шмельов 1989: 51-61).

Диахронен план. Отношението демонстративност – детерминираност

По въпроса за *механизма на възникването на члена* в българския език от енклитичната и анафорична употреба на слабите показателни местоимения *си, се; онъ, она, оно; тъ, та, то* разногласия не съществуват. Задпоставното *тъ* започва да се употребява с анафорична функция като носител на по-общо значение без оглед на пространственото разположение на определения обект, а съ – при пряко посочване или противопоставяне с *онъ* (Велчева-Бояджиева 1963:

129; Минчева 1989: 50-52). За разлика от обикновените показателни местоимения анафорично употребените „не показват самия предмет или лице, а формулираното по-рано понятие за тях“ (Мирчев 1978: 197). Именно от тези слаби показателни местоимения в енклитична позиция се развиват членните форми в българския език.

Като основна особеност на българския член Ив. Гълъбов посочва „успоредното съществуване на три членни основи с отчасти запазена дейктивност край детерминативната им служба“ (Гълъбов 1962: 51). Анализирайки употребата на членните форми в Шестоднева¹ на Йоан Екзарх, авторът изтъква голямата близост до състоянието на члена в родопските говори, което насочва към извода за старинността на тази употреба² – „в родопските говори, които и със своя троен член стоят най-близо до говорите, легнали в основата на старобългарските преводи, членовете и до ден днешен пазят своята дейктивност“ (цит. съч.: 83). Родопското тройно членуване е съхранило онази старинна фаза от развоя на това езиково явление, при която членните форми пазят своята показателна сила – възможността да посочват и подчертават думата, към която се отнасят. Както много точно отбелязва Ю. Трифонов, няма рязка граница между показателното и определителното значение на членните форми още в старобългарските паметници (Трифонов 1931: 18), а според Ст. Георгиев показателните местоимения „имат значение за определеност, защото с посочването ограничават предмета и в известен смисъл го индивидуализират, като го отделят от даден вид предмети“ (Георгиев 1996: 70). Чрез детайлен анализ на семантиката на задпоставените показателни местоимения в старобългарския език А. Минчева доказва, че „е налице база за „пресичане“ на „показателната“ и „членната“ семантика“ (Минчева 1989: 52).

Съществуват обаче отделни твърдения, че тройното членуване, запазвайки дейктивната семантика на анафоричните местоимения, които са прототип на членуването, все още не се е превърнало в детерминираност (вж. Толстой 1973: 56-57). Подобно мнение изказва между другото и З. Тополинска – членът изключва деиксиса, затова според нея *-ов* и *-он* не са членове, а постпозитивни демонстративни клитики (Тополинска 1981: 45).

Споделям мнението, изказано още от А. Белич³, че членуването не изключва прякото посочване – това е заложено в общото семантично поле на определителния член и показателните местоимения, с които той е генетично свързан. Родопското тройно членуване потвърждава тезата на Св. Иванчев, че поемайки анафоричната функция на показателното местоимение, от което е произлязъл, членът е запазил дейктивната му функция и наред с това е развил редица други функции и значения (Иванчев 1978: 184-185). Постепенното стесняване на трой-

1 Според Ю. Трифонов в Шестоднева се откриват „около 60 несъмнени членни форми, а има и други, в които членното значение още не е отделено от показателното“ (Трифонов 1931: 21). Ив. Харалампиев също обръща внимание на факта, че наред със случаите на членуване в старобългарските и среднобългарските паметници съществуват и случаи, при които постпозитивното показателно местоимение е използвано като средство за изразяване на определеност (Харалампиев 1980: 400).

2 Б. Конески споделя мнението, че състоянието с три членни форми трябва да се смята несъмнено за по-стара фаза в развоя на категорията определеност (Конески 1965: 129).

3 Според А. Белич членът не изключва демонстративните местоимения, доказателство за което са източносърбските говори, в които „показателните местоимения се употребяват в същата позиция, но – разбира се – не и в същото време, и като демонстративни местоимения, и като член“ (Белич 1999 (1905): 300-301).

ния член и ограничаването му в отделни диалекти, докато отначало е имал общо-българска употреба, е развой, който се свързва с формирането на балканския езиков съюз (Асенова 2002: 125). Според Ив. Гълъбов упадъкът на тройното членуване настъпва в периода между края на Първата и началото на Втората българска държава.

Тройното членуване в български и сръбски диалекти

Тройното членуване е една от най-характерните морфологични особености на родопските говори с контекстово-ситуативна обусловеност, на която е посветена специална монография (Каневска-Николова 2006). Тази рядка и интересна особеност на родопската граматика може да се определи като "класическа и екзотична", защото, от една страна, тя отвежда към старобългарските писмени паметници, а от друга – липсва в съвременните славянски, а и неславянски езици. Докато в историческия развой на българския език повечето говори изгубват специфичната успоредна употреба на трите члена с елементи *-с*, *-ѣ* и *-н*, в повечето родопски говори тази "класическа и екзотична" особеност не само се пази, но тя и до днес е жизнена и устойчива.

Троен член, но с по-различен морфемен състав (*-ов/-ăв/-ав,-ва,-во* в м. *-ас/-ъс,-са,-со*; *-он/-ăн/-ан,-на,-но*; *-от/-ăт/-ат,-та,-то*) се употребява и в трънския диалект, в редица югозападнобългарски говори⁴ в дн. Македония (скопско-велешкия,скопско-черногорския⁵, прилепско-битолския, кичевско-поречкия, охридско-преспанските, дебърските, положките, а също и говорите на няколко села в областта Славиче на запад от Крива Паланка), както и в горанския говор в Призренско, Косово и в говорите в областта Голо Бърдо, Албания. Според сведенията на А. Белич преди повече от сто години (Белич 1999 (1905): 300 и сл.) в тимошко-лужнишкия и запланския говор в югоизточна Сърбия⁶ със значение на член постпозитивно се употребяват трите демонстративни местоимения с елементи *ѣ*, *н* и *в*. Изказвайки предположението, че тимошко-лужнишкият диалект е придобил тази особеност от българския език, който познава члена, авторът отбелязва, че най-често като член се употребява показателното местоимение *ѣѣ*, *ѣа*, *ѣо*. Според него първоначално местоимението *ѣѣ* е започнало да се употребява със значение на член и постепенно тази особеност се е пренесла и върху другите демонстративни местоимения. А. Белич се позовава и на немския диалектолог О. Брех, който, говорейки за употребата на *ѣ*, *в*, *н* като член в пиротския говор, отбелязва, че *ѣ* изглежда най-употребяван и би могъл да се доближи до определителния член (според разбиранията на немското езиковедие), но и той е запазил много от демонстративното значение (Белич 1999 (1905): 538).

4 Вж. Милетич 1933: 3; Цонев 1984-II: 510-11; Младенов 1979: 356-7; Иванов 1984: 66; Селищев 1986: 175, 193, 197; Стойков 1993: 172, 174-180; Конески 1957: 26-28; 1965: 129; Видоески 1999: 189-191.

5 За говора на Скопско-Черногорската област А. М. Селищев отбелязва, че „членните форми на *-ов*, *-ва*, *-во...* и на *-он*, *-на*, *-но...*“ са рядко употребими (Селищев 1986: 175).

6 Вж. Белич 1999 (1905): 300 и сл.; Милетич 1933: 3; Конески 1965: 129; БДА-IV, к. 221; Стойков 1993: 167. В изброените от Л. Милетич северозападни български говори е налице тристепенна система при показателните местоимения, но не и при членуването (с изключение на трънския говор) – вж. БДА-IV, к. 221 и 255; Божков 1984: 51-53, 59-60; Божков 1986, к. 182-189, 205 и 230 а, б, в. В коментара към к. 205 от БДА на Р. Божков неправилно е използван терминът „тройна членна форма“ вместо тройни показателни местоимения *товă*, *онѡва*, *овѡва*.

Показателните местоимения в сръбския и в българския език

В сръбския език показателните местоимения аналогично на притежателните се свързват с категорията лице (Симич 2001: 159):

за 1 л. – *òvāj ovàkav ovòlik*

за 2 л. – *īāj īàkav īòlik*

за 3 л. – *ònāj onàkav onòlik*

Парадигмата на тези показателни местоимения (за лица, за качествен и за количествен признак) включва формите за седемте падежа в трите рода в единствено и множествено число. В цитираната сръбска граматика са дадени формалните облици на показателното местоимение *īāj* (Симич 2001: 163-164).

В българския книжовен език показателните местоимения са двучленни (в основния ред), „като дейктичният белег „далечност“ е задължителен за местоимението *оня*, (а) „близостта“ не е задължителен белег на *шоя*. *Тоя* означава както близък, така и далечен предмет...“ (Велчева-Бояджиева 1963: 131). Противопоставянето в книжовния език между двата подкласа става чрез коренните морфемите *т-* и *он-*. Липсват опозитите за далечност на местоименията *īолкав/īолчав* и *īолкова*. Ив. Куцаров включва показателното местоимение за размер *īолкав*, *-а*, *-о*, *-и* (с фонетичен вариант *īолчав*) към подвида за посочване на признаци, означавани с прилагателни имена (Куцаров 1997: 55-56), а Р. Ницолова не го разглежда в редовете словоформи, отбелязвайки, че то „вече почти е изключено от книжовната норма и се замества с *īолкова золям*, *-а*, *-о*, *золеми*“ (Ницолова 2008: 175). Парадигмата на показателните местоимения в българския език съдържа следните форми:

за лица, м. р. – този/тоя онзи/оня

за нелица (предмети) – това/туй онова/онуй

за качествен признак, м. р. – такъв онакъв

за количествен признак, м. р. – толкав/толчав –

за количество – толкова –

В сръбския език към количествените наречия са посочени *оволико* и *īолико* (Симич 2001: 202), т.е. за разлика от българския език са налице две количествени форми, но опозитът е за близост, а не за далечност, както при българските показателни местоимения за лица, нелица и качествен признак.

Демонстративната местоименна система в родопските говори

В родопските говори, които са наследили старобългарските показателни местоимения *сь*, *си*, *се*; *онъ*, *она*, *оно*; *тъ*, *та*, *то* и са съхранили демонстративната система в нейната цялост, се наблюдава изключително многообразие от форми, образувани с различни демонстративни частици (Костова 1988: 169-187). Най-интересните и богати местоименни системи териториално съвпадат с тройната членна система – това е първият кръг, който очертава ареала на разпространение на тройната членна морфема и на тройните показателни местоимения. Вторият кръг завършва с разпространението на тройните показателни местоимения⁷, а третият пояс включва говорите, чиято местоименна система вече е двучленна. Както отбелязва Т. Костова, „преходът към двучленна система става с постепенното ограничаване и елиминиране на един от трите члена, с промяна в опози-

7 Ареалът на тройната местоименна демонстративна система обхваща освен родопските диалекти и говорите в Източна и Западна Тракия, в Солунско и Егейска Македония (Костова 1988: 184).

тивните им отношения“ (Костова 1988: 185), като по този начин се получават три типа: двучленна система на показателни местоимения с коренни морфемии *ш-*, *н-* (най-често срещаната), двучленна система на показателни местоимения с коренни морфемии *с-*, *ш-* (в говорите на Смирненци и Черна могила, Харманлийско)⁸ и двучленна система на показателни местоимения с коренни морфемии *с-*, *н-*, изразяващи ясна пространствена опозиция *близо – далеч* (Добралък, Асеновградско, и Лесково, Девинско).

Основните типове демонстративни местоименни системи в родопските говори включват: коренните морфемии, които носят основните демонстративни значения и които са всъщност коренните морфемии на старобългарските показателни местоимения (*с* – за близък обект, *н* – за далечен, *ш* – без точна пространствена локализация); словоизменителните форманти, оформящи родовата характеристика, числото и падежа; показателните частици, които имат характер на постфинални деривационни морфемии (-йа, -й, -зи, -ва), и усилващите показателното значение морфемии, чиято употреба е факултативна и могат да бъдат предпоставни⁹ (ей-, ай-, е-, а-) или задпоставни (-ка, -на).

Парадигмата на показателните местоимения в смолянския говор, който е представителен за родопските говори изобщо, има следния вид:

за лица, м. р. – (ей)сѡя, (ей)тѡя, (ей)нѡя;

за нелица (предмети) – (ей)свѡ, (ей)твѡ, (ей)нвѡ;

за качествен признак, м. р. – (ей)сакѡф, (ей)такѡф, (ей)накѡф;

за количествен признак, м. р. – (ей)сѡлкаф, (ей)тѡлкаф, (ей)нѡлкаф;

за количество – (ей)сѡлкува/(ей)сѡлкуф, (ей)тѡлкува/(ей)тѡлкуф, (ей)нѡлкува/(ей)нѡлкуф.

Примери: Пѡзнѡваш ли *ейндѡя* чил'ѣк?; *Ейсвѡ* и нѡшту *тѡ* си е *ѡднѡ*; *Ейнакѡф* хѡбѡву е стѡналу!; *Ейсѡлкавѡ* магарѡца, пѣк *сѡ* ни *с'ѣтѡ* каквѡ да прѡви; *Ейнѡлкувѡ* му е нагудѡна.

Що се отнася до показателните местоименни наречия¹⁰, в българския книжовен език се употребяват предимно лексемите с коренна морфема *ш-* (тук, там, натам, натагък, тѡдява; тогава; така, тѡй), като изключение правят местоименните наречия *насам* и *сега*, при които се пази изчезналият вече при местоименията корен *с-*, т.е. процесът е аналогичен на развоя на членната система. В сръбския език са в активна употреба двойките наречия *шѡкѡ* и *ѡвакѡ*, *шѡмо* и *ѡвѡмо*, *ѡвде* и *ѡнде* (Симич 2001: 202). За разлика от сръбския и от българския книжовен език в родопските говори се пази тричленната система, както и при показателните местоимения, с които са генетично свързани:

за място – (ей)сѡдѡва, (ей)тѡдѡва, (ей)нѡдѡва;

за време – (ей)згѡ, (ей)тѡгѡва, (ей)нѡгѡва (в дистрибутивния ред: сугѡф-тугѡф, сугѡф-нугѡф);

за начин – (ей)сѡй/(ей)сѡй, (ей)тѡй/(ей)тѡй, (ей)нѡй/(ей)нѡй.

Примери: *Ейсѡдѡвѡ* тр'ѡва да е; *Ейнѡгѡвѡ* му бе ѣца лѡшу; Духѡда *сугѡф-шугѡф*; *Ейсѡйѡ* рабута *ейсѡй* нѡма да стѡне.

8 От този тип е и системата на показателните местоимения в корчанските села Бобошчица и Дреновяне (по Костова 1988: 185).

9 Ареалът на разпространение на предпоставните усилващи морфемии се включва в ареала на тройната членна морфема (Костова 1988: 186).

10 Р. Ницолова ги разглежда при показателните местоимения (Ницолова 2008: 174 и сл.).

При показателните местоименни наречия за време в основния ред формата за близост (*ей*)зѣа представлява синкопиран вариант на *сеѣа/сиѣа* с озвучаване на коренната съгласна *с-* след изпадането на гласната след нея, а в дистрибутивния ред противопоставянето е по признаците *близост* – *неблизост* (*иространсивена* *нелокализираност* и *далечност*).

Двойно изразяване на демонстративност в българския и в сръбския език

Освен сходствата по отношение на тричленната демонстративна местоименна система в сръбския език и в родопските говори, както и тройната членна система в някои източносръбски говори и в родопските диалекти, друга обща особеност за двата езика е двойното изразяване на демонстративност чрез контактно съчетаване на показателно местоимение и членувано съществително име. Това явление, което освен в родопските говори се среща в книжовно-разговорната реч и в някои югозападнобългарски диалекти, е детайлно представено в монографията за тройното членуване в родопските говори (Каневска-Николова 2006: 171-173). Тези плеонастични конструкции, изградени от лексикално и граматическо средство, имат уточняваща, конкретизираща и подчертаваща функция, използват се „като средство за подсилване на определеността“ (Конески 1966: 147). В централните родопски говори показателните местоимения могат да се съчетават контактно както със съществителните нарицателни, така и със съществителните собствени лични и фамилни имена, които в тези говори се членуват, най-често в подложна позиция: *Ейнѡйѡ сѡфийѡнеѡн дѡхѡдал ли е утѡм сѡт'н'ѡ?*; *Ейсѡйѡ ирѡхѡдѡн'ѡсѡ сѡ нѡпѡл'нили сѡлусу*; *Ейн'ѡйѡ сѡѡрѡцин'ѡ чѡѡстиш ги вѡд'вѡм нѡ пѡйѡканѡ*; *Ейсѡвѡ Дѡнѡсѡ зѡ дѡ си гѡл'чѡ хѡбѡву*; *Имѡ приѡѡтелѡкѡ сирѡзѡнѡ ѡйсѡйѡ Крѡвѡ'ѡс вѡф Сѡфийѡ*.

Сведения за такава плеонастична „местоименна“ употреба откриваме в труда на А. Белич: „Макар и доста рядко среща се употреба на местоимение и след името (като член – бел. моя), и пред него“ (Белич 1999 (1905): 302). Това според автора показва, че демонстративното значение на постпозитивното местоимение не се усеща достатъчно и това налага употребата на демонстративно местоимение и пред името.

Демонстративна семантика при относителните местоимения и местоименни наречия

Българският език за разлика от сръбския и други славянски езици притежава отделен клас относителни местоимения, които означават кореферентност на своя референт с референта на именен израз от главното изречение (Ницолова 2008: 181-182). Липсва терминологично единство по отношение на формалното им образуване от въпросителните местоимения – чрез постпозитивната лексикална морфема *-ѡ* (Куцаров 1997: 57), с показателната частица *-ѡ* (Ницолова 2008: 180), с помощта на частица *-ѡ* (ГСБКЕ-II 1983: 202; Георгиев 1996: 195), на словообразуващата морфема частица *-ѡ* (Пашов 1994: 98). В някои западни говори се употребяват относителни местоимения без *-ѡ*, формално съвпадащи с въпросителните местоимения (*Кѡй си ѡма брѡдѡ, ѡа си ѡма и брѡснѡч*), както и в сръбския език: *Кѡ ѡйѡѡ, нѡ сѡйѡѡ; ...ѡа ирѡбројѡм зрѡнѡ ѡд ѡуѡѡкѡѡх, // колѡѡка ѡѡѡ ѡѡѡке ѡзлѡѡмиѡе* (Симич 2001: 158-159).

Парадигмата на относителните местоимения в българския книжовен език включва следните форми:

- за лица – който, която, което, които;
- за нелица (предмети) – каквото, щото, който, която, което, които;
- за качествен признак – какъвто, каквата, каквото, каквито;
- за притежание – чийто, чиято, чието, чиито;
- за количество – колкото.

Частицата *-ишо* е свързана генетично с показателното местоимение *тъ*, та, то, което най-добре личи от формите в родопските говори. При тях освен *-ишо* се явяват *-со* и *-но*, т.е. частици, свързани с показателните местоимения *съ*, онъ (Мирчев 1978: 187-188). Тройните форми на относителните местоимения в родопските говори също както показателните местоимения изразяват демонстративна семантика, основана на пространствената опозиция *близостъ* – *нелокализираностъ* – *далечностъ*:

- за лица, м. р. – кутрѝсо(су), кутрѝто(ту), кутрѝно(ну),
кѝйсѝо(су), кѝйтѝо(ту), кѝйнѝо(ну);
- за нелица (предмети) – каквѝсо(су), каквѝто(ту), каквѝно(ну);
- за качествен признак, м. р. – какѝфсо(су), какѝфто(ту), какѝфно(ну);
- за колич. признак, м. р. – кѝлкафсо(су), кѝлкафто(ту), кѝлкафно(ну);
- за притежание, м. р. – чѝйсѝо(су), чѝйтѝо(ту), чѝйнѝо(ну);
- за количество – кѝлкосо(су), кѝлкото(ту), кѝлконо(ну).

Примери: *Л'у кушрѝану ч'ѝнта зѝмиш...*; *Кѝквѝно* му *йѝ пѝсѝану*; *Стѝнал* е *кѝлкафсу* *тѝтка* *ти*; *Кѝлкѝсо* тежѝ *камен'ѝс*, *ейно* *лѝкуф* *дѝ* *ти* тежѝ *к'ѝсѝта*.

Относителните местоименни наречия аналогично на показателните се разглеждат от някои автори към местоименната система (Ницолова 2008: 181). Основните относителни местоименни наречия за място, време и начин са *къдетѝо* (*ѝдетѝо*, *детѝо*), *когаѝо* и *какѝо*. В родопските говори отново се явяват в жива употреба тройните демонстративни форми:

- за място – кѝдѝсо(су), кѝдѝто(ту), кѝдѝно(ну); дѝсо(су), дѝто(ту), дѝно(ну);
- за време – кѝгѝсо(су), кѝгѝто(ту), кѝгѝно(ну); гѝсо(су), гѝто(ту), гѝно(ну);
- за начин – кѝксѝо(су), кѝктѝо(ту), кѝкнѝо(ну)/кѝйнѝо(ну).

Примери: *Дѝсу* *нас* *ни* *мѝже* *дѝ* *сѝ* *минѝ*, *ѝти* *сѝ* *зѝтѝорили* *пѝт'ѝс*; *Гѝну* *ти* *пѝтр'ѝва*, *чи* *гу* *нѝма*; *Л'у* *кѝйнѝо* *си* *йѝ* *сид'ѝл* и *йѝ* *издѝхнал*.

Изводи

1. Демонстративността пронизва цялата именна, местоименна и адвербиална система на родопските диалекти, както и на някои югоизточносръбски говори.
2. Троен член, но с различен морфеман състав, се употребява все още в родопските, македонските и в някои югоизточносръбски говори.
3. Открива се сходство по отношение на тричленната демонстративна местоименна система в сръбския език и в родопските говори.
4. Обща особеност за двата езика е и двойното изразяване на демонстративност чрез контактно съчетаване на показателно местоимение и членувано съществително име.

Литература

- Асенова 2002: П. Асенова. Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз. София, II изд., 2002.
- Белич 1999 (1905): А. Белић. Дијалекти источне и јужне Србије. Београд, 1999 (I изд. 1905).
- Божков 1984: Р. Божков. Димитровградският (Царибродският) говор. – В: Трудове по българска диалектология, кн. XII, БАН, София, 1984.
- Божков 1986: Р. Божков. Български диалектен атлас. Северозападни български говори в Царибродско и Босилеградско. София, 1986.
- Булигина, Шмельов 1989: Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. Пространственно-временная локализация как суперкатегория предложения. – Вопросы языкознания, №3, Москва, 1989.
- Велчева-Бояджиева 1963: Б. Велчева-Бояджиева. Към въпроса за изчезването на тричленната показателна система в български език. – В: Славистичен сборник. София, 1963, 129-139.
- Видоески 1999: Б. Видоески. Дијалектите на македонскиот јазик. Т. 3. Скопје, 1999.
- Георгиев 1996: Ст. Георгиев. Морфология на българския книжовен език. Велико Търново, 1996.
- ГСБКЕ-II 1983: Граматика на съвременния български книжовен език. Т. II. Морфология. София, 1983.
- Гълъбов 1962: Ив. Гълъбов. Проблемът за члена в български и румънски език. София, 1962.
- Иванов 1984: Й. Иванов. Българските говори в югозападната част на българското езиково землище. – В: Помагало по българска диалектология. София, 1984, 56-66.
- Иванчев 1978: Св. Иванчев. Приноси в българското и славянското езикознание. София, 1978.
- Каневска-Николова 2006: Е. Каневска-Николова. Тройното членуване в родопските говори. Пловдив, 2006.
- Конески 1957: Бл. Конески. Тройниот член. – В: Македонски јазик, VIII, кн. 1, Скопје, 1957, 26-28.
- Конески 1965: Бл. Конески. Историја на македонскиот јазик. Скопје, 1965.
- Конески 1966: Бл. Конески. Граматика на македонскиот литературен јазик. Дел I и II. Скопје, 1966.
- Костова 1988: Т. Костова. Системата на тройните показателни местоимения за лица и предмети в родопските говори. – В: Сб. Доклади от Втори международен конгрес по българистика. Т. 5. Диалектология и ономастика. София, 1988, 169-193.
- Куцаров 1997: И. Куцаров. Лекции по българска морфология. Пловдив, 1997.
- Лайънс 1978: Д. Лайонс. Введение в теоретическую лингвистику. Москва, 1978.
- Милетич 1933: Л. Милетич. Към историята на тройния член в българския език. – В: Български преглед, кн. 1, 1933, 1-16.
- Минчева 1989: А. Минчева. Към въпроса за семантиката на задпоставените показателни местоимения в старобългарските паметници. – Rocznik Slawistyczny. Т. 46, cz. I, 1989, 45-56.
- Мирчев 1978: К. Мирчев. Историческа граматика на българския език (III изд.). София, 1978.
- Младенов 1979: Младенов 1979: Ст. Младенов. История на българския език (превод от немското издание през 1929 г.). София, 1979.

- Мостовска 2004: М. Мостовска. Показателните местоимения в полския език и техните български функционални съответствия. Велико Търново, 2004.
- Ницолова 2008: Р. Ницолова. Българска граматика. Морфология. София, 2008.
- Пашов 1994: П. Пашов. Практическа българска граматика. София, 1994.
- Селищев 1986: А. М. Селищев. Приноси в българската диалектология и етнография (съст. М. Младенов, Хр. Холиолчев). София, 1986.
- Симич 2001: Р. Симић. Српска граматика I. Увод, фонологија, морфологија. Београд, 2001.
- Стойков 1993: Ст. Стойков. Българска диалектология. София, 1993.
- Толстой 1973: Н. И. Толстой. Из наблюдений над членом-артиклем и указательным местоимением в южнославянских диалектах. – В: Симпозиум по грамматической типологии современных балканских языков. Предварительные материалы. Москва, 1973, 56-57.
- Тополинска 1981: Z. Topolinska. Remarks on the Slavic Noun Phrase. Ossolineum, 1981.
- Трифонов 1931: Ю. Трифонов. Към историята на членните форми в българския език. – В: Македонски преглед, №1, 1931, 7-26.
- Харалампиев 1980: Ив. Харалампиев. Евтимий Търновски и членните форми в средно-българските писмени паметници. – В: Търновска книжовна школа, т. 2, София, 1980, 398-404.
- Цонев 1984-II: Б. Цонев. История на българския език. Т. I и II. София, 1984.

THE EXPRESSION OF DEMONSTRATIVENESS (DEIXIS) OF NOUNS AND PRONOUNS IN THE BULGARIAN AND SERBIAN LANGUAGE

Summary

The paper presents the expressing of a demonstrative semantics through the nouns and pronouns in some dialects of Bulgarian and Serbian.

The demonstrativeness transpierces the whole nominal, pronominal and adverbial system. The triple article is used in the Rhodopian, Macedonian and some south-east Serbian dialects but with different morpheme composition. An analogy is established regarding the three-member demonstrative pronominal system in the Serbian language and the Rhodopian dialects. Another common special feature to both languages is the double expressing of demonstrativeness through a contact combination of a demonstrative pronoun and a noun used with the article.

Elena Nikolova

SHE WANTS TO MEET A BACHELOR: LEKSIČKA KONCEPTUALNA SEMANTIKA KAO PRAGMATIČKI MIT?

U radu razmatramo odnos između leksičke semantike i pragmatičkih, inferencijalnih procesa iz dva ugla: hipoteze o konceptualnoj modulaciji i reprezentacione hipoteze. Pragmatički proces formiranja koncepta *ad hoc* ilustrujemo izrazima *baš, kao i kind/sort of*.

Rad je organizovan na sledeći način: u prvom, uvodnom, delu navode se primeri leksičkog sužavanja i širenja značenja; drugi deo je uporedna semantičko-pragmatička analiza engleske reči *some* i brojeva (prema Grajsovom modelu i modelu teorije relevancije); treći deo je prikaz semantičko-pragmatičkog odnosa iz perspektive teorije relevancije; četvrti deo ilustruje proces konceptualnog moduliranja na primeru srpskih i engleskih proceduralnih izraza; u petom delu predstavlja se reprezentaciona hipoteza; u šestom, završnom, delu ukazuje se na implikacije koje reprezentaciona hipoteza ima za leksičku semantiku i pragmatiku.

Ključne reči: eksplikatura, leksička semantika, modulacija značenja, pragmatička inferencija, proceduralno kodiranje, reprezentaciona hipoteza.

1. Uvod

Naslov ovog rada je, na prvi pogled, kontradiktoran ukoliko bismo postavili pitanje, što je ujedno i predmet ovog rada, o kakvom se to odnosu između leksičke semantike i pragmatike uopšte može govoriti, a koji bi ujedno bio i relevantan i kontroverzan kako iz semantičke tako i iz pragmatičke perspektive. Da bismo to ilustrovali, krenimo od samog primera u naslovu:

(1) She wants to meet a **bachelor**.

Pretpostavimo da nam jezički sistem daje, kao svoj output, značenje 'unmarried, adult, male' za reč *bachelor*. (Jezički) kodirano značenje (denotacija) bio bi skup muškaraca koji zadovoljavaju ovaj kriterijum (tj. uključivao bi, između ostalog, i papu ili bilo kog zakletog neženju). Zamislimo sada kontekst u kom dve prijateljice razgovaraju o željama ili namerama svoje treće prijateljice da se uda; govornikovo (tj. nameravano) značenje date reči biće posebnije, sužavajući jezički kodirani koncept BACHELOR na (u iskazu) saopšteni koncept BACHELOR*. Ovakva modulacija leksičkog značenja imaće komponentu 'eligible', čime će se isključiti onaj podskup iz skupa 'unmarried, adult, male' koji datu komponentu ne zadovoljava. Drugim rečima, jezički kodirani koncept, koji je konstituent semantičke reprezentacije iskaza (konstituent logičke forme), prolazi kroz proces pragmatičke inferencije (u datom slučaju radi se o pragmatičkom procesu sužavanja leksičkog značenja) da bi se dobila (istinosno uslovljena) propozicija iskaza koju je govornik nameravao da saopšti.

Pogledajmo sada drugi primer:

(2) The king of France wasn't strictly speaking **bald**.

Prepostavimo da nam jezički sistem daje, kao svoj output, negradacijski koncept HAIRLESS. Datim iskazom govornik zapravo saopštava gradacijski koncept HAIRLESS*, ali za razliku od primera (1), saopštenu koncept ima šire značenje od kodiranog.¹

U ovom radu se, dakle, bavimo pitanjem odnosa dekodirajućih i inferencijalnih procesa na nivou leksike, preciznije, procesom formiranja koncepta *ad hoc*, što ilustrujemo izvesnim srpskim i engleskim izrazima čija je osnovna funkcija u singulariziranju tog odnosa.

2. Studije slučaja: kvantifikator *some* i brojevi

Više od dve decenije proteklo je od nastanka postgrajsovske, kognitivno-pragmatičke teorije koja počiva na dvojnomo principu relevancije (kognitivnom i komunikativnom) i uglavnom je usmerena ka objašnjenju eksplicitne komunikacije. Protekla je gotovo i čitava decenija u kojoj je teorija relevancije razvijala hipotezu o moduliranju koncepta kao pandan tumačenjima koja su se zasnivala na Grajsovim generalizovanim konverzacionim implikaturama (Sperber and Wilson 1986/95, Grice 1989, Levinson 2000, Carston 2002, Horn 2006, 2007). Da bismo ilustrovali ovu razliku, korist ćemo primere kvantifikatora *some* i brojeva.

- (3) a. **All** of the actors do voiceover and narration work for advertisements.
- b. **Some** of the actors do voiceover and narration work for advertisements.
- c. **Not all** of the actors do voiceover and narration work for advertisements.

Grajsov model nam daje sledeće objašnjenje: propozicija (3a) je informativnija od propozicije (3b) i semantički je implicira. Pod pretpostavkom da se govornik iskaže (3a) pridržava prve maksime kvantiteta, prema kojoj iskaz (3a) treba da bude onoliko informativan koliko je potrebno (u datoj razmeni), sagovornik će (uobičajeno) očekivati da govornik upotrebi iskaz (3a) (osim ako time ne krši nadmaksimu kvaliteta, da govornikov iskaz treba da bude istinit). S obzirom da govornik nije upotrebio iskaz (3a), nego se opredelio za iskaz (3b), sagovornik zaključuje da govornik (konverzaciono ili pragmatički) implicira propoziciju (3c), i da time zapravo negira propoziciju (3a). Drugim rečima, jezički kodirano značenje reči *some* (bukvalno značenje ili semantika date reči) kompatibilno je sa *all* ('some and possibly all'); obogaćeno (ili pragmatičko) značenje ove reči nekompatibilno je sa *all* ('some but not all').²

Nasuprot ovome, teorija relevancije nam daje sledeće objašnjenje: u semantičkom smislu, ekstenzija izraza *some of the Xs* sastoji se od skupa podskupova koji su omeđani donjom (barem dva) i gornjom granicom (njihov ukupan broj). Kada se izraz *some of the Xs* upotrebi u kontekstu, dolazi do podešavanja leksičkog značenja, da bi se dobio saopštenu, *ad hoc*, koncept SOME OF THE Xs*, čija se denotacija razlikuje od denotacije jezički kodiranog koncepta SOME OF THE Xs. Sužavanje ekstenzije saopštenog koncepta može da bude na donjoj ili na gornjoj granici. Saopšteno značenje 'at least

1 Ovo je ilustracija tzv. paradoksa o ćelavosti, prema kojem se zaključak da je muškarac s puno kose na glavi zapravo ćelav, izvodi na osnovu argumenata koji proizilaze iz sledećih premisa: (i) muškarac bez kose je ćelav; (ii) ako je muškarac bez kose ćelav, onda je i muškarac s jednom dlakom na glavi ćelav. Ipak, do ovog paradoksa ne dolazi ako se negira druga premissa, koja počiva na semantičkom značenju 'hairless'; naime, opis da je muškarac koji ima samo jednu dlaku na glavi ćelav, strogo govoreći, neistinit je, ali u svakodnevnoj (labavoj) upotrebi jezika primeren (tj. relevantan) (Sperber and Wilson 1986/95:186).

2 Ne treba zaboraviti da se pragmatika, u Grajsovom modelu, svodi na teoriju o konverzacionim implikaturama dok je semantički deo iskaza ili ono što se kaže (*what is said*) kodne ili konvencionalne prirode (ako izuzmemo procese razdvoznačavanja i dodeljivanja referencije).

two and fewer than all' tipično je sužavanje bukvalnog značenja 'at least two and possibly all' na eksplicitnom planu iskaza (te doprinosi uslovima istinitosti). Sužavanje, pri tom, zavisi od očekivanih kognitivnih efekata; na primer, ako je iskaz relevantan na osnovu kontekstualne implikacije da je istinit samo za neke, a ne za sve članove skupa, značenje će se podesiti tako da isključi *all*. U svakodnevnom jeziku, češći su slučajevi kada eksplicitni sadržaj iskaza s kvantifikatorom *some* semantički implicira 'not all', kao u primeru (4), od slučajeva kada iskaz dodatno konverzaciono implicira 'not all', kao u primeru (5) (do potonjeg, u stvari, dolazi kada je sagovornicima međusobno jasno da je iz nekog razloga potrebno preispitati izostanak informativnijeg iskaza, te to onda ima i metajezički prizvuk).

(4) Secretary to CEO: **Some** of the documents are on your desk.

Implikacije: The CEO should start reading them, correcting them, signing them, etc.

(5) CEO: Are all of the documents on my desk?

Secretary: **Some** of them are.

+> [As far as the secretary is aware] not all of them are on the desk.

Grajsov model i model teorije relevancije različito objašnjavaju i semantiku i pragmatiku brojeva. Kada se brojevi koriste u kontekstualizovanim iskazima, kao u primerima (6) – (8), dolazi do promene u značenju:

(6) A family with **three** children qualifies for benefit.

(7) Our company offers a yearly package of **six** weeks' holiday to the employees.

(8) May: How many brothers does Kay have?

Fay: **Four**.

U primeru (6) značenje je 'at least three', u primeru (7) 'at most six', a u primeru (8) 'exactly four'. Tradicionalna analiza u Grajsovom maniru vezuje semantiku brojeva za donju granicu 'at least N' a pragmatiku (tj. konverzacionu implikaturu) za gornju granicu 'at most N'. Nasuprot ovome, brojevi, prema teoriji relevancije, kodiraju jedno opšte značenje, koje se potom pragmatički izvodi (tj. sužava na 'at least N', 'at most N', 'exactly N', 'approximately N', itd.) u procesu konceptualnog moduliranja na nivou eksplicitnog, istinosno uslovljenog sadržaja iskaza.

3. Standardni model: leksička semantika i pragmatički procesi

Pod *standardnim modelom* ovde mislimo na način na koji teorija relevancije pristupa odnosu semantike i pragmatike (Sperber and Wilson 1986/95, Carston 2002). Da bismo jasnije sagledali ovaj odnos, nekoliko reči o verbalnoj komunikaciji.

Naši kognitivni procesi idu ka maksimizaciji relevancije kao svojstvu stimulan- sa koji u datom trenutku obrađujemo. Stimulans je relevantan ako nam daje određene kognitivne efekte, koji su, opet, posledica sadejstva novih podataka i pretpostavki koje su pohranjene u našem kognitivnom sistemu. Novi podatak može, recimo, da potvrdi i time da ojača neku postojeću pretpostavku, da je poništi usled kontradiktornosti, ili da se kombinuje radi postizanja kontekstualnih implikacija. Stimulans je relevantniji ako nam pruža veće i adekvatnije kognitivne efekte. S druge strane, kognitivni efekti nameću i napor pa će relevancija stimulan- sa opadati s povećanjem napora u obradi stimulan- sa. Prema kognitivnom principu relevancije, ljudi obraćaju pažnju na onaj stimulans koji im u datim okolnostima pruža najveće kognitivne efekte uz najmanji napor. Komunikacija, a naročito verbalna, zauzima istaknuto mesto jer počiva na nameri. Prema komunikativnom principu relevancije, komunikativni stimulans (npr.

iskaz) nužno garantuje relevanciju (osim ako se ne radi o slučajnom prenosu podataka ili nekim oblicima prikrivene komunikacije). Iskaz se smatra optimalno relevantnim ako zadovoljava dva uslova: (i) da je dovoljno relevantan da zavredi sagovornikovu pažnju (tj. da je relevantniji od bilo kog drugog stimulansa u datim okolnostima) i (ii) da je najrelevantniji moguć prema govornikovim sposobnostima i sklonostima. Prilikom tumačenja iskaza, dakle, kognitivni sistem sagovornika automatski ide ka optimalnoj relevanciji, razmatrajući interpretativne hipoteze prema stepenu pristupačnosti (strategija najmanjeg napora) i kada dobije tumačenje koje ga zadovoljava (u smislu očekivane relevancije iskaza) zaustavlja proces ili ga prekida ako takvo tumačenje nije našao.

U odnosu na Grajsov pristup komunikaciji, teorija relevancije pomera granicu između semantike i pragmatike: pragmatičkim procesima ne izvode se samo implikature iskaza nego i propozicija koju je govornik nameravao eksplicitno da saopšti. Odnos dekodirajućih i inferencijalnih procesa u verbalnoj komunikaciji možemo ukratko prikazati na sledeći način:³ kada jezički sistem (parser ili prevodilac) identifikuje dati akustički ili vizuelni stimulans kao jezički, dolazi do niza determinističkih, gramatičkih, operacija koje, kao autput, daju semantičku reprezentaciju izraza (sintagme ili klauze) koji se koristio u iskazu.⁴ Ova logička forma, formata prilagođenog pragmatičkom procesoru, nije propozicione prirode (to je konceptualna struktura koja ima izvesna logička i kauzalna svojstva) već služi kao shema za buduće propozicije. Da bi se logička forma razvila u propoziciju iskaza, na scenu stupa drugi tip kognitivnih procesa – pragmatička inferencija. Time je propozicija iskaza amalgam dekodiranja i inferencije, koji onda podleže procenama istinitosti. Ako je iskazana propozicija istovremeno i saopštena (tj. nameravana od strane govornika) postaje osnovna eksplikatura iskaza (*explicature*).⁵ Za razliku od eksplikature, implikature (*implicated premises, implicated conclusions*) se ne dobijaju iz logičke forme iskaza nego se isključivo izvode u procesu pragmatičke inferencije. Međutim, tumačenje iskaza nije linearan proces, od eksplicitnog ka implicitnom sadržaju, već je *on-line* (brz, refleksivan, automatski) te povlači uzajamno paralelno podešavanje eksplicitnog sadržaja, kontekstualnih pretpostavki i kognitivnih efekata kako bi se zadovoljila relevancija koju je dati iskaz podstakao.

3 U procesu dekodiranja polazi se od signala i dolazi do poruke koja je pridružena signalu na osnovu koda. U inferencijalnom procesu polazi se od skupa premisa i dolazi do skupa zaključaka koji logički proizilaze iz premisa (tj. premise garantuju zaključke).

4 Teorija relevancije se oslanja na generativnu gramatiku (Chomsky 1995), koja, opet, uzima Sosirov znak kao skup sintaksičko-semantičkih i fonološko-fonetskih svojstava. Odnosi zvuka i značenja, koji su kodirani u leksičkim izrazima, kompozicionalno se preslikavaju na složenije izraze, pri čemu je upravo povezanost zvuka sa značenjem neophodan uslov za verbalnu komunikaciju. Drugim rečima, ono što je izrecivo, pored fonoloških svojstava mora da ima i sintaksičko-semantička svojstva. Kada se obave sintaksičke operacije (tzv. *Spell-Out*), sintaksička reprezentacija s fonološkim svojstvima odlazi u fonološku komponentu (*Phonetic Form*) da bi se povezala s artikulatorno-perceptualnim sistemima (*Speech Systems*). Preostatak odlazi u semantičku komponentu (*Logical Form*) da bi se povezao s konceptualno-intencionalnim sistemom ili jezikom misli (*Thought Systems, Language of Thought (LoT) ili Mentalese*).

Jezička (ili prevodna) semantika je, dakle, algoritmička ekstrakcija semantičke iz sintaksičke reprezentacije; ona je kognitivne prirode, jer povezuje reči za mentalno reprezentovane koncepte. Semantika istinosnih uslova (ili realna semantika) je metafizička, jer povezuje mentalno reprezentovane koncepte za skup (stvarnih ili mogućih) objekata u svetu.

5 Propozicija iskaza ne mora da se poklapa s eksplikaturom. Naime, relevancija nekih iskaza može da bude upravo u stavu koji govornik iskazuje prema propoziciji pa će se u ironičnim iskazima, na primer, govornik ograditi od propozicije koju implicitno pripisuje nekom drugom (tj. nekom drugom govorniku, ljudima uopšte ili samom sebi u nekom drugom trenutku). Osnovna eksplikatura iskaza može se nadalje umetati u opise višeg reda (*higher level explicatures*) kao što su opisi propozicionog stava ili govornog čina.

Uz navedene primere formiranja koncepta *ad hoc*, sledeći primeri ilustruju neke od pragmatičkih procesa za koje se smatra (v. npr. Carston 2002 i Bach 2007) da učestvuju u građenju eksplikature (razdvoznačavanje (9), dodeljivanje referencije (10), zasićenje (11) ili slobodno obogaćenje konstituenata (12) – (14)):

- (9) **Port** [wine] is my favourite.
- (10) May walked into a music room. **The view** [in the music room] was magnificent.
- (11) His wife is **young** [relative to whom?].
- (12) Tom has a [scientific] **brain**.
- (13) Kay and Tom are **married** [to each other].
- (14) Kay slapped Tom on the face **and** [then] left the room.

4. Markeri konceptualnog moduliranja

Da bismo objasnili ulogu izraza kao što su srpski *baš i kao* ili engleski *kind of i sort of* u tumačenju iskaza, zadržaćemo se na pragmatičkom procesu moduliranja leksičkog značenja i razlici koja se u teoriji relevancije povlači, u okviru jezičke semantike, između konceptualnog i proceduralnog kodiranja (v. npr. Blakemore 1987 i Carston 2002).

Teorija relevancije zastupa hipotezu o dva konceptualna domena: jedan je kodiran rečima (leksički koncepti), drugi se nalazi u mislima (saopšteni ili *ad hoc* koncepti). Da bi se prešlo iz jednog konceptualnog domena u drugi, dolazi do konceptualnog moduliranja (tj. podešavanja značenja reči u zavisnosti od konteksta). Ovo se ostvaruje pomoću leksičkog (konceptualnog) sužavanja i širenja (ili neke njihove kombinacije). Pri pragmatičkom procesu sužavanja (*lexical narrowing/strengthening*), kada saopšteni koncept ima posebnije značenje od kodiranog, izvesno enciklopedijsko svojstvo kodiranog koncepta dobija definicioni karakter (npr. 'eligible' u primeru (1)). Pri pragmatičkom procesu širenja (*lexical broadening/loosening*), kada saopšteni koncept ima opštije značenje od kodiranog, dato definiciono svojstvo se gubi (npr. 'hairless' u primeru (2)).

Dve su vrste kognitivnih podataka na koje jezička forma može da se preslika (ili prevede): koncepti i procedure. Reči koje imaju konceptualno značenje (npr. sadržinske reči kao što su imenica *boj*, glagol *ratovati* ili pridev *hrabar*) ulaze kao konstituenti mentalnih reprezentacija (npr. logičke forme i, potom, propozicije iskaza).⁶ Reči koje imaju proceduralno značenje (npr. zamenica *oni*, konektiv *ali* ili partikula *čak*) ograničavaju pragmatičku inferenciju, signalizirajući način obrade mentalnih reprezentacija. Proceduralna kodiranja mogu da usmeravaju izvođenje eksplicitnog (npr. zamenice ili vreme) ili implicitnog sadržaja iskaza (npr. konektivi diskursa).⁷

6 Leksički izraz koji kodira konceptualnu informaciju, ima svoju adresu u memoriji gde su pohranjeni podaci o konceptu: jezički ulaz sadrži fonetske, fonološke i sintaksičke podatke o jezičkom obliku; logički ulaz sadrži skup inferencijalnih pravila za analitičke implikacije koncepta; enciklopedijski ulaz čini skup raznih (opštih i posebnih) podataka o konceptu. Na primer, ako čujemo reč *fića* ili mislimo o fići ili vidimo fiću, aktiviraće se jezički ulaz koji ovu reč povezuje s odgovarajućom konceptualnom adresom koja daje pristup logičkim (npr. VRSTA MOTORNOG VOZILA) i enciklopedijskim podacima (npr. podaci o izgledu, snazi, sigurnosti, udobnosti, itd.). Koncepti mogu da imaju sva tri ulaza, ili samo neke, ili nijedan (npr. reč *ili* nema enciklopedijski ulaz dok vlastita imena nemaju logički ulaz).

7 Konceptualno-proceduralna distinkcija ne poklapa se s uticajem jezičkog izraza na uslove istinitosti iskaza. Na primer, lične zamenice kodiraju proceduralnu informaciju (o nameravanom referentu) i utiču na istinitost propozicije iskaza, dok su izvesni rečenični prilozi (mahom ilokuzioni i prilozi propozicionog stava) konstituenti eksplikature višeg nivoa te nemaju uticaja na istinitost osnovne propozicije.

Vratimo se sada pitanju kodiranog značenja reči *baš*, *kao* i *kind/sort of*, to jest, pitanju njihovog doprinosa relevanciji iskaza, kao u primerima (15) – (20):

- (15) Naočare su ti **baš** na frižideru.
- (16) **Baš** je srećan.
- (17) Sunčala se **kao** ceo dan, a ono ništa.
- (18) To je **kao** neki kokni?
- (19) The secretary is responsible for the minutes. She didn't really want her things to be **kind of** everywhere.
- (20) Tom is **sort of** a bachelor.

U primeru (15), *baš* markira identičnost kodiranog i saopštenog koncepta (tzv. *bukvalna sličnost* kao granični slučaj sličnosti između reprezentacija) da bi se potvrdila data lokacija. Uz reči koje kodiraju emocije, kao u primeru (16), *baš* markira sužavanje kodiranog koncepta tako da se saopšteni koncept tumači kao trenutno stanje jakog intenziteta. U primeru (17), *kao* signalizira širenje kodiranog koncepta: iz skupa logičkih i enciklopedijskih podataka o leksičkom konceptu CEO DAN (npr. 'temporalni koncept' 'vremenski period od zore do mraka', 'dvadeset četiri časa', 'radno vreme', itd.), sagovornik uzima samo one podatke koji su relevantni u kontekstu (npr. 'od doručka do večere'). U primeru (18), definicioni podatak 'govor istočnog Londona' se izostavlja te je saopšteni koncept širi od kodiranog i obuhvata, na primer, 'nestandardni jezik', 'dijalekt koji se ne uči u školi', 'žargon' i slično. U odsustvu markera *kind of* u primeru (19), došlo bi do standardnog pragmatičkog obogaćenja propozicije iskaza na osnovu kodiranog koncepta EVERYWHERE (npr. od 'in all (physically possible or imaginable) places' do kontekstualno određene lokacije 'the office'). Međutim, upotreba markera signalizira odgovarajući pravac širenje kodiranog koncepta tako da saopšteni koncept EVERYWHERE* sada znači 'the secretary's notes', 'posties', 'PC', 'laptop', 'agenda' i slično (ali ne znači, recimo, 'the secretary's drawers', 'the secretary's handbag', 'the floor', 'the window-sill', itd.). Zamislimo da se iskaz u primeru (20) daje u kontekstu u kom sagovornik zna da je Tom oženjen: u odsustvu markera *sort of*, iskaz bi bio kontradiktoran i time očito neistinit. Uloga markera je da signalizira zanemarivanje definicionog podatka 'unmarried, adult, male' i zadržavanje izvesnih kontekstualno istaknutih enciklopedijskih podataka (npr. 'dating women', 'staying out late', 'cleaning and cooking for himself', 'being pedantic', itd.). Zamislimo sada da se iskaz daje u kontekstu u kom sagovornik zna da je Tom neoženjen: u odsustvu markera, iskaz bi bio irelevantan (budući da je trivijalno istinit) ili bi se kodirani koncept BACHELOR pragmatički suzio da se dobije saopšteni koncept ELIGIBLE BACHELOR. Uloga markera je da blokira generiranje izvesnih nepoželjenih implikatura koje nisu istinite za dati referent (npr. 'leading a carefree life'). Koji će enciklopedijski podaci biti aktivirani u datom iskazu zavisice od konteksta.

Ono što je zajedničko svim ovim leksičkim izrazima jeste da relevanciji iskaza doprinose na jednak način. To su proceduralni jezički fenomeni čija je osnovna funkcija na eksplicitnom planu: *baš* je tipično marker jake eksplikature (govornik daje jemstvo za propoziciju iskaza) dok su *kao* i *kind/sort of* markeri slabe eksplikature (govornik ne daje jemstvo za propoziciju iskaza). Iako sami po sebi ne utiču na uslove istinitosti propozicije iskaza, upravo je koncept koji se gradi na osnovu uputstava koja daju markeri, konstituent saopštene propozicije, i time istinosno vrednosni element iskaza (v. Mišković 2001, 2003 i Mišković-Luković 2009 za semantičku i pragmatičku analizu ovih markera).

5. Leksička semantika kao pragmatički mit?

Videli smo da je odnos između leksičke semantike i pragmatičkih procesa, iz perspektive teorije relevancije, ne samo moguć nego i suštinski bitan u verbalnoj komunikaciji. Teorijsku potporu ovom odnosu nalazimo u hipotezi o semantičkoj poddeterminaciji (*the (linguistic/semantic) underdeterminacy thesis*, Carston 2002: 19), prema kojoj jezička semantika iskaza (ili autput gramatike) nikad u potpunosti ne određuje iskazanu propoziciju te su neophodni procesi pragmatičke inferencije, da bi sagovornik mogao da razume ne samo implikature govornikovog iskaza nego i šta govornik eksplicitno kaže. Takođe smo ukratko prikazali kako nam ovakav pristup omogućava objašnjenje, u običnom govoru, učestalih izraza koji su komunikativna sredstva *par excellence*, jer time što singulariziraju način postupanja s govornikovom propozicijom, s jedne strane smanjuju napor, a s druge direktno ističu odgovarajuće kognitivne efekte iskaza.⁸

Do revizije semantičko-pragmatičkog odnosa došlo je i u suprotnom taboru, posebno u radikalnijim razradama Grajsovog modela (npr. pojam *implicature* (Bach 2006) bliži je pojmu *eksplikature* nego pojmu *onog što se kaže*). Ipak, proces konceptualnog modeliranja nije do sada prihvaćen od novograjsovaca (dobrim delom usled vezivanja pragmatičkog širenja za nivo konverzacionih implikatura).

Međutim, naslov ovog dela, a i celog rada, tiče se jednog ozbiljnijeg pitanja, koje je posledica hipoteze o konceptualnom moduliranju. Paradoksalno je da je to pitanje, na izvestan način, načeto u okrilju same teorije relevancije:

[W]hile sentences encode thought/proposition templates, words encode concept templates; it's linguistic underdeterminacy all the way down [...] [T]here is a sense in which all concepts are *ad hoc*, that is, temporary constructs arising for specific purposes at particular times. (Carston 2002: 360/361)

Pitanje da li se može govoriti o (leksičkoj) semantici prirodnih jezika, i kako bi ona uopšte izgledala, nije novijeg datuma (v. npr. Berg 2002). Nas, međutim, ovde zanima jedna posebna reakcija na semantičko-pragmatički odnos koji zastupa teorija relevancije, a koja nije samo radikalna nego je i u naučno-istraživačkom smislu podsticajna. To je tzv. reprezentaciona hipoteza (*the representational hypothesis*, Burton-Roberts 2007).

Ilustrujmo to na primeru engleske reči *open*:

- (21) a. open a window/book/Coke/package/PC file/shop/discussion
b. open the curtains/Olympic games/bidding/Parliament

Standardna analiza bi bila da reč *open* kodira leksički koncept OPEN, koji se potom u iskazu pragmatički sužava u zavisnosti od konteksta. Međutim, do poteškoće dolazi u pokušaju definisanja opšteg koncepta OPEN, koji bi bio semantičko jezgro za sve kolokacije:

But when we try to think about the general concept OPEN and to have a thought in which such a general concept features [...] the experience is an odd one, as we seem to have no definite thought at all [...] [O]n an account of word meaning according to which it is not a concept but something more like a general schema for building concepts [...] the task of explaining acquisition appears to become

⁸ Prema teoriji relevancije, jezički izrazi ne kodiraju govornikovo značenje već pružaju bitne smernice. Modulacije leksičkog značenja menjaju i implikature iskaza; naime, leksička značenja se podešavaju u kontekstu kako bi dovela do onih kontekstualnih implikacija koje mogu da zadovolje očekivanu relevanciju iskaza.

much more difficult [...] There must be some process of abstraction, or extraction, from the particular concepts associated with the phonological form /open/ to the more general 'meaning', which then functions as a gateway both to the existing concepts of opening and to the materials needed to make new OPEN* concepts which may arise in the understanding of subsequent utterances. (Carston 2002: 361, 363-364)

Kao odgovor na ove neodumice postulirana je reprezentaciona hipoteza prema kojoj su iskazi isključivo fonetski fenomeni – govornici iskazuju, a sagovornici čuju, fonetske reprezentacije izraza generiranih u sintaksičko-semantičkoj komponenti (tj. govornik glasovima perceptualno reprezentuje i saopštava svoje misli) (Burton-Roberts 2007: 94).^{9,10} To praktično znači da je jezik misli jedini domen semantike, a da su prirodni jezici, kao srpski ili engleski, na fonološki poseban način konstituisani sistemi:¹¹

I suggest we unequivocally [...] deny that words have conceptual properties, and thereby deny the existence of 'lexical semantics' – on the grounds of the Magrillian/Peircian distinction between properties of the phonetic *representans* (the word) and those of the conceptual *representatum* [...] I suggest that it is particular uses of words that have denotations. And even then, what I really mean here is that it is just the concepts (in thought – where else?) M-represented by such word-uses that in fact have denotations. (Burton-Roberts 2007: 106)

9 Da bi bilo jasnije, nekoliko terminoloških napomena u vezi s reprezentacionom hipotezom: (i) značenje (*meaning* kao *significance*) nije isto što i semantika (*semantics*). Značenje (za pojedinca) mogu da imaju, na primer, crni oblaci, zeleno svetlo na semaforu, zvonjava telefona, ili glasovi. Semantiku može da ima samo konceptualno-intencionalna struktura, koja nije semantika nečega, pa čak ni glasova (tj. fonetski oformljeni izrazi prirodnog jezika nemaju objektivna semantička (konceptualno-logička) svojstva). (ii) Reprezentacija (*representation*) nije isto što i reprezentacija nečega (*representation-of*). Dok je ovde reprezentacija relacioni pojam, u generativnoj gramatici i standardnom modelu to nije slučaj (npr. sintaksička reprezentacija nije reprezentacija nečega nego je upravo sintaksa). (iii) Kodiranje (*M-encoding*) se ne može poistoveti s onim što se kodira (*C-encoding*). Ovim Barton-Roberts zapravo kritikuje jezičku semantiku teorije relevancije, jer, kako kaže, jezički izrazi *kodiraju* izvesna konceptualno-logička svojstva koja se onda pripisuju samim jezičkim izrazima, pa ispada da su jezički izrazi oformljeni na osnovu svojstava koja kodiraju i načinom (fonetska svojstva) na koji ih kodiraju (Burton-Roberts 2007: 98).

Ne možemo ovde razmatrati opravdanost ovakvog uprošćenja, ali moramo napomenuti, zbog preciznosti, da se u teoriji relevancije, u stvari, povlači razlika između dva smisla termina *značiti*: u jezičkoj semantici je smisao 'kodirati' (tj. jezička forma kodira formu u jeziku misli) dok je u semantici istinosnih uslova smisao 'istinito je ako i samo ako' (tj. koncept u jeziku misli istinit je ako i samo ako odgovara izvesnom stanju stvari) (v. Carston 2002). Suprotno ovome, kako reprezentaciona hipoteza smešta semantiku u jezik misli, gubi se i razlika između jezičke i realne semantike, a pojedinačni jezici (budući da nemaju semantiku) postaju skup kodnih konvencija.

10 Generativni gramatičari koriste pojam *jezička sposobnost* (ili *univerzalna gramatika*) dok je u semantičkoj i pragmatičkoj literaturi, kao i u literaturi filozofije jezika, uobičajen pojam *jezik misli*. Postavlja se onda pitanje da li se ovde zapravo radi o različitim terminima za isti pojam, jer oba pretenduju na jednak status. Jedna od značajnih implikacija reprezentacione hipoteze jeste mogućnost poistovećenja ova dva pojma s obzirom da oba imaju attribute kao što su internalizacija, rekurzivnost, urođenost, vrsna nepromenljivost i konceptualno-intencionalna prevodljivost. Da bi se to ostvarilo, neophodno je isključiti fonologiju iz *jezičke sposobnosti* (na osnovu reprezentacionog odnosa) (Burton-Roberts 2007: 96).

11 Barton-Roberts ovo ilustruje načinom rada jezičkog parsera, koji pravi greške (te ne može da ima deterministički karakter kako se to smatra u teoriji relevancije i generativnoj gramatici) upravo zato što nema sintaksičko-semantičku komponentu. Prema reprezentacionoj hipotezi, uloga jezičkog parsera je da dovede u vezu entitet koji nema sintaksičko-semantičku strukturu s entitetom koji je ima (ako je svrha prethodnog da bude reprezentacija potonjeg).

Konkretno za reč *open*, navedenim i drugim postojećim kolokacijama zajedničko je to što se ista reč koristi u engleskom jeziku za skup datih aktivnosti, ali to ne mora da bude, niti jeste slučaj i u drugim jezicima. S obzirom da reprezentaciona hipoteza ukida sintaksičko-semantičku komponentu jezičkom sistemu, onda se usvajanje jezika, prema Barton-Robertsu, svodi na učenje jezika kao sistema fonološki konstituisanih konvencija za fonetsku reprezentaciju sintaksičko-semantičkih svojstava u jeziku misli.

Ovakav zaključak svakako je izazov za buduća istraživanja u okviru leksičke pragmatike (teorije relevancije). Međutim, on je i izazov za samu reprezentacionu hipotezu, ukoliko se ne ostaje samo na planu (relativno jednostavnijih) deskriptivnih konceptata, nego se u razmatranje uzmu u obzir i atributivni koncepti čije mehanizme leksička pragmatika minuciozno razrađuje. U svakom slučaju, eksperimentalna pragmatika je ovim pitanjem dobila još jedan zanimljiv pravac istraživanja.¹²

6. Završne napomene

U završetku ovog rada osvrnućemo se na dve bitne implikacije koje reprezentaciona hipoteza ima za naš predmet: jedna se tiče pragmatičkog procesa modulacije značenja, a druga statusa proceduralnog kodiranja.

Modulacija značenja

Ako je jezik misli jedini konceptualni domen, a jezički izrazi samo fonetski indikatori konceptualnog domena (u jeziku misli), onda se gubi razlika između kodiranog i saopštenog koncepta (tj. nema prelaska iz jednog konceptualnog domena u drugi). Barton-Roberts, stoga, zaključuje da nema procesa modulacije značenja (sužavanja ili širenja) nego se radi o jednom jedinom inferencijalnom procesu koji kreće od fonetskih napora i završava se u mislima.

Iako ove pretpostavke zavređuju dužnu pažnju i detaljnija ispitivanja i razrade, rekli bismo da je njihova osnovna manjkavost, barem na ovom stupnju razvoja reprezentacione hipoteze, u prenebregavanju činjenice da do modulacije ipak dolazi u svakodnevnoj komunikaciji, mada je pitanje gde. Jedan od razloga za postuliranje konceptata koji se formiraju *ad hoc*, bila je upravo jezička ekonomija. Reprezentaciona hipoteza je rasteretila leksikon, ali je, izgleda, opteretila jezik misli. Na primer, šta bi se dešavalo s konceptima za „jednokratnu upotrebu“, koji su rezultat posebnih potreba pojedinačne govorne razmene i koji, kao takvi, nemaju nikakvog opravdanja da budu pohranjeni u kognitivnom sistemu? Na koji bi to onda konceptualni domen akustički realizovan jezički izraz, ogoljen od svih sintaksičko-semantičkih podataka, mogao da ukazuje?

Proceduralno značenje

Ako fonetski oformljeni izrazi prirodnog jezika nemaju nikakvu drugu funkciju osim da budu reprezentacije konceptualno-intencionalnih (semantičkih) struktura (u jeziku misli), onda se neminovno ukida i razlika između konceptualnog i proceduralnog kodiranja. U tom su smislu, prema Barton-Robertsu, svi jezički izrazi proceduralni (tj. sagovorniku služe kao pokazatelji odgovarajućih konceptualno-intencionalnih struktura).

¹² Tim pre što Barton-Roberts ipak pribegava stavu teorije relevancije o moćnom i fleksibilnom pragmatičkom modulu u okviru teorije uma, da bi izbegao primedbe o cirkularnosti svoje pretpostavke o učenju jezika (tj. da učenje jezika zapravo presuponira prethodno razumevanje iskaza koji se koriste u datoj jezičkoj zajednici).

Ovo nije prvi put da se termin (i pojam) *proceduralno značenje* slobodnije tumači u literaturi (recimo, sociopragmatička literatura o markerima diskursa obiluje primerima).¹³ Međutim, ne samo da to nije u duhu teorije relevancije već se, što je bitnije, gubi iz vida teorijski status ovog pojma, a sadržaj tehničkog termina zamenjuje intuitivnim ili u svakodnevnoj upotrebi ustaljenim značenjem.¹⁴ Kratko rečeno, jezički izraz ili upućuje na koncept, koji može da uđe u mentalnu reprezentaciju kao konstituent i podleže principu kompozicionalnosti, ili daje proceduralnu informaciju o načinu postupanja s konceptualnom konstituentom (odnosno mentalnom reprezentacijom) i ne podleže principu kompozicionalnosti.¹⁵ Ako bi sve reči bile proceduralne, kao što smatra Barton-Roberts, kako bismo objasniti „poseban“ status izraza kao što su srpski *ćak* i *tobože*, engleski *after all* i *moreover*, mađarski *de*, grčki *taha*, japanski *da* ili sislala *ré*, koje izvorni govornici ne mogu tako lako prizvati svesti i za koje je jednostavnije reći kako se koriste a ne šta znače?

Literatura:

- Bach, Kent (2006) Implicature vs. explicature: what's the difference? *The Granada workshop on "Explicit communication" in honour of Robyn Carston*, May 31-June 2.
- Bach, Kent (2007) Regressions in pragmatics (and semantics). In Burton-Roberts, Noel (ed.), *Pragmatics*. Houndmills and New York: Palgrave Macmillan, 24-44.
- Berg, Jonathan (2002) Is semantics still possible? *Journal of Pragmatics* 34, 349-359.
- Blakemore, Diane (1987) *Semantic constraints on relevance*. Oxford: Blackwell.
- Blakemore, Diane (2002) *Relevance and linguistic meaning: the semantics and pragmatics of discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blass, Regina (1990) *Relevance relations in discourse: a study with special reference to Sissala*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burton-Roberts, Noel (2007) Varieties of semantics and encoding: negation, narrowing/loosening and numerals. In Burton-Roberts, Noel (ed.), *Pragmatics*. Houndmills and New York: Palgrave Macmillan, 90-114.
- Carston, Robyn (2002) *Thoughts and utterances: the pragmatics of explicit communication*. Oxford: Blackwell.
- Chomsky, Noam (1995) *The minimalist program*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Grice, Paul H. (1989) *Studies in the way of words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Horn, Lawrence R. (2006) The border wars: a neo-Gricean perspective. In Turner, Ken, von Heusinger, Klaus (eds.), *Where semantics meets pragmatics*. Amsterdam: Elsevier, 21-48.

13 Ovdje ne mislimo na posebno značenje koje termin *proceduralno* ima u instrukcionoj semantici (v. npr. Mosegaard Hansen 1998).

14 Poređenja radi (i pojednostavljeno prikazano), kao što se Grajsova teorija o konverzionim implikaturama zasniva na striktnom razdvajanju konverzionih implikatura od semantičkih implikacija, tako se i u jezičkoj semantici teorije relevancije nužno razdvajaju konceptualni od proceduralnih fenomena.

15 Literatura teorije relevancije obiluje radovima iz jezičke semantike: klasičan primer je odnos između engleskih reči *consequently*, *therefore* i *so* (v. npr. Blakemore 1987 i Wilson and Sperber 1993); Mišković-Luković (2006) analizira odnos između regularne klauze *you see*, parentetika *you see* i markera diskursa *you see*, kao i odnos između glagola percepcije *look* i *listen* i markera diskursa *look* i *listen*; za dijagnostičke testove za konceptualno-proceduralnu distinkciju videti, na primer, Blass (1990) i Blakemore (2002).

- Horn, Lawrence R. (2007) Neo-Gricean pragmatics: a Manichean manifesto. In Burton-Roberts, Noel (ed.), *Pragmatics*. Houndmills and New York: Palgrave Macmillan, 158-183.
- Levinson, Stephen C. (2000) *Presumptive meanings: the theory of generalized conversational implicatures*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Mišković, Mirjana (2001) The particle *baš* in contemporary Serbian. *Pragmatics* 11, 17-30.
- Mišković, Mirjana (2003) Relevance-theoretic semantics and the Serbian pragmatic marker *kao*.
- In Klikovac, Duška, Rasulić, Katarina (eds.), *Jezik, društvo, saznanje: Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*. Beograd: Filološki fakultet, 165-184.
- Mišković-Luković, Mirjana (2009) *Is there a chance that I might kinda sort of take you out to dinner?: the role of the pragmatic particles kind of and sort of in utterance interpretation*. *Journal of Pragmatics* 41, 602-625.
- Mišković-Luković, Mirjana (2006) *Semantika i pragmatika iskaza: markeri diskursa u engleskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Mosegaard Hansen, May-Britt (1998) *The function of discourse particles*. Amsterdam: John Benjamins.
- Sperber, Dan, Wilson, Deirdre (1986/95) *Relevance: communication and cognition*. Oxford: Blackwell.
- Wilson, Deirdre, Sperber, Dan (1993) Linguistic form and relevance. *Lingua* 90: 1-25.

**SHE WANTS TO MEET A BACHELOR:
LEXICAL CONCEPTUAL SEMANTICS AS A PRAGMATIC MYTH?**

Summary

This paper is essentially built around the central issue of contemporary pragmatic theorizing – the semantics/pragmatics distinction or the decoding/inference border. It introduces two different types of disagreement: one is traditional (neo-Griceans vs. post-Griceans), the other is of a more recent date (neo-Griceans and post-Griceans vs. meaning eliminativism). As the case in point the paper takes the relevance-theoretic idea of lexical modulations affecting the explicit content of an utterance.

Mirjana Mišković-Luković

NAUČNA TERMINOLOGIJA POD NAJEZDOM ANGLICIZAMA – KONTRASTIRANJE SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA¹

Kao *lingua franca* ekonomije, finansija i međunarodnog poslovanja, engleski jezik danas više nego ikada funkcioniše kao leksički davalac drugim evropskim jezicima. U ovom radu istražujemo stepen anglicizacije terminologije ekonomske nauke u srpskom i hrvatskom jeziku. Na korpusu dva najreferentnija rečnika ekonomije u Srbiji i Hrvatskoj (*Ekonomski rečnik* u izdanju Ekonomskog fakulteta u Beogradu, odnosno *Ekonomski leksikon* u izdanju Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža u Zagrebu, oba sa oko 7000 odrednica iz najvažnijih područja ekonomske nauke), istražujemo tendencije u usvajanju anglicizama u ekonomskoj terminologiji na srpskom i hrvatskom jeziku, stepen njihove adaptacije u jeziku-primaocu, kao i simbolički značaj anglicizama u naučnoj terminologiji. Zaključujemo da srpsku terminologiju ekonomske nauke, suprotno početnoj hipotezi da je srpski jezik generalno u manjoj meri nego hrvatski zaštićen od stranog uticaja, karakteriše niži stepen anglicizovanosti u odnosu na ekonomsku terminologiju u hrvatskom jeziku.

Cljučne reči: anglicizmi, ekonomija, ekonomska terminologija, srpski, hrvatski.

1. Uvod

Sve veći međunarodni značaj engleskog jezika kao i njegov neosporni status *lingua franca* u oblasti trgovine, poslovanja i finansija, ostavio je po svemu sudeći neizbrisiv trag na naučnoj terminologiji mnogih evropskih jezika, između ostalog i na terminologiju ekonomske nauke u srpskom jeziku. Uprkos tome, u odnosu na značaj ekonomije kao nauke i njen ubrzani razvoj poslednjih decenija, malo je lingvističkih istraživanja koja se bave ovakvim uticajem engleskog, posebno u srpskom jeziku.²

U ovom radu predstavimo rezultate komparativnog istraživanja anglicizama u ekonomskoj terminologiji na srpskom i hrvatskom jeziku, u pokušaju da otkrijemo stepen njihove anglicizovanosti kao i opravdanosti postojećih anglicizama u ova dva jezika. S obzirom na višeznačnu prirodu reči *terminologija*, potrebno je naglasiti da ovde pod terminologijom podrazumevamo „skup termina koji reprezentuju sistem pojmova neke oblasti“ (Bugarski 1986: 72), u ovom slučaju ekonomske nauke, koja u širem smislu obuhvata i takva područja poput bankarstva, marketinga, menadžmenta, osiguranja, ekonometrije, međunarodne trgovine, itd. Dvojezični korpus na kojem je obavljeno istraživanje sastoji se iz pojmova preuzetih iz dva trenutno najreferentnija rečnika ekonomije u Srbiji i Hrvatskoj: *Ekonomskog rečnika* u izdanju Ekonomskog fakulteta u Beogradu, sa oko 7000 odrednica, te *Ekonomskog leksikona* u izdanju Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža u Zagrebu, sa skoro istim brojem odrednica iz najvažnijih područja ekonomske nauke. Premda bi rečnici i leksikoni trebalo da pruže

1 Ovde nemamo prostora da ulazimo u detalje rasprave o utemeljenosti naziva *hrvatski jezik*. Podrobniju i utemeljenu diskusiju o tome v. u Kovačević (2007). Mada ovde hrvatski i srpski shvatamo kao dve policentrične varijante istog jezika, u radu koristimo zvanične nazive jezika u Srbiji i Hrvatskoj, kako bismo izbegli rogozbatne formulacije.

2 Ipak, v. Silaški (2007, 2008, 2009a, 2009b), Novakov (2008).

preskriptivni uvid u terminologiju neke naučne oblasti, poznato je da praksa često demantuje teoriju, što rezultira razlikama između onoga što je propisano ili objašnjeno u renomiranom rečniku, s jedne, i žargona (ili profesiolekta) koji pripadnici struke zaista koriste, s druge strane. Bez obzira na eventualna nesaglasja između zapisane terminologije i one koja se koristi u praksi, mišljenja smo da navedena dva rečnika predstavljaju solidnu osnovu za obavljanje kontrastivnog istraživanja.

2. Stanje u srpskoj ekonomskoj terminologiji

Analiza koja sledi nastavak je prethodnog istraživanja (v. Silaški 2007; 2008) anglicizama u ekonomskoj terminologiji u srpskom jeziku, čiji zaključci upućuju na nekoliko pojava, direktno izazvanih uticajem engleskog jezika. Prvo, novi termini u ekonomskoj nauci, pogotovo u njenim područjima koja su poslednjih nekoliko decenija doživela ogromnu ekspanziju, poput marketinga i menadžmenta, uvode se prilično haotično, na osnovu ličnih preferencija pripadnika ekonomske struke u pogledu prihvatanja izvornog engleskog termina ili njegovog prevođenja na srpski jezik, praćeni arbitrarnom adaptacijom na fonološkom, ortografskom, morfološkom, sintaksičkom i semantičkom nivou. Tako se, na primer, izvorni termin *joint venture* u naučnoj terminologiji javlja uporedo sa prevedenim terminom *zajedničko ulaganje*, ali i onim, u izvesnoj meri, prilagođenim terminom, *džoint venčer*, te sva tri termina koegzistiraju u *Ekonomskom rečniku*, pri čemu se zanemaruje nesinonimnost kao jedno od osnovnih načela izgradnje naučne terminologije. Pojedini autori (npr. Dragičević 2007: 248; Prčić 2005) predviđaju specifikovanje značenja termina, odnosno nestanak jedne ili više istoznačnica, pri čemu će, zahvaljujući principu jezičke ekonomije, opstati onaj termin koji je (1) noviji, (2) koji je zvučniji, (3) koji je kraći, i nadasve (4) koji je pomodniji (Prčić 2005: 149), što su sve preduslovi da u toj „borbi“, imajući jasnu komparativnu prednost, pobedi anglicizovani termin. U prethodnim istraživanjima takođe smo uočili veliki broj rečničkih odrednica bizarnog, hibridnih oblika, u kojima je jedan element preveden ili preoblikovan a drugi usvojen u izvornom obliku (npr. *currency* teorija, devizni *swap*, *online* katalog, finansijski *leveridž*), kao i sledeću pojavu – već postojeći domaći ili odomaćeni termini sve se češće zamenjuju anglicizmima (većinom skrivenim³), ili se koriste uporedo s njima (npr. već odomaćeni termin *indeks rentabilnosti* koristi se paralelno sa *indeks profitabilnosti* prema engleskom *profitability index*, *zadruga* su postale *kooperative* prema engleskom terminu *cooperatives*, *vanberzanski promet* preko noći je postao *tržište preko šaltera* pod uticajem engleskog termina *over-the-counter*, dok se *obuka zaposlenih* odjednom pretvorila u *training zaposlenih*, prema engleskom *training*). Iako su izvorno prihvaćeni ili prilagođeni engleski termini u velikom broju slučajeva nesumnjivo kraći i pogodniji za upotrebu⁴ nego neretko glomazni i parafrazirani prevodi koji ne ispunjavaju terminološke kriterijume, i mada je generalno potrebno težiti internacionalizaciji naučne terminologije, o čemu, utisak je, postoji slaganje među lingvistima i ekonomistima (v. npr. Bugarski 1986: 87; Begović 1996), mišljenja smo da su za nezapamćenu proliferaciju anglicizama u ekonomskoj nauci zaslužni ne samo lingvistički, već i vanlingvistički razlozi. Prčić (2005: 150) već je uočio dve opšte tendencije korišćenja anglicizama: (1) *statusnu*, motivisanu neutemeljenim

3 Prema mišljenju Prčića (2005: 122), skriveni anglicizmi jesu oni kod kojih se značenje i/ili upotreba svojstveni oblicima engleskog jezika kriju u oblicima srpskog jezika (2005: 122).

4 Npr. engleski akronim *PR* mnogo je kraći od srpskog prevoda odgovarajuće engleske sintagme *public relations manager* – „osoba zadužena za odnose s javnošću“, dok je *kopirajter* (*copywriter*) znatno ekonomičnije od parafraze „autor tekstova propagandnih poruka“.

a pogrešnim uverenjem da je korišćenje anglicizama modernije, otmenije i elegantnije od korišćenja domaćih reči, i (2) *strukovnu* upotrebu anglicizama, motivisanu uvreženim verovanjem stručnjaka da „u današnje vreme jedino termini iz engleskog jezika [...] na pravi, autentičan i ubedljiv način izražavaju određeno stručno značenje“ (Prčić 2005: 150). Na osnovu analize srpske ekonomske terminologije moguće je zaključiti da se Prčićeva strukovna upotreba anglicizama temelji na želji za (1) *mistifikacijom terminologije*, i na (2) *nedovoljnom znanju engleskog jezika* (v. Silaški 2008), što rezultira opskurnim tvorevinama tipa *incentive travel* umesto *podsticajna putovanja*, *prostor za rent seeking* umesto *prostor za traženje zakupa*, *time lag monetarne politike* umesto *doznja monetarne politike*, čije je značenje, premda u osnovi trivijalno i lako prevedivo, nedostupno onima koji ne poznaju engleski jezik. Nedovoljno poznavanje engleskog jezika, pak, najčešće se ispoljava kroz nepostojanje svesti o „lažnim prijateljima“ u srpskom i engleskom, te se tako koristi termin *komisija* umesto *provizija* (prema engleskom *commission*), *kreditno pismo* umesto *akreditiv* (prema *letter of credit*), *industrijski sindikat* umesto *granski sindikat* (prema *industrial union*), te *delegiranje autoriteta* umesto *prenos ovlašćenja* (prema *delegating authority*), kao i *rojalitet* umesto *tantijema* (prema engleskom *royalty*).

Hitna potreba za popunjavanjem leksičke i/ili pojmovne praznine u izvesnoj meri opravdava stručnjake za nedovoljnu brigu o negativnom uticaju, pa čak i dominaciji engleskog jezika u nekoj stručnoj oblasti. Ipak, kako smo već napomenuli, i uticaj pomodarstva ovde je više nego očigledan, te se pojedini engleski termini koriste ne zato što su objektivno bolji i što preciznije prenose ukupni semantički sadržaj i značenje termina, već i zbog toga što „pojam imenovan stranom rečju skloni smo da smatramo naročitim, nesvakidašnjim, komplikovanim – iako može biti reč o nečem sasvim običnom, čak trivijalnom. Takve konotacije, koje ima svaka strana reč, mogu biti izvor mistifikacije i način da se izazove strahopoštovanje i tamo gde mu nije mesto“ (Zaključak br. 10 Odbora za standardizaciju srpskog jezika [O prevođenju marketinške terminologije]). Stoga nepotrebno, nedovoljno neutemeljeno, te čak i nametljivo isticanje anglicizovanih termina često „demonstrira samo visokoparnu nedoučenost“ i služi da pokaže „koliko je čovek koji se njima služi ‘u toku’“ (Bugarski 1986: 90).

Zašto uopšte porediti ekonomsku terminologiju u srpskom i hrvatskom jeziku? Iako su, kako kaže Kovačević (2003: 22-38), prema sva tri (socio)lingvistički relevantna kriterijuma – komunikativnom, strukturnom i genetskom – srpski i hrvatski jedan jezik, neosporna je činjenica da su to danas dva (premda je jedan na osnovu političkih kriterijuma proglašen) zvanična jezika u dve različite države, koji poseduju mnoštvo zajedničkih karakteristika u specijalizovanim registrima. Nadalje, i Srbija i Hrvatska prolaze kroz burne tranzicione godine obeležene pokušajima korenitih reformi u poslovnom i finansijskom sektoru, što je uslovalo hitnu potrebu za reagovanjem u pogledu terminologije. Uticaj engleskog već je ustanovljen doduše malobrojnim lingvističkim istraživanjima ekonomske terminologije oba jezika⁵, pre svega zbog hitne potrebe za uvođenjem novih termina i ispunjavanjem terminoloških ili pojmovnih praznina. U narednom poglavlju bavićemo se dvema suprotstavljenim tendencijama – internacionalizmom i purizmom, kako bismo utvrdili koji stav je najsvrsishodnije zauzeti kad je reč o naučnoj terminologiji.

5 Za hrvatski v. Drljača (2006).

3. Internacionalizam i purizam

Početna hipoteza našeg istraživanja glasila je da je hrvatska naučna terminologija u znatno većoj meri od srpske zaštićena od uticaja engleskog jezika. Takva početna hipoteza formulisana je zahvaljujući sledećem: prvo, opštoj percepciji hrvatskog u Srbiji kao jezika u kojem se otklanjanje tuđica smatra pitanjem nacionalnog ponosa⁶, i drugo, povremenim pritužbama ekonomskih stručnjaka iz Srbije⁷ da hrvatska ekonomska terminologija nije u dovoljnoj meri transparentna i internacionalna, te da ekonomisti u Hrvatskoj preferiraju domaće u odnosu na internacionalizovane termine, što povremeno otežava razumevanje ekonomske stručne i naučne literature izdate u Hrvatskoj.

Purističke tendencije u srpskom jeziku nikada nisu bile njegovo ključno obeležje. Kako tvrdi Klajn, „u srpskom jeziku nikada nije bilo purizma u ozbiljnijim razmerama“ (2008: 155), te je „[n]emoguće [...] zamisliti srpskohrvatski jezik koji bi bio „čist“ u tom smislu da bi ceo osnovni vokabular bio slovenski, dok bi se strane reči ograničavale na strane pojmove, učene internacionalizme, tehničku i usko stručnu terminologiju“ (Klajn 2008: 155). Srpski jezički standard odlikuje pomanjkanje rigidnog purizma i agresivne neologizacije (Radovanović 1996: 31, prema Klajn 2008: 155), dok je purizam u hrvatskom, kako smatra Klajn, vrhunac dostigao „po ustanovljenju nezavisne Hrvatske pred kraj XX veka“ (2008: 156). Hrvatski autori (v. npr. Turk/Opašić 2008), međutim, brane purističke tendencije u svom jeziku navodeći da je „purističku aktivnost moguće objasniti potrebom da se jezik, kao deo kulture jedne nacije, sačuva od spoljnjih pretnji i dezintegracije“ (Turk/Opašić 2008: 80), te da se purizam nikad ne javlja sâm od sebe već kao reakcija na nepovoljne okolnosti uzrokovane kulturnim, civilizacijskim i, posebno, političkim, faktorima. U odbranu hrvatskog purizma iste autori navode tvrdnju da purističke tendencije u hrvatskom jeziku nisu nikakav izuzetak u poređenju sa drugim evropskim jezicima, već njegov prirodan deo, ali i da kritički stav prema pozajmljenicama predstavlja osobinu hrvatskog još od samih početaka pismenosti, te da je obeležio čitavu njegovu istoriju. To se najbolje ogleda u brojnim kalkovima, jer „lingvistički purizam [...] predstavlja nužan preduslov za tvorbu kalkova u najširem mogućem smislu tog termina“ (Muhvić-Dimanovski 1992: 109, prema Turk/Opašić 2008: 83).

Kada je reč o naučno-stručnoj terminologiji, različita su mišljenja unutar stručne, s jedne, i lingvističke zajednice, s druge strane, u pogledu toga da li u procesu standardizacije naučnostručne terminologije treba težiti njenoj internacionalnoj prepoznatljivosti, ili, pak, stvarati sopstvenu, autohtonu terminologiju, uz potpuno eliminisanje tuđica, kao i fonološki i ortografski preoblikovanih pozajmljenica. Tako, npr. Begović (1996: 209) smatra da bi „dosledna primena načela kojim se zabranjuje upotreba tuđica, desetkovala srpski ekonomski rečnik“, kao i da bi, u skladu sa takvim principom purizma, „bilo potrebno naći nove, domaće izraze za već odavno odomaćene termine poput: *preferencija, marketing, restrukturiranje*, itd.“ Slično mišljenje ima i lingvista Bugarski, koji smatra da naučna terminologija, „da bi bila uistinu funkcionalna za sve potrebe, treba da teži spoljnoj integraciji, tj. da u velikoj meri bude internacionalna“ [1986: 87].⁸ S Bugarskim se slaže i Marija Turk iz Hrvatske, koja smatra da internacio-

6 Klajn svrstava hrvatski u jezike čiji purizam počiva na dva glavna preduslova: jakom nacionalnom osećanju i ugroženoj državnosti (2008: 153).

7 Lična komunikacija za profesorima stručnih predmeta na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu.

8 Izgleda da je u skladu sa ovim mišljenjem i potrebom za međunarodnom prepoznatljivošću termin *brend* poslednjih godina potpuno istisnuo do nedavno korišćene domaće termine „marka“ i „zaštitno ime“. Razlog tome je verovatno i anglicizam *branding*, kojeg bi, poštujući princip purizma, bilo teško prevesti na srpski jezik i tvoriti izvedene oblike poput *branding strategija, branding program*, itd., mada postoje i

nalni termini „ne samo da su dozvoljeni već i neophodni“ (Turk 1996: 77, prema Drljača 2006: 68), jer paralelno postojanje domaćeg i internacionalnog termina „omogućava funkcionalno i stilsko raslojavanje standardnog jezika“. Internacionalizmi su u naučnoj i stručnoj terminologiji potrebni i radi međusobne povezanosti u nauci, a svaki novi termin (pod uslovom da dolazi sa engleskog govornog područja) „relativno lako prima internacionalni status“ (Drljača 2006: 68) zahvaljujući brzini protoka informacija i lakoći njihove dostupnosti putem raznovrsnih medija komuniciranja. Ovde ćemo zastupati unekoliko drugačije mišljenje: u potpunosti prihvatamo potrebu za internacionalizacijom ekonomske terminologije, ali istovremeno insistiramo na njenom pročišćenju *ne od tuđica i pozajmljenica uopšte, već od onih tuđica i pozajmljenica nakaradnog, hibridnog, ili neadaptiranog oblika* (v. Silaški 2007).

Poslednjih desetak godina javila se potreba za razgraničavanjem, s jedne strane, tuđica ili pozajmljenica koje su latinskog ili starogrčkog porekla, i koje su u srpskom jeziku stekle status „odomaćenih reči“ (Prčić 2005: 143), te se više i ne doživljavaju kao tuđice, od, s druge strane, termina koji su preuzeti iz engleskog jezika i koji ispoljavaju različit stepen opravdanosti uvođenja u srpsku terminologiju. Stepenu opravdanosti uvođenja anglicizma, pak, zavisi od glavne motivacije korišćenja engleskog izraza.⁹ Terminološko pozajmljivanje iz engleskog jezika najčešće je rezultat preke i neodložne potrebe za tvorenjem termina, nastale zbog nepostojanja odgovarajućeg izraza u srpskom, odnosno hrvatskom jeziku, kada anglicizmi služe za popunjavanje leksičke i/ili pojmovne praznine. Tako, npr. termini poput *leveridž, brejnstorming, gudvil, stejkholderi*, itd. slobodno se mogu podvesti pod kategoriju sasvim opravdanih anglicizama, jer se njima popunjavaju leksičke ili pojmovne praznine u srpskom jeziku, a ostale mogućnosti koje stoje na raspolaganju (prevođenje ili kalkiranje) ne rezultiraju odgovarajućim terminom koji zadovoljava tražene karakteristike.

4. Hrvatska ekonomska terminologija

Kvantitativno istraživanje korpusa pokazalo bi ono što je već ustanovljeno – snažan uticaj engleskog na ekonomsku terminologiju u oba jezika, te statističko-frekvencijsku analizu nismo vršili. Ovde nas pre svega zanimaju kvalitet i priroda engleskog uticaja na terminologiju dva jezika, te njihove međusobne sličnosti i razlike. Kontrastiranjem pojmova iz dva rečnika koji izražavaju isti pojam (istovetnost semantičkog sadržaja pojma potvrđena je njihovom istom ili sličnom definicijom, kao i istovetnim izvornim, engleskim terminom¹⁰) ukazaćemo na najznačajnije tendencije pri korišćenju anglicizama¹¹ u ekonomskoj terminologiji u Srbiji i Hrvatskoj.

„posrbljene“ varijante istog termina dobijene postmodifikacijom genitivom (umesto premodifikacijom imenicom, tipično engleskim procesom) – *strategija brendiranja* i *program brendiranja*. (O ovoj vrsti „gramatičke sinonimije“ u ekonomskoj terminologiji u srpskom, v. Silaški 2009a). Dakle, stariji termini „marka“ i „zaštitno ime“ nisu se odlikovali dovoljnom produktivnošću, pogotovo pod najezdom izvedenih termina, poput ovih pomenutih.

9 Prema Prčićevoj [10, str. 187-188] *skali opravdanosti* u srpskom jeziku, anglicizmi se dele na *sasvim neopravdane* (ukoliko već postoji domaća ili odomaćena reč ili izraz za engleski pojam), *neopravdane* (ukoliko je engleski sadržaj moguće prevesti na srpski jezik), *uslovno opravdane* (ukoliko je anglicizam kraći i ekonomičniji od domaće ili odomaćene reči), *opravdane* (ukoliko se njime uvodi nova nijansa u značenju), i *sasvim opravdane* (ako nosi novo značenje i popunjava leksičku i/ili pojmovnu prazninu u srpskom).

10 U obe publikacije svaka odrednica sadrži sledeće podatke: (1) naziv termina; (2) njegov izvorni naziv na engleskom (ne sve odrednice!), i (3) definiciju termina na srpskom, odnosno hrvatskom jeziku.

11 Ovde se bavimo samo onim anglicizmima relativno skorijeg datuma, isključujući pri tome one anglicizme koji su po poreklu uglavnom latinizmi.

Odmah ćemo reći da se početna hipoteza istraživanja o manjem uticaju engleskog na hrvatsku u odnosu na srpsku ekonomsku terminologiju pokazala potpuno netačnom. U poređenju sa *Ekonomskim rečnikom* na srpskom jeziku, u *Ekonomskom leksikonu* mnogo je izraženija preferencija prema nultoj ortografskoj adaptaciji anglicizama.¹² U hrvatskom *Ekonomskom leksikonu*, pak, broj ovakvih odrednica prihvatljivih u sirovom ortografskom obliku prelazi sto¹³, tako da ovaj ekonomski pojmovnik povremeno podseća na englesko-hrvatski ekonomski rečnik, što njegovim autorima zaceo nije bila namera. Ekonomski stručnjaci u Srbiji najčešće ortografski adaptiraju termine, tako da je, u odnosu na ukupan broj odrednica, zanemarljiv broj termina koji su u *Ekonomski rečnik* uneti u izvornom obliku. Navešćemo nekoliko uporedno predstavljenih termina iz dva pojmovnika: **brainstorming**¹⁴_{HRV} – **brejnstorming**_{SRP}, **copyright**_{HRV} – **kopirajter**_{SRP}, **lobby**_{HRV} – **lobi**_{SRP}, **goodwill**_{HRV} – **gudvil**_{SRP}, **lock-out**_{HRV} – **lokaut**_{SRP} itd. Međutim, ovakva poplava sirovih anglicizama u hrvatskom rečniku donekle je ublažena unakrsnim upućivanjem na druge odrednice, i to na nekoliko načina, od kojih su pojedini vrlo neobični.

Tako je u slučaju brojnih sirovih anglicizama u hrvatskom jeziku prisutno unakrsno upućivanje čitaoca na ortografski adaptirane anglicizme, na primer: **management**_{HRV} unakrsno nas upućuje na **menadžment**_{HRV}, **manager**_{HRV} →¹⁵ **menadžer**_{HRV}, **leasing**_{HRV} → **lizing**_{HRV}, **dealing**_{HRV} → **diling**_{HRV}, **dumping**_{HRV} → **damping**_{HRV}, **image**_{HRV} → **imidž**_{HRV} itd.

Ovakav postupak potpuno je „u skladu s hrvatskom pravopisnom tradicijom a tako napisani anglicizmi uklopljeni su u sustav hrvatskoga jezika ‘kao aktivni tvorbeni činitelji’“ (Barić i dr. 1999: 287-288, prema Drljača 2006: 77). Takva pravopisna tradicija ogleda se u tome da se „ortografija anglicizma oblikuje na osnovu izgovora modela“ (Filipović 1996: 40). Međutim, postoji nedoslednost u pogledu ovog pravila, te su mnoge rečničke odrednice mnogi anglicizmi u *Ekonomskom leksikonu* ortografski adaptirani. Navešćemo nekoliko primera: **buking**_{HRV}, **diler**_{HRV}, **džober**_{HRV}, **leaflet**_{HRV}, **varanti**_{HRV}, **piket**_{HRV} itd. S druge strane, pojedini dugo korišćeni i odomaćeni termini u Hrvatskoj iz nepoznatih razloga koriste se u izvornom obliku (npr. **clearing**_{HRV}, **lobby**_{HRV} itd.). Što je najvažnije, za svaki termin preuzet u izvornom obliku postoji odomaćeni hrvatski termin, što se jasno vidi iz same definicije odrednice, u kojoj se po pravilu koristi već postojeći hrvatski termin. Na primer, **collateral** se definiše kao *zaloga*, **copyright** kao *autorsko pravo*, **costing** kao *obračun troškova*, **junk bonds** kao *trećerazredne vrijednosnice*, **bottom line** kao *donja granica*, **deadline** kao *krajnji rok*, itd.

Drugi način unakrsnog upućivanja u *Leksikonu* jesu sirovi anglicizmi koji koriste unakrsno upućuju na domaći/odomaćeni termin. Tako, na primer: **callable bonds**_{HRV} unakrsno nas upućuje na **otkupive vrijednosnice**_{HRV}, **short sale**_{HRV} → **kratka**

12 Proces adaptacije anglicizama u jezicima primaocima detaljno je opisao Filipović (1990, 1996).

13 Selektivno navodimo sirove anglicizme iz hrvatskog korpusa: *at or better, average undertaking, back office, front office, bid wanted, blue chip, bottom up, brainstorming, brainwriting, broker, buy-back, buy-out, cargo manifest, cash management, catering, chartist, clearing, closed shop, collateral, common law, copyright, costing, cost-mix, deadline, default, direct costing, download, due diligence, dummy, jittney, junk bonds, leveraged lease, lobby, lock-out, locker, lot, merchandising, missing the market, monday blues, odd lot, off-the-board, offer wanted, on-line, open shop, moving the market, mortgage, goodwill, New Deal, out of the money, overdrafts, overshooting, perpetuity, piggyback, predatory pricing, prime rate*, itd.

14 Ortografske konvencije od sada pa nadalje u tekstu jesu sledeće: **masna slova** korišćemo za termine uzete iz *Ekonomskog rečnika* i *Ekonomskog leksikona*, na srpskom (**termin**_{SRP}), odnosno hrvatskom (**termin**_{HRV}). *Kurzivom* označavamo izvorne engleske termine, ali ga koristimo i za definicije odrednica u dve publikacije.

15 Ubuduće simbol → označava „unakrsno upućuje na“.

prodaja_{HRV}, **merger**_{HRV} → **fuzija**_{HRV}, **life-time employment**_{HRV} → **doživotno zaposlenje**_{HRV}, **price distortion**_{HRV} → **odstupanje cijena**_{HRV} itd. Za sve, dakle, anglicizovane odrednice postoje terminološki potpuno prihvatljive one domaće, a ipak se u hrvatskom *Leksikonu* insistira na anglicizmu.

U srpskom *Ekonomskom rečniku*, pak, za veliki broj takvih sirovih anglicizama u hrvatskoj ekonomskoj terminologiji javlja se domaća ili odomaćena reč. To ćemo ilustrirati nekim primerima iz korpusa: **call-opcija**_{HRV} – **kupovna opcija**_{SRP}, **collateral**_{HRV} – **zaloga**_{SRP}, **copyright**_{HRV} – **autorsko pravo**_{SRP}, **predatory pricing**_{HRV} – **grabežljivo utvrđivanje cena**_{SRP}, **costing**_{HRV} – **obračun troškova**_{SRP}, **deadline**_{HRV} – **krajnji rok**_{SRP}, **mortgage**_{HRV}¹⁶ – **hipoteka**_{SRP}, **dummy**_{HRV} – **veštačka varijabla**_{SRP} itd.

Treći način unakrsnog upućivanja u *Ekonomskom leksikonu* tiče se skrivenih anglicizama, kod kojih se korisnik unakrsno upućuje na domaći termin, npr. **nedodirliiva imovina**_{HRV} → **nematerijalna imovina**_{HRV} (*intangible assets*), **volumen trgovine**_{HRV} → **obujam trgovine**_{HRV} (*trade volume*), **prelomna točka**_{HRV} → **prag rentabilnosti**_{HRV} (*breakeven point*), etc. Ovakav postupak unakrsnog upućivanja ilustruje mišljenje da je već spomenuti kritički stav prema pozajmljenicama oduvek bila karakteristika hrvatskog još od začetaka pismenosti i da je obeležila celu njegovu istoriju (Turk/Opašić 2008: 83). Možda je, međutim, pod nesvakidašnjom uticajem engleskog, istorija počela da se menja!

Naime, u *Ekonomskom leksikonu* prisutan je i veoma čudan, skoro neobjašnjiv, obratni slučaj unakrsnog upućivanja, kada se sa domaće odrednice korisnik *Leksikona* unakrsno upućuje na skriveni anglicizam, termin skovan po uzoru na engleski original, koji deluje kao hrvatski, dok u stvari odražava normu engleskog jezika, kao na primer u slučaju termina **posredna dobra**_{HRV}, sa koga nas *Leksikon* unakrsno upućuje na **intermedijarna dobra**_{HRV} (prema engleskom terminu *intermediary goods*). Kao da se govornici hrvatskog neće snaći u *Ekonomskom leksikonu* ako u postupku traženja definicije termina koji ih zanima nabasaju najpre na domaći termin, već im je neophodno vođstvo, tj. unakrsno upućivanje na anglicizam da bi im bilo jasnije koji su termin prvobitno i počeli da traže u *Leksikonu*! Navešćemo još nekoliko primera: **neraspoređena dobit**_{HRV} → **zadržani dobiti**_{HRV} (prema engleskom *retained earnings*), **odobrene obveznice**_{HRV} → **autorizirane vrijednosnice** (prema engleskom *authorised bonds*), **dražba**_{HRV} → **aukcija**_{HRV} (prema engleskom *auction*), **privredni ciklus**_{HRV} → **poslovni ciklus**_{HRV} (prema engleskom *business cycle*), itd. U svim ovim slučajevima, termin na koji smo unakrsno upućeni rezultat je providnog prevoda, odnosno za hrvatsku reč, kako kaže Prčić (2005), dobijamo skriveni anglicizam.

Očigledno je da se i u hrvatskoj terminologiji uočava tendencija determinologizacije. Naime, pojedini termini prolaze kroz proces slabljenja svog terminološkog značenja i postaju „determinologizovani“. Kako smatraju Majer i Makintoš (Meyer/Mackintosh 2000: 112), „kada neki termin izazove interesovanje u javnosti [...], leksička jedinica koja je nekad bila ograničena na fiksno značenje unutar specijalizovanog domena postaje deo opšteg jezika“ kroz proces *determinologizacije*. Izgleda da i srpski i hrvatski ekonomisti smatraju da su se domaći termini „izrabili“ od upotrebe i da više ne zaslužuju da se koriste u ekonomskoj terminologiji. Utisak je kao da je došlo vreme

16 Imajući u vidu njeno francusko poreklo i veoma neuobičajen izgovor nekarakterističan za engleski jezik, može se samo zamisliti bezbroj načina na koje je moguće reč *mortgage*, fonološki i ortografski neadaptiranu, izgovoriti na hrvatskom jeziku, pogotovo od strane onih koji ne govore engleski jezik! Da ne govorimo o „uplitanju“ francuskog u izgovor ovog termina preuzetog u engleski baš iz ovog jezika.

da se takvi termini smatraju rezervisanim za laike, a time i da se zamene terminima koji su „naučniji“ i „stručniji“ – anglicizmima.

U *Ekonomskom rečniku* na srpskom jeziku nema unakrsnog upućivanja, verovatno zbog karaktera štampane publikacije, u poređenju sa savremenijim medijom, CD-ROMom, koji omogućava beskrajno unakrsno upućivanje uz minimalan uloženi napor ili uzaludno trošenje vremena i prostora. Međutim, slična pojava ipak se uočava i u srpskoj ekonomskoj terminologiji – sinonimnim terminima dodeljene su zasebne rečničke odrednice, sa veoma sličnim definicijama. Takva pojava odražava različite preferencije autora *Ekonomskog rečnika* prema izboru između domaće ili odomaćene reči, s jedne, i usvajanja anglicizma, s druge strane. Tako, na primer, postoje dve različite odrednice za engleski termin *merger*, **udruživanje**_{SRP} and **merdžer**_{SRP}. Još nekoliko primera ilustruje ovu pojavu: **bonitet**_{SRP} + **kredit rejting**_{SRP} (prema engleskom *credit rating*), **ortačko društvo**_{SRP} + **partnersko preduzeće**_{SRP} (prema engleskom *partnership*), **analiza dobavljača**_{SRP} + **vendor analiza**_{SRP} (prema engleskom *vendor analysis*), itd. U pojedinima slučajevima postoje čak tri odrednice koje imenuju i definišu istovetan pojam, što ilustrujemo sledećim primerima: **neotklonjivi troškovi**_{SRP} + **sunk troškovi**_{SRP} + **nepovratan trošak**_{SRP} (prema engleskom *sunk costs*), te **tender**_{SRP} **konkurs**_{SRP} **ponude**_{SRP} (prema engleskom *tender*), itd.

Spomenimo još i rezultate uporedne analize onih rečničkih odrednica koje su u srpskom terminološki rešene *opravdanim* uvođenjem anglicizma. Na primer, već spomenuti termin **leveridž**_{SRP} predstavlja ortografski adaptiran termin preuzet iz engleskog jezika, *leverage*, koji se u svom opštem značenju prevodi kao *poluga*.¹⁷ Međutim, izvedeni termin **leveraged buyout (LBO)**_{HRV} u *Ekonomskom leksikonu* unakrsno nas upućuje na dugačku, nezgrapnu i rogotatnu parafrazu koja, pre svega zbog svoje dužine, ne zadovoljava kriterijume termina – **preuzimanje poduzeća uz pomoć aktive preuzetog poduzeća**_{HRV}. U *Ekonomskom rečniku*, međutim, termin za isti pojam glasi **leveridž otkup**_{SRP} koji je, po našem mišljenju, sasvim opravdan jer je ekonomičniji od dugačkog hrvatskog parafraziranog prevoda, a uveden je u srpsku terminologiju da bi se popunila leksička i pojmovna praznina. Kada domaća reč ne odgovara jednom od glavnih principa kreiranja termina, kratkoću, uvođenje anglicizama predstavlja legitiman način obogaćenja terminologije novim terminima.

5. Zaključna razmatranja

Može se reći da rezultati našeg istraživanja protivreče onome što Drljača (2006: 81) kaže o ekonomskim anglicizmima u hrvatskom, naime da je „[n]a primjeru anglicizama iz područja ekonomije vidljiva [...] svojevrsna briga za standardni jezik: nastoji se kontrolirati ogroman priljev posuđenica, naći adekvatne domaće zamjene, prilagoditi ih pravilima hrvatskoga jezika te upozoriti na slučajeve neprilagođenosti.“ Rezultati opovrgavaju i ono što Muhvić-Dimanovski (1998: 497, prema Drljača 2006: 69) kaže o rečnicima u Hrvatskoj – da se na njih „gleda kao na čuvare jezičnoga standarda“, jer hrvatski jezički standard zasigurno ne dozvoljava tuđice u sirovom ili nekom drugom obliku ukoliko za njih postoji domaća, terminološki prihvatljiva reč na raspolaganju. Istini za volju, mora se priznati da su gore rezimirane pojave (osim korišćenja izvornih termina, tj. sirovih anglicizama) prisutne i u srpskom rečniku ekonomije, ali u neporedivo manjoj meri. Proizvoljno usvajanje i adaptiranje anglicizama u ekonomskoj

¹⁷ Termin *leverage* na engleskom znači „the amount of debt used to finance a firm's assets. A firm with significantly more debt than equity is considered to be highly leveraged.“

terminologiji u Srbiji i Hrvatskoj prete da u potpunosti marginalizuju domaće terminološke aparate. Bez namere da ovde zastupamo rigidan puristički stav o potrebi uklanjanja svih tuđica iz terminologije (što bi bilo kontraproduktivno, neekonomično, nepotrebno, čak i nesuvislo), smatramo da je izvestan stepen deanglicizacije ekonomske terminologije neophodan u oba jezika kako bi ekonomija kao nauka raspolagala autohtonim, domaćim terminološkim instrumentarijem.

Terminologija ekonomske nauke doživljava pod uticajem engleskog jezika korenite promene koje se ne tiču samo arbitrarnog uvođenja novih termina, već i determinologizacije onih domaćih ili odomaćenih. Međutim, takve promene mnogo su izraženije u Hrvatskoj, gde je ekonomska terminologija na putu ne samo da izgubi autohtonost, već je, sudeći po *Ekonomskom leksikonu* iz 1996, izdatom, dakle, pre skoro 15 godina, sasvim moguće da će doći (ili je već došlo) do potpunog istiskivanja brojnih hrvatskih termina i specifikovanja značenja apsolutnih sinonima. Da li su čvrste purističke stege u hrvatskom jeziku popustile pred neodbranljivom najezdom anglicizama, ili su ekonomski stručnjaci u Hrvatskoj, poput svojih kolega u Srbiji uostalom, generalno nezainteresovanih za jezičke i terminološke probleme u svojoj struci, ovom prilikom ispoljili izvesnu lenjost u smišljanju odgovarajućih hrvatskih prevoda izvornih, engleskih termina, tek ostaje da se vidi. Vreme će pokazati da li će se izvorni termini ustaliti ili će se pojaviti odgovarajuće hrvatske terminološke odrednice koje će, već u staroj tradiciji hrvatskog, tek favoriti u rečnicima, dok će se u praksi koristiti neki drugi termini.

Literatura

- Aćimović, S. et al. (2001). *Ekonomski rečnik*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet (drugo izdanje 2006.).
- Baletić, Z. (ed.) (1996). *Ekonomski leksikon*, CD-ROM, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Masmedia.
- Begović, B. (1996). Prevođenje novih termina ekonomske nauke: slučaj kontestabilnosti. U: Vinaver, N. et al. (ur.): *Standardizacija terminologije*, Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, 67-74.
- Bugarski, R. (1986). *Lingvistika u primeni*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Bugarski, R. (1996). O vrednovanju termina. U: *Standardizacija terminologije* (Vinaver, N. et al., ur.), Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 25-27.
- Dragićević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Drljača, B. (2006). Anglizmi u ekonomskome nazivlju hrvatskoga jezika i standardnojezična norma. *Fluminensia* 18/2, 65-85.
- Filipović, R. (1990). *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Školska knjiga.
- Filipović, R. (1996). English as a word donor to other languages of Europe. In: *The English language in Europe* (Reinhard Hartmann, ed.), Oxford: Intellect, 37-47.
- Klajn, I. (2008). Purizam i antipurizam u današnjem srpskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*, LXIV, 153-176.
- Kovačević, M. (2007). Politički kao lingvistički kriterijumi identiteta jezika. U: *Jezik, književnost i politika* (Jovanović, V. Ž., ur.), Niš: Univerzitet u Nišu, Filozofski fakultet, 19-34.
- Muhvić-Dimanovski, V. (1992). *Prevedenice – jedan oblik neologizama*, Rad HAZU – knj. 446, Zagreb, 93-205.

- Novakov, P. (2008). Anglicisms in business Serbian – a linguistic and cultural transfer. In: *ELLSSAC Proceedings* (K. Rasulić, I. Trbojević-Milošević, eds.), Vol. I, Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade, 447-456.
- Radovanović, M. (ur.) (1996). *Srpski jezik na kraju veka*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Silaški, N. (2007). Language in transition – of *mergers, leverages* and *customisations*. In: *Marketing and Management under Globalization*, Proceedings of the International Scientific Conference *Contemporary Challenges of Theory and Practice in Economics* (B. Rakita, S. Lovreta, M. Petković, ur.), Belgrade: Faculty of Economics of the University of Belgrade, Publishing Centre, 361-371.
- Silaški, N. (2008). Anglicisms as an integral part of Serbian business and economic terminology. In: *ELLSSAC Proceedings* (K. Rasulić, I. Trbojević-Milošević, eds.), Vol. I, Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade, 457-469.
- Silaški, N. (2009a). Terminological synonymy – an oxymoron that has become the rule?. U: *Jezik struke – teorija i praksa* (J. Vučo, A. Ignjačević, M. Mirić, ur.), Beograd: Univerzitet u Beogradu, 651-662.
- Silaški, N. (2009b). Ka standardizaciji terminologije u oblasti marketinga i menadžmenta. *Ekonomске teme*, 47(3), 111-125.
- Turk, M. (1996). Jezični purizam. *Fluminensia*, 1–2, 63–79.
- Turk, M., M. Opašić (2008). Linguistic borrowing and purism in the Croatian language. *Suvremena lingvistika* 65/1, 73–88.
- Zaključak br. 10 Odbora za standardizaciju srpskog jezika (O prevođenju marketinške terminologije), *Jezik danas*, godina III, broj 10, Novi Sad, 1999.

SCIENTIFIC TERMINOLOGY AND THE PROLIFERATION OF ANGLICISMS – A CONTRASTIVE ANALYSIS OF SERBIAN AND CROATIAN

Summary

As the *lingua franca* of economy, finance and international business, English today, more than ever before, functions as a lexical donor to other European languages. In this paper we contrastively analyse the degree of anglicisation of economics terminology in Serbian and Croatian. Using the entries in the two most renowned dictionaries of economics in Serbia and Croatia (*Ekonomski rečnik* published by the Faculty of Economics in Belgrade and *Ekonomski leksikon* published by Leksikografski zavod Miroslav Krleža in Zagreb, both containing around 7,000 terms from the most relevant fields of economic science), we point out certain tendencies in the adoption of anglicisms in Serbian and Croatian economic terminology, the degree of their adaptation in the receiver language, as well as the symbolic significance of anglicisms in scientific terminology. We conclude that Serbian economics terminology, contrary to the starting hypothesis that Serbian is generally to a much lesser extent than Croatian protected by foreign influence, is characterised by a lower degree of anglicisation compared to economics terminology in Croatian.

Nadežda Silaški

(АНГЛО)СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК У ОГЛЕДАЛУ ПОПУЛАРНИХ ЖЕНСКИХ ЧАСОПИСА

Употреба књижевног језика у ширим друштвеним круговима под великим је утицајем штампе, радија и телевизије. Стога, најупечатљивије примере употребе нормираног језичког идиома, с обзиром на бројност аудиторијума, проналазимо у изразу штампаних и електронских медија који одражавају слику актуелног лингвистичког пресека не само у области новинарског функционалног стила (присутног у основним облицима новинарског изражавања), већ и у осталим облицима друштвене употребе језика, а с обзиром на широки дијапазон тематике о коме се извештава, као и на начине на које се то чини.

Будући да у ери кризе читања часописи представљају најпопуларније (најчешће и једино) штиво женског дела читалачке публике, желели смо да са језичке стране испитамо најрепрезентативније примерке како бисмо стекли увид у нормативну вредност језичког узора већине жена. Свесни чињенице да прочитано представља потенцијални говорни модел реципијента, дајемо критички осврт на употребну вредност стандардизованог језичког израза унутар страница популарне женске штампе. Истраживање је показало да је главна карактеристика највећег броја часописа прекомерна, неконтролисана и неоправдана употреба англицизама, који се из енглеског језика преузимају у изворној, етимолошкој грађи, без икакве тенденције прилагођавања систему српског језика. Штавише, овакви „сирови“ англицизми улазе у наш језик не само као појединачне лексеме, већ и као синтагме, синтаксичке конструкције па и читаве реченице. Привидна адаптација англицизама доноси англосрбизме чија употреба у тексту (и дискурсу) имплицира псеудонорму по угледу на енглески језик.

Кључне речи: књижевни језик, женски часописи, норма, псеудонорма, англосрбизми, англицизми, англуманија, „немарни“ стил.

1. Увод

Култура изражавања, у међусадејству говора и писања, одражава много више од структуре језичког идиома у синхронијском пресеку његове употребне вредности. Почев од питања поштовања књижевнојезичке норме, те владања стандардизованом варијантом надређеног језичког варијетета, анализом одабраног језичког корпуса добијамо одговоре на питања ширег друштвеног значаја, питања националног и културног идентитета. У времену опште друштвене кризе, у чијим концентричним круговима доминантно место заузима криза опште културе, свесни неоспорног утицаја електронских и штампаних медија на изражајне способности аудиторијума, осврнули смо се на утицај популарних женских часописа који код многобројних читатељки остварују на плану културе говора, а посредно и на плану културе поимања света и живота. Претходна истраживања говоре у прилог кризе читања, а животна емпирија у корист популаризације штампе као не ретко и јединог читалачког штива, на основу чега постајемо свесни чињенице да су часописи за већину жена узор и једини узорак књижевног језика у писменој форми.

2. Англицизми или англосрбизми?

Трагајући за таквим узорцима и узорима, сусрели смо се са писменом формом двадесетак часописа који се публикују на нашем језику, наравно, у нашој земљи. Први корак анализе упућује нас на њихове називе:

Базар, Илустрирована полиџика, Blic Žena, Lepota i zdravlje, Stil, Code magazin, Cosmopolitan, Cosmopolitan stil, Elle, JOY, Jolie, Gala style, Gloria, Grazia, Hello!, Lisa, Sensa, Story, Story WOW, The Best Shop.

Од двадесет набројаних, само пет назива је на српском језику, а од укупног броја само су два штампана званичним српским писмом – ћирилицом. И без превођења, читатељкама ови називи звуче бомбастично, гламурозно, можда суптилно, у сваком случају врло „женски“! Посебно је питање њиховог изговора са обзиром на чињеницу да су написани етимолошки. Само за малобројне, ови наслови и нису енигма: *Шифра (Ког), Светски (Космополиџски), Она, Рагоси, Леја, Свечани (раскошни) стил, Слава, Префињеност, Здравол!, Осећање, Прича, Сјајна прича, Најбоља кувовина.*

Са изузетком *Базара* и *Илустриране полиџике*, који се иначе и језиком и комплетним уређивачким концептом разликују од осталих часописа, наслови рубрика најчешће су у потупном језичком сагласју са самим називима преосталих анализираних часописа:

Hot pants, Beauty vodič, Into News, My touch, Flash, Sport chic, Hot minimal, Glamour trend, Floral kiss, Colour shock, Sea-side colours, Creazy summer, Marine style, Letnji make up, Capri pantalone, Beach look, Summer in the city, Celebrity secrets, Styling ideas, Classic glamur, Look book, Colours & boots, Most wanted, Shoes for Less, Jesenji print, U stilu Californije, (The Best Shop); Moda intro, Kašika & viljuška, Dekor trend, Zvezde & glamur, Star intervju, IN & OUT (Jolie); Story cafe, Foto story, Lifestyile, Story cockatil (Story); Letnji look, Šest ultimativnih trendova + perfect frizure, Tako je lako biti trendi, 166 hot činjenica o frajerima, seksu i ljubavi, Da li znaš šta je sexting?, Intervju Drew Barrymore o muškarcijama, flertu & deci, Report: Dragi, mnogo mi nedostaješ, Make up trendovi (JOY); Wow Style, Star style, Makeover ispovesti: Ksenija Mijatović, Vela Smooth, Dermalife Spa kapsula, Beauty, Hair promene, Top beauty proizvodi, Fitnes program, Hair styile, Celebrity info, Party time, Glam news, Fitnes program, Top proizvodi (Story WOW); Fashion rehab, 50 stajling ideja, Miss lepote, Bikini body, Letnji body, Make-up matematika, Fashion style, Hotline, Infopfront, Bizz info, News flash, Bizz tajne, P&O hirurgija, P&O ishrana, Yahting style za ovo leto, Beauty predlog, Ideje za letnji stajling, Fashion styile by Lazar Njegić, Candy Store by Igor Todorović, CATWALK by Jelena Ivanović (Lepota i zdravlje); Zimski chic, Urban ski, Hot make up, Detox special, Elle club, Single & Fabulous, Celebrity: Daniel Day-Lewis, Trend: Wild-torbice, Trend: Cotagge style, Star style, Zoom, Fashion shopping, Fashion news, Master class, Shopping, Top ten, Beauty new, Art, Media, Lifestyle, Elle shopping card (ELLE); Letnji šoping vodič, Fashion + make up., Wellness kod kuće, Wellnes bez novčanika (Lisa); Beaty book, Cosmo lepota, P&O, Ljubav & seksi, Blog singl devojke, Spontana ili „control freak“?, Uspešna & smela, Only in Cosmo, Glory days... (Cosmopolitan).

У случају да ови наслови нису довољно јасни читатељкама, остаје нада да ће тема разрађена у чланцима бити разумљивија. Из њиховог садржаја издвајамо тек део репрезентативних примера:

Animal printovi su popularni svakog leta... (The Best Shop: 28). Među VIP gostima bili su (Hello: 20). U prisustvu mnogih VIP zvanica i ljubitelja ove marke automobila... (Isto: 28). Dragan Mićanović prepričava utiske o svemu što ga je pratilo od snimanja do završetka VIP žurke filma Rock & Rolla. ... U Londonu je prvo usledio sastanak sa kasting direktorom. (Isto 32). U prvom fotosešnu posle porođaja, Slavica izgleda lepše nego ikada (Isto 78). ...i sa pogledom koji se širio do „dauntauna“, asocirala je samo na jedno, na žurke... (Gloria 87). Nisam sebe tako doživljavala u poslednje vreme, ali fakat, istina je. ... What you want wants you. After all, tu je i moj biološki sat koji valjda otkucava. Deca su, kako lepo i poetično kaže Deepak Chopra – a gift from God. Love iz Forgivness. There is no way to happiness. Happiness is the way (Sensa: 8). Dr Wayne Dyer bi rekao da your biography will become your biology (Isto: 10). Ili organizujete sa prijateljima swap party (Isto: 11). You are what you think još jednom nas je podsetio Dalaj Lama... (Isto: 13). Predavanje će biti na temu Reinventing the Body, Resurrecting the Soul (Isto: 43). Po obrazovanju diplomirani psiholog, a po profesiji life coach čija je uža specijalnost pružanja podrške za postupak... (Isto: 56). Facebuilding je naročito razvijena metoda vežbanja individualnih i grupnih mišića lica i vrata (Sensa: 3). Change can be painful, ali može biti i playful. Ego znači everything good is outside. Ovaj divni mali notebook u prošlom broju i naš novi magazin,... (Isto: 17). ... što je sigurno ono u čemu se razlikuje nešto što je unikat, handmade i nešto što je serijski proizvedeno i dostupno u velikim količinama (Isto :73). Principi fair trade-a primenjeni su i u saradnji sa ženama u Burkini Faso koji su nabavili mašine za obradu shea putera. I zaista, Dr. Hauschka postao je trend per se za osobe koje vode conscious lifestyle, pravi LOHAS brend. To je Life of Health and Sustainability (Isto: 76). Osobenjaku koji se svakodnevno susreće sa 200 različitih esencijalnih ulja najveći kompliment je bio to što sam mu rekla da je njegovo predavanje So poetic like nothing I've heard or seen before. Its a new day, new dawn... and I'm feeling good – negde u pozadini uvek se čuje Michael Buble (Isto: 85). Odjenom spoznaš da je „biti“ jako cool! (Isto: 36). To se desilo prilikom prijave za posao key account menadžera u jednoj firmi (Isto: 55). Njihovi se imidži doteruju i fino podešavaju na dnevnom nivou, a poruke spinuju svim dostupnim kanalima (ELLE: 56). 22. Za nju je 2007. bila godina velikog comebacka (Isto: 22). Trenutak za cottage style! Februar kao mesec skijanja i relaksacije zahteva komotne, ali i stylish komade (Isto: 24). BERETKA TAKO FRENCH I TAKO CHIK, PRISTAJE ONIMA KOJI JE ZAISA VOLE. DANAS ASOCIRA PRVENSTVENO NA GLAMUR, POSEDUJE VRLO ART NOTU I JEDNOSTAVNO VAS IZDVAJA U MASI ((Isto: 28). ČITAVA POSLEDNJA DECENIJA PROŠLOG VEKA BILA JE OBELEŽENA AJLAJNEROM, A NOVA TRENDSETERKA, PEVAČICA AMY WINEHOUSE, POKAZUJE NAM KAKO NOVA GENERACIJA DOŽIVLJAVA TAJ UPEČATLJIV ELEMENT MAKE UPA ((Isto: 30). ... tada govorimo o konceptu infotainmenta. Rezultat je fenomen „selebratizacije“ političara koje rutinski počinjemo da doživljavamo kao rokenrol ili filmske zvezde. Oblikovan po uzoru na reality programe Big Brother i Pop Idol. Štaviše, celebrity status postaje neophodan svakom ko želi da se iole ozbiljnije bavi politikom. Teoretičari medija kažu da političari koriste elemente selebratizacije da bi uspostavili vezu sa određenom ciljnom grupom... Ljudi vole celebrity likove... (Isto: 57). Selebratizaciju politike neki teoritičari medija dovode u vezu sa---Potrošači tako, recimo, vole koncept shiny happy people, i jedan od autora ove knjige o fenomenu celebrity političara. Zvezde o kojima sve znamo iz časopisa i TV programa, čine nam se bliže i mnogo više mainstream, ne doživljavamo ih ... (Isto: 55). Oni će (šeširi) vašu

kosu zaštititi od sunca, a kada imate bad hair day, biće vam od velike pomoći. Svakako će vašem stajlingu dodati dašak glamura. (L&Z: 86). Muči li vas strah od dejta... Da li ste pre dejta nervozni... (Isto: 115). Nedavno je otkazan cage fight... Kejdž fajt je otkazan samo zbog loše organizacije... (Code magazine: 16). Danas imam nekoliko drugara, glumca Vuka Kostića i još neke momke sa kojima uzmem čipove za dve, tri hiljade dinara pa odigramo neku partiju teksas holdema. (Isto: 17). Kao što radim na trbušnjacima vežbajući na power plateu, odlučila sam da uradim nešto i za svoje. (Story WOW: 81). Slavna pevačica Rijana ne plaši se da eksperimentiše sa raznim stilovima pa njen outfit svaki put mami uzdahe jačeg pola (Story WOW: 99). Dok u svečanim prilikama svoj izgled prepušta make-up majstorima (Isto: 100). Slavna tašna je must have u kolekcijama mnogih poznatih ličnosti... (Gala Style: 22). ... da bi čak 130.000 Njujorčana moglo da izbegne probleme debljine kad bi fast food kalorijske vrednosti hrane (Isto: 22). Da taj film nije samo jedan u nizu koji će popuniti prazninu između letnjih i božićnih blockbustera, potvrđuje i... (Isto: 39). Taj retro stil, s primesama pin-up estetike, izmešan s modernim trendovima... (Isto: 44) ...od nesigurne bucaste devojke koja prezire kolekciju Kejt Mos za Topshop, do mlade žene koja nosi baš baby doll haljine iz kolekcije dotične anoreksične gospođice (Gala Style 45). Najviše volim svoj osmeh i mislim da me je on doveo do modnog editorijala (Lisa: 11). Galerija modnog fetiša ... Crvena boja karakteristična je za mornarski look, a sat je pravi izbor! (Isto: 15). Tako je postao najmađi dobitnik ove nagrade ikada i ujedno zaradio mesto dizajnera u ovoj etabliranoj modnoj kući. ...U ready-to-wear kolekcije ugledne pariske kuće Džejkos je uspeo da udahne šik.... Karakteristike njegovog dizajna su slojevitost i uveličane forme, uz primease anderground kulture (Grazia: 39-40).

Ови (изабрани, али не и сви пронађени) примери речитије од свих критика говоре (употребићемо најновију и најпримеренију терминологију Твртка Прћића) о „**језичкој англоманији**“, феномену енглеског језика са новим статусом „**одомaćеног страног језика**“ у верзији **англосрпског** референтног и доминантног језичког идиома. Наиме, по његовој дефиницији: „**Prava eksplozija priliva svega i сваčega iz engleskog jezika poslednjih godina, kod nas (i ne samo kod nas) poprimila je sva obeležja jezičke anglomanije, koja prelazi u svoj ekstremni stadijum – jezički angloholizam, tj. opijenost nekontrolisanim unošenjem svakoјakih elemenata i pojava iz engleskog jezika u srpski, što se u (pod)svesti nekih 'unosilaca' često poima i kao kulturološki problem**“ (Prčić 2005: 208). Као што се из наведених примера могло видети, не постоји јединствено правило у вези са писањем англицизама у погледу избора и писма и правописа. При том, не само да се интерполирају изворне енглеске речи и синтагме, већ и читаве реченице. Сасвим оправдано поставља се питање разумљивости текстова у најчитанијим женским часописима; друго је питање естетике и доброг укуса, док се суштински упитник ставља на очување интегритета и идентитета српског језика.

Најфреквентнији англицизми и србоанглицизми у женским часописима су: *stajling, imidž, trendseterka, kasting, fan, super, šoping, a(k)sesoar, fensi, trendi, celebrity, dejt, print, buzz, animal, hot, underwear, boots, cool, in, out, make up, must have, look, anti age, best shop, beauty, fashion, fashion events, lifestyle, soundtrack, fast food, party, wild, hair style, facelifting, by, outfit, new ...* Међутим, њихов број је непоредиво већи, чак рекло би се неограничен, будући да су преводиоци веома либерални приликом комбиновања српских и енглеских речи у реченици. Заиста: *singl* (девојка), солери, нугат-браон (лешник-браон) боја, кетеринг, фрик, чекирање (мушкараца), нон-вербал, ВИП забава (особа), *off/on* девојка, *uploadovati*,

smokey eyes, message, slow motion, едиторијал, тајминг, мониторинг, casual stajling, anti-aging, make-up, artist, hair-stylists, hardcore sajtovi, chat room, brauzer, profi, tabloidi, pin-up, flash, chic, бекстејд, апликатор, флеш... само су малобројни примери неразумљивих или тешко разумљивих речи енглеског језика који попуњавају странице женских периодика. У том смислу хибридикација српског језика је недвосмислено изражена, а њена експанзија у 21. веку невероватна.

Овакав неконтролисани, незауштајући и стихијски продор изворних енглеских речи у српски, по мишљењу лингвисте Прћића, разликује три врсте англицизама зависно од начина њихове реализације у нашем језику, и то: „очигледне, скривене и сирове англицизме“ (Прћић 2005 : 121). Док су прве две групе мање или више одомаћене у нашем језику, трећа група је релативно нова и подразумева преузимање енглеских речи без икаквог прилагођавања на фонолошком и морфолошком плану, изузев остваривања семантичке и прагматичке функције. Њихов статус је нерешен и углавном сведен на индивидуалне интерополације језичких јединица енглеског речничког корипуса, врло често са израженом етимолошком графijом. У том смислу се енглески језик не понаша као давалац, а ни српски као прималац, а новоупотребљени англицизми остају графijски и фонетски неприлагођени. Тако се на пример, англицизам 'аксесоар' у анализираним текстовима пише на четири начина и то: изворно, accessory (ак'šesrij), аксесоар, акцесоар, асесоар, с тим што се у неким примерима понаша као singularija tantum, а у неким има и множинске облике: accessories, аксесоари. Иначе, овај англицизам се у женским часописима употребљава са значењем пратеће модне опреме, додатака и украса којима се употпуњује атрактиван изглед жене, а то су: накит (минђуше, огрлице, наруквице, брошеви), шнале, машини, ешарпе, каишеви. Идентични је случај и са осталим сировим англицизмима па се дешава да се иста реч у једном те истом часопису пише изворно, у енглеској варијанти, али и фонетски, у варијанти енглеског изговора: chic i šik, anti age i antiejdž, cool i kul, shoping i šoping, date i dejt, parti i party, selebratizacija i celebrity, stil i styile, stajling i styling, trendy i trendi, bodi i body, wellness i velnes, rijaliti-šou i reality show, dizajn i design, misija i mission, performans i performance, grupa i group. У том смислу би изворна енглеска верзија представљала сирови англицизам, а овако „посрбљена“ варијанта тзв. англосрбизам. Нажалост, морамо константовати да је неупоредиво више оних англицизама који се пишу искључиво изворно, што је постало готово ново правило у вези са писањем антропонима и осталих властитих имена. Са друге стране, за осуду је такође самоиницијативно фонетско прилагођавање изговора енглеских речи на основу властитог језичког осећања, какву слободу себи дају за право потписници текстова у женским часописима.

Дакле, овакви сирови англицизми немају решено питање графijе, изговора и значења у нашем језику, па су читаоце приликом сусрета са оваквим речима у својим омиљеним часописима принуђене да, уколико не владају енглеским језиком, откривају значење на основу контекста и илустрација у часопису, а њихов изговор нагађају. Прави проблем би тек настао у случају да треба такву реч да забележе, а она је у часопису написана у изворном енглеском облику. Сирови англицизми задржавају статус страних речи као представника и заштитника једне другачије, светски доминантне „англокултуре“, тј. **angloCOOLture**, (по Прћићу). Они не подлежу поступцима прилагођавања, ни у фази примарне адаптације (прилагођавање стране речи на нивоима ортографије, фонологије морфологије и синтаксе), а тиме ни у фази секундарне адаптације (која подразумева стварање нових облика и значења на основу основног облика и значења прихваћеног ан-

глицизма). Према своме статусу који имају у језику примаоцу, ова врста страних речи припада групи неодомаћених англицизама, а према критеријуму оправданости њиховог преузимања, они су сасвим неоправдани. Насупрот њима постоје бројни англицизми који су се адаптирали, одомаћили и уклопили у граматичке нивое нашег језика, који су, скривени или очигледни, сасвим оправдано постали део нашег речничког корпуса, попут: *фудбала, тениса, дeштерџиџа, диск-џокеја, кликнути, дeшeкције, кауча, цинса, шeлефона, шeрамваја, шeролејбуса, компјутeра, хамбургeра, сшаршa, рокeра, шeинeјцeра, ласeра* и бројних других.

3. Особине новог „немарног“ стила

Осим англосрбизама, у текстовима женских периодика има много стручних термина својствених квазинаучном стилу: *fejslifting, liposkucija, detox special, botoks, make-over, ultracontour tretman, ugradnja ribon implanta, program Body skalping, mezolifting, dermalife spa kapsula, čuvena Graz Sleng metoda...* Питамо се колико просечних читатељки може разумети садржај следеће реченице која говори о течном пудеру:

„Formula korektivne podloge Dermablend i visoka koncentracija pigmenata koji prekrivaju u ovoj izuzetno fleksibilnoj teksturi. U kontaktu sa epidermisom tekstura postaje tečna: lako se razmazuje bez stvaranja naslaga. ... Dermatološka tolerancija. Testirano na osetljivoj i nežnoj koži. Hipoalergeno. Nekomedogeno. Ne uzrokuje nastanak akni“ (Elle : 7).

„Aurige krema sa biopeptidima ciljano deluje na mimične bore, što podrazumeva dremorelaksaciju (opuštanje i dekontrakcija mišića lica – Botoks efekat) i restrukturaciju i regeneraciju ćelija“ (L&Z 136).

Eveline Active Anti Wrinkle Eye Creac Sinergistički uticaj kozjeg mleka, ulja pšeničnih klica, proelastina i kompleksa A, E, F i H vitamina omogućavaju obnavljanje svih metaboličkih funkcija kože, uz приметно smanjenje bora (L&Z : 27)

Не можемо а да се не запитамо да ли су читатељке схватиле да је реч о креми за негу коже око очију?!

Тако се, на пример, читатељкама за исхрану препоручује Р&О исхрана, врло отмени кетеринг, а за доручак: „Пржени бекон на интегралном пeциву“ (Lepota & Здравље: 39) или што би наше маме рекле, добра стара пржена сланина.

Савремена девојка/жена може бити: *singl, solo, Guči, natural, trendi, fansy, casual, trendseterka, denserka, off/on*, она мора имати добар *look*, стајлинг и *outfit*, а рожељно је да има свој *blog*. Мушкарци без девојака, тзв. „фрајери“, имају популарнији назив „солери“. И једни и други безрезевно морају бити *cool*, клонити онога што је *out*, а придржавати се онога што је *in* и обавезно ићи на *party, dance, drink* и *shopping*. У међувремену им следује „*beauty escape*“ упркос томе што: „*Letnji dani u ofisu vas nagone da pomislite da nikada neće doći vreme odmora*“ (135 str L&Z). Они су фанови (тј. обожаваоци) селебрити (тј. славних) и ВИП (*very important person*, тј. веома важних особа) личности (ко још мари за плеоназам?).

Може ли се оспорити експресивност израза: „... *sa nama je i Alissa koja ima blog singl devojke*“ (Cosmopolitan : 16). У позадини овог метафоричног казивања стоји значење да је Алиса усамљена девојка (реч *blog* је англицизам који подразумева страницу електронског дневника, скраћеница од *web log*), односно, у буквалном преводу: странице Алисиног електронског дневника осликавају живот девојке без партнера.

Упркос констатацији да језик женске периодике недвосмислено обележава прекомерна, необуздана и хаотична употреба сирових англицизама и англосрбизама, он није лишен карактеристика бирократизације језика, или прецизније (према: Кликовац 2008) номиналности, општости, неодређености, еуфемизма, вишка речи, а нарочито квазинаучности. Речју, основне карактеристике текстова у женским листовима одговарају матрици новокомпонованог **немарног „функционалног“** **стила** (терминологија према Прћић 2005 : 22). Овакав термин одиста није присутан ни у једној озбиљној научној класификацији функционалног раслојавања језика (Радовановић, Тошовић, Бугарски), али је зато право име за језичку реалност електронских и штампанских медија. Његова немарност огледа се у непоштавању, непознавању и небризи према постојећој норми српског језика, с једне, и прихватању норме у говору и писању својствене енглеском језику. „Стихијско развијање навика које се, због вишеструког, упорног, механичког и готово папагајског понављања у говору и писању, устаљују у свакодневной пракси, потом спонтано прерастају у паралелну обичајну норму, истискују ону прописану и на тај начин озбиљно нарушавају примат стандардног језика и његових варијетета“ (Прћић 2005: 23).

Одlike бирократског језика женских часописа документоваћемо изабраним примерима:

- Пример декомпонованог предиката:
...potrebno je da poneseite primerak BLIC ŽENE u vaš MAXI supermarket, pokažete ga na kasi pre realizacije kupovine i ostavite kupon (Žena Blic: 32).
- Контрадикторни спој неодређене заменице и присвојне заменице сваког лица:
Mada, ja verujem da svako ima neki svoj put (Elle : 34).
- Директно преузимање (тј. површни превод) синтаксичке компаративне конструкције са прилогом *ever* по моделу: суперлатив + *икада* (прилог за време неодређеног допусног значења: *ма када, било када, у било које време*), уместо правилнијег: суперлатив + *до сада*:
Ono što vas uskoro na toj adresi očekuje je najaktuelniji, najaktivniji i najatraktivniji sadržaj ikada (Cosmopolitan: 16). *Naš najprecizniji aplikator ikada u kombinaciji sa paletom nežnih nijansi senki za oči* (L&Z 9).
- Квазинаучност, неодређеност, разуђеност, бесмисленост (неправилно удвајање вокала *о* у речи корпоративан):
Kada je reč o kompanijama koje drže do sebe, korporativna društvena odgovornost je veoma bitna stavka“ (L&Z 32).
- Пример структурне допуне (објекат уместо социјатива):
Kontaktirala sam nekoliko stranih istraživačkih centara i prijavila se za doktorske studije“ (L&Z: 123).
- Одсуство конгруенције између опште заменице и паукалне синтагме (сва 24 часа, свака два, три сата):
Život joj je, u tom periodu, svih 24 sata bio, kako nam je rekla, prava akcija. (Lisa 25). *Svakih dva, tri sata...* (Story: 14).
- Именица испред друге именице у служби детерминатива:
Nikad se ne zna kad je pravi Canon trenutak (Gala Style).

У вези са ортографијом можемо само потврдити чињеницу да се у овим текстовима комбинују норме енглеског и српског правописа на свим нивоима: почев од употребе латиничног писма, писања енглеских речи у изворној варијанти, све до недозвољене употребе великог слова, акронимизације и избегавања интерпункцијских знакова. На основу већ наведених примера евидентно је да је значајно редукована употреба запета, наводника, двотачке и осталих знакова интерпункције.

Практично, велика слова се приликом употребе сирових (неадаптираних) англицизама пишу по законитостима енглеског правописа (већина именица се пише великим словом):

U velnes centru Monteko Spa aparatom Vela Smooth dva puta nedeljno Goca je podvrgavana specijalnom tretmanu. To je Life of Health and Sustainability... Oblikovan po uzoru na reality program Big Brother i Pop Idol. Predavanje ce biti na temu Reinventing the Body. Resurrecting the Soul.

Употреба енглеских акронима не подлеже морфолошкој адаптацији:

Među VIP gostima bili su (Hello: 20). U prisustvu mnogih VIP zvanica i ljubitelja ove marke automobila... (Isto: 28). Dragan Mićanović prepričava utiske o svemu što ga je pratilo od snimanja do završetka VIP žurke filma Rock&Roll.

Уместо нашег везника „и“ врло често се користи знак за енглеско *end „&“*:

H & M, Studio Alektik – sound design & art performance group, boje & trendovi, Lepota & Zdravlje, L&Z Klinika, Design & Desire, Seka & Mladen, Must have za manikir & pedikir, Uspešna & smela, Beauty & care, ... smejte se & uživajte & opustite se....

Писање полусложеница по правилима енглеског правописа:

wild-torbice, exorcist-style, make-up matematika, non-verbal, hair-stylists, make-over (у преводу: дивље торбице, стил истеривача духова, математика шминке, нејезички, фризерски).

Такође, евидентна је употреба карактеристичних графема енглеске абегеде – *x, y, w*:

Maxi, Story, Story Wow, Celebrity info...

У неким часописима властита имена се такође пишу етимолошки:

Star style: Claudia Schifer (Elle: 24), Po običaju, crvenim tepihom prošetali su poznati glumci, među kojima i John Malkovich. Stigao je povodom promocije najnovijeg rediteljskog filma Clint Eastwooda – Changeling. Među ostalim zvezdama našli su se i Spike Lee, Kevin Spacey, Juliette Binoche, Ed Hariris i Samuel L. Jackson. (Hello 24). Intervju Drew Barrymore o muškarcijama, flertu & deci (JOY), Deca su, kako lepo i poetično kaže Deepak Chopra (Sensa). Dr Wayne Dyer bi rekao da your biography will become your biology.

Како се „немарни“ стил одликује стереотипношћу и шаблонизираношћу, текстови су тематски и језички укалупљени, предвидљиви и нимало креативни. Тенденција аутора, судећи по великом броју неадаптираних енглеских речи или њихових англосрпских замена, не може бити усмерена ка правилном тумачењу и разумевању текстова од стране читатељки. Напротив, на тај начин вешто је прикривена намера популаризације стране, англокултуре (*anglocoolture*) која из године у годину поприма епитете глобалне, светске, надређене, тј. пожељног модела савременог начина размишљања и живљења. Тематски и језички обликује се хедонистичка слика потрошачког друштва у коме је жена негована у луксузним

велнес и спа центрима и еко селима, одевена по последњој моди брендираних робних марки, улепшана најквалитетнијом декоративном козметиком, при чему ни боја, дужина и облик косе не сме бити ван актуелних трендова. Да би савремена жена попримила идеалне димензије по рецептури из часописа, на располагању су јој бројни третмани у центрима за улепшавање, пилуле за мршављење, чајеви за детоксикацију. Детаљне инструкције за савремени космополитски живот дате су на „чистом англосрпском“ језику, па која је читатељка разумела, разумела је, а која није, бар је уживала у илустрацијама. Све више аналогije пре-познајемо између језика Феме из Стеријине *Покондирене њикве*, Нушићеве мистичке Живке и Вукове баба-Смиљане, с једне, и „трендсетерки“ XXI века, с друге стране.

Наравно, у потпуности се слажемо са Бугарским да англицизми „отеловљују дух интернационалног или светског енглеског као главног медијума међународног живота и исте такве културе. Отуда има изгледа да би се понешто могло добити ако би се многи површински англицизми осветлили из овог новог угла и сагледали као, у дубини, интернационализми у одори енглеског“ (Бугарски 1997: 90). Овакв космополитски социолингвистички став одликава тежњу, посебно млађе популације, да прихватајући језик као симбол унифицираног, модерног, урбаног и надамце интернационалног доживљаја стварности постаје део система глобалних вредности. Преузимањем, пресликавањем, присвајањем вокабулара енглеског као светског језика, његовим одомаћивањем у матерњем језику, врши се подсвесна идентификација са његовим изворним говорницима, односно концептом општих вредности и опште културе живљења. Ово је заиста савршено оправдање за језички саобраћај, оправдано позајмљивање нових англицизама уз примарну и секундарну адаптацију како би постали интегрални део нашег језичког система. Али у случају када је оваква лингвистичка равнотежа нарушена и када је тас енглеског квантитативно и квалитативно „пребукиран“, јавља се сигнал упозорења на теразијама матерњег језика који, као такав, прети да полако постане неразумљив и властитим говорницима.

4. Закључак

За увођење бројних англицизама, и потребних и непотребних, најзаслужнији су преводиоци. Стиче се утисак да уместо превођења пресликавају или преписују речи, синтагме, делове реченица па и саме реченице енглеског језика. Велика одговорност пада и на саме новинаре, лекторе, а највећа свакако на главне и одговорне уреднике женских популарних часописа чији је уреднички концепт очигледно инспириран „anglocoolturinom“ језичком праксом. Ово уверење поткрепљено је чињеницом да велики број српских женских часописа заправо представља лиценцирану варијанту енглеских издавача. Али то ни на који начин не оправдава такав некритички, непрофесионалан и на крају ненационалан став према матерњем језику.

Не само да су оваквим поступцима англоранизације српског језика занемарене читатељке, за које се неким неписаним правилом претпоставља да морају знати енглески језик, већ се популарној женској периодици упечатљиво, незаустављиво и стихијски разара структура српског језика. Ако се не поставља питање разумљивости новинског чланка, да ли је онда овакв манир писања заправо тенденциозно збуњивање, замагљивање истине или подсвесно преусмеравање пажње читатељки ка недостижном савременом миту о „идеалном“ западњачком животу?!

Литература

- Бајић 2009: Бајић Сања, Настанак правописне псеудонорме под утицајем енглеског језика, Српски језик XIV/1-2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 331-347.
- Бугарски 1996: Ранко Бугарски: Лингвистика у примени, Београд: Чигоја штампа/XX век (Сабрана дела 5).
- Бугарски 1997: Ранко Бугарски: Језик у контексту, Београд: Чигоја штампа/XX век (Сабрана дела 8).
- Бугарски 2006: Ранко Бугарски: Жаргон, Београд: XX век.
- Васић, Прћић, Нејгебауер 2001: Вера Васић, Твртко Прћић и Гордана Нејгебауер, Речник најновијих англицизама: *Du you speak anglosrpski?*, Нови Сад: Змај.
- Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић 2004: Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, Српски језички приручник, Београд: Београдска књига.
- Кликовац 2008: Душка Кликовац: Језик и моћ, Београд: XX век.
- Панић-Кавгић 2006: Олга Панић-Кавгић, Колико разумемо нове англицизме?, Нови Сад: Змај.
- Прћић 2005: Твртко Прћић, Енглески у српском, Нови Сад: Змај.
- Прћић 2008: Твртко Прћић, Нови транскрипциони речник енглеских личних имена, Нови Сад: Змај.
- Радовановић 2003: Милорад Радовановић, Социолингвистика, Нови Сад: Издавачка књижевна Зорана Стојановића.
- Стојичић 2006: Виолета Стојичић, Енглеско-српски речник нових речи, Нови Сад: Змај.

Извори

- Базар , број 1150, година XLV, 12. Јун 2009, Београд: Политика.
- Blic Žena, br. 247, avgust 2009, Beograd: Ringier
- Elle, Beograd: Adria media, februar 2008, god. IV, ISSN 1452 – 0095, COBISS SR ID 121718284 (srpsko izdanje, elle je publikacija HFM Group).
- Gala Style, br. 11, novembar 2008, Beograd: Adria Media.
- Gloria, br. 315, jun 2009, Beograd: Europapress
- Grazia, mart 2009, Beograd Attica Media
- Илустрована политика, бр. 2642, септембар 2009, Београд: Политика.
- JOY, br. 77, maj 2009 TREND MAGAZIN, Color Press Group, Color Media International Novi Sad.
- Jolie, april 2007. Beograd:Alt Press
- Lepota i zdravlje, br. 102, avgust 2009 Novi Sad, Kolor Media L&Z
- Lisa, Adria Media, br 25, 25. 06. 2009, Beograd
- Hello, broj 40, septembar 2008, Novi Sad: Color Media Unersal.
- Stil, br. 137, god. III, avgust 2009, Beograd: Kurir.
- Story, br. 202, god. V, avgust 2009. Beograd: Adria Media.
- Story WOW, br 1, god. 1., jul-septembar 2009.
- The Best Shop, JUL – AVGUST 2009, ISSN 1452 – 8967, broj 26, god. 3Beograd: MEDIA MAX MAGAZINES d.o.o.
- The Best Shop special, JUn – AVGUST 2009, br. 1., godi. 1.Beograd: MEDIA MAX MAGAZINES d.o.o.
- The Best Shop, mart 2008, broj 10, godina 1, Beograd: MEDIA MAX MAGAZINES d.o.o.
- Cosmopolitan, januar 2008, Beograd: Adria Media.
- Cosmopolitan Stil, jesen zima 2008. Beograd: Adria Media

(ANGLO-) SERBIAN LITERARY LANGUAGE IN THE REFLECTION OF POPULAR
WOMEN'S MAGAZINES

Summary

The use of literary language in broad social circles is heavily influenced by the mass-media; the press, radio and television. Consequently, the most striking examples of the use of the normativized linguistic idiom, in relation to the large number of consumers, can be found in the expression of printed and electronic media which reflect the state of the current linguistic situation not only within the domain of journalistic functional style (occurring in basic forms of journalistic expression), but also in other forms of social use of language, with regard to a wide range of reported themes and the manner of such reporting.

Since we live in an era of reading crisis, magazines are the most popular (and most often the only) read of female reading population, we wanted to examine the most representative samples from a linguistic perspective in order to gain insight about the normative value of the linguistic model valid for the most part of women. Bearing in mind the fact that what was read may represent a potential speech model of the reader, we provide a critical survey of the usage of the standardized linguistic expression found in the pages of popular women's press. The study has shown that the main characteristic of the largest number of magazines is the excessive, uncontrolled and unjustified use of anglicisms, which are transferred from English in their original, etymological writing, without any tendency to adapt them to the system of the Serbian language. Moreover, these 'raw' anglicisms enter our language not only as individual lexemes, but also as phrases, syntactic constructions, even complete sentences. Illusory adaptation of anglicisms leads to Anglo-Serbisms, whose use in the text (and discourse) implies a pseudo-norm in compliance with the English language.

Marina Janjić

ЈЕЗИК ИНТЕРНЕТСКИХ ФОРУМА

Раслојавање које се десило унутар интернетског језика (Netspeak) довело је и до посебног изучавања језика који се користи на интернетским форумима, посебно његових морфолошких и синтаксичких специфичности. У овом раду представиће се специфичности енглеског језика који се користи на интернетским форумима, и, истовремено, контрастирати језик форума на српском језику. Покушаће се установити да ли је и српски језик који се користи на форумима израстао у посебан „језик“, или је он пука транслитерација енглеског еквивалента (поготово у синтаксичком смислу).

Кључне ријечи: језик интернетских форума, комуникација путем рачунара.

Увод

Проучавање интернетског језика у англистичкој лингвистици је у протеклој години довело и до првог доктората везаног за текстуалне поруке (SMS). Веома велико интересовање за све што је везано за технологију, готово опсједнутост, прекретница је у истраживању лингвистичких аспеката који су везани на овај медијум. Ипак, још увијек је веома мали број истраживања која се баве контрастивно или компаративно одређеним сегментима унутар саме комуникацију путем рачунара¹.

Ово истраживање је само покушај да се провјери да ли је језик интернетских форума на српском језику већ уобличен као посебан „језик“ унутар стандарда, као што је то случај са енглеским и да ли се он одликује посебним морфолошким и синтаксичким одликама које га већ на први поглед разликују од стандарда.

Електроничка писменост

У низу назива који се односе на језик који је користи у комуникацији уз помоћ рачунара као што су дигитална писменост, силицијумска писменост, сајберписменост (digital literacy, silicon literacy, cyberliteracy) за потребе овог истраживања употребљаваће се назив електроничка писменост (electronic literacy). Сам термин у енглеском језику употребљава се у множини (literacies), јер се подразумијева да свака врста комуникације у којој се као средство користи рачунар захтијева и коришћење различитих лингвистичких елемената.

Питање које се одмах поставља на почетку јесте да ли ову врсту писмености можемо поистовјетити са уобичајеним појмом „писмености“, или она подразумијева и посједовање неких других способности. Истраживање које је спровео Крес (Kress 2003; Kress and van Leeuwen, 2001) показало је да се у данашњем друштву свакодневни облици текста више не састоје само од тзв. писаног језика,

¹ Crystal (2001): 17: CMC (computer-mediated communication).

него се као примарни облик изражавања користе *ликови*, односно *слике*². Он истиче да писање данас не подразумејева само коришћење ријечи и реченица него да оно у себе укључује и звук и слику.

Англистичка лингвистика се залаже за постојање електронске писмености као посебне врсте са свим својим особеностима. Она је превасходно усмјерена на идентитет као неодојиви дио сваког корисника. Истраживање које је спровео Алверман (Alvermann, 2002) показује да код адолесцената читање и писање код куће увијек подразумејева и коришћење неких од облика дигиталне технологије. Штавише, у истраживању које је су обавили Луис и Фабос (Lewis and Fabos, 2005: 470) на питање зашто користи дигиталне технологије при комуникацији, једна четрнаестогодишњакиња одговорила је да „то сви раде; осјећам као да сам одрасла с њима“ (Everybody does it. It's like I've grown up on it.).

Треба истаћи, ипак, да, поред свих погодности које пружа комуникација путем интернета, постоје и бројна ограничења која се у енглеском језику називају *affordances* (Kress, 2003). Овај неологизам би се могао превести као *могућности*, *погодности*, мада именица покрива далеко веће семантичко поље. Корисник мора да посједује одређена знања и способности како би се могао користити *погодностима*, па је због тога Ли (Lee, 2007) увела назив *perceived affordances* (опажене погодности), јер да би их користили морамо прво бити визуелно свјесни њиховог постојања³.

Језик форума – говорни или писани језик

Форуми као врста комуникације путем рачунара развили су се унутар шире групе назване „групе за ћаскање“ или „четовање“ (chatgroups). Оно што је заједничко за све типове ове врсте комуникације јесте да се она базира на вођењу разговора организованих унутар такозваних „тема“ (topics) и да сама комуникација може да буде изведена на два начина, синхроно и асинхроно. Без обзира на начин комуникације, према упутама из књиге *Wired Style: principles of English usage in the digital age* (Hale and Scanlon, 1999) „пише се како се говори“ (Write the way people talk.). Проблем је што нигдје не пише на кога се односи именица *people* (људи). Да ли у обзир треба узети говор сваког појединца, тако да више не говоримо о језику, него о језицима? Да ли сматрати да жаргонски језик образованих младих људи у раним двадесетим који су компјутерски описмењени (the language of geeks) основом за комуникацију?

Дејвис и Брувер (Davis and Brewer, 1997) у закључку истраживања на асинхроним групама тврде да „електронски дискурс јесте писани и то онај који се најчешће чита како се и говори, тј. као да пошиљалац записује говор“⁴.

Мада ово објашњење на први поглед изгледа сасвим прихватљиво, поставља се проблем способности и могућности преношења свих карактеристика говорног језика путем тастатуре. Свака тастатура посједује тачно одређени број тзв. карактера који представљају групе слова, бројева, дијакритичких и других знакова. Ова чињеница увелике омогућава преношење великог опсега значења, али не и сва која могу бити дата при усменој комуникацији, да наведемо примјер

2 icons (Све појмове и дијелове текста који нису посебно означени превела је Жељка Бабић.)

3 Примјер: двоје испитаника као предност коришћења рачунара при комуникацији истакли су да могу да у исто вријеме гледају исту веб-страницу и да разговарају о њој.

4 Davis and Brewer (1997: 2): electronic discourse is writing that very often reads as if it were being spoken – that is, as if the sender were writing talking.

низа елемената невербалне комуникације који су присутни у обичном разговору. Овакве редуковане комуникативне системе Милард назива *метакомуникативним минимализмом* (Millard 1996: 147: *metacommunicative minimalism*).

Наведени примјери ни у ком случају не значе да се сматра да су писани и говорни језик апсолутне категорије. Ипак ћемо за потребе овог рада издвојити неке од карактеристика које разликују један језик од другог, јер ће оне помоћи да се онда лакше уоче и неке особености везане за језик интернетских форума.

Кристал истиче следеће особености говорног и писаног језика:

Говор је обично временски ограничен, спонтан, обавља се лицем у лице, друштвено је интерактиван, лабаво структуриран, непосредно измјењив и прозодијски богат. Писање је типично просторно ограничено, неприродно, визуелно деконтекстуализовано, фактички комуникативно, детаљно структурирано, подложно непрестаној ревизији и графички богато.⁵

Упоредјујући разне видове комуникације путем рачунара на које је примијенио претходно наведене особености, он долази до закључака везаних за језик форумских група (Crystal 2001: 42–3).

Поредећи критеријуме за говор, Кристал каже да он јесте временски ограничен, али на различите начине; да се може сматрати спонтаним, али уз посебна ограничења; да ту не постоји комуникација лицем у лице; да је језик лабаво структуриран; да се критеријум друштвене интерактивности може примијенити са посебним ограничењима; да није ни у ком случају ни непосредно измјењив ни прозодијски богат.

Поредећи критеријуме за писани језик, сматра да је критеријум временског ограничења примјенљив уз одређена ограничења; да се не може говорити о неприродности језика него о одређеним адаптацијама; да је језик у потпуности визуелно деконтекстуализован; да није детаљно структуриран; фактичка комуникативност је промјенљивог карактера; није подложен непрестаној ревизији и није графички богат.

Кристал је био потпуно свјестан брзине којом се мијењају неке битне ствари унутар језика који се користи у комуникацији посредством рачунара, тако да је при постављању ове дефиниције нагласио да су његове поставке ограничене само на истраживање које је вршио у дато вријеме и претпоставио је да ће се ствари вјероватно промијенити већ и до самог изласка његове књиге.

Свартвик и Лич (Svartvik and Leech 2006: 220) ову листу мало сужавају и сматрају да су *интерактивност* (interactiveness), *емоционално изражавање* (emotive expression) и *он-лајн обрада* (on-line processing) управо оне три особине по којима разликујемо говорни и писани језик и да управо интернет својим корисницима омогућава да ове особености укључе и у писани, визуелни медијум.

Анализа

Истраживање које је циљ овог рада јесте покушај да се контрастира језик интернетских форума на енглеском и српском језику.

5 (Crystal 2001: 25–6): Speech is typically time-bound, spontaneous, face-to-face, socially interactive, loosely structured, immediately revisable, and prosodically rich. Writing is typically space-bound, contrived, visually decontextualized, factually communicative, elaborately structured, repeatedly revisable, and graphically rich.

Корпус на коме је истраживање засновано је двострук. Наиме, пошто постоји обимна литература која је везана за енглески језик као језик комуникације посредством рачунара, она је искоришћена као полазна основа истраживања и као средство компарације / контрастирања са српским еквивалентима. За упоређивање је коришћен форум *The English Literature Forum* доступан на <http://www.literature-study-online.com/forum>.

Као корпус истраживања језика интернетских форума на српском коришћени су резултати са два форума, *tuzlarije.net* (<http://tuzlarije.tk>) и *banjaluka.com forumi* (<http://forum.banjaluka.com>), односно њихови подфоруми под називима „Умјетност Сликаство, књижевност, музика, филм“ и „Опште теме култура Језик, књижевност, умјетност...“. Праћени су постови од јануара до октобра 2009. године.

Потребно је истаћи да се рад бавити само површинским нивоом анализе и да ће у резултатима бити истакнути само они примјери који најјасније осликавају сличности или разлике у обрађиваном корпусу.

Морфолошки ниво анализе

Форум на енглеском језику ограничио је и избор и контрастирање самих тема, пошто је он био оријентисан искључиво на енглеску књижевност. То је био и разлог што смо из тема подфорума на српском језику разматрали само постове везане за књижевност.

У анализи енглеских постова видљива је једна интересантна ствар: језик више наликује писаном него говорном енглеском. Ако погледамо доле наведени примјер, видјећемо да писац, иако користи скраћене облике помоћних глагола у презент перфекту или колоквијално *thanks*, користи и семантички интересантну придјевску премодификацију именичке фразе (*the eldest English language ... which sometimes can be ... a bit cumbersome*).

□ Posted: Fri May 15, 2009 2:12 pm Post subject:

Ian, I appreciate the suggestions, thanks!

I found a poem by Louis MacNeice online that instinctively appealed to me and so I will try and get ahold of a collection. I've got quite a bit by the "greats" already – although I admit sometimes the eldest english language can be a bit cumbersome to get into for a foreigner like myself, especially with some very local expressions and allusions.

Eliot is surely one of my favourite poets, no doubt, I like both look and feel of his poetry very much. I just recently purchased Cantos by Ezra Pound, but that seems like a fairly tricky piece of work I must say.

Међутим, када се погледа оригинални пост истог аутора види се да је он у неколико постова касније промијенио регистар, поједноставио структуру, јер је оригинални пост више налик на званично пословно писмо или на упит. Овдје ипак треба додати примједбу да писац поруче име проблема са енглеским правописом и са слагањем субјекта и предиката (*english; poets ... is Philip Larkin and Seamus Heaney*).

Posted: Wed May 13, 2009 8:54 pm Post subject: Contemporary English Poetry

Hello,

I am in the pursuit of looking up contemporary english poetry (well, reasonably contemporary anyway) and would welcome any suggestions as to whom you may consider leading figures in the fields of the word. I guess the most "recent" english poets I have come across yet is Philip Larkin and Seamus Heaney but I am sure there is a lot more fine craft out there that I am unaware of.

Any tips?

Cheers
Robert

Сљедећи пост може се узети као основа за одређивање неких морфолошких законитости које су карактеристичне за енглески језик који се користи на интернету.

Posted: Mon Mar 27, 2006 7:29 pm Post subject: Whats the Best book youve read and what you reading now??

Hey guys! How r u?? Well i thought id start a new topic here! Although i did originally post this b4 but it hasnt shown up 😞 so i try again! Well at the moment im trying to read more books as i do enjoy to! (when i find time between college that is 😞) so i thought id ask what your reading now and whats the best book youve read to help me see some recommendations! Plus to see a variety! So we can discuss about them together! Well i shall start:

Best book so far: Has to be 'Memoirs of a Geisha' by Arthur Golden and at the moment im not reading anything except college work! 😞

Thanks for reading Jenny.x

Умјесто скраћеница, односно коришћења апострофа, видљиво је опредјељење да се апострофи користе умјесто наводних знакова, а да скраћенице срastaју. Употреба емотикона је обавезна као нека врста потврде или истицања важности властитог мишљења о нечему. Осим емотикона, обавезна је и употреба алфабетизама (*How r u* за *How are you* или *x* за *kiss*) и комбинованих скраћеница (*b4* за *before*). Истицање фонетског квалитета писаних симбола јесте основна морфолошка али и синтаксичка особеност у енглеском језику који се користи при комуникацији на интернету. Скраћенице представљају и најближи еквивалент писаног и говорног језика, јер се емотиконима, као и истицањем или комбиновањем дијакритичких знакова и знакова интерпункције, истичу паралингвистичке димензије (висина тона, његов квалитет и јачина) које људима служе да у дискурс убаце и додатну димензију, димензију осјећања.

Када се погледају слични постови на српском језику добије се готово идентична слика.

Re: Koju knjigu ste zadnju kupili,dobili,poklonili?

Poklonili prijatelju Cormac McCarthy – The Crossing 😊

Fantasticna knjiga 📖

McCarthy posvecuje ,u pisanju, mnogo paznje na stil, zivotopisne opise a ova knjiga trazi punu koncentraciju od citaoca.

Sto se tice pozajmljivanja knjiga,imamo poseban sistem karti za to,"prepisali" od prijatelja 😊 i sistem radi. Jos samo treba update sistema 😊😊

Тема поста: Re: knjiga koju ste procitali ili je upravo citate

Послато: 24 Okt 2009, 19:57

Drago mi je da si je procitala 😊Preporucujem i ostalima da je procitaju, knjiga ima samo 120 stranica.

Употреба емотикона је опет у првом плану. Иако постоји могућност коришћења свих графема српског језика у већини постова писаних латиницом *c* се користи и за *č* и *ž*, *z* за *ž*, *s* за *š*. У пар случајева чак је примиијењено и коришћење диграфа (*sh* за *š*, *zh* за *ž*).

Скраћенице које се користе у српском су енглеске посуђенице. У корпусу су нађени сљедећи примјери:

afalk	as far as I know	колико је мени познато
asap	as soon as possible	што је могуће брже
cu	see you	видимо се
l8r	later	касније
lol	laughing out loud	рохотом се смијем
X!	typical woman	типично женско
Y!	typical man	типично мушко

Бројећи учесталост коришћења енглеских скраћеница и емотикона у корпусу дошло се до закључка да како се повећава учешће у теми сваког корисника тако се повећава и број личних и емотивних порука. Као једно од могућих објашњења за то могла би се узети и сама асинхрона природа интеракције. Корисник, а истовремено и учесник у форумској теми, сам бира тренутак када ће (и да ли ће) одговорити на неку примједбу дату на посту. У исто вријеме, оно што се објави носи трајну прагматичку посљедицу. Наиме, докле год модератор (особа која одлучује каква су правила понашања унутар форумске групе) не избрише пост, свако ко приступи форуму може да изнесе свој коментар или да пошаље одговор на питање које је постављено у посту. То значи да и након што стварни разговор путем рачунара престане (не буде одговора на постове неко вријеме) остаје текст коме се увијек неко може вратити било ради интерпретације или де-конструкције, или чак и цитирања ван контекста.

Синтаксички ниво анализе

Синтакса енглеског језика захтијева да у свакој реченици ред ријечи мора бити *S V O*, тако да се једино у корпусу на енглеском очекивала замјена реченица емотиконима.¹

Емотикони представљају текстуалну репрезентацију израза лица, односно осјећања која посједује писац поруке. Користе се да би се унаприједило тумачење самог текста или да би се тексту додала и емотивна димензија. Интересантно је да се емотикони могу наћи и у текстовима из деветнаестог вијека, али они се ту користе у колоквијалном говору или да би се унио хумор у текст. Ријеч је у енглеском настала спајањем ријечи *emotion* (или *emote*) и *icon*, и означава слику за изражавање осјећања.

Међутим, у корпусу нисмо наишли ни на један такав примјер. Разлог за непостојање примјера опет налазимо у самој теми форума. Претпоставља се да су корисници форума или студенти књижевности или њихови професори и због

тога ће и ниво коришћења супстандардног језика бити мањи. Штавише, у низу постова на српском језику наишли смо на јавно изражавање негодовања прототв. „неписмених“. „Неписменост“ је била у директној вези са неслагањем са мишљењем корисника форума. Ако би корисник изнио неку тврдњу која није одговарала другој страни, одмах би се појавили и коментари везани за правопис који су ишли од примјеђивања словних грешака (за које се у асинхроној комуникацији претпоставља да су грешке у куцању, дакле омашке) до детаљне анализе погрешне употребе глагола *биши*, *шребаши*, једначења сугласника по мјесту и начину творбе. Ако би се корисник у одговору сложио да постом, никада се није коментарисао правопис, него би се слагање са оним што је написано исказало само неким емотиконом или узвиком.

Сљедећи пост може да послужи кад примјер да је веома тешко унијети нешто ново у веома стабилну структуру енглеске реченице.

Posted: Fri Apr 03, 2009 11:12 am Post subject:

Hi Ian_M

thank u so much 4 helping me i find some lines which may help me actually i googled for 2 weeks and i did not find anything !!

Here is the thing

I don't think that my presentation about Jewish in the novel The Sun Also Rises.

Although , there is a character Rbert Cohn who is Jewish and people always criticized him and so on ..

But i think my presentation about in the moden novel GENERALLY and about jewish position in Novels and I think there is something related to their position after the World War 2 at that time ...

Hope u help me

Ипак и ово је примјер тенденција развоја савременог енглеског језика које су корпусни лингвисти, вођени Сосировом (1989) поставком да „вријеме мијења све ствари; стога, не постоји ни један разлог због кога би језик избјегао подвргавање овом универзалном закону“, разврстали на основу посебних образаца њиховог извођења у граматицизацију, колоквијализацију и американизацију.² Граматицизацију одликује коришћење полу-модала, колоквијализацију коришћење граматике говорног енглеског у писаном дискурсу, а американизацију коришћење граматичких облика карактеристичних за амерички енглески у нпр. британском енглеском.

Што се тиче постова на српском језику, већина њих изгледа као да је писана техником тока свијести. Најзначајнији закључак до кога се могло доћи узевши у обзир чињеницу да се ипак радило о веома малом корпусу јесте да иако је комуникација асинхрона, корисници или уопште тога нису свјесни или свјесно не желе да се враћају на поруке, јер су оне пуне фрагмената.

Tema posta: Re: Preporuči knjigu

Poslato: 26 Apr 2009, 14:58

Citao sam sve navedene knjige i jos par njih,sto su bile u biblioteci....polaroidni pas,potpaljivacica i kudzo(za ove dve knjige ima i film).Nisam ni ja citao lisinu pricu,non stop me neko preduhitri u biblioteci. Imas marvelov strip mracna kula.Bjuik 8 jos nije ekranizovan <http://www.imdb.com/name/nm0000175/> tek bi tebao ove godine zajedno sa vrecom kostiju.Vrecu kostiju sam davno citao,cita mi se opet,al je knjiga

neka cudna,kad se otvori smrdi ko da se neko isповracaо u njoj... na sajmu kupljena.Ako neko nije pogledao njegov zadnji film the mist...pod obavezno....najbolji kraj ikada

"Ljudska glupost i svemir su beskonačni, ali za ovo drugo nisam siguran." – A. Einstein

Закључак

Истражујући да ли се језик форума издвојио као посебна подгрупа унутар асинхроног комуницирања путем интернета јасно је да је тешко било шта генерализовати, али је јасно да се разликује од других видова комуникације унутар подгрупе која обухвата језик чета.

И енглески и српски имају тенденцију коришћења реченица у активу, што је веома интересантна чињеница ако се узме у обзир обавезна пасивизација енглеских реченица у којима вршилац радње није важан. У српском језику, под утицајем енглеског, долази до све већег коришћења пасива у масовним медијима али и у говорном језику, међутим та тенденција није примијећена у језику који се користи на интернетским форумима.

И у енглеском и у српском постоји тенденција борбе против страних утицаја. Британци сматрају да им се језик американизује коришћењем *that* или нулте релативне замјенице или избацавањем презента перфекта. Корисници интернетских форума све више користе мјешавину енглеског и српског при комуникацији коју је др Твртко Прћић (2005) назвао *англосрпски* и која се непрестано развија без обзира на сва ограничења и препреке на које наилази. Интересантно је да корисници англосрпског нису више само млади и компјутерски образовани ентузијаста, него се он путем медија увлачи полако и у говор свих старосних група. У попису енглеских неологизама Сузи Дент (Susie Dent, 2007) у посљедњих 30 година налази се готово подједнак број ријечи везаних за рачунаре и за политику, док је од краја другог свјетског рата однос броја ријечи везаних за политику у односу на све новонастале ријечи увијек био на страних политике.

И у енглеском и у српском се осјећа бојазан да ће млађи корисници све рјеђе користити стандардни језик у писаној комуникацији, тако да ће и сам прелазак на формални стил писања бити тежак не више само за оне који уче ове језике као стране, него и за оне којима су они матерњи. Тешко је предвидјети шта ће се десити у будућности, али се ипак треба истаћи чињеница да је коришћење тзв. *e-језика* унијело неку врсту динамике и креативности у писани дискурс, те самим тим и повећао број корисника овакве врсте комуникације.

Библиографија

- Alvermann, D. E. (ed.) (2002). *Adolescents and Literacies in a Digital World*. New York: Peter Lang.
- Crystal, D. (2001). *Language and the Internet*. Cambridge: CUP.
- Davis, B. H. and J. P. Brewer. (1997). *Electronic discourse: linguistic individuals in virtual space*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Dent, S. (2007). *The Language Report*. Oxford: OUP.

- Hale, C. and J. Scanlon. (1999). *Wired Style: principles of English usage in the digital age*. New York: Broadway Books.
- Kress, G. (2003). *Literacy in the New Media Age*. London: Routledge.
- Kress, G. and T. van Leeuwen. (2001). *Multi-Modal Discourse: The Modes and Media of Contemporary Communication*. London: Arnold.
- Lee, C. K. M. (2007). Affordances and text-making practices in online instant messaging. *Written Communication*, 24 (3): 223–49.
- Lewis, C. and B. Fabos. (2005). Instant messaging, literacies, and social identities. *Reading Research Quarterly*, 40 (4): 470–501.
- Millard, W. B. (1996). I flamed Freud: a case study in teletextual incendiaryism. In Porter, D. ed. *Internet Culture*. New York and London: Routledge: 145–59.
- Прћић, Т. (2005). *Енглески у српском*. Нови Сад: Змај.
- Svartvik, J. and G. Leech. (2006). *English: One Tongue, Many Voices*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Сосир, Ф. (1989). *Општина лингвистика*. Београд: Полит.

THE LANGUAGE OF INTERNET FORUMS

Summary

The division which occurred inside the *Netspeak* has had, as its consequence, the separate studies of the language which has been used at the Internet forums, as well as its morphological and syntactic particularities. This paper will present some particularities of the English language used in the Internet forums, and, at the same time, contrast them with the Serbian language used in Internet forums. The paper will try to establish whether the Serbian language used in forums developed in a special „language“ or it is a mere transliteration of the English equivalent (especially in the syntactic sense).

Željka Bbaić

SERGLISH: DEKONSTRUKCIJA JEZIČKOG IDENTITETA IZ PERSPEKTIVE NEBOJŠE MILOSAVLJEVIĆA

Značaj jezika u formiranju ličnog, kolektivnog, pa i nacionalnog identiteta potvrđuje većina naučnika iz oblasti lingvistike, sociologije, psihologije i drugih nauka. Iako je teško tačno definisati elemente koji sačinjavaju jedinstvo kulture kao zamišljene zajednice, neosporno je da jezik igra važnu ulogu u očuvanju zajedničkog duhovnog principa, kako u 'matici tako i u dijaspori. Zbog toga je važno da se maternji jezik neguje, naročito u rasejanju, gde mu prethodi marginalizacija i potiskivanje u procesu adaptiranja i asimilacije imigranata. U slučaju srpskog jezika, jedan od indikatora koji ukazuje na to koliki značaj Srbi pridaju maternjem jeziku jeste kako se on upotrebljava kod kuće i u porodici. Primećuje se da svaka sledeća generacija sve manje koristi svoj jezik, čak i u porodičnom krugu, tako da se mladi otuđuju od matice, dok fenomen koji posebno zabrinjava kod starijih jeste pojava neke vrste hibridnog jezika, poznatog kao 'Serglish'. 'Serglish' podrazumeva uvođenje engleskih reči u srpske rečenice bez adekvatnog opravdanja. Albahari smatra da ovakav raskorak u jeziku dovodi do raskoraka u identitetu i mogućeg propadanja u ontološku ili kulturnu prazninu. Nebojša Milosavljević, kao pisac, skreće pažnju na ovu hibridizaciju kultura i njene negativne posledice prenaplašavajući sam fenomen upotrebe 'Serglisha' u priči *Govorite li serglish?* Kratka jezička analiza ovog književnog štiva ukazuje na potencijalnu opasnost gubitka kulturnog identiteta zbog dekonstrukcije maternjeg jezika u rasejanju.

Ključne reči: jezički identitet, kulturni identitet, srpska dijaspora, Serglish

Značaj jezika u formiranju ličnog, kolektivnog, pa i nacionalnog identiteta potvrđuje većina naučnika iz oblasti lingvistike, sociologije, psihologije i drugih nauka. Iako je teško tačno definisati elemente koji sačinjavaju jedinstvo kulture kao zamišljene zajednice, neosporno je da jezik igra važnu ulogu u očuvanju zajedničkog duhovnog principa, kako u matici tako i u dijaspori. Zbog toga je važno da se maternji jezik neguje, naročito u rasejanju, gde mu prethodi marginalizacija i potiskivanje u procesu adaptiranja i asimilacije imigranata. U slučaju srpskog jezika, jedan od indikatora koji ukazuje na to koliki značaj Srbi pridaju maternjem jeziku jeste kako se on upotrebljava kod kuće i u porodici. Primećuje se da svaka sledeća generacija sve manje koristi svoj jezik, čak i u porodičnom krugu, tako da se mlađi otuđuju od matice, dok fenomen koji posebno zabrinjava kod starijih jeste pojava neke vrste hibridnog jezika, poznatog 'Serglish / sergliš'¹.

U ovom radu bavimo se srpskim jezikom u dijaspori, na osnovu priče Nebojše Milosavljevića *Govorite li serglish?*, u kojoj pisac skreće pažnju na hibridizaciju jezika i kultura i njene negativne posledice prenaplašavajući sam fenomen upotrebe 'Serglisha /

* Ovaj rad je nastao u okviru projekta br. 148024D Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj RS.

1 Naziv ove hibridne tvorevine u literaturi se javlja na engleskom kao *Serglish*, napisan prema ortografiji i pravilima engleskog jezika (dva slova **sh** za fonemu [š]), naziv jezika napisan velikim slovom). Pisac Milosavljević ga piše malim slovom, *serglish*, dok bi prema pravilima srpskog jezika trebalo da bude *sergliš*. Opređelili smo se da u ovom radu naziv ovog specifičnog varijeteta srpskog pišemo pod navodnicima, kao dublet u engleskoj i srpskoj ortografiji – 'Serglish / sergliš'.

sergliša', te ukazuje na potencijalnu opasnost od gubitka kulturnog identiteta zbog dekonstrukcije maternjeg jezika.

Ovaj ozbiljni problem već dugo predstavlja predmet rasprave u mnogim studijama iz oblasti lingvistike, sociologije, psihologije, etnologije, kulturologije, pa i politikologije. Ako se uopšte može pojednostaviti, problem položaja maternjeg jezika u dijaspori bi se ukratko mogao sažeti u dve tvrdnje:

1. Jezik je veoma važan element nezapadnog koncepta nacionalnog identiteta, definisanog kao kolektivni identitet koji se prenosi preko mitova, arhetipova, zajedničke istorije, kulture i jezika, kako tvrdi Smit u knjizi *Nacionalni identitet* (Smith 1991), i
2. Položaj jezika u dijaspori definiše se njegovom upotrebom kod kuće u komunikaciji sa decom (Tomović 2004).

U slučaju naše dijaspore u Kanadi, Tomović ističe tri aspekta upotrebe jezika: **maternji jezik** – jezik koji je prvi naučen i koji se još uvek razume; **kućni jezik** – jezik koji se najčešće koristi kod kuće i **službeni jezik** – sposobnost da se komunicira na jednom od oficijelnih jezika (Tomović 2004:226). Njegova istraživanja pokazuju da se srpski jezik koristi kod kuće u proseku negde oko 71%, što je veoma ohrabrujuće. Time se stvara utisak da će srpska dijaspora u Kanadi sačuvati i prenositi svoj nacionalni i kulturni identitet preko očuvanja maternjeg jezika. Međutim, pitanje koje se postavlja jeste kvalitet srpskog jezika kojim se naši ljudi u rasejanju služe. Bilo bi zanimljivo ispitati u kojoj meri nivo obrazovanja utiče na nivo odstupanja od standarda srpskog književnog jezika; da li onih 30% koji i kod kuće govore engleskim ili francuskim jezikom spada u visoko obrazovane ljude koji su zemlju napustili u poslednjem talasu odliva mozgova tokom previranja u predelima bivše Jugoslavije; koji deo preostalih 70% naših ljudi zaista govori čistim srpskim jezikom; u kojoj meri je odstupanje od normi u korelaciji sa životnom dobi itd. Milosavljević kao da želi da ukaže na značaj svih ovih pitanja stvarajući junaka koji je već u podmakloj fazi dekonstrukcije jezičkog identiteta.

Pripovedač u priči *Govorite li serghish* je jedan od onih tipičnih gastarbajtera, ako se tu uopšte može govoriti o kategorijama, koji je zemlju napustio iz ekonomskih razloga i Kanadu zamislio kao privremeno boravište iz koga će se vratiti bogat. Sa ovom vizijom na umu, on troši svaki atom svoje snage da porodici obezbedi sigurnost, visok standard života i položaj u Kanadi koji nisu imali kod kuće. Izuzetno skroman život kojim živi sa ženom i ćerkicom postaje karikatura pokušaja jednog emigranta da ostvari svoje snove o blistavoj budućnosti na koju bi kasnije mogao da bude ponosan. Na ovom putu on postepeno gubi svoj kulturni identitet tako što zanemaruje najbolje odlike svoje nacionalne kulture i svojoj porodici u stvari uskraćuje normalan život. Umesto toga, on svima njima nameće apsurdno stroge norme za koje veruje da su suština kanadskog identiteta i način da dosegne svoj cilj života u blagostanju. Njegovo nekritičko usvajanje kanadskih vrednosti kao što su vrednoća, štedljivost, izdržljivost, strpljivost i sl. dostiže nivo groteske i čak dovodi do dehumanizacije ovog bezimenog lika. Uz to, mada ova porodica kod kuće govori srpskim jezikom, Milosavljević čitaocu skreće pažnju na kvalitet tog jezika kojim se verovatno služe i mnogi drugi naši iseljenici koji u anketama navode da kod kuće govore srpski.

Već sam naslov priče, *Govorite li serghish?* ukazuje na hibridnu tvorevinu, mešavinu srpskog i engleskog jezika. U literaturi, a i u govoru, za ovakav varijetet srpskog često se koristi i naziv *Serblish*. Da fenomen nije ni naročito nov i nepoznat može se videti po velikom prisustvu oba ova naziva na Internetu, pa tako čak i Wikipedia (<http://en.wikipedia.org/wiki/Serblish>) daje definiciju: „**Serblish** or **Anglo-Serbian**, a por-

tmanteau of the words Serbian and English, is the arbitrary usage of Serbian and English, combining both, in one sentence. This is more commonly seen in the Serbian Diaspora, but can also be noticed in Serbian-speaking countries. Many speakers do not realize that they are incorporating English words into Serbian sentences or Serbian words into English sentences.”²

Koliko nam je poznato, pojam ‘Serglisha’ je u našoj lingvistici prva razmatrala R. Šević, koja je pre desetak godina u radu istog naslova kao i Milosavljevićeva priča, a i pre toga, istraživala uticaj engleskog jezika na srpski u sferi leksike, fonologije, morfologije i sintakse, u jeziku medija, nauke, ekonomije, tehnike i pop-kulture, a koji koriste uglavnom mladi, urbani, relativno obrazovani govornici u Srbiji (Šević 2000, Šević 1996). Međutim, potrebno je istaći da je za ovakvu vrstu uticaja engleskog na srpski jezik već ustaljen termin **anglosrpski**, prvenstveno zahvaljujući istraživanjima i publikacijama T. Prčića i saradnika (Prčić 2005, Vasić, Prčić i Neugebauer 2001). Prčić (2005:78) anglosrpski jasno opisuje i definiše: „Jedna od najupadljivijih i najbitnijih posledica sve brojnijih uticaja engleskog jezika na srpski... jeste postepena hibridizacija srpskog jezika. Tako nastala tvorevina može se nazvati, pomalo šaljivo ali nažalost sasvim prikladno, anglosrpskim jezikom. Pod ovim se podrazumeva jedan nov sociolekt, svojstven urbanim, koliko-toliko dvojezičnim, ljudima mlađe generacije, započetog a nezavršenog obrazovanja, koji svoju jezičku i drugu kulturu stiču uglavnom putem popularnih medija. Ova hibridna i spontana tvorevina predstavlja vrstu srpskog jezika koji (sve više) odstupa od dvojih normi i (sve više) biva upotrebljavan prema normama engleskog jezika. Međutim, neophodno je naglasiti da se pod anglosrpski jezik nikako ne podvodi svaki uticaj engleskog jezika na srpski, nego samo ono što čini neopravdane i nepotrebne inovacije nastale pod uticajem engleske norme.” Zbog toga smatramo da termin *Serglish / sergliš* (ili *Serblish / serbliš*) treba koristiti upravo ovako kako ga koristi Nebojša Milosavljević, za srpski jezik u dijaspori modifikovan pod uticajem engleskog, jer je moguće naći kako čisto lingvističke tako i sociolingvističke parametre za diferencijaciju (Mišić Ilić, u pripremi).

Pogledajmo sada detaljnije kakav je ‘Serglish/sergliš’ koji Nebojša Milosavljević stavlja u usta svom naratoru/junaku. Mada su mnogi čitaoci iz dijaspore potvrdili da Milosavljevićev junak govori vrlo prepoznatljiv, autentičan ‘Serglish/sergliš’³, ipak

2 Prevod citata: „**Serblish/serbliš** ili **anglo-srpski**, slivenica nastala od reči *Serbian* (srpski) i *English* (engleski), predstavlja nasumično korišćenje srpskog i engleskog, pri čemu se oba kombinuju u jednoj rečenici. To se češće sreće u srpskoj dijaspori, ali se može primetiti i u zemljama gde se govori srpski. Mnogi govornici ne shvataju da ubacuju engleske reči u srpske rečenice ili srpske reči u engleske rečenice.”

Ma kako ovo određenje bilo šturo i neprecizno, ono ipak ukazuje da se radi o posebnom, hibridnom varijetetu srpskog jezika koji zavređuje pažnju istraživača raznih profila.

Takođe, potrebno je naglasiti da su uticaji engleskog podložni gotovo svi jezici, pa se mogu naći podaci i primeri za razne slične hibridne tvorevine, da pomenemo samo najpoznatije: Franglais, Chinglish, Englañol/Spanglish, Japlish, Czechlish, Hunglish, Engleutsch ... (napisano u engleskom originalu). (<http://www.urbandictionary.com/define.php?term=clanguage&defid=2363602>).

3 Videti komentare na blogu D.Krstića <http://dejankrstic.mojblog.rs/p-do-you-speak-serglish/103860.html> i na Serbian Cafe <http://serbiancafe.com/lat/diskusije/mesg/78/014402622/nova-godina.html?13>. Na Krstićevom blogu može se naći i komparativni rečnik *Serglish - Srpski - English*, koji sadrži većinu anglicizama iz priče a i neke druge. Međutim, ako uporedimo ove anglicizme sa onima koji su navedeni u *Rečniku novijih anglicizama* (Vasić, Prčić, Neugebauer 2001), videćemo da se gotovo ni jedan ne nalazi u tom rečniku, što ide u prilog ideji da ove dve pojave, ‘Serglish/sergliš’ i anglosrpski, treba posmatrati kao odvojene sociolekte.

ne smemo izgubiti iz vida da se radi o umetničkoj tvorevini a ne o etnolingvističkom uzorku.⁴

Kako se Serglish/sergliš u priči manifestuje gotovo isključivo na nivou leksike, daćemo kratku lingvističku analizu, koja će obuhvatiti semantičke, fonološke i gramatičke aspekte.

Govor naratora u Milosavljevićevoj priči, kao što je već istaknuto, vrvi od anglicizama. Semantički posmatrano, lako se uočava da ti anglicizmi označavaju pojmove koji bi se mogli svrstati u dve velike oblasti. Prva je najosnovnija sfera svakodnevnog života u koju spadaju stanovanje (*taun haus, bejsment, livingrum, bedrums, atik...*), hrana (*brekfast, mafin, ajs krim, homejd...*), prevoz (*kar, sabvej*), slobodno vreme (*vekejšn, fri tajm, televižn*) i osnovne emocije (*gud, bed, smart, stjuipid, dželos, ...*). Druga je ekonomska sfera egzistencije gde spadaju posao i domaće finansije (*sejvujemo, morgidž, ful tajm, par tajm, targeti, prosperiti, sejving akaunt, plaća taksu, revenju kancelarija...*). Imajući u vidu da imigranti nižeg obrazovnog, imovnog i socijalnog statusa dolaze u Kanadu bez znanja engleskog jezika i najčešće ga uče spontano, pretežno učeći izolovane reči potrebne za najosnovniju komunikaciju na engleskom jeziku na poslu i u svakodnevnom životu, prva semantička grupa anglicizama može se lako objasniti. Druga semantičke grupa, ekonomska sfera, međutim, ukazuje ne samo na proces adaptacije u svakodnevni život u engleskoj govornoj sredini, već i na svojevrsan proces akulturacije, uklapanje u izvestan socioantropološki model životnog stila. U tom modelu dominantne vrednosti su posvećenost poslu (*hard vorking, ja radim ful tajm i jos dva par tajma a Zorica i treći par tajm*), težnja ka ekonomskoj sigurnosti (*vrediš onoliko koliko imaš na akauntu*), finansijsko planiranje na duge staze (*ne znaju da invest*), uredno prijavljivanje i plaćanje poreza (do te mere da se narator sprema da zemljaka Đoleta, koji mu je sušta suprotnost jer živi bezbrižno i rasipno kao cvrčak iz basne o cvrčku i mravu, prijavi službi za kontrolu prihoda i poreza – *revenju Kanada*) i deljenje troškova (narator nudi da kolegi s posla koji mu donosi srpske novine od juče redovno plaća četvrt dolara, *kvoder*; kad kolega odbije, narator to ocenjuje sa *vrlo je polajt, mnogo fini džentlmen*.) Preterana ozbiljnost kojom je naš junak prigrlio ove vrednosti u priči je dovedena do groteske, ali pitanje je koliko je to zaista daleko od stvarnog života.

Anglicizmi u Milosavljevićevoj priči su prošli samo najniži stepen fonološke adaptacije i transkripcije.⁵ Imigranti, koji engleski jezik uče manje-više spontano, u govornoj formi, pišu svoje anglicizme potpuno po Vukovim pravilima 'piši kako govoriš'. Engleski konsonanti koji ne postoje u srpskom **w** [w], **q** [kw], **th** [θ], **ng** [ŋ], zamenjeni su najslabijim srpskim konsonantima **v** (*welfare* → *velfer*, *waiting* → *vejting*, *working* → *vorking*), **kv** (*quarter* → *kvoder*), **t** (*bathroom* → *batrum*), **ng** (*waiting* → *vejting*). Engleski vokali, koji se prilično razlikuju od srpskih, u 'Serglish/sergliš' adaptaciji su uglavnom

4 Najveće sociolingvističko istraživanje rađeno na autentičnom jeziku srpskih iseljenika (Dimitrijević 2005, Dimitrijević Savić 2008) iznosi podatke prema kojima se jezik prve i druge generacije srpskih iseljenika u Australiji razlikuje od ovoga u priči. J. Dimitrijević-Savić navodi, pored leksičkih anglicizama, prvenstveno morfosintaksičke i sintaksičke razlike između srpskog kojim govore iseljenici i standardnog srpskog. To su: resetovanje sintaksičkog parametra *pro-drop* (korišćenje zamenica tamo gde je dovoljan i samo glagol u ličnom obliku), pojednostavljivanje glagolske fleksije (korišćenje sufiksa -u u 3. l. množ. za sve glagole), pojednostavljivanje nominalne padeške fleksije, korišćenje punih zameničkih oblika umesto klitika i izmenjeni redosled klitika. Nijedna od ovih morfoloških i sintaksičkih karakteristika se ne vidi u jeziku Milosavljevićevog naratora, već se sergliš ogleda isključivo u leksici. Kako se promene u jeziku najsporije i najređe dešavaju u sintaksi, a najbrže i najlakše u leksici (up. Bugarski 2003:53-57), moglo bi se čak zaključiti da Milosavljevićev narator još nije potpuno 'iskvario' svoj srpski.

5 Po tome se razlikuju od sirovih anglicizama, koje Prčić (2005:122-123) identifikuje u anglosrpskom kao one koji su preuzeti iz engleskog u izvornoj pisanoj formi.

prepoznatljiviji, čak su i diftonzi prisutni i to [au] i [ei], ali ne i [ɛə] (*care* → *ker*). Takođe, nema ni dužina, koje predstavljaju distinktivno obeležje, pa tako *ful* zamenjuje engleske i *full* [ful] i *fool* [fu:l], a *čip* engleski ili *chip* [čip] ili *cheap* [či:p]. Vokali koji ne postoje u srpskom, [ə] i [æ], zamenjeni su sa e ili a ili u slučaju nenaglašenog [ə] vokalom koji odgovara ortografiji *success* [səksəs] → *sukses*, ali i *suggest* [sədʒest] → *sadžest*, što predstavlja nedoslednost, karakterističnu za nestabilne, hibridne sisteme.

U gramatičkoj klasifikaciji, anglicizmi koje narator koristi pripadaju klasi leksičkih reči, tj. imaju semantički sadržaj (imenice, glagoli, pridevi, prilozi), dok gramatičkih, funkcijskih reči (predlozi, veznici) uopšte nema, čak ni u hibridnim, relativno stabilnim ili idiomatizovanim sintagmama koje potiču iz oba jezika (*mejk fan od mene, da se sejv za ne daj bože, na liz, jer je šejm od drugarica*).

Sasvim očekivano, među leksičkim rečima dominiraju imenice, kao reči koje označavaju, imenuju osnovne, konkretne stvari i pojmove iz svakodnevnog života i, u manjoj meri, iz finansijske sfere. Glagola je daleko manje i uglavnom označavaju radnje iz poslovne sfere (*vorking hard, invest, konfermamo, rentamo, sejvujemo, kancelujemo...*). Prideva takođe ima i mogli bi se svrstati u osnovne, opisne prideve koji se uglavnom odnose na čovekovo društveno biće ali ne i na neka složenija intimna emotivna stanja (*bjutiful, mnogo najs, gud, bed, kerful, ekspensiv, onest, rajt...*). Nekoliko priloga upotrebljeno je isključivo u fiksiranim sintagmama (*tu mač, tu lejt, komplilni lost*).

Kako tema ovoga rada nije detaljna lingvistička analiza 'Serglisha/sergliša' kojim govori Milosavljevićev junak, samo ćemo pomenuti najosnovnije morfološke karakteristike ovih anglicizama. Oni su adaptirani ne samo fonološki već i morfološki tako što su nekim imenicama dodati nastavci za padež i za broj (množinu). Što se tiče oznake za rod imenica, koje su u engleskom sve u srednjem rodu, one su uglavnom kombinovane sa padežnim nastavcima i date prema obliku anglicizma. To znači da ako se anglicizam završava na konsonant, po pravilu će biti muškog roda, čak i kada bi srpska reč bila ženskog ili srednjeg roda. Na primer: kuća = *taun haus, oko taun haus*, podzemna železnica = *sabvej, dremnem u sabveju*. Kada se radi o glagolskoj fleksiji, ne može se utvrditi nikakvo čvrsto pravilo. Ima slučajeva da se na engleski glagol dodaju srpski sufiksi za lice, broj i vreme (*konfermamo, katujem, juzaju...*), ali isto tako se koristi i engleski infinitiv, bez ikakvih sufiksa (*oni znaju da invest, ja rileks, da vam sadžest...*).⁶

Zanimljivo je pomenuti i nedoslednu upotrebu jednog istog glagola, *save*, sa srpskim sufiskom (*sejvujemo*) i bez ikakve morfološke adaptacije (*da se sejv za ne daj bože*). Takođe, postoji i slučaj da se koristi i engleski i srpski glagol (*ne možeš da joj objasniš / ne možeš to da eksplejn detetu*). Ne možemo utvrditi da li se ovde radi o nepažnji pisca ili je u pitanju pažljivo sročeni umetnički diskurs, čime Nebojša Milosavljević možda želi da potencira da se ne radi o fiksiranom sociolektu, već, naprotiv, o dinamičnoj tvorevini, tj. o procesu hibridizacije srpskog i engleskog.

'Serglish/sergliš' kojim govori Milosavljevićev pripovedač i na kome piše pismo rođacima nije srpski koji bi njegovi bližnji u Srbiji mogli razumeti, iako on govori o

6 Za neko detaljnije lingvističko istraživanje bilo bi zanimljivo uporediti glagolsku i imeničku fleksiju u ovoj priči sa nalazima Dimitrijević-Savić (2005), koja pominje gubljenje padeških nastavaka i pojednostavljenje glagolske fleksije, dok ovde imamo mnogo upadljiviji slučaj dodavanja srpske fleksije na engleske reči. Dodavanje flektivnih sufiksa na engleske reči, kakvo imamo u 'Serglishu/serglišu', kao jednu od vrlo bitnih karakteristika uočili su i istraživači koji su se bavili makedonskim jezikom u Australiji (Cvetkovski 2000) i Kanadi (Madžar-Ribar 2000), gde se dodaju čak i članovi-sufiksi (na primer, *румощ, кичинош*, od engleskog *room, kitchen*).

običnim stvarima i svom svakodnevnom životu.⁷ Upravo tu se vide moguće razmere posledica dekonstrukcije jezičkog identiteta. Način na koji ovaj kanadski imigrant govori svoj maternji jezik mogao bi biti smešan onima koji poznaju i engleski i srpski, ali je u stvari zloslutan jer ukazuje na destrukciju kulturnih vrednosti blisko povezanih sa jezikom. Ne samo da on pozajmljuje strane reči, on ih i usvaja na takav način i do te mere da jezik kojim se služi postaje nerazumljiv govornicima srpskog jezika. Opasnost koja vreba u ovom procesu dekonstrukcije maternjeg jezika jeste da može doći do suštinskog prekida u odnosu sa domicilnom kulturom i gubljenja osećaja pripadanja naciji iz koje se potiče, što se svodi na dekonstrukciju kulturnog i nacionalnog identiteta. Istraživači se prosto ponavljaju u naglašavanju značaja komunikacije za očuvanje duhovne posebnosti koju možemo nazvati nacionalnim identitetom:

Ljudska bića koja su prostorno raštrkana stvaraju zajedničke oblike kulture i društvene organizacije preko dostupnih načina međusobne komunikacije... Može se smatrati da socijalna interakcija prethodi kulturi, ali je njen pravac od samog početka određen ne samo ekološkim položajem već i vidovima kulture koji se razvijaju kroz interakciju, kao što je jezik (Dawson and Getty, 251).

Drugim rečima, bez komunikacije putem jezika ne bi bilo ni kulture. Logična implikacija ovoga jeste da slabljenjem komunikacije zbog dekonstrukcije maternjeg jezika određena zemlja i njena dijaspora polako počinju da se udaljavaju. U Milosavljevićevoj priči se može naći mnogo rečenica koje su u velikoj meri neshvatljive srpskim govornicima i koje mogu poslužiti kao primer postupnog jezičkog udaljavanja i kulturnog otuđivanja. Recimo: „Ja imam dosta posla oko taun hausa, (katujem travu, čistim atik) i nekako ugrabim par sati dnevno da sređujem bejsment jer hoćemo da ga rentamo i tako povećam inkam“ (Milosavljević 2005:74). Jezik kojim govori ovaj gastarbajter, ili bolje reći jezik koji on sam stvara u pokušaju da komunicira sa svojimima nije ni srpski ni engleski, ali može se pretpostaviti da se on razvija u neku formu substandardnog engleskog jezika koji će na kraju biti žargon samo srpskih imigranta i time prestati da bude makar i neadekvatno sredstvo komunikacije sa rođacima u Srbiji. Dewy (1916:5) tvrdi: „The communication which ensures participation in a common understanding is one which secures similar emotional and intellectual dispositions – like ways of responding to expectations and requirements“.⁸ Dakle, mada ga njegova supruga i ćerka razumeju, rođaci i prijatelji u domovini biće zbunjeni i isfrustrirani usled nemogućnosti da shvate značenje takvih rečenica, a zatim i emotivnu poruku koju one nose, tako da će izostati očekivana reakcija saosećanja sa rođakom u rasejanju, a time i suštinska interakcija i komunikacija.⁹

Imajući sve ovo u vidu, prividna retencija maternjeg jezika kao kućnog jezika ne znači neizostavno „da on predstavlja vezu sa prošlošću i pomaže u održavanju i očuva-

7 Kada se radi o anglosrpskom, rađeno je jedno manje empirijsko istraživanje razumevanja pojedinačnih rečenica. Međutim, za razliku od anglicizama u ovoj priči, navedeni anglicizmi, sem par popularnih žargonskih izraza, ne spadaju u oblast svakodnevne leksike, već naprotiv, kao i većina anglicizama u anglosrpskom, koriste se u posebnim registrima medija, ekonomije, računarstva i sličnih oblasti, pa je ograničeno razumevanje anglicizama delimično bilo uslovljeno i ograničenim poznavanjem određene oblasti (up. Panić-Kavgić 2006).

8 Prevod citata: „Komunikacija koja omogućava učestvovanje u uzajamnom razumevanju jeste ona koja obezbeđuje slične emocionalne i intelektualne stavove – kao načine reagovanja na očekivanja i zahteve“.

9 V. Cvetkovski (2000:59) navodi da kada je drama Ž.Činga *Kengurov skok*, koja govori o makedonskim iseljenicima u Australiji i cela je pisana na hibridu makedonskog i engleskog, igrana na sceni pozorišta u Skoplju, publika koja ne zna engleski nije mogla da razume jezik.

nju društvene kohezije“ (Tomović 2004:215). Šta više, problem anglicizama u vokabularu maternjeg jezika u srpskoj jezičkoj sredini deluje mnogo manje ozbiljno u odnosu na neobuzdano pozajmljivanje i usvajanje engleskih reči u rasejanju.

Naša kratka lingvistička analize 'Serglisha/sergliša' u priči Nebojše Milosavljevića nameće nekoliko zaključaka. Stepennost promene srpskog jezika, tj. njegove hibridizacije sa engleskim dešava se samo na nivou leksike. Ortografija i fonologija su kao u srpskom. Uz manja odstupanja i upadljivo odsustvo slaganja prideva i imenice, srpska imenička i glagolska fleksija, a naročito sintaksa na nivou rečenice gotovo su sasvim kao u standardnom srpskom. Ako uporedimo ovaj jezik sa stvarnim jezikom naših iseljenika koji je opisala J. Dimitrijević (2005), u kome postoje značajne morfosintaksičke i sintaksičke promene, i znajući da je sintaksa deo jezičkog sistema najmanje i najspornije podložan promenama, mogli bismo zaključiti da 'Serglish/sergliš' u priči još nije izgubio neka najbitnija svojstva srpskog. Svest o važnosti srpskog, ma kako paradoksalno i ironično zvučala, u svetlu ovih lingvističkih zaključaka, možda na kraju može izgledati i manje ironična a cela situacija i ne sasvim beznadežna.

Međutim, lingvističke zaključke treba staviti u širi kulturološki kontekst. Postoji niz utvrđenih faktora od kojih zavisi retencija srpskog jezika i kojima se može objasniti pritisak na imigrante u Kanadi da usvoje engleski ili francuski jezik. Akulturacija je u direktnoj vezi sa: 1. namerom da se u Kanadi ostane trajno; 2. radnim statusom; 3. zanimanjem glave porodice; 4. odlaskom u crkvu; 5. vrstom i veličinom zajednice u kojoj se živi; 6. stepenom druženja u slobodno vreme sa ljudima van svoje etničke zajednice (Tomović 2004: 217). Procenat imigranta koji uspevaju da sačuvaju čistotu maternjeg jezika istovremeno usvajajući standardni vid stranog jezika je mali i tu uglavnom spadaju visokokvalifikovani emigranti koji u Kanadu dolaze sa dobrim poznavanjem jednog ili oba zvanična jezika ove zemlje. Za razliku od njih, većina imigranata prolazi kroz fazu jezičke hibridizacije nalik Milosavljevićevom junaku na putu ka potpunom usvajanju stranog jezika. Čini se da je najgora mogućnost ostati zarobljen između dva jezika, maternjeg i stranog. U tom slučaju, na žalost isuviše čestom, iseljenik ostaje metaforički raskrečen između dva jezika i dve kulture, koje umesto da mu pruže dvostruko stabilan oslonac u stvari dovode do destabilizacije, odnosno dekonstrukcije ne samo jezičkog već i kulturnog identiteta. Ovaj fenomen zloupotrebe jezika kroz hibridizaciju je toliko rasprostranjen u rasejanju da su se vlasnici najveće srpske knjižare u Torontu po imenu *Serbica* nosili mišlju da na ulazna vrata stave upozorenje: „No Serblish.“ Posledica toga bila bi da jedan ogroman deo srpske emigracije koji inače govori 'Serglish/sergliš' ostaje odsečen od svoje kulture negde na ničijoj zemlji između granica dva jezika. Da ironija bude još gora, pripovedač u Milosavljevićevoj priči insistira upravo na značaju maternjeg jezika. On zaključuje: „Jer šta je čovek bez svog lengvidža? Zero!“ (Milosavljević 2005:8). Tako i čitalac, koji ne mora da bude upoznat sa naučnim istraživanjima veze između dekonstrukcije jezika i gubljenja kulturnog identiteta, dolazi do istog zaključka: Jer šta je čovek bez svoj jezika? Ništa!

Literatura:

- Bugarski, R. (2003). *Opšta lingvistika, Sabrana dela* 6, Beograd, Čigoja štampa/XX vek.
- Svetkovski, V. (2000). „Креолизација на македонскиот и англискиот јазик од страна на македонските доселеници во Австралија.“ Zbornik radova *Language and Society at the Turn of the XXI Century*, International Congress of the Applied Linguistics of Macedonia. 51–62.

- Dewy, John. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
- Dimitrijević, J. (2005) *Bilingual language practices in a migrant community: Language shift and code-switching in a Serbian language community in Melbourne, Australia*. Ph.D. dissertation, University of Melbourne.
- Dimitrijević Savić, J. (2008). 'Convergence and Attrition: Serbian in Contact with English in Australia.' *Journal of Slavic Linguistics*, 16(1): 57-90.
- Krstić, D. Blog na <http://dejankrstic.mojblog.rs/p-do-you-speak-serglish/103860.html>
- Madžar Ribar, M. (2000). „Поновите македонски иселеници во Онтарио – Канада и нивниот мајчин јазик". Zbornik radova *Language and Society at the Turn of the XXI Century*, International Congress of the Applied Linguistics of Macedonia. 63–68.
- Milosavljevic, Nebojsa. (2005). *Uh, Kanada. Priče iz obećane zemlje*. Toronto: PrintMan Inc Toronto.
- Mišić Ilić, B. (u pripremi). „Serglish i/ili anglosprski”
- Panić Kavgić, O. (2006). „How Speakers of Serbian Understand Anglicisms: Some Empirical Evidence". Zbornik radova sa međunarodne konferencije *English Language and Literature Studies: Interfaces and Integrations*. Beograd, Filološki fakultet. 261–273.
- Prčić. T. (2005). *Engleski u srpskom*. Novi Sad, Zmaj.
- Serbian Café. Blog na <http://serbiancafe.com/lat/diskusije/mesg/78/014402622/nova-godina.html?13>
- Serblish. Dostupno na: <http://en.wikipedia.org/wiki/Serblish>
- Smith, A. (1991). *National Identity*. Harmondsworth: Penguin.
- Tomović, A. Vladislav. (2004). „The Serbian Language in Canada: The Problem of Retention.“ *Diaspora Serbs, A Cultural Analysis*. Earle Waugh and Milan V. Dimic, eds. Edmonton: MV Dimic Research Institute, University of Alberta Press.
- Vasić, V., T. Prčić, G. Nejebauer (2001). *Do you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad, Zmaj.
- Šević, R. (1996). „Srpski i engleski – jezici u kontaktu?”. U *O leksičkim pozajmljnicama*, Subotica – Beograd. Gradska bibiloteka – Institut za srpski jezik, 81–88.
- Šević, R. (2000). „Do you speak Serglish?”. Zbornik radova *Language and Society at the Turn of the XXI Century*, International Congress of the Applied Linguistics of Macedonia. 33–40.

SERGLISH: DECONSTRUCTION OF LANGUAGE IDENTITY AS SEEN BY NEBOJŠA MILOSAVLJEVIĆ

Summary

The significance of language in the building of all aspects of identity can hardly be overstressed. Likewise, its retention in diaspora is a *sine qua non* for the preservation of one's cultural identity. Threatened by deconstruction due to the influence of the foreign language, it needs to be cultivated as the home language, that is the language of communication between different generations of immigrants at home. Still, the phenomenon of its hybridisation causes worry among researchers who see the loss of cultural identity as its consequence. Writers, like Nebojša Milosavljević in his story *Do you speak serglish?*, also warn against this corruption of the mother tongue. A short linguistic and cultural analysis of this literary text points out the potential danger of the deconstruction of the national identity caused by the possible severance of communication between Serbia and its diaspora.

Vesna Lopičić, Biljana Mišić Ilić

МЕЂУГЕНЕРАЦИЈСКЕ РАЗЛИКЕ И ОЧУВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА У АУСТРАЛИЈИ

Премда је српска дијаспора једна од већих и старијих мањинских заједница у Аустралији, донедавно су подаци о употреби и очувању српског језика у овом контексту били релативно оскудни и, разасути по литератури о језицима мањина у Аустралији, без проминентног места у њој, тешко доступни. У овом раду дат је приказ међугенерациских разлика у употреби српског језика у различитим доменима током периода од 1976. до 2006. године. Закључак да се млађе генерације у Аустралији данас ретко служе српским језиком не изненађује, али отвара многа питања, пре свега питање на који начин би се процес замене српског енглеским језиком могао зауздати, ако не и преокренути.

Кључне речи: очување језика, српски, енглески, Аустралија

1. Увод

Многобројне су студије које су се бавиле проблемом очувања мањинских језика, пре свега језика исељеничких заједница у Северној Америци, Аустралији и земљама западне Европе. Иако нису испуниле можда нереално очекивање да укажу на комбинацију друштвених и психолошких фактора, 'чаробну формулу' која може да гарантује опстанак и трајање ових језика у великим урбаним центрима развијеног запада, јесу недвосмислено указале на то да постоји један број фактора који су увек присутни тамо где мањинске језичке заједнице одолевају и трају. Закључак је да има више од једне 'формуле' за очување језика мањина у исељеничким контекстима и да пресудни нису само елементи једначине, већ и однос у коме они стоје.

Позитиван утицај на очување језика мањинских досељеничких заједница у великим урбаним центрима запада већина студија (на пример, Едвардс, 1994; Бејкер, 2001) приписује, пре свега, високој концентрацији припадника одређене заједнице у појединим, физички издвојеним, насељима, затим, константом приливу већег броја нових досељеника којима је језик мањине матерњи, као и могућности да се без великих финансијских издатака посећује географско подручје где је овај језик заправо језик већине или где живи велики број говорника којима је овај језик матерњи. Уколико језик карактерише међународни статус, односно ако се ради о језику који ужива углед језика који се као други или страни изучавају у школама или који ужива статус *lingua franca* језика трговине, дипломатије и слично, то може битно допринети његовом очувању у исељеничком контексту. Даље, постојање већег броја радних места која подразумевају редовну интеракцију са другим говорницима језика мањине, као и низак степен школске спреме као карактеристика мањинске језичке заједнице често се помињу као фактори који на очување језика мањине могу имати позитиван утицај.

Када се ови фактори сагледају, лако је уочити да социо-економска ситуација коју они описују и није тако повољна за једну заједницу, чак и ако доприноси очу-

вању њеног језика. Заправо, ово је опис ситуације у којој физичка и друштвена изолованост мањинске заједнице имплицира једнострану или обострану нетрпељивост, верску, расну или етничку, као и ограничене могућности за социоекономску мобилност условљене недостатком образовања, а потпомогнуте лако доступним слабом плаћеним пословима унутар заједнице. Једна држава можда нема утицаја на прилике у другим земљама које за последицу имају миграције ка њеним просторима, нити на међународни статус који поједини језици, чији је значај миноран у њеним оквирима, уживају, као ни на физичку удаљеност дијаспора од матица, али свакако се не може тврдити да држава својом унутрашњом политиком не креира социоекономске прилике у којима њено становништво живи.

Државна политика се такође веома јасно огледа и у постојању званичне одредбе да се настава, макар у нижим разредима, може одвијати у потпуности или делом на језицима мањина, или, макар, могућности да се језици мањина предају у школама, у доступности штампаних материјала (књига, часописа, новина и других) на језицима мањина у библиотекама чији рад је омогућен или подржан од стране државе, као и у постојању званичне одредбе у прилог емитовању радио и телевизијских емисија на језицима мањина у оквиру програма чији рад је омогућен или подржан од стране државе, од реда факторима који доприносе очувању језика мањина.

С друге стране, изражен осећај субјективне етнолингвистичке виталности једне заједнице, то јест, најједноставније речено, позитивно мишљење које заједница гаји о себи у односу на друге заједнице у окружењу, друштвене мреже унутар заједнице које карактерише висок степен густине (*density*) и снажне везе унутар групе (*in-group ties*), специфична групна култура, доживљај језика као симбола етничке припадности, повезаност верске праксе и језика, стандардизован дијалект језика мањине којим се многи у заједници служе, као и традиција књижевног стваралаштва на језику мањине такође имају изражен позитиван утицај на опстанак и трајање мањинских језичких заједница у исељеничком контексту, а зависе, већим делом, од ставова и односа унутар саме заједнице.

Шта се, даље, дешава када у потрази за формулом очувања језика мањина у исељеничким заједницама овој већ прилично сложеној једначини додамо једну нову променљиву: међугенерациске разлике? То је питање на које ће овај рад покушати да одговор да разматрајући пример српске језичке заједнице у Аустралији. Подаци на које се рад ослања потичу из пописа Аустралијског бироа за статистику (*Australian Bureau of Statistics*) из периода од 1976. до 2006. године (од 1976. године у попис је укључено и питање о језицима који се употребљавају код куће, то јест, „*in the home*“), студија које су се бавиле питањем очувања језика мањина у аустралијском контексту (Клајн, 1991; Кип, Клајн и Пауелс, 1995; Клајн, 2001, 2005), као и истраживањима обављеним у српској језичкој заједници у Аустралији у периоду од 2002. до 2009. године (Димитријевић Савић, 2004а, 2004б, 2006, 2008а, 2008б, 2009а, 2009б) .

У раду се прво даје приказ употребе српског језика у домену породице у аустралијском контексту. У овом свом делу рад се ослања како на податке Аустралијског бироа за статистику из периода од 1976. до 2006. године, тако и на етнографску студију коју је ауторица спровела у српској језичкој заједници у Аустралији у периоду од 2002. до 2009. године. Рад се, затим, бави српским језиком у домену образовања у Аустралији и указује на забрињавајућу чињеницу да број деце која у Аустралији у школама при црквено-школским општинама и држав-

ним школама бирају да похађају наставу српског језика из године у годину опада. Коначно, рад предлаже шта би ваљало чинити како би се српски језик у Аустралији оснажио и како би се процес замене српског језика енглеским у другој и трећој генерацији могао зауздати.

2. Употреба српског језика у домену породице

Клајн (2005) процењује да се у Аустралији данас говори 240 језика. Током прве деценије двадесет првог века проценат аустралијског становништва које се у својим домовима служи још неким језиком осим енглеског попео се на безмало 20 процената, док је тај проценат још већи у највећим градовима Аустралије, Сиднеју и Мелбурну, и сада премашује 30 процената. Аустралија од осамдесетих година прошлог века улаже знатне напоре како би развила и сачувала иконе свог мултилингвизма и мултикултуралности, на пример: СБС радио-телевизију и многе друге радио станице које емитују програме и на 48 језика мањина, већи број језика мањина акредитованих за *Year 12 Examination*, тј. матурски испит, *Telephone Interpreter Service*, односно, могућност да се услуге тумача за више десетина језика добију путем телефона, као и доступност књижевних дела и других штампаних материјала на језицима мањина у јавним библиотекама широм Аустралије. Из Аустралије је такође потекао термин *community languages*, односно, језици заједница, који се сада користи и у Великој Британији и на Новом Зеланду. Овај термин се у Аустралији користи од седамдесетих година прошлог века, када је сазрела свест да је термин 'страни језик' неприкладно примењивати када је реч о језицима који се говоре на аустралијском тлу. Термин се односи на језике исељеничких заједница у Аустралији али не на аутохтоне језике, језике Аборициана, који уживају посебан статус те, стога, имају и посебан назив.

Фишман (1991: 277) је, међутим, изнео тезу да политика коју Аустралија води у односу на мањинске језичке заједнице представља приступ који је, премда наизглед позитиван, заправо неефикасан и не може дати очекиван допринос опстанку ових језика. Српски језик представља одличан пример у прилог овој тези.

Подаци Аустралијског бироа за статистику показују да је 2006. године број говорника српског језика у Аустралији био 95 364, док је 2001. године тај број је био 49 202, а 1991, 24 336. Упечатљиви скокови у броју говорника од 101,9 односно 102,2 процента забележени у периоду од 2001. до 2006, то јест, у периоду од 1991. до 2001, то заправо нису, већ је овако велика разлика у броју оних који су навели да српски језик користе у својим домовима резултат преименовања језика од стране самих говорника као последица дешавања на Балкану деведесетих година прошлог века. На пример, 1991. године 4540 особа изјавило је да код куће говори 'српско-хрватским' језиком, а 38 779 особа да говори 'југословенским'. Накнадна појашњења показала су да је велики број говорника који су језик седамдесетих и осамдесетих година прошлог века називали 'српско-хрватским', односно 'југословенским', језик који користе у својим домовима назвао 'српским' десет, односно двадесет година касније. Даље, године 1986. број говорника 'српског', 'хрватског', и 'српско-хрватског' језика био је 140 575, а 1976. 142 407. Када су пописи из средине седамдесетих, односно осамдесетих година двадесетог века у питању, подаци су обрађени тако да није могуће одвојити говорнике 'српског', од говорника 'хрватског', тј. 'српско-хрватског' језика, док они који су дали одговор 'југословенски', не мали број њих, нису ни узети у разматрање (Клајн, 1991).

Иако се стиче утисак да статистике, упркос наведеним нејасноћама и недореченостима, указују на то да српски језик у Аустралији опстаје и да нема разлога за бригу, над њима се ваља замислити. На пример, на основу података које је Аустралијски биро за статистику учинио доступним није могуће одредити у којој мери је забележени пораст заправо одраз броја новопридошлих говорника. Даље, забележени су и падови, који, заправо, представљају друго лице медаље која нагле скокове у броју оних који у оквиру својих домова употребљавају неки од језика мањина објашњава једним општим трендом, наводно присутним у великом броју мањинских језичких заједница. Наиме, они исељеници који су у Аустралију пристигли током периода изражене политике асимилације и такозване 'политике беле Аустралије' (*white Australia policy*) били су изложени притисцима и остављени без средстава која су придошлицама које су нови живот започеле у Аустралији након политичких промена осамдесетих година прошлог века постала доступна. Промена политике довела је, наводно, до тога да су се сви становници Аустралије осећали довољно слободним да искрено одговоре на питање о употреби језика у домену породице, стога и нагли пораст у броју говорника језика мањина у резултатима пописа.

Политици мултикултуралности се често приписују успеси у зауздавању замене језика мањина енглеским језиком, али чини се да се они огледају преваходно у ниским стопама замене језика међу исељеницима прве генерације (они ма који нису рођени у Аустралији), док се исходи за рођене у Аустралији и оне који су у Аустралију стигли као веома млади, пре него се процес усвајања језика мањине као матерњег језика завршио, припаднике друге генерације, чине мање повољним. Закључно са 1996. годином било је могуће упоредити, служећи се подацима о месту рођења родитеља (који, интересантно је приметити, од 2001. године нису предмет пописа) у ком обиму је присутна замена српског енглеским језиком међу припадницима прве, односно друге генерације. Из године у годину, подаци указују да док је проценат припадника прве генерације који за потребе пописа наводе да користе српски језик у својим домовима релативно висок, око 85 процената, међу припадницима друге генерације тај проценат је знатно нижи, око 58 процената.

Истраживања спроведена међу људима српског порекла са трајним пребивалиштем у Аустралији у периоду од 2002. до 2009. године, којима је до данас обухваћено 389 испитаника из свих пет савезних држава, показују да у породици, домену који уз домен религије, најдуже одолева притисцима доминантог језика у исељеничким контекстима, није реткост да се један или оба родитеља, припадника прве генерације, својој деци обраћају како на српском, тако и на енглеском, док се деца родитељима обраћају скоро искључиво на енглеском језику. Браћа и сестре, припадници друге генерације, међусобно најчешће разговарају на енглеском језику. Ови подаци јасно указују на дубиозну вредност резултата пописа који се односе на употребу језика код куће, то јест, у домену породице – што је сасвим сигурно бар делом последица недоречености самог питања на основу кога су извођени закључци о токовима процеса замене језика у мањинским језичким заједницама у Аустралији (којим језиком се служите код куће?). Могуће је више тумачења тога која се информација овим питањем од становништва тражи. Једно тумачење могло би бити да се питање тиче тога на ком језику се испитаници другима обраћају, али је могуће и тумачење да је тражена информација у вези с језиком на коме се чланови породица испитаника обраћају њима. Остаје, даље, недовољно јасно да ли се ради о језику који се у домовима

испитаника најчешће користи или о језику који се, уз енглески, користи у њиховим домовима у некој, ма којој, мери.

Виђење језика као сепаратних и дискретних је, како наводе Макони и Пеникук (2007), друштвени конструкт. Они даље, у свом критичком историјском приказу објављеном као увод у књигу *Disinventing and Reconstituting Languages* развијају тезу да су језици током процеса класификације и именовања изумљени, измишљени¹ с чим у директној вези стоји и идеологија језика као сепаратних и бројивих категорија. Стога, закључују, језике не можемо посматрати као дискретне, омеђене, аутономне системе и, даље, инсистирају да је познавање локалних прилика од суштинске важности за наше разумевање језика. Макони и Пеникук (2007) тако говоре у прилог разумевању односа између онога што људи верују да је истина о свом језику (или о језицима других) и начина на који они приступају језичким ресурсима и служе се њима.

Ако су језици изум а идентитет, како је општеприхваћено у савременој социolingвистици, такође друштвени конструкт, у обзир морамо узети чињеницу да бар неки говорници, бар повремено, исказују пасионирано схватање важности и значаја одређеног језика у односу на схватање сопственог идентитета. Према савремена социolingвистичка литература обилује доказима да би претерано поједностављивање било третирање језике као симболе или носиоце идентитета, у обавези смо да озбиљно узмемо у разматрање како говорници доживљавају свој језик, односно језике, да пажљиво ослушкујемо како се према својим језицима односе, како се њима служе, и да увек у виду имамо последице које њихова употреба језика за собом повлачи – друштвене, материјалне и еколошке. Стога не треба заборавити ни на идеолошку мотивисаност одговора на питање: којим језиком се служите у свом дому? Познавање и активна употреба језика за које су одређене културне или етничке групе нераскидиво везане својом историјом има посебну тежину када ваља доказима поткрепити тврдње о сопственој припадности тим групама. Важно је из овог угла сагледати употребу језика мањина у домену породице каква произилази из резултата пописа Аустралијског бироа за статистику.

3. Српски језик у домену образовања

На очување језика мањине путем преношења језика с једне на другу генерацију припадника мањинске језичке заједнице сасвим извесно утиче језичка идеологија, дефинисана и специфичним условима и могућностима за усвајање и учење језика мањине у датом контексту (Ло Бјанко, 2003). У Аустралији, часове српског језика ђаци могу да похађају како у школама при црквено-школским општинама, тако и у појединим државним школама. Такође, средњошколци могу у оквиру *Year 12 Examination*, на крају средњошколског образовања, полагаати испит из српског језика и на тај стећи услов да заврше средњошколско и наставе с даљим образовањем. Стога можемо закључити да постоје услови који погодују учењу српског језика у оквиру образовног система.

Већина испитаника, 92 процента, које је ауторница имала прилике да анкета и/или интервјуише у оквиру свог истраживања контакта између српског и енглеског језика у Аустралији, без обзира на године старости, веома јасно је из-

1 "languages do not exist as real entities in the world and neither do they emerge from or represent real environments; they are, by contrast, the inventions of social, cultural, and political movements" (3).

нела став да за њих српски језик јесте важан и конститутиван елемент индивидуалног и колективног идентитета. Односно, чини се да у овој заједници доминира плуралистичка језичка идеологија (Шмид, 2000). Стога не изненађује да је велика већина испитаних родитеља, чак 97 процената, била сагласна да учење српског језика игра суштински важну улогу у процесу формирања идентитета њихове деце. Из коментара родитеља веома јасно се види да они учење српског језика од стране своје деце сматрају нераскидиво повезаним с познавањем српског културно-историјског наслеђа.

С друге стране, премда су се сви испитаници школског узраста, њих 122, узраста од 12 до 18 година, изајснили позитивно по питању личне потребе за бољим упознавањем српске културне баштине, невољно су одговарали на питања о томе да ли похађају или су похађали наставу српског језика у државним школама или у школама при црквено-школским општинама. Већина наставу српског језика није похађала нити је, наметнуо се утисак, имала озбиљне намере да то у будућности учини. Углавном су осећали потребу да се правдају великим бројем обавеза у, како су говорили, редовној настави. На нивоу целе Аустралије, школске 2008. године је било свега 60 средњошколаца који су изабрали да у оквиру редовног школовања уче и српски језик. Из године у годину овај број је све мањи. Наставници све учесталије опомињу да су пре свега родитељи одговорни што њихова деца немају довољно подстицаја за учење српског језика, док родитељи за ову ситуацију окривљују недовољно стручан наставни кадар и лоше, застареле или, пак, превише иновативне, неозбиљне програме. Међутим, сви, и млади и њихови родитељи и наставници, слажу се да српско наслеђе вреди очувати у Аустралији.

Ова недоследност, раскорак између прокламованих ставова о вредности српског језика и практичних одлука које не могу допринети очувању српског језика, веома јасно се види када испитаници говоре о томе да ли својој деци предшколског или раног школског узраста читају на српском, да ли чине напоре да својој деци обезбеде књиге или друге материјале (музику, филмове и слично) на српском, да ли се труде да своју децу мотивишу да са њима разговарају искључиво на српском, да на српском пишу (на пример, писма рођацима, дневник) како би омогућили и поспешили развој свих језичких компетенција код своје деце. Већина родитеља, по сопственом признању, то не чини или не чини довољно напора у том правцу (на пример, један део родитеља са децом редовно прати тренутно популарне телевизијске серије српске продукције). Један број родитеља је веома отворено говорио о томе да су са својом децом до њиховог поласка у школу разговарали искључиво на српском језику, али да су са почетком децјег формалног образовања свесно донели одлуку да се у разговору са децом служе искључиво енглеским језиком како би деца тим језиком што боље и што пре овладала, верујући да то чине за добробит деце.

4. Шта (не) треба чинити како би се српски језик у Аустралији очувао

Очување и преношење културног и језичког наслеђа младима није једноставан, израван процес. Сам процес трансмисије ресурса, културних, језичких, их неизоставно мења. Наслеђе није статично, већ је процес у оквиру кога се граде културни идентитет, индивидуална и колективна сећања, друштвене и културне вредности. Стога наслеђе не треба посматрати као оквир у коме се изграђени идентитети приписују и преписују младима, већ као полигон на коме се у пи-

тање доводе постојећа виђења етничког, културног, језичког идентитета. У оваквим условима, могући исходи су како репродукција постојећих конвенција и односа, тако и продукција нових.

Многи испитаници школског узраста, млади људи који по сопственом казивању високо вреднују српску културну баштину и своје наслеђе негују кроз музику, игру и верску праксу, изразили су став да најрадије комуницирају на енглеском језику јер сматрају да је то језик који најбоље изражава њихову културу и идентитет. У интеракцији са вршњацима и члановима породице они се најчешће служе етнолектом аустралијског енглеског (Димитријевић-Савић, 2009в) и/или практикују прекључивање кодова са течним и конверзационо функционалним прелазима са енглеског на српски, српског на енглески, при чему енглески представља језичку матрицу (Димитријевић-Савић, 2008а, 2008б, 2009б). Сматрају да на овај начин они изражавају свој дуални идентитет, своју бикултуралност као Аустралијанци српског порекла. Морамо се запитати да ли је реално било шта друго очекивати од њих? Целокупан језички, друштвени, географски, политички, културни оквир у коме они живе другачији је од онога у коме су живели и живе њихови родитељи. Својом језичком праксом они су и енглески и српски језик учинили својим, изразом свог хибридног идентитета (упореди Херис, 2006).

Искуства која су произашла из покушаја ревитализације других језика (на пример, Фишман, 1991), од којих многа су подухвати у које је уложено много више него што икада реално може бити уложено у очување српског језика у Аустралији, указују на то да би више користи него штете произашло из прихватања језичких пракси које срећемо у српској исељеничкој заједници у Аустралији, из експлицитно израженог става да је то што највећи број припадника друге генерације, на пример, поседује неко знање и негује неку врсту односа према српском језику прихватљиво, па чак и позитивно. Однос између језика, језичке идеологије и идентитета је далеко сложенији од тога каквим је представљен у великом броју досадашњих студија које су се бавиле очувањем језика мањина као средством за очување групног идентитета етничких и културних заједница у исељеничком контексту. Негативан став према билингвалним језичким праксама, њихово поређење са монолингвалном језичком праксом или билингвалном језичком праксом у контексту посредног језичког контакта у корист ових других могу бити само контрапродуктивни и могу имати једино негативан исход за очување српског језика у исељеничком контексту. Не сме се, међутим, све завршити само на речима, па биле то и речи подршке и хвале. Неопходно је предузети конкретне кораке да се српски језик у Аустралији оснажи.

Први корак би свакако требало да буде једна опсежна студија образовне праксе у школама при црквено-школским општинама и у државним школама које нуде српски језик као један од изборних предмета. Студија би за циљ имала унапређивање образовне праксе и могла би се бавити подстицањем професионалних компетенција наставника српског језика, којима не недостаје воље и ентузијазма, али им неретко недостаје стручности, идентификованим циљевима, исходима и начином реализације активности које наставници предузимају у раду са својим мултикултуралним, билингвалним одељењима. На основу студије могао би бити израђен оквир за професионални развој наставника српског језика у овом специфичном контексту, као и за израду одговарајућих наставних програма и материјала.

Даље, процес замене језика се знатно убрзава када друга генерација у време заснивања сопствених породица више није у могућности да говори језиком својих родитеља, односно да језик мањинске заједнице пренесе трећој генерацији. Управо се у том животном тренутку, најчешће у доби између 30 и 50 година старости, јавља свест да је језик „бесповратно изгубљен“, да поправке нема, баш у моменту када је мотивација да се језик поново „оживи“ знатна. Стога би други, не мање важан, корак требало да буде својеврсно „буђење“ генерације која представља спону између досељеника и нових нараштаја. Обзиром да су припадници ове генерације углавном у неком периоду свог одрастања говорили српским језиком или овладали њиме довољно да би могли да разумеју своје старије, потребно је предочити им да за њих српски језик није изгубљен и да га могу у живот и употребу вратити за релативно кратко време, под условом да за то постоје одговарајући услови. Кључну улогу у овом процесу поновног овладавања матерњим језиком могу играти радионице у оквиру којих учесници могу открити колико заправо владају својим матерњим језиком и наставити да своје знање надограђују и унапређују. Позитивна искуства са овом врстом радионица имало је више мањинских језичких заједница, на пример француска језичка заједница у Мејну и Род Ајланду, САД (видети „Réveil... Waking up French“). Овај групни процес учесницима би омогућио да кроз један неформалан приступ поново успоставе и ојачају везе са својим културним и језичким наслеђем.

5. Закључак

Чињеница је да у исељеничким контекстима процес замене језика у својим касним стадијумима раставља људе и њихово културно наслеђе, доводи до фрагментације и, коначно, нестанка исељеничке заједнице. Тиме је оштећена и ширира заједница јер губитак културне разноликости слаби политичку и економску креативност. Губи, међутим, и језичка и културна матица, јер у каснијим стадијумима процеса замене језика везе између матице и њених дијаспора бивају битно ослабљене. За што потпуније разумевање процеса замене језика у исељеничким контекстима неопходно је разумети међугенерациске разлике унутар различитих домена у којима се билингвални говорници служе како доминантним језиком, тако и језиком мањинске заједнице, пре свега унутар домена породице и домена образовања. У овом раду представљена су досадашња сазнања о међугенерациским разликама у употреби српског језика у овим доменима у аустралијском контексту. Премда се у Аустралији политици мултикултуралности приписују велики успеси у зауздавању процеса замене језика мањина енглеским језиком, пажљива анализа резултата пописа Аустралијског бироа за статистику у периоду од 1976. до 2006. године, на којима се ове оцене темеље, показује да је број припадника друге генерације који се, на пример, српским језиком служе у домену породице знатно нижи од броја припадника прве генерације. Овај закључак потврђује и етнографска истраживања обављена у српској исељеничкој заједници у Аустралији. Даље, премда систем образовања у Аустралији пружа могућности које могу допринети очувању српског језика у овом контексту и премда у српској заједници у Аустралији доминира плуралистичка језичка идеологија, мали је број младих људи и деце који се одлучују да у оквиру државних школа или школа при црквено-школским општинама похађају наставу српског језика, што се свакако негативно одражава на очување српског језика. Негативне последице по српски језик у аустралијском контексту могле би се предупредити

ако би на време били предузети конкретни кораци да се српски језик у Аустралији оснажи. Један такав корак могла би бити студија образовне праксе у настави српског језика у Аустралији; други корак могле би бити радионице, које су се показале веома делотворним у пројектима ревитализације језика мањина, у оквиру којих би припаднице друге генерације добили прилику да свој матерњи језик разбуде и оживе.

Литература

- Бејкер, 2001: Baker, C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters, 2001.
- Димитријевић-Савић, 2004а: Dimitrijević Savić, J., „Contact-induced change in a case of language shift: the Serbian language in Australia“, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XLVII/1-2, 2004, 75-91.
- Димитријевић-Савић, 2004б: Dimitrijević Savić, J., „Code-switching: structure and meaning“, *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature* 3(1), 2004, 37-46.
- Димитријевић-Савић, 2006: Dimitrijević Savić, J., „Questioning macro-sociological accounts of language shift: Peasant values, rock ‘n’ roll, and church lunches“, *Facta Universitatis, Series: Linguistics and Literature*, 4(1), 2006, 33-46.
- Димитријевић-Савић, 2008а: Dimitrijević Savić, J., „Conversational Code-Switching in Serbian-English Bilingual Interaction“, *Српски језик* 13/1-2, 2008, 485-509.
- Димитријевић-Савић, 2008б: Dimitrijević Savić, J., „Convergence and Attrition: Serbian in Contact with English in Australia“, *Journal of Slavic Linguistics*, 16(1), 2008, 57-90.
- Димитријевић-Савић, 2009а: Dimitrijević Savić, J., „Discourse markers, the lexical facilitation of transversion and cognitive motivation: some evidence from Serbian-English bilingual speech“, *Радови Филозофског факултета у Источној Сарајеву*, бр. 11, књига 2, Пале, 2009, 21-44.
- Димитријевић-Савић, 2009б: Dimitrijević Savić, J., „Maintenance of Serbian in Australia“, *Српски језик* 15/1-2, 2009, 211-228.
- Димитријевић-Савић, 2009в: Димитријевић-Савић, Ј., „Глокализација и билингвалне језичке праксе у једној исељеничкој заједници“, међународна конференција *Језик, књижевност, идентитет*, Филозофски факултет у Нишу, април, 2009.
- Едвардс, 1994: Edwards, J., *Multilingualism*. London: Routledge. 1994.
- Кип, Клајн и Пауелс, 1995: Kipp, S., Clyne, M., Pauwels, A., *Immigration and Australia's language resources*. Canberra: Australian Government Publishing Service. 1995.
- Клајн, 1991: Clyne, M., *Community Languages. The Australian Experience*. Cambridge: Cambridge University Press. 1991.
- Клајн, 2001: Clyne, M., „Can the shift from immigrant languages be reversed in Australia?“ In J. A. Fishman (ed.). *Can Threatened Languages Be Saved?* Clevedon: Multilingual Matters. 2001, 364-390.
- Ло Бјанко, 2003: Lo Bianco, J., Clusters of research areas. In R. Campbell & D. Christian (Eds.), *Directions in research: Intergenerational transmission of heritage language. Heritage Language Journal*, 1(1). 2003, 3-6.
- Макони и Пенникук, 2007: Makoni, C. and Pennycook, A., *Disinventing and reconstituting languages*. Clevedon: Multilingual Matters. 2007.
- Réveil... Waking up French*. Web 01.10.2009. <<http://www.wakingupfrench.com/french.shtm>>.
- Фишман, 1991: Fishman, J. A., *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters. 1991.
- Херис, 2006: **Harris, R.**, *New Ethnicities and Language Use*. Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan. 2006.

Шмид, 2000: Schmid, C., The politics of English Only in the United States. In R. D. González & I. Melis (Eds.), *Language ideologies: Critical perspective on the official English movement*. Mahwah, NJ: National Council of Teachers of English. 2001, 62-86.

INTERGENERATIONAL DIFFERENCES AND THE MAINTENANCE OF SERBIAN IN AUSTRALIA

Summary

Despite its being one of the longest established community languages in Australia, until recently little was known about the macro-sociological and micro-sociological patterns of the use of the Serbian language in this context. In migrant contexts the process of language shift in its later phases divorces people from their cultural heritage, leads to the fragmentation and, ultimately, the disappearance of the community and its language. In order to understand the shifting process in migrant contexts, it is first necessary to understand intergenerational differences in the use of the community language and the host language across domains, but most particularly within the family domain and the domain of education. This paper presents an overview of intergenerational differences in the use of Serbian in Australia across domains in the period from 1976 to 2006. Although Australia's politics of multiculturalism is credited with much success in terms of stemming the tide of language shift in relation to Australia's community languages, a careful analysis of census results regarding language use in the home, on which these assessments are based, as well as ethnographic research carried out in the Serbian community in Australia, reveals that such hopeful conclusions, as far as Serbian is concerned, are not fully warranted. Further, even though the Australian educational system provides means which can be conducive to language maintenance and although a pluralistic language ideology dominates in the Serbian community in Australia, the number of young people willing to study Serbian either in state schools or church-school community schools has been dwindling, a situation likely to further endanger the maintenance of Serbian in the Australian context. There are, however, as this paper argues, steps which might result in a more favorable outcome for Serbian language maintenance in Australia.

Jovana Dimitrijević Savić

KULTURNI I JEZIČKI STEREOTIPI U STAVOVIMA MLADIH: ITALIJA U JADRANSKOM OGLEDALU¹

U radu se nudi sistematski pogled na elemente koji povezuju neki jezik sa njegovom sposobnošću rasprostiranja i prihvatanja u inostranoj sredini (preplitanje višestrukih dimenzija ekonomske-proizvodne, političke, društvene i kulturne prirode). Polazi se od pretpostavke da je osnovni element privlačnosti nekog jezika njegova društvena utrošivost, korisnost koja se može posmatrati u svom instrumentalnom obličju kao sredstvo za interaktivnu komunikaciju ili kao kulturna korisnost koja u jeziku prepoznaje jasne elemente u izgradnji i razvoju ličnosti.

U radu su prikazani rezultati ankete sprovedene na 562 studenta Univerziteta u Beogradu o stavovima prema Italijanima, italijanskom jeziku i načinu života.

Rasprostiranje nekog jezika zavisi od različitih činilaca koji povezuju jezik sa njegovom sposobnošću da se širi i da bude prihvaćen među strancima. Ovi elementi odnose se na preplitanje ekonomsko-proizvodnih, političkih, društvenih, kulturnih dimenzija vezanih za sredinu u kojoj se jezik rasprostire i na motivaciju potencijalnih učenika koja zavisi od brojnih faktora (za detaljnije rasprave o motivaciji u učenju i nastavi stranih jezika videti u Dörnyei, 2003:3-32 i Ushioda & Dörnyei, 2009:1-9).

Društvena utrošivost, primenljivost, korisnost jezika jedan je od osnovnih elemenata njegove privlačnosti: od instrumentalne utrošivosti² dnevne interaktivne komunikacije do kulturne utrošivosti koja u jeziku vidi put ka sveukupnom razvoju ličnosti (Vedovelli, Barni 2005:170). Pošto je takav motiv veoma često prisutan kod studenata nekog jezika, može značajno da utiče na kvalitet motivacije studenata, usmeravajući ih ka jednom ili drugom jeziku, a može biti i od pomoći u odabiru funkcija koje se mogu predvideti kao mogući ciljevi u formativnom procesu.

Pojam društvene utrošivosti obuhvata različite dimenzije: podrazumeva društvenu interakciju, interkulturene veze u okviru kojih učenje jezika zauzima značajnu ulogu (Vedovelli, Barni 2005:170). Budući da je to faktor koji je veoma prisutan kod budućih učenika stranog jezika, i u znatnoj meri može uticati na njihovu motivaciju i usmeriti ih ka jednom ili ka drugom jeziku, ovaj faktor može da pomogne prilikom selekcije funkcija koje treba uključiti u moguće ciljeve formativnog procesa.

U vezi sa motivacijom je i pojam *jezičkog tržišta* (Calvet, 2002) koji se odnosi na sistem u okviru koga se jezici šire među potencijalnim učenicima na međunarodnom planu. Taj proces je rezultat ne samo unutrašnjeg semiotičkog identiteta jezika, već i si-

1 Ovaj rad izrađen je u okviru projekta „Srpski jezik i društvena kretanja“ 148024D, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

2 Na instrumentalnu utrošivost utiču različiti faktori: broj govornika i njihova difuzija u svetu, stoga i verovatnoća da se sa njima uspostavi komunikacija, stepen poznavanja ostalih jezika tih govornika, potreba da se uspostavi ekonomska ili proizvodna razmena u kojoj je jak ekonomski subjekat onaj čiji se jezik upotrebljava u komunikaciji, razmena dobara koja su iznutra povezana sa socio-ekonomskim i kulturnim identitetom jezika.

stema koji u jezik pretače društvenu i proizvodnu dinamiku zajednica, institucionalne politike promocije difuzije određenog jezika, sposobnost društava da ponude sopstveni društveni i kulturni identitet uobličeni u tačke oslonca, uspješne i prestižne modele. Jezičko tržište nam ukazuje na nepostojanje neutralnosti procesa širenja jezika na međunarodnom planu, njihovu zavisnost ne samo od jezičkih elemenata, podvlači činjenicu da se jedan određeni sistem sačinjen od elemenata *društvo-kultura-jezik* širi samo ako drugim društvenim subjektima uspe da ponudi nešto što je u stanju da zadobije pažnju i vrednost, kada postaje metafora *mere privlačnosti, kapaciteta atraktivnosti*, koju vrednosti nekog društva imaju kod stranaca.

Privlačnost italijanskog jezika

Po broju govornika maternjeg jezika, italijanski je na 19. mestu u svetu, sa oko 70 miliona govornika (Procena Baker i Eversley, 2000), ali deli četvrto ili peto mesto po količini privlačnosti među jezicima koji se izučavaju u svetu (Vedovelli, 2003). Ovom ne tako velikom broju govornika odgovara međutim velika mobilnost, kako tradicionalnih oblika migratornih kretanja, tako i onih savremenih, turističkih, uzrokovanih poboljšanjem prosečnih izvora prihoda pojedinca. Na ekonomsko proizvodnom planu, Italija već godinama zauzima jedno od prvih mesta u svetu što dovodi do visoke verovatnoće interakcije sa Italijanima: iako je jezik međunarodne razmene engleski, mogući su i oblici sektorske komunikacije na italijanskom u oblasti visokih, informatičkih tehnologija, prerade nafte, kulture i umetnosti, dizajna. Neka komercijalna dobra u razmeni podstiču iznutra na upotrebu italijanskog jezika: kuhinja, etnogastronomski proizvodi, muzika i opera, moda. Nazivi iz ovih oblasti ušli su u međunarodnu komunikaciju.

Privlačnost nekog jezika zavisi od njegove veze sa čitavim sistemom tog društva: što je društvo jače u svim svojim komponentama, toliko će njegov jezik biti predmet pažnje stranaca, i to bilo kao sredstvo za bliži kontakt sa tim društvom, bilo kao rezultat sposobnosti da se nametne, što izaziva radoznalost a s tim i učenje. Privlačnost italijanskog jezika jeste jedna od funkcija zemlje Italije, «sistema Italija» (De Mauro et al. 2002), njenog proizvodnog sistema, njene tradicije i kulture, njenog društvenog ustrojstva, njene sposobnosti da predloži vrednosti sposobne da nešto znače i izvan granica sopstvenog društva.

De Mauro i saradnici (2002:46-47) i Vedovelli i Barni (2005:175) smatraju da se odnos italijanskog jezika i njegove privlačnosti može posmatrati kroz tri osnovna faktora koja ovaj jezik čine privlačnim: a) intelektualnu i umetničku tradiciju (književnost, likovnu umetnost i muziku), b) pojave karakteristične za savremeno italijansko društvo: proizvodnju, ekonomiju, kulturu, i c) migratorna kretanja. Ovi autori smatraju da su sve tri dimenzije povezane sa ekonomskim razlozima, što obavezuje na nova promišljanja o načinima širenja italijanskog jezika među strancima.

Kao i ostali jezici, i italijanski je veoma osetljiv na variranje ekstralingvističkih faktora, što može dovesti do promene odnosa prema atraktivnosti i prihvatljivosti jezika u svetu.

Stavovi u odnosu na italijanski jezik promenili su se u istorijskom hodu. Od publike zainteresovane za kulturnu dimenziju italijanskog jezika krajem sedamdesetih godina, došlo se do mnoštva obrazovnih potreba i nove društvene upotrebe znanja iz italijanskog kao i veće autonomije u izboru ciljeva učenja jezika. Istraživanja obavljena krajem osamdesetih godina ukazuju da motivacija nije isključivo potreba za bogatjenjem integrativnog, opšte kulturnog tipa te stoga i manje elitani i rasprostranjeni na

kategoriju mladih³. Novi motivacioni podsticaji vezuju se u većoj meri za oblasti rada i učenja što je potvrdilo i istraživanje De Maura i saradnika.

Italijanski jezik osvojio je nove oblasti i danas se, prema Dijadorijevoj (Diadori, 2001: VII-VIII), o tom jeziku govori kao o jeziku rada i društvene integracije (za imigrante i izbeglice), učenja i usavršavanja (za mlade uključene u projekte studentske mobilnosti ili međukulturne razmjene kao i za mlade koji namjeravaju da nastave studije u Italiji), škole i društvene integracije (za usvojenu decu ili decu imigrantskih porodica); odabrane domovine (za one koji biraju Italiju za privremeno ili stalno boravište nezavisno od ekonomskih i poslovnih potreba); međunarodnih odnosa; trgovine i proizvodnje „made in Italy“ (usled prisustva italijanske ekonomije u inostranstvu); prestiža italijanskog jezika u svetu (pogotovo u vezi sa oblastima mode, muzike, filma, gastronomije i stila življenja).

Bez sumnje Italija i italijanski jezik, proživljavaju nove procese društvenih, jezičkih i kulturnih kontakata i razmene (Vedovelli, 2002:15) a i sa novim prilivima imigranata koji je u stalnom pozitivnom trendu⁴.

Jezići sa velikim kapacitetom privlačnosti i visokim rejtingom među izučavanim jezicima, kao što je slučaj sa italijanskim, stvaraju u polaznim kulturama i jezicima učenika veliki broj stereotipa vezanih za ciljnu kulturu i civilizaciju.

Sa druge strane Jadrana: virtualna stvarnost i stereotipi

Privlačnost italijanskog jezika u arealu zapadnog Balkana svoj intenzitet duguje društvenoj utrošivosti ovog jezika, izraženoj kroz oba elementa njegove privlačnosti, instrumentalnu utrošivosti usled jakog ekonomskog uticaja koji Italija ima u ovom delu Evrope, i kulturne utrošivosti kojom se meri uticaj opštepriznatih italijanskih istorijskih ali i savremenih kulturnih tekovina i vrednosti na razvoj ličnosti. Poslednjih pedeset godina Italija predstavlja moderan, veoma privlačan sistem u zemljama zapadnog Balkana, zasnovan na efektivnim posledicama italijanskog ekonomskog buma i pozitivne percepcije svega materijalnog i duhovnog što je nastalo pod okriljem marke „made in Italy“.

Čak ni teška situacija ekonomskih i političkih sankcija započelih u periodu teških konflikata na teritoriji Balkana, simpatije, učešća, političke akcije i reakcije, nisu imale kao posledicu promenjeno interesovanje za italijanski jezik. Štaviše u tom periodu

3 Istraživanje Italijanskog enciklopedijskog instituta (Istituto dell'Enciclopedia Italiana), rađeno 1981 god. promovisalo je ispitivanje uslova i nastanka interesovanja za učenje italijanskog u inostranstvu, finansirao je Nacionalni savet za istraživanja (Consiglio Nazionale delle Ricerche) u saradnji sa grupom istraživača iz Centra za primenjenu lingvistiku i didaktiku Univerziteta u Breši (Centro di Linguistica Applicata e Didattica dell'Università degli Studi di Brescia). Uočena je nova tendencija: motivacija u učenju italijanskog jezika nije bila više opšte kulturnog karaktera, već je imala tendenciju ka specifikaciji, učenje italijanskog jezika sve je manje elitno i ima širi zamah, obuhvata sve više mlade. Posebno istraživanje motivacionih faktora u učenju italijanskog jezika rađeno je u centru za sertifikaciju na univerzitetu u Sijeni, CILS. Na osnovu podataka dobijenih juna 2001. od više od 15.000 kandidata u preko stotinu sedišta u Italiji i svetu. I ovog puta preovladavale su u uvek sličnom odnosu procenata, žene u odnosu na muškarce (80%: 20%). Najzastupljenija je bila generacija mladih između 19 i 26 godina (oko 45%). Profesije i motivacija publike CILS-a se razlikuju: pored onih koji nisu profesionalno angažovani (nezaposleni, domaćice) veliki broj čine studenti, nastavnici, službenici i druge kategorije zaposlenih, (Barni, Sprugnoli, 1999).

4 Barem 1.700.000 imigranata uče i usvajaju italijanski jezik podstaknuti integrativnom motivacijom, da bi se društveno i profesionalno uključili u italijansko društvo.

italijanski je uveden u edukativni sistem Srbije kao mogući strani jezik⁵. Privlačnost i društvena utrošivost italijanskog jezika našle su svoj odgovor i u edukativnom sistemu u Srbiji⁶.

Virtualna stvarnost

U svim dosadašnjim istraživanjima stavova o Italiji sprovedenim u Srbiji i motivaciji za učenje italijanskog jezika konstantna je predstava o zemlji idiličnog društva, lepe prirode, lepih ljudi, udobnog života, raspevanog i druželjubivog naroda (Vučo, 2007), zasnovana na pozitivnim stereotipima (Mazzotta, 2002: 89-90, Byram, 2004: 547-548) i generalizacijama koje doprinose i podstiču interesovanje za kulturu drugog i olakšavaju učenje stranog jezika⁷. Slika Italije ostaje predstava o bliskom prijatelju, od koga sa apeninske strane Jadrana pristiže pozitivni odsjaj želje za saradnjom, razmenom, simpatijama i strasti prema slovenskoj prirodi negovane kroz vekove kulturnih istorijskih kontakata. U tranzicionom periodu poslednjih deset godina na putu ka Evropskoj zajednici Srbija u Italiji vidi realnu mogućnost za pomoć u razvitku zemlje, a italijanski jezik kao instrument približavanja dve kulture i instrument dobrobiti⁸.

Posledica dramatične, ratne decenije devedesetih godina prošlog veka, zbivanja na tlu bivše Jugoslavije, getoizovani život usled fizičkog i duhovnog ograničenja i osiromašenja, bez mogućnosti razmene i slobodnog kretanja tokom poslednjih petnaest godina, usredsredio je njih i njihove roditelje na probleme preživljavanja⁹. Naše istraživanje imalo je za cilj da ispita stavove mlade generacije koja je zbog dugogodišnje izolovanosti imala samo virtualnu predstavu o Italiji i Italijanima stvorenu predanjem i sredstvima masovne komunikacije.

Anketnim istraživanjem su obuhvaćena 562 studenta Univerziteta u Beogradu, studenata svih jezika i maternjeg jezika Filološkog fakulteta osim italijanskog (jer se pretpostavljao njihov pozitivan stav prema jeziku i zemlji čiji jezik uče) i Elektrotehničkog fakulteta, kako bi se dobio rodno i profesionalno usaglašen korpus. Osim podataka o ispitanicima i njihovom znanju stranih jezika i odnosa prema italijanskom jeziku,

- 5 Od akademske 2001-2002. italijanski jezik izučava se ravnopravno sa ostalih pet školskih jezika, engleskim, francuskim, ruskim, nemačkim i španskim, ali je po zastupljenosti na pretposlednjem mestu, ispred španskog (više o divulgaciji italijanskog jezika u Srbiji u Vučo, 2005, 2007. i 2008).
- 6 Na univerzitetskom nivou interesovanje za učenje italijanskog jezika je u neprekidnom porastu, italijanski po broju studenata deli drugo i treće mesto sa španskim, iza engleskog.
- 7 Čak ni kada je Italija bila direktno vezana za učešće u intervenciji NATO-a u Srbiji 1999. godine (avioni NATO poletali su na borbene letove iz italijanske baze u mestu Aviano), interesovanje i predstava o zemlji i narodu nisu trpele negativni uticaj.
- 8 Npr: 1. februara 2010. godine Fiat Group je preuzeo najveću fabriku automobila Zastava u Kragujevcu, u centralnoj Srbiji, i namerava da nastavi proizvodnju koja je prekinuta pre dvadeset godina, sa počecima krize. U Srbiji FIAT kao dugogodišnji ekonomski partner predstavlja nadu u bolji život. Kao posledica italijanskog prisustva u regionu, od ove jeseni italijanski jezik se uči fakultativno i na Univerzitetu u Kragujevcu.
- 9 Ispovest dvadesetčetvorogodišnje Milice povodom ukidanja viza bivšim jugoslovenskim republikama a sada novim zemljama Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji 19.12.2009. na najbolji način govori o mladima današnje Srbije. Milica je završila studije stranih jezika. Nikada nije putovala van granica bivše Jugoslavije. Imala je svega sedam godina kada su građanima SR Jugoslavije uvedene vize. Tadašnja Evropska ekonomska zajednica je 1. juna 1992. godine, kroz sankcije, a na osnovu Rezolucije Saveta bezbednosti UN-a uvela građanima SR Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) obavezu posedovanja viza. Milica kaže da nije imala novca za odlazak u inostranstvo. „Pamtim da nismo imali ni za džeparac, bile su restrikcije struje, o inostranstvu nije niko ni razmišljao. Ostali smo svega željni? http://www.monitor.co.me/index.php?option=com_content&view=category&id=850:br-1000&layout=blog&Itemid=1845

anketa je obuhvatila i stavove ispitanika prema italijanskoj kulturi i ličnostima koje je predstavljaju, kao i stavove u vezi sa predstavom o Italijanima.

Većini ispitanika italijanski jezik je privlačan. U većem broju privlačan je ispitanicima ženskog roda. Najveći broj ispitanika smatra i da je njihov stav prema italijanskom jeziku pozitivan zato što je ovaj jezik lep i melodičan, u manjoj meri zato što mogu da komuniciraju sa prijateljima u inostranstvu, čitaju i gledaju filmove. Znatno manji broj ispitanika podleže stereotipu da je italijanski jezik lak. Većina smatra da bi, da ima priliku, učila italijanski jezik zato što je uvek korisno naučiti nov jezik ili vidi pozitivan cilj u učenju jezika kao promociju sebe i većih mogućnosti. Deo ispitanika smatra da će učeći italijanski omogućiti komunikaciju sa ljudima u savremenom svetu.

O bliskosti kultura i prisustvu italijanskog jezika svedoče i odgovori o rečima italijanskog jezika koje koriste u svakodnevnom životu: *kapučino/cappuccinoi*¹⁰, *pica/pizza*, *ariveredci/arrivederci*, *andiamo/andiamo*, *dir/giro*, *lasanje/lasagne*, *moda/moda*, *špageti/spaghetti*, *bella, bela/bella*, *prego/prego*, *gracije/grazie*, *agonija/agonia*, *vomitare/vomitare*, *roseto/rosseto*, *pomodoro/pomodoro*, *fungi/funghi*, *gracia, cracia/grazie*, *pronto/pronto*, *ti amo/ti amo*, *ciao, čao/ciao*, *mandare/mangiare*, *domani/domani*.

Ispitanici s pravom smatraju da su u srpski jezik iz italijanskog: *kapučino, čao, opera, opereta, pjaca, špageti, pasta, pica, espresso, intermeco*, a da su internacionalne postale sledeće italijanske reči: *špagete, lasanje, pica, opera, arija, sonet, kompozitor, kancona, kapirati*.

Od ispitanika je traženo da zapišu svoju prvu asocijaciju na Italiju. U najvećem broju slučajeva odgovori su se poklapali sa uobičajenim, opštim stereotipima: *umetnost, hrana, zabava, Renesansa, Rim, Rimska država, kultura, mafija, čizma, geografski položaj, oblik, Božanstvena komedija, italijanska muzika, opera, moda, motocikli, gondole, karneval, Venecija*.

Pomisao na Italijane takođe izaziva niz stereotipnih, najčešće pozitivnih predstava kod ispitanika: *otvorenost, druželjubivost, smisao za detalj i lepo, strastvenost, velike ljubavnike, dobre ljubavnike, smešne crnomanjaste ljude koji mnogo gestikuliraju kad pričaju, srdačnost, srčanost, veselje, jako moderne, šarmantne, zanimljive ljude, Mmm... ☺ zgodni muškarci, lepe žene, brz i nerazgovetan govor*

Ispitanici smatraju da je Italija najpoznatija u svetu po hrani i umetnosti, muzejima, arheološkim nalazištima, kuhinji i hrani, muzici, istoriji, Rim je bio centar Zapadnog rimskog carstva, po tome što je centar katoličke crkve, mafiji, vespi, Romeu i Juliji, sportu, modnim kreatorima, vinu.

Najpoznatiji Italijani prema mišljenju naših ispitanika, studenata, jesu: *Dante, Mikelandelo, Da Vinči, Andrea Bočeli, Pavaroti, Toto Kutunjo, Pupo, Laura Puzini, Đuzepe Verdi, Pučini, Bočeli, Monika Beluči, Eros Ramacoti, Anna Oxa, Fellni, Đana Nanini*.

Kao najlepše italijanske gradove, koje većina ispitanika nije posetila jer nisu boravili van Srbije, studenti izdvajaju *Veneciju, Firencu, Rim*, zato što su specifični i nesvakidašnji, sa puno ostataka i istorije, arheoloških nalazišta, *Rim*, zato što šetati po njemu izgleda kao šetnja po istoriji i *Venecija* zbog svog bajkovitog izgleda, *Firenca* i *Milano*, jer „Imam utisak da je svaki žitelj ovih gradova izuzetno dobro upoznat sa svim, stoga svaki od njih može biti vodič“.

Za većinu studenata Italija predstavlja željeno odredište za putovanje. Razloge studenti generalno vide u mogućnosti da posete priznate kulturne i prirodne lepote, ali i ljude pristupačnog i pozitivnog karaktera. Po njihovom mišljenju Italija je „bogata kul-

10 Kurzivom je označen izvorni oblik, na italijanskom.

turom i istorijom, „privlači zbog prirode, jezika istorije“, „relativno je blizu i ima mnogo toga da ponudi“, „to je zemlja koju možete neprestano otkrivati“, „jedna je od vodećih zemalja u umetničkom blagu i veselog je duha“.

Predstava naših ispitanika o tipičnom Italijanu takođe se kretala u okvirima uobičajenih stereotipa. Simbolizuju je dva predstavnika različitih generacija. Na pitanje da odrede javnu ličnost u Italiji koja predstavlja tipičnog Italijana studenti su u većini slučajeva naveli Erosa Ramacotija i Silvija Berlusconi.

Tipičnog Italijana po mišljenju srpskih studenata krasi sledeće osobine: visok, srednje visine, nizak, tamnopus, maslinastog tena, lepih crta lica, crnokos, crnih očiju, zgodan, preplanuo, oštih crta lica, moderan, klasično obučen, tamne kose, zalizane kose, srednje dužine kose, sa loknama, blago kovrdžave kose, skladne građe, sportski tip, galantan i džentlmen, pozitivan, uvek nasmejan, zanimljiv, pristupačan, temperamentan, emocionalan, veseo, bučan, širokog osmeha, šarmer, namirisani. Slika neposredno nedoživljenog susreta je četvorodimenzionalna kompozicija pozitivnih elemenata.

Karakter je prepoznat opet kao niz ekstremno pozitivnih osobina. Tipičan Italijan je gostoljubiv, dobrodušan, patriota, druželjubiv, veseo i otvoren, sklon afektivnom ponašanju. Italijani uživaju u životu i u svemu što je lepo, strastveni su, veseli i komunikativni, ljubazni, slatkorečivi, optimisti.

Studenti su doprinos Italijana svetskoj civilizaciji najvećim videli u arhitekturi, rimskoj imperiji, rimskoj antičkoj kulturu, rimskom pravu, umetnosti Renesanse, u opštem istorijskom i kulturnom doprinosu, kulturnom nasleđu, katolicizmu.

Zaključak

Privlačnost italijanskog jezika u Srbiji svoj intenzitet duguje društvenoj utrošivosti ovog jezika, izraženoj kroz oba elementa njegove privlačnosti, instrumentalnu utrošivost, usled jakog ekonomskog uticaja koji Italija ima u ovom delu Evrope, i kulturne utrošivosti kojom se meri uticaj opštepriznatih italijanskih istorijskih ali i savremenih kulturnih tekovina i vrednosti na razvoj ličnosti. Stavovi o Italijanima i italijanskom jeziku izraženi u anketi sprovedenoj među studentima Univerziteta u Beogradu zasnovani su većinom na virtualnoj predstavi o Italiji i njenom narodu, proizvodu opštih stereotipa koji prate Italiju i Italijane u medijima i predanju. U njihovoj predstavi Italija je moderan, na istorijskim vrednostima izgrađen, veoma privlačan sistem, zasnovan na italijanskoj ekonomskoj snazi i pozitivnoj percepciji materijalnog i duhovnog.

Bibliografija

- Baker, P. Eversley, J. 2000. *Multilingual Capital*, Battlebridge Publications, London.
- Bandini A., Barni M., Sprugnoli L. 1999. „La CILS – Certificazione di Italiano come Lingua
- Bennucci, A. (a cura di) 2007. *Sillabo di italiano per stranieri*, Guerra, Perugia.
- Straniera - e i pubblici dell'italiano: tradizione e innovazione nella composizione e nei bisogni“. In: M. Vedovelli (a cura di), *Indagini sociolinguistiche nella scuola e nella società italiana in evoluzione*, Franco Angeli, Milano: 407-419.
- Byram, M., 2004, Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning, London – New York.

- Calvet, L. 2002. *Le marché aux langues: essai de politologie linguistique sur la mondialisation*. Paris: Plon.
- De Mauro, T. ed altri. 2002. Italiano 2000, Bulzoni, Roma.
- Diadori, P. (a cura di) 2001. *Insegnare Italiano a Stranieri*, Le Monnier, Firenze.
- Diadori, P, Palermo, M e Troncarelli, D. 2009. Manuale di didattica dell'italiano, Guerra Edizioni, Perugia-
- Dörnyei, Z. 2003. *Attitudes, Orientations, And Motivations In Language Learning: Advances In Theory, Research, And Applications*, Blackwell Publishing, Oxford, 3 – 32
- Mazzotta, P. 2002. Europa, lingue e istruzione primaria, UTET, Torino.
- Ushioda, E. and Dörnyei, Z. 2009. Motivation, language identities and the L2 self: a theoretical overview. In Z. Dörnyei and E. Ushioda (a cura di) *Motivation, Language Identity and the L2 Self*. Bristol: Multilingual Matters.
- Vedovelli, M. 2002. *L'italiano degli stranieri. Storia, attualità e prospettive*, Roma: Carocci.
- Vedovelli, M. 2003. Nuove indagini sulle motivazioni e sui pubblici della lingua italiana nel mondo : Italiano 2000. In: A. De Fina, F. Bizzoni, (a cura di), *Italiano e italiani fuori d'italia*, Perugia: Guerra Edizioni, 229- 274.
- Vedovelli, M., Barni M. 2005. Da „Italiano 2000“ all'Osservatorio Linguistico Permanente. In: N. Ceramella, G. Massara, (a cura di), *Merica. Forme della cultura italoamericana*, Roma: Cosmo Iannone Editore, 167- 186.
- Vučo, J. .2003. L'italiano nel sudest dell'Europa – una lingua „ecologica“. Storia, attualità e prospettive didattiche, *Atti del XXXVI Congresso SLI „Ecologia linguistica“*, Roma: Bulzoni, 325-337.
- Vučo, J. 2005. Istituzioni e l'insegnamento di lingue straniere. Verso una politica linguistica europea, u: *Lingue, istituzioni, territori. Riflessioni teoriche, proposte metodologiche ed esperienze di politica linguisticai*, ur: C.Guardiano, E. Calaresu, C. Robustelli, A. Carli, , Roma: Bulzoni, 435-447.
- Vučo, J. 2007. Diffusione e insegnamento dell'italiano in Serbia e Montenegro, u: *La questione adriatica e l'allargamento dell'Unione europea*, ur: Franco Botta, Italo Garzia, Pasquale Guaragnella, Franco Angeli, Milano, 109-125.
- Vučo, J. 2008, L'italiano tra le altre lingue in Serbia, u: *Contesti Adriatici. Studi di italianistica comparata*, ur: V. Kilibarda i J. Vučo, Aracne, Roma, 2008, 209 – 253.

STEREOTIPI LINGUISTICI E CULTURALI NEGLI ATTEGGIAMENTI DEI GIOVANI: *l'Italia nello specchio adriatico*

Nel saggio si offre lo sguardo sugli elementi che legano una lingua, l'italiano, con la sua capacità di diffondersi ed essere accolta negli ambienti stranieri (l'intreccio delle varie dimensioni: economico-produttive, politiche, sociali, interculturali). Si parte dal presupposto che la spendibilità sociale di una lingua è uno degli elementi di base della sua attrattività: sia strumentale della comunicazione giornaliera, interattiva, che quella culturale che vede nella lingua la strada verso lo sviluppo globale della personalità. L'articolo inoltre trasmette i dati dell'inchiesta fatta agli studenti dell'Università di Belgrado sui loro atteggiamenti nei confronti dell'Italia, dei suoi simboli, degli italiani, della loro lingua e modi di vita conosciuti dalla globale generazione serba solo virtualmente, alla fine dell'epoca delle sanzioni quasi ventennali, alla vigilia dei nuovi passi verso il destino europeo unitario.

Julijana Vučo

НЕКЕ НАПОМЕНЕ О СКРАЋЕНИЦАМА У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У сваком природном језику, па према томе и у француском и у српском језику, стварање нових речи одвија се на основу два главна поступка: деривацијом и композицијом. Међутим, до творбе речи долази и помоћу ономатопеје и скраћенице.

Стари Грци и Римљани су доста користили скраћенице, а крајем XIX века оне значајно проширују своје деловање тако да нам њихова све учесталија појава говори да су оне данас постале незаобилазни феномен у комуникационим процесима готово сваког језика. Треба напоменути да постоје два основна типа скраћеница: први тип називамо једноставно скраћенице или абривијатуре или абривијације, а други сигле.

У овом раду биће речи о скраћеницама и сиглама у француском и српском језику.

Кључне речи: језички знак, означитељ, означеник, скраћеница, апокопа, афереза, сигла.

1. Увод

Природно је да говорни језик понекад одолева сувише дугим речима, посебно оним чији изглед открива неко научно или стручно порекло; тада језик скраћује те речи. Овакав поступак, који има за циљ пре свега економисање у језику, примењивао се свакако и приликом самог настанка француског језика, па и сваког другог језика. Стари Грци и Римљани су и те како користили скраћенице које можемо видети на бројним медаљама и натписима из њиховог доба. Те скраћенице су се углавном користиле у транскрипцијама декрета и закона. Међутим, крајем XIX века, скраћенице значајно проширују своје деловање тако да нам њихова све учесталија појава говори да су оне данас постале незаобилазни феномен у комуникационим процесима готово сваког језика.

Комуникација и њени процеси преношења информација афирмишу скраћенице као језичке знакове у одређеним социокултурним контекстима, што значи да су оне друштвено условљене у срединама у чијим комуникационим процесима имају, као лингвистички знаци, и одређена значења на релацији *давалац – прималац – информација*. Из тих разлога јављају се захтеви савремених комуникационих процеса о употреби ограниченог броја јединица које имају опште вредности и које се често употребљавају да би се задовољила економичност у језику, или боље речено, језичка економија.¹ Према мишљењу француског лингвисте Андреа Мартинеа (André Martinet), језичка економија доводи до постизања равнотеже између две супротстављене тенденције, од којих једна тежи ка уштеди енергије, а друга тежи да се реализују комуникациони циљеви. Језичка економија се испољава у улагању ограниченог напора да би се обавила делатност

¹ И. Јовановић, *О скраћеницама и сиглама у савременом француском језику*, Преводилац, бр. 3/4, Београд, 2002, стр. 29.

комуникације која захтева одређене менталне и физичке напоре, уз истовремено одржавање језичке структуре и њене функције. Од даваоца поруке тражи се онолико напора колико је потребно да би се постигао циљ, односно да би га прималац поруке разумео. Учесталост једне језичке јединице, која преноси информацију, може се смањити или повећати у зависности од потреба друштва у коме нешто значи. На основу Мартинеове теорије, када се учесталост језичке јединице увећа, њен се облик настоји смањити. То подједнако вреди за минималну као и за опсежнију јединицу, за разликовну као и за значењску јединицу, јер није нужно да нека јединица суделује у значењу да би доносила обавештење.² Скраћивање лексичких облика којима расте фреквенција учестала је појава. Тако, на пример, када је у Паризу требало прокопати подземне путеве за јавни градски превоз, градске власти су говориле о изградњи *chemin de fer métropolitain*. Ова ознака се састоји од четири монема и осамнаест фонема и значи *железница (= chemin de fer) главног града (= métropolitain)*. Када су бројни Парижани почели да користе ово превозно средство најмање два пута дневно, оно је врло брзо почело да се означава помоћу једног монема од пет фонема *métro (= метро)*. Овај пример илуструје два различита поступка скраћивања: први поступак скраћивања се односи на одбацивање неспецифичних елемената, овде *chemin de fer (= железница)*, а други на „резање“, *métropolitain* после чега остаје само „одрезани“, комадић *métro* који пре није имао конкретно значење.³

Дакле, тако смањени, односно скраћени (сиглирани) облик одговара садржају информације, а да при томе није изгубио њен семантички садржај. „Ту се економише искључиво обликом, а економисање је условљено фреквентношћу језичких јединица у процесима комуникације“.⁴ И тако долази до појаве да се морфолошко-синтаксичке структуре, које су углавном биле својствене само говорном језику, појављују данас у језику телевизије, радија, периодике и штампе. То доводи до закључка да је такав речник позитивно прихваћен у многим срединама, а што значи да поред стандардног француског језика, као и стандардног српског језика, легитимност добија и употреба оног мање формалног, говорног језика.⁵ Тај језик потврђује принципе лингвистичке економије у процесима комуникације, и то посебно у политичком, бирократском и техничко-стручном језику, али такође и у свакодневном говору. Кад је реч о писаном језику, појава скраћеница условљена је економисањем простора. Међутим, треба напоменути да постоје два основна типа скраћеница: први тип називамо једноставно *скраћенице* или *абривијашуре* или *абривијације*, а други *сигле*.

2. Скраћенице у француском језику

Да бисмо боље разумели шта је *скраћеница* или *абривијашура* или *абривијација* (= *abréviation*)⁶ и зашто се и у којим случајевима она користи, ваљало би овде нешто рећи и о језичком знаку. Дакле, *језички знак* (= *le signe linguistique*) чине два нераздвојива елемента, *означиштел* (= *signifiant*), који представља акустичку слику сачињену од низа изговорених фонема, и *означеник* (= *signifié*), који пред-

2 A. Martinet, *Osnove opće lingvistike*, Prijevod i predgovor August Kovačec, BiblioTeka, GZH, 1982, str. 123.

3 Исто, стр. 123.

4 И. Јовановић, нав. дело, стр. 29.

5 A. Martinet, *Grammaire fonctionnelle de français*, Paris, 1979.

6 Реч настала од латинске речи *abbreviation* (скраћено написана реч).

ставља психички отисак те акустичке слике у нама. Према томе, *скраћеница* је изражаваће језичке јединице помоћу скраћеног означитеља који, и поред тога што је непотпуне форме, задржава означеника одређене језичке јединице. Према мишљењу Мартинеа, монем, који настаје скраћивањем синтема јесте, у суштини, синоним синтема, те припада истој врсти речи. Такав монем користи се да би се добило у језичкој економичности, и то само под условом да не дође до нејасноће у значењу. Другим речима, монем не сме да напусти семантичко поље синтема. Међутим, уколико је говорнику, односно даваоцу информације (поруке) потребна додатна прецизност, он може увек да се послужи синтемом.

Неки монеме који поступком скраћивања бивају ослобођени од синтема постају потпуно самостални. Тако, на пример, монеме *extra* (= *екстра*; *изванредан*, *изврстан*), *super* (= *супер*; *над*, *изнад*, *преко*, *превише*) и *ultra* (= *ultra*; *преко мере*, *preterano*; *iznad*) могу да имају функцију придева: *Ce bifteck est extra* (= Тај бифтек је **ектра** [**изврстан**]); прилога: *Elle porte une jupe ultra-courte* (= Она носи **ултра крајку** сукњу); или именице: *Je veux 50 litres de super* (= Хоћу 50 **литара супера**).

Такви монеме, ослобођени од синтема, често се употребљавају у својству афикса: **extra-dur** (= *екстрадур*, *изванредно тврдо*), **super-homme** (= *surhomme* = **суперчовек** = *најчовек*), **ultra-moderne** (= *ултрамодеран*).

Скраћенице се јављају у различитим формама:

- када је реч о сложеницама у техничко–стручном језику, често се употребљавају скраћенице као на пример: *photo* уместо *photographie* (= фотографија, слика), *télé* уместо *télévision* (= телевизија);
- када је реч о лексичким јединицама које су, и поред тога што су просте графичке грађе, дугачке за изговор, такође долази до употребе скраћеница; нпр.: *fac* уместо *faculté* (= *факултет*), *prof* уместо *professeur* (= *професор*);
- када је реч о већем скупу језичких јединица које означавају један предмет, једну радњу или једно биће, јавља се тежња да се такав скуп сведе на термин који га најпрецизније карактерише; нпр.: *pull* уместо *pull-over* (= *пуловер*), *quotidien* уместо *journal-quotidien* (= *лист* *дневник*);
- када је реч о писаном језику, често наилазимо на скраћенице које сведе једну реч на један, два или три графичка знака, као: *M* уместо *Monsieur* (= *господин*), *Dr* уместо *Docteur* (= *доктор*), *Ing* уместо *Ingénieur* (= *инжењер*);
- када је реч о писаном језику, наилазимо на скраћенице које сведе две или више речи на два или више графичких знакова; нпр.: *v. trans.* (од *verbe transitif* = прелазни глагол); иза скраћеница се у таквим случајевима обавезно ставља тачка.

У мање формалном, говорном, језику, као и у жаргону, поступак скраћивања често се своди на изостављање последњих слогова у речима. Такав поступак у науци о језику назива се **апкопа** = **аросоре**: *amphi(théâtre)* (= *амфитеатар*), *auto(mobile)* (= *аутомобил*), *bac(calauréat)* (= *магура*, *завршни испит*), *croco(dile)* (= *крокодил*), *fac(ulté)* (= *факултет*), *math(ématiques)* (= *математика*), *métro(politain)* (= *метро*, *подземна железница*), *patro(nage)* (= *покривитељство*), *prof(esseur)* (= *професор*), *styro(graphie)* (= *наливперо*), *télé(vision)* (= *телевизија*), *tram(way)* (= *трамвај*).

- понекад се јављају до суфикса; нпр.: *џрч* уместо *џрчки*, *срї* уместо *срїски*, *їур* уместо *їурски*;
- понекад се јављају као сажете скраћенице и то увек с тачком; нпр.: *срїсл* уместо *срїскословенски*, *їшв* уместо *їшаковани*;
- понекад се јављају, додуше у мањем броју, као сажете скраћенице без тачке, као на пример: *др* уместо *доктор*, *џћа* уместо *џоспоћа*, *мр* уместо *маџистар*;
- понекад се појављују три сажете скраћенице које су настале од вишечланих израза; нпр.: *иїид* уместо *и їако даље*, *нїр* уместо *на їример*.

Стране скраћенице општег типа најчешће скраћују уобичајене латинске изразе, као на пример: *a.a.* – за *ad acta* (међу списе), у смислу *ставиши у архиву*.⁹

4. Сигле у француском језику

За разлику од скраћеница које се најчешће појављују, како смо видели, у фамилијарном и говорном језику, *сигле* (= *sigles*)¹⁰ се углавном појављују у стандардном француском језику. Сигле су скраћенице састављене од почетних слова или почетних слогова дужих синтагматских јединица. Другим речима, сигле крње сувише дуге сложенице и своде на њихова почетна слова или на почетне слокове имена административних, државних, међународних, политичких, синдикалних, спорских и разних других организација, на пример: AIEF (Association internationale des enseignants de français = Међународна асоцијација наставника француског језика), BENELUX (BE од Belgique = Белгија, NE од Nederland = Холандија, LUX од Luxembourg = Луксембург), CILF (Conseil international de langue française = Међународни савет за француски језик), HLM (Habitation à loyer modéré = Становање под умереном киријом), ONU (Organisation des Nations unies = Организација уједињених нација – УН), OTAN (Organisation du Traité de l'Atlantique Nord = Организација Северноатланског уговора [пакта] – НАТО), PC (Parti communiste = Комунистичка партија), PS (Parti socialiste = Социјалистичка партија), P.T.T. (Postes, Télégraphes, Téléphones = Поште, Телеграфи, Телефони), RATP (Régie autonome des transports parisiens = Аутономна управа париских превоза), SDF (Sans domicile fixe = Без сталног пребивалишта), SILF (Société internationale de linguistique fonctionnelle = Међународно друштво за функционалну лингвистику), SNCF (Société Nationale des Chemins de Fer = Национално железничко друштво), TGV (Train de grande vitesse = Воз велике брзине), UNR (Union pour la Nouvelle République = Унија за Нову Републику) итд.

Из датих примера јасно се види да се сигле пишу великим словима. Међутим, кад је реч о изговору сигли, оне се изговарају на два начина: као и све друге речи које подлежу фонетским законитостима језика, али само уколико комбинација сугласника и самогласника допушта артикулисање фонема и њихово спајање у слокове, и *сїеловањем*, односно ишчитавањем абецедe. У случају да сиглу спелујемо, могу се понекад употребити и тачке које раздвајају почетна слова сигле; нпр.: R.A.T.P (изговара се *eratepe* – (*ераїеїе*)), али може и без тачки RATP (РАТП). Када сиглу изговарамо као и сваку другу реч, иницијале не раздвајамо тачкама; нпр.: UNESCO (УНЕСКО), OTAN (ОТАН).

⁹ Исто, стр. 154.

¹⁰ Реч настала од латинске речи *sigla* (= *абревијациуре, скраћенице*). Уместо овог термина, у науци о језику често се користи и термин *акроним*, на француском *асонпуге* (од грчких елемената *акро-* и *онома* (= *име*)).

Већина сигли се налази уз одређени или неодређени члан, као и све заједничке именице у француском језику; нпр.: *C'était l'OTAN ou la guerre* (= Било је или НАТО или рат). Род сигли је најчешће род језгра синтеме: (la) SPA за (la) *Société protectrice des animaux* (= Друштво за заштиту животиња).

Сигле у француском језику, за разлику од сигли у, на пример, енглеском језику, немају множину; un HLM (једнина) – des HLM (множина).

На крају овог кратког излагања о сиглама, може се поставити једно, рекли бисмо, фундаментално питање: да ли се сигле могу сматрати речима? Неке сигле, које се употребљавају само на једном мањем простору, дакле, које су локалног карактера и које немају самостално значење, остају само збир слова и не могу се сматрати речима. Друге пак, које имају значењску функцију и које су препознатљиве за све, као на пример ONU, UNESCO, USA, сматрају се речима сасвим равноправним с другим.

Сигле понекад служе да би ублажиле неке лексеме које имају сувише грубо или непријатно значење, или другим речима, служе као семантички ублажене варијанте тих лексема. Према томе, сигла може да преузме на себе и улогу еуфемизма, као на пример, сигла SDF (*Sans domicile fixe* = Без сталног пребивалишта) која је у суштини замена за супстантив *clochard* (= клошар, скитница).

Предност сигле се састоји у томе што се много добија на језичкој економичности. Међутим, сигла има и својих недостатака, а највећи недостатак се огледа у томе што њена појава често уноси нејасноћу на семантичком пољу. Тако, на пример, реченица *Il va au RU* (= *Il va au restaurant universitaire* = Он иде у универзитетски ресторан) може да доведе до забуне код примаоца поруке уколико он не познаје наведену сиглу (RU), али и до његовог мишљења да давалац поруке не влада добро француским језиком, мислећи да је реч о реченици: *Il va dans la rue* (= Он иде на улици) с обзиром на то да је именица *rue* женског рода.

Према томе, слободно се може рећи да је највећи недостатак сигле управо у томе што њена порука није увек сасвим јасна. Такође, она у многим случајевима може да буде загонетна и монотона.

И поред наведених примедба и очигледних недостатака, сигле су постале неизбежан део у савременим језичким процесима. У француском језику, али и у другим, пре свега западноевропским језицима, значај сигли из дана у дан све је већи, као и њихов број.

5. Сигле у српском језику

У српском језику, као и у француском језику, сигле настају на два начина: слагањем почетних слова лексема у сложеном називу и слагањем почетних слогова лексема које су саставни део назива или комбинованим слагањем слогова и почетних слова.

Сигле које настају првим начином, односно слагањем почетних слова речи у сложеном називу, веома су бројне. Оне стално настају и нестају, а чине их спојено написана велика слова без тачака; нпр.: АПВ (Аутономна Покрајина Војводина), НИН (Недељне информативне новине), НОБ (Народноослободилачка борба), САНУ (Српска академија наука и уметности), СКЗ (Српска књижевна задруга).

За ове сигле битно је знати како се пишу, како се читају и да ли се, и на који начин, мењају по падежима. Обрасци сигли зависе пре свега од тога да ли припа-

дају домаћим или страним сиглама. Међутим, кад се пишу малим словима, оне више не припадају сиглама, него се претварају у праве речи.

И домаће, односно српске, и стране сигле понекад се пишу као непроменљиве, а понекад им се, из цртице, додају наставци мушког рода. Дакле, исправно је: из *САНУ* и из *САНУ-а*, из *НОБ* и из *НОБ-а* итд., а не: из *САНУ-е* и из *НОБ-е*.

Стране сигле могу се писати на три начина: у изворној латиници, нпр. *FBI* (ген. *FBI-ја*), *BBC* (*BBC-ја*), затим пребацаивањем на ћирилицу, нпр. *НАТО* (ген. *НАТО-а*) и понекад према страном изговору, нпр. *Би-Би-Си* (ген: *Би-Би-Сија*).

Домаће сигле могу се читати скраћено, дакле по словима, и нескраћено, док стране сигле читамо по словима, а многе и по енглеском спеловању, нпр. *BBC* читамо *би-би-си*, или француском спеловању, нпр. *BCG* читамо *бе-се-же*.

Као што се може видети из наведених примера, овај последњи тип сигли и читамо али и понекад пишемо према страном изговору слова, а подложне су и вербализацији, односно претварању у речи, нпр. *Бибиси*, *бесеже*.¹¹

Сигле које настају другим начином, односно слагањем почетних слогова речи које су саставни део назива или комбинованим слагањем слогова и почетних слова, такође су веома бројне: *Genex* – Генекс (*General Export*), *Нама* (*Народни магазин*), *Нолиџ* (*Нова литература*), *Танјуг* (Телеграфска агенција Нове Југославије).

Као што смо већ напоменули, многе сигле се вербализују, односно претварају се у праве речи и онда за њих важе правила правописа која важе и за обичне лексеме. Тада оне улазе у граматичку врсту која им одговара по основном облику, номинативу јединине, па се тако *Нама* мења по трећој врсти, а *Нолиџ* по првој.¹²

И да закључимо: као и у француском језику и у српском је значај сигли, као и њихов број, из дана у дан све већи, тако да многе међу њима сасвим равноправно са осталим речима чине саставни део лексичког фонда нашег језика.

Литература

- Белић, Александар, *Општа лингвистика – О језичкој природи и језичком развоју*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998, књ. I и II.
- Bréal, Michel, *Essai de Sémantique*, 7e édition, Hachette, Paris, 1930.
- Chevalier, Jean-Claude, Blanche-Benveniste, Claire, Arrivé, Michel, et Peytard, Jean, *Grammaire Larousse du français contemporain*, Larousse-Bordas, Paris, 1997.
- Darmesteter, Arsène, *La Vie des mots étudiée dans leurs significations*, 1887; 19e édition, Delagrave, Paris, 1937.
- Filipović, Rudolf, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- Grand Larousse encyclopédique*, 10 vol., Larousse, Paris, 1959-1964.
- Grevisse, Maurice, *Le Bon Usage*, 9e édition, Editions J. Duculot, S. A., Gembloux (Belgique), 1969.
- Guiraud, Pierre, *La Sémantique*, Collection „Que sais-je?“, Presses Universitaires de France, Paris, 1955.

11 Уп. М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, нав. дело, стр. 154-155.

12 Уп. Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика*, Пето, исправљено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997, стр. 141.

- Јовановић, Ивона, *О скраћеницама и сиџлама у савременом француском језику*, Преводац, бр. 3/4, Београд, 2002, стр. 29-38.
- Јовановић, S. A. i dr., *Savremeni francusko-srpskohrvatski rečnik sa gramatikom*, Београд, 1993.
- Јовановић, S. A. i dr., *Savremeni srpskohrvatsko-francuski rečnik*, Београд, 1993.
- Клајн, Иван, *Врсте романизама у савременом српскохрватском језику и џишеви њиховоџ доласка*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1998, књ. ХЛЛ/1, стр. 69- 89.
- Krstić, Nenad, *La contrastive et la traduction – Le français et le serbe: les ressemblances et les différences*, Vedes, Београд, 2001.
- Krstić, Nenad, *Prilozi uporednoj francusko-srpskoj leksikologiji*, Zmaj, Novi Sad, 2005.
- Littre, Emile, *Petit Littré – Dictionnaire de la Langue française*, Gallimard – Hachette, Paris, 1959.
- Martinet, André, *Éléments de Linguistique générale*, Colin, Paris, 1960.
- Martinet, André, *Grammaire fonctionnelle de français*, Didier, Paris, 1979.
- Martinet, André, *Osnove opće lingvistike*, Пријевод и предговор August Kovačec, BiblioTeka, GZH, 1982, str. 123.
- Mitterand, Henri, *Les Mots français*, Collection „Que sais-je?“, Presses Universitaires de France, Paris, 1963.
- Moris, Čarls, *Osnove teorije o znacima*, BIGZ, Београд, 1975.
- Nyrop, Kristoffer, *Grammaire historique de la Langue française, Formation des mots*, t. III; *Sémantique*, t. IV, 2e édition, Picard, Paris, 1936.
- Пешикан, Митар, Јерковић, Јован, Пижурица, Мато, *Правопис српскоџа језика*, Матица српска, Нови Сад – Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995.
- Putanec, Vlado, *Francusko-hrvatski ili srpski rječnik*, 2. izdanje, Zagreb, 1974.
- Речник српскохрватскоџа књижевноџ језика*, Матица српска, Нови Сад, 1967-1976, I-VI.
- Robert, Pierre, *Le Petit Robert*, Société du Nouveau Littré, Paris, 1967.
- Симић, Радоје, „Функција, значење и форма језичког знака (Оглед о лингвистичком учењу Александра Белића)“, *Зборник радова о Александру Белићу*, Београд, 1976, стр. 206-219.
- Sosir, Ferdinand de, *Opšta lingvistika*, Nolit, Београд, 1969.
- Станојчић, Живојин, Поповић, Љубомир, *Грамаџика српскоџа језика*, Пето, исправљено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1997.
- Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик. (Грамаџички сисџеми и књижевнојезичка норма)*, I, Увод, *Фонетџика, Морфолоџија*, Научна књига, Београд, 1975.
- Стевановић, Михаило, *Савремени српскохрватски језик. (Грамаџички сисџеми и књижевнојезичка норма)*, II, *Синџакса*, Научна књига, Београд, 1979.

QUELQUES REMARQUES SUR LES ABRÉVIATIONS DANS LE FRANÇAIS ET DANS LE SERBE

Résumé

Dans chaque langue naturelle, donc dans le français et dans le serbe, la création de mots nouveaux se déroule selon deux procédés principaux: la dérivation et la composition. A cette création on peut ajouter la formation de mots nouveaux par onomatopées et l'abréviation.

Les anciens Grecs et les Romains utilisaient fréquemment des abréviations, et aujourd'hui, par leurs emplois dans le langage, les abréviations sont devenues un phénomène dans les processus de la communication presque dans toutes les langues.

Il y a deux types d'abréviations: le premier type est appelé simplement *abréviation*, et le second *sigle*.

Dans le présent exposé, nous allons présenté les *abréviations* et les *sigles* dans le français et dans le serbe.

Nenad Krstić

ВРЕМЕНСКЕ УПОТРЕБЕ КОНДИЦИОНАЛА У ФРАНЦУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У чланку се испитују временске употребе кондиционала у француском и потенцијала у српском језику. Први облик се користи за изражавање постериорности у односу на неки тренутак у прошлости, док се други облик јавља као маркер понављања у прошлости. Двострука хипотеза коју у овом раду бранимо је да у оба случаја долази до дистанцирања од момента говора и транспозиције у неки (могући) свет различит од актуелног, као и да је темпорална употреба кондиционала/потенцијала омогућена захваљујући чињеници да природни језици не изражавају могући услов у прошлости.

Кључне речи: кондиционал, потенцијал, хабитуалност, семантика, глаголска времена

1. Увод

Једно од нерешених питања у семантици природних језика је да ли је кондиционал, у језицима у којима поседује временску употребу, треба сматрати временом или начином (види Лоз, 2008). Али чак и ако се ова сложена теоријска дилема остави по страни, остаје суштинско лингвистичко питање које се тиче концептуалне и формалне везе између темпоралне и модалне употребе овог облика. У овом раду ћемо, анализирајући и поредећи временски кондиционал у француском (тзв. *футур за прошлости*) и потенцијал за понављање радње у српском језику, покушати да одговоримо на друго питање. У трагању за одговором заћи ћемо у сложenu проблематику поимања и изражавања условности као и феномена могућих светова. Покушаћемо да утврдимо да ли иза модалних и темпоралних употреба стоји исти семантички механизам или се ради о два независним појавама.

2. О кондиционалу у француском језику

За разлику од глаголских времена о којима још од седамнаестог века (в: Сосир, 1998) са страху и полетом пишу француски лингвисти и о којима се сваке године објави на десетине чланака и бар једна књига, кондиционал је много ређе предмет језичких студија и истраживања. Ипак, у последње време изашло је неколико зборника (од којих је најзначајнији књига из 2001, чији су уредници Дендал и Тасимовски) посвећених овом облику и његовим различитим употребама. У тим савременим радовима о кондиционалу три се питања издвајају као најзначајнија и најактуелнија:

1) Које су основне вредности односно значења овог облика?

1 Овај чланак је урађен у оквиру пројеката Министарства науке и животне средине број 148024Д и 148011.

- 2) Да ли кондиционал у француском поседује јединствену семантику и како је (уз помоћ којих параметара) у том случају можемо дефинисати?
- 3) Да ли кондиционал треба сматрати посебним начином (попут субјунктива) или пак временом индикатива?

Што се одговора на прво питање тиче, сви се аутори углавном слажу (види радове из зборника Дендал и Тасимовски, 2001) да се може говорити о четири основне употребе кондиционала:

А) Темпорални кондиционал, који је централна тема овог рада, и о којем ће бити речи у следећем одељку.

Б) Кондиционал евентуалности, који се јавља у аподози погодбених реченица као и у независним јукстапонираним реченицама за изражавање хипотезе (као и у одређеним концесивним и компаративним контекстима који нису од значаја за овај рад):

- 1) *S'il faisait beau demain, nous irions à la plage.*

Кад би сутра било лепо време, отишли бисмо на плажу.

- 2) *Tu viendrais, nous irions au zoo.*

Кад би дошао/Ако дођеш, ићи ћемо у зоолошки врт.

В) Кондиционал ублажавања исказа/кондиционал учтивости, где употребом овог начина говорник умањује илокуцијску снагу свог исказа. У питању је нека врста дистанцирања од садашњег тренутка и контекста у којем говорно лице саопштава неку молбу или захтев:

- 3) *Je voudrais parler à M. le Directeur.*

Желео бих да разговарам са господином директором.

Г) Кондиционал цитирања (журналистички и полемички). У журналистичком функционалном стилу кондиционал служи да говорник нагласи да је информација коју саопштава непроверена и да он не сноси одговорност за истинитосну вредност реченице (види пример 4): Полемички кондиционал пак служи да се маркира говорниково неслагање са истинитошћу пропозиције коју наводи, као у примеру под 5). У оба случаја употребом кондиционала говорник сигнализира своје дистанцирање од садржаја реченице коју изговара.

- 4) *Le premier ministre aurait accepté de parler à la télévision.*

Изгледа да је / неки извори наводе да је/ премијер је пристао да се огласи на телевизији.

- 5) *Je le ferais moi! Vous me croiriez capable de cela!*

Ја то да учиним! Зар ме сматрате способним за тако нешто!

Рецимо сада нешто о другом и трећем питању. Није тешко закључити да су она и теоријски и практично повезана, те да се суштински своде на утврђивање концептуалне и језичке везе између модалности и темпоралности. У том смислу се могу издвојити два основна приступа семантици кондиционала.

Први би се могао назвати аспектуално-темпоралним приступом. Његови поборници су Ветерс, Вет и Гослен (види радове у зборнику Тасимовски и Дендал, 2001). У радовима ових аутора кондиционал се сматра глаголским временом¹ и сходно томе дефинише се уз помоћ координата које иначе служе за де-

1 Још је 1983. чувени француски лингвиста Мартен написао (Martin, 1983; 133). „Кондиционал није ништа модалнији од имперфекта: он је по природи глаголско време чије су модалне употребе веома бројне.“

финицију глаголских времена.² С друге стране тзв. *неактуелности* кондиционала (догађаји њиме маркирани не односе се на реалан свет, овде и сада), горе наведени лингвисти изводе из аспектуалне вредности имперфекта, са којим је овај у морфолошком смислу повезан: подсетимо да се кондиционал у француском гради од футуралне основе на коју се додају наставци за имперфекат. Наиме, будући да је аспектуална инструкција имперфекта несвршеност, ово време не представља евентуалност као завршену актуализовану целину већ као процес у току. Важно је разумети да је, ако је процес по природни теличан (тј. има инхерентан циљ којем тежи, види Станојевић и Ашић, 2008) ми из реченице у имперфекту не можемо закључити да ли је реализован, то јест доведен до своје финалне тачке³. Управно захваљујући овој својој одлици имперфект се доводи у везу са неоствареним и виртуелним о чему сведоче и модалне употребе овог времена у француском⁴.

Ваља међутим истаћи да су горе-наведени аутори (Ветерс, Вет и Гослен, 2001) ипак свесни чињенице да се неке модалне употребе кондиционала не могу у потпуности објаснити имперфективном компонентом. Како би прецизније дефинисали функционисање кондиционала у његовим различитим употребама, они уводе следеће три енунцијативне координате: *време, свешћ и говорник*. Функција кондиционала је да изрази ефекат удаљавања од каноничких вредности (*сада, овде, ја*⁵) бар једне од наведених компоненти. Код темпоралне употребе временска координата више није тренутак говора већ неки тренутак у прошлости, код хипотетичког кондиционала се *овде* које припада стварном и актуелном свету претвара у *шамо*, које припада могућим (имагинарним) световима, док код кондиционала цитирања говорник исказом не саопштава своје већ износи туђе мисли (физички говорник се не поклапа са говорником-саопштаваоцем информација).

Други приступ семантици кондиционала је модалан. Његови представници су: Мешлер & Ребул, Корзен и Нолке (види радове у зборнику Тасимовски и Дендал, 2001). Идеја од које полазе ови лингвисти је да свака употреба кондиционала подразумева постојање потпорне хипотетичке реченице која је експлицитно или имплицитно дата. Другим речима, пропозиционални садржај реченице у којој је употребљен кондиционал увек се везује за неки услов. У сложеним хипотетичким реченицама (каква је она дата у примеру 1)) тај услов је и формално изражен, док се у неким другим случајевима он подразумева, односно контекстуално инферира. Тако се на пример може замислити постајање имплицитног услова у реченици наведеној под бројем 4), те се она може парфразирати на следећи начин:

6) Si on croyait les dernières rumeurs, le premier ministre aurait accepté de parler à la télévision.

Ако је веровати последњим гласинама, премијер је пристао да се огласи на телевизији.

2 А то су тренутак говора, тренутак догађаја и референцијална тачка (види Станојевић и Ашић, 2008).

3 Тако на пример из реченице: *Paul traversait le pont* (Пол је *прелазио мост*) не произилази да је Пол и прешао мост.

4 Као на пример имперфект иреланости, имперфект поделе улога у игри и хипокористички имперфект (види Станојевић и Ашић, 2008).

5 Те координате су управно деитичке тачке које везујемо за тренутак говора: говорно лице, овде и сада.

Рецимо најзад да се у савременој лингвистици, у складу са врло популарном применом Принципа Окамове оштрице (Грајс, 1978)⁶ развија идеја о јединственом семантизму кондиционала. Она почива на хипотези да је могуће дефинисати инваријантан и минималистички основни семантизам кондиционала те да различити значењски ефекти овог облика настају као резултат интеракције тог основног семантизма за контекстом.

Присталице аспектуално-темпоралног приступа мишљења су да јединствено значење кондиционала потиче од вредности које имају његове саставне морфеме (футур и имперфект). С друге стране поборници модалног третмана кондиционала сматрају да се јединствени семантизам овог времена своди на његову функцију да маркира измештање из реалног у могуће светове.

3. Временске употребе кондиционала презента⁷

Субјективни и објективни временски кондиционал

Француски кондиционал показује како у морфолошком (иста основа) тако и у значењском смислу паралелизам са простим футуrom. Наиме оба, у темпоралној употреби⁸, служе за изражавање постериорности. Али за разлику од футура који будући да означава постериорност у односу на тренутак говора (S) припада првом темпоралном систему који се везује за презент, (види Вет, 1994 као и Вет и Камперс-Мане, 2001) кондиционал припада другом темпоралном подсистему који се формира полазећи од имперфекта (види Бенвенисте, 1966). Релевантан тренутак временског одмеравања није S, него тренутак туђе садашњости S*. Тренутак туђе садашњости је тачка на временској оси антиорна моменту говора у коју се говорник у нарацији фиктивно премешта и из које сагледава прошлост односно будућност (види Станојевић и Ашић, 2008).

Шематски се разлика између футура и кондиционала може представити на следећи начин:

.....S.....
p. compos present fut
.....S*.....
plqp imp cond

Дакле, употреба кондиционала подразумева корелацију са неким прошлим глаголским временом који ће тачку из које се посматра будућност померити у прошлост. У рајхенбаховском моделу темпорална структура кондиционала презента била би S*-R,E (што је потпуно аналогно темпоралној структури футура: S-R,E).

6 Ради се о једном филозофском принципу који налаже да се не уможавају значења језичких израза. Примена овог принципа резултује тзв. минималистичким дефиницијама глаголских времена, предлога или везника (види Ашић, 2008);

7 У овом ћемо се раду због ограничености простора бавити само кондиционалом презента. У француском језику постоји и сложени кондиционал прошли који даје аспектуалну инструкцију резултативности. Он се гради од кондиционала презента помоћног глагола и партиципа прошлог главног глагола. О њему видети у Станојевић и Ашић, 2008.

8 Напоменимо овде да и футур има нетемпоралне тј. модалне употребе (види Станојевић и Ашић, 2008).

У старијим граматикама временски кондиционал је често имао статус времена (*futur du passé*) и представљао је посебан облик хомонимичан са кондиционалом схваћеним као начином. У новијој литератури обично се говори о временским употребама јединственог кондиционала, при чему се издвајају субјективна и објективна употреба (Нолке и Корзен 1990).

Субјективни временски кондиционал јавља се у индиректном (пример 7) или слободном индиректном говору (пример 8). Наратор-локутор употребом индиректног говора саопштава да актери приповести (тј. индивидуе о којима наратор говори у тексту) изричу будуће догађаје не изјашњавајући се о њиховој реализацији (тј. да ли се догађај заиста одиграо или не). Важно је разумети да тачка гледишта није објективна нараторова-локуторова, већ субјективна – будући догађаји сагледавају се из перспективе јунака приповести (S*). Управо захваљујући томе добија се ефекат унутрашње фокализације.

7) Il annonça qu'il arriverait bientôt.

Најавио је да ће ускоро стићи.

8) Je sautai dans un taxi. Elle n'arriverait jamais.

Скочио сам у такси. Неће никада стићи, помислио сам.

Објективни временски кондиционал назива се још и историјским. Будућност у прошлости овде се представља другачије него у индиректном говору. Наратор кондиционалом уводи реализован догађај који је постериоран у односу на неки прошли тренутак (S*). Међутим, битно је истаћи да тај догађај није био нужно пројектован (тј. замишљен) у том моменту. И овде је неопходно увести S* али се тај тренутак у овом случају не може тумачити као тачка гледишта неког јунака приповести, већ пре као „судбина“, којом је унапред одређен ток догађаја (види Корцен и Нолке, 2001). Међутим за разлику од субјективног кондиционала овде је релевантан и локуторов тренутак говора S, будући да се реченицом исказује да се догађај заиста и одиграо пре S.

9) Margarete entra à Ravensbrück le 2 août 1940. Elle n'en sortirait pas avant avril 1945. Маргарета је ушла у Равенсбурк 2. августа 1940. Одатле неће изаћи пре априла 1945.

Логично је да овај кондиционал можемо заменити аористом, историјским футуром, а некад чак и питорескним имперфектом или историјским презентом.

Веза модалних (хипотетичких) и временских употреба

Покушајмо сада да упоредимо временску и модалну употребу кондиционала како бисмо утврдили постоји ли између њих нека значењска веза:

10) Jean dit qu'il achèterait un château pour sa famille.

Јован рече је да ће купити дворца за своју породицу.

11) S'il avait beaucoup d'argent Jean achèterait un château pour sa famille.

Да има пуно новца, Јован би купио дворца за своју породицу.

У оба примера кондиционал изражава постериорност у односу на један тренутак. У првом случају то је тачка на временској оси (S*) која је смештена у прошлост и из које јунак приповести (Јован) планира (или замишља) будућност. У другом случају то је ситуација (изражена протазом) која припада не стварном, већ могућем свету које неко лице (у овом случају Јован) замишља.

Важно је истаћи да тај могући свет може бити контрадикторан са стварним (иреалност у садашњости, баш као у примеру 11) али може бити и остварљив у

будућности; У том случају кондиционал изражава слабу потенцијалност (говорник није сигуран да ће остварити оно што је саопштено протазом али не искључује могућност да се то догоди):

12) *S'il faisait beau demain, nous irions à la plage*⁹.

Кад би сутра било лепо време ишли бисмо на плажу.

Све у свему, може се закључити да кондиционал у свим својим употребама маркира дистанцирање од онога што је ОВДЕ и САДА. То концептуално размештање може бити транспонување у прошлост или у неки од могућих светова. Рецимо још и да како у својој темпоралној, тако и у својој модалној употреби кондиционал изражава постериорност: у првом случају у односу на неки тренутак у прошлости а у другом у односу на услов дат протазом. У оба случаја ради се дакле о ономе што Ветерс (2001) назива *будућности неактуелног свешта*.

Скренули бисмо овде пажњу на још једну чињеницу, која ће показати круцијалном за нашу контрастивну анализу: у француском се као и у другим језицима (због концептуалне сложености) никад не изражава могући услов у прошлости. Када говорник употреби протазу за прошлост (у француском се у ту сврху користи плусквампефекат) он казује а) да услов за аподозу није био остварен (тада изражава контрафактуелност тј. говори о ономе што се **није** десило) б) да је услов остварен (значањски ефекат који добијамо тада је понављање). Другим речима саговорнику се увек саопштава да је услов било нереализован било остварен а не оставља се могућност да се замишља потенцијалност у прошлости. У првом случају кондиционал у аподози се замењује кондиционалом прошлим, а у другом хабитуалним имперфектом:

13) *S'il avait fait beau, nous serions allés à la plage*

Да је било лепо време, ишли бисмо на плажу.

14) *S'il faisait beau, nous allions à la plage.*

Кад год је било лепо време, ишли бисмо на плажу.

Из свега реченог може се извести врло битан закључак: кондиционал у својој темпоралној употреби не маркира потенцијалност у прошлости већ само чињеницу да се постериорност одмерава од момента који припада прошлости. Сама идеја епистемичке неизвесности потиче од футуралне компоненте у кондиционалу – за оно што је будуће не може се тврдити да ће се сигурно десити, било да се одмерава од момента говора или од неког момента у прошлости. Епистемичка неизвесност је дакле секундарно изведена и управо стога се може поништити, као у случају објективног временског кондиционала .

4. О потенцијалу у српском

Потенцијал се како у традиционалним (Стевановић, 1986, Станојчић и Поповић, 1989), тако и у савременим граматицама српског језика (Пипер, 2005) сматра глаголским начином. Морфолошки је он сасвим различит од француског кондиционала: гради се од аориста помоћног глагола *бити* и радног глаголског придева. Он дакле нема никакву формалну везу са футуром. Осим простог потенцијала постоји у нашем језику и сложени потенцијал, који се, будући да се у

9 Слична идеја може се исказати и хипотетичком реченицом са претентом у протазу, и футуром у аподози: *S'il fait beau demain, nous irons à la plage* (Ако сутра буде лепо време ићи ћемо на плажу). Међутим ова реченица изражава већу вероватноћу од реченице са имперфектом и кондиционалом.

свим својим функцијама може заменити потенцијалом простим, све више повлачи из употребе¹⁰.

У одредници о потенцијалу у *Синтакси савременог српског језика* наводи се да се „њиме исказује већи број различитих модалних значења а већина њих се може подвести под појам могућности у најширем значењу“ (Танасић, 2005, 457). На истом месту аутор наводи да је често веома тешко са сигурношћу утврдити о којем је модалном значењу реч и да је за то потребан шири контекст. Па ипак Танасић врши поделу модалних значења потенцијала на следеће типове (уз напомену да граница међу овим значењима није увек јасно повучена): могућност, жеља, спремност за вршење неке радње, намера, увереност да ће се нека радња десити, претпоставка да ће се нека радња вршити, услов од којег зависи нека друга радња.

Рецимо одмах да је ова класификација далеко неодређенија од поделе модалних значења француског кондиционала, јер не почива ни на каквим прецизним параметрима. О томе ћемо писати у другим радовима а за ову студију битно је истаћи да се примери модалног значења српског потенцијала у највећем броју случајева преводе француским кондиционалом, осим када је у питању изражавање намере – ту се као преводни еквивалент српског потенцијала јавља француски субјонктиф¹¹.

Такође треба истаћи да, за разлику од француског кондиционала, који се јавља само у аподози погодбених реченица, наш потенцијал може да се јави и у протази¹² (и то за изражавање иреалности у садашњости и слабе потенцијалности у будућности):

15) Кад би имао пуно пара, Душан би купио свемирски брод.

16) Кад би се сутра разведрило, дуго бисмо седели на тераси и посматрали пејзаже...

Најзад, пре него што пређемо на временску употребу потенцијала, додајмо да се у нашем језику потенцијал не јавља у модалној употреби „цитирања“ (тј. као журналистички и полемички кондиционал¹³).

5. Временска употреба потенцијала

Потенцијал за понављање у прошлости

У својој граматици српског језика Стевановић говори о квалификативном карактеру потенцијала (Стевановић, 1986, 717). Он наводи да се овим обликом каткада износе већ реализоване радње, које су се вршиле и понављале по неком утврђеном реду, и то без било какве модалне и условне нијансе. Овај аутор истиче да још није дат одговор како је дошло до ове употребе потенцијала.

Ивић пак ову употребу потенцијала (види Ивић, 1995, 43) донекле објашњава потребом да српски језик маркира опозицију „стриктно фактографско саопштавање понављања радње“ – „емотивно представљање радње – евоцирање усмена – носталгичност“ (идем, 44). Први начин саопштавања постиже се пер-

10 О сложеном потенцијалу види у Радовановић, 1978.

11 Он много ради да би његова породица живела добро. *Il travaille beaucoup pour que sa famille vive bien.*

12 О разлици нејављања кондиционала у тзв SI- реченицама види у Боријо 2001 и Леман 2001.

13 Па ипак потенцијал се може наћи у реторичким питањима: Да ли би нормалан човек водио пса код фризера?

фектом несвршених глагола, док се други начин саопштавања врши потенцијалом:

17) Он је њу сваког четвртка посећивао.

18) Он би њу сваког четвртка посетио.

Ауторка још истиче да је за разлику од фактографског саопштавања понављања у прошлости код емотивног евоцирања успомена дезактуализованост саопштеног неизбежно имплицирана:

19) Он је њу сваког четвртка посећивао, што уосталом и дан-данас чини.

20) Он би њу сваког четвртка посећивао, # што уосталом и дан-данас чини.

Важно је нагласити да стилски ефекти нису једини разлог због којих се потенцијал користи за изражавање понављања у прошлости. Наиме, постоје свршени глаголи (попут нпр: *погнутаи, задрхтаиши, ушештаиши, кликнутии, цикнутии*) који немају своје несвршене еквиваленте који би означавали итеративност. Уз то, као што смо показали у једном од наших радова (види Ашић, 2007) потенцијал је далеко погоднији од перфекта несвршених глагола за изражавање темпоралне прогресије у оквиру понављања у прошлости. Ово се најбоље види у временским реченицама за постериорност (које истовремено означавају и понављање). У њима је инструкција симултаности коју даје перфекат несвршених глагола у конфликту са инструкцијом временског везника, док се употребом потенцијала подвлачи темпорална прогресија :

21) ?Чим је улазио у учионицу, ђаци су се утишавали.

22) Чим би ушао у у учионицу, ђаци би се утишали.

5.2 Временски потенцијал и условности

Покушајмо сада да пронађемо неку значењску везу између временског и модалног потенцијала.

Рецимо најпре да Пипер у свом чланку (1998) доводи у везу реченице са иреалним кондиционалним конструкцијама за будућност¹⁴ у којима је предикат у потенцијалу (*У случају победе тим би добио награду*) и реченице са потенцијалом за понављање у прошлости у којима је експлицитно дат неки услов (*У случају невремена ошатали бисмо код куће*). Иако дакле овај аутор указује на лингвистичку и концептуалну везу између изражавања условности и понављања, он ипак не врши семантичку анализу реченица у којима је уобичајен потенцијал за прошлост и оних у којима он није природан. Погледајмо сада следеће парове примера:

23) ?Говорили бисмо француски једно с другим.

24) У отменим ресторанима бисмо говорили француски једно с другим.

25) ?Пољубио би је у косу.

26) На расанку би је пољубио у косу.

27) ?Читао би наглас Настасијевићеве песме.

28) У најтежим тренуцима читао би наглас Настасијевићеве песме.

Није тешко увидети да су реченице са потенцијалом много прихватљивије ако у себи садрже неки елемент условности, изражен неком врстом одредбе за време или узрок (*у отменим ресторанима, на расанку, у најтежим тренуци-*

¹⁴ Свим иреалним кондиционалним конструкцијама и реченицама заједничка особина је пресупозиција неостварености последичне ситуације (в Пипер, 2005, 815);

ма, итд). У свим овим случајевима могуће је ту одредбу трансформисати у зависну реченицу:

- 29) Када бисмо излазили у отмене ресторане, говорили бисмо француски једно с другим.
- 30) Кад би се растајали, пољубио би је у косу.
- 31) Кад би му било најтеже, читао би наглас Настасијевићеве песме.

Питање које се сада намеће је: Како повезати овај тип зависних временских реченица са хипотетичким реченицама у којима се јавља потенцијал као начин? То су (види Станојчић и Поповић, 1989, 308) тзв. *пошеницијалне реченице за будући услов*. У њима потенцијал показује да је услов неактуализован али могућ/остварљив:

- 32) Она је из врло сиромашне породице. Када/Ако би добила лутку, силно би се обрадовала.
- Погледајмо шта се дешава када се овај тип реченица пребаца у прошлости:
- 33) Била је из врло сиромашне породице. Када/Ако/Кад год би добила лутку, силно би се обрадовала.

Одмах је јасно да се хипотетичност губи. Наиме наш језик (баш као и француски, о чему смо говорили у претходном одељку) не изражава хипотетичност у прошлости (једини тип условних реченица за прошлост су контрафактуелне у којима је истакнуто да је услов неостварен у прошлости¹⁵). Актуализација је дакле концептуално условљена устројством нашег ума који на различит начин посматра прошлост и будућност (види Станојевић и Ашић, 2008). У будућности се тако могу замислити потенцијалне ствари а за прошлост је везана опозиција „реализовано – нереализовано“. Другим речима, потенцијална реченица се, когнитивно измештена у прошлост, трансформише у реченицу за изражавање тзв. реалне кондиционалности. Овим термином Пипер (1998, 46) назива реченице које **не садрже** пресупозицију о неостварености садржаја аподозе.

Из овога прозилази да сложене реченице уведене везницима *ако* или *када*, у којима је предикат у аподози у потенцијалу могу, уколико се односе на прошлост, једино и искључиво да изражавају итерацију (доказ за то је да се у 34 може употребити и везник за итерацију *кад год*). Ипак у питању је заједничко понављање две концептуално повезане евентуалности у прошлости. Када кажемо концептуално повезане то онда значи да први догађај (х, добити лутку) не само што обавезно претходи другом већ је нека врста слабог (прагматичког) услова за други догађај (х, силно се обрадовати). Наиме, догађај из друге реченице (*обрадоваоши се*) може се сматрати реакцијом на догађај из прве (*добити лутку*). Слично се може рећи и за пример 30, где стање „налазити се у одређеном ресторану“ изазива одређено понашање – „говорити француски“. Нагласили бисмо овде да у основи слабе (прагматичке) условности не леже физички закони већ наша практична знања о свету која нам сугеришу да одређена појава, у одређеној специфичној ситуацији, проузрокује јављање неке друге појаве. Прагматичка условност је дакле у когнитивном смислу искуствено и културно индукована.

Из свега што смо до сада рекли, прозилази да веза између начинске и временске употребе потенцијала није арбитрарна. Наиме реченице са потенција-

15 Да јој је неко поклонио лутку (*а није*), силно би се обрадовала.

лом за прошлост изражавају посебан вид хабитуалности – условљену хабитуалност¹⁶:

34) Те јесени, после сваког нашег сусрета, летела бих од радости.

Иначе, хабитуалност (условљена или неусловљена) подразумева хомогену репартицију догађајног подинтервала (*плакала сам*) унутар главног интервала (*штог пролећа*). За неусловљену хабитуалност пре ће се у српском језику користити перфекат несвршених глагола:

35) Често сам плакала.

Напоменимо, такође, да потенцијал не може да изрази спецификовано нерегуларно понављање, нити понављање у интервалу који није нужно завршен пре момента говора, односно који је у деиктичкој вези са њим:

36) Тог лета три пута ме је/*би ме одвео на брдо.

37) До сада *би / је долазио у шест и петнаест по мене на факултет.

38) Летос *би/сам Душана свако поподне водила на Аду Међицу.

5.3 Како потенцијал представља понављању радњу

Упоредимо следећа два примера: у првом је употребљен перфекат а у другом потенцијал:

39) Душан је увече пио хладно чоколадно млеко.

40) Увече би Душан попио шољу хладног чоколадног млека.

Перфектом се описује субјектова перманентна одлика (која је била на снази током једног периода) тј. његова навика да увече пије хладно чоколадно млеко:

$\forall t < S$ [вече(t) \rightarrow $\exists e$ [пити хладно чоколадно млеко (e, Душан) $\wedge e \subseteq t$]]

Са потенцијалом се пак ставља акценат на сваку појединачну реализацију те одлике. Потенцијалом се дакле инсистира на догађајности и „улази се“ у догађаје. Чини се да иако првенствено изражава хабитуалност потенцијал на неки начин изражава и епизодичност (у смислу реферисања на поједначану реализацију догађаја). Овакав двоструки начин представљања радње често има за циљ стварање утиска доживљености (путем унутрашње фокализације¹⁷). Разлика између неутралног начина приповедања у перфекту и фокализованог приповедања у потенцијалу јасно се види из следећег примера преузетог из савремене књижевности:

41) *Сам је доносио воду са ушаве и дрва из оближњег шумарка. Повремено би донио стоља понеког сивог зеца, ограо га и исјецао на комаде. (...) Увече би ујалио пейролејку и, док би Искра дојила и усјављивала сина шајућући му нејовезано, климао главом као да разумије о чему се ради.* (В. Стевановић, Искра, 304)

16 Пипер (1998) је назива хабитуална кондиционалност, али нама се израз *условљена хабитуалност* чини прихватљивијим. С друге стране ми и у реченицама које Пипер сматра *обичном прошлом хабитуалношћу* (*Увече бисмо остјали код куће*), видимо присуство одређеног прагматички схваћеног услова (у овом случају је то одређено доба дана – вече).

17 Овај термин је у књижевну анализу и стилистику увео седамдесетих година Женет (Genette 1972). У случају унутрашње (интерне) фокализације, догађаји обавезно пролазе кроз филтер нечије свести, било да је то свест неког од јунака приповести, било да је то свест наратора који је учесник или емотивно ангажовани сведок догађаја.

Наратор предикатом у перфекту (*је доносио*) само саопштава одређену чињеницу док, кад употреби исти тај глагол у потенцијалу за понављање (*Повремено би донио*) пред нама оживљава дати догађај (*донети зеца, одрајати га и исјецкати на комаде*). Исту сврху потенцијал има и у следећој реченици. Пред читаоцем је слика жене која доји и успављује дете и њеног домаћина који је немо посматра.

А што се ефеката носталгичности и емотивне ангажованости тиче (о којима говоре Ивић и други наши аутори), они су управо последица: 1) могућности да се употребом перфективног глагола реферише на појединачне догађаје као и 2) стриктне одвојености интервала у којем се догађај понавља од момента говора тј. говорникове (и саговорникове) актуелности (види примере 37-39). Из овога произилази да се стилски ефекти које потенцијал производи могу сматрати прагматичком последицом његове семантичке (процедурално-концептуалне, види Ашић, 2008) структуре.

6 Контрастивна анализа – напомене о превођењу

Француски темпорални кондиционал се у нашем језику преводи футуром у релативној употреби. Наиме, наш језик не маркира ни антериорност ни постериорност у односу на тренутак различит од момента говора:

42) Il dit qu'il irait à Paris chercher du travail.

Он рече да ће отићи у Париз да нађе посао.

Подсетимо да се ова темпорална употреба француског кондиционала оправдава и његовом морфолошком структуром (која у себи саржи футурску основу). Наравно, уколико би се у горњем примеру на српском уместо футура нашао потенцијал, они би задржао своје модално значење (изражавање жеље):

43) Он рече да би (радо) отишао у Париз да нађе посао.

Приметимо да је епистемичка сигурност ове реченице мања него код реченице у футуру.

С друге стране временске употребе нашег потенцијала увек се преводје француским имперфектом:

44) Као дете увек би пре спавања попио топло млеко.

Enfant, il prenait toujours avant de s'endormir du lait chaud.

Имперфекат (због своје аспектуалне инструкције несвршености (види Станојевић и Ашић, 2008) подразумева хомогеност интервала. Ово значи да је у сваком моменту интервала (одређеног временском одредбом *као дете*) на снази субјектова навика „пити топло млеко“. А услов за хабитуалност имперфекта је: несразмера интервала (у нашем примеру „детињство“) и величине радње (у нашем примеру „пити топло млеко“), одакле се имплицира понављање радње. Међутим ваља напоменути да то није и довољан услов за хабитуалност. Неопходно је и да интервал буде хомогено испуњен подинтервалима у којима се посматра радња. Тиме се остварује и наведени аспектуални захтев имперфекта, а то је да понављање радње карактерише цео референтни период тј. имамо $R \subseteq E$, где је R =главни интервал, а E =повнављање, тј. мултипликовање радње у подинтервалима.

Постоји међутим једна незанемарљива разлика између изражавања хабитуалности имперфектом у француском односно потенцијалом у српском. Наиме, са имперфектом за понављање нема ефекта доживљености (унутрашње фока-

лизације) и носталгичности. Ови стилски ефекти се у француском језику морају остварити другим средствима (види Станојевић и Ашић, 2008). Додајмо још и да се неактуелност и нереперенцијалност имперфекта посебно огледају у његовим модалним употребама. Као што смо већ показали у овом раду он се јавља у про-тази хипотетичких реченица за иреалност у садашњости и слабу потенцијалност у будућности, потом као имперфекат осујећене иминентности (када се односи на догађај која се замало одиграо), као хипокористички имперфекат (у обраћању деци) и најзад као имперфекат поделе улога у игри.

Закључак

Онај ко језичке феномене посматра површно и лаички рећи ће да су, иако у оба анализирана језика постоје темпоралне употребе кондиционала, оне посве различите по својој функцији и не могу се довести у лингвистичку везу.

Онај ко дубље и свеобухватније о језику размишља, уочиће да, како у француском тако и у српском језику, свака употреба кондиционала произилази из потребе да се лингвистички обележи дистанцирање од момента говора и актуелног света, те да се маркира транспозиција у неки тренутак различит од садашњег, односно свет друкчији од актуелног. И ту није крај семантичком паралелизму између ова два језика.

Јер, временска употреба кондиционала омогућена је, како у француском тако и у српском, захваљујући чињеници да природни језици не изражавају могући услов у прошлости. Тај тешко замислив а језички необликован концепт у француском је значењски транспонован у постериорност у односу на тренутак туђе садашњости, а у српском у прошлу условну хабитуалност.

Литература:

- Ашић Т. (2007), „С оне стране потенцијала“; Зборник 36. *Међународног састајка слависта у Вукове дане* 2006, Београд, 137-151.
- Ашић, Т. (2008), *Espace, temps, prepositions*, Droz, Geneve.
- Benveniste E. (1966), *Problèmes de la linguistique générale*, Tome I, Paris, Gallimard.
- Borillo A. (2001), „Le conditionnel dans la corrélation hypothétique en français“, Dendale P. & Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz, *Recherches Linguistiques* 25
- Genette G. (1972), *Figures III*, Paris, Seuil.
- Gosselin L. (2001), „Relations temporelles et modales dans le "conditionnel journalistique"“, Dendale P. & Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz, *Recherches Linguistiques* 25
- Ивић, М. (1980) „О значењу српскохрватског плусквамперфекта“, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII/1, Нови Сад, стр. 93-100.
- Ивић М. (1995), *Лингвистички огледи*, Београд, Библиотека XX век.
- Korzen H. & Nölke H. (2001), „Le conditionnel : niveaux de modalisation“, Dendale P. & Tasmowski L. (éds), *Le conditionnel en français*, Université de Metz, *Recherches Linguistiques* 25
- Lauze A; 2008 „Le conditionnel: forme temporelle ou atemporelle“, *Communication, lettres, et sciences du langage*, Vol 2 ; n 1 ; 92-104

- Leeman D, (2001), Pourquoi ne peut-on combiner si et le conditionnel ?, Dendale P. & Tasmowski L. (éds), Le conditionnel en français, Université de Metz, Recherches Linguistiques 25
- Moeschler J. & Reboul A. (2001), „ Conditionnel et assertion conditionnelle „, in Dendale P. & Tasmowski L. (éds), Le conditionnel en français, Université de Metz, Recherches Linguistiques 25, 147-167.
- Nølke, H & Korzen H. 1990. "Projet pour une théorie des emplois du *conditionnel*", *Actes du 11e Congrès des Romanistes Scandinaves*. p 273-300
- Пипер П. (1998), „О кондиционалности у простој реченици“, *Јужнословенски филолоџ LIV*, 41-58.
- Радовановић М, (1978), „Потенцијал други у српскохрватском језику“, *Зборник за филологију и лингвистику, XXI/2*, 153-161
- Reichenbach H. (1947), *Elements of Symbolic Logic*, New York, The Free Press.
- Станојчић Ж. и Поповић Љ. (1989), *Граматика српског језика*, Београд, ЗУНС.
- Станојевић В. и Ашић Т. (2008), *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику*, ФИЛУМ, Крагујевац.
- Стевановић М.(1986), *Савремени српскохрватски језик*, Београд, Научна књига.
- Saussure L. de (1998), „ L'approche référentielle : de Bauzée à Reichenbach “, in Moeschler J. et al., *Le temps des événements*, Paris, Kimé, 19-44.
- Танасић С. (2005), „Синтакса глагола“, у: Пипер и сарадници, *Синтакса савременога српског језика: прости реченица*, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд-Нови Сад, стр. 345-476.
- Vet Co 1994, "Future tense and discourse representation", in: *Tense and Aspect in Discourse, Trends in Linguistics, Studies and Monographs* 75, ed by Co Vet, Carl Vetters, Mouton de Gruyter, Berlin, New York.
- Vet C & Kampers-Manhe B, (2001), „Futur simple et futur du passé: leurs emplois temporels et modaux“, Dendale P. & Tasmowski L. (éds), Le conditionnel en français, Université de Metz, Recherches Linguistiques 25
- Vetters C, (2001) „Le conditionnel : ultérieur du non-actuel“, Dendale P. & Tasmowski L. (éds), Le conditionnel en français, Université de Metz, Recherches Linguistiques 25

ABOUT THE TEMPORAL USAGE OF THE CONDITIONAL IN FRENCH AND SERBIAN

Summary

In this paper we analyze and compare some specific non-modal usages of the conditional form in French and Serbian. At first sight temporal usages of the conditional forms in these two languages seem to have nothing in common. The French conditional is used to denote the future in the past while its semantic equivalent, the Serbian „potencijal“, functions as a marker of past habituality. Yet a closer investigation shows that both forms in fact denote a kind of cognitive transposition from the moment of speech and/or the real world into the moment situated in the past and/or the realm of possible worlds. In addition we demonstrate that the linguistic phenomenon of the temporal usage of conditional, is actually a consequence of the fact that natural languages do not express past possible conditions.

Tijana Ašić, Veran Stanojević

ПРЕТЕРИТАЛНА ВРЕМЕНА У КАМИЈЕВОМ СТРАНЦУ И ЊИХОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ

У раду се утврђују преводни еквиваленти француских прошлих глаголских времена у роману *L'Étranger*. Овај Камијев роман специфичан је по искључивој употреби француског перфекта у наравији, а као остала претеритална времена фигурирају аорист, имперфекат и плусквамперфекат. Као претежни еквивалентни облик у преводу на српски јавља се перфекат (перфективних и имперфективних глагола). То значи да ово глаголско време у српском стоји наспрам четири прошла времена у француском. Утврдићемо да ли постоје правилности у погледу замене одређених француских времена српским перфективним односно имперфективним перфектом.

Кључне речи: преводни еквиваленти, перфекат, *passé composé*, *plus-que-parfait*, *imparfait*

1. У раду се поред описа и поређења прошлих времена у француском и српском бавимо и проблематиком превођења. Полазимо од две важне чињенице. Прва је везана за перфекат у српском језику. Наиме, српски перфекат има две темпоралне структуре: E,R-S која истиче значење антериорности и E-R,S која приказује претерито-презентски карактер овог облика (Reichnebach, 1947; Станојевић, Ашић, 2006). Друга чињеница односи се на српски перфекат као преводни еквивалент француских прошлих времена. Француски плусквамперфекат може се превести српским перфектом само уколико означава антериорност – у српском не постоји слагање времена, те би употреба српског плусквамперфекта ту била погрешна. Француски плусквамперфекат резултативности се може заменити српским плусквамперфектом који има само једну вредност (Петровић, 1989).

Истраживање заснивамо на корпусу примера ексцерпираних из романа *L'Étranger* француског књижевника Албера Камија (Camus, 1942) и из објављеног превода овог дела на српски језик преводиоца Зорице Хаџи-Видојковић (Ками, 1996).

2. У изворном тексту у роману *L'Étranger* као наративно време фигурира *passé composé* (PC), што даје посебан печат стилу овог Камијевог романа. Међутим, поред перфекта, нашли смо и седам случајева употребе аориста у наравији. Осим поменутих облика јављају се још имперфекат и плусквамперфекат. Када је реч о преводу овог романа на српски, као преводни еквивалент ова четири француска глаголска облика – *passé composé* (PC), *passé simple* (PS), *imparfait* (IMP), *plus-que-parfait* (PQP) – стоји перфекат у највећем броју случајева. Плусквамперфекат је заступљен у много мањој мери, а јавља се као еквивалент француског плусквамперфекта резултативности, мада смо нашли случајеве превода француског плусквамперфекта исте вредности српским перфектом.

3. Што се тиче употребних вредности перфекта у француском и српском језику издвојићемо следеће чињенице :

Перфекат у српском може бити употребљен темпорално и модално. Временски употребљен перфекат је у индикативу или релативу. Индикатив обухвата референцијалне радње које се могу односити на појединачне радње и избројиво мноштво радњи и нереперенцијалне радње које могу означавати неизбројиво мноштво радњи али и итеративност. Релативно употребљен перфекат сигнализира anteriornost у односу на неку другу прошлу или пак будућу радњу (Танашић, 2005). За све наведене употребе нашли смо примере у преводу анализираног дела.

Треба напоменути да се у одричним исказима уочава разлика између перфекта свршених и несвршених глагола, што смо уочили и у нашем корпусу. Одрични облик перфекта свршеног глагола акценат ставља на сам догађај, а одрични облик перфекта несвршеног глагола евентуалност представља као факат, само се констатује чињеница да се нешто није десило, не подвлачи се ни процес у току ни радња као целина, нити евентуално њен завршни моменат после ког следи неки резултат:

[1] Нисам положила испите.

[1a] Нисам полагала испите.

Перфективни облик се односи на конкретне испите на које је неко изашао али их није положио, полагања испита је било, али оцене нису прелазне, подвлачи се сам догађај. Имперфективни облик пак показује да није ни дошло до самог процеса полагања, говорно лице није ни изашло на испите, није ни улазило у процес полагања. Ако говорно лице у тај процес није улазило, онда и не може бити речи о самом догађају и његовом исходу, само се констатује да тог процеса није било.

У француском језику носилац аспектуалне информације јесте глаголски облик. Глаголско време показује, без обзира на тип глаголске ситуације њиме означен да се дата ситуација сагледава као завршена целина или у току одвијања. (Comrie, 1976; Станојевић, Ашић, 2008 : 68)

У француском је дакле глаголски вид граматикализован, што значи да глаголска основа носи само информацију о лексичком значењу (или о лексичком аспекту), а ознаке глаголског вида су заправо наставци – за просте глаголске облике, или комбинација помоћног глагола у личном облику и партиципа прошлог – код сложених глаголских облика. Код прошлих времена у стандардном језику то је илустровано паром аорист (за перфективност) и имперфекат (за имперфективност):

[2] Chloé lut mon article.

Клое је прочитала мој чланак.

[2a] Chloé lisait mon article.

Клое је читала мој чланак.

Један исти процес *lire mon article* – (*про*)*чиштају* мој чланак може имати перфективну и имперфективну интерпретацију у зависности од глаголског облика у којем је употребљен. Аорист и имперфекат имају исту темпоралну структуру E,R-S, а њихова разлика се огледа на аспектуалном нивоу. Пошто је на плану дискурса перфекат заменио аорист, пар перфекат–имперфекат означава поменути аспектуалну опозицију:

[3] Chloé a lu mon article.

[3a] Chloé lisait mon article.

4. Сада ћемо погледати како се српским перфектом преводе француска прошла времена¹. Следећа табела илуструје однос перфекта у преводу према француским прошлим временима у изворнику :

	<i>Passé composé</i> E-R,S & E,R - S	<i>Passé sur-</i> <i>composé</i> E,R-S	<i>Passé simple</i> E,R-S	<i>Imparfait</i> E,R-S	<i>Plus-que-</i> <i>parfait</i> <i>d'antériorité</i> E,R-S'-S	<i>Plus-que-</i> <i>parfait résultatif</i> E-R,S'-S
Перфекати перфективних глагола	+	+	+	+	+	+
Перфекати имперфективних глагола	+	-	-	+	+	-

Наш табеларни преглед иде у прилог претпоставци да српски перфекат има две темпоралне структуре које се Рајхенбаховим логичким формулама могу представити на следећи начин: E-R,S и E,R-S (Станојевић, Ашић 2006 : 178). Прва формула односи се на резултативност у садашњости, а друга на anteriорност. Захваљујући другом семантизму перфекат је преводни еквивалент француског плусквамперфекта употребљеног на пример у индиректном говору и слободном индиректном говору. Такву замену француског плусквамперфекта у превођењу илуструју следећи примери:

[4] Il m'a raconté qu'il *avait fait* ce qu'il voulait mais qu'elle lui *avait donné* une gifle et qu'alors il l'*avait battue*. (Camus : 62)

[4a] Испричао ми је да је учинио што је желео, али да му је она ојалила шамар и он ју је онда исцуквао. (Ками : 39)

[5] Pour dire quelque chose, je l'ai interrogé sur son chien. Il m'a dit qu'il *l'avait eu* après la mort de sa femme. Il *s'était marié* assez tard. Dans sa jeunesse, il *avait eu* envie de faire du théâtre (...). Mais finalement, il *était entré* dans des chemins de fer et il ne le regrettait pas (...). (Camus : 73-74)

[5a] Да бих заподоео неки разговор, почео сам да га испитујем о псу. Казао ми је да га је добио после смрти своје жене. Оженио се прилично касно. У младости је желео да буде глумац (...). Али, на крају, ступио је у железничку службу. (Ками : 46)

Прву темпоралну структуру E-R,S у француском има перфекат у својим резултативним употребама, а другу структуру E,R-S имају француски перфекат, аорист, имперфекат, надсложени перфекат (*passé surcomposé*) док плусквамперфекат anteriорности има структуру E,R-S'-S (Станојевић, Ашић, 2006).

5. Сада прелазимо на анализу примера које смо груписали према глаголским облицима у изворном тексту у шест група.

1. *Passé composé* → имперфективни и имперфективни перфекати

У изворном тексту наративно време је перфекат, а његов преводни еквивалент у српском је такође перфекат. Перфекат у потпуности преноси значење француског перфекта који радњу представља као свршену и прошлу у односу на момент говора са којим одржава везу што се добро види у његовој формули E-R,S. И српски перфекат има овакав семантизам, али поред њега има још један што ћемо касније видети у раду. Закључујемо да постоји паралелизам у погледу

¹ Нисмо узимали у обзир перфекат као преводни еквивалент партиципа презента, предлошких синтагми или конструкција предлог + инфинитив.

минималног описа семантизама перфекта у српском и француском језику. Разматрајући преводни пар француски перфекат–српски перфекат уочили смо да српски перфекат верно преноси темпоралне односе који у оригиналу постоје између евентуалности означених РС-ом : симултаност, постериорност и антериорност.

Погледајмо сада неколико примера превођења РС-а:

[6] *J'ai retourné ma chaise et je l'ai placée comme celle du marchand de tabac parce que j'ai trouvé que c'était plus commode.* (Camus : 38)

[6a] *Окренуо сам столицу и наместио је као дуванџија, јер сам смајтрао да је тако удобније.* (Ками : 24)

Видимо из цитираних примера [6] и [6a] да и српски перфекат омогућава и сукцесивност радњи и инверзни временски редослед, с тим што је у изворнику *j'ai trouvé* у перфективном облику, а у преводу иста евентуалност је пренесена имперфективним глаголом у перфекту.

[7] *On n'a pas contrôlé mon affirmation.* (C : 78)

[7a] *Нису проверавали моје тврђење.* (К : 49)

У примеру [7a] иако имперфективан, глагол у одричном облику перфекта означава ограничену, теличну ситуацију, али тако да евентуалност представља као факат, за разлику од одричног облика перфекта свршеног глагола којим се акценат ставља на догађај.

[8] *J'ai dormi pendant presque tout le trajet.* (C : 10)

[8a] *Спавао сам готово током целог пута.* (К : 8)

У комбинацији са временском одредбом *pendant*+GN² као у [8] могући су само перфективни облици PS и РС док у српском имамо имперфективни глагол у перфекту. Глагол *спавао* нема перфективни парњак, у питању је глагол активности од ког се перфективни глаголи могу творити префиксацијом уз обавезну промену лексичког значења. *Одспавао*, *преспавао*, *успавао*, *наспавао* се нису чисто видски парњаци већ носе промену и у значењу, транзитивности или валентности глагола.

Једино је могућ у оваквој синтаксичкој структури имперфективни глагол. Несвршени глагол омогућава да се покрије читав интервал времена *током целог путовања*, перфективни глагол већ сам носи границу свог процеса или је фокус на почетној или завршној тачки радње. Погледајмо колико су неприродни примери у којима се дата временска одредба комбинује са перфектом неких од ових глагола:

[8b] **Одспавао сам/ *преспавао сам/*успавао сам се/*наспавао сам се готово током целог пута.*

Синтагма *током целог путовања* захтева константну радњу која се дешавала баш толико, током целог пута, која је обележила читаво путовање, ту би могло доћи и: *причао сам, чистио сам, сањарио сам, размишљао сам* готово током целог пута, а то су све имперфективни глаголи. Да је употребљен други предлог у да тој одредби могао би доћи у обзир и неки перфективни глагол, *одспавао* и *наспавао* се:

[8в] *Одспавао сам за време пута.*

2 GN = groupe nominal, именска синтагма

[8г] Наспавао сам се за време пута.

Глагол *преспававши* захтева објекатску допуну :

[8д] Преспавао сам цео пут.

Понављамо, ове изведенице глагола *спавати* доносе и додатне нијансе у значењу, што их диксвалифукује као преводне еквиваленте француског *j'ai dormi*. Перфекат као најнеутралнији глаголски облик за прошлост може радњу да представи и у процесу и као целину. У примеру [8а] перфекат радњу представља као завршену целину, али је конструисан од глагола који означава хомогену активност која је важила подједнако за читав интервал времена.

Погледајмо сада још један пример употребе перфекта са временском одредбом ограниченог трајања:

[9] *J'ai marché longtemps*. (С : 92)

[9а] Дуго сам тако ишао. (К : 57)

У француском прилог *longtemps* обавезује на употребу перфективних глаголских облика, аориста или перфекта конструисаних од глагола који означавају ателичну ситуацију. Наиме, *longtemps* означава затворен временски интервал, као и прилошке одредбе *pendant deux heures, de 2 à 5 heures* и сл. Његова улога је да ограничи трајање ателичне радње. Насупрот томе, у српском преводни еквивалент овог прилога (*дуго*) намеће употребу перфекта имперфективног глагола *ићи*, или *ходати*. Прилози као *дуго* и *крајко* употребљени с перфектом захтевају имперфективни глагол: *дуго сам се сунчао, крајко сам боравио (шамо)*, у питању су прилози ограниченог временског интервала и захтевају хомогену активност или стање. Телична радња са њима не може да се комбинује: **дуго сам оишишао, *крајко сам оишишовао*. Теличне ситуације истичу одређени моменат у извршености радње, док код ателичних (садржаних у имперфективним глаголима) не инсистира се ни на једном моменту радње посебно, хомогена радња се само приказује у свом току и могуће је омеђити је оваквом прилошком одредбом.

Закључујемо да не постоји једнообразно превођење перфекта који у француском носи аспектуалну информацију перфективности само српским перфектом перфективних глагола. Он се с једне стране преводи перфективним перфектом, а са друге имперфективним перфектом, нарочито ако су у питању глаголи стања и активности у изворнику, те би евентуална замена перфективним обликом суштински изменила тип ситуације у српском а самим тим и значење.

2. *Passé surcomposé* → *перфективни перфекат*

Карактеристика овог француског глаголског облика је да се не јавља често у књижевности. У *Сираниу* смо нашли само један пример његове употребе:

[10] *Quand il a eu fini, il s'est adressé à moi en m'appelant „ mon ami “ (...)*. (С : 177)

[10а] Кад је с тим завршио, обратио ми се називајући ме „пријатељу мој“ (...). (К:113)

Passé surcomposé се употребљава у говорном језику уместо anteriornог перфекта који би у оваквој синтаксичкој структури алтернирао са аористом у управној реченици. Пример [10] би у говорном језику био сасвим прихватљив. Као што видимо и овај облик је преведен перфектом и то перфективног глагола што верно преноси значење у српски језик, на снази је сукцесивност двеју радњи из зависне односно управне реченице те се остварује темпорална прогресија као и у оригиналу.

3. *Passé simple* → *перфективни перфекат*

Учили смо седам примера употребе PS-a у наравији од којих као илустрацију наводимо два :

[11] Au début de ma détention, pourtant, ce qui *a été* le plus dur, c'est que j'avais les pensées d'homme libre. (...) Mais cela *dura* quelques mois. (C : 119)

[11a] У почетку мога тамновања најтеже ми *је било* то што су моје мисли биле мисли слободног човека. (...) Али то *је трајало* неколико месеци. (K : 75)

[12] Presque aussitôt, les cinémas du quartier *ont déversé* dans la rue un flot de spectateurs. Parmi eux, les jeunes gens avaient des gestes plus décidés que d'habitude et *j'ai pensé* qu'ils avaient vu un film d'aventure. Ceux qui revenaient du cinéma de la ville *passèrent* plus tard. (C : 39-40)

[12a] Готово у истом часу из биоскопа у нашем крају *покуљали су* гледаоци. Међу њима младићи су имали одлучније покрете него обично и ја *сам помислио* да су гледали неки авантуристички филм. Они који су се враћали из биоскопа у граду *нашли су* мало касније. (K : 25)

Уочавамо да су сви примери аориста у трећем лицу што потврђује став неких аутора (Петровић, 2002) да је у наративном тексту прелаз са PC на PS могућ када дође до промене лица са првог на треће лице. Сматрамо да, будући да је познато да је Камиева намера била да напише у целости роман у перфекту, ових седам случајева употребе аориста говоре о пишевој навици да у наравији користи аорист. Сматрамо потпуно оправданом одлуку преводиоца да не одступа од перфекта у поменутих случајевима. И француски аорист и српски перфекат одликује семантизам E,R-S.

4. *Imparfait* → *имперфективни и перфективни перфекат*

Перфекат имперфективних глагола у српском језику има исту темпоралну и аспектуалну инструкцију као француски имперфекат. Радњу смешта пре момента говора, а представља је као процес у току, процес који се одиграва истовремено када и неки други процес или радња, означава стање које је на снази док се остварује нека друга радња или обележава нереференцијалну радњу. Имперфектом се у француском изражавају пропратне евентуалности, „декор“ догађаја који чине наративни ток. Имперфектом се не приповеда и то треба да се одрази у преводу. Сем француског тзв. наративног или питореског имперфекта, који се преводи перфективним перфектом, јер заправо означава ограничену глаголску ситуацију, имперфекат се преводи имперфективним перфектом. У преводу *Странца* нашли смо бројне примере где је француски имперфекат преведен српским перфектом перфективних глагола. Сматрамо да су ти примери показатељи преводиоачеве слободе. Такође морамо закључити да успевају да пренесу садржај из изворног текста што је најважније. Издвојили смо следећи пример преводнења француског имперфекта :

[13] À cinq heures des tramways *sont arrivés* dans le bruit. Ils *ramenaient* du stade de banlieue des grappes de spectateurs perchés sur les marchepieds et les rambardes. (C : 39)

[13a] У пет сати трамваји су *стигли* уз велику галаму. *Довозили су* са стадиона у предграђу гроздове гледалаца који су висили на степеницама и огради. (K : 25)

У примеру [13a] имперфективност глагола *довозити* не односи се на збирну вишекратност радњи које је остварио један агенс, већ је у питању збирна вишекратност радњи које је остварио збирни агенс.

Када је реч о превођењу француског имперфекта на српски не запажамо неки принцип који би регулисао избор перфективног или имперфективног глагола. Можемо закључити да се у том домену огледа слобода преводиоца у стилизовању текста.

5. *Plus-que-parfait* → *перфективни и имперфективни перфекати*

Превођење француског плусквамперфекта антериорности српским перфектом иде у прилог тези да српски перфекат има две темпоралне структуре. Према Рајхенбаховој таксономији перфекат се у зависности од употребе може представити двома логичким формулама E-R,S и E,R-S. Прва се односи на његове темпоралне употребе, а друга истиче ефекат резултативности.

Погледајмо следеће примере:

[14] Le soir, Marie *avait* tout *oublié*. (C : 35)

[14a] Увече *је* Марија све *заборавила*. (K : 22)

[15] Pour dire quelque chose, je *l'ai interrogé* sur son chien. Il *m'a dit* qu'il *l'avait eu* (e_1) après la mort de sa femme. Il *s'était marié* (e_2) assez tard. Dans sa jeunesse, il *avait eu* (e_3) envie de faire du théâtre (...). Mais finalement, il *était entré* (e_4) dans des chemins de fer et il ne le regrettait pas (...). (C : 73)

[15a] Да бих заподоео неки разговор, почео сам да га испитујем о псу. Казао ми је да га *је добио* после смрти своје жене. *Оженио се* прилично касно. У младости *је желео* да буде глумац (...). Али, на крају, *ситуио је* у железничку службу. (K : 46)

Сматрамо да се у примеру [14] ради о плусквамперфекту резултативности. Доказ је непромењено аспектуално значење после увођења прилога *déjà* : *Le soir, Marie avait déjà tout oublié*. На основу доказа у студији Н. Петровић из 1989. о искључивој резултативној вредности српског плусквамперфекта, у преводу на српски требало би да стоји плусквамперфекат, а не перфекат којим се може пренети само темпорална употреба француског плусквамперфекта. Међутим, постављамо питање да ли се српским перфектом може изразити и резултативност у прошлости. Погледајмо следећу реченицу :

[16] Сазнао сам (e_1) да *је* *нашла* (e_2) наочаре.

У датом моменту у прошлости обележеном перфекатском радњом *сазнао сам* важи резултат радње у перфекту e_2 . Темпорални однос између ова два перфекта је антериорност $e_2 < e_1$. Резултат радње e_2 валидан је у тренутку када наступа радња e_1 . Конструисање радње e_2 у плусквамперфекту указивало би такође на један вид резултативности, али умногоме другачији него са перфектом:

[16a] Сазнао сам да *је* *била* *нашла* наочаре.

Обележени плусквамперфекат означио би дезактуелизованост стања „наочари су пронађени“, имплицирао би да су наочари у међувремену поново изгубљени. Напоменимо и то да у складу са тим уводни глагол не би могао да буде на пример *видети* који захтева валидност резултативног стања у датом тренутку у прошлости:

[17] Видео сам да *је* *нашла* наочаре.

[17a] *Видео сам да *је* *била* *нашла* наочаре.

Пример [15] је значајан јер илуструје употребу низа плусквамперфекта за антериорност који између себе успостављају однос инверзног редоследа : $e_3 < e_4 < e_2 < e_1$. У српском перфекти у истом редоследу одражавају исте темпоралне односе између уведених догађаја. У питању је индиректни говор у другој речени-

ци и слободни индиректни говор у остатку цитираног одломка. Овај пример ислуструје типичан контекст за српски перфекат у релативној употреби.

б. *Крњи перфекати као преводни еквиваленти*

У преводу смо нашли један случај перфекта без помоћног глагола и то као еквивалент француском презенту употребљеном у фамилијарном стилу. Овде презент у изворнику није у наративној већ индикативној употреби. Преводац је по свему судећи употребио ову врсту перфекта да би пренео одређени стилски ефекат:

[18] L'employé des pompes funèbres m'a dit alors quelque chose que je n'ai pas entendu. (...) Il a répété en mentrant le ciel : „*Ça tape*“. (С : 28)

[18a] Службеник погребног завода казао ми је тад нешто што нисам чуо. (...) Поновио је, показујући небо : „*Пријекла* звезда.“ (К : 19)

Према Грицкат (1954) овакав краћи перфекат би се сврстао у категорију која обухвата крње перфекте за означавање природних појава. Закључујемо да је овај непотпуни перфекат добар избор преводиоца да на српски пренесе колоквијални израз *Ça tape* у презенту који осликава важећу метеоролошку ситуацију. У овом примеру не долази до колизије у превођењу глаголског времена, већ је таква употреба глаголског облика диктирана избором еквивалентног колоквијалног израза у српском језику.

б. Закључак

У преводу Камидевој *Странца* српски перфекат представља заједнички чинилац преводних парадигми следећих француских прошлих времена : *passé composé*, *passé surcomposé*, *passé simple*, *imparfait*, *plus-que-parfait*. Ова глаголска времена у француском дају различите инструкције у погледу темпоралне прогресивности, те можемо закључити да је српски перфекат, будући њихов преводни еквивалент, неутралан у погледу временске прогресије. Неутралност српског перфекта у погледу темпоралне прогресије има за последицу могућност да се њиме могу преводити француска глаголска времена која означавају антериорност, сукцесивност и симултаност њима обележених радњи. Такође смо показали да српски перфекат има двојни семантизам и то Е-*R,S* који истиче аспектуални ефекат резултативности и Е,*R-S* који показује чисто темпоралне употребе. Овакав опис значења српског перфекта говори о његовом претериталном и претерито-презентском карактеру.

Показали смо на примеру превода једног романа са француског на српски да у оквиру система глаголских времена преводни еквиваленти ретко кад имају потпуно иста значења.

Превођење француског имперфекта српским перфективним перфектом сматрамо слободом преводиоца који је на тај начин унео извесне измене и донекле преформулисао значење изворног облика што не нарушава тачност превода. С друге стране, превођење француског плусквамперфекта резултативности српским перфектом сматрамо оправданим у одређеним контекстима. Француски плусквамперфекат са чисто темпоралном употребом у преводу се мора заменити српским перфектом јер у српском језику не постоји тзв. слагање времена.

Не заборавимо да превођење као вештина медијације неминовно укључује у себи и објективну и субјективну раван. Избор преводних еквивалената зави-

си од формалних, семантичких и контекстуалних критеријума (Ђорђевић, 2004 : 53-58). Нисмо увек у прилици да одгонетнемо зашто се један елемент једног језика узима као преводни еквивалент неког елемента другог језика, али смо покушали да дамо што јаснији одговор на питање превођења прошлих времена у француском језику.

Извори

Samus Albert (1942) : *L'Étranger*, Gallimard, Paris

Ками Албер (1996) : *Стрџанац*, преводилац Зорица Хаџи-Видојковић, Просвета, Београд

Литература

Ашић Тијана, Станојевић Веран (2008): „Могу ли несвршене форме означавати свршеност? Случај српског несвршеног перфекта и француског имперфекта“, *Српски језик у (кон)тексту*, Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 26. и 27. октобра 2007. године, књ. 1, Крагујевац: 207-219

Вуковић Јован (1967): *Синтакса глагола*, Завод за издавање уџбеника, Сарајево

Грицкат Ирена (1954): *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*, Београд, Српска Академија Наука, посебна издања, књига ССХХИИ, Институт за српски језик

Ђорђевић Радмила (2004): *Увод у контрастирање језика*, 6. издање, Београд, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Јовановић Вера (2009): „Анализа темпоралне структуре Камијевог романа *L'Étranger*: француски наративни перфекат (le passé composé) и темпорална прогресија“, Зборник радова са Првог научног скупа младих филолога Србије одржаног 14. фебруара 2009. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, година I, књига 1, Крагујевац, ФИЛУМ: 113-123

Comrie Bernard (1976): *Aspect, an introduction to the study of verbal aspect and related problems*, New York, Cambridge university press

Петровић Нада (1989): *Француска глаголска времена времена: Компаративна анализа француског и српскохрватског плусквмперфекта*, Београд, Филолошки факултет, Народна књига

Петровић Нада (2002): *Француска глаголска времена II: имперфекат, аорист, перфекат*, Београд, Филолошки факултет, Народна књига,

Reichenbach Hans (1947): „The Tenses of verbs“ in: *Elements of Symbolic Logic*, New York, The Macmillan Company

Swart H. de, Molendijk A. (2003): ”In the Pursuit of the ‘perfect’ perfect“ in: *ACL Papers*, Amsterdam

Станојевић Веран, Ашић Тијана (2006): *Семантика и прагматика глаголских времена у француском језику*, Крагујевац, ФИЛУМ

Станојевић Веран, Ашић Тијана (2008): „Темпоралне и аспектуалне инструкције перфекта и плусквмперфекта у српском и француском“, *125 година високог образовања у Босни и Херцеговини*, књ.2, том 1, Пале: 65-79

Стевановић Михаило (1979): *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Београд, Научна књига: 287-298

Танасић Срето (2005): „Синтакса глагола“ у: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: ћросћиа реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад, Матица српска

LES TEMPS DU PASSÉ DANS L'ÉTRANGER ET LEURS ÉQUIVALENTS EN SERBE

Résumé

Les analyses effectuées dans ce travail montrent que le parfait dit perfectif et le parfait dit imperfectif en serbe sont très souvent les correlats appropriés de plusieurs temps du passé en français tels que le passé composé, le passé simple, l'imparfait, le plus-que-parfait etc. Cela est dû au fait que l'information aspectuelle n'est pas encodée de la même manière dans ces deux langues. Le plus-que-parfait français d'antériorité ne peut être traduit que par le parfait – le serbe ne connaissant point la concordance des temps - tandis que le plus-que-parfait résultatif se traduit par le plus-que-parfait et le parfait en serbe. Les résultats de nos analyses étayent l'hypothèse selon laquelle le parfait serbe a deux structures temporelles.

Vera Jovanović

GLAGOL RAZGRABITI NA OSNOVU UPOTREBE U NESLUŽBENIM TEKSTOVIMA NA INTERNETU

U radu su izloženi i analizirani primeri upotrebe glagola *razgrabiti* sa ciljem da se prikažu neke njegove karakteristike, a pre svega da se odgovori na pitanje zašto ovaj glagol ne dozvoljava singularnu interpretaciju ni subjekta ni objekta.

Ključne reči: glagolski prefiks *raz-*, glagol *razgrabiti*, perfektivnost, interpretacija subjekta i objekta

Poznato je da glagol *razgrabiti* pripada grupi glagola koje, sa stanovišta glagolskog vida, svrstavamo među svršene ili perfektivne. Element koji omogućava takvu njegovu klasifikaciju nesumnjivo je afiksalna morfema, odnosno prefiks *raz-*. U domaćoj naučnoj literaturi, značenje ovog prefiksa je razmatrano u nekoliko navrata, pre svega u formi pregleda *Rečnika srpskohrvatskog književnog jezika*, a zatim i u nekoliko radova u kojima, ipak, nije bio centralni predmet proučavanja. Zaključak je taj da prefiks *raz-* nije detaljnije proučen (Klikovac: 167). S obzirom na činjenicu da je do sada u srbistici bilo relativno malo aspektoloških proučavanja u poređenju sa drugim slavističkim oblastima, ali i sa drugim lingvističkim tradicijama, moguće je da je to jedan od razloga što se i u obimnijim kontrastivnim studijama iz aspektologije, koje su zaista vredne pažnje (Antonić: 376, 388), u grupi razmatranih glagolskih prefiksa ne nalazi prefiks *raz-*.

Na samom početku istraživanja susreli smo se sa činjenicama koje se odnose na dva relativno udaljena problema. To je, pre svega, problematika distributivne i kolektivne interpretacije predikata, odnosno subjekta (Stanojević i Ašić, 2006), a zatim i problematika značenjske strukture glagolskog prefiksa *raz-* u srpskom jeziku (Klikovac, 2004).

U istraživanju smo pošli od sledećeg pitanja:

Zašto značenje glagola *razgrabiti* isključuje singularnu interpretaciju i subjekta i objekta? Međutim, još važnije bilo je pitanje: Da li značenje glagola *razgrabiti* isključuje singularnu interpretaciju i subjekta i objekta?

Odgovor na ovo pitanje možda možemo dobiti ako pođemo od primera iskaza koje sami stvaramo. Ali, to je samo jedan korisnik srpskog jezika. Da li i drugi korisnici upotrebljavaju glagol *razgrabiti* u iskazima u kojima se i subjekat i objekat interpretiraju isključivo pluralno, odnosno da li ima primera u kojima je reč o singularnoj interpretaciji?

Smatrali smo da bi istraživanje najefikasnije bilo izvedeno na korpusu u okviru srpskog jezika koji se može svakodnevno čuti, koji se najmanje cenzuriše u pogledu izbora reči, gramatičke ili ortografske ispravnosti, jezik koji, ako već ne teče naporedo sa mislima, onda bar da ih odmah sledi, a što je, uglavnom, slučaj u jednoj opuštеноj atmosferi ili u situacijama kada korisnik ima izvesnu sigurnost da zbog onoga što je rekao neće snositi posledice, budući da se nekad upravo očekuje da kaže šta misli i zbog toga čak ima naročitu ličnu satisfakciju ili kolektivnu podršku. Takve iskaze najčešće

možemo pronaći na internet forumima ili na sličnim virtuelnim lokacijama namenjenim ovoj vrsti komunikacije koju uspostavljaju i održavaju pojedinci i grupe zainteresovani za različite teme. U korpus su uključeni oni iskazi koji se mogu naći u neslužbenim tekstovima, tako da su isključeni dokumenti administrativnog tipa, ali i književni tekstovi. S obzirom na to da nekoliko miliona internet korisnika srpskog jezika može da sastavi beskonačno mnogo iskaza u kojima je upotrebljen glagol *razgrabiti* (što ne znači da internet pretraživač nije prikazao konačnu listu), smatrali smo da nekoliko stotina iskaza čini reprezentativan korpus.

Već sama ta činjenica govori da glagol *razgrabiti* nema nisku frekvenciju. Korisnici ga smatraju veoma pogodnim za predočavanje neke doživljene situacije ili one koja tek treba da nastane. Opšti pogled na upotrebu glagolskih vremena pokazuje da su najfrekventniji perfekat aktiva, perfekat pasiva sa trpnim pridevom, perfekat pasiva označen aktivom sa partikulom *se*, zatim aorist aktiva, te futur I aktiva i pasiva.

1. Pre nego što izložimo rezultate u vezi sa interpretacijom subjekta i objekta, pogledaćemo neke karakteristike glagola *razgrabiti* koje se izdvajaju kao dominantne.

1.1. Sama po sebi vremenska odrednica uglavnom ne znači da se nešto odvija sporo ili brzo. U zavisnosti od situacije i uslova, nekoliko minuta može biti ili sporo ili brzo. Naznačavanje vremenske mere uz glagol *razgrabiti* nije ništa neuobičajeno. Bez obzira na to što je radnja označena ovim glagolom predstavljena u jezičkom kodu kao završena, ona je morala imati svoje trajanje u realnom vremenu:

- (1) (...) prvog dana po izlasku razgrabila njegovo novo muzičko izdanje.
- (2) Ceo tiraž današnjeg *Kurira* razgrabljen za sat vremena.
- (3) Razgrabili karte brzinom svetlosti.
- (4) Razgrabili ulaznice u rekordnom roku.

Iako je u prva tri primera reč o meri vremena koja se izražava u danima, satima i sekundama, zaključujemo da se radnja odigrala veoma brzo s obzirom na naša znanja o situaciji. U poslednjem primeru pozivanje na poznavanje situacije isključeno je upotrebom opisne vremenske mere, odnosno eksplicitnim naznačavanjem da se radnja veoma brzo realizovala.

1.2. U ne baš malom broju primera upotrebljene su imenice u funkciji subjekta koje imaju pejorativan smisao, a uglavnom predstavljaju emotivnu formalizaciju doživljene situacije od strane korisnika:

- (5) Kad sam ušao u Mekintoš sve bagra razgrabila, dig'o sam samo podlogu za miša.
- (6) Palačinke su bile jednom za sedam dana i to sam uspeo da uzmem samo jednu zato što je stoka razgrabila sve za dva minuta!

U zavisnosti od jačine emocionalnog napona ili, u manjem broju slučajeva, od objektivne kategorizacije subjekata, vršioi radnje su imenovani kao *mangupi*, *lopovi*, *hohštapleri*, *huligani*, *bagra*, *vukovi*, *lešinari*, *dušmani*, *izdajnici* i sl. Izuzimajući pojedine imenice, može se zaključiti da korisnici doživljavaju radnju koja se realizuje, u manjoj ili većoj meri, sa izvesnom grubošću. Moguće je da pejorativan smisao proističe iz činjenice da je objekat predmet naročite želje pre, za vreme, ili posle realizacije radnje. U zavisnosti od toga da li su uspeli da budu realizatori radnje ili su učešćem u njoj samo delimično ostvarili želju, korisnici izražavaju ili simuliraju emocije koje polaze od strahovanja i tuge do, istina retkih, opisa sopstvenog emocionalnog stanja vulgarnim izrazima:

- (7) (...) al' dok se našlo para razgrabio se (šmrc).

1.3. U vezi sa oblicima glagola *razgrabiti*, pojavljuju se i primeri iskaza u kojima je ovaj glagol upotrebljen kao povratni:

(8) (...) uvez'o jednu, a sad evo i drugu turu, i ljudi se **razgrabiše!**

(9) Jedva sam mu i to našla, narod se razgrabio i pokupovao za decu (...).

Ovaj glagolski oblik istovetan je obliku pasivnog aorista (8), odnosno pasivnog perfekta (9), koji su označeni aktivom sa partikulom *se*. Sasvim je izvesno da autori iskaza nisu opisivali sliku subjekata koji na sebi, kao objektu, realizuju radnju glagola *razgrabiti*. Verovatno je reč o neadekvatnoj zameni za glagol *pograbiti se* zbog ili oko nekog artikla, što potvrđuje prisustvo semantičkog objekta u primeru (8), ali i sledeća dva primera.

1.3.a) Naime, kao povratni glagol *razgrabiti se* nalazi se u nekim drugim, mada veoma retkim, primerima sa iskazanim subjektom, ali i objektom koji u tom slučaju nije više pravi, odnosno iz akuzativa prelazi u druge padeže posredstvom predloga *oko* ili *za*:

(10) Biblioteka stvarno poseduje najnovija izdanja udžbenika i ostale literature oko koje se studenti prosto **razgrabiše**.

(11) Ljudi se **razgrabiše** u Metrou za taj model.

Ovo su samo neke od karakteristika upotrebe koje smo izdvojili tokom istraživanja, smatrajući ih potencijalno korisnim.

2. Skoro svi iskazi u kojima je upotrebljen glagol *razgrabiti* isključuju singularnu interpretaciju označenog i subjekta i objekta. Na osnovu toga, možemo zaključiti da je reč o implicitnom pravilu koje primenjuju korisnici savremenog srpskog jezika.

2.1. Najčešći su primeri iskaza u kojima je plural subjekta i objekta formalizovan, odnosno javlja se na morfološkom nivou:

(12) Jasno je da će velike kompanije razgrabiti sve relevantne domene.

(13) Malo zabušavate (...), razgrabiće vam slučajni prolaznici sve bolje primerke.

2.2. Nisu retki iskazi u kojima se morfološki singularni subjekat i objekat veoma lako identifikuju kao semantički pluralni, odnosno očigledno je reč o većem broju vršilaca radnje i predmeta na kojima se ona vrši:

(14) Talentovanu djecu razgrabiše strani klubovi pred našim očima.

(15) Ono što nije progutao plamen, razgrabio je narod.

(16) Stečajni lobi namerno uništi dobre firme da bi razgrabio njihovu imovinu.

Pri analizi iskaza utvrđen je dugačak niz imenica koji otkriva čitavo bogatstvo oblika zbirnih imenica, kako u funkciji subjekta (*armija, grupa, vrhuška, elita, masa, gomila, bagra, publika, rodbina, sirotinja, garda, svet*), tako i u funkciji objekta (*nakit, mehanizacija, pokućstvo, roba, garderoba, štenad*). Svima njima je zajednička osobina istovrsnosti i brojčane neodređenosti.

2.3. U iskazima se ređe javljaju, u funkciji objekta, i gradivne imenice čija količina, uglavnom, nije označavana:

(17) U Parizu razgrabljen kupus iz Stajkovca.

(18) Krema se razgrabila i rasprodala.

2.4. Nisu retki primeri iskaza u kojima je objekat singularan na morfološkom nivou, a nije reč o zbirnim imenicama. U zavisnosti od toga da li objekat ima dodatak ili u zavisnosti od našeg poznavanja situacije, pluralna interpretacija objekta je brža, odnosno sporija.

2.4.a) U prvoj grupi se nalazi objekat-sadržatelj (*paket, pakovanje, komplet, kutija, tanjir*) koji sadrži više predmeta označenih kao objektova dodatka, ili takvog dodatka nema, ali se podrazumeva:

(19) Kontigent karata, koji je bio u prodaji, razgrabljen je na (...).

(20) Jedino mi je žao što će taj paketić od 10 000 verovatno razgrabiti pre (...).

2.4.b) U ovoj grupi se nalaze imenice u funkciji objekta u morfološkoj jednini, čija se pluralna interpretacija oslanja isključivo na kontekst u kom se javlja iskaz ili na naše poznavanje situacije :

(21) Razgrabljen prvi Micubišijev elektromobil

→ primerci, modeli elektromobila

(22) (...) *Vidimo se u čitulji*, ovo Kristijanovo delo će se **razgrabiti**.

→ primerci knjige

2.5. Retko smo nailazili na primere iskaza u kojima je objekat (jedno) ljudsko biće. U takvim slučajevima, do pluralne interpretacije dolazi se, takođe, na osnovu konteksta i naših znanja o svetu :

(23) Za slobodne dame, telefon 069/(...). Požurite, razgrabite me.

S obzirom na kontekst, odnosno poznavanja vrste situacije, nesumnjivo je da autor iskaza ne poziva subjekte da dezintegrišu njegovo telo, već da rezervišu slobodne termine kojima raspolaže.

2.6. Iskazi u kojima je vršilac radnje na morfološkom nivou singularan, a koji ne omogućava pluralnu interpretaciju, veoma su retki, u toj meri da su utvrđena samo dva primera:

(24) Znam ja čoveka koji je razgrabio skoro sva promotivna pakovanja.

(25) A kad Velje nema Toma mu može razgrabiti glasove.

U primeru (24) nije jasno zašto je upotrebljen glagol *razgrabiti*, odnosno koja je to karakteristika ovog glagola bila dominantna pri upotrebi. Utisak je da ovaj glagol nije dobio svoje ostvarenje zbog subjekta u semantičkoj jednini. U primeru (25) izgleda da glagol *moći* ima ulogu neke vrste amortizatora značenja glagola *razgrabiti*, možda zato što je samo nagoveštena mogućnost realizacije radnje, te nije odmah očigledna (ne) prihvatljiva upotreba.

3. Većina iskaza, odnosno iskazi u kojima je upotrebljen glagol *razgrabiti* isključuju, dakle, singularnu interpretaciju i subjekta i objekta. Reč je o implicitnom pravilu koje primenjuju korisnici savremenog srpskog jezika, a to pravilo, nesumnjivo, treba tražiti u konceptualizaciji glagolske radnje. Poznato je da glagoli sa prefiksom *raz-* podrazumevaju dve situacije, odnosno dva stanja entiteta (objekta) na koji se glagol odnosi: početno (pre vršenja radnje označene glagolom) i završno (posle vršenja te radnje). „To leksičko značenje prefiksa *raz-* vidljivo je i u gestu kojim se u govoru često proupruća upotreba glagola koji ga sadrže, i moglo bi se opisati kao kretanje od centra ka periferiji, na različite strane, i u isto vreme lučno: prvo naviše, zatim naniže.“ (Klikovac, 169-170). To je opšte značenje, najviša šema, nulti stepen u značenjskoj mreži tog prefiksa, kada još uvek ništa ne znamo o prirodi entiteta, te tako ni o prirodi potencijalnog subjekta.

3.1. Glagol *razgrabiti* prikazuje najtipičnije, odnosno prvo sledeće značenje prefiksa *raz-* posle onog opšteg: entitet se glagolskom radnjom razbija na delove. Ali, kao što smo videli u primerima, taj entitet nije imao singularnu interpretaciju ako je upotrebljen sa glagolom *razgrabiti*, odnosno može biti tako interpretiran, ali u tom slučaju glagol ima neko drugo značenje:

- (26) U supermarketu je bio samo jedan televizor. Kupci su ga razgrabili.*
→ kupci su ga rasturili (na delove), dezintegrisali

Isto tako smo videli da nema subjekta koji dozvoljava singularnu interpretaciju. Ako je to, ipak, slučaj, neke karakteristike glagola *razgrabiti* bile su suviše da bi se opisala realizovana radnja, ili neki elemenat nedostaje, te je sasvim izvesno da su autori iskaza, nemajući ili ne nalazeći možda pogodniji, upotrebili glagol *razgrabiti* samo zbog jedne ili nekoliko, ali ne i zbog svih njegovih karakteristika:

- (27) Jedan čovek je razgrabio skoro sva promotivna pakovanja.*
→ nedostaje još subjekata

Semantika prefiksa *raz-* ne može sama da utiče na broj subjekata, tako da interpretacija može biti i singularna i pluralna kod mnogih glagola:

- (28) Jovana je razvukla testo za pitu. Jovana i njena majka su razvukle testo.
(29) Milan je rasterao udvarače. Milan i Zoran su rasterali udvarače.

Koncept ili grafička slika značenja glagola *razgrabiti* prikazuje kretanje entiteta centrifugalno, odnosno na sve strane od svog središta, i to u delovima koji to postaju i tako se kreću od tačke kontakta (hvatanje) zbog delovanja i (naročito) zbog spojenosti sa eksternim agensom (subjektom). Zatim nastaje prostorno razređivanje entiteta do obima kada prostor, koji je bio obuhvaćen entitetom dok je bio zgusnut, ne učini praznim. Budući da se u ulozi agensa javlja živo biće, teško je zamisliti samo jedno koje bi se istovremeno kretalo u svim pravcima zajedno sa delovima entiteta. I tu se, na nivou koncepta, verovatno nalazi odgovor na pitanje zašto glagol *razgrabiti* isključuje singularnu interpretaciju subjekta. Dakle, mora ih biti više.

U izloženim primerima, ali i u onima koji nisu predloženi, ovaj koncept funkcioniše; broj subjekata nije bitan, dovoljno je samo da ih ima više, odnosno da je reč o slici mase u kojoj nema fokusiranja na pojedinca, a što potvrđuje i česta upotreba zbirnih imenica.

- 3.1.a)** Međutim, pojavi se i primer iskaza u kom se navodi broj subjekata:

- (30) Ima li u toj masi više primeraka nekog naslova ili samo po jedan, pošto ova dvojica razgrabiše baš ono što mene interesuje ?

Ovde bismo, digresivno, pomenuli da je situacija koju opisuje radnja glagola *razgrabiti* veoma bliska situaciji koju opisuje imenica *grabež* u pogledu neodređenog broja, odnosno mase subjekata. Izgleda da preciziranje broja subjekata pravi efekat doživljavanja glagolske radnje kao fazne, što je karakteristika imperfektivnih glagola, ili je neki drugi proces u pitanju.

3.1.b) Značenje glagola *razgrabiti* ne toleriše upotrebu zamenice *svi, sve* u funkciji subjekta, bar kada je reč o primerima iz korpusa, odnosno skoro da ih nema:

- (31) (...) vreme je da štenad ide novim vlasnicima i svi su razgrabili one dobre (...).

Objašnjenje možda možemo pronaći u konceptu glagola *razgrabiti* koji ukazuje da je radnja realizovana na celokupnom entitetu, dakle – na svim objektima. Ako se i za subjekte ističe celokupnost, tj. ako su označeni kao *svi*, odnosno *svi su razgrabili sve*, takva situacija se ne uklapa u koncept tog glagola, odnosno trenutno ne možemo pronaći adekvatno objašnjenje.

3.2. U vezi sa pluralnom interpretacijom objekta, odnosno isključivanjem singularne interpretacije, videli smo u malobrojnim primerima da semantička singularnost objekta ukazuje da je objekat dezintegrisan, da stanje koje važi pre vršenja radnje ne važi i posle vršenja te radnje.

Ako se jedna čaša, pre vršenja radnje, prema konceptu glagola *razgrabiti* kreće iz svog središta u delovima na sve strane, krajnje stanje, završenost radnje pokazuje delove čaše, ali ne i čašu, odnosno njenu formu, kako je uostalom percipiramo. Međutim, šta se događa kada nije reč o formi, nego o sadržaju, odnosno materiji ?

(32) Razgrabili su i zlato i srebro.

(33) Žene su razgrabile brašno.

Izgleda da su gradivne vrsta imenica koja je najkompatibilnija sa glagolom *razgrabiti*. Osim što označavaju neku materiju, njihova osobina je ta da se ne mogu brojati, one su uvek neka masa. Međutim, gradivne imenice su podložne količinskoj kvantifikaciji.

3.2.a) Takođe, imamo i primer imenice *torta* koja označava, uglavnom, slatku materiju u obliku nekog geometrijskog tela koje, dakle, percipiramo i kao formu:

(34) Deca su razgrabila tortu.

Ovaj iskaz izgleda sasvim prihvatljiv verovatno zato što je neka karakteristika glagola *razgrabiti* pronašla kompatibilnu osobinu datog objekta. To sigurno nije forma, nego materija, odnosno sadržaj koji upućuje na gradivne imenice. Međutim, ako se u iskaz (34) uvede kvantifikator, biće istaknuta forma, a ne sadržaj, tako da glagol *razgrabiti* nema prihvatljivu upotrebu:

(35) Deca su razgrabila jednu tortu.

3.2.b) Malobrojni su bili iskazi u kojima je zastupljena kvantifikacija objekta:

(36) Publika je bukvalno razgrabila 70 knjiga koje je organizator poklonio.

Značenje glagola *razgrabiti* podrazumeva celokupnost entiteta. U primeru (36) nalazimo veoma slab indikator konačne količine, u odnosu na najjači (zamenice *svi*) u vidu relativne rečenice. Izgleda da je ta njegova slabost sintaksičke prirode i proističe iz redosleda (nalazi se iza glagola), čijom promenom kvantifikacija postaje prihvatljivija:

(37) 70 knjiga koje je organizator poklonio publika je bukvalno razgrabila.

U ovom redosledu funkciju objekta preuzima relativna zamenica koja relativizira preciziranje količine. Kao indikator ukupne količine, pojavljuje se i pokazna zamenica *taj* koja prethodi kvantifikaciji:

(38) Dodatna fora je ta što će se odmah razgrabiti tih 5 primeraka za celu Srbiju.

Izgleda da značenje ovog glagola poseduje skalu tolerancije prema kvantifikovanom objektu bez indikatora:

(39) Vikao je (...), a njegovi pajtosi razgrabiše 500 miliona evra.

Ta se tolerancija povećava srazmerno sa povećanjem kvantifikacije objekta, a postaje maksimalna kada se objekat percipira kao (nepregledna) masa.

*
* *

U zaključku rada, konstatujemo da većina korisnika srpskog jezika upotrebljava glagol *razgrabiti* sa objektom i subjektom koji se ne mogu singularno interpretirati. Singularnu interpretaciju onemogućava specifično značenje prefiksa *raz-* i glagolske osnove koje se ogleda u konceptu, odnosno mentalnoj slici koju poseduju korisnici srpskog jezika, a prenose je jezičkim kodom: entitet (objekat) se kreće centrifugalno, odnosno istovremeno na sve strane od svog središta, u delovima koji to postaju i tako

se kreću od tačke kontakta zbog delovanja i spojenosti sa eksternim agensom (subjektom) koji razređuje entitet sve dok ne oslobodi prostor koji je on zauzimao.

Čak i kada je reč o pluralnoj interpretaciji, izgleda da postoji skala tolerancije prema kvantifikovanom objektu, te se uz glagol *razgrabiti*, u zavisnosti od uslova, a s obzirom na njegov koncept, koriste zamenice u funkciji relativizatora precizne kvantifikacije i indikatora ukupne količine. U svakom slučaju, ta problematika ostaje za ispitivanje.

Bibliografija

Antonić, I. (2006), „O knjizi i povodom knjige: Predrag Novakov. *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura publikacije, 2005, 148.“ *Južnoslovenski filolog*, LXII, 376-390.

Indéfinis, définis et expression de la partition (2003), *Language*, septembre, 153, dir. par C. Schneckeder et A. Theissen, Larousse, Paris .

Klikovac, D. (2004), „O značenju glagolskog prefiksa *raz-*“, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Biblioteka XX vek: Knjižara Krug, Beograd, 167-188.

Kovačević, M. (1998), *Sintaksa složene rečenice u srpskom jeziku*, Raška škola, Beograd, Srpsko prosvjetno i kulturno društvo Prosvjeta, Sbinje.

Stanojčić, Ž. i Popović, Lj. (1995), *Gramatika srpskoga jezika (Udžbenik za I,II,III i IV razred srednje škole)*, ZUNS, Beograd.

LE VERBE RAZGRABITI EN LANGUE SERBE ET SON EMPLOI DANS DES TEXTES NON-OFFICIELS PUBLIÉS SUR INTERNET

Résumé

Dans le présent travail, l'auteur a essayé de résoudre la problématique de l'interprétation sémantique du sujet et de l'objet du verbe perfectif *razgrabiti*, qui s'impose en tant que plurielle. L'interprétation singulière est contrariée au niveau de la présentation conceptuelle de ce verbe, due au croisement sémantique du préfixe *raz-* et du radical. Même dans le cas où l'interprétation est plurielle, ce verbe démontre un certain degré d'intolérance sémantique à l'égard de la quantification numérale. Pour l'amortir, il se sert de pronoms fonctionnant en tant que relativisateurs de la quantification précise ou indicateurs de la quantité totale. Cette problématique reste, cependant, à être examinée plus profondément.

Biljana Stikić

SLOŽENI FUTUR U ŠPANSKOM JEZIKU I NJEGOVI PREVODNI EKVIVALENTI U SRPSKOM

Španski i srpski raspolažu različitim oblicima za iskazivanje budućnosti. Futur I i futur II u srpskom i prosti i složeni futur u španskom kao i glagolska perifraza *ir a infinitivo* eksplicitno se vezuju za ideju budućnosti, dok prezentski i neki preteritalni oblici mogu se javiti u toj funkciji samo u okviru određene kontekstualne informacije.

U ovom radu bavimo se kontrastivnom analizom glagolskih oblika za izražavanje budućnosti sa posebnim osvrtom na španski složeni futur i njegove prevodne ekvivalente u srpskom.

Cljučne reči: future I, future II, prosti (nesvršeni) future, složeni (svršeni) futur.

Obeležavanje temporalnosti je univerzalno svojstvo jezika kao opšteljudskog fenomena, prisutno u svim njegovim pojedinačnim manifestacijama, nezavisno od unutrašnjeg ustrojstva i kulturne determinisanosti. Proučavanjem različitih jezika i upoređivanjem njihovih osobenosti, antropolozi i lingvisti su uočili da svi jezici ne pokazuju tendenciju da artikulišu iste sadržaje. U prilog ovoj konstataciji može se navesti ameroindijanski ajmara jezik (*aymara*), koji daje prednost obeležavanju izvora informacije nad iskazivanjem vremenskih odnosa.¹ Osim toga, zapaženo je da jezici razvijaju različite mehanizme za iskazivanje istih semantičkih kategorija. Tako, na primer, vremenski odnosi se ne zasnivaju obavezno na morfološkim kontrastima glagola, već se obeležavaju afiksima.

Kada je reč o vremenskoj kategoriji futura, poznati španski lingvista, Huan Karlos Cabrera Moreno (2002, I:311), ukazuje na činjenicu da pojedini jezici poseduju glagolske oblike za iskazivanje sadašnjosti i prošlosti, ali nemaju oblike za budućnost. S druge strane, uporednim proučavanjem utvrđeno je da indoevropski, kao i neki neindoevropski jezici, za izražavanje sadašnjih i prošlih događaja koriste sintetičke oblike, dok budućnost obeležavaju analitičkim sredstvima u kojima se upotrebljava pomoćni glagol modalnog značenja. Dokaz za tu konstataciju možemo naći već u srpskom: naš futur I je složeni glagolski oblik, nastao od enklitičkih ili punih oblika prezenta glagola *hteti* i infinitiva glagola koji se menja (*ja ću pevati*); u engleskom futur se gradi od pomoćnih modalnih glagola *shall* i *will* (*he will ask*), dok je u romanskim jezicima izveden iz obligativne perifraze, koju su u latinskom činili infinitiv i prezent glagola *habere: scribere habeo* dalo je u francuskom *écrivrai*, u italijanskom *scriverò*, u španskom *escribiré*.

To pokazuje da futur nije morfološki integrisan u sistem, kao što je to slučaj sa drugim vremenima, već je nastao u samom procesu iskazivanja (Cabrera Moreno, 2002, I, 312) kao perifraza sa pomoćnim glagolom, koji označava volju, nužnost, obligativnost, tj. one pojmove i iskustva, čija je realizacija, po prirodi stvari, upravljena ka budućnosti.

1 Za govornika ajmara jezika značajan je tzv. evidencijalni karakter iskaza, tj. informacija da li je događaj percipiran direktno ili ne, jer događaj iz prošlosti u kome govornik nije prisustvovao isto je što i događaj koji će se odigrati u budućnosti.

Iskazivanje budućnosti u srpskom jeziku

S obzirom na to da je podudarnost između našeg futura II i španskog složenog (svršenog) futura (*futuro perfecto* ili *futuro compuesto*) samo formalne prirode, mi ćemo u radu razmotriti i ostale oblike za iskazivanje budućnosti, pre svega futur I i španski prosti futur, i analizirati sintaksičko-semantičke kontekste u kojima se oni javljaju kao prevodni ekvivalenti našeg futura II u španskom, odnosno, španskog složenog futura u srpskom.

Za iskazivanje budućnosti u srpskom se upotrebljavaju, kao osnovni, perifrastični oblici:

- futur I (*pevaću, ja ću pevati, ja ću da pevam*) koji označava radnje, stanja i zbivanja koji će se ostvariti posle trenutka govora, ili posle nekog drugog vremena na koje govornik misli.
- futur II, koji označava buduću radnju koja će se ostvariti u budućnosti pre ili posle neke druge buduće radnje ili istovremeno sa njom.

Osim dva futura, u funkciji obeležavanja budućnosti mogu se upotrebiti, u sklopu određenog konteksta, i drugi glagolski oblici:

- prezent: *Sutra putujem.*
- perfekat: *Da više nisam čula ni reč.*
- aorist: *Odoh ja.*

Navedenim oblicima možemo dodati imperativ (*čitaj*) i kondicional (*čitala bih*), koji, s obzirom na svoj virtuelni karakter, implicitno izražavaju posteriornost u odnosu na trenutak govora.

Futur I

U svojoj osnovnoj, vremenskoj upotrebi, futur I ima dve funkcionalno-semantičke reprezentacije:

- 1) Indikativni futur izražava, kao što je pomenuto, sadržaje koji će se ostvariti posle trenutka govora: *Uskoro ćemo saznati sve pojedinosti.*
- 2) Relativni futur označava sadržaje koji su posteriorni u odnosu na vreme ili drugu referentnu tačku (vremensku odredbu) iskazanu u diskursu. *Znao sam da ćete doći umorni. – To mi je rekao pre nego što će otići.* Ovako upotrebljen futur I može imati pripovedački (narativni) karakter: *To osjeti lija, pa će mu reći kad biše sasvim blizo kod carskijeh dvorova (...).*

S obzirom na to da označava buduću radnju, stanje ili zbivanje, futur ne ukazuje na činjenice ili na stvarne događaje, već na manju ili veću izvesnost njihove realizacije. Iz tog osnovnog vremenskog značenja moguće je razviti, u zavisnosti od situacije iskazivanja, širok opseg modalnih nijansi. To mogu biti nesigurnost, sumnja ili pretpostavka: *Biće da si u pravu, Teško da ćeš u tome uspeti, Možda ćeš ga ubediti*; zapovest: *Uradićeš to bez pogovora / bez reči*; pretnja: *Zapamtićeš ti mene, Zažalićeš zbog ovog*; namera i spremnost da se nešto učini: *Sigurno ću ti pisati*; nužnost ili neminovnost: *Crknućete od hladnoće.*

Da li će preovladati temporalni ili modalni karakter futura I zavisi od jezičkih svojstava konteksta: prisustvo vremenskih odredbi usmerava značenje futura I ka temporalnoj upotrebi, dok intonacija, modalni izrazi (kojima govornik izražava stav prema iskazu i sagovorniku), kao i vremensko-prostorne okolnosti iskazivanja razvijaju modalni karakter futura I. Datu konstataciju možemo proveriti poređenjem primera

1. Videćeš ga sutra / uskoro.
2. Videćeš ti još ko sam ja. / Videćeš ti svog boga.

gde bismo futuru I u 1. mogli pripisati vremensku upotrebu, dok u 2. komunikativna dinamika razvija ilokucionu dimenziju iskaza, proširujući osnovno značenje modalnim, koje, u zavisnosti od komunikativnih namera govornika, oscilira između zapovesti i pretnje.

Futur II

U naučnim studijama i gramatikama srpskog jezika ne postoji jednoglasan stav u vezi sa osnovnim značenjem futura II. S obzirom na to da izražava nerealizovanu buduću radnju, koju govornik doživljava kao neizvesnu, verovatnu ili moguću, jedan broj gramatičara smatra futur II glagolskim načinom (Stanojčić i Popović 2008; Stevanović 1986). Nasuprot ovom mišljenju, K. Milošević u monografiji o futuru II definiše pomenuti oblik kao vremensku relativnu kategoriju, koji može imati i modalnu vrednost, kada se javi samostalno, tj. u prostoj rečenici (Milošević 1970).

Ne upuštajući ovom prilikom u analizu argumenata iznesenih u korist jednog ili drugog tumačenja, mi ćemo definisati futur II kao glagolsko vreme koje označava radnju koja će se izvršiti ili izvršiti u budućnosti pre ili posle neke druge buduće radnje ili istovremeno sa njom.

Za razliku od drugih glagolskih oblika, futur II se javlja u zavisnosloženim rečenicama², i to, u određenim funkcionalnosemantičkim tipovima: u kondicionalnim, koncesivnim, adverbijalnim i relativnim rečenicama.

3. Obavestiću vas ako budem nešto saznala (saznam).
4. Iako budu dobili (dobiju) novac, radovi neće odmah početi.
5. Obavestiću vas kad / čim budem nešto saznala (saznam).
6. Urađiću kako mi budu objasnili (objasne).
7. Gledaoci koji budu stigli (stignu) na vreme, sedeće u prvom redu.

Upotrebljen sa perfektivnim glagolima, futur II označava radnju ili situaciju anteriornu u odnosu na neku drugu radnju ili situaciju koje pripadaju budućnosti (primeri od 3-7).

Sa imperpektivnim glagolima može da izrazi anteriornost i istovremenost sa drugom budućom radnjom.

8. Ako budeš učio (učiš), položićeš ispit.
9. Dok budem čekaao autobus (čekam), čitaću novine.

Konačno, u kombinaciji sa vremenskim vezničkim izrazom *pre nego što*, futur II označava buduća radnja koja će se izvršiti posle druge buduće radnje.

10. Dobru ću razmisliti, pre nego što budem donela odluku (donesem).

U svim navedenim primerima, oblicima futura II odgovaraju oblici prezenta istog glagolskog vida.

Iskazivanje budućnosti u španskom jeziku

2 Iako je upotreba futura II ograničena uglavnom na zavisnosložene rečenice, on se može javiti, premda ne tako često, i u prostoj upitno-odrečnoj rečenici sa značenjem prošle neželjene radnje ili u prostoj rečenici sa modalnim prilogom *možda* (M. Kovačević 2007, 2008 i 2009):
Da ne budu kuda otišli od kuće?
Možda i budem slavila rođendan.

Španski glagolski sistem razvio je različita sredstva za iskazivanje budućnosti. Među njima možemo razlikovati glagolske oblike, kojima je iskazivanje budućnosti primarna, tj., osnovna funkcija, prosti (nesvršeni) futur (*futuro simple* ili *imperfecto*), složeni (svršeni) futur (*futuro compuesto* o *perfecto*) i perifrazu *ir a infinitivo*, kao i sredstva koja takvo značenje razvijaju u sklopu određene kontekstualne informacije. Ovoj drugoj kategoriji pripadaju indikativ prezenta i složenog perfekta:

11. Dentro de dos semanas termina el curso.
Za dve nedelje završava se školska godina.
12. Estoy seguro de que en una semana he terminado el libro.
Siguran sam da ću završiti knjigu za nedelju dana.

Pored navedenih oblika, u određenim sintaksičko-semantičkim tipovima zavisnosloženih rečenica, budućnost se izražava prostim i složenim kondicionalom i subjunktivom, prezenta, imperfekta i složenog perfekta. Imperativ i obligativne perifraze (*tener que + infinitivo* i *haber de + infinitivo*) vezuju se za ideju budućnosti zahvaljujući svom implicitnom značenju posteriornosti u odnosu na trenutak govora.

Prosti futur (*futuro simple / imperfecto*)

Po svojim osnovnim svojstvima španski prosti futur se ne razlikuje značajnije od futura I u srpskom. To je apsolutni, nesvršeni oblik, čija je primarna funkcija u okviru glagolskog sistema, označavanje događaja i situacija posteriornih u odnosu na trenutak govora:

13. Mañana hablaremos de ello cara a cara.
Sutra ćemo razgovarati o tome u četiri oka.

Pored osnovne vremenske upotrebe, futur je razvio niz značenjskih nijansi i modalnih vrednosti, koje znatno prevazilaze puku referenciju ka momentu ili periodu posteriornom u odnosu na čin iskazivanja (S. F. Ramírez, 1986: 284). Iz tog razloga pojedini gramatičari ga smatraju pogodbenim načinom (E. Alarcos Llorach, 1995: 154), dok drugi naglašavaju dvojnost njegovog karaktera, tj. sposobnost osciliranja između vremenskog i modalnog značenja (E. Coseriu, 1973: 169).

Iz prospektivnog karaktera futura nastao je širok dijapazon modalnih vrednosti. U zavisnosti od komunikativne situacije, one idu od iskazivanja volje, obećanja i spremnosti govornika da izvrši ono što se od njega traži (*futuro resolutivo* ili *voluntativo*) (14-16) do izricanja pretnji (*futuro de desafío*) (17), iznenađenja (*futuro de sorpresa*) (18), zapovesti (*futuro de mandato*) (19), ili ublaženog saopštavanja sopstvenog mišljenja (*futuro de modestia*) (20):

14. Yo hablaré con él y le convenceré de que nos apoye.
Razgovaraću sa njim i ubediću ga da nas podrži.
15. Te devolveré los libros en cuanto los lea.
Vratiću ti knjigu, čim je pročitam / budem pročitao.
16. Está bien, haré lo que tú quieras.
U redu, uradiću ono što želiš.
17. Me las pagarás.
Platićeš mi.
18. ¡Será posible lo que dices!
Zar moguće to što kažeš!
19. Harás los deberes para mañana.
Uradićeš zadatke za sutra.
20. Si me permite, haré una aclaración.

Ako mi dozvolite, daću jedno objašnjenje.

Zahvaljujući implicitnom značenju neizvesnosti, futur se upotrebljava kada govornik ne želi da preuzme odgovornost za iskaz, već ga predstavlja kao pretpostavku, hipotezu ili nagađanje (*futuro de probabilidad*). Tada modalno značenje u potpunosti potiskuje vremensko, pa futur ne označava posteriornost u odnosu na tačku vremenskog odmeravanja (trenutak govora), već simultanost sa njom. Tako upotrebljen futur odgovara prezentu sa modalnim izrazima (*možda, valjda, sigurno, verovatno*):

21. Estará en su despacho.

Verovatno je u svom kabinetu.

U upitnim i uzvičnim rečenicama „futur verovatnoće“ lako prelazi u značenje neizvesnosti ili nesigurnosti:

22. Oyó un ruido. – ¡Será el gato! – pensó

Čuo je neki šum. Možda je mačka! – pomisli.

23. ¿Quién será el personaje?

Ko li je taj lik?

Opisanoj upotrebi je veoma blizak „koncesivni futur“ (*futuro concesivo*), koji se javlja u replikama sa izraženim polifoničnim ili „ehoičnim“ svojstvom:

24. Govornik A: Es un hombre honrado.

To je pošten čovek.

Govornik B: Será un hombre honrado, pero ya ha estado tres veces en la cárcel.

Možda je on i pošten, ali već je tri puta bio u zatvoru.

Govornik B, prostim ponavljanjem, integriše u svoju repliku iskaz govornika A (što iskazu daje polifoničan karakter), ali ga ne prihvata, već izražava nepoverenje prema ranije saopštenoj činjenici.

Konačno, futur iskazuje događaje i situacije koje pripadaju prošlosti (*futuro histórico*), po čemu odgovara našem *pripovedačkom futuru*:

25. En la mitad del siglo XX, Chomsky nos ofrecerá una nueva versión de la lingüística.

Sredinom dvadesetog veka, Čomski će ponuditi jednu novu verziju lingvistike.

Složeni futur (*futuro compuesto/perfecto*)

Složeni futur (*futuro compuesto*) je relativni, svršeni oblik, koji označava događaje i situacije posteriorne u odnosu na trenutak govora, ali anteriorne u odnosu na neku drugu tačku u budućnosti. Tako u primerima

26. Mañana hasta esa hora ya habrá regresado.

Vratiću se sutra do tog vremena.

27. Cuando lleguen, ya habrá terminado la función.

Kad oni budu došli, predstava će se već završiti.

obicima složenog futura *habrá llegado* i *habrá terminado* obeležavaju se radnje hronološki kasnije u odnosu na trenutak govora, ali ranije u odnosu na događaje iskazane priloškom odredbom *hasta esa hora* i vremenskom rečenicom sa subjunktivom prezenta *lleguen*.

Razlika između dva futurska oblika je aspektualna: prosti futur je nesvršeni oblik, dok se događaj ili situacija označeni složenim futurom moraju realizovati do određenog momenta u budućnosti.

Na vremenskoj liniji složeni futur se odnosi prema prostom futuru kao što se složeni perfekat odnosi prema prostom perfektu. U stvari, dok su komunikativne funkcije, pretpostavka, verovatnoća, neizvesnost, iznenađenost i koncesivnost, predstavljene

prostim futurom, simultane sa trenutkom govora, kada su izražene složenim futurom, vremenski se pomeraju ka bliskoj prošlosti:

28. Ya le habrá dicho sin duda que éste era el salón de recepciones.
Verovatno vam je već rekao da je to bio salon za prijeme.
29. ¿Habrá sido capaz de contar esas mentiras?
Zar je bio sposoban da ispriča te laži.
30. Habrá tenido muchos amigos, pero ahora está muy solo.
Možda je i imao mnogo prijatelje, ali sada je veoma usamljen.

Prevodni ekvivalenti španskog prostog i složenog futura u srpskom i srpskog futura I i II u španskom

Reči, izrazi i gramatičke strukture različitih jezika koji ispoljavaju denotativnu, odnosno, formalnu podudarnost, na funkcionalnom i komunikativnom nivou pokazuju mnogo veće razlike nego sličnosti.

Polazeći od ove načelne opservacije, mi ćemo u nastavku rada komparativno sagledati značenja i upotrebu futura I i futura II u srpskom i prostog i složenog futura u španskom i utvrditi stepen njihove podudarnosti, odnosno, divergentnosti.

Već na osnovu prevedenih primera može se konstatovati da naš idikativni futur odgovara španskom prostom futuru (Sutra ćemo razgovarati o tome. → *Mañana hablaremos de este asunto.*), dok relativni futur odgovara prostom kondicionalu ili perifrasi *ir a + infinitivo* u imperfektu (Znao sam da će te doći umorni. → *Sabía que vendríaís cansados / ibáis a venir cansados*).

Futur je oblik sa značajnim modalnim potencijalom ili, Austinovom terminologijom rečeno, sa velikim ilokutivnim mogućnostima, pa u oba jezika razvija bogat repertoar komunikativnih značenja. U funkcionalnom smislu srpski i španski futur mogu biti ekvivalenti, kada govornik izražava nameru, spremnost, zapovest, tj., događaje koji vremenski pripadaju budućnosti.

Međutim, pretpostavka, sumnja, nesigurnost i njima slične značenjske nijanse artikulišu se različim jezičkim mehanizmima. Ako uporedimo primer -¿*Qué le pasa a María que no quiere bailar?*- *Estará cansada.* i njegovu srpsku verziju *Šta je Mariji da neće da igra?* -*Verovatno je umorna.*, primetićemo da se u srpskom primeru značenje raspoređuje podjednako na glagol i prilog, dok je u španskom nosilac značenja isključivo glagol u futuru³.

Za razliku od futura I i prostog futura, među kojima postoji izvestan stepen podudarnosti, naš futur II i španski složeni futur ne korespondiraju ni u jednom funkcionalno-semantičkom kontekstu, što se može videti iz primera:

31. Kad to jednom budeš shvatio (shvatiš), videćeš da sam u pravu.
Una vez que lo entiendas / hayas entendido, verás que tengo razón.
32. Uradiću kako mi budu objasnili (objasne).
Lo haré tal y como me expliquen.
33. a. Ako te ponovo budem videla (vidim) ovde, izbaciću te napolje.
Si te vuelvo a ver por aquí, te echo.
b. Budem li te videla ponovo ovde, izbaciću te napolje.
Como te vuelva a ver por aquí, te echo fuera.

3 Futur i neki drugi glagolski oblici u španskom imaju evidencijalni karakter, tj., označavaju da li je govornik došao do informacije, lično, posredno ili zaključivanjem na osnovu određenih činjenica (videti Rajić, 2008).

34. Iako ti bude obećao (obeća), nemoj mu verovati.
Aunque te lo prometa, no se lo creas.
35. Gledaoci koji budu stigli (stignu) na vreme, sedeće u prvom redu.
Los espectadores que lleguen a tiempo se sentarán en la primera fila.

Prevodni ekvivalenti našeg futura II (i prezenta koji ga može zameniti) jesu: subjunktiv prezenta ili složenog perfekta u adverbijalnoj vremenskoj i načinskoj rečenici (31-32); indikativ prezenta u kondicionalnoj rečenici, kada je uslov ostvarljiv i realan (33 a.), ili subjunktiv prezenta, ukoliko je formulisan oštrije, tj. ako se iskaz približava pretnji (33b.); subjunktiv prezenta u koncesivnoj i relativnoj restriktivnoj rečenici (34-35).

Konačno, ako je situacija iskazivanja takva da zahteva primenu pravila o slaganju vremena, onda naš futur II odgovara subjunktivu imperfekta ili pluskvamperfekta:

36. Savetovao mi je da, kad budem oputovao u Afriku, vodim računa o zdravlju.
Me aconsejó que, cuando me fuera de viaje a África, cuidara la salud.
37. Rekao je da, kad jednom to budem shvatio, videću da je u pravu.
Dijo que, una vez que lo hubiera entendido, vería que tiene razón.

Ako odnos između futura II i složenog futura sagledamo u obrnutom smeru, idući od španskog prema srpskom, videćemo da se složeni futur, kada je vremenski upotrebljen, prevodi našim futurom I:

38. No te preocupes, a esas horas habrá vuelto ya.
Ne brini se, do tada će se već vratiti.

Međutim, kada izražava jedno od opisanih modalnih značenja, ekvivalentan je našem perfektu sa modalnim prilogom, pri čemu je prilog nosilac komunikativne funkcije:

39. -No puedo encontrar los guantes. Los habré perdido.
Ne mogu da nađem rukavice. Verovatno sam ih izgubila.
40. Habrá estudiado, pero no se nota.
Možda je i učio, ali se ne primećuje.

Zaključak

Za iskazivanje budućnosti koriste se – kao osnovni – futur I i futur II u srpskom jeziku, odnosno, prosti i složeni futur u španskom, kojima treba dodati i perifrastičnu konstrukciju *ir a infinitivo*. Osim pomenutih oblika, budućnost se u oba jezika može izraziti i drugim glagolskim vremenima, kojima iskazivanje budućnosti nije primarna funkcija, ali u okviru određene kontekstualne informacije mogu biti sinonimi oba futura.

Iako na prvi pogled između srpskog i španskog postoji relativno visok stepen podudarnosti, uporedna analiza semantičko-sintaksičkih konteksta i komunikativnih značenja, dobijenih upotrebom futurskih oblika, pokazuje da je ta podudarnost samo delimična i više formalne, nego funkcionalne prirode. Zapravo, naš futur I odgovara španskom prostom futuru, kada se i jedan i drugi javljaju u osnovnoj vremenskoj upotrebi, dok prevodni ekvivalenti našeg futura II u španskom zavise od semantičko-funkcionalnog tipa zavisnosložene rečenice u kojoj se javlja.

Modalne vrednosti razvijaju se u zavisnosti od svojstava unutrašnje organizacije glagolskih sistema. Španski enkodira komunikativne funkcije gramatičko-diskurzivnim mehanizmima, tj., glagolskim oblicima, koji u interakciji sa kontekstom proizvo-

de nova značenja. „Futur verovatnoće“ – prosti i složeni – i srodne značenjske nijanse predstavljaju upravo jedan vid gramatikalizacije diskurzivne funkcije. U srpskom, međutim, modalna značenja futura realizuju se u velikoj meri zahvaljujući prisustvu leksičkih sredstava (modalnih rečca i glagola) ili elemenata koji proizilaze iz situacije iskazivanja.

El español y el serbio disponen de distintos recursos para expresar la futuridad. Algunos de ellos se relacionan con la idea de futuro de una forma más explícita, mientras que otros adquieren este significado en el contexto. Aunque, a primera vista, entre el español y el serbio existen ciertas similitudes en cuanto a la expresión de los eventos futuros, el análisis comparativo de los valores básicos y modales, ha señalado que estas similitudes son parciales y que se manifiestan sólo a nivel formal.

Literatura

- Bosque, I. y V. Demonte (eds.) (1999): *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, Madrid, Espasa, 3 vols.
- Coseriu, E. (1973): *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Gredos, Madrid.
- Fernández Ramírez, S. (1986): *Gramática española. 4. El verbo y la oración* (vol. Completado por I. Bosque), Arco-Libros, Madrid
- Kovačević Miloš (2007): *Međuodnos futura I i futura II imperfektivnih glagola*, u zb. Šezdeset godina Instituta za srpski jezik, knj. I, Institut za srpski jezik SANU, Beograd, 299-311.
- Kovačević Miloš (2009): *Upotreba futura II u prostoj rečenici*, Srpski jezik, 14/1-2, Beograd, 65-76.
- Milošević Ksenija (1970): *Futur II i sinonimski oblici u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Sarajevo: ANUBiH, Djela, knj. XXXIX, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 24.
- Milošević Ksenija (1982): *Obilježavanje budućnosti u srpskohrvatskom jeziku*, Književni jezik 11/1, 1-12.
- Moreno Cabrera, J. C. (2002): *Curso universitario de lingüística general. Teoría de la gramática y sintaxis general*. Tomo I, Síntesis, Madrid.
- RAE (1973): *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, Espasa Calpe, Madrid.
- Rajić Jelena (2009): *Imperfekat i kondicional kao oznake evidencijalnosti u španskom jeziku*, u zb. Srpski jezik u upotrebi, knj. I, FILUM, Kragujevac.
- Stanojčić Ž i Popović Lj. (2000): *Gramatika srpskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Neograd.
- Stevanović Mihajlo (1986): *Savremeni srpskohrvatski jezik*, Naučna knjiga, Beograd.

SPANISH COMPOUND FUTURE TENSE AND ITS TRANSLATION EQUIVALENTS IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

Spanish and Serbian have different forms for expressing the future. The tenses Future I and Future II in Serbian and simple and compound Future in Spanish, as well as the periphrastic *ir a infinitivo* are explicitly associated with the idea of the future, while the present and some preterite forms can be found in such function only as a part of a certain contextual information.

In this paper a contrastive analysis of verbal forms which express the future is conducted, with a special attention directed to the Spanish compound Future and its translation equivalents in Serbian.

Jelena Rajić

ГЛАГОЛ *WERDEN* У ЕПИСТЕМИЧКОЈ УПОТРЕБИ И ЊЕГОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет овог рада чини глагол *werden*, тачније конструкција *werden* + инфинитив, која се у литератури различито тумачи и за чији морфолошки и синтаксички статус још увијек не постоји јасно одређење. Наведена конструкција се обично дефинише или као облик футура неког глагола или као модална конструкција. Често се тек на основу контекста, интерног или екстерног, може закључити да ли је заправо ријеч о темпоралној или модалној интерпретацији. У раду ће се, након прегледа синтаксичких и морфолошких обиљежја глагола *werden*, утврдити разлике у овим двијема интерпретацијама, и размотрити они случајеви у којима поменута конструкција примарно мармира темпоралност односно епистемичку модалност. На крају ће се испитати које ступњеве истиносне вриједности исказа мармира конструкција *werden* + инфинитив и које су јој друге модалне конструкције еквивалентне.

Кључне ријечи: помоћни глагол, модални глагол, темпоралност, епистемичка модалност.

1. Синтаксичка и морфолошка обиљежја глагола *werden*

Глаголу *werden* се са синтаксичког аспекта приписују следеће функције:

- а) помоћни глагол (семантички празан и служи за грађење футура I и пасива радње, при чему футур I у одређеним контекстима има и значење претпоставке),
- б) копула глагол (регира допуну у субјекту и предикатив у облику именске или придјевске фразе, а семантички је ријеч о трансформативном глаголу који означава прелазак из једног стања у друго),
- в) пунозначни глагол (облигаторно једновалентан са допуном у субјекту) (уп. Хелбиг/Буша 1996:130).

Неки аутори овдје још убрајају и модалну функцију глагола *werden* који има:

- а) значење будућег времена,
- б) значење заповијести и
- в) значење претпоставке у садашњости.

Међутим, узмемо ли у обзир дефиницију модалних глагола која каже да су модални сви они глаголи који за себе везују чисти инфинитив, тј. без партикуле **zu**, (уп. Енгел 1996:463), могла би се извести подјела која на неки начин обједињује горепоменуте и то на следећи начин:

- 1) Помоћни-*werden* (*werden* + партицип перфекта) – **Pwerden**:
(1) „An anderer Stelle **werden** die Sozialbeiträge **erhöht**.“ (SZ, 12/11/05, стр.1);
- 2) Копула-*werden* (*werden* + именска или придјевска фраза) – **Kwerden**:
(2) „...und **wurde** immer **wortkarger**.“ (Die Rückkehr des Tanzlehrers, стр.238);
- 3) Пунозначни-*werden* (*werden* + допуна у субјекту) – **DSubwerden**:

- (3) „Es **wurde** Licht.“ (Das Buch Genesis, Kapitel 1; Gen 1,3);
- 4) Модални-*werden* (*werden* + инфинитив) – **Mwerden**:
- (4) „Viele Steuervergünstigungen **werden entfallen**.“ (SZ, 12/11/05, стр.1),
- (5) „Dort **wird** er sich ab und zu **überlegen**, wie es weitergeht, wenn die Amerikaner...“ (SZ, 30/11/05, стр.1)

Са морфолошког становишта глагол *werden* указује, било да се ради о функцији помоћног (грађење пасива радње), копула или пунозначног глагола, потпуну парадигму у конјугацији, промјенљивост, дакле, кроз морфолошке категорије: лице, број, темпус, модус и генус.

Међутим, као модални, глагол *werden*, за разлику од осталих модалних глагола, показује недоследности у конјугацији, тачније у претериту и перфекту:

- (6) „Das **wird** was **werden**.“ (SZ, 12/11/05, стр.3)
- Das muss / musste / was werden. Das hat was werden müssen.
- *Das wurde / ist was werden geworden.

Такође, глагол *werden* се може комбиновати са модалним партикулама, те ће, овисно о значењу партикуле, варирати и модалност исказа, што код модалних глагола није случај:

- (7) „Darauf werde ich nicht antworten.“ (Die Rückkehr des Tanzlehrers, стр.197)
- Darauf werde ich **sicherlich** nicht antworten.
- Darauf werde ich **wahrscheinlich** nicht antworten.
- Darauf werde ich **kaum** antworten.

Претходни примјери показују како се наведеним партикулама пружа могућност субјективне процјене која је дата у распону од ‚сигурно‘ (*sicherlich*), преко ‚вјероватно‘ (*wahrscheinlich*) до ‚– или мало вјероватно‘ (*kaum*).

2. Темпорална или модална интерпретација модалног глагола *werden*

Из претходно поменутог се већ јасно назире проблематика *werden* + *инфинитив* конструкције, односно интерпретације модалног глагола *werden*. У литератури се овом феномену обично прилази из перспективе глаголског вида, те се каже да *werden* у комбинацији са дуративним глаголима испољава чисто модално (епистемичко) значење (Фатер 73:1975). Ако се, међутим, комбинује са перфективним или континуативним глаголима, ријеч је увијек о темпоралној интерпретацији (значење будућег времена). И заиста, потврду за овакво објашњење налазимо већ у примјерима (4) и (5). Конкретно, у примјеру (4) се модални *werden* комбинује са перфективним глаголом *entfallen*, те у овом случају до изражаја долази темпорална компонента ове конструкције. Насупрот овоме, у примјеру (5) је модална компонента конструкције *werden* + *дуративни überlegen* примарна. И у примјерима:

- (8) „Die Armee **wird** Schiffe **haben**“, sagte er. (Im Krebsgang, стр.83)
- (9) „Es **wird** ein Junge **sein**“, tuschelten die Menschen im Flur. (Im Krebsgang, стр.25)
- (10) Als Historiker **wird** er am besten **wissen**, was dieser Tag bedeutet. (SZ, 12/11/05, стр.16)

евидентна је модална компонента конструкције *werden* + *дуративни sein / haben / wissen*, која маркира садржај ‚*иретитивност* и *садашњост*‘. Ово се може и

провјерити, супституише ли се наведена конструкција презентском са модалном партикулом или одговарајућим модалним глаголом:

→ Die Armee hat **möglicherweise** / **vermutlich** Schiffe. → Die Armee **könnte** / **dürfte**...haben.

→ Es ist **vermutlich** ein Junge. → Es **dürfte** ein Junge sein.

→ Als Historiker weiß er **vermutlich** / **vielleicht**... → Als Historiker **dürfte** er...wissen.

У принципу је претходне примјере могуће комбиновати и са факултативним временским прилозима, а да се при томе модалност исказа не наруши (Хелбиг/Буша 154:1996). Интересантан је у том смислу примјер (9) који показује супротно:

→ *Es wird **jetzt** ein Junge sein.

Објашњење за ово се вјероватно налази у глаголу *sein* који је у овом примјеру у функцији копуле и за себе везује предикативну допуну. Да је којим случајем ријеч о пунозначном *sein*, темпорални прилози би били дозвољени:

→ Er wird in Berlin sein. → Er wird **jetzt** / **demnächst** in Berlin sein.

Што се тиче примјера (10), међутим, треба напоменути да, иако је ријеч о дуративном глаголу *wissen*, он утолико одступа од других примјера са дуративним глаголима, што се овдје ипак ради о глаголу пропозиционог става који у себи већ садржи вриједносни суд, субјективну оцјену која се увијек може негирати и довести у питање, те свакако мармира садржај неког исказа као, +*вјероватан*. Исто важи и за примјер (5) са глаголом *überlegen*.

(11) Ich **werde** weiter in meine Vorlesungen **gehen**, **werde** weiter **arbeiten** und weiter **lachen**. (SZ, 12/11/05, стр.16)

За разлику од горепомнутих примјера, werden у комбинацији са дуративним глаголима *gehen* / *arbeiten* / *lachen* (11) има искључиво темпоралну интерпретацију (будућност), и могућност њихове супституције неком модалном партикулом или модалним глаголом се потпуно искључује, те се раније поменута теза о модалности конструкције *werden* и неког дуративног глагола показује тек дјелимично тачном. Уметањем одређених партикула, *sicherlich* или *vielleicht* рецимо, могуће је свакако од темпоралне варијанте исказа постићи модалну, а то би конкретно претпостављало квалификацију увјерености или претпоставке говорног лица у истинитост садржаја исказа:

→ Ich werde **sicher** / **vielleicht** weiter in meine Vorlesungen gehen...

Овдје би, ипак, требало обратити пажњу и на говорно лице које посједује различите афинитете према темпусу и модусу неког исказа. Овдје је ријеч о 1. лицу јединице које условљено семантичким и психолошким окружењем показује извјесне тенденције ка будућности (Фатер 132:1975).

Када је у питању интерпретација конструкције *werden* + инфинитив неког перфективног глагола може се рећи да је она примарно темпорална и да је супституивност ове конструкције неком другом (са модалним партикулама или другим модалним глаголима) практично немогућа. А да је заиста ријеч о значењу будућег времена, могуће је доказати уметањем темпоралних прилога:

(12) „Der Arzt wird alles versuchen“, sagte die Hebamme. (Im Krebsgang, стр.25)

→ Der Arzt wird **morgen** / **bald** alles versuchen.

(13) Das Gesetz wird die staatlichen Anstrengungen behindern. (SZ, 12/11/05,

стр. 3)

→ Das Gesetz wird **demnächst** / **im nächsten Jahr** die staatlichen Anstrengungen behindern.

Свакако, у комбинацији са одређеним модалним партикулама (*gewiss, vermutlich, wohl, sicher, bestimmt, kaum, schätzungsweise*) се садржај изражен *werden* + инфинитив конструкцијом неког перфективног глагола може контекстуално варирати, те би на тај начин мјесто темпоралног попримио модални карактер:

→ Der Arzt wird **gewiss** / **vielleicht** / **kaum** alles versuchen.

Претходни примјер показује како говорно лице помоћу модалних партикула садржају исказа даје квалификацију увјерености (*gewiss*), претпоставке (*vielleicht*) или сумње (*kaum*).

На основу претходно изнесеног може се доћи до сљедеће спознаје:

а) *werden* + инфинитив неког дуративног глагола марkira модалност и темпоралност,

б) *werden* + инфинитив неког перфективног глагола марkira искључиво темпоралност.

Темпорална варијанта се, што се може јасно видјети из сљедећег табеларног приказа, уметањем модалних прилога увијек може преиначити у модалну, али не и модална у темпоралну уметањем временских прилога:

Модална варијанта		Темпорална варијанта
„Es wird ein Junge sein.”	≠	„Es wird jetzt ein Junge sein.”
Темпорална варијанта (дуративни глагол)		Модална варијанта
„Ich werde weiter arbeiten.”	→	„Ich werde vermutlich / sicher weiter arbeiten.”
Темпорална варијанта (перфективни глагол)		Модална варијанта
„Er wird es früher oder später erfahren.”	→	„Er wird es wohl / vielleicht erfahren.”

3. *werden* + инфинитив као маркер епистемичке модалности

Познато је да се модалност неког исказа у њемачком језику постиже различитим средствима: конјунктивом од морфолошких, модалним прилозима, партикулама и изразима од лексичких, као и инфинитивним синтаксичким конструкцијама у комбинацији са неким модалним или модалитетним глаголом. Модалним глаголима се прије свега приписују двије функције: а) *логичко-граматичка* (Дивалд 2004) или тзв. *деонтичка* модалност (модификују предикатску релацију, односно релацију између субјекта и радње изражене главним глаголом) и *комуникативно-граматичка*, тзв. *еписемичка*, *инференцијална* модалност (марkira говорникову субјективну процјену одређене предметне стварности). У епистемичкој функцији модални глаголи марkiraју нејасан или неизвјестан степен истинитости пропозиције, те се исти означава као ‚± *фактиван*‘. Овом категоријом говорном лицу се пружа могућност да изрази своју увјереност, сигурност, могућност, несигурност или сумњу у истиносну вриједност исказа. У литератури се обично наводи да висок степен вјероватноће, сигурност (садржај:

,+вјероватно⁶) маркира модални глагол *müssen*. Нешто нижи степен вјероватноће, претпоставку или могућност (садржај ,±вјероватно⁶; ,+могуће⁶) маркирају модални глаголи *dürfen*, *können* и *mögen*. Несигурност или сумња у истиност неког исказа постиже се модалним глаголима *sollen* и *wollen* (-вјероватно⁶). У даљем наставку рада фокус ће свакако бити на расвјетљавању питања са којим се то модалним глаголима *werden* подудара и који степен истиносне вриједности пропозиције он са собом носи.

(14) Das wird dir **sicher** bekannt sein. (Russendisko, стр.27)

→ Das **muss** dir bekannt sein.

werden + инфинитив конструкција је у претходном примјеру замјењива само модалним глаголом *müssen*, тачније **искључиво** његовим обликом индикатива чиме говорно лице заступа и потврђује ставове утемељене на објективним чињеницама. Разлог овоме лежи прије свега у актуализацији, у овом случају, модалне партикуле *sicher*. Једнако би се ту могле наћи и партикуле *gewiss*, *offensichtlich*, или неки изрази са модалном семантиком *mit Sicherheit*, *sicher sein* и сл. У случају нереализовања исте партикуле, исказ би био унеколико релативизован, и маркирао би садржај ,+вјероватно⁶, а аналогно овоме, иста конструкција била би замјењива не обликом индикатива, него облицима конјунктива глагола *müssen* (али и *können* и *dürfen*) или партикулом *wahrscheinlich*:

→ Das wird dir bekannt sein. → Das **müsse** / **müsste** dir bekannt sein. → Das ist dir **wahrscheinlich** bekannt.

У српском језику, глаголу *müssen* у индикативу, односно њој паралелној инфинитивној конструкцији са партикулом *sicher*, кореспондира модална партикула *мора да* којом се изражава висок степен увјерености говорног лица у истинитост пропозиције. Исту партикулу могуће је супституисати њој синонимним партикулама *сигурно*, *несумњиво*, *највјероватније*:

→ **Мора да** ти је познато. → **Сигурно** ти је ово познато.

(15) Irgendwann wird es **wohl** auch gewählte Abgeordnete geben. (SZ, 10/02/05, стр. 1)

→ Irgendwann **dürfte** es auch gewählte...geben. → **Vermutlich** / **Vielleicht** gibt es irgendwann...

(16) Eine solche Fehlplanung werden Bushs Leute in Peking **wohl** zu verhindern wissen. (SZ, 14/11/05, стр.1)

→ Eine solche Fehlplanung **dürften**.... → **Vermutlich** / **Vielleicht** wissen Bushs Leute eine solche Fehlplanung zu verhindern.

(17) Eine Art Mitleidsbonus wird dann **wohl** dafür sorgen, dass sich viele Delegierte....solidarisch zeigen. (SZ, 14/11/05, стр.2)

→ Eine Art Mitleidsbonus **dürfte** dafür sorgen... → **Vermutlich** / **Vielleicht** sorgt eine Art Mitleidsbonus dafür...

(18) So wird der als Generalsekretär-Kandidat gescheiterte Münterfering-Intimus Kajo Wasserhövel künftig **wohl** im Arbeitsministerium sitzen. (SZ, 14/11/05, стр. 2)

→ So **dürfte**....sitzen. → **Vermutlich** / **Vielleicht** sitzt künftig....

Сви горе наведени примјери имају заједничку партикулу *wohl* (из анализе је видљиво да исти садржај носе и партикуле *vermutlich* и *vielleicht*), из чега произлази да у конкретном случају *werden* + инфинитив конструкција маркира слабу претпоставку која више нема утемељеност на објективним чињеницама, него

је овдје ријеч о комбиновању претпоставке актуелног говорника са цитираном претпоставком неког трећег лица, па се сходно томе исказ квалификује као, ± *ostvariv* у ближој или даљој будућности. Одсуство поменуте партикуле би квалитет исказа помјерило у правцу неког личног увјерења говорног лица у могућу остваривост даог исказа, па би се у том случају могао супституисати и модалним глаголом *können*:

→ Es **könnte** irgendwann auch gewählte Abgeordnete geben.

У српском језику, конструкцији *werden* + инфинитив, односно облику конјунктива модалног *dürfen* + инфинитив у епистемичкој употреби кореспондирају партикуле *ваљда* и *можда* којима се изражава модално значење претпоставке:

→ **Можда** једнога дана и буде изабраних посланика. / **Ваљда** ће једнога дана бити и...

(19) Sein Leichtsinns wird ihn teuer zu stehen kommen. (Russendisko, стр.104)

→ Sein Leichtsinns **dürfte** / **könnte**... → Sein Leichtsinns kommt ihn **vermutlich** / **möglicherweise** teuer zu stehen

(20) Einem Volk, das so sehr unter einem Diktator gelitten hat,..., wird das lächerlich vorkommen. (SZ, 10/02/05, стр.13)

→ ... **dürfte** / **könnte** das lächerlich vorkommen. → **Vermutlich** / **Möglicherweise** kommt das einem Volk...

(21) Doch auch da wird Bush seinen Gastgeber nicht zu arg bedrängen. (SZ, 14/11/05, стр.1)

→ ... **dürfte** nicht zu arg bedrängen. → ... wird **vermutlich** / **wohl** / **vielleicht** nicht zu arg bedrängen.

(22) In Ministerien, die schon bislang der SPD gehörten, wird sich...nicht allzu viel ändern. (SZ, 14/11/05, стр.2)

→ ...**dürfte** sich nicht allzu viel ändern. → ... wird sich **vermutlich**...

Претходне примјере карактерише одсуство било какве партикуле, те се модалност исказа може извести једино из контекста. Примјерима (19) и (20) је заједничка двојака интерпретација: исказ у оба примјера може да маркира или слабу претпоставку (*dürfen*) или јачу претпоставку (*können*). Као што се и види из поменутих примјера, модалним глаголом *können* у епистемичкој употреби је увјерење говорног лица у могућност остварења исказа сасвим реално и оправдано. Семантички се конструкција са *können* приближава партикулама *möglicherweise* и *möglich*. У српском му кореспондира партикула *могуће да* којом говорно лице маркира позитиван, свакако донекле релативизован, став према истинитости пропозиције, тј. модално значење могућности:

→ Своју ће лакоисленост, **могуће је**, скупо платити.

У примјерима (21) и (22) се наведене инфинитивне конструкције, актуализацијом негационе партикуле *nicht* у комбинацији са резултативним, трансформативним глаголом, могу супституисати искључиво конструкцијом са модалним глаголом *dürfen* у конјунктиву, и једино у том случају се може говорити о слабој претпоставци за будућност. Ако би се, међутим, дата конструкција супституисала конјунктивом неког другог модалног глагола модалност исказа би се потпуно промијенила у персуазивном правцу, у смислу савјета или приједлога :

→ ... **müsste** / **könnte** sich nicht viel ändern.

(23) Doch es deutet nur wenig darauf hin, dass er sie bekommen wird. (SZ, 14/11/05, стр.4)

→ Er **dürfte** sie nicht bekommen. → Es ist **unwahrscheinlich**, dass...

(24) Der angeschlagene Ministerpräsident wird dazu jedoch *kaum* in der Lage sein. (SZ, 14/11/05, стр.4)

→ ...**dürfte** nicht dazu in der Lage sein.

Примјери (23) и (24) маркирају модално значење несигурности, односно сумње. Доказ за ову тврдњу јесте у примјеру (23) вербална фраза којом говорно лице изражава свој став или реалну сумњу у истинитост исказа. И партикула *kaum* (24) модификује истиносну вриједност пропозиције. Њоме се могућност остварења претпоставке датог исказа или потпуно доводи у сумњу, или негира. Објема конструкцијама подударна је само конструкција са конјунктивом модалног глагола *dürfen* + *негациона партикула*. У српском се као кореспондент јавља партикула *тешко да* којом говорно лице изражава немогућност или сумњу у остварење радње датог исказа:

→ **Тешко** да ће добити...

4. Закључак

Анализом претходних примјера долази се до спознаје да се у епистемичкој употреби конструкција *werden* + *инфинитив* поклапа са инфинитивним конструкцијама са модалним глаголима *müssen*, *dürfen* и *können*: *müssen* у облику индикатива и конјунктива, *dürfen* искључиво у облику конјунктива II, и коначно, *können*, такође у облику конјунктива. Како епистемичка модалност на скаларној линији претпоставља различите ступење у квалификацији или вредновању истинитости садржаја одређеног исказа, почев од сигурности, претпоставке, несигурности, сумње, па све до потпуно негативног става говорног лица према истинитости садржаја датог исказа, то се свакако огледа и у *werden* + *инфинитив* конструкцији. На раније постављено питање о степену истиносне вриједности који поменута конструкција одражава могао би се дати, у виду табеларног приказа, следећи одговор:

werden + инфинитив маркира следећа модална значења и својим значењем се подудара са следећим модалним глаголима или партикулама

Модално значење	Модални глагол	Модална партикула	Еквиваленти у српском
Сигурност / висок степен вјероватноће	Индикатив глагола <i>müssen</i>	<i>gewiss, sicher, offensichtlich</i>	сигурно, несумњиво, мора да, највјероватније
Вјероватноћа	Конјунктив глагола <i>müssen</i>	<i>wahrscheinlich</i>	вјероватно
Слаба претпоставка	Конјунктив глагола <i>dürfen</i>	<i>wohl, vermutlich, vielleicht</i>	ваљда, можда
Могућност	Конјунктив глагола <i>können</i>	<i>möglich, möglicherweise</i>	могуће да
Сумња	Конјунктив глагола <i>dürfen</i>	<i>kaum, unwahrscheinlich</i>	тешко да

Извори

- Г. Грас – Günter Grass, *Im Krebsgang*, dtv, München, 2002.
В. Каминер – Wladimir Kaminer, *Russendisko*, Goldmann, München, 2002.
Х. Манкел – Henning Mankell, *Die Rückkehr des Tanzlehrers*, dtv galleria, München, 2000.
SZ – *Süddeutsche Zeitung*, дневне новине, München.

Литература

- Дивалд 2004 – Gabriele Diewald, *Faktizität und Evidentialität: Semantische Differenzierungen bei den Modal- und Modalitätsverben im Deutschen*. У: O. Leirbukt, *Tempus / Temporalität und Modus / Modalität im Sprachvergleich*, Tübingen: Stauffenburg Verlag, стр. 241-258.
Енгел 1996 – Ulrich Engel, *Deutsche Grammatik*, Heidelberg: Julius Groos Verlag.
Хелбиг&Буша 1996 – Gerhard Helbig / Joachim Buscha, *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*, Leipzig, Berlin, München: Langenscheidt.
Ковачевић 2009 – Милош Ковачевић, *Огледа из српске синтаксе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
Марилије 1997 – J.-F. Marillier, 'wird + INF': *Bedeutung / Pragmatische Leistung*. У: Quintin / Najar, *Temporale Bedeutungen, temporale Relationen*, Tübingen: Stauffenburg Verlag.
Рајић 2009 – Јелена Рајић, *Имперфекат и кондиционал као ознаке евиденцијалности у шпанском језику*. У: *Српски језик, књижевност, уметност*. Зборник радова са научног скупца одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 31. октобра и 1. новембра 2008. Књига I. *Српски језик у употреби*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
Фатер&Калбер 1975 – Heinz Vater / Joseph P. Calbert, *Aspekte der Modalität*, Tübingen: Narr Verlag.
Цифонун 1997 – G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker, *Grammatik der deutschen Sprache*, Berlin: Walter de Gruyter.

WERDEN IM EPISTEMISCHEN GEBRAUCH UND DESSEN ÄQUIVALENTE IM SERBISCHEN

Zusammenfassung

Im vorliegenden Beitrag wurde die Konstruktion des Modalverbs *werden* + Infinitiv untersucht, die bekanntlich als solche Bezug sowohl auf rein zukünftiges, als auch vermutetes Geschehen in der Gegenwart hinweist. Genauere Aufmerksamkeit wurde mit diesem Beitrag der rein epistemischen Verwendung derselben Konstruktion gewidmet. Da die epistemische Modalität die Überzeugungswelt des Senders betrifft, den von ihm vertretenen Standpunkt hinsichtlich des Wahrheitswerts einer Äußerung, hat man sich aufgrund dessen zum Ziel gesetzt, die verschiedenen Sicherheitsgrade, die mit der *werden-Konstruktion* bezüglich eines mitgeteilten Geschehens zum Ausdruck gebracht werden, darzustellen.

Kristina Mirnić

